

**L'EVOLUCIÓ URBANA DE TORTOSA (1939-1979): PLANEJAMENT I
ACTUACIONS URBANÍSTIQUES.
Alfonso García Rodríguez**

ISBN: 978-84-694-2162-8

Dipòsit Legal: T.893-2011

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tesisenxarxa.net) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tesisenred.net) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tesisenxarxa.net) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

L'EVOLUCIÓ URBANA DE TORTOSA (1939-1979) :
PLANEJAMENT I ACTUACIONS URBANÍSTIQUES

ALFONS GARCIA RODRÍGUEZ

TESI DOCTORAL

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

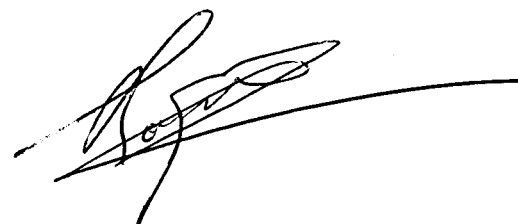
Tarragona, 1999

ALFONS GARCÍA RODRÍGUEZ

**L'EVOLUCIÓ URBANA DE TORTOSA (1939 - 1979):
PLANEJAMENT I ACTUACIONS URBANÍSTIQUES**

Tesi Doctoral dirigida pel
Dr. SANTIAGO ROQUER SOLER

Vistiplau

El Director

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

Tortosa, setembre de 1999

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

L'EVOLUCIÓ URBANA DE TORTOSA (1939-1979): PLANEJAMENT I ACTUACIONS URBANÍSTIQUES.

Alfonso García Rodríguez

ISBN:978-84-694-2162-8/DL:T.893-2011

A l'Isabel.

Al Xavier i a l'Albert.

Senyor, sí, que poc a poc tot s'adobarà, tot se farà; que, com veeu, ja la ciutat se va millorant i augmentant en mil coses, i especialment en los edificis públics i privats, i també se van millorant los usos dels ciutadans, que, si la veritat volen dir, gran avantatge té açò per a vui al que solia ser vint-i-cinc anys ha; si no mirau primerament lo que s'ha obrat en la seu, quan polit, vistós i pompós va; mirau los col·legis reals de Sent Domingo se fabriquen, l'u per a instruir los fills dels nous cristians convertits de la secta maomètica, i l'altre per a llegir teologia i altres ciències, que magnífica obra és. Mirau també la millora que per a vui tenen les cases, així en lo de la carrera com en lo de dins, i quantes se'n són alçades de fonament, magnífiques! I que còpia hi ha d'estudis o entresuelos en totes elles! I quan ben adreçats que ja estan! I quanta tapisseria se troba vui en Tortosa!, més que no hi havia. I que adreços de llits i de plata! Tot açò ja veeu quant és millor que solia ésser. Mirau també lo cappont que ací tenim, davant los ulls, quant alegre i quant profitosa obra és!(...)

Cristòfol Despuig: *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*. Tortosa, 1557.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

L'EVOLUCIÓ URBANA DE TORTOSA (1939-1979): PLANEJAMENT I ACTUACIONS URBANÍSTIQUES.

Alfonso García Rodríguez

ISBN:978-84-694-2162-8/DL:T.893-2011

Í N D E X :

Agraïments 1

PRIMERA PART. *INTRODUCCIÓ*

Presentació 5

CAPÍTOL 1. LES BASES TEÒRIQUES I METODOLÒGIQUES

1. Justificació 7

2. Hipòtesis i objectius 9

3. Estructura 19

4. Fonts i Metodologia 22

4.1. Els llibres d'actes de la Comissió Permanent de
l'Ajuntament 25

4.2. El cadastre 28

4.3. Les llicències municipals d'obres: l'Arxiu
d'Expedients d'Obres Particulars (EOP) 30

4.3.1. Característiques dels permisos municipals d'obres ... 30

4.3.2. Els continguts 34

4.3.3. Els expedients no analitzats 39

4.3.4. El tractament de la informació: la fitxa de treball . 40

4.3.5. La classificació de les dades 46

4.4. Les carpetes d'obra pública 48

4.5. La revista *La Zuda* 49

4.6. El setmanari *La Voz del Bajo Ebro* 52

4.7. Altres fonts 56

CAPÍTOL 2. LA CIUTAT I EL TERRITORI

1. L'àmbit territorial	59
1.1. L'àrea d'influència de Tortosa	59
1.2. El municipi de Tortosa	64
1.3. L'espai interior de la ciutat: els barris	67
2. L'evolució de la població	71
3. L'estructura productiva	74

SEGONA PART. LA PLANIFICACIÓ URBANA

Presentació	81
-------------------	----

CAPÍTOL 3. EL MARC LEGISLATIU

1. La legislació urbanística durant el primer terç del segle XX	85
2. De la postguerra a la Llei del sòl (1939-1956)	86
3. La Llei del sòl: planejament i desenvolupament	89
4. La Reforma de 1975	104
5. L'evolució des de 1975	106

CAPÍTOL 4. EL CONTEXT POLÍTIC

1. El protagonisme de Joaquín Bau	113
2. La Comissió Gestora Municipal (1939-1941)	114
3. El poder local durant l'autarquia (1941-1960)	116
4. L'accés al poder dels "regeneracionistes" (1960-1979) ..	121

CAPÍTOL 5. EL PLANEJAMENT URBÀ

1. Les actuacions abans de la guerra (1885-1939)	129
1.1. Els Plans d'eixample	129
1.2. L'actuació de l'arquitecte Joan Abril	136
1.3. L'avantprojecte de cases barates per a la Cooperativa de Tortosa	142
2. La ciutat durant la Guerra Civil (1936-1939)	144
3. L'actuació de la Dirección General de Regiones Devastadas	147
4. El " <i>desarrollismo</i> " i els primers intents de planificació urbana (1955-1964)	151
4.1. El primer planejament	152
4.2. L'estudi urbanístic de F. Llorca Mestre (1959)	154
4.3. El procés d'elaboració i aplicació del Pla general d'ordenació urbana de Tortosa i Roquetes (1964)	157
5. El Pla general d'ordenació urbana de Tortosa i Roquetes (1964)	163
5.1. Els criteris generals d'ordenació	163
5.1.1. Els motius	163
5.1.2. El model de planejament	170
5.1.3. La zonificació	175
5.1.4. El pla d'etapes	180
5.2. L'estudi economicofinancer	183
5.2.1. La delimitació de la comarca	183
5.2.2. La població	185
5.2.3. L'estructura econòmica	187
5.3. Perspectives de desenvolupament	190
5.4. La ciutat de Tortosa i el pla d'urbanisme de 1964	195

6. El Pla general d'ordenació urbana de 1.986	197
6.1. Els criteris generals de planejament	204
6.2. L'estudi economicofinancer	207
6.2.1. Avaluació de les inversions	207
6.2.2. El programa d'actuació per etapes i agents	215
6.3. L'ús del sòl	223
6.3.1. El sòl urbà	224
6.3.2. El sòl urbanitzable	227
6.3.3. El sòl no urbanitzable	230

TERCERA PART. *L'ACTUACIÓ PÚBLICA*

Presentació	239
-------------------	-----

CAPÍTOL 6. LA RECONSTRUCCIÓ DE LA CIUTAT I LA CONSTRUCCIÓ

DELS HABITATGES PROTEGITS

1. La reconstrucció de la ciutat	241
1.1. Les dificultats inicials	241
1.2. El projecte de reconstrucció	245
1.2.1. La reforma interior	247
1.2.1.1. La reforma del barri de Pescadors	248
1.2.1.2. Altres reformes a realitzar en el casc antic	253
1.3. La importància de la línia del ferrocarril	255
2. Els habitatges protegits	255
2.1. El barraquisme	255
2.2. Els habitatges protegits a Ferreries	259
2.3. Els habitatges socials a Remolins	263

2.4. El grup "13 de Gener"	264
2.5. Els habitatges de renda limitada del carrer de la Parra	268

CAPÍTOL 7. LA CONSTRUCCIÓ DE LES PRINCIPALS INFRAESTRUCTURES

1. El projecte de canalització del riu Ebre	271
1.1. Els antecedents	271
1.2. La finalitat de l'obra	272
1.3. Les característiques de l'obra	272
1.4. La realització de l'obra	273
1.4.1. El projecte	273
1.4.2. La construcció	276
1.5. Les obres complementàries	281
1.5.1. El recreixement del mur de canalització del marge dret	281
1.5.2. La millora de les obres a la riba esquerra	282
2. Les infraestructures hidràuliques	287
2.1. L'abastiment d'aigües a la ciutat	287
2.1.1. L'abastiment d'aigües a Sant Llàtzer	287
2.1.2. El nou dipòsit municipal d'aigües	287
2.2. La xarxa de clavegueram	288
3. La urbanització dels carrers i places de la ciutat	289
3.1. Les obres d'urbanització en el barri de la Catedral ..	289
3.1.1. La urbanització del Pont de Pedra	289
3.1.2. Els carrers de la Catedral	290
3.2. Les obres d'urbanització al barri de Pescadors	290
3.3. Les obres d'urbanització a l'Eixample	292
3.4. Les obres d'urbanització a l'Eixample del Temple	295

3.5. Les obres d'urbanització a Ferreries	296
3.6. Les obres d'urbanització a Remolins	301
3.6.1. L'intercanvi de solars entre l'Ajuntament i l'empresa PORCAR SA	301
3.6.2. Les millores en els carrers de Remolins	302
3.7. Les obres d'urbanització a Santa Clara	302
3.8. Les obres d'urbanització a Sant Llàtzer	303
3.9. La urbanització de la plaça del Duc de Tetuan al barri del Rastre	304
3.10. La urbanització perifèrica: la colònia Virgen de Montserrat	305
4. Altres infraestructures	305
4.1. El projecte de moll d'atrancament sobre el riu	305
4.2. Els aparcaments públics	306
 CAPÍTOL 8. LA CONSTRUCCIÓ DELS PRINCIPALS EQUIPAMENTS	
1. Els equipaments docents	311
1.1. L'ensenyament primari	311
1.1.1. Les actuacions després de la guerra	311
1.1.2. La construcció de nous centres públics	314
1.2. L'ensenyament secundari	318
1.2.1. L'institut de batxillerat	318
1.2.2. El nou institut de Batxillerat	321
1.2.3. El col·legi de la Consolació	324
1.2.4. Els restants centres d'ensenyament secundari	327
1.3. El Seminari Diocesà	328
1.4. El projecte de guarderia municipal	329
2. Els equipaments culturals	330

2.1. El patrimoni cultural	330
2.2. La Biblioteca Popular	332
2.3. El museu	332
3. Els equipaments comercials	333
3.1. El mercat central	333
3.2. La construcció de les botigues exteriors al mercat ...	334
3.3. El mercat de Ferreries	335
3.4. Altres mercats	336
3.5. El recinte firal	337
4. Els equipaments de l'administració de justícia i de seguretat	338
4.1. El Palau de Justícia	338
4.2. El cementiri	339
5. Els equipaments religiosos	342
5.1. L'església de Sant Blai	342
5.2. L'església de Nra. Sra. dels Àngels	342
6. Els equipaments turístics	343
6.1. Els serveis turístics després de la guerra	343
6.2. La construcció del Parador Nacional de Turisme	343
7. Els equipaments sanitaris i assistencials	347
7.1. Els hospitals	347
7.2. L'ambulatori de la Seguretat Social	350
7.3. La Residència Sanitària Verge de la Cinta	350
7.4. L'Hogar del Pensionista	351
7.5. El cementiri	352
8. Els equipaments esportius	353
8.1. L'estadi municipal	353
8.1.1. La reforma del camp de futbol	354

8.1.2. La construcció de les piscines	354
8.2. Altres esports	356
9. Els equipaments lúdics i recreatius	357
9.1. El cinema	357
9.2. El bar del parc municipal	360

CAPÍTOL 9. LES PRINCIPALS INICIATIVES ECONÒMIQUES PÚBLIQUES

1. Les activitats industrials	361
1.1. La industrialització i les grans oportunitats perdudes	361
1.2. El polígon industrial	364

QUARTA PART. LA INICIATIVA PRIVADA

Presentació	375
-------------------	-----

CAPÍTOL 10. L'EVOLUCIÓ DE LES OBRES MAJORS (1939-1979)

1. L'evolució dels permisos d'obra major	377
1.1. Els permisos segons la seva modalitat	377
1.2. Els permisos segons la seva localització	382
1.3. Els permisos segons l'ús del sòl	388
1.4. Els permisos d'ús residencial segons el nombre d'habitatges construïts per immoble	393
1.5. Els permisos segons el nombre d'habitatges per modalitat	398
1.6. Els permisos segons la superfície del solar	401
1.7. Els permisos segons la superfície edificada	404

2. Els permisos per barris	408
2.1. Els permisos per barri segons la modalitat i el nombre d'habitatges	408
2.2. Els permisos per barri segons l'ús del sòl	414
2.3. Els permisos per barri segons la superfície del solar	421
2.4. Els permisos per barri segons la superfície edificada	424
3. Els permisos per tipus de propietari	427
3.1. Els permisos per tipus de propietari segons l'any i el gènere	427
3.2. Els permisos per tipus de propietari segons el nombre de llicències i habitatges construïts	431
3.3. Els permisos per tipus de propietari segons el barri .	434
4. El preu del sòl edificat	436
4.1. L'evolució dels preus del sòl edificat	438
4.2. El preu del sòl edificat segons el tipus de permís ...	440
4.3. El preu del sòl edificat per barris	442
4.4. El preu del sòl edificat segons el seu ús	446
5. Els permisos d'obra major segons la seva documentació ..	448

CAPÍTOL 11. L'ACTUACIÓ DELS PRINCIPALS ARQUITECTES

1. Els autors dels projectes d'obres	451
1.1. Els arquitectes cabdals	452
1.2. Altres tècnics autors de projectes	453
2. Les intervencions més importants dels arquitectes locals	455
2.1. L'actuació privada dels arquitectes municipals	455
2.2. L'actuació dels principals arquitectes locals	460
3. Els arquitectes forans amb intervencions rellevants	472

CAPÍTOL 12. ELS CONSTRUCTORS I/O PROMOTORS IMMOBILIARIS

1. Els empresaris del sector de la construcció	483
2. Els projectes més rellevants	485
2.1. Les principals empreses constructores	485
2.2. Els grans projectes segons el nombre d'habitatges construïts	493
3. Els petits i mitjans constructors	505

CAPÍTOL 13. LES PRINCIPALS ACTUACIONS DELS PROPIETARIS

1. Les intervencions més sobresortints	533
2. L'actuació dels principals empresaris industrials	534
2.1. Els industrials oleícoles	534
2.2. Els industrials del sector de l'alimentació i derivats	544
2.3. Els industrials del sector del metall	548
2.4. Altres empresaris industrials	551
3. L'actuació dels principals promotors d'equipaments privats	556
3.1. Els equipaments educatius	556
3.2. Els equipaments culturals	559
3.3. Els equipaments sanitaris	560
3.4. Els equipaments d'esbarjo	562
3.5. Els equipaments religiosos	564
3.6. Altres equipaments	565
4. La construcció immobiliària promoguda per empresaris de serveis	566
4.1. Els serveis financers	566
4.2. Les estacions de servei	568

4.3. Els serveis d'hoteleria	574
4.4. Les empreses immobiliàries	575
4.5. Les empreses concessionàries d'automòbils	576
4.6. Altres serveis	579
5. Les promocions particulars restants	580
5.1. Els promotors d'origen comercial	580
5.2. Altres promotors destacables	591
CAPÍTOL 14. CONCLUSIONS	627
1. Verificació d'hipòtesis	627
2. Reflexions sobre el futur de la ciutat	637
BIBLIOGRAFIA	647
1. Bibliografia general	647
2. Bibliografia sobre Tortosa	654
2.1. Obres de caràcter general	654
2.2. Obres de caràcter històrico-polític	654
2.3. Obres de caràcter socioeconòmic	655
2.4. Obres de caràcter cultural	656
2.5. Obres de caràcter urbanístic	656
3. Bibliografia consultada sobre altres ciutats	657
ÍNDEX DE QUADRES	661
ÍNDEX DE FIGURES	663
ÍNDEX DE FOTOGRAFIES	665

Agraïments:

En l'elaboració d'una tesi doctoral intervé de manera primordial la figura del doctorand que la subscriu, però ell sol és incapaç d'abastar una tasca tan feixuga i dilatada com aquesta. En el meu cas hi han participat molt intensament tant el director com la meva família.

Vull agrair al Dr. Santiago Roquer l'ànim permanent per tirar endavant un projecte que s'ha demorat molt en el temps. També vull dir-li que sense el seu estímul, les seves doctes aportacions, que m'han influït en la concreció del tema escollit, en les pautes a seguir en el procés d'elaboració, en la documentació bibliogràfica, etc., no s'hagués arribat a concretar en la forma correcta.

Amb aquest reconeixement personal, vull testimoniar el meu agraïment a tots aquells professors de l'antiga delegació del Departament de Geografia de la Universitat de Barcelona a Tarragona, que van impregnar l'esperit geogràfic en la meva formació.

Així mateix, tampoc vull oblidar en aquest capítol a aquelles altres persones de les quals he après tant coneixements com mètodes de treball i, fins i tot, modes de comportament professional i personal. Entre aquestes vull ressaltar la persona

del sociòleg Jesús Sorribes, amb qui vaig col.laborar durant uns quants anys en el gabinet d'estudis del desaparegut *Consell Intercomarcal de les Terres de l'Ebre*.

Per cloure aquest apartat no puc obviar l'empenta i la comprensió per tantes hores dedicades a un treball, que m'ha atorgat la Isabel, primer com a companya, i després com a esposa.

Per últim, crec que en aquest apartat ha de figurar una breu referència a totes aquelles persones que des dels seus llocs de treball, amb independència de la seva responsabilitat professional, m'han concedit part del seu temps i la confiança per sortir-me'n sense cap mena de limitació en uns arxius, oficines i sales a les que segurament manquen dotacions personals i tècniques, però en les quals sempre hi he trobat una gran calor humana, circumstància que m'han refermat en l'estima cap a la ciutat i a les persones entre les quals em vaig fer gran.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'EVOLUCIÓ URBANA DE TORTOSA (1939-1979): PLANEJAMENT I ACTUACIONS URBANÍSTIQUES.
Alfonso García Rodríguez
ISBN:978-84-694-2162-8/DL:T.893-2011

PRIMERA PART

INTRODUCCIÓ

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

L'EVOLUCIÓ URBANA DE TORTOSA (1939-1979): PLANEJAMENT I ACTUACIONS URBANÍSTIQUES.

Alfonso García Rodríguez

ISBN:978-84-694-2162-8/DL:T.893-2011

Presentació

La primera part del treball té un caràcter introductor i l'hem dividida en dos capítols. El primer capítol titolat *Les bases teòriques i metodològiques* justifica per ell mateix aquesta part, ja que inclou la formulació de les hipòtesis i dels objectius a assolir en el treball. A més d'aquest apartat imprescindible en qualsevol treball d'aquesta entitat, també incorporem l'anàlisi de les diferents fonts emprades en la seva realització, resenyant les seves aportacions i les dificultats sorgides en les diferents fases del treball, així com la metodologia emprada per extreure'n la màxima informació, especialment dels Expedients d'Obres Particulars (EOP's) i de les Actes Municipals de la Comissió Permanent.

Aquest capítol té suficient importància per justificar la introducció de qualsevol tesi, però en aquest cas hem volgut afegir-ne un altre més breu, el segon, per tal de portar a terme una aproximació a l'àmbit territorial objecte d'estudi. Amb aquest capítol hem pretès evitar mals entesos quan l'espai objecte d'estudi, tot diferenciant entre el que és la comarca, el municipi i el continu urbà de Tortosa. Cal assenyalar que l'elaboració d'aquest capítol, que ens fou suggerida arran de la lectura de la nostra tesi de llicenciatura i té l'objectiu d'afavorir la contextualització del treball en especial en vistes a un potencial lector que no tingui un coneixement apriorístic de la ciutat o que el pugui tenir esbiaixat.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

L'EVOLUCIÓ URBANA DE TORTOSA (1939-1979): PLANEJAMENT I ACTUACIONS URBANÍSTIQUES.

Alfonso García Rodríguez

ISBN:978-84-694-2162-8/DL:T.893-2011

CAPÍTOL 1. LES BASES TEÒRIQUES I METODOLÒGIQUES

1. Justificació

Aquest treball vol contribuir al coneixement de l'expansió urbana de la ciutat de Tortosa, durant el període històric comprès entre l'acabament de la Guerra Civil i la celebració de les primeres eleccions municipals democràtiques posteriors a l'etapa franquista (1939-1979). Aquest període es caracteritza per una gran unitat política i jurídic-administrativa, encara que les transformacions econòmiques i socials foren notòries al llarg d'aquests anys.

L'elecció del tema de la tesi ens ha estat molt fàcil, ja que des de feia molts anys teníem interès en entendre com s'havia anat configurant la ciutat on ens vam criar. Amb el pas dels temps, els interrogants se centraren en tenir coneixement de les actuacions urbanístiques més properes en el temps i en l'espai. Més endavant, aquestes preguntes deixaren pas a interrogants de major abast relacionades amb els protagonistes, els responsables de l'expansió de la ciutat i, per últim, convergí en una gran qüestió molt més genèrica referida al model de planificació global de la ciutat, tot considerant, una vegada més, les característiques del règim polític en el que s'insereix el període estudiat.

Una altra de les motivacions que ens ha portat a l'elecció del tema era el recurrent protagonisme que la ciutat vol tenir com a capital del conjunt de les Terres de l'Ebre, el qual no és pot assolir només amb referències a una època passada en que es gaudí d'una gran significació històrica, sinó que cal construir

una ciutat millor, una ciutat dotada amb grans infraestructures, amb nombrosos equipaments i serveis, per a poder continuar desenvolupant aquest rol, certament discutit d'uns anys ençà des de diferents poblacions d'aquestes comarques.

Aquesta finalitat es pretén assolir mitjançant l'estudi de l'evolució en la planificació urbana i dels seus plans d'urbanisme; a continuació, a través de l'anàlisi de l'actuació pública en la construcció de les grans infraestructures i dels principals equipaments; i, finalment, en el seguiment de les iniciatives protagonitzades pels diferents agents urbans: arquitectes, constructors i promotors particulars, amb una anàlisi de les pràctiques que són habituals en cadascun d'aquests col·lectius en la producció de l'espai urbà.

L'estudi de la ciutat contemporània es podia haver plantejat des d'altres punts de vista diferents. El que nosaltres hem triat vol ser una aportació el més completa i exhaustiva possible al coneixement de la planificació urbana i a l'actuació dels agents públics i privats. Sabem que hi ha altres aspectes que no hem treballat amb profunditat, perquè la seva anàlisi hagués ampliat de forma considerable el nostre treball, tot i que ens hagués facilitat un coneixement més profund del funcionament d'alguns d'aquests agents. Ens referim concretament a l'anàlisi dels pressupostos municipals i a les inversions realitzades per les diferents administracions, línia de recerca que hem deixat oberta per ulteriors treballs.

Creiem que amb aportacions com la que hem portat a terme, es comptarà amb més elements d'anàlisi per tal de contribuir a que la Tortosa del futur més immediat pugui oferir una millor

vertebració urbana, i unes dotacions en infraestructures i equipaments que permetin assolir una major qualitat de vida als seus habitants.

Finalment, som conscients que amb el nostre estudi no establirem un marc teòric referent a l'expansió urbana en les ciutats d'un rang semblant al de Tortosa, sinó que és amb la inserció d'aquest treball en el sí d'un conjunt de recerques similars referides a ciutats mitjanes, que podrem fonamentar aquest marc més genèric referit a unes ciutats de les dimensions de la nostra i al període històric delimitat.

2. Hipòtesis i objectius

La hipòtesi general que ens plantejem en aquest treball és demostrar com la ciutat de Tortosa no ha gaudit d'un model d'expansió urbana durant l'etapa franquista, tot i l'aplicació del planejament urbanístic. La manca d'un model teòric és conseqüència d'una manca d'impronta política, la qual ha estat aprofitada per les èlits econòmiques de la població per portar a terme una actuació individualitzada i sense atendre a la recerca d'un autèntic model de ciutat. És a dir, el deixar fer de les autoritats franquistes ha beneficiat a uns ciutadans que han satisfet les seves apetències urbanístiques i econòmiques més immediates, en detriment d'una visió més àmplia i amb perspectiva de futur sobre allò que havia de ser la ciutat, la qual cosa ha afavorit la situació de prostració en la qual es troba immersa la ciutat.

Per tal de demostrar aquesta asseveració de caràcter global formulem altres tres hipòtesis parcials. En primer lloc, volem

mostrar com l'elaboració d'uns plans d'urbanisme no ha tingut una incidència destacable i la ciutat ha crescut en forma i tamany al marge d'aquests, ja que aquests plans d'urbanisme partien d'un greu error inicial, això és el desconeixement absolut del territori a planificar i de les seves expectatives reals de creixement. Per tot això, no es podia esperar que la seva aplicació donés un resultat més desalentador del que ha donat.

En segon terme, la manca d'una idea de ciutat creiem que és degut a no haver gaudit d'una classe política dirigent amb capacitat i amb visió de futur, sempre amb les lògiques excepcions. Aquesta situació fou fruit, en unes ocasions, del desinterès per l'actuació pública i la prioritat atorgada als assumptes particulars, i, en d'altres, de la manca de preparació d'aquestes classes dirigents, excessivament conformistes i dúctils als comandaments superiors, no ja del poder central, sinó del provincial. El desconeixement i/o l'apatia en que es va atendre el govern de la ciutat apareix reflectit en la construcció de les infraestructures i dels equipaments bàsics. La manca de perspectiva de futur ha contribuït a tenir una ciutat mal comunicada amb una mínima capacitat d'influència i infradotada en aquells equipaments i serveis que l'han de fer atractiva a la població de la comarca, sigui quin sigui el concepte d'aquesta que emprem.

La tercera i darrera hipòtesi parcial que plantejem és que aquesta desinhibició del poder local respecte el model de ciutat, va contribuir a que una societat aparentment tan ordenada i reglada com la franquista, es correspongués amb un període altament anàrquic en la construcció de la ciutat, ja que els

principals agents urbans van portar a terme la seva actuació d'acord al seu propi criteri, sense crear cap visió de conjunt de ciutat o d'una part d'ella, la qual cosa ha contribuït a que la ciutat no gaudeixi ni d'un model ni d'una identitat urbana resenyable.

Així doncs, la hipòtesi del nostre treball és esbrinar perquè la ciutat no ha comptat amb un model urbà durant el franquisme. Aparentment, aquesta formulació pot semblar excessivament generalista, però creiem que és en les ciutats de petites i mitjanes dimensions on es poden apreciar amb major detall com es va dissenyant el model de ciutat i, el que és més important, com es va construint aquesta, o com aquesta actuació s'acosta o s'allunya de les formulacions teòriques inicials.

Per tal de portar a la pràctica aquesta hipòtesi central i les parcials que se'n deriven, ens hem formulat els següents objectius:

1. *Conèixer quin ha estat el creixement de la ciutat i les transformacions que ha experimentat.*

La ciutat ha sofert una expansió urbana sense que s'hagi produït un creixement demogràfic significatiu, ni grans transformacions econòmiques i socials. Per tant, ens preguntem quines són les raons que promouen aquest procés d'urbanització i, de forma afegida, cal veure si aquest creixement comporta el disseny d'un model de ciutat.

La primera qüestió que ens formulem és esbrinar per quines raons una ciutat que ha mantingut una població estable en el seu casc urbà al llarg dels darrers vint anys estudiats -entorn dels

20.000 habitants-, ha crescut físicament. En principi, la resposta és relativament fàcil, ja que en anys de crisi, com els de la postguerra en el nostre treball, es produeix una simple reforma i millora de les edificacions, mentre que en períodes més expansius, els del desenvolupisme, es produeix un procés de substitució.

Originàriament, Tortosa era una ciutat limitada per les formacions muntanyoses que l'envolten a llevant i el riu a ponent, però el procés de producció de nou espai urbà no ha mantingut aquesta estructura.

La ciutat ha experimentat una gran transformació en el seu disseny, ja que el riu que limitava la ciutat per l'W, ja no ho fa sinó que s'ha convertit en una barrera intraurbana que, ara per ara, presenta grans dificultats de comunicació entre les dues ribes i que té fàcils i econòmiques solucions mitjançant la construcció de dues passarel·les i un altre pont d'escàs cost.

Així, mica en mica, la ciutat està adoptant una configuració allargada al voltant del riu i creix en direcció sud cap a les principals vies de comunicació amb l'exterior, primer ho fa a la riba esquerra i, posteriorment, a la dreta. Cal esbrinar, doncs, com s'acabarà consolidant aquesta nova configuració de la ciutat que, pel que sembla, ho fa al marge dels plans d'urbanisme i si aquests acabaran tenint un component més realista i pragmàtic, i si la planificació tindrà la capacitat ordenadora que se li atribueix.

2. *Conèixer i analitzar quines foren les actuacions del poder local. Esbrinar quina era la idea de ciutat que es pretenia assolir. Cercar els criteris clars i prioritzats de les principals necessitats en infraestructures urbanes i interurbanes i en equipaments.*

En l'anàlisi dels agents urbans ens volem fixar en primer lloc en l'actuació de l'administració. Això és, conèixer el protagonisme dels diferents ajuntaments del període en el procés de diseny de model de la ciutat. Quines foren les principals actuacions engegades durant aquests anys? Quins polítics les impulsaren? Amb quins objectius? Preguntes a les que caldria afegir tants altres interrogants referits a les concordàncies i/o discrepàncies entre l'administració i els diferents agents privats.

Per tal de valorar els objectius urbanístics al llarg d'un període és molt important conèixer els seus dirigents i els grups als quals representaven. Saber les finalitats que movien a aquests grups o personalitats més o menys aïllades o, senzillament, constatar la inexistència d'una veritable política urbana. D'altra banda, cal cercar el nivell de correspondència entre aquests principis teòrics de la política urbana i la pràctica diària que podia orientar-se bé a dissenyar un model integrat de ciutat, a satisfer les necessitats més perentòries en el mercat de l'habitatge o, simplement, a deixar fer per tal de no interferir en l'actuació dels principals agents privats.

Així doncs, cas que existís un determinat model de ciutat, caldria veure quina era la importància dedicada als espais col·lectius, a les infraestructures i als equipaments, i com la

construcció d'aquests ha condicionat l'evolució posterior de la ciutat.¹

Finalment, éssent Tortosa definida molt sovint com una ciutat caracteritzada per la seva gran servitud envers l'anterior cap d'estat, fora bo conèixer fins quin punt l'administració central va contribuir al desenvolupament de la ciutat i, especialment, en relació a d'altres ciutat que no gaudien d'aquest "favor".

3. Conèixer el comportament dels diferents agents urbans privats, és a dir, tenint en compte els condicionants econòmics del període estudiat, quins foren els protagonistes del procés de creixement urbà i com ha evolucionat l'actuació d'aquests al llarg del període estudiat.

Volem saber si el procés d'acumulació dels agents urbans privats (propietaris, bàsicament) servia per mantenir sense modificacions l'estructura social pròpia d'una ciutat tancada i si aquesta situació havia tingut continuïtat al llarg del període estudiat. Això és, si, durant el període estudiat, el mercat immobiliari es pot considerar com una pràctica habitual del capital rendista per obtenir una rendabilitat elevada i mantenir així l'*status quo*. Tot considerant que una ciutat la riquesa de la qual es basa sobre el sector agrícola i l'agroindústria, està sotmesa a unes transformacions escasses derivades d'unes

¹ La construcció d'equipaments i, particularment, de les infraestructures de transport són, segons C. Topalov, les que creen les condicions per la transformació de l'espai agrari en sòl urbà.

TOPALOV, C. (1974): *Desarrollo monopolista de la producción inmobiliaria y planificación urbana*. Barcelona, UAB, Documents d'Anàlisi Urbana, núm. 2, p. 31.

necessitats molt relacionades amb el cicle agrari, on el processos ràpids d'acumulació de capital propis de les àrees industrials són mínims.

Es tracta d'analitzar com aquests agents urbans han realitzat aquest procés d'acumulació: obtenint plusvàlues en el centre de la ciutat mitjançant canvis en l'ús del sòl, augmentant el nombre d'altures, augmentant les edificabilitats, etc., i com s'ha produït el procés d'apropiació de les periferies urbanes. Per portar-ho a terme, hem cregut oportú distingir l'actuació del personal tècnic, en tant que la personalització en períodes com el que treballem comporta l'acumulació de molt poder en algun d'ells -sobretot la figura de l'arquitecte municipal-, la dels constructors o promotors immobiliaris, i la dels propietaris del sòl.

Aquest procés d'acumulació comporta una major concentració del capital, per la qual cosa es podrà veure la tipologia de propietaris i de promotors que perviurà i adquirirà, o no, una situació predominant, fins i tot monopolista.

Cal dir que els propietaris que actuaren com a promotors no s'estudien de forma exhaustiva, sinó que com s'assenyala en el capítol tretzè, només s'analitzen amb deteniment aquells que obtingueren un determinat nombre de permisos d'obres o aquells que protagonitzaren uns projectes amb característiques sobresortints. Cal no oblidar que en el període que estudiem i, especialment, en les dues primeres dècades la demanda immobiliària es presentava de forma molt segmentada i referida a unes classes socials determinades que gaudien de les rendes necessàries per emprendre una obra de nova planta o de qualsevol

altre tipus. A mesura que la situació econòmica va anar millorant, es va produir la progressiva incorporació dels treballadors per compte aliè a la propietat, de manera que l'accés a la propietat de l'habitatge es va convertir en l'objectiu prioritari de la societat del desenvolupisme i cap a l'obtenció d'aquest bé tan preuat es van adreçar bona part de les rendes provinents del treball i, en menor mesura, del capital. Això no obstant, bona part d'aquests nous propietaris aconseguiran gaudir d'un habitatge en els llindars del continu urbà gràcies, en la majoria dels casos, a una iniciativa pública.²

L'empresariat del sector de la construcció es caracteritza en societats escassament industrialitzades, o en situacions de crisi econòmica, per una gran atomització empresarial. En el cas que ens ocupa aquesta proliferació de petites empreses es deguda a la necessitat d'un capital escàs, en especial el dedicat a partides fixes.³

² Topalov assenyala que davant la irrupció del capital monopolista en el sector de la construcció, el petit capital fou condemnat a no rebre cap més plusvàlua que l'interès, per la qual cosa també s'orienta com l'ús comercial d'aquest capital. A més, afegeix que es produeix un tutelatge del capital financer sobre el petit capital.

TOPALOV, C. (1974): *Desarrollo monopolista de la producción inmobiliaria y planificación urbana*. Barcelona, UAB, Documents d'Anàlisi Urbana, núm. 2, p. 28.

³. Aquesta situació fou analitzada per B. Secchi per la Itàlia de la postguerra en els següents termes: "Esta estructura del sector, si por una parte incide sobre la capacidad financiera y técnica de las empresas manteniéndolas a un nivel tecnológico modesto, impidiendo a cada una la realización de planes productivos de gran dimensión, por otra parte impide también la aparición, en esta fase, de formas de mercado oligopolíticas". SECCHI, B. (1977): "El sector edificación y la propiedad del suelo en un proceso de desarrollo económico" In INDOVINA, F.(ed.) (1977): *El despilfarro inmobiliario*. Barcelona, Gustavo Gili, p. 63.

Però, a mesura que es va anar produint un procés d'expansió econòmica, aquesta situació va anar canviant de manera que es produeix un augment en el dimensionament de les empreses, les quals cada vegada es comporten com una empresa industrial més, de manera que no només guanyen en capacitat productiva, sinó que també diversifiquen la seva actuació, cerquen noves fonts de finançament, es tecnifiquen, empren una plantilla estable àmplia, amb cabuda per a subcontractistes, etc. C. Topalov assenyala que fou als anys seixanta quan el capital monopolista començà a introduir-se en el sector de la construcció a França degut a dues raons: d'una banda, les possibilitats d'inversió del capital financer davant les dificultats per introduir-se en sectors industrials més monopolitzats; i, per l'altra, les necessitats de capital que obliguen l'empresari a una ràpida rotació del capital.⁴

També es tractarà d'establir si l'acumulació té el mateix origen al llarg del període, això és, si l'objectiu és obtenir la màxima rendabilitat de la venda del sòl, o ve se cerquen noves pautes tals com la venda de sòl edificat o la creació d'empreses mixtes, etc.

D'igual manera, s'esbrinarà com s'introdueixen les grans empreses i, particularment, el sector financer en el sector immobiliari.⁵ Aquesta concentració econòmica representarà, com

⁴ TOPALOV, C. (1974): *Desarrollo monopolista de la producción inmobiliaria y planificación urbana*. Barcelona, Documents d'Anàlisi Urbana núm. 2, p. 27-28.

⁵. En aquest sentit és interessant analitzar si en el cas de Tortosa també s'aprecia una fusió progressiva dels propietaris del sòl i de les immobiliaris tal com assenyala Topalov per al cas francès i que M. Tatjer també ha observat en diferents ciutats espanyoles.

assenyala J. Lojkine, la substitució d'una petita burgesia partidaria d'obtenir la màxima rendibilitat de sòl per una burgesia monopolista més especulativa i productiva. Cas que aquest procés es produeixi, volem saber si es realitza d'una forma ordenada, atenent a una planificació rigurosa, o si aquesta no hi és, quins són els criteris seguits per aquests agents transformadors del medi urbà i veure si es poden establir pautes o comportaments generalitzats. En darrer terme, l'objectiu és comprovar si l'actuació d'aquests agents tenia una visió de ciutat o si responia únicament a un criteri econòmic, sense més pretensió que lucrar-se de forma ràpida.

4. Conèixer les característiques del mercat de l'habitatge, tant en el nombre de construccions, el seu caràcter públic o privat, la tipologia de les mateixes i la seva distribució arreu de la ciutat i els seus voltants.

El darrer dels objectius del treball és esbrinar quines foren les característiques del mercat de l'habitatge durant el període estudiat. D'entrada es planteja un dubte, ja que si la ciutat no experimenta un gran creixement demogràfic d'ençà els anys quaranta, i les condicions econòmiques no foren gaire favorables, com incidí aquesta situació sobre el mercat de l'habitatge, és a dir, si es produí una demanda de nous habitatges, veure si va haver una demanda diferenciada socialment, i es pot establir una correspondència, d'una banda, entre un habitatge de nova planta, en determinats barris centrals

VILAGRASA, J. (1990): *Creixement urbà i agents de la producció de l'espai: el cas de la ciutat de Lleida 1940-1980*. Barcelona, Institut Cartogràfic de Catalunya, p. 58-61.

i promoguts per la iniciativa privada; mentre que, d'altra banda, existí una major demanda menys solvent a la que es donarà satisfacció mitjançant la construcció pública i perifèrica. En síntesi, volem saber si es pot distingir entre una iniciativa privada, orientada a satisfer una demanda solvent en el sí de la ciutat burgesa, i la constatació d'una demanda no solvent, que requerí de l'ajut públic, a la que es donaren ajuts i subvencions per construir diferents tipus de cases barates, les quals foren ubicades majoritàriament a les diferents periferies de la ciutat on el sòl disponible és més abundant i més econòmic. Enmig quedaren amplis espais que, posteriorment, i una vegada urbanitzats, seran construïts per la iniciativa privada.

En el context del període que estudiem, això vol dir saber si el procés de renovació i reconstrucció de la ciutat serví per mantenir l'estabilitat social de la ciutat o, per contra, contribuí al procés de segregació social, de manera que aquells grups que gaudien de menys recursos es van veure obligats a abandonar determinats emplaçaments. Cal tenir en compte que la magnitud i la rapidesa d'aquest procés pot generar, fins i tot, el sorgiment d'àrees marginals, tot creant una situació dicotòmica, donades les tradicionals mancances en les infraestructures bàsiques així com la manca de tota mena d'equipaments.

3. Estructura

L'estructura de la tesi és força senzilla. El treball es divideix en tres grans parts que van precedits d'una primera part introductòria. En aquesta primera part incloem un primer capítol

en que presentem el plantejament teòric del treball amb la formulació dels objectius i les hipotesis de treball, com l'anàlisi de les principals fonts emprades al llarg del treball. A continuació, el segon capítol és una breu semblança de l'espai objecte d'estudi i la seva contextualització en un marc territorial més ampli, amb l'objectiu d'aportar aquelles informacions bàsiques, tant en l'àmbit polític-administratiu, com demogràfic i econòmic, que serveixen per contextualitzar l'espai a treballar i superar visions excessivament simples de la ciutat.

La segona part del treball inclou un total de tres capítols, del tercer al cinquè. El primer té un caràcter més normatiu, ja que recull l'establiment de la legislació sobre planificació urbana; és per això que fem esment de les principals actuacions normativitzadores que orientaran la posterior gestió urbanística municipal. A continuació, hi figura una breu semblança sobre l'evolució política de la ciutat al llarg del període estudiat, dit en altres paraules, sobre els que foren els principals gestors de la ciutat i la direcció en la que s'adreçà la seva tasca. Per últim, el gruix d'aquesta segona part correspon al capítol cinquè, el qual és una anàlisi de les principals actuacions municipals en el camp de la planificació urbana. Aquesta primera part té, doncs, com a eix, els projectes i les actuacions orientades a establir les fites de l'urbanisme local i, molt particularment, l'elaboració dels dos plans generals d'ordenació urbana de què ha gaudit la ciutat en els darrers decennis.

La tercera part del treball l'hem dedicat a estudiar quina

fou l'actuació pública. En aquesta oportunitat hem distingit uns altres quatre capítols, del sisè al novè. En el primer es fa èmfasi en el procés de reconstrucció de la ciutat a l'acabar la guerra i en l'anàlisi del procés de construcció d'habitatges protegits; a continuació, dediquem un capítol a la construcció de les principals infraestructures i un altre a la construcció del equipaments bàsics durant aquestes quatre dècades. El darrer capítol de la tercera part, el novè, es dedica a esbrinar quines foren les actuacions públiques que tractaren de realitzar grans transformacions en l'estructura productiva, ens referim particularment a la construcció del polígon industrial.

Finalment, la quarta part està dedicada a l'estudi de la iniciativa privada. Aquesta part ha estat la més laboriosa i forma el nucli central de la nostra tasca investigadora. El treball ha consistit en l'anàlisi de tots els expedients d'obres sol·licitats en aquests quaranta anys i, a partir d'aquests, hem elaborat la corresponent base de dades i hem pogut realitzar-ne l'explotació i l'anàlisi corresponents. Aquesta part, és la més àmplia i constitueix el gruix de la nostra tesi, ja que hem fitxat un total de 1.232 obres majors i altres 6.031 d'obres menors, les quals només emprarem de manera complementària.

Per tal de facilitar millor l'anàlisi d'aquests agents urbans hem establert quatre capítols més. En el primer d'aquesta part, el desè, es realitza una anàlisi evolutiva de les obres majors portades a terme durant aquests quatre decennis, fent especial èmfasi en la localització en els diferents barris i l'ús del sòl d'aquestes edificacions. A continuació hem obert altres tres capítols dedicats, respectivament, a analitzar la tasca dels

arquitectes i altre personal tècnic, dels constructors i dels propietaris particulars. Cal dir que per no fer excessivament llarg aquest apartats s'ha realitzat una classificació i una selecció que es justifica en cadascun dels capítols.

L'estudi acaba amb un darrer capítol dedicat a conclusions, en les quals es porta a terme una valoració respecte la confirmació o modificació de les hipòtesis plantejades a l'inici del treball, així com una valoració personal -fruit de l'estudi i la reflexió d'aquests anys- sobre les actuacions més urgents que cal emprendre per tal d'aconseguir una inflexió en l'actual dinàmica de la ciutat.

Finalment, el treball incorpora la bibliografia utilitzada, en la qual distingim entre la de caràcter general, l'específica de la ciutat i la consultada referent a altres ciutats catalanes i espanyoles.

La tesi es completa amb altres dos volums. El segon és un atlas que incorpora un conjunt de mapes referents a les dades extretes en l'anàlisi dels Expedients d'Obres Particulars (EOP's). Amb les mateixes dades s'ha elaborat el tercer volum, el qual inclou uns apèndixs estadístics i gràfics amb la qual cosa podem incorporar tota la informació extreta sense necessitat de presentar totes les fitxes de treball i, alhora, pretenem alleugerir la lectura del primer volum.

4. Fonts i Metodologia

En el nostre treball hem emprat, d'una banda, la informació específica de geografia urbana i, de l'altra, hem reseguit la història contemporània local, així com l'actuació urbanística,

l'Ajuntament Sr. José L. Linaje, així com l'amabilitat dels funcionaris Daniel Anoy, Maria T. Romeu i Montserrat Altadill.

Prèviament a l'anàlisi de les dades extretes, cal fer una breu introducció sobre la presentació i els continguts dels llibres d'actes de la Comissió Permanent de l'Ajuntament.

Quant als aspectes formals dels esmentats llibres d'actes de la Comissió Permanent, cadascuna de les reunions realitzades portava, al marge, el nom de les persones que hi assistien. En el seu desenrotllament hi figurava la persona que presidia la reunió i el seu càrrec, a continuació es passava revista a les diferents publicacions oficials aparegudes entre cada sessió i es llegia i s'aprovava l'acta de la sessió anterior. Tot seguit, s'estudiaven els punts que presentaven les diferents comissions; s'acostumava a començar per la de Governació, seguida de les d'Educació, Urbanisme i Obres Públiques, i s'acabava amb les d'Hisenda. Per últim, quedava el torn obert de precís i preguntes, el qual es limitava, la majoria de les vegades, a algunes interpellacions dels regidors sobre aspectes puntuals, o bé eren aprofitades per l'alcalde per informar sobre les darreres gestions realitzades davant les altes instàncies i personalitats de relleu en la política "nacional".

En iniciar el treball del buidat d'aquesta quantitat ingent d'informació, es desconeixien el tipus exacte de dades que es podien obtenir i que, alhora, si podien mostrar o no un coneixement profund de l'evolució urbana de la ciutat, per la qual cosa la lectura i l'extracció de les dades dels primers llibres d'actes fou realitzada omplint fitxes en blanc, és a dir, sense cap mena d'estructura bàsica. Al cap de les primeres

4.1. Els llibres d'actes de la Comissió Permanent de l'Ajuntament

Els llibres d'actes de la Comissió Permanent han estat una de les fonts bàsiques en la investigació, ja que ens han permès extreure una gran quantitat de dades. En especial, les actes han estat d'una gran utilitat tant per comprendre millor el marc històric del període objecte d'anàlisi, com per entendre el funcionament de la institució.

La valoració global pot qualificar-se de positiva, ja que la seva explotació ha estat molt profitosa, tant pel nivell de coneixements adquirits amb relació al període estudiat, com per la vasta informació extreta, que ens ha facilitat un coneixement molt més profund de la realitat política, social i urbanística de l'època.

El coneixement previ que es tenia d'aquesta font arrencava d'una matèria i uns objectius totalment diferents als aquí considerats. L'anterior treball en què utilitzàrem els llibres d'actes municipals com a font d'investigació tenia el seu objectiu en la realització d'un estudi sobre el Sexenni Revolucionari a Tortosa; en aquell moment no imaginàvem, doncs, la riquesa d'aquests documents aplicats a l'estudi de la història urbana més recent.

Aquest treball predecessor, malgrat la monotonia que sempre produeix l'homogeneïtat, fou un gran avantatge a l'hora d'analitzar amb deteniment els 54 volums ara consultats, ja que tots els exemplars estan degudament catalogats i amb una caligrafia perfectament legible. En referir-nos als aspectes formals de l'explotació dels llibres d'actes no podem ometre el tracte agradable i les atencions prestades pel secretari de

a partir de la premsa local del període, de la bibliografia local existent, de la consulta dels llibres d'actes municipals i dels plans d'urbanisme generats en el període. Volem destacar que el PGOU de 1986 l'hem analitzat a la seu de la Delegació del Col·legi Oficial d'Arquitectes i Aparelladors de Tarragona davant les trabes que es plantejaven a l'Ajuntament de Tortosa a mitjan dels anys vuitanta.

La informació referent a la planificació urbana de Tortosa és escassa i d'accés difícil. En canvi, la quantitat de dades referent a l'obra privada és nombrosa, tot i que les condicions de què es gaudeix per consultar-les no són les més adients per a l'investigador de finals de segle.

En primer lloc, la bibliografia local és molt minsa, especialment pel que fa a la història contemporània i en camps que poden ser conflictius i/o valorables com el de l'urbanisme. Una de les raons que explicaria aquestes mancances és d'ordre social i administratiu més que no pas de caràcter documental. Vull dir que les dades (llibres d'actes, plans d'urbanisme, llicències d'obres, hemeroteca, etc.) hi són, però fins fa poc anys l'accés era limitat, no perquè no es poguessin consultar, sinó perquè disposar-ne (la consulta, la reproducció, etc.) era objecte d'un innumerable seguit d'obstacles que, potser per a investigadors d'altres ciutats, poden semblar excessivament simplistes; són circumstàncies tals com ara l'absència de la persona encarregada, els comentaris fets a priori del tipus "aquí no hi ha res d'interessant", la dificultat de trobar un lloc on poder fullejar els llibres, la manca d'informatització, el mal estat -mai no solucionat durant més d'un any- de la

fotocopiadora..., que realment poden portar més d'un investigador a desistir o a buscar un altre espai sobre el qual aplicar el seu esforç.

Això no obstant, aquesta dinàmica ha canviat en els darrers anys -hi ha una gran diferència entre l'accessibilitat de la informació quan vam començar la nostra recerca (1984) i la que ens hem trobat deu anys després, quan l'hem reemprès (1994)-, gràcies a l'atribució de determinats càrrecs a una nova generació de gestors i científics que han donat un nou impuls al treball tan fosc i desagraït de la recerca sistemàtica. Aquesta nova situació favorable és ben clara en el cas de l'arxiu municipal, oficialment Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre (AHCTE), o de la biblioteca comarcal Oliver de Boteller, però costa més d'introduir en la casa consistorial. Tanmateix, una cosa és una actitud diferent en molts casos i l'altra són els mitjans materials i de personal, que semblen molt migrats si es té en compte l'impuls que s'ha produït en organismes similars existents en ciutats properes.

A més de les consultes bibliogràfiques i de les publicacions periòdiques a què es fa referència en l'apartat següent, configuren el gruix de l'estudi l'anàlisi dels plans d'urbanisme existents en els darrers decennis. Així mateix, el treball de recerca que iniciarem amb la consulta dels llibres d'actes de la sessió permanent de l'Ajuntament també s'hi veu parcialment reflectit, tot i que els aspectes més detall apareixen en l'anàlisi dels agents urbans, en la tipologia de les edificacions, etc., que oferim en la tercera part del treball.

sessions de treball es va tenir ja una idea bastant aproximada de tot allò que es podia extreure i es va passar, doncs, a elaborar una fitxa de treball amb totes les dades que podien tenir algun interès.

L'esmentada fitxa fou dividida en dos apartats, l'un servia per datar i situar la font i, a l'altre s'hi feia una descripció de les principals característiques de cada notícia referent al desenvolupament urbà de la ciutat.

Al marge d'aquestes fitxes, i en funció de la importància dels fets polítics, culturals, econòmics, etc., que s'esdevingueren, també es va prendre nota dels principals fets polítics i socials ocorreguts i que podien explicar millor algunes actuacions en el camp urbanístic. Es tracta, doncs, d'una documentació amplíssima, molt poc utilitzada fins a aquest moment a Tortosa, la qual permet un coneixement més exhaustiu i més profund de la realitat local en qualsevol dels aspectes bàsics de la realitat quotidiana de la ciutat.

A banda dels continguts analitzats, cal esmentar els apartats inclosos als llibres citats abans, que no seran tractats, tot i que alguns d'ells són complementaris a les informacions extretes i que són importants de tenir en compte per a estudis ulteriors. Entre les possibles investigacions posteriors, cal citar, per exemple, el mateix context polític viscut a escala local en aquestes quatre llargues dècades, ja que la majoria de les vegades es considera aquest període com una etapa grisa de la història recent, i no s'entra en un estudi seriós que acabi amb la desinformació que existeix. En aquest punt, la font consultada és incompleta, ja que darrere d'una

terminologia oficialista que només deixa entreveure determinades informacions -amagant-ne altres de més significatives- hi ha, òbviament, una lectura subjectiva de la realitat del moment.

A més de l'apartat de l'evolució històrica recent -malgrat que, freqüentment, no es fan constar ni els canvis que afecten el mateix consistori-, un tema molt més proper al nostre àmbit de treball i, encara més difícil de desxifrar, és l'anàlisi de la hisenda municipal, no només per la complexitat pressupostària, sinó per les línies d'actuació en qüestions tals com subvencions, préstecs, etc.

4.2. El cadastre

En l'elaboració del treball es va procedir, primerament, al buidat exhaustiu de les llicències de construcció atorgades i recollides puntualment en els *llibres d'actes de la Comissió Municipal Permanent*. Tanmateix, la informació extreta semblava, en la majoria dels casos, insuficient, tant pel que fa a les característiques tècniques de la mateixa construcció (emplaçament, tipus d'obra, superfície, nombre de plantes, etc.); com també pel que fa als agents urbans: propietari del sòl, promotor, arquitecte-aparellador i constructor.

Per aquesta raó, vàrem creure convenient aprofundir molt més en la informació de la qual disposàvem, amb la qual cosa el treball tindria més consistència, podríem arribar a conclusions més aclaridores i seria més útil de cara a estudis posteriors.

El dubte consistia a saber quina podia ser aquesta font que ens permetés completar la fitxa que havíem obtingut en els llibres d'actes. Després de consultar la nombrosa bibliografia,

semblava que les opcions es decantaven per l'anàlisi de la contribució urbana, o bé el cadastre o el registre de la propietat.

L'opció més ferma semblava, per la informació relacionada en la bibliografia i per l'experiència domèstica, que era la del registre cadastral, que en l'actualitat realitza el Ministeri d'Economia i Hisenda a través del *Centro de Gestión Catastral y Cooperación Tributaria*. En la font referida es recullen les principals característiques tècniques (situació, superfície, data de la construcció, distribució per plantes, tipus d'edificació, ús del sòl, etc.), encara que en l'apartat d'agents només es recullen el nom del propietari del sòl i del propietari/promotor, i no hi figuren ni el nom dels tècnics ni el del constructor, que sí s'esmenten en els certificats de final d'obra o habitabilitat que concedeix la Generalitat. En el cas de Tortosa, també pensavem que aquesta font ens seria de gran utilitat i que buidant-lo podríem recopilar les dades necessàries per al nostre treball, però en el moment d'adreçar-nos al negociat que s'ocupava del cadastre la decepció fou enorme. La raó d'aquest desànim fou que no existia una recopilació d'altres en el cadastre, sinó que els llibres anyals recullen tots i cadascun dels habitatges referits l'any anterior, ja que l'objectiu del cadastre és recaptar fons. L'única possibilitat que se'ns plantejava era emprar el cadastre de 1967, que podria servir per actualitzar la construcció realitzada fins a aquell any. Després d'aquesta data no fou fins l'any 1987 que s'elaborà un nou cens cadastral, el qual no tenia cap mena de relació amb l'elaborat vint anys enrere. Així doncs, la possibilitat de treballar amb

un cens d'unes 8.000 fitxes per a la primera data i al voltant de 14.000 fitxes de mitjan anys vuitanta, no era gens engrescadora i tampoc no era útil per a l'elaboració del treball.

Quant a les altres dues possibles fonts: la contribució urbana o impost de béns immobles (IBI) i el registre de la propietat aporten menor volum de dades que el cadastre. Això és així per la mateixa finalitat de les fonts, ja que en ambdós casos l'objectiu és recaptar un impost que varia en funció d'un conjunt de paràmetres que queden recollits en el cadastre i que en el cas de l'IBI només té una finalitat fiscal a escala municipal i, pel que fa al registre de la propietat l'objectiu és regular una operació urbanística a efectes de legitimar una actuació determinada.

Per tot plegat, i sense oblidar la gran quantitat d'obstacles plantejats anys enrere, quan vam obtenir les primeres dades, ens vam adreçar a la Secció d'Urbanisme per tal de buidar els expedients d'obres, els quals estan dipositats en el Museu-Arxiu Municipal -oficialment Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre-, excepte els que corresponen als cinc anys anteriors.

4.3. Les llicències municipals d'obres: l'Arxiu d'Expedients d'Obres particulars (EOP)

4.3.1. Característiques dels permisos municipals d'obres

En el moment d'elaborar una fitxa model que ens servís per realitzar un buidat el més exhaustiu possible de la font en qüestió, ens trobàvem en la disjuntiva de no conèixer la metodologia emprada en altres treballs, a excepció dels de M.

Alió per a Vilafranca del Penedès al s. XIX⁶ i el de J. Vilagrassa per a la ciutat de Lleida, tot just per al mateix període que nosaltres havíem triat.⁷ El segon interrogant pervenia de la mateixa font a estudiar, ja que no sabíem ben bé què ens trobaríem.

Per tot això, el model de fitxa que vam elaborar fou fruit d'un procés d'apropament a les llicències municipals d'obres i a la seva evolució, ja que a mesura que avançàrem en el període estudiat les dades anaren canviant, com explicarem més endavant.

Les llicències d'obres han estat consultades a l'Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre (AHCTE), on aquestes es trobaven perfectament numerades i relligades.⁸ Durant els primers anys i fins al 1.955, les llicències s'anaven succeint les unes a les altres sense més ni més, però, a partir d'aquesta data, s'aprecià una gran novetat, ja que cada expedient apareixia individualitzat, perfectament numerat i amb una descripció bàsica del permís en la seva portada, on hi constaven el demandant, el tipus d'obra a realitzar i l'indret on tindria lloc l'obra.⁹ A

⁶ ALIÓ, M. À. (1986): *Projectes i realitat d'un procés urbà decimonònic. Vilafranca del Penedès 1865-1939*. Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 159 pàg.

⁷ VILAGRASA, J. (1983): *Creixement urbà i agents de la producció de l'espai: el cas de la ciutat de Lleida (1940-1980)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques i Institut Cartogràfic de Catalunya, 697 p.

⁸ L'obtenció de les dades reflectides en aquest treball fou especialment àgil gràcies a la bona predisposició del director de l'AHCTE, Albert Curto, el qual em donà tota mena de facilitats per consultar la font i moure'm lliurement en el si de l'arxiu.

⁹ Aquesta darrera dada era molt important en el nostre cas, ja que cal no oblidar que al llarg de pràcticament tot el període d'estudi, el municipi de Tortosa tenia un gran nombre de barris

més, a cadascun dels 1.450 volums que hem consultat es reflecteix perfectament el seu número, l'any al qual fa referència, i els exemplars que consten en el seu interior.¹⁰ Gairebé al final del període estudiat s'ha produït un canvi importantíssim quant a la classificació dels expedients, ja que d'ençà l'any 1973 les obres apareixen classificades en obres majors i obres menors.

El tipus d'obra ha estat una de les qüestions que metodològicament ens ha creat més problemes a l'hora d'establir un criteri sobre les obres a estudiar. En un principi, el nostre objectiu era referir només les obres majors (ja fossin de nova planta o d'ampliació), però en consultar les actes de la sessió permanent de l'Ajuntament,¹¹ vam recollir 965 fitxes amb dades insuficients per realitzar un treball ben rigorós, i és per això que després vam decidir consultar les llicències d'obres, sense distingir en el tipus d'obra, ja que d'entrada era d'una gran

o pedanies que, òbviament, apareixien en els mateixos lligalls que els permisos corresponents al nucli urbà de Tortosa, que era l'àmbit territorial que estudiàvem.

¹⁰ En alguns volums hem pogut detectar la manca d'algun expedient, encara que no es pot considerar que el nombre d'aquests sigui un percentatge estimable. Segons els nostres comptes no van més enllà d'una vintena d'expedients sobre un total de més de 30.000 expedients en total.

Cal tenir en compte que alguns d'aquests expedients han estat reoberts amb posterioritat quan així s'ha considerat necessari, sigui perquè existia una sentència judicial d'embargament o similar, sigui quan s'havia produït una ampliació posterior o altres circumstàncies.

¹¹ Un dels registres de la fitxa que ens ha servit per al buidat i classificació de les obres era justament la seva concordança o no amb les actes de la Sessió Permanent.

Les característiques de les dues fonts no permeten establir comparacions, de manera que les llicències municipals tenen un caràcter més exhaustiu, quant al nombre d'obres i les seves característiques, i les actes en constaten l'aprovació i aporten unes dades mínimes. Així i tot, de vegades les dades han arribat a ser complementàries.

dificultat veure si l'obra de reforma i ampliació posterior a la guerra, o les reformes exteriors bàsiques dels edificis, com les que afectaven les cobertes o la mida o el nombre de les obertures que tenien les seves façanes, no mereixien ser incloses en el nostre treball. Tanmateix, les majors dificultats venien a l'hora d'entendre si determinades obres realitzades en l'interior d'un edifici constituïen un canvi significatiu o no, finalment vam considerar que les reformes i adaptacions de locals sí que ho eren, de la mateixa manera que podien recollir-se millores com els canvis de paviments, de les cuines i dels banys.

Recollir aquestes llicències fou un procés molt laboriós, però creiem que aporten dades rellevants quant a la mida de les plantes, les carències estructurals (goteres, esquerdes, etc.) o l'adaptació als temps moderns (construcció de banys i dutxes, substitució de les cuines domèstiques pel butà, etc.), el continu canvi en l'ús del sòl a determinats indrets, la freqüent aparició-desaparició de locals comercials, de serveis, etc.

La recopilació de les obres menors no ha estat, emperò, exhaustiva, sinó que s'han deixat de banda aquelles obres de caràcter més secundari i les que feien referència a aspectes de caire més ornamental. D'entre les primeres hem de fer esment, sobretot, pel seu elevat nombre, de les referides a la construcció de connexions a la xarxa general de clavegueram i a les llicències que demanaven estucar totalment o parcial una façana. D'entre les darreres, hem deixat de banda els permisos referents a la instal·lació de rètols lluminosos, aparadors o vitrines, la de guals, etc.

4.3.2. Els continguts

Els expedients d'obres particulars (EOP) que hem utilitzat en aquest estudi consten fonamentalment dels documents següents:

a) Instància-sol·licitud. És un document manuscrit - mecanografiat a partir de mitjan anys quaranta-, pel mateix funcionari/ària de la Secció d'Obres Públiques de l'Ajuntament, encara que redactat com si el *peticionari* fos cadascun dels diferents promotors; i en el qual aquest, després d'acreditar-se mitjançant el número de cèdula personal, passava a EXPOSAR la condició per la qual realitzava la petició (ja fos *propietari* o en *representació de*), i si era el propietari del sòl, quina era l'*adreça* sobre la qual volia portar a terme l'obra indicada; finalment SOL.LICITANT el corresponent permís d'obres.

En aquesta instància hi figurava, a dalt o baix, de manera indistinta, el segell municipal, que contenia el número del *registre d'entrada* que, en els primers anys de l'estudi, varia sense un criteri nítid; i la *data*, la qual freqüentment, almenys els primers anys, dista molt poc de la data en què el projecte era aprovat, quan no era la mateixa. La *data d'aprovament* figura en el revers d'aquesta sol·licitud sota la denominació: "aprovat en comisió de data...".

A partir de l'any 1961 es va canviar el model de sol·licitud. Aquesta consistia en un fullet de 4 pàgines, amb la capçalera del Registre General de l'Ajuntament. Entre la capçalera i les dades del *peticionari* hi havia un espai que era utilitzat per insertar-hi el registre d'entrada, amb la data, i al seu costat les pòlisses corresponents.

A la primera plana hi figura la instància, en la qual

consten les següents dades: nom, adreça, DNI, domicili a efectes de notificació, i després s'exposa l'obra que "desea construir", amb el nom del propietari de l'edifici i el de l'arquitecte. En la segona part, se "suplica" que després d'haver fets els tràmits i la liquidació dels drets reglamentaris, el consistori es digni atorgar la llicència.

La segona pàgina s'estructura en dos apartats. El primer és el decret signat per l'alcalde i el secretari, en el qual es decideix que la instància passi a informe dels tècnics municipals. Mentre que el segon és l'informe de l'arquitecte municipal, on també s'esmenten la liquidació de drets i les possibles disposicions especials.

Per últim, el tercer full està format per dos apartats més. En el primer, hi ha el dictamen on consta l'aprovació de la Comissió d'Obres Públiques adreçada a la Comissió Permanent i, seguidament, hi figura la data de la seva aprovació. La darrera part és la diligència, en la qual s'especifica que s'han satisfet els corresponents arbitris, i que, en la majoria dels casos, figura en blanc. El quart i darrer full, o contraportada del fullet, resta totalment en blanc.

Les instàncies s'adreçaven a l'alcalde president de l'Excel.lentíssim Ajuntament.

b) Full de condicions. Aquest document estava perfectament realitzat a impremta des de la primera concessió d'obres i en la capçalera hi figurava el nom de l'Ajuntament i en el subtítol el de la *Secció d'Obres Públiques*. El full constava d'una motivació en la qual es reproduïa la sol·licitud d'obres a realitzar, juntament amb l'adreça de l'immoble i el tipus d'obra a

desenvolupar.

A continuació, hi figuraven les disposicions sobre les quals es portaria a terme el permís. Aquestes eren fonamentalment dues: en primer lloc, els impostos a abonar amb les diferents tarifes.¹² En el segon condicionant s'especificava que l'interessat quedava obligat a complir les disposicions contingudes en el plec de condicions que seria lliurat amb la concessió del permís. Finalment, el document era signat pel regidor delegat d'Obres Públiques i el secretari, tot recordant en quina sessió fou aprovada l'obra.

Quan s'esqueia també s'hi incloïen les possibles causes per tal d'obtenir una reducció de les taxes. Aquest és el cas de les edificacions que es reconstruïren després de la guerra, que només abonaven el 10% dels impostos ordinaris, sempre que hi constés el corresponent vistiplau de l'arquitecte de la Subdelegació de la Direcció General de Regiones Devastadas. Així mateix, a partir de l'entrada en vigor de la Llei de 19 de novembre de 1948, sobre "viviendas bonificables", la reducció d'arbitris municipals dels habitatges que s'acollien a aquesta llei podien obtenir una reducció del 90% en els esmentats impostos, sempre que es disposés de l'informe favorable de la "Junta Nacional del Paro". Els propietaris també podien rebre subvencions públiques que facilitava l'Instituto Nacional de Crédito.¹³

¹² Els arbitris es fixaven en funció dels metres cúbics edificats, les tribunes o balcons que sobresortien de la façana (expressades en m²) i les tanques instal·lades en la via pública.

¹³ Amb la creació del Ministerio de la Vivienda (1954), aquesta llei fou substituïda per la Llei d'habitatges de renda limitada, del 15 de juliol de 1954, i desenvolupada en el Reglament de data 24 de juny de 1955.

Aquestes taxes permetien obtenir algunes dades significatives, com el *volum edificable*, o altres de menor importància com les dimensions del solar, etc. Altres criteris que servien per fixar aquestes taxes eren el nombre de plantes de l'edifici o els balcons que sobresortien.

Molt sovint i, sobretot en aquells immobles de planta irregular, s'annexava un esborrany en el qual quedaven recollides les diferents operacions matemàtiques realitzades pel funcionari, les quals mostren un gran rigor professional i, en alguns casos, un escàs domini de les regles aritmètiques.

c) El projecte de l'arquitecte. La documentació que aportava l'autor del projecte apareixia en dos documents: la *memòria* i els *plànols*. La primera constava normalment (fins a 1950) d'un únic full o dos, en alguns casos excepcionals, en el qual s'hi incloïen les característiques tècniques de la construcció: materials a emprar, forma del sostre, instal·lacions i serveis, etc., així com funcionals: distribució de les habitacions; i econòmiques: *pressupost* i *renda prevista*. De vegades, també hi eren les dimensions de la planta o dels pisos, la *superfície* i el nombre de plantes.

Només en molt poques ocasions el pressupost estava detallat com un document annex a la memòria, depenent de l'arquitecte que realitzava el projecte o de la magnitud de l'obra. I, en algun cas, el pressupost o la renda que es pensava obtenir estan corregits manualment.

Els plànols estan tots ells degudament signats pel seu autor, encara que en ocasions la seva firma és il·legible -si bé el fet d'estar repetida fa que es pugui determinar l'autor. En

els plànols també hi figura el registre del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya i Balears amb la signatura del subdelegat a Tortosa (J.M. Franquet, en els primers anys), així com el segell, la pòlissa i la signatura de la *Tenencia Fiscal de la Vivienda* a Tortosa; i, per últim, el segell municipal amb la data d'aprovament i la signatura del secretari municipal. Eventualment els plànols inserien, només en els primers anys i no sempre, la signatura de l'arquitecte de la Dirección General de *Regiones Devastadas*.

Els plànols dibuixats sempre eren els mateixos: secció, planta i alçat. La significació de l'obra a realitzar es distingia també en els plànols, ja que quan es tractava de petites edificacions o de reformes o reconstruccions sense importància, el plànol es reduïa a un simple paper de ceba, mentre que quan es tractava d'un edifici o d'una indústria més rellevant els plànols estaven molt més ben aconseguits i eren més complets, incloïen els fonaments, l'embigat, etc. Quan la distribució de la planta baixa i la de les plantes elevades eren diferents, normalment pel seu ús (comercial o magatzem i residencial, respectivament), hi havia plànols diferents i, només ocasionalment, es trobaven plànols del sostre o de les instal·lacions d'aigua o enllumenat. Un altre plànol -a priori força interessant per al nostre treball-, que començà a incloure's des de finals dels anys quaranta, era el d'emplaçament, si bé en moltes ocasions és ben difícil situar l'obra en curs, ja que l'edifici es trobava envoltat de carrers anomenats "en proyecto".

Adjunts als plànols i a la memòria hi figuraven, encara que

no sempre, el full d'encàrrec de l'obra, en el qual tornaven a sortir les característiques de l'obra i l'emplaçament, i la minuta de l'arquitecte i la manera de rebre-la. Ocasionalment, l'arquitecte autor del projecte feia constar explícitament que no portaria a terme la vigilància de l'obra.

També com un pur tràmit, en alguna ocasió apareixia un petit document annex on s'assenyalava quin havia estat l'aparellador designat per fer el seguiment de l'obra.

4.3.3. Els expedients no analitzats

En referir-nos als expedients que formen la base del nostre estudi, creiem oportú esmentar que en els EOP, als quals ens hem referit més amunt, hi figuren altres documents que no han estat objecte d'anàlisi.

En primer lloc, i encara que pugui semblar repetitiu, cal dir que en els expedients també es trobaven els permisos d'obres concedits als diferents barris o pedanies de la ciutat, siguin o no ara municipis independents (els Reguers, Bitem, Camp-redó i Jesús entre els primers; o la Cava, Jesús i Maria, Camarles, St. Jaume d'Enveja i l'Aldea, entre les darreres).

Tampoc s'han considerat en aquest estudi les instàncies adreçades a la Secció d'Obres Públiques de l'Ajuntament per tal d'instal·lar motors, tendals o rètols a l'exterior dels edificis.

De la mateixa manera tampoc s'han tingut en compte aquelles peticions orientades a canviar o practicar obertures, com canviar una finestra per una porta, o tapiar-ne una, o estucar la façana, sempre que no es fes una reforma d'aquesta o de la teulada. El factor que ens ha decidit a tenir-los o no en compte és el mateix

critèri que emprà el consistori, ja que aquestes peticions no eren considerades suficientment importants per passar a ser valorades i/o aprovades en la comissió municipal permanent, i els funcionaris únicament les recollien i cobraven els arbitris que pertocaven, sense cap més actuació.

4.3.4. El tractament de la informació: la fitxa de treball

Quan vam iniciar l'explotació de les llicències d'obres vam preveure l'elaboració d'un model de fitxa que ens facilités l'explotació de les dades i el posterior tractament informàtic que ens permetés la classificació de les dades obtingudes.

El nombre de registres que hem inclòs en aquesta fitxa ha variat a mesura que ho feien les dades que s'inclouïen en els EOP analitzats, però en general hem pogut seguir un conjunt de blocs que ens han afavorit l'elaboració de les dades que s'estudien al llarg del capítol.

En les obres majors hem enregistrarat fins a 27 dades, i en les obres menors 10 registres. En ambdós casos, el primer bloc correspon a la identificació de l'expedient. En aquest grup hi incloem el número del volum i, a partir de l'any 1955, també el número de l'expedient en el conjunt de l'any en qüestió. És a dir que, per exemple, el número 1.255/31, serveix per identificar l'expedient número 31 inclòs en el volum número 1.255. A continuació hi figura el número del registre d'entrada i en el mateix segell municipal la data d'entrada.¹⁴ Aquest apartat

¹⁴ En alguna ocasió l'espai reservat al registre d'entrada està en blanc, la qual cosa ho assenyallem amb l'expressió *no consta (n.c.)*. En el cas que no hi figuri la data d'entrada, situació que es dona en comptadíssimes excepcions, ho registrem amb la data que apareix en la instància-sol·licitud.

d'identificació de la llicència es clou amb la data de l'acord d'aprovament o, en algun cas, de denegació de la petició, que figura en la contraportada de la instància i en el comunicat de la llicència, així com en els plànols que figuren en la documentació durant els primers anys de l'estudi.

Una vegada identificat el document al qual ens referim, cal conèixer el propietari i l'edificació en qüestió. El primer queda inclòs en l'epígraf en què figura el peticionari del permís que, en alguna ocasió, ho fa en nom d'un tercer, ja sigui perquè es tracta d'una empresa o entitat mercantil, o d'una gestoria. En aquest apartat és molt important reflectir qui és el propietari de l'immoble en qüestió i, encara que gairebé sempre coincideix amb el mateix demandant, això no sempre és així.

Quant a l'immoble pròpiament dit, ens interessa sobretot situar-lo espacialment, anotant l'adreça on s'ubica, encara que aquesta no sempre és tan clara com caldria, ja que, per desconeixement del demandant o per alguna imprecisió, hi ha algunes adreces difícilment localitzables. Però la dada més important és el tipus de permís que se sol·licita, ja que aquest és el concepte fonamental en el nostre estudi. La descripció del tipus de permís és complexa perquè no existeix un criteri clar per classificar totes les demandes. Tanmateix, en el moment de buidar els expedients intentàvem establir el mínim nombre possible de conceptes, de manera que totes les peticions les agrupàvem en: reconstrucció, nova construcció i ampliació. L'epígraf que detallem més és el de les edificacions de nova planta, ja que ens interessa recollir la màxima informació possible: si havia enderrocament previ, si l'obra s'acollia a la

normativa de protecció oficial o similar, si era una ampliació d'una obra en construcció, etc. Dins d'aquest bloc també hi entrem un concepte en el qual assenyallem l'ús del sòl i encara que en la majoria dels casos aquest era residencial, de vegades era rellevant especificar si en l'obra s'hi incloïa un magatzem o garatge, o uns locals comercials o de qualsevol altra mena, com es veurà en l'apartat corresponent.

Tot seguit hem inclòs un apartat sota la denominació de *documentació*, en el qual figuren el personal tècnic que ha portat a terme l'obra i la constatació de la documentació que es pot trobar en l'expedient referit. En tots els expedients d'obres majors hi consta el nom i/o signatura de l'arquitecte redactor del projecte que, gairebé sempre, és també l'arquitecte encarregat de dirigir l'obra. Aquesta circumstància no queda implícitament recollida en la nostra fitxa, però quan això no és així, sí que es recull la renúncia de l'arquitecte redactor i hi incloem el nom del tècnic que assumeix aquesta responsabilitat. Aquest canvi de direcció de l'obra queda degudament acreditat amb el corresponent ofici de renúncia i d'assumpció de la direcció de l'obra. Val a dir que, de vegades, aquesta circumstància també es produeix en el cas dels aparelladors -al final del període, arquitectes tècnics.

La recopilació del nom de l'arquitecte serveix per establir valoracions sobre els arquitectes que han intervingut més en un determinat tipus d'obres i els que ho han fet en unes altres. També serveix per veure com determinades persones o empreses han realitzat importants construccions "important" projectes d'arquitectes d'altres parts de l'Estat.

En certes ocasions, emperò, els signants dels projectes no eren els arquitectes, sinó que per a establiments d'ús industrial ho podien fer els enginyers industrials o similars, o per als establiments d'ús agrari podien signar els projectes els perits agraris.

En la documentació també hi consta el nom de l'aparellador encarregat de vetllar per l'obra, amb el consegüent full d'encàrrec signat pel propietari. Quan l'obra de reforma afectava parts estructurals de l'immoble era obligat incorporar aquest full.

Des de mitjan anys seixanta també acostuma a recollir-se el nom de l'empresa constructora que portarà a terme l'obra, acompanyat del document del Gremi de la Construcció corresponent. En alguna ocasió, es dona la circumstància que el demandant de l'obra és el mateix que la portarà a terme. Aquest epígraf és certament important a partir dels anys seixanta i setanta, en què es produirà un gran creixement de la construcció per a un determinat nombre de promotors-constructors. En moltes sol.licituds referents a obres menors també es detalla el nom del constructor encarregat, que difereix del del constructor-tipus que porta a terme les grans edificacions.

Per últim, en aquest apartat hi incloem la presència de la memòria pertinent i dels plànols que hi havia amb l'expedient.

El tercer bloc de dades és el que recull les característiques de l'edificació objecte de la demanda. Les dues dades més rellevants són les que especifiquen la superfície del solar i la superfície edificada. La primera és especialment important per veure com influeix en la propietat vertical i en

la morfologia, i per remarcar les diferències existents en la disponibilitat de sòl urbà en els diversos sectors de la ciutat. Aquesta disponibilitat d'espai és la que influeix en la superfície edificada que, a més, figura en les diferents plantes, encara que no sempre sigui fàcil calcular-la.¹⁵ Aquestes dues dades les hem completat amb les dimensions de l'edificació, l'amplitud i la profunditat. Les dimensions es reflecteixen en els plànols de planta dels projectes, però no sempre és així, per la qual cosa ens hem vist obligats a prendre mesures sobre plànol que, a la ciutat històrica, de vegades és certament difícil precisar. L'altura no l'hem reflectit, perquè indirectament es pot obtenir mitjançant el càlcul del volum que figura a continuació. Només en aquelles ocasions en què hi havia algun problema a l'hora de concedir el permís pel fet de sobrepassar les altures màximes hem cregut oportú reflectir l'altura de l'edifici en qüestió.

De fet, com s'assenyala en el subapartat anterior, la dada requerida sempre per l'Ajuntament és la del volum construït, ja que segons aquesta quantitat s'imposava la corresponent liquidació municipal. Això no obstant, a partir de l'any 1975 comencem a trobar una nova modalitat impositiva consistent a establir les taxes municipals segons el pressupost de l'obra, per la qual cosa es deixen de realitzar els càlculs referents al

¹⁵ Aquestes dades apareixen normalment en la memòria del projecte a aprovar, però no sempre és així, sobretot quan la primera no és imprescindible. Ens referim, concretament, a la urbanització de les àrees perifèriques de la ciutat -Mig Camí, Costa dels Capellans, Sant Josep de la Muntanya i altres-, ja que el permís es dona per a una construcció unifamiliar, però en moltes ocasions no hi consta la superfície total del solar.

volum de l'edificació.¹⁶

Per últim, hem inclòs altres epígrafs referents a la morfologia de l'edificació esmentant el nombre de plantes de què constava. Per establir diferències plausibles hem distingit, de bon principi, entre la planta baixa i similars (soterrani, semisoterrani i entresòl) i les plantes aixecades. Per acabar, hem anotat el nombre d'habitatges a construir, que és una de les dades més rellevants de l'estudi, tot i que de vegades, el nombre d'habitatges que figura en el projecte no es correspon exactament amb els que finalment es portaren a terme.

L'últim grup de dades és el referent als condicionants econòmics, el qual té un gran interès per conèixer la vàlua de les obres engegades, sinó també per establir diferències sensibles entre els barris de la ciutat. A banda del pressupost, sobre el qual sempre hi pot haver una variació, normalment a l'alça, en els primers anys de l'estudi també hi constava la renda que es podia obtenir.

Per acabar la fitxa hem afegit un concepte de funcionament interior, ja que hem comprovat que les obres majors que primer havíem obtingut mitjançant l'explotació dels llibres d'actes de la sessió permanent de l'Ajuntament (AM) les hem localitzat en els expedients d'obres particulars (EOP).

Com no podia ser d'altra manera, la fitxa havia d'acabar amb un epígraf que permetés anotar totes aquelles característiques o circumstàncies que s'haguessin donat al voltant de la

¹⁶ Aquesta mesura sembla més proporcional a la modalitat impositiva anterior. Però en els primers moments de la seva aplicació no aconseguim trobar un criteri nítid sobre el percentatge a aplicar, ja que pot variar entre un 2,60% i un 3,50% del pressupost en una àrea similar.

construcció d'una obra. Les dades que hem anotat en aquest apartat han estat de caire molt divers, ja que s'han donat nombrosos casos de denúncia prèvia a la concessió del permís, ja sigui perquè l'obra s'iniciava abans que s'atorgués la llicència o, simplement, sense haver sol·licitat cap mena de permís. També s'han enregistrat totes aquelles dificultats que han impedit una ràpida concessió de la llicència per problemes amb el projecte perquè no s'adaptava a la normativa urbanística o perquè hi havia qualsevol altra mena de dificultat burocràtica.

4.3.5. La classificació de les dades

La classificació de les obres s'ha realitzat a posteriori, una vegada acabat el buidat de la font. L'objectiu d'aquesta tasca era vetllar per l'homogeneïtzació de la informació.

L'elaboració i la classificació de les dades ha estat molt laboriosa, tant pel llarg procés de buidat dels expedients d'obres particulars (EOP) a l'arxiu-museu de la ciutat, com pel processament de les dades obtingudes. En concret es van obtenir un total de 1.312 fitxes, les dades de les quals mostren una vàlua que globalment podem considerar molt bona, però això no sempre és així, perquè alguns expedients són incomplets i d'altres són repetitius, per la qual cosa va caldre depurar l'esmentada base de dades. A l'obtenció de les dades cal afegir-hi el seu processament, mitjançant la base de dades confeccionada amb el programa Excel, la qual ens ha permès fixar uns filtres en l'àmplia base de dades per tal d'oferir els valors més representatius que figuren en forma d'annex a la fi d'aquest apartat.

Annex núm. 1. LA FITXA

FITXA NÚM.:

Vol.:

REGISTRE D'ENTRADA:

DATA PETICIÓ:

DATA ACORD:

PETICIONARI:

EN REPRESENTACIÓ DE:

PROPIETARI DEL SÒL/IMMOBLE:

ADREÇA:

TIPUS DE PERMÍS SOL.LICITAT:

ÚS DEL SÒL:

DOCUMENTACIÓ:

- . Arquitecte:
- . Aparellador:
- . Plànols:
- . Memòria:

CARACTERÍSTIQUES DE L'EDIFICACIÓ:

- . Superfície solar: m2.
- . Sup. edificada: m2.
- . Dimensions: m.
- . Volum: m3.
- . Planta baixa:
- . Nbre. plantes:
- . Nbre. habitatges:

CONDICIONANTS ECONÒMICS:

- . Pressupost: ptes.

CONCORDA AMB ACTA MUNICIPAL DE DATA:

NOTES:

4.4. Les carpetes d'obra pública

En el sí de l'ACHTE també vam procedir al buidat exhaustiu de les carpetes d'obra pública, les quals estan degudament numerades i explicitat el seu contingut, tal com es reflectirà en les notes de la segona part del treball.

Aquestes carpetes són un recull de documents, cartes, projectes i altra mena de documents, agrupades sota un epígraf comú, com pot ser *colegios, mercados, muros sobre el río, etc.*, però sense cap mena d'indicació de les dades existents i, en moltes d'elles, ni tan sols hi figura la data a la qual fa referència la documentació recollida.

L'extracció de les dades fou molt lenta ja que es buidaren totes i cadascuna de les 175 carpetes i, sobretot, fou un procés sense coneixença del que obtindriem i del seu nivell d'aprofundiment. Es tracta, doncs, d'una informació molt àmplia, de vegades amb una documentació precisa i preciosa, i de vegades amb dades parcials i alguna en què ni els materials ni la seva temàtica es corresponen amb el nostre treball.

Una vegada més, les facilitats obtingudes gràcies al director i als funcionaris de l'ACHTE van fer possible un buidat més àgil d'aquesta quantitat ingent d'informació, que després hem classificat en tres grans apartats referits a la reconstrucció de la ciutat després de la guerra i al bastiment de les principals infraestructures i equipaments, així com un darrer capítol referit al procés d'implantació del polígon industrial.

4.5. La revista La Zuda

La Zuda fou la primera publicació periòdica editada a Tortosa d'ençà la Guerra Civil.¹⁷ Aquesta no era emperò, la primera vegada que l'esmentada revista veia la llum, ja que, a les acaballes del segle passat l'Ateneu la publicà per primer cop.

En la seva segona època, *La Zuda* fou publicada pel Cercle Artístic i, com deia el seu subtítol, volia ser una "Revista de Letras y Artes del Círculo Artístico". La perdurabilitat de la revista es preveia difícil enmig d'una societat poc receptiva envers aquest tipus de manifestacions culturals i en una ciutat on aquestes no destacaven per la seva abundància. Entre el mes

¹⁷ Tanmateix, la consideració de publicació periòdica algun autor l'ha estés també a aquelles obres de publicació més limitada o bé adreçades a satisfer unes finalitats molt determinades. Aquest és el cas de S. Ibáñez, que ofereix el següent llistat:

1939 - *Tortosa nacional*. Aparece en número único, con el loable intento de revivir la prensa el 18 de mayo. Director, Enrique Bayerri, con la colaboración del jovencito José Celma Prieto. Impreso por Rovira en Ulldecona.

1939 - *Tortosa nueva*. Único número, 3 de julio. Editado por Bayerri. Imprenta Herald de Tortosa.

1945 - *Surco*. Director Aurelio Querol Lor. Fomento de las vocaciones eclesiásticas. Último número, año 58.

1952 - *Géminis*. Aparece el 1º de julio. Propiedad de Gerardo Vergés.

1955 - *Cabalgata*. Revista de Reyes. Editó varios números.

1955 - *El Bajo Ebro* y posteriormente *La Voz del Bajo Ebro*. Imprenta Blanch hasta fechas recientes; en la actualidad, Imprenta Dasso, en San Carlos de la Ràpita. Directores: José Mª García Langelaan, José Tarragó Salvadó, Juan Gamundi Sanz, Vicente Sanmartín Peralta, David Català Franquet, Francisco Climent Ferré y Luis Mestre Rexach.

1958 - *Dinamis*. Editado por los jóvenes de Acción Católica.

1966 - *Amunt*. Boletín Informativo del Patronato Escolar Obrero de la Sagrada Família. Director, José Gonell Solsona. Aparece en febrero.

1966 - *Noria*. Su primer número aparece el 1º de febrero.

1973 - *La Prensa Tortosina del segle XIX. I Setmana de la Informació Club Universitari*.

IBÁÑEZ, S. (1977): *Tortosa ciutat famosa...* p. 50-51.

de maig de 1955 i el d'agost de 1963 es publicaren un total de 54 números, algun d'ells dobles, i el darrer triple. La seva periodicitat fou, inicialment mensual, fins al mes d'agost de 1957 en què deixà de publicar-se fins a les darreries de l'any següent, en què reaparegué amb caràcter bimestral (amb el número 29 pertanyent als mesos de novembre-desembre de 1958). Les dificultats de la revista no acabaren ací, ja que el Cercle Artístic es veié obligat de nou a interrompre'n la publicació el segon semestre de 1960 (el número 38 es publicà el maig-juny de 1960 i el número següent ho feu els mesos de gener-febrer de 1961). El darrer episodi d'aquesta curta però prolífica existència, acabà amb el número triple, ja assenyalat, dels mesos de març a agost de 1963.

L'intent de continuació de la revista en la seva primera època queda palès des del primer número, també era evident per la persona que la dirigí en ambdós períodes: l'historiador i cronista de la ciutat Manuel Beguer Piñol. A la persona del director, que acostumava a signar la majoria dels editorials i a insertar algun estudi monogràfic sobre la història de la ciutat, l'acompanyaven tota una colla de joves intel·lectuals que no estaven compromesos amb la classe política dirigent de la ciutat i que cercaven noves sortides a la situació política i cultural en la qual estava immersa la població. Entre les persones que nodriran les files de l'avantguarda cultural a Tortosa a les darreries dels anys cinquanta, cal destacar escriptors com el professor M. Pérez Bonfill, poetes com Gerard Vergés, artistes plàstics com Llop Adam o Frederic Mauri. A aquestes persones procedents del món de les lletres s'hi afegiran

altres noms més compromesos amb la política local del moment, en un sentit o en un altre, tals com Francisco Gas, F. González Cirer o F. de Torres. Menys freqüentment, la revista tenia l'oportunitat de rebre algunes aportacions de prestigioses personalitats del món cultural, com el geògraf Pierre Deffontaines, l'estudi del qual sobre el Delta de l'Ebre ocupà un número monogràfic.¹⁸

Els temes tractats per la revista eren de caire marcadament cultural, tal com indicava el subtítol de la publicació. Dintre d'aquest vast camp cultural destaquen els articles dedicats a la història passada de la ciutat -a l'edat mitjana sobretot-, mentre que són poc nombrosos els dedicats a una temàtica geogràfica general i urbanística, en particular. Més esporàdics foren els articles i editorials d'opinió, tot i que en alguns d'ells s'hi té l'oportunitat de llegir durs atacs al model de societat en formació i una certa crítica desvetllada a la classe burgesa que contribuïa a la seva expansió.¹⁹

¹⁸ DEFFONTAINES, P. (1955): *El Delta del Ebro. Estudio de Geografía Humana. (Resumen del informe presentado en el XIV Congreso Internacional de Geofísica, Lisboa, 1949)*. Tortosa, La Zuda núm. 7, p. 122-138.

¹⁹ Especialment dur és l'editorial de M.P.B. (Manuel Pèrez Bonfill) de febrer de 1957, on es realitzen afirmacions tals com aquesta: "Nuestra clase media es de todo punto, hoy, anacrónica e inoperante. Y donde resulta más evidente es en estas ciudades provincianas, polvorientas, cerradas a cualquier viento purificador, que van punteando como candiles agonizantes toda la geografía de nuestra sufrida piel de toro". I, més endavant, afegeix: "Nuestra clase media sesteja plácidamente bajo el signo del encogimiento de hombros tan nefasto o se contenta con el ridículo "querer y no poder". Para nuestra clase media, que vive de espaldas al hoy de cada día, la revolución comunista no es más que una pesadilla producida por una mala digestión, así como la revolución francesa quedó clasificada desde ya como simple materia para una lección de historia de Bachillerato".

PEREZ BONFILL, M. (1957): *La Zuda*. núm. 22, p. 425.

4.6. El setmanari La Voz del Bajo Ebro

El setmanari *La Voz del Bajo Ebro* aparegué l'any 1957, en una etapa en què la premsa local intentava recuperar part de la puixança perduda després de la Guerra Civil.²⁰

La informació que apareix recollida a l'esmentat setmanari és molt heterogènia, com correspon a una publicació d'informació general. La majoria dels articles, els editorials i la resta de continguts tenen un caràcter marcadament polític que, la majoria de vegades serveixen per adular i afalagar els poders polítics, tant estatals com locals. La vessant esportiva ocupa, quant a la importància de l'espai imprès, el segon lloc en les prioritats del rotatiu, i són molt destacades les notícies referents al món del futbol, considerat l'esport número u en la societat de postguerra. Els apartats dedicats a la cultura i la ciència són poc presents i d'escassa extensió.

El tractament de la informació és força subjectiu, ja que el setmanari no aprofundeix gaire sobre els principals trets de les qüestions d'àmbit "nacional" i, a més, tampoc no ho fa en els de repercussió purament local. L'estil de relatar les notícies que afecten directament la vida de la ciutat, es plasma a través de comentaris globals sobre els principals temes que afecten els ciutadans, sense entrar ni en l'explicació de les causes ni en les possibles repercussions que podien tenir determinats esdeveniments. En cap moment, doncs, s'analitza el fet amb detalls, de manera que els lectors que no han tingut un coneixement directe dels esdeveniments no arriben a entendre

²⁰ Pocs anys abans, el maig de 1955, havia aparegut la revista *La Zuda*, aquesta amb un caràcter marcadament cultural.

totes les particularitats que han intervingut en la casuística local.

La manca de tolerància política, ideològica i de tota mena, pròpia de l'època, i l'escàs grau de permeabilitat mostrat per les estructures de poder dominants, obliguen, per tant, a una revisió constant de la informació publicada. El tamís, pel qual els responsables del setmanari filtraven les notícies, era tan espès que, de vegades, sembla que la societat descrita per *La Voz del Bajo Ebro* fóra la contraposició exacta de la realitat quotidiana. Aquesta circumstància era particularment greu en un moment en el qual, mentre que el conjunt de les principals aglomeracions urbanes espanyoles experimentaven canvis sensibles en la seva estructura econòmica, Tortosa romania en una situació d'atonía econòmica total que li feren perdre, definitivament, el ritme del desenvolupament que travessaven altres poblacions catalanes similars a la capital de les Terres de l'Ebre o, simplement, Bajo Ebro, segons la terminologia emprada durant el franquisme.

El nivell d'intransigència es mostrava especialment agre amb els corresponsals o articulistes locals que escrivien sobre la realitat econòmica de la ciutat en alguns mitjans periodístics "regionals". En aquesta situació s'hi va trobar el llavors corresponsal de *La Vanguardia Española*, Josep Bayerri a qui, des del setmanari, se li van estirar les orelles per una suposada manca de patriotisme -terme equivalent a tortosinisme.²¹

²¹ L'enfrontament dialèctic més tens de la història del setmanari fou el que emprengueren el col.laborador habitual del rotatiu Silvestre Ibáñez, Taylor, i el Director del Museu-Arxiu de la ciutat Jesús Massip. La discussió es plantejà sobre la concepció del símbol heràldic de la ciutat, i el seu desenllaç

Pel que fa a la informació cultural, el setmanari va estar profundament en contra de qualsevol "regionalismo" que atemptés contra la unitat de la pàtria. Aquesta norma quedà en dubte arran de l'aparició d'algunes col.laboracions, no periòdiques, de determinats intel.lectuals tortosins, les quals foren força esporàdiques.²²

Respecte a la temàtica urbana cal assenyalar, abans que cap altra cosa, que aquesta no figura entre la més prolífica del setmanari. Entre els articulistes assidus que versen sobre aquesta matèria, cal esmentar *Urbs*, el qual enfocava els problemes de l'urbanisme local d'un mode tan vague i tan indefinit que era difícil descobrir al darrere d'una capçalera, fins i tot prometedora i suggerent, alguna explicació o comentari amb interès. Els articles més profitosos han estat els signats sota el pseudònim de *Taylor*, que responia a la identitat del senyor Silvestre Ibáñez, el qual reflectia aspectes interessants de la història política decimonònica fonamentalment, amb incidència especial en les figures cabdals d'aquests fets històrics, fidel a la més ortodoxa interpretació positivista de la història. A banda d'aquestes signatures i, d'alguna més que aparexia en un breu apartat d'informació local, el pes de la publicació el portava el director.

En síntesi, es pot afirmar que el setmanari *La Voz del Bajo Ebro* és un fidel producte periodístic de l'època estudiada,

féu que, en la lògica del moment, el Sr. Massip deixés de publicar en el setmanari i que el director d'aquest, David Català, es decantés per un defensor de la pàtria aconseguida el 1936, per sobre d'aquells que anteposaven el seu "regionalisme".

²² Entre aquests autors cal ressenyar les aportacions dels professors M. Pérez Bonfill i Ll. de Torres.

caracteritzat per una lleialtat incondicional al règim establert, amb tota la càrrega d'incomprensió que això suposa respecte als no adherits al sistema dominant.

La publicació és, de totes totes, insatisfactòria. Aquesta insatisfacció és deguda -no a la seva elaboració periodística, sobre la qual no podem entrar a discutir- al seu enfocament, òbviament parcial i molt distant de la realitat quotidiana.

La manca de columnes i articles atractius i suggerents és la nota definitiva del setmanari que, per contra, peca d'un excés d'editorials pretesament ideològics i que abunda en referències no concretades que il·lusionaven momentàniament un territori i una economia en transformació. Malgrat la dificultat que significa una traslació al moment present, el lector podia caure en una mena de contínua frustració, ja que al costat de grans titulars amb la intenció d'anunciar canvis econòmics profunds, la realitat era una altra de molt diferent. Les distàncies entre la situació social oficial i la real eren, doncs, ostensibles, i augmentaven les expectatives quan la ciutat era visitada per les altes instàncies del règim, amb el "Caudillo" al capdavant.

Els directors del setmanari al llarg del període analitzat es caracteritzaren per la perdurabilitat en el càrrec. Aquesta manca de mobilitat fou molt ostensible en el cas de Vicente Sanmartín que, a més, compartia el seu temps amb la primera tinença d'alcaldia de la ciutat, i el del seu successor el no menys conegut David Català Franquet que fou director del setmanari entre els anys 1967-1974, pocs anys després de deixar

de ser tinent d'alcalde (1961-64).²³

La minsa difusió del setmanari s'accentuava arreu dels territoris que formaven l'anomenada comarca de Tortosa (actuals comarques del Baix Ebre i el Montsià), ja que malgrat que s'inscrivía en la capçalera del rotatiu el títol de "Bajo Ebro", el seu enfocament del territori era marcadament centralista i unidireccional, ja que, en molts pocs casos, apareixen reflectits els interessos dels pobles que formen aquesta "comarca", ni tan sols els de les seves pedanies i barris perifèrics.²⁴

4.7. Altres fonts

A banda de les fonts esmentades en aquest apartat, al llarg del període de realització del treball es van efectuar una sèrie d'entrevistes amb responsables d'organismes públics i privats significatius en el sector.

La primera visita la vàrem fer a l'actual responsable del sector, l'arquitecte municipal F. Peralta Puig, el qual ens va atendre amablement, malgrat que les dades de les qual disposa aquest servei tècnic referit al període objecte d'estudi han estat traspassades ja a l'AHCTE. Això no obstant, ens va corroborar les principals dates i persones que van dissenyar la política urbana durant aquests anys i ens va facilitar el treball

²³ CATALÀ FRANQUET, D. (1983): *Recuerdos a la intemperie*, p. 22.

²⁴ Tot i no ser aquest l'objectiu del treball, la visió de l'organització del territori d'aquest mitjà de premsa i, en correspondència, de les classes dirigents locals, és partidista. Els desenvolupament dels diferents pobles de la "comarca de Tortosa" es posa en funció dels interessos de la ciutat, la qual cosa no farà més que agreujar les relacions amb els nuclis veïns i augmentar les veus contràries a Tortosa. Aspecte aquest que es farà evident en produir-se el canvi de règim polític.

de diagnosi previ a la redacció del PGOU de 1986 i la corresponent a una de les principals obres portades a terme a principis dels anys setanta, com fou la construcció del polígon industrial de Camp-redó.

També vam visitar les seus del Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics i la del Col·legi d'Arquitectes, amb l'objectiu d'obtenir més dades referents al personal tècnic, arquitectes i aparelladors, que van participar en els projectes tant d'obra pública com dels particulars que es recullen en el capítol núm. 11, però les dades de les quals es disposen són limitades, ja que els arxius inclouen totes aquelles obres que han estat visades pels respectius col·legis per ordre cronològic, i en el cas del Col·legi d'Arquitectes disposen d'una biblioteca amb obres de caràcter monogràfic, així com d'un arxiu de plànols, la catalogació del qual el fa inavastable. De les dades dels arquitectes tècnics ens podem remetre a l'estudi portat a terme per un d'aquests aparelladors, J. Bayerri, publicat arran de la celebració del cinquantè aniversari de la seva creació.²⁵

D'entre els que tenen un caràcter privat, ens vam adreçar al *Gremio Comarcal de la Construcción del Baix Ebre*, òrgan fundat al final del període estudiat (setembre de 1977) en substitució del Sindicat Vertical (CENS), l'objectiu del qual és legitimar l'activitat de qualsevol empresa del sector. En la conversa mantinguda amb el seu secretari actual ens va facilitar nombroses dades sobre les filiacions de molts empresaris, tant locals com foranis, i algunes d'aquestes dades apareixen recollides en el

²⁵ BAYERRI RAGA, J. (1992): *Mig segle d'aparelladors a les Terres de l'Ebre*. Tortosa: Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de les Terres de l'Ebre, 74 p.

capítol dotzè.

CAPÍTOL 2. LA CIUTAT I EL TERRITORI

1. L'àmbit territorial

1.1. L'àrea d'influència de Tortosa

La denominació comarca de Tortosa ha estat molt emprada al llarg de la història, ja que amb aquest nom es coneixia tot el territori de l'Ebre meridional des de l'antiguitat clàssica fins ben entrat el segle actual.

La unitat de la comarca o vegueria de Tortosa es mantingué malgrat la creació dels corregiments després del Decret de Nova Planta (1716) i, fins i tot, de la divisió d'Espanya en províncies (1833). Posteriorment, aquesta unió es pretengué resoldre-la en els treballs portats a terme per la ponència encarregada d'estructurar Catalunya en comarques, no amb la definició de la comarca del Baix Ebre, sinó amb la creació de les vegueries, tot i que la cinquena regió (Baix Ebre, Montsià i Terra Alta) que tenia la seva capitalitat a Tortosa no incloïa la comarca de la Ribera d'Ebre, incorporada a la quarta regió, amb capital a Reus.

A partir de la divisió territorial de Catalunya de la Generalitat republicana (1932) i amb la posterior recuperació de la mateixa (1987), la divisió territorial i la denominació oficial s'ha acabat imposant i, inclús, totes les contrades meridionals han passat a conèixer-se com les Terres de l'Ebre, topònim d'abast molt més genèric que l'anterior. Amb la implantació d'aquest nou terme, es preten defugir de l'excessiu protagonisme que Tortosa havia tingut en l'ordenació del poblament de l'Ebre català, el qual suscitava discrepàncies i

recels en altres nuclis de població de certa rellevància, a més de les diferències que podien existir en les pedanies depenents directament del nucli central del municipi.

Així doncs, en l'actualitat el concepte Terres de l'Ebre gaudeix d'una gran acceptació, perquè aquest terme ha estat concebut com una unitat supracomarcal (Baix Ebre, Montsià, Terra Alta i Ribera d'Ebre) amb una voluntat més integradora i menys centralista que l'anterior, tot i que encara cal vèncer algunes reticències que permetin assolir objectius d'abast més general. Finalment, també cal subsanar una altra dificultat de caràcter administratiu, ja que algunes poblacions de les províncies veïnes de Terol i Castelló han tingut vincles històrics amb Tortosa i altres poblacions d'aquestes terres.

Aquestes relacions històrico-administratives perduren de forma molt diferent en determinandes tipus de divisions administratives, situació que també caldria esmenar per a assolir una major integració. En primer lloc, el Partit Judicial de Tortosa inclou totes les poblacions de les comarques del Baix Ebre, Montsià i Terra Alta, a més d'alguns municipis de la Ribera, el mateix que succeeix amb l'àmbit territorial de l'administració d'hisenda. Segurament el cas més sobresortint és el de la diòcesi que arriba no només fins al Baix Camp i al Priorat al N, sinó que també s'exten pel Maestrat al S. Altres administracions tenen un àmbit més reduït, com la del Departament de Cultura de la Generalitat que només arriba a tres comarques o el de l'àrea d'influència de la Cambra de Comerç que es limita a les dues més meridionals, amb algunes excepcions.

Figura núm. 1. Les Terres de l'Ebre

La comarca estricta del Baix Ebre compta una superfície de 1.035,96 km² i un total de 14 municipis. En aquest sentit, és interessant destacar que l'antiga pedania de St. Jaume d'Enveja, juntament amb l'entitat local menor d'Els Muntells, s'han incorporat a la comarca del Montsià, al formar part de l'hemidelta dret.

Aquests catorze municipis els podem agrupar en cinc subcomarques:

a) La subcomarca septentrional vertebrada en torn de l'eix del riu, la qual engloba els municipis de Xerta i Aldover a la riba dreta i els de Benifallet i Tivenys a l'esquerra.

b) La subcomarca dels Ports que inclou els dos municipis situats en les estribacions dels Ports de Tortosa-Beseit, Paüls i Alfara de Carles.

c) La subcomarca costanera que s'exten des de l'Ametlla de Mar fins a l'Ampolla, passant per la franja litoral del terme del Perelló.

d) La subcomarca deltaica inclou els municipis sorgits en el procés d'emancipació municipal de l'antic terme de Tortosa, es tracta de Deltebre, Camarles i l'Aldea.

e) La subcomarca central situada en el trànsit des de l'encaixat curs fluvial fins arribar a l'esplanada deltaica, que compren els dos municipis restants, Tortosa i Roquetes. Cal afegir que aquests dos termes municipals tenen una forma molt irregular i que tenen part del mateix en les estribacions muntanyoses dels Ports.

1.2. El municipi de Tortosa

El municipi de Tortosa té una superfície de 219,60 km², tot i que abans d'iniciar-se el procés de segregacions municipals (1976) arribà a tenir-ne 424,20 km². A més d'haver atorgat la independència als nous municipis de Deltebre, Sant Jaume d'Enveja, Camarles i l'Aldea, el terme de Tortosa encara conserva una sèrie de pedanies que reclamen assolir aquesta mateixa situació jurídica o, si més no, gaudir d'unes competències molt més àmplies reconegudes sota la modalitat d'entitat menor descentralitzada, figura que en l'actualitat només gaudeix el raval de Jesús.

Els nuclis que formen part de l'actual terme són els següents: Camp-redó, Bitem, els Reguers, Vinallop i el raval de Jesús.

El primer d'aquests nuclis, Camp-redó, es troba situat a l'extrem meridional del municipi a 6 km del centre de la ciutat, compta amb prop d'un miler d'habitants (1.050 habitants en el cens de 1981, 1.105 en la darrera actualització del padró de 1996) i es veu afavorit per la presència de les principals vies de comunicació (C-237 i ferrocarril) i per la presència del polígon industrial Baix Ebre-I amb 111 ha de superfície. En el seu terme es troba la caseria de Font de Quinto.

El barri de Bitem compta amb una població similar a la de Camp-redó (1.253 en el cens de 1981 -1.165 hab. el 1996-), es troba situat a l'extrem N-NE del municipi a 4 km del centre urbà. La seva connexió amb el continu urbà es realitza a partir de la T-3010. Aquest nucli aglutina el poblament disseminat de les hortes regades pel canal esquerra de l'Ebre, en especial de les

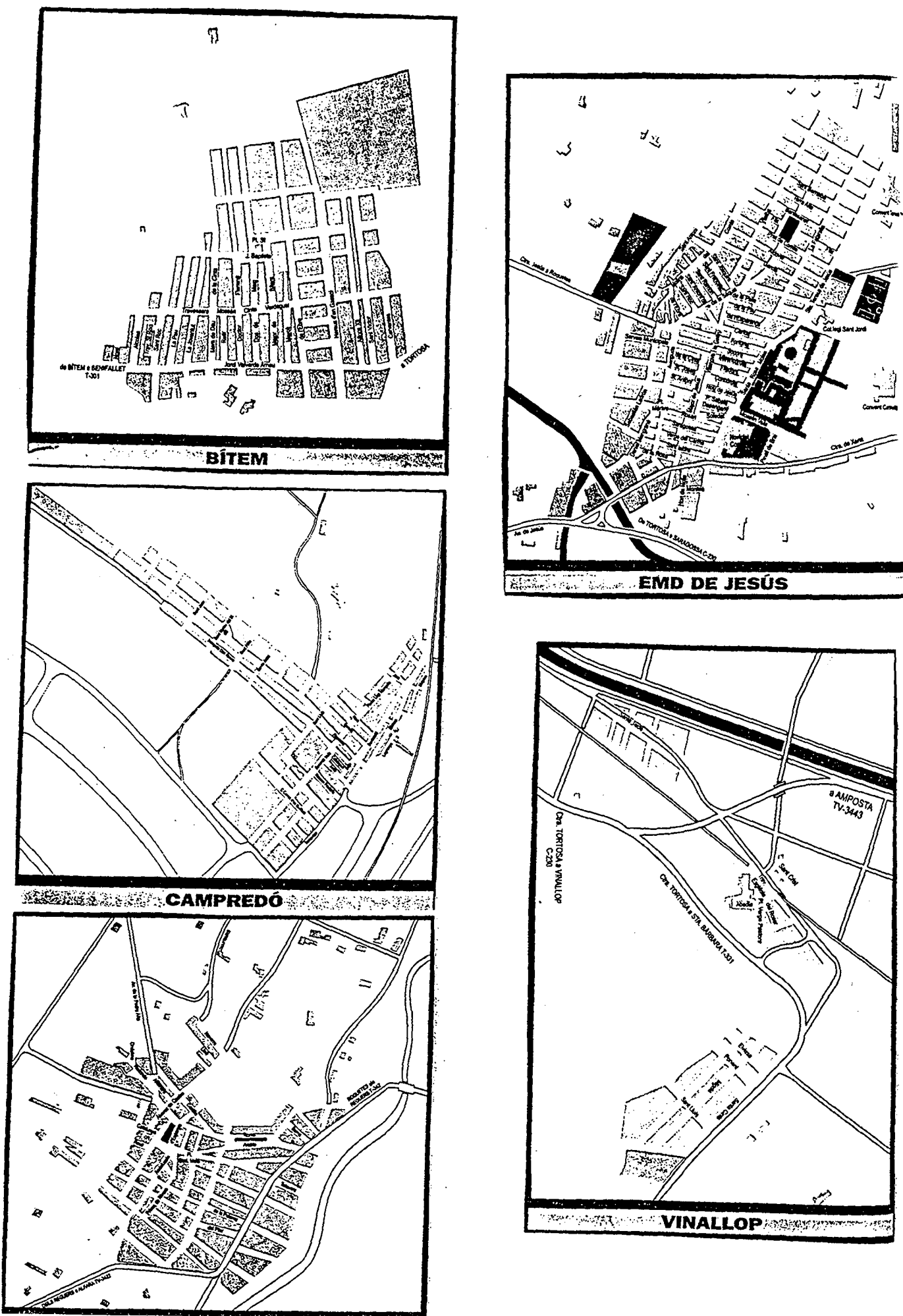
partides del Pimpí, la Massada de Gassol i Sta. Rosa de Lima.

Els Reguers és un nucli de petites dimensions (591 hab. el 1981 i 599 hab. el 1996) situat a les falques dels Ports, a 7 km del centre de la ciutat en direcció W. La seva principal via de comunicació és la carretera T-342 que l'uneix amb Roquetes i Tortosa i, en segon terme, la TV-3422 que arriba fins a Alfara de Carles.

A una distància similar, 6 km en direcció S-SW, es troba el nucli de Vinallop amb una població menor (301 hab. en el cens de 1981 i 326 segons el padró de 1996), en aquest cas afavorit per la confluència de l'antiga carretera a València C-230, que es bifurca en la que uneix Tortosa-Amposta (TV-3443) i la que va a Ulldecona (T-331). Molt a prop es troba la caseria de Mianes, la qual comptava amb un baixador en la línia fèrria Tortosa-València, suprimida recentment. Aquesta confluència viària i la proximitat a les dues ciutats més importants d'aquest territori, han fet d'aquest indret un dels llocs esmentats en les darreres dècades per tal d'ubicar-hi un nou polígon industrial de promoció privada.

Un cas molt diferent és el del raval de Jesús, situat a només 2 km del centre de la ciutat en direcció NW, però amb una idiosincràcia molt particular que li permeten gaudir d'unes característiques pròpies, molt semblants a les del nucli de Roquetes. La seva població era de 3.341 hab. el 1981 i 3.573 hab. el darrer padró de 1996 i pot augmentar cas que el sector NE del barri de Ferreries assoleixi un major desenvolupament que, inclús, pot arribar a crear un nou continu urbà similar al que s'està produint amb Roquetes.

Figura núm. 3. Els nuclis de població del municipi de Tortosa

1.3. L'espai interior de la ciutat: els barris

Per tal de facilitar un millor coneixement de la ciutat i, en especial, per tal d'afavorir l'anàlisi de les dades dels Expedients d'Obres Particulars (EOP's) i veure en quina mesura el procés de construcció de la ciutat ha estat uniforme en l'espai, presentem la divisió de la ciutat en barris. Les àrees que delimitem són un total de 12 barris, la plasmació de les quals apareix reflectida en la Figura núm. 4.

Des del punt de vista espacial la ciutat es pot dividir en dos grans parts, ambdues delimitades per la presència del riu. Tota la riba dreta correspon a l'actual barri de Ferreries, mentre que la configuració de la riba esquerra és més àmplia i més complexa, ja que el continu urbà està format per la ciutat històrica, la ciutat moderna i els ravals perifèrics, avui inclosos en aquest conjunt urbà.

A la ciutat històrica distingim el barri de la *Catedral* caracteritzat per la localització de la Seu a la falda del recinte murallat de la Zuda i que en constitueix el límit NW, mentre que al S el límit és el Pont de l'Estat i a llevant el carrer Montcada que creua la ciutat en forma de diagonal en direcció NE-SW. En el límit septentrional es troba el barri de *Remolins* que presenta uns límits molt ben definits, ja que s'exten des del portal de Sta. Anna al S fins el portal de Remolins al N, i des del castell de la Suda a l'E fins al riu a ponent. L'àrea central d'aquesta part de la ciutat es coneix com el barri de *Pescadors*, perquè albergava aquest contingent abans que aquesta pràctica econòmica perdés la seva importància; els seus límits ja han estat assenyalats tant a llevant -St. Blai-

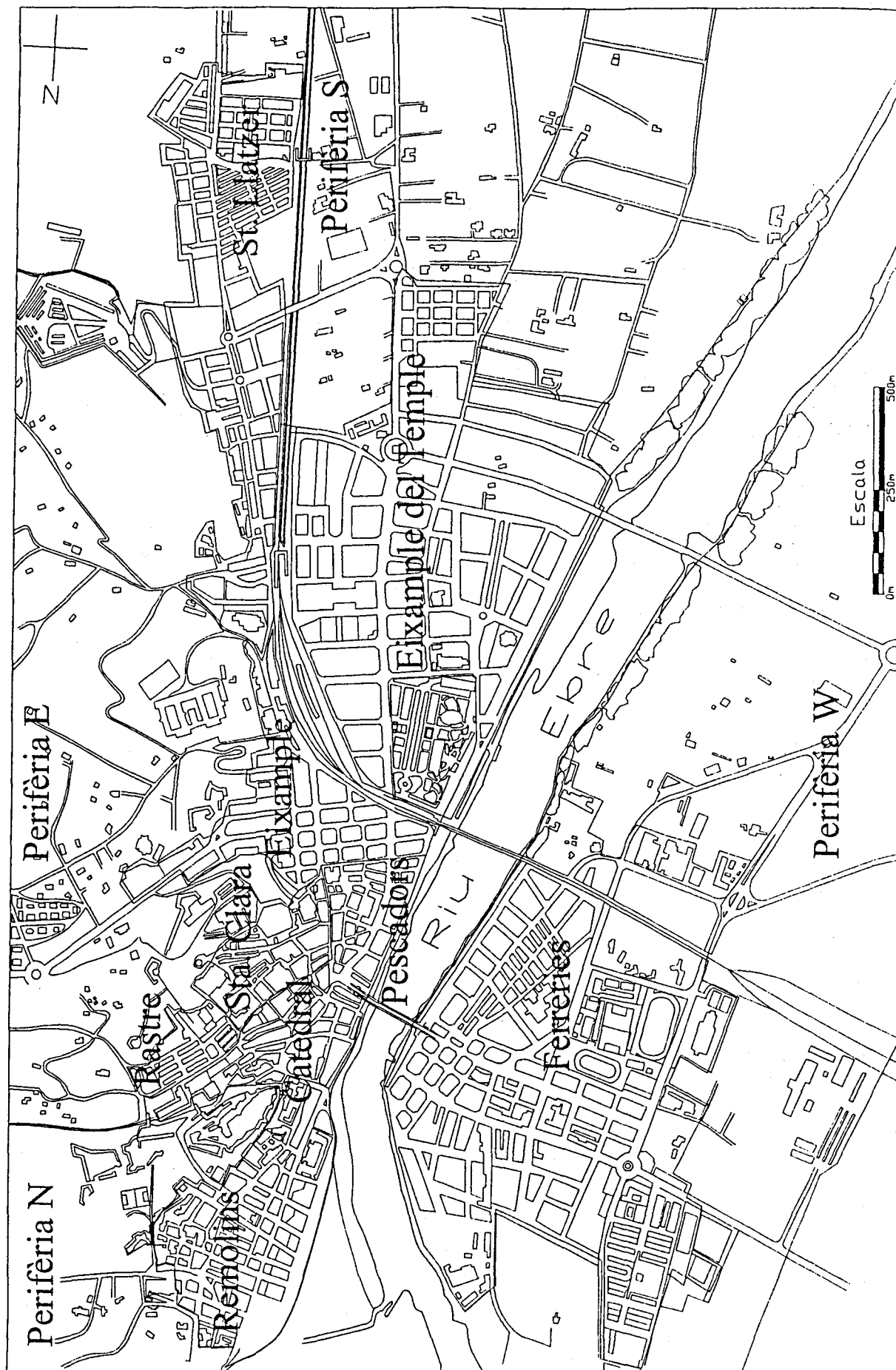
com al N -Pont de l'Estat-, mentre que al S és el carrer de Teodoro González, abans de la Unió (entre les dues parts de la ciutat) i a l'oest la presència del riu. La ciutat històrica es completa amb els barris de llevant, *Santa Clara* i *el Rastre*, tots dos amb uns límits perfectament definits, el primer pel seu caràcter perifèric, més accentuat amb l'eixample del barri i el segon molt encaixat entre el carrer Montcada, eix de la ciutat històrica, i les estribacions calcàries a migdia i el carrer de Sant Blai o coll de Sant Joan a l'W.

La ciutat moderna es distingeix per la presència de dos eixamples delimitats per la via fèria. El primer eixample modern o pròpiament l'*Eixample* està situat a continuació de la ciutat històrica i, per tant, limita amb el carrer de T. González al N, al S amb la via del tren, a l'E amb la carretera de la Simpàtica que dona accés a la principal àrea de segona residència i a ponent amb el riu. En direcció S s'ha construït l'*Eixample del Temple*, els límits del qual ja han estat assenyalats al N i les possibilitats de creixement s'estenen fins el pont del bimil·lenari. Finalment, en l'extrem SE es troba el raval de Sant Llàtzer, continu format per una agregació de ravals (Caputxins, St. Llàtzer -pròpiament dit- i la Petja), que malgrat ser l'antic camí de Tarragona ha tingut grans dificultats en la comunicació tant amb l'Eixample com amb l'Eixample del Temple, tot salvant la presència del ferrocarril i el canal de l'esquerra de l'Ebre.

Al marge d'aquestes unitats fàcilment delimitables en el continu urbà, també hem cregut oportú afegir altres quatre unitats englobades sota la denominació de perifèries, establertes en funció de la seva ubicació seguint els punts cardinals, encara

que cal matitzar aquesta classificació. En primer lloc, la *Perifèria E* inclou una zona residèncial en la part alta de la ciutat, en la carretera de la Simpàtica en direcció a l'ermita de Mig Camí, la qual té un caràcter d'àrea de segona residència en xalets. Amb la denominació de *Perifèria N* hem inclòs tot el poblament disseminat al N del barri de Remolins, en l'entrada de la ciutat procedent de la pedania de Bitem i les hortes englobades en la partida de Sta. Rosa de Lima; aquesta àrea té una marcada especialització agrícola ja que aprofita la seva localització entre el riu i el canal de l'esquerra, el qual es soterrat tot just a l'entrar a la ciutat per Remolins. La *Periferia W* té una fàcil delimitació ja que correspon bàsicament al sector meridional del barri de Ferreries, en la zona denomiada horta baixa o, fa uns anys "Corea". Però malgrat aquesta fàcil identificació és la que presenta unà major complexitat per la varietat d'usos del sòl que ha anat acumulant al llarg dels anys i que continua adaptant-se a les noves demandes, en bona part determinades per la xarxa viària. Per últim, la *Periferia S* també té una senzilla localització, ja que es correspon al sector comprès entre l'acabament del continu del Grup del Temple (anteriorment 13 de gener) i la carretera de Barcelona. En els primers anys aquest espai també tenia una especialització agrícola, ja que es correspon a les hortes existents entre el canal de l'esquerra i el riu, però a mesura que han passat els anys ha anat adquirint una major complexitat econòmica.

Figura núm. 4. Els barris de la ciutat de Tortosa

2. L'evolució de la població

L'evolució demogràfica de la ciutat és el segon factor en que ens fixem en aquest capítol introductori, ja que sovint es confon la importància d'una ciutat amb la seva població i, en el cas de Tortosa, la preponderància de la ciutat sobre una comarca tan extesa ha contribuït a que, de forma apriorística, s'atribueixi una població superior a la que compta realment, de manera que, posteriorment, costa acceptar el nombre d'habitants en el seu nombre exacte.

El ritme de l'evolució demogràfica de la ciutat al llarg del present segle ha estat desigual, especialment durant el període estudiat, tal com reflecteix el Quadre núm. 1. En primer lloc, sobta com durant les primeres dècades del segle la població va romandre estable entorn dels 16-17.000 habitants, com a conseqüència d'una escassa industrialització, mentre que el procés de poblament de la subcomarca deltaica va comportar grans creixements demogràfics a les antigues pedanies deltaiques de Camarles, Deltebre (La Cava i Jesús i Maria), St. Jaume d'Enveja amb Els Montells, i l'Aldea. Aquest creixement fou degut bàsicament a la construcció del canal de reg de l'esquerra de l'Ebre (1908-1912).

El cens de 1940 situa la població del continu urbà tortosí en un total de 14.288 habitants, xifra lleugerament inferior a la dels anys previs a la guerra. Aquesta disminució fou conseqüència de l'abandonament momentani de la ciutat per part de la població civil durant els vuit mesos en que el front s'instal·là a la ciutat i a les dificultats econòmiques immediatament posteriors al conflicte.

Quadre núm 1. EVOLUCIÓ DEMOGRÀFICA DE LA CIUTAT I DEL MUNICIPI DE TORTOSA (1900-1991) (en habitants)

<u>Any</u>	<u>Ciutat</u>	<u>Municipi</u>
1900	16.348	24.452
1910	17.218	28.097
1920	17.526	33.044
1930	16.759	35.865
1940	14.288	38.269
1950	20.297	45.672
1960	18.674	43.267
1970	20.030	46.937
1981	21.036	31.596
1991	23.496	29.717

FONT: I.N.E. *Anuarios estadísticos*. Madrid, INE, anys corresponents.

Si la població referida per a l'any 1940 sembla baixa, la xifra esmentada en el cens següent és força elevada i, inclús, llunyana de la realitat. El cens de 1950 xifra la població de la ciutat en més de 20.000 habitants, aquest creixement rau en els retorns posteriors als primers anys d'haver-se acabat la guerra, a les penúries de la postguerra que van multiplicar artificialment el nombre d'habitants per tal d'accedir a un major nombre de cartilles de racionament i, finalment, J. Sorribes apunta, després d'una anàlisi exhaustiva dels censos i padrons, que el cens de 1950 i el padró municipal d'habitants de 1955 fou "retocat" i inflat artificiosament per l'administració local tortosina, per tal de superar el llindar dels 50.000 habitants, el qual comportava majors ingressos i altres avantatges per l'administració local. Aquesta voluntat fou contrarestada a l'hora d'elaborar el cens de 1960, quan certes pedanies deltaïques partidàries de la segregació van mantenir la mateixa

població del cens anterior.²⁶

Així doncs, a la vista d'aquestes dades el major creixement demogràfic de la ciutat es va experimentar en la dècada dels quaranta (42,06%), mentre que en l'interval 1950-1960 el nombre d'habitants que la ciutat va perdre oficialment se situava en un 8%, fins arribar als 18.674 habitants. Les raons d'aquesta recessió demogràfica cal cercar-les en les dificultats creixents que l'agricultura de secà va tenir durant aquests anys, les quals quedaren atenuades a les àrees urbanes que comptaven amb una major diversificació productiva, circumstància que no es produïa a Tortosa.

En les dècades posteriors, els anys seixanta i primers setanta, el creixement fou més elevat en el conjunt de les àrees urbanes espanyoles, mentre que a la ciutat de Tortosa foren uns anys d'un creixement pràcticament inapreciable, només un 7,26% en els anys seixanta i un també escàs 5,02% durant els anys setanta. Aquestes dades corroboren que la ciutat va quedar al marge de la gran expansió econòmica viscuda aquestes dècades en el conjunt del país fonamentada en la indústria i el turisme. Aquesta tendència es veu reflectida no només a la ciutat, sinó a tota la comarca, ja que el creixement de la població del Baix Ebre en el darrer període intercensal fou només del 0,32%.

Finalment, en el darrer període censal 1981-1991 -ja fora de la nostra anàlisi-, aquesta tendència no només no s'ha invertit, sinó que s'ha accentuat, de manera que el creixement ha

²⁶ SORRIBES, J. i GRAU, J.J. (Dir.) (1988): *Diagnosi comarcal del Baix Ebre*. Barcelona, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, vol. 1, p. 100; i BAILLA, M. (1995): *Canvi demogràfic i econòmic al municipi de Tortosa (1860-1991)*. Tortosa, Centre de Lectura de les Terres de l'Ebre, p. 26.

estat negatiu (-0,07%). Així doncs, sembla lògic pensar que la recuperació econòmica experimentada durant la segona meitat dels anys vuitanta arreu del país tampoc ha tingut cap reflectiment sobre el pes demogràfic de la ciutat i de les localitats del seu entorn, ja que tampoc hi ha cap ciutat propera que hagi crescut excessivament en aquests darrers anys.

3. L'estructura productiva

La situació de la ciutat en el centre d'una àrea eminentment agrària defineix la seva estructura econòmica, ja que prop del 13% dels actius són agraris. Aquest predomini es reflecteix sobre la ciutat, ja que hi viuen molts propietaris de terres de conreu, especialment en els dos extrems del nucli urbà, a Remolins i a Sant Llàtzer, si bé la presència de petits propietaris agraris és nombrosa per tota la ciutat. La superfície conreada és majoritàriament de secà, tot i la presència del riu i dels canals de reg, i la majoria d'aquests propietaris dediquen aquestes terres a un ús mixte, l'un de tipus econòmic derivat de la vella relació amb la terra, mitjançant una agricultura a temps parcial en finques de conreus de secà (oliveres i garrofers) i, en menor mesura, a conreus d'horta i cítrics als horts adjacents al casc urbà; i, el segon ús -avui majoritari- d'aquestes "muntanyes" és el de servir de segona residència, de manera que les pràctiques agràries tenen cada vegada una menor rellevància econòmica.

La pràctica agrícola dels voltants de la ciutat i de les antigues pedanies deltaïques també es reflecteix sobre l'estructura industrial (28% de la població activa). Les indústries transformadores dels productes agraris han gaudit

d'una gran importància durant l'economia de la postguerra, de manera que tot i l'accelerat procés de concentració empresarial, els molins d'oli, els molins fariners, les fàbriques de sabó o de paper, totes elles tenien com a matèria primera els fruits del camp comarcal.

Aquest protagonisme econòmic de l'agricultura i dels principals propietaris, ja sia a les terres de secà de les garrigues i a les de regadiu del delta, van impulsar no només la conversió de Tortosa com a centre transformador de bona part d'aquestes produccions, sinó que van generar una gran dependència en la resta d'activitats no productives, com el comerç i els serveis (52% de la població activa). Fou el mercat de l'oli el que va contribuir a eixamplar l'àrea de dependència i per tant va ajudar a augmentar la capacitat supracomarcal de l'àrea comercial tortosina. Això no obstant, la manca d'un mercat ampli i amb un gran poder adquisitiu, juntament amb el reforçament d'altres nuclis comercials, han contribuït a la pèrdua progressiva de la capacitat d'atracció de la ciutat que primer es va reflectir sobre el comerç majorista, avui pràcticament inapreciable, i, després, sobre el comerç al detall, sector que es troba immers en un clar procés regressiu, alimentat per la manca d'una capacitat d'atracció suficient i per les dificultats comunicatives que atorguen a d'altres mercats provincials un caràcter més suggerent.

L'activitat turística a la ciutat també és mínima, ja que la ciutat no compta amb els elements més demandats pel turisme majoritari en l'actualitat. Tanmateix, tot i sent això veritat, el cert és que la ciutat i el seus entorns ofereixen una àmplia

gamma de possibilitats que fan referència a una oferta potencial molt diversa, que abasten des de vessants més naturalistes, a aspectes històrico-culturals. El cert és que les polítiques que s'han endegat en aquest camp han estat molt tèbies, amb objectius molt inconcrets i mancats d'una autèntica visió de conjunt i de futur, de manera que actuacions tan importants com la rehabilitació del centre històric de la ciutat i dels seus principals monuments se'n resinteixen d'una certa desidia política. Només la construcció del Parador Nacional ha contribuït a revitalitzar l'oferta, la qual modernament s'ha intentat potenciar mitjançant grans inversions en l'assoliment de la navegabilitat del tram inferior del riu o amb actuacions més limitades en el passeig de ronda de les muralles.

Una situació similar es la que es dona en el món dels serveis, sobretot d'aquells que tenen un caràcter més central, com poden ser els financers, on la ciutat ha deixat de ser un centre de referència. La resta de serveis públics i privats també ha tingut una expansió limitada, una escassa capacitat transformadora de la ciutat i una mínima atracció sobre la població d'altres ciutats veïnes. Segurament, l'únic sector en el qual encara es porta a terme aquesta atracció és en els equipaments sanitaris on la disponibilitat de la residència Sanitària Verge de la Cinta referma aquest paper de capitalitat. En d'altres serveis públics aquesta jerarquia encara es manté viva, tot i que la incidència sobre el conjunt de la població és molt més reduïda, aquest és el cas de l'administració de justícia. En d'altres, per contra, l'atracció és cada vegada menor, especialment en el que fa a l'àmbit de l'ensenyament on

la manca de visió de futur en unes oportunitats, la manca de capacitat decisòria en d'altres i, el que és més greu, la manca d'unitat no han permès que Tortosa gaudeixi d'una oferta universitària àmplia i amb incidència sobre el territori de les Terres de l'Ebre.

D'igual manera, la influència d'altres serveis públics i privats és molt minso, de manera que la capitalitat de la ciutat lluny de refermar-se sembla cada vegada més en discussió, a no ser que hi ha hagi una ràpida i eficaç inflexió entre les èlits dirigents locals, especialment en les polítiques.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

L'EVOLUCIÓ URBANA DE TORTOSA (1939-1979): PLANEJAMENT I ACTUACIONS URBANÍSTIQUES.

Alfonso García Rodríguez

ISBN:978-84-694-2162-8/DL:T.893-2011

SEGONA PART

LA PLANIFICACIÓ URBANA

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

L'EVOLUCIÓ URBANA DE TORTOSA (1939-1979): PLANEJAMENT I ACTUACIONS URBANÍSTIQUES.

Alfonso García Rodríguez

ISBN:978-84-694-2162-8/DL:T.893-2011

Presentació

La planificació urbana és una disciplina extremadament complexa, raó per la qual pot esdevenir una matèria problemàtica, ja que a l'hora de concebre i decidir la projecció d'una ciutat cal esbrinar-ne els factors dinamitzadors, els agents que s'encarregaran de portar-la a terme i el resultat final del procés.

Enmig d'aquest entramat d'objectius i agents cal incloure els possibles punts de vista i, per tant, d'enfrontaments socials, econòmics, ideològics, etc., amb la qual cosa convindrem amb l'antropòleg J. Caro Baroja en el fet que la planificació urbana és una "(...) disciplina especializada y (según creo) peligrosa. Porque hay un evidente peligro en la pretensión de estudiar la planificación de las ciudades y de los pueblos, atendiendo a un sólo criterio de "racionalización", convirtiendo una razón particular en la única razón posible o en la razón suprema". Cal considerar, doncs, que en les teories urbanístiques del segle XX hi ha un excés de tecnicisme modern que ha produït resultats negatius.¹

El desencís que provoca el planejament urbà el deixa ben patent F. Terán quan assenyala: "Pero lo que en cualquier caso

¹ Aquests resultats han estat deguts a: "1) Que las formas más exageradas y violentas del Liberalismo económico se consideran intangibles para que capitalistas, contratistas e industriales hagan cuanto les convenga, en nombre de la libertad económica. 2) (...) se aplican unas reglas de construcción (...) aprovechando el suelo para especular de modo desenfrenado. 3) Libertad de acción y gigantismo van protegidos por el poder público".

CARO BAROJA, J. (1984): *Ciudades y paisajes...* p. 175.

no admite duda es que la realidad de las ciudades españolas tiene poco que ver, por lo general, con lo que el planeamiento ha venido proponiendo que sean, lo cual puede comprobarse, aunque sólo sea a niveles puramente formales, con la simple comparación, por etapas cronológicas, entre planes y planos".² Aquesta discrepància entre els uns i els altres s'analitza en el capítol cinquè per al cas de Tortosa.

Així doncs, la segona part del treball l'hem estructurada en tres capítols d'extensió desigual, ja que és el darrer, el capítol cinquè, el que en constitueix el gruix. El primer d'aquests capítols, el tercer fa referència al marc legislatiu que serví de referència a la planificació urbanística al llarg del període estudiat i que creiem necessari introduir per tal de contextualitzar l'actuació següent a escala municipal.

La finalitat d'aquest capítol és doble. En primer lloc, es tracta de fer una síntesi breu i planera de la normativa urbanística vigent durant el període comprès en el nostre treball. I, en segon terme, creiem oportú elaborar aquest marc legislatiu perquè ens permetrà establir una correlació entre l'evolució de la normativa, d'una banda, i la construcció de la ciutat, Tortosa en aquest cas, de l'altra. Els subapartats considerats aquí han estat establerts en funció de la legislació vigent. Així, hem considerat adient exposar primer els principals trets de l'urbanisme espanyol des de principis de segle fins a la Guerra Civil i, posteriorment, hem dividit els quatre decennis

² TERÁN, F. de (1982): *Planeamiento urbano en la España contemporánea (1900-1980)*. Madrid, Alianza Ed., p. 17.

del franquisme en funció de la publicació de la Llei del sòl i ordenació urbana el 1956, i la seva revisió de 1975. Finalment, s'examina l'actuació urbanística des de la restauració democràtica i fins a l'aplicació del darrer Pla general d'urbanisme a Tortosa.

Es pretén, doncs, realitzar una anàlisi de la normativa que els poders locals havien de tenir en compte a l'hora de portar a terme qualsevol actuació sobre l'espai urbà, així com quines han estat les seves modificacions en el temps i com aquestes determinaven l'actuació dels diferents agents urbans en els ens municipals.

A continuació, i de manera breu, hem obert un capítol, el quart, referit al context polític local. La finalitat d'aquest apartat no serà cap altra que esbrinar quins foren els dirigents polítics locals durant el mandat dels quals es portaren a terme les principals actuacions urbanístiques, tant des de l'àmbit de l'elaboració de la normativa bàsica, com de la construcció de les principals infraestructures, equipaments i serveis públics. Al mateix temps, es pretén esbrinar si es poden establir paral·lelismes entre els mandats polítics, representats en la figura dels alcaldes i dels grups ideològics i socials afins, i les actuacions urbanístiques, públiques i privades.

El capítol cinquè té com a objectiu fonamental elaborar una anàlisi exhaustiva sobre el procés planificador de la ciutat. Amb aquest motiu hem estudiat detingudament els dos plans generals d'urbanisme que ha tingut la ciutat al llarg de la seva història: el PGOU de Tortosa i Roquetes de 1964 i l'actualment vigent, de 1986. Respecte a aquest darrer volem insistir que, tot i que no

s'inclou en el període de la nostra recerca, sí que es començà a preparar tot just en el moment del canvi dels ajuntaments democràtics, la primavera de 1979.

A més d'aquests dos plans d'urbanisme, en el període estudiat també es van promoure altres treballs i actuacions que, òbviament, hem inclòs en aquest capítol. Aquest és el cas de l'Oficina Comarcal de Regiones Devastadas que va tenir un gran protagonisme en la reconstrucció de la ciutat en la immediata postguerra. Així mateix, hem incorporat, a tall d'introducció, els primers treballs que es redactaren des de les acaballes del segle passat i les primeres dècades de l'actual.

CAPÍTOL 3. EL MARC LEGISLATIU

1. La legislació urbanística durant el primer terç del s. XX

Sense pretensió de fer un examen exhaustiu de les diferents lleis que en aquest àmbit s'havien dictat des de principis de segle, en farem una lectura ràpida referint-nos especialment als apartats que competien als ajuntaments.

El 1911 es va fundar l'Instituto de Reformas Sociales, que publicà la Ley de casas baratas, amb la que es concedia als ajuntaments la competència de millorament i sanejament dels habitatges en mal estat, i els permetia utilitzar l'expropiació forçosa amb l'objectiu d'efectuar un pla d'obres de sanejament i una posterior construcció de blocs de cases barates.³ Aquesta Llei fou continuada en altres de publicades l'any 1921 i 1924.⁴

Durant l'etapa republicana s'aprovà la Ley municipal de 1934, la qual considerava el municipi com una entitat natural amb dret a l'autonomia política i que, en qüestions urbanístiques, seguint els criteris de l'Estatut Municipal de 1924, afavoria la municipalització dels serveis i estimulava el creixement del patrimoni municipal.⁵

³ NADAL, F.(1982): "Poder municipal y espacio urbano". Barcelona, Facultat de Geografia i Història, *Geocrítica* núm. 37, p. 29.

⁴ Segons Á. Urrutia, l'objectiu d'aquestes lleis era estimular: "la iniciativa privada mediante exenciones o donación de terrenos", tot i així, també afegeix que:"(...)son criticables los métodos que conducen a una propiedad inalcanzable para muchos, en vez de fomentar un alquiler asequible".

URRUTIA, Á. (1997): *Arquitectura española. Siglo XX*. Madrid, Ed. Cátedra, p. 199.

⁵ NADAL, F.(1982): *Poder municipal...*, p.26 i MASSAGUER I MIR, R.(1985): "El règim municipal sota el franquisme". A AA.DD.(1985): *El govern de les ciutats catalanes*, Barcelona,

Un cop arribat el període bèl·lic, el procés que afectà la normativa municipal s'accelerà, de manera que el govern legítim va establir un decret pel qual els municipis s'haurien de regir per comissions gestores amb permanent i ple. Pel que fa a l'administració de l'urbanisme, el juliol de 1937, s'establí el decret de municipalització de la propietat urbana.⁶ D'altra banda, en el territori sublevat, l'octubre de 1937, un decret regulà "la provisió de vacants amb persones de reconeguda solvència moral i conducta irreprotxable, no pertanyents al Front Popular. No es posa en qüestió la vigència de la llei republicana, almenys en el seu contingut orgànic i jurídic".⁷

2. De la postguerra a la Llei del sòl (1939-1956)

A partir de 1939 l'actuació del poder estatal en política d'habitatge va anar adreçada a intentar pal·liar les destrosses ocasionades durant la Guerra, per la qual cosa el mateix any 1939 es va crear la Dirección General de Regiones Devastadas, al mateix temps que l'Instituto Nacional de la Vivienda. Aquesta Direcció General va publicar la Ley de viviendas protegidas per a promocions oficials,⁸ amb la intenció de fer front a les nombroses destruccions produïdes pels efectes de la Guerra, la paralització del sector que aquesta desfeta bèl·lica va comportar

Edicions de la Magrana, Institut Municipal d'Història, Ajuntament de Barcelona, p. 150.

⁶ NADAL, F.(1982): *Poder municipal...*, p. 32.

⁷ MASSAGUER I MIR, R.(1985): *El règim municipal...*, p. 147.

⁸ SOLER FONTRDONA, J.(1979): "L'urbanisme a Catalunya". A *Home i territori*. Barcelona, Publicacions de la Fundació J. Bofill, p. 105.

i l'augment de la població.⁹

Dos anys després es creà el Consejo Superior i els Consejos Provinciales de Urbanismo, segons el Proyecto de código de gobierno y administración local de 1941. Com assenyala el jurista M. Bassols, s'estructurava una planificació urbanística global en tres graus: municipal, comarcal i nacional.¹⁰

L'estructura legal de la planificació urbana va canviar sensiblement a partir de la *Ley de bases de régimen local* (promulgada el 17 de juliol de 1945 i desenvolupada per Llei de desembre de 1950), amb la que s'atorgava un important paper a l'actuació municipal;¹¹ malgrat que, en aparença, s'apartava de l'Estatut Municipal de 1924 i de la Llei municipal de 1935. En l'esmentada Llei de bases el municipi apareixia com una *entitat natural*, seguint la tradició municipalista, però, com assenyala F. Nadal "el seu caràcter centralista i autoritari la caracteritzava".¹² La llei fou modificada el 1953 i retocada el 1955.

⁹ TAMAMES, R.(1968): *Introducción a la economía española*. Madrid, Alianza Editorial, p. 233-236.

¹⁰ BASSOLS COMA, M.(1973): *Génesis y evolución del derecho urbanístico español (1812-1956)*. Madrid, Ediciones Montecorvo, p. 530-531.

¹¹ M. Bassols destaca entre les aportacions d'aquesta llei l'articulat de la base XI en la que s'assenyala com una de les competències municipals la "urbanización general, saneamiento, mejora interior y ensanche de la población; vías públicas, urbanas y rurales; alumbrado, viviendas; parques y jardines; campos de deporte". A més, fa notar que en la base XVI es diu "(...) en todo municipio se formará, en el plazo máximo de tres años, un plan completo de urbanización que comprenda la reforma, ensanche, higienización y embellecimiento urbano, incluidas las superficies libres". BASSOLS COMA, M. (1973): *Génesis y evolución...*, p. 531.

¹² NADAL, F.(1982): *Poder municipal...* p.31.

La Llei de bases establia als ajuntaments el sistema representatiu dels tres terços: caps de família, representació sindical i entitats locals i corporatives del municipi:"(...)Es tractava, doncs, d'un sistema mixt orgànic, restringit entre veïns caps de família i un sufragi orgànic corporatiu. En realitat, és el sistema de la cooptació de les elits representatives dels grup d'interès de cada municipi".¹³ A més a més, els ajuntaments quedaven molt supeditats a la figura de l'alcalde, ja que en els municipis de més de 10.000 h. -cas de Tortosa-, aquest era elegit i cessat pel Ministeri de la Governació, mentre que a la resta de municipis els alcaldes eren nomenats i cessats pel governador civil. La duració del càrrec era indefinida i els criteris d'elecció, indeterminats.¹⁴

Fins tres anys més tard la Dirección General de Vivienda y Paro no va publicar la *Ley de viviendas bonificables* (1948), per a promocions privades. En aquesta tasca de promoció de l'habitatge va tenir una particular importància l'aprovació de la Llei de protecció d'habitatges de renda limitada de 15 de juliol de 1954, la qual preveia la redacció d'un Plan nacional de la vivienda (aprovat per Decret de juliol de 1955), en el qual s'autoritzava la construcció de 500.000 habitatges en el quinquenni 1956-1960.¹⁵

Però el punt de referència per al planejament urbà espanyol

¹³ MASSAGUER I MIR, R.(1985): *El règim municipal...*, p. 151.

¹⁴ NADAL, F.(1982): *Poder municipal...*, p. 32, i MASSAGUER I MIR, R.(1985): *El règim municipal...*, p. 150. Aquest últim recull una definició de Morillo Velarde en la qual s'assenyala que la Llei de 1945 no establia la figura de l'alcalde, sinó la del corregidor.

¹⁵ BASSOLS COMA, M.(1973): *Génesis y evolución...*, p. 541.

fou durant molts anys (1956-75) l'anomenada *Ley del suelo y ordenación urbana*, promulgada el mes de juny de 1956, i que va anar acompanyada per la creació, el febrer següent, del Ministerio de la Vivienda, que absorbiria l'Instituto Nacional de la Vivienda. El primer titular de l'esmentat Ministeri fou el falangista José Luís Arrese, el qual tenia com a principal objectiu portar a terme el *Primer plan nacional de la vivienda* de 1955.

La futura Llei del sòl deixarà una part molt important de decisió en els òrgans de govern provincials i estatals, amb la qual cosa els ajuntaments passaran a desenvolupar una actuació poc rellevant pel que fa al planejament i a l'actuació urbanística dins dels seus propis municipis, amb menys competències que no havien tingut fins a aquella data.

3. La Llei del sòl: planejament i desenvolupament

La importància de la Ley sobre régimen del suelo y ordenación urbana de 12 de maig de 1956, en endavant Llei del sòl, la realça el professor García de Enterría al concloure que: "(...) constituye por sí sola el verdadero acto de nacimiento de un Derecho urbanístico español, animado de criterios técnicos profundos, por supuesto discutibles, pero que intentan responder a la vasta problemática en los conflictos de intereses privados y colectivos que suscita la realidad del urbanismo moderno. El legislador hizo aquí de pionero de concepciones nuevas y desconocidas en nuestro medio, y que suponían una ruptura de principio con dogmas tenidos por incommovibles, comenzando por el básico de la propiedad privada tal como aparece definida en

el Código Civil".¹⁶

La Llei de 1956 ha estat, doncs, durant dos decennis el codi bàsic que ha ordenat la planificació urbana, tot i que els seus objectius s'han complert només parcialment.

Aquesta llei establia que tots els municipis tenien l'obligació de tenir un pla d'urbanisme que, jeràrquicament, arrencava del Plan nacional de urbanismo i, com a element positiu, es preveia la possibilitat que els plans superessin els límits municipals, i donessin cabuda a part dels territoris comarcals amb la fórmula de municipis agregats, malgrat que les comarques continuaven essent una administració territorial no reconeguda. Els plans municipals d'urbanisme comportaven la divisió del municipi en tres categories: sòl urbà, sòl de reserva urbana i sòl rural. Per tal de poder passar de la situació de

¹⁶ GARCÍA DE ENTERRIA, E. (1978): "Lecciones de Derecho Urbanístico". A LEONART, P. (1979): *La situación urbanística a Catalunya*. Barcelona, *Revista Económica de Banca Catalana*, núm. 55, p. 25.

Aquesta afirmació contrasta amb la visió donada per J. Gago quan afirma: "(...) aquí una Ley de tanta trascendencia como la del Suelo se aprobaba dentro de la indiferencia más generalizada, tras los tediosos debates de las Cortes, en los que difícilmente se podría decir que los retoques o modificaciones al proyecto respondieran a intereses de clases o sectores en vez de a las ideas personales más o menos pintorescas de unos "procuradores" desprovistos de señas de identidad". GAGO DÁVILA, J. (1977): "Prólogo a la edición castellana" A INDOVINA, F. (ed.) (1977): *El despilfarro inmobiliario*. Barcelona, Gustavo Gili, p. 13.

Això no obstant, la lectura més extesa respecte la Llei del Sòl de 1956 està en la línia apuntada amb anterioritat, tal com ho reflecteix C. Candela: "(...) La Ley del Suelo de 1956, primera normativa con visión integradora sobre el urbanismo, y con una amplia estructura técnica, que puede sorprender, sin duda, por los nuevos conceptos que aporta y de forma concreta por la renovada dimensión del derecho de propiedad, entendida como función social frente al anterior principio de disponibilidad de la propiedad privada establecida en el Código Civil". CANDELA, C. (1996): "Soporte normativo del planeamiento urbanístico en España" A MOYA, L. (ed.): *La práctica del planeamiento urbanístico*. Madrid, Ed. Síntesis, p. 39.

reserva urbana a sòl urbà només era necessària una acció, pública o privada, d'acord amb el Pla general.

El professor H. Capel sintetitza molt acuradament els aspectes més importants de la Llei del sòl i ordenació urbana.¹⁷ Però, segons Capel, les normes van ser burlades, ja que:

. El casc urbà s'ha densificat i el seu perímetre s'ha estès il.legalment mitjançant el procediment de perllongar les infraestructures i considerar com sòl urbanitzat sectors que no ho eren o concedint llicències d'edificació sense que existís prèviament un pla parcial.

. El sòl de reserva urbà no s'ha ocupat totalment, mentre que s'han aprovat plans d'urbanització i parcel.lació en l'exterior del perímetre, en contra de l'article 64 de la llei.

. El sòl rústic ha estat ocupat per urbanitzacions legals -promogudes a través d'un pla parcial, sense que hagués estat aprovat-, o il.legals, és a dir, realitzades sense la concessió prèvia de llicència municipal.¹⁸

Com ja s'ha assenyalat anteriorment, el 1957 es creà el Ministerio de la Vivienda, amb la finalitat d'elaborar una sèrie de Plans nacionals per tal de solucionar el greu problema de

¹⁷ H. Capel diferencia entre:

a) Tipus de plànols: 1) El Pla general ha de cobrir tot el municipi i ha de tenir una validesa de 15 anys al llarg dels quals se'n farà la revisió. El Pla general, fixa la zonificació i atorga les grans qualificacions del sòl. 2) El Pla parcial, regula al detall l'edificació en l'espai urbà.

b) Qualificació del sòl: 1) El sòl urbà, cobria el ja urbanitzat i el comprès en l'interior del casc de la població. 2) El sòl de reserva urbà, és el considerat apte per a la urbanització. 3) El sòl rústic, del qual no es pot fer una ocupació urbanitzadora.

CAPEL, H. (1977): *Capitalismo y morfología urbana en España*. Barcelona, "Libros de cordel", p. 88.

¹⁸ CAPEL, H. (1977): *Capitalismo y morfología...*, p. 85-92.

l'habitatge creat a Espanya, per la qual cosa des de la Gerencia de Urbanización (1959) es comprava el sòl i es preparava abans de retornar-lo als agents, públics o privats, que n'havien de realitzar la construcció.

Els *planes nacionales de la vivienda* van tenir com a resultat la construcció d'una gran quantitat d'habitatges que, fins i tot durant el període 1962-70, van superar les previsions inicials (2,2 milions d'habitatges construïts enfront d'unes previsions d'1,8 milions d'habitatges). Però si quantitativament pot semblar que els resultats dels diferents plans (1956-60 i 1961-76) van ser els desitjats, el cert és que qui més es va beneficiar d'aquesta política va ser la iniciativa privada, que va construir tres vegades més del que s'havia previst, mentre que la promoció oficial no arribava a la meitat del que s'havia estipulat. Ramon Tamames comenta l'optimisme del Ministeri en realitzar una planificació sobre un període tan llarg.¹⁹ Per a J. R. Lasuén, la política del sòl urbà ha limitat l'oferta del sòl que va al mercat, i això ha mantingut els preus excessivament alts.²⁰

¹⁹ R. Tamames afegeix que a causa de "(...)la continua desvalorización de la peseta y por el bloqueo parcial de los arrendamientos urbanos y por la tendencia española de una vivienda para toda la vida, lo cual expresa la escasa movilidad profesional, la mayor parte de las viviendas se destinaron directamente a las ventas. Esto sucede prácticamente en la totalidad de la construcción libre y en un 50% de las viviendas en régimen de protección oficial (datos de 1967-1971)". A CORTIZO ÁLVAREZ, T.(1984): *León. Propiedad y producción de suelo*. Oviedo, Universitat d'Oviedo, p. 37.

²⁰. LASUÉN, J.R.(1976): "Sectores prioritarios del desarrollo español". In RICHARDSON, H.W.(1976): *Política y planificación del desarrollo regional en España*. Madrid, Alianza Universidad, p. 245-246.

El resultat d'aquestes actuacions fou una forta especulació del sòl, que no es va poder o voler evitar, així com la baixa qualitat del producte, en aquest cas els habitatges, amb unes superfícies útils previstes de 38 o 45 m², amb mancances pel que fa a l'edificació sense les infraestructures mínimes, etc. De manera que, de vegades, resulta incomprensible com s'han pogut edificar i mantenir determinats immobles.²¹

Els programes, emperò, no fallen per si mateixos, sinó per l'actuació dels seus impulsors i realitzadors, que no saben extreure'n el contingut exacte i precís. L'excepció més notòria a aquesta regla correspongué a la figura del director general d'Arquitectura, Pedro Bidagor, que intentà impulsar un Plan nacional de urbanismo, mentre que els més durament criticats foren els màxims mandataris, en especial el ministre Arrese, de qui el seu contemporani G. Alomar deia: "(...) La esperanza se convertiría pronto en desilusión, porque Arrese no tenía de arquitecto más que el título, siendo su vocación la de político, falangista independiente en un momento en que el falangismo se hallaba declinando rápidamente. De urbanismo no tenía la menor idea y la estructuración del mismo y sus instrumentos, como los hechos demostrarían, eran cosas que le tenían sin cuidado", tot i que el mateix Alomar afegia que el seu nomenament tenia una clara finalitat política amb una segona intenció, ja que en la crisi ministerial la Falange hi sortia perdent enfront dels anomenats tecnòcrates "(...) Puede pensarse incluso que al colocarse a Arrese en el ministerio clave, no fue con la intención de hacer que fuera eficaz, sino con la consigna de

²¹ TAMAMES, R. (1987): *Introducción...* p. 236-240.

hacerla fracasar".²²

Més recentment, F. Terán qualificava la política urbana del nou ministeri com una eclosió d'ideologia feixista, que va anar acompanyada del discurs conegut: "(...) porque el Ministerio tiene efectivamente como destino hacer que en España florezca una primavera de hogares" o "(...) a nadie podrá extrañar que el Departamento de la Vivienda se estructure como un Ministerio encaminado al logro de la Revolución social y de la paz cristiana, sin que paz y revolución se contrapongan, sino que se compenetren en la dialéctica que preside sus resultados".²³

Els problemes en el Ministeri eren considerables i van portar la destitució de J. L. Arrese el març de 1960, que va ser succeït per J. M. Martínez y Sánchez Arjona, que era un falangista més contemporitzador: "(...) con él se inicia un nuevo período de la vida del Ministerio de la Vivienda que, en visión global, se va a caracterizar en lo urbanístico por un cierto dejar hacer, sin fuerza ni convicción para desarrollar una labor de verdadera dirección y control, tal como nominalmente le correspondía".²⁴

El *laissez faire* fou tan absolut que "(...) muchas veces ha sido citado el pintoresco hecho de que, en un momento dado, la Dirección General de Urbanismo creyese oportuno recordar por circular que la Ley del Suelo seguía vigente, hecho que refleja realmente el grado de ignorancia o desprecio en que se

²² ALOMAR, G.(1980): *Teoría de la ciudad*. Madrid, IEAL, p. 64-68.

²³ TERÁN , F. (1982): *Planeamiento urbano...*, p. 320.

²⁴ TERÁN, F.(1982): *Planeamiento urbano...*, p. 364.

desenvolvía la vida del país en relación con el ambicioso montaje del código urbanístico no derogado, pero tan poco seguido".²⁵

El principal resultat d'aquesta actuació va ser una forta especulació. Especulació que precisament havia estat el tema que havia portat el cap de l'Estat a fer un encàrrec d'aquesta llei ja el 1951, i en el preàmbul es feia una declaració política: "La nueva etapa que se inicia ha de aspirar a dirigir auténticamente el desarrollo urbanístico nacional estableciendo una situación de justicia en relación con la propiedad privada del suelo en los sectores de especulación e incorporando esta propiedad a la función eminentemente social de crear ciudades aptas plenamente para la vida del hombre".²⁶

Així doncs, la Llei del sòl tenia, com assenyala González Berenguer, dos motius fonamentals:"(...) la lucha contra el desorden y la lucha contra la especulación, si bien la mayoría de sus normas se ocupan de lo primero, mientras que muy pocas de aquellas se ocupan de lo segundo", i "(...)Quedamos, pues, en que parece incierto que la Ley del Suelo sea una norma que baste para acabar con la especulación, porque la verdad es que la Ley ni siquiera abordó el problema". Aquest autor no dubta a atribuir-ho als seus redactors: "Los redactores de la Ley del Suelo tuvieron el suficiente talento para comprender que, en el contexto socio-económico-político actual la lucha contra la especulación no tiene demasiado sentido, y se limitaron a incluir unos artículos

²⁵ TERÁN, F.(1982): *Planeamiento urbano...*, p. 444.

²⁶ TERÁN, F.(1982): *Planeamiento urbano...*, p. 302.

que indirectament aludían a la misma".²⁷

En la mateixa línia se situarien les opinions de G. Alomar quan assenyala que els arquitectes del desenvolupament varen ser els majors còmplices de l'especulació.²⁸

El resultat de la llei i de la política dels homes que la portaren a terme fou un fracàs que si va beneficiar algú va ser la propietat privada, que va poder especular tant com va voler, amb l'aquiescència dels poders locals, que eren controlats per la mateixa burgesia que es va beneficiar d'aquesta actuació i; òbviament, si algú n'ha sortit perdent, d'aquesta manera de procedir, ha estat la ciutat en si mateixa i les classes treballadores que han ocupat els habitatges construïts per la burgesia especuladora, malgrat el seu bany ideològic de "servei social".

El cert és que, un cop aprovada la llei, els plans generals trigaren molts anys a portar-se a terme -quan van arribar a veure la llum-, i moltes vegades la causa no fou cap altra que el fet que els mateixos municipis "(...) preferissin no comptar amb cap mena de pla, per tal de deixar les mans lliures als promotors reals o possibles. Cal reconèixer que l'eina utilitzada pel desenvolupament de l'urbanisme ha estat el pla parcial o, per ser més precisos, un simple pla d'alineacions amb una semiaprovació" i, a més, molt sovint "l'únic motiu per a redactar el pla general era la consegüent existència del pla parcial" el qual "ha estat l'eina que ha permès al promotor privat de

²⁷ GONZÁLEZ BERENQUER, J.(1969): "Teoría y práctica del planeamiento urbanístico". A TERÁN, F.(1982): *Planeamiento urbano...*, p. 314-315.

²⁸ ALOMAR, G.(1980): *Teoría de la ciudad...*, p. 64-68.

legalitzar les seves pròpies promocions".²⁹ De vegades, fins i tot, s'ha urbanitzat amb els anomenats *Plan especial*, mot amb el que s'aprovaven els plans parcials que no tenien existència prèvia de plans generals.³⁰

Per H. Capel, l'eficàcia de la Llei del sòl ha estat molt minsa i, malgrat el nombre de plans d'urbanisme aprovats al llarg del seu ampli període de vigència, el resultat és que "(...)La expansión de las ciudades españolas se ha realizado al margen de la normativa legal, ignorándola totalmente, utilizando esta normativa cuando coincidía con los intereses de los agentes que intevienen en la producción del espacio, o modificando a través de los mecanismos legales aquellos aspectos que hubieran permitido una eficaz planificación".³¹ A més, Capel afegeix: "(...) hay que advertir que la misma actuación de los organismos públicos se ha realizado al margen de lo previsto en los Planes de Ordenación Urbana", i "(...) si esto ha ocurrido con los agentes que precisamente tenían la obligación de respetar y de hacer cumplir los planes, puede suponerse cuál habrá sido la actuación de los agentes privados".³²

Harry W. Richardson assenyalava que el 1971 només 936 municipis de tota Espanya (Tortosa entre ells) tenien un pla general d'urbanisme, o sigui, només un 10% del total d'ens

²⁹ SOLER FONTRODONA, J.(1979): *L'urbanisme a Catalunya...*, p. 107-109.

³⁰ TERÁN, F.(1982): *Planeamiento urbano...*, p. 437.

³¹ CAPEL SÁEZ, H.(1977): *Capitalismo y morfología...*, p. 89.

³² CAPEL SÁEZ, H.(1977): *Capitalismo y morfología...*, p. 90.

municipals va seguir les directrius marcades per la Llei del sòl.³³

Segons aquest autor, les causes del fracàs de l'aplicació de la llei són nombroses, però H. Richardson les sintetitza molt bé assenyalant que la llei reflecteix les condicions econòmiques de 1956, més que la conjuntura dels anys seixanta i setanta. A escala global, la llei no preveia ni el creixement de la població ni la seva redistribució interna, l'explosió de la propietat automobilística, el creixement del turisme i la industrialització. Mentre, a escala local, les autoritats es veien impossibilitades d'afrontar la fragmentació del sòl, és a dir, l'etern problema de la propietat privada i, a més, hi havia una manca de previsió en la planificació, existien problemes de coordinació, i un gran descontrol en l'atorgament dels permisos d'obra.³⁴

Per R. Messeguer, "tot aquest mecanisme es completa amb l'empobriment progressiu de les hisendes locals i amb l'establiment d'un sistema de pujada a l'Ajuntament dels notables locals i del Partit únic."³⁵ Pel mateix autor, a partir de 1967 i coincidint amb la nova Llei orgànica de l'Estat, es pot dir que "les institucions municipals del franquisme entren en una etapa de crisi que determina que s'iniciïn diferents intents de reforma

³³ RICHARDSON, H. W. (1976): *Política y planificación del desarrollo regional en España*. Madrid, Alianza editorial, p. 237.

³⁴ RICHARDSON, H.W. (1976): *Política y planificación...*, p. 242.

³⁵ MASSAGUER, R. (1985): *El règim municipal...*, p. 151.

normativa".³⁶ Però el factor determinant del canvi d'orientació serà "l'elevat abstencionisme de les eleccions municipals de 1970, demostració del fracàs de la llei orgànica en matèria local, va inclinar el Govern, llavors en mans de la tecnocràcia opusdeística, a intentar una reforma positiva del govern local, que es plasma en el Projecte de llei de bases de règim local de 17 de desembre de 1971, és el projecte Garicano".³⁷

Seguint R. Messeguer, l'etapa que s'obrí a partir de 1967, i que es perllongarà fins al 1975, és conseqüència d'una suma de factors que convergeixen en la necessitat d'una reforma normativa. Aquest autor cita com a factors que porten la modificació: a) la crisi del model polític franquista, a causa d'un desgast entre un règim i una ideologia feixista amb una societat en transformació; b) l'esgotament de l'aparell local administratiu a causa de les transformacions socials; c) la crisi de les oligarquies locals, que ja no s'enquadren dins la Falange; i d) l'activitat creixent de l'oposició franquista en moviments reivindicatius que aglutinen els sindicats i les associacions de veïns.³⁸

³⁶ Tot just coincidint amb aquest canvi normatiu es produí la substitució de l'industrial J. Fabra com a alcalde de la ciutat i del seu equip de notables, i va ser substituït per l'advocat F. Tallada, el qual es rodejà d'una nova generació de polítics menys significatius respecte a etapes anteriors i amb un bagatge polític, econòmic i social inferior als de l'etapa anterior.

³⁷ MASSAGUER, R. (1985): *El règim municipal...*, p. 153-155. De les "eleccions" de 1970 no n'hem obtingut cap resultat, però, com queda reflectit en el capítol tercer, en les celebrades tres anys després (1973) la premsa de l'època en dona una àmplia referència i la dada de participació al municipi de Tortosa se situà en el 23,03%.

³⁸ MASSAGUER, R. (1985): *El règim municipal...*, p. 154.

Entre les normes que destaquen de la "nova" Llei de bases de règim local de 1971 -mai estrenada-, cal esmentar el retorn de l'alcalde com a president de la corporació i no pas de manera absoluta com a representant del Govern. L'alcalde havia de ser designat entre els regidors o en favor de terceres persones, a proposta d'aquests.³⁹ La mort de l'almirall Carrero Blanco va fer retirar el projecte, que constituïa, segons R. Messeguer, un intent "digne i molt estudiat".

Més endavant, ja durant el govern d'Arias Navarro i en el programa de l'anomenat "espíritu del 12 de febrero", es redactà un nou projecte, el qual seria aprovat pel Ple de les Corts tot just el vespre del 19 de novembre del 1975, en el qual "s'introdueix l'elecció de l'ajuntament per sufragi universal, la pèrdua de la condició de delegat governamental de l'alcalde i el retorn a la uniformitat en la tipologia municipal".⁴⁰

Però la Llei de bases de 1975 era una llei morta abans de néixer. El gener de 1976, en compliment de la llei, es duia a terme la renovació d'un determinat nombre d'alcaldes i de presidents de diputació, però el novembre de 1976 no es produïa la renovació de la meitat de les corporacions locals tal com estava establert. I és que, el 8 d'octubre, el govern havia dictat un decret pel qual s'aprovaven les eleccions municipals i provincials, cosa que allargava el mandat dels consistoris, fins a la constitució de les noves corporacions que resultarien elegides en virtut de la convocatòria que es faria després de les

³⁹ MASSAGUER, R. (1985): *El règim municipal...*, p. 155.

⁴⁰ MASSAGUER, R. (1985): *El règim municipal...*, p. 155.

primeres eleccions legislatives.⁴¹

En aquest marc, el plantejament urbanístic municipal va entrar en una situació total de *laissez faire* les conseqüències de la qual es manifestaren a llarg termini. Així, en paraules de F. Terán, "los ayuntamientos fueron sorprendidos por un alud de edificación que hacía mucho más difícil la aplicación de aquel nuevo sistema, el cual hubiera exigido un período más reposado para el aprendizaje y para la elaboración de los necesarios planes parciales. Frente a esta avalancha sólo vieron las ventajas que podía reportar al municipio, como fuente de desarrollo, de riqueza y crecimiento, como medio de adquirir prestancia y empaque de gran ciudad y como forma de sanear la hacienda municipal por los importantes beneficios económicos que la concesión de licencias reportaba de manera inmediata.(...) Esta práctica una y otra vez ha sido defendida por alcaldes, sector privado y cierta prensa de la época, a la cual valdría la pena recordárselo ahora, cuando se esgrime el dedo acusador sobre las consecuencias de aquel deseo de 'parecer un pueblo'".⁴²

Per acabar-ho d'adobar caldria afegir, a més, que la majoria dels plans generals aprovats no s'acostaven a la realitat del municipi en qüestió. Pere Lleonart ho explica ben gràficament: "Els plans generals aprovats són documents tècnicament inservibles i socialment inadmissibles. No és estrany trobar plans que preveuen multiplicar per cinc o per deu la població d'un municipi i que qualifiquen d'urbanitzable pràcticament la totalitat del terme municipal, i que permeten densificacions que

⁴¹ MASSAGUER, R.(1985): *El règim municipal...*, p. 172.

⁴² TERÁN, F.(1982): *Planeamiento urbano...*, p. 461-462.

els farien difícilment habitables".⁴³

Aquestes previsions van inflar les peticions de sòl de manera que, com assenyala el mateix P. Lleonart, "la conjunció d'una desfermada demanda de sòl urbà i el desgovern municipal ha produït una fortíssima puja del preus del sòl que, durant aquest període, han crescut a un ritme de tres a cinc vegades superiors al de la inflació: és l'època daurada de l'especulació en terrenys. Hom calcula que en el període 1950-65 els preus del sòl es varen multiplicar per deu, i en alguns municipis la mitjana d'augment és del 400% entre 1970 i 1979.⁴⁴ Ernest Lluch i J. Gaspar esmenten que "(...) en les ciutats de ràpid creixement han passat d'un índex 100 el 1950 a un valor 1.000 el 1963, mentre que el cost de la vida només ha pujat a 194".⁴⁵

⁴³ LLEONART, P. (1979): "La situació urbanística a Catalunya", *A Revista Económica de Banca Catalana*, núm. 55, p. 26. Com es veurà en l'apartat 5è del capítol 4t, el Pla general d'urbanisme de Tortosa és un bon exemple d'aquestes previsions tan optimistes i tan poc acostades a la realitat socioeconòmica del municipi.

⁴⁴ LLEONART, P. (1979): *La situació urbanística...*, p. 24.

⁴⁵ Aquests autors assenyalen que per a 1970/71 els preus del valor del sòl de Tortosa són similars als de Vic, Igualada o Manresa.

Aquests preus eren:

TORTOSA:

. Casc urbà.....	500 a 1.000	ptes./pam
. Raval	300 a 400	ptes./pam
. Eixample.....	100 a 150	ptes./pam
. Ctra. Amposta 500m.	30 a 50	ptes./pam
. Ctra. Amposta 1.000m	20 a 25	ptes./pam
. Ctra. Mora 1000 m..	20 a 25	ptes./pam
. Ctra. Gandesa 500m.	30 a 40	ptes./pam
. Ctra. Gandesa 1.000m	30 a 40	ptes./pam
. Industrial.....	60 a 80	ptes./pam
. Conreu secà.....	500.000 a 600.000	ptes./ha
. Conreu regadiu.....	1.500.000 a 1.800.000	ptes./ha

ROQUETES:

. Casc urbà.....	100 a 150	ptes./pam
. Ctra. Tortosa 500m.	20 a 25	ptes./pam

Així doncs, l'especulació va ser la gran protagonista de l'aplicació de la Llei del sòl, tot i que, com ja s'ha vist, la llei pretenia, precisament, controlar aquest fenomen especulador. La manca d'uns resultats positius en aquest control, cal cercar-los en la llei mateixa, ja que no hi havia cap disposició que pogués contrarestar la febre constructora "fos com fos", de manera que, per exemple, l'article 228 assenyalava que: "(...) no puede llegar a ejecutarse la sentencia de demolición, en el caso de que 'si por motivos de interés público se impone seguir o continuar la obra', correspondiendo la apreciación de tal extremo a la Comisión Provincial de Urbanismo. Y, claro, ni que decir tiene que las Comisiones Provinciales no han dejado nunca de apreciar la existencia de este interés, a la vista de las cuantiosas indemnizaciones que los Ayuntamientos vendrían obligados a satisfacer a los particulares damnificados por los acuerdos municipales que los ampararon en su momento con las concesión de licencias de edificación, lo que, en definitiva, se asumía como un perjuicio para toda la ciudad, ya que,

-
- . Ctra. Tortosa 1000m 10 a 15 ptes./pam
 - . Conreu secà..... 100.000 a 250.000 ptes./ha
 - . Conreu regadiu..... 600.000 a 800.000 ptes./ha

Per actualitzar aquests preus a pessetes de 1995 cal multiplicar aquestes quantitats aproximadament per un factor 12, o sigui que unes 1.000 ptes/pam equivaldrien a 60.000 ptes/m².

Els preus reflectits per zones no responen a la catalogació tradicional de l'estructura urbana, ja que no és normal que es dictamini com a àrees més cares el casc antic o els ravals, per sobre de l'Eixample. Així mateix, tampoc hi ha criteris objectius per marcar diferències tan sensibles amb el municipi veí de Roquetes. Per últim, caldria ressenyar que entre les diferents vies d'accés a la ciutat no s'esmenti la carretera de l'Aldea o de Barcelona (Eixample del Temple) que és l'àrea on realment s'ha produït l'expansió urbana de la ciutat de Tortosa.

GASPAR, J. i LLUCH, E.(1981): *Preus del sòl a Catalunya*. Barcelona, Banca Catalana, p. 177.

efectivamente, las indemnizaciones deberían ser importantes, puesto que se trataba con frecuencia de grandes edificaciones o conjuntos de ellas".⁴⁶

4. La Reforma de 1975

La Llei de reforma,⁴⁷ apareguda durant el pas de Mortes Alfonso pel Ministeri, naixia, segons F. Terán, amb l'objectiu de frenar l'especulació i amb la necessitat de reajustar la metodologia i la instrumentació de l'ordenació i la seva gestió.⁴⁸

Un dels motius bàsics que porten a tirar endavant el projecte de reforma l'assenyala el mateix Ministerio de la Vivienda en afirmar: "Los Planes generales de Ordenación se conciben ahora como planes abiertos, sin plazo de vigencia fijo, evolutivos y no homogéneos que permitan, de una parte, la incorporación de imprevistos, la asimilación del margen de imprevisibilidad para exigencias nuevas o cambiantes, y de otra, la diferenciación de las propuestas al propio planteamiento con tratamiento diverso para las mismas, en cuanto a fijeza y

⁴⁶ TERÁN, F. (1982): *Planeamiento urbano...*, p. 459.

En el cas de Tortosa, cal ressenyar que, si bé és cert que en cap moment s'engegà un procés de demolició, aquesta nova referència normativa es deixà sentir, com ho demostra el fet que a partir de l'agost de 1974 apareix el primer expedient d'obres que fou denegat pel fet de no complir la llei.

⁴⁷ La Llei de reforma fou aprovada el 2 de maig de 1975, i el seu text fou refós en el R.D. 1346/1976 de 9 d'abril. Els texts reglamentaris que la completaren foren el *Reglament de Planejament* (R.D. 2159/1978), el *Reglament de Gestió Urbanística* (R.D. 3288/1978) i el *Reglament de Disciplina Urbanística* (R.D. 2187/1978).

BERTRAN, S.; BOSCH, J.; TARRAGÓ, M. i ALTRES (1983): *Manual de formació...* p. 201.

⁴⁸ TERÁN, F. (1982): *Planeamiento urbano...*, p. 531-532.

concreción, según se programen".⁴⁹

Per R. Massaguer la reforma de la Llei del sòl produeix una alteració de la filosofia de la Llei de 1956: "Es dóna importància transcendental a la privatització de l'activitat urbanística, en no resultar previsible un augment de l'actual capacitat urbanística de gestió i inversió de l'Administració pública, així com la limitació del agents privats de la urbanització, per a referir-la als d'una determinada magnitud econòmica, excloent de tota possibilitat de participació activa els petits i mitjans propietaris".⁵⁰

P. Lleonart resumeix les principals novetats de la llei en els següents punts:

1. Flexibilitat del procés de planejament, a través d'una nova classificació del sòl: urbà, urbanitzable programat, urbanitzable no programat i sòl no urbanitzable.⁵¹

2. Reforçament i ampliació del sistema de cessions gratuïtes de sòl.⁵²

⁴⁹ MINISTERIO DE LA VIVIENDA. "Proyecto de Ley de reforma de la Ley sobre Régimen del Suelo y Ordenación Urbana" A TERÁN, F. (1982): *Planeamiento urbano...*, p. 533.

⁵⁰ MASSAGUER, R. (1985): *El règim municipal...*, p. 166-167.

⁵¹ El sòl urbà és el que disposa d'infraestructures o que està ocupat en unes dos terceres parts, té establertes les condicions d'edificabilitat, la qual cosa suposa la concessió de la llicència d'edificació sense cap més preàmbul.

El sòl urbanitzable és el que pot ser ocupat en cas de creixement i la seva promoció requereix un Pla parcial.

El sòl no urbanitzable és el que només pot admetre usos agrícoles o ramaders.

LLEONART, P. (1979): *La situació urbanística...*, p. 26.

⁵² S'assenyalen les dotacions mínimes de zones verdes i equipaments, i s'obliga a la cessió de franc, prèvia al procés urbanitzador, del sòl destinat a usos no lucratiu. A més, imposa la cessió gratuïta a l'Ajuntament d'un 10% de l'aprofitament mitjà corresponent al sòl urbanitzable.

3. Per fer complir la llei, es reformà i reforçà la disciplina urbanística.⁵³

La situació política que vivia Espanya en aquells anys va notar-se sobre la nova llei en un abundant nombre de crítiques, les quals es basaven més en arguments polítics que no pas en els purament urbanístics. Fernando Terán sintetitza aquesta situació qualificant el resultat de la reforma : "(...) como algo parcial, insuficiente y carente del necesario apoyo y encaje en unas condiciones generales de entorno jurídico, administrativo, institucional y político que la propia ley está implícitamente reclamando, y en las cuales el Ministerio de la Vivienda, que sólo llegaba hasta donde le era permitido, no podía soñar en entrar, por razones evidentes de competencia, dejando intactos amplísimos y decisivos sectores de generación de problemas que están en las bases previas de la aproximación a la instrumentación de una política urbanística verdaderamente viable".⁵⁴

5. L'evolució des de 1975

El R. D. de 4 de juliol de 1977 disposava la creació del Ministerio de Obras Públicas y Urbanismo, el qual integrava els organismes i entitats fins llavors dependents del Ministerio de

LLEONART, P. (1979): *La situació urbanística...*, p. 26.

⁵³ Aquesta mesura és féu efectiva a través del control de les llicències d'edificació que eren exigides per a tota mena d'obres i que havien de ser conformes amb el planejament vigent; si no era així, les obres podien ser deturades i, fins i tot, enderrocades.

LLEONART, P. (1979): *La situació urbanística...*, p. 26.

⁵⁴ TERAN, F. (1982): *Planeamiento urbano...*, p. 545.

Obras Públicas (excepte la Dirección General de Transportes Terrestres, transferida al nou Ministerio de Transportes y Comunicaciones), així com la Dirección General de Acción Territorial y Medio Ambiente, que depenia de la presidència del Govern.

La Constitució de 1978 en l'article 148.1.3 assenyala que, entre d'altres, les matèries d'ordenació del territori, urbanisme i habitatge, són de competència exclusiva de les Comunitats Autònomes, i s'atorga potestat exclusiva i legislativa als parlaments autonòmics.⁵⁵ Per alguns autors és una descentralització que pot portar a disparitats legislatives i a problemes de coordinació.

Els nous ajuntaments varen arribar en el moment de màxima sensibilització cap als problemes urbans (1979), sobretot pels dèficits d'infraestructures, serveis i equipaments, i marcats per la congestió, excessos de densitat i deteriorament ambiental. Pels autors del *Manual de formació municipal* l'arribada de la democràcia reforçava el paper dels ajuntaments, ja que els oferia la possibilitat d'ésser agents directors de la transformació de la ciutat. En concret assenyalaven: "La intervenció activa dels Ajuntaments en el camp de l'urbanisme es mou en tres plànols complementaris: planejament, gestió urbanística i disciplina

⁵⁵ "L'acció urbanística de la Generalitat s'efectua a través de la Direcció General d'Urbanisme depenent de la Conselleria d'Ordenació del Territori i Obres Públiques (...) L'òrgan consultiu superior és la Comissió d'Urbanisme de Catalunya i els òrgans locals de gestió, resolució i fiscalització competeix a les Comissions Provincials d'Urbanisme".

LLEONART, P.(1979): *La situació urbanística...*, p. 26.

urbanística".⁵⁶

Entre les actuacions destaca la política de planejament municipal basada en la necessitat de canviar, per procediment legal i a través de la revisió del pla vigent, les previsions establertes amb anterioritat a l'empara de les quals podien continuar accentuant-se les característiques de la situació existent.

La diversa representació política dels ajuntaments suposà un canvi radical en la forma de gestió, ja que seria difícil continuar els "oscuros manejos" de l'època anterior. Ara els principals dubtes es plantejaven en relació amb la capacitat financera dels municipis, la preparació dels quadres municipals i les formes de relació amb l'Administració central.

La impressió és que el procés de transferències en bloc s'ha desenvolupat amb urgència, sense meditar excessivament les conseqüències.

F. Terán assenyala la nova situació d'aquesta manera:

a) Rebuig envers les metodologies de base quantitativa i basada en models.

b) La generalització de la crítica marxista sobre el model capitalista de producció de l'espai urbà es converteix en la base teòrica orientadora de l'actitud més estesa. La lògica del funcionament del sistema capitalista és destacada clarament pels autors del *Manual...* quan assenyalaven que "(...) ni la masiva calificación del suelo como urbanizable ha abortado la repercusión del precio del suelo sobre la vivienda, ni la masiva

⁵⁶ BERTRAN, S.; BOSCH, J.; TARRAGÓ, M. i ALTRES (1983): *Manual de formació...*, p. 197.

producción de viviendas ha resuelto el problema de la vivienda".⁵⁷

S'imposa el planejament com una negoció política sobre temes puntuals més que com una previsió tècnica de racionalitat global. És el triomf del planejament de baix a dalt.

c) S'estén la crítica del planejament expansiu tradicional, basada en el caràcter malversador, en la gran utilització d'espai per a infraestructures costoses, pròpies d'una situació amb abundància d'energia barata.

d) Preocupació pel medi ambient en unes actuacions urbanístiques remeiables, és a dir, tractar de regenerar i reutilitzar la "ciutat interior", enfront de la creació indiscriminada de grans extensions per al transvasament de la població expulsada per la terciarització de les àrees interiors.

Davant d'aquestes línies de concepció de l'urbanisme, la situació del planejament urbà es basa en:

1. El planejament urbanístic pretén ser la previsió de disposició de les edificacions i les activitats sobre un territori, d'acord amb les seves característiques i amb la pròpia història i morfologia de la ciutat.

2. "El planeamiento se perfila como una actividad especialmente sensible hacia problemas de la realidad urbana existente (reacondicionamientos y mejoras, disminución de excesos y corrección de déficits), más que hacia las grandes profecías

⁵⁷ BERTRAN, S.; BOSCH, J.; TARRAGÓ, M. i ALTRES (1983): *Manual de formació...*, p. 198.

de desarrollos futuros.⁵⁸ Ello conduce, por una parte, hacia formas de inserción de la participación pública en el diagnóstico y la identificación de los problemas vividos cotidianamente, así como en la elaboración de propuestas de solución. Por otra parte, estimula un tratamiento arquitectónico del espacio urbano, con énfasis en el control de su calidad formal.

3. "El planeamiento asume la importante mutación metodológica que supone abandonar los anteriores y sofisticados montajes tecnológicos en pos de la obtención científica de óptimos sociales de validez general, una vez aceptada la inexistencia de tales óptimos en la condición conflictiva, discrepante y tensionada de la realidad social.

4. "La izquierda, instalada en los puestos de mando de muchos municipios, ha asumido la necesidad de una política de planeamiento. Con ello han desaparecido, en términos generales, las actitudes escépticas anteriores que miraban todo intento racionalizador del desarrollo urbano, como intrínsecamente prevaricador o ilusorio. Pero el ejercicio del planeamiento como negociación política tropieza con los reparos de quienes no están dispuestos a renunciar al método y a la base científica.

5. "Ello lleva inevitablemente a una paralela pérdida de atención hacia la dimensión superior del planeamiento, hacia los problemas generales, hacia la visión global de esa realidad y su inserción en el territorio, hacia la evolución en el tiempo de esa interdisciplina urbano-territorial. Se produce así un cierto

⁵⁸ El problema de la producció del sòl ha derivat en el problema de com obligar al seu desenvolupament, garantir l'execució als ritmes precisos i al cost digerible pel mercat. BERTRAN, S.; BOSCH, J.; TARRAGÓ, M. i ALTRES (1983): *Manual de formació...*, p. 199.

vacío de respuestas hacia los problemas que plantea la coordinación y la previsión de los grandes elementos infraestructurales de ámbito territorial, los grandes equipamientos singulares de gran radio de acción, el tratamiento de los recursos naturales y el medio ambiente en amplias áreas geográficas".⁵⁹

⁵⁹ BERTRAN, S.; BOSCH, J.; TARRAGÓ, M. i ALTRES (1983): *Manual de formació...*, p. 205.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

L'EVOLUCIÓ URBANA DE TORTOSA (1939-1979): PLANEJAMENT I ACTUACIONS URBANÍSTIQUES.

Alfonso García Rodríguez

ISBN:978-84-694-2162-8/DL:T.893-2011

CAPÍTOL 4. EL CONTEXT POLÍTIC

1. El protagonisme de Joaquín Bau

La vida política de Tortosa durant el període objecte d'estudi es va caracteritzar per la consolidació i perpetuació de les classes i famílies dirigents, com queda palès en l'ascendència dels seus alcaldes i regidors. En quaranta anys de consistori no democràtic només sis polítics van ocupar l'alcaldia.

Tanmateix, la figura més destacada durant el franquisme de la classe política de Tortosa fou Joaquín Bau Nolla (Tortosa 1897-Madrid 1973). Joaquín Bau fou un personatge que sobresortia des de la seva designació a l'alcaldia de la ciutat durant la dictadura primoriverista (1925), després de constituir-se en el baluard de l'ortodoxia carlina-ultraconservadora, i en el de la política "nacional" des del mateix moment de l'aixecament militar del general Franco contra el règim legítim. Joaquín Bau formà part de la *Junta Técnica* de Burgos, presidida per Franco durant la Guerra Civil (1936-1938), i, anys després fou nomenat *Presidente del Consejo de Estado* (1965) i membre i vicepresident del *Consejo del Reino*.⁶⁰ El protagonisme de Bau el convertí en el

⁶⁰ De l'actuació política de J. Bau Nolla en dóna una ràpida visió l'obra d'un dels seus fills, Fernando, el qual explica les vicissituds viscudes per la família durant el període de la seva infantesa, tot coincidint amb els canvis polítics dels anys trenta. A banda de recordar el flamant negoci de l'oli creat pel seu avi "el rei de l'oli", cal destacar unes valoracions força significatives i alguns comentaris anecdòtics. En primer lloc, cal recordar que la família Bau es traslladà a Madrid el 1935, i allí s'instal·laren en el mateix immoble del carrer Velázquez on vivia J. Calvo Sotelo; així mateix, coincidí a Estoril la primavera de 1936 amb el general Sanjurjo i, per acabar amb les anècdotes, durant la Guerra la família Bau fou bescanviada per la del general Miaja el desembre de 1936, i aquesta actuació fou

defensor dels interessos polítics de Tortosa prop del govern central i fou la pedra angular de la majoria dels "èxits" politicoeconòmics aconseguits per a la ciutat en aquest període.

Al marge de J. Bau, el cert és que el bagatge polític de Tortosa fou molt minso, i els polítics locals han haver d'anar a cercar l'ajut dels diferents governadors civils de la província perquè fessin el paper d'intermediari davant les autoritats de l'Estat. La manca de tortosins de prestigi polític reconegut es féu evident en tot un conjunt d'actuacions, el resultat de les quals ha estat que Tortosa i la seva comarca van perdre protagonisme en el conjunt del Principat i de la província de Tarragona durant el règim franquista.

2. La Comissió Gestora Municipal (1939-1941)

Quan el gener de 1939 l'exèrcit franquista entrà a la ciutat, el coronel Conde de Camarasa nomenà una primera junta al capdavant situà el president del Casino Carlista, Juan Falomir Villarocha, administratiu de professió.⁶¹ Tanmateix, segons el Llibre d'Actes de la Comissió Gestora Municipal, el primer

la pedra de referència que inicià una relació poc cordial entre J. Bau i Serrano Suñer, la família del qual havia d'ésser objecte del bescanvi, cosa que fou l'origen del distanciament entre aquests polítics; fet palès quan J. Bau, després de formar part de la *Junta Técnica del Estado* entre l'1 d'octubre de 1936 i el 30 de gener de 1938, no fou nomenat ministre en el primer govern de Franco.

BAU CARPI, F. (1991): *Crónica de veinte años (1957-1977)*. Tortosa, Coop. Gràfica Dertosense, p. 25-28.

⁶¹ IBÁÑEZ FERRER, S. (1977): *Tortosa ciudad famosa*. p. 65. Aquesta mateixa referència fou recollida molts anys després per M. Jover quan assenyala que: "(...)el 13 de enero, al ser liberada la ciudad, es nombrado alcalde Julian Falomir Villaroya". JOVER FLIX, M. (1973): *Tortosa. Testimonio...* p. 67.

alcalde fou el metge D. Recaredo Loscos Mulet.⁶² Aquest metge monàrquic va ocupar el càrrec de primer gestor municipal fins al 15 de setembre de 1941. En aquesta data i fins al 28 de desembre del mateix any fou substituït, primer com a alcalde accidental i després com a alcalde, per Tomàs Homedes Espuny, que era el primer gestor municipal.

A partir d'aquest moment la successió d'alcaldes és més nítida, i des de les acaballes de 1941 fins a les primeres eleccions municipals democràtiques (3 d'abril de 1979), només quatre persones varen ocupar el càrrec de primer mandatari municipal: Esteban Albacar Ferrando, Álvaro Bartlett Salvá, Joaquín Fabra Grifoll i Felipe Tallada de Esteve.⁶³

⁶² La primera acta del Llibre d'Actes de la Comissió Gestora diu: "Provincia de Tarragona. Municipio de Tortosa. Auditoría de Guerra del Ejército de Ocupación (...) D. Eusebio Sans Coll, Oficial 3ª Honorífico del Cuerpo Jurídico Militar, en nombre del Excmo. Sr. General Jefe del Ejército marroquí, nombro la Comisión Gestora Municipal formada por los siguientes señores: Alcalde-Presidente: D. Recaredo Loscos Mulet. Concejales: Joaquín Anguela Espuny, Agustín Morera Calvet, Julián Falomir Vilarrocha y Juan Colomé Valldepérez. Secretario: Andrés Celma Comes".

A.M. vol. I, p. 1-2 de 18 de gener de 1939.

Aquesta Comissió Gestora fou renovada el 14 de juny de 1939, continuava encapçalada per R. Loscos Mulet i en formaven part: José Albacar Ferrando, Juan A. Algueró Cubells, Felipe Benet Estupiñá, José Daufí Saporta, Manuel Foguet Grau, Juan Hernández Ortega, Tomás Homedes Espuny, Silvestre Ibáñez Ferrer, Agustín Morera Calvet, Antonio Salviá Giménez, José Sanmartín Castillo i Luis Vericat Delsors.

BAU CARPI, F. (1991): *Crónica de veinte años...* p. 45.

⁶³ Un aspecte ben representatiu de la transformació urbana que va experimentar la ciutat, queda recollit en l'adreça de residència dels alcaldes. Així, si en acabar la guerra la ciutat intramurs encara aplegava les classes dirigents, amb l'alcalde Albacar ja queda reflectit que el nou sector que aglutinaria la residència de la nova classe política i econòmica dirigent seria l'Eixample.

S. Ibáñez recull que el metge monàrquic Loscos tenia el seu domicili al carrer de la Rosa, però E. Albacar, exregidor monàrquic i administratiu de professió, tenia la seva adreça al carrer Cervantes; el metge falangista A. Bartellett a la plaça d'Alfons XII, igual que els seus dos successors, l'industrial

La principal tasca urbanística realitzada per aquests consistoris fou la reconstrucció de la ciutat, molt malmesa per la guerra, com es veurà més endavant. A més de treure les runes i posar en marxa les infraestructures i els equipaments bàsics (abastiment d'aigües, ponts, mercats, etc.), l'eix central de la seva actuació fou cercar ajuts per refer la ciutat. I, en aquest camp, es va aconseguir que una Delegació de la Direcció General de Regiones Devastadas s'instal·lés a Tortosa (Oficina Comarcal) per tal de tirar endavant un elevat nombre de projectes, alguns dels quals es van perllongar fins ben entrada la dècada dels cinquanta.

3. El poder local durant l'autarquia (1941-60)

La persona que en la història recent ha ocupat durant un període més ampli l'alcaldia ha estat Esteban Albacar Ferrando,⁶⁴ que hi figurà des de l'esmentat 28 de desembre de 1941 fins a l'1 de febrer de 1958, és a dir, durant més de setze anys, als quals caldria afegir el breu període en què fou regidor monàrquic.⁶⁵

falangista J. Fabra i l'advocat F. Tallada. Curiosament, a aquest darrer no se li atorga cap tendència política.

IBÁÑEZ, S. (1977): *Tortosa ciutat famosa...* p. 65.

⁶⁴ "En la tertulia de la imprenta de Algueró y Baiges de la calle Cervantes, a donde acudían Secundino Sabaté, Pepe Albacar, Manuel Beguer, Paco Lluch y otros tortosinos que podían ser oídos en Tarragona, se propuso al Gobernador Labadie, el nombramiento como alcalde de Esteban Albacar".

BAU CARPI, F. (1991): *Crónica de veinte años...* p. 50.

Per cert, que poques línies després, per referir-se a la figura dels governadors, ho feia en aquestes paraules: "Los gobernadores civiles eran unos auténticos virreyes".

⁶⁵ El nou ajuntament presidit per Esteban Albacar, era format pels senyors J. Bartlett Zaldivar, M. Beguer Piñol, J. Martorell Martí, R. Zaragoza Santiago, R. Burgos Fernández, J.M. Cruells de Martí, F. Curto Espuny, J. Gasulla Cortés, E. Montagut Dalmau i V. Peralta Jiménez.

Al llarg d'aquest període, la sessió permanent estava formada per l'alcalde i vuit regidors més: els senyors Bartlett, Beguer, Cid, Curto, Gasulla, Martorell, Montagut i Zaragoza. Aquesta continuïtat es trencà aviat, quan el gestor municipal J. Cid Bonfill deixà el seu lloc i l'ocupà J.M. Cruells y de Martí.⁶⁶ Anys després, durant el mes de març de 1946, es produí un nou relleu en la sessió permanent, quan R. Zaragoza Santiago deixà la seva plaça a J. Ventura Calatayud.⁶⁷

A les acaballes de 1948 es formà un nou consistori després de la proclamació dels candidats elegits en les "eleccions" municipals realitzades seguint el sistema de terços establert en la Llei de bases de 1945.⁶⁸ Amb anterioritat a la presa de possessió del nou consistori, l'anterior comissió permanent aprovà una sèrie de mesures econòmiques per tal de pagar els "serveis prestats" a col.laboradors dels regidors. Tal és el cas de l'augment de sou que va rebre l'arquitecte municipal (1.500 ptes.), o la també millora salarial del representant de

A.M., vol. III, 28 de desembre de 1941, p. 187.

⁶⁶ A.M., vol. IV, 27 de maig de 1942, p. 80.

⁶⁷ A.M., vol. IX, 31 de març de 1946, p. 124.

Els nous tinentes d'alcalde foren: J. Ventura Calatayud, V. Beguer Piñol, J. Anguera Navarro, J. Cid Bonfill, P. Peri Vinaixa, D. Domènech Roig, M. Brull Martínez, R. Mola Martí, M. Camós Borràs i J. O'Callaghan Martínez.

⁶⁸ Els membres del consistori eren un total de 15 persones, al front de les quals continuava el Sr. Albacar Ferrando, a qui acompanyaven quatre regidors de l'anterior Ajuntament (els senyors V. Beguer Piñol, J. Martorell Martí, J. Cid Bonfill -que dimití i retornà posteriorment- i J. Ventura Calatayud), i deu representants nous: els senyors J. Mangraín Enrique, F. Sanz Domingo, P. Franch Casanova, J. Anguera Navarro, A. Bombardo Grifoll, P. Peri Vinaixa, R. Panisello Andreu, A. Subirats Rodríguez, A. Serrano Adell i V. Fabregat Centelles.

A.M., vol. XIV, 6 de febrer de 1949, p. 34.

l'Ajuntament a Madrid (sic), B. Martí Ballester, en 4.000 ptes. anuals, així com la gratificació de 2.500 ptes. atorgada al secretari particular de l'alcalde, A. Freisinier.⁶⁹

El consistori es renovà parcialment a primeries de 1952, quan tres regidors -els senyors Martorell, Cid i Anguera-, van deixar els seus càrrecs, els quals van ser ocupats pels senyors D. Domènech Roig, M. Brull Gelón i R. Mola Martí.⁷⁰ En un nou interval de tres anys es produí un nou relleu: el regidor que sortia fou el senyor P. Peri i els que entraven els senyors J. O'Callaghan Martínez i J.M. Franquet Martínez.⁷¹ Aquest darrer ocupà un lloc en la sessió permanent en la qual només restà durant poc més d'un any, i en la tardor de 1957 acabà perdent la plaça de regidor per falta d'assistència continuada a les sessions del ple.⁷²

El llarg mandat d'Esteban Albacar coincidí amb la llarga postguerra i el període autàrquic, i durant molts anys l'urbanisme municipal se centrà en la tasca de reconstrucció esmentada, labor que conduí l'Oficina Comarcal de Regiones

⁶⁹ A.M., vol. XIII, 10 de desembre de 1948, p. 179.

L'anàlisi dels pressupostos municipals no ha estat portat a terme en aquest treball, per la complexitat que comporta fer-ne un estudi profund, tot i considerar-se com molt desitjable un coneixement exhaustiu de les diferents partides, tant pel que fa als seus ingressos com les seves despeses. Des d'aquí, encoratgem els estudiosos de la ciutat a realitzar aquesta important tasca que tants aspectes de la vida municipal pot aclarir. Al mateix temps, volem insistir en el fet que la referència a alguns casos particulars es fan a tall d'exemple i no volen reflectir unes situacions polítiques anòmales, malgrat constituir una pràctica normalitzada.

⁷⁰ A.M., vol. XIX, 1 de febrer de 1952, p. 13.

⁷¹ A.M., vol. XXIV, 2 de febrer de 1955, p. 46.

⁷² A.M., vol. XXVI, 7 de març de 1956, p. 64; i A.M., vol. XXVIII, 25 de setembre de 1957, p. 118.

Devastadas. Així mateix, durant aquest període es van construir els primers habitatges socials a Ferreries i a Remolins.

L'alcalde, emperò, sol·licità que el rellevessin. El reemplaçament d'Esteban Albacar al front de l'alcaldia no es produí fins al mes de febrer de 1958,⁷³ data en la qual s'obrí un període de canvis, i en la qual el consistori passà a ser presidit pel primer tinent d'alcalde, el metge Álvaro Bartlett Salvá.⁷⁴

L'equip de govern municipal que presidia el metge falangista Álvaro Bartlett tingué una durada inferior als tres anys (fins al 26 d'octubre de 1960) i, des del primer moment, s'endevinava que el nou consistori era un tràmit en la recerca d'un nou impuls

⁷³ La substitució d'Albacar no fou un procés senzill, ja que el mateix Bau havia proposat al governador civil González Sama que el nou alcalde fos el seu col·laborador José Grego y Grego. Tanmateix, sembla que aquesta proposta va perdre força per la tasca realitzada per Primitivo Forastero a prop de la Sra. Ramona Bustelo, esposa del ministre de la Governació, general Alonso Vega.

La figura del camarlenc P. Forastero sembla que també es troba en el motiu del cessament, anys més tard, de l'alcalde Joaquin Fabra, ja que el primer volia ser alcalde pedani del seu poble i aquesta potestat li corresponia a l'alcalde de la ciutat i no pas al governador, que atenia els criteris que li suggerien des de Madrid.

Després P. Forastero aconseguí ser alcalde democràtic de Camarles, primer per Unión Nacional i després per Convergència i Unió.

BAU CARPI, F. (1991): *Crónica de veinte años...* p. 64-67.

⁷⁴ A.M., vol. XXXIV, 7 de febrer de 1958, p. 21.

Des d'aquesta data la sessió permanent de l'Ajuntament estava formada per l'alcalde Bartlett i els regidors senyors J. O'Callaghan, M. Camós, J. Gisbert Abellana, P. Forastero i J. Garcia Carrera.

F. Bau no esmenta aquest darrer i en el seu lloc hi figura J. Tremoleda Centelles. BAU CARPI, F. (1991): *Crónica de veinte años...* p. 66.

amb què afrontar els nous temps.⁷⁵

Durant aquest trienni també tingueren lloc algunes dimissions de regidors, d'entre les quals destaca la ràpida sortida del càrrec de J. Garcia, que no va arribar a formar part de la permanent municipal ni un mes. Un altre membre del consistori que l'abandonà fou P. Forastero, que a darreries de 1958 va renunciar al càrrec i el mes de gener de l'any següent seria substituït per S. Bertomeu.⁷⁶

Igual que en l'etapa anterior, l'alcalde disposava d'algunes atribucions personals com la de poder concedir gratificacions econòmiques al seu secretari personal. El secretari de l'alcalde Bartlett fou J. Besante.⁷⁷

En el breu mandat d'A. Bartlett es posaren les bases de l'actuació urbanística futura, que començava a mostrar senyals de gran activitat, no tant per comparació amb el que succeirà en d'altres poblacions, sinó per la diferència respecte al període

⁷⁵ Les relacions entre l'alcalde Bartlett i el governador González Sama mai van ser gaire fluides. BAU CARPI, F. (1991): *Crónica de veinte años...* p. 115.

⁷⁶ A.M., vol. XXX, 28 de gener de 1959, p. 146.

El protagonisme de Primitivo Forastero estarà molt present en la vida política tortosina d'aquests decennis, ja que era coneguda la protecció que rebia de Doña Ramona Bustelo, esposa del totpoderós ministre de la Governació, general Camilo Alonso Vega.

La seva actuació va dificultar l'elecció de Joaquín Fabra com a alcalde l'any 1960 i, anys després, va ser la raó principal del cessament d'aquest i que el seu successor, Felipe Tallada, fos objecte de grans pressions, per tal que el dit personatge fos nomenat "alcalde pedáneo" de Camarles, poble del qual anys més tard serà elegit alcalde democràtic. Segons refereix, F. Bau, l'escull es va aconseguir salvar gràcies a una entrevista realitzada entre Joaquín Bau i Carrero Blanco.

BAU CARPI, F. (1991): *Crónica de veinte años...* p. 118-136.

⁷⁷ A.M., vol. XXIX, 7 de maig de 1958, p. 104. En aquesta data el secretari particular de l'alcaldia va rebre una gratificació de 4.000 ptes.

anterior.

D'aquests anys daten els primers intents "reformadors" en què la nova generació política emergent va pretendre assentar les bases de la modernització de la ciutat. La fita de partida foren els Jocs Florals de 1959 en el marc dels quals es va presentar l'esbós de projecte urbanístic que serà l'origen del futur PGOU de 1964, obra de l'arquitecte F. Llorca.

4. L'accés al poder dels regeneracionistes (1960-79)

El relleu de Bartlett en l'alcaldia es va produir els últims dies del mes d'octubre de l'any 1960, i va ser nomenat nou alcalde l'empresari Joaquín Fabra Grifoll,⁷⁸ el qual ja formava

⁷⁸ En l'elecció i la designació de J. Fabra com a nou alcalde de la ciutat, van tenir un protagonisme destacat els *regeneracionistes* de la ciutat David Català, Miguel Hernández i F. Bau, els quals van impulsar l'empresari avícola a partir d'una proposta inicial del primer.

BAU CARPI, F. (1991): *Crónica de veinte años...* p. 118.

"Els intents de regeneració des de Tortosa s'inicien cap el 1960, en què arriben a la maduresa la segona generació de postguerra a l'"establishment" local, és a dir, els fills dels cacics del règim (...). L'organització i desenvolupament d'uns "Jocs Florals", el 1959, suposa tot un símbol d'intent renovador i de connectar amb els nous plantejaments del règim a nivell de tot l'Estat. N'eren els elements més significatius Fernando Bau, Felip Tallada, David Català, el notari Miguel Hernández..., el grup proposa i recolza l'accés de l'industrial Joaquim Fabra a l'alcaldia de Tortosa...".

BAYERRI, J. (1985): *Les Terres de l'Ebre, encara un futur...?* p. 38-39.

Un d'aquests protagonistes, F. Bau, assenyala que l'autèntic inspirador d'aquest *moviment regeneracionista* fou el notari Miguel Hernández Pons, el qual deia que "España estaba levantándose después de los años de la reconstrucción; nos decía también, que lo que ocurría en Tortosa, era imputable a los propios tortosinos; que el crecimiento de una ciudad no podía impulsarse desde fuera, si dentro no existía un grupo de hombres dispuestos a trabajar por la comunidad, con vocación política, y debidamente dotados para esta misión".

Aquest empresari i polític fa una reflexió sobre la manca d'iniciativa política en els anys anteriors: "Lo que nunca entendí, fue la actitud de un sector de la derecha tortosina durante estos años. Hombres que habían estado en el frente de

part del consistori des de l'any 1957, data en la qual havia estat designat representant de l'anomenat terç de representació sindical.⁷⁹

A partir de la constitució del nou Ajuntament, es nomenà la comissió permanent, formada pels senyors J. O'Callaghan, J. Gisbert i S. Bertomeu, procedents de l'anterior equip, així com els senyors Tremoleda i Llorca, que s'hi acabaven d'incorporar.⁸⁰

L'etapa de J. Fabra a l'alcaldia es va caracteritzar per la incorporació a la permanent de persones amb un bagatge polític certament important a la Tortosa de l'època, ja que en substitució dels senyors O'Callaghan, Gisbert i Tremoleda, van incorporar-se F. Tallada, J. Lluch, J. Ballester, Castellà i D. Català.⁸¹ Tanmateix, les desavinences entre persones amb un carisma i personalitat política tan palpables no van trigar a aparèixer, com ho demostra el fet que en la renovació de la comissió permanent de l'any 1964; aquesta va quedar formada pels nous tinentes d'alcalde: J. Sabaté Carles, V. Sanmartín Peralta, V. Delsors Piñana i J. Murall Escudero.⁸²

L'era Fabra coincidí amb l'etapa de majors transformacions

batalla con las tropas nacionalistas, o en las cárceles republicanas, se negaban a colaborar con el sistema".

BAU CARPI, F. (1991): *Crónica de veinte años...* p. 52-58.

⁷⁹ V.B.E., núm. 168, 25 d'octubre de 1960, p. 1.

⁸⁰ A.M., vol. XXXIII, 26 d'octubre de 1960, p. 45.

⁸¹ A.M., Vol. XXXIII. La dimissió dels regidors citats tingué lloc en la sessió de l'1 de febrer de 1961 i la nova composició prengué els primers acords en la reunió realitzada la setmana següent (p. 124 i següents).

⁸² F. Bau explica que les causes d'aquestes desavinences caldria cercar-les en els excessius "egocentrismos y protagonismo".

BAU CARPI, F. (1991): *Crónica de veinte años...* p. 132.

econòmiques, socials -encara que amb menys importància que en el conjunt del país- i urbanístiques.⁸³ En l'aspecte polític cal fer esment de dos esdeveniments prou significatius dins l'activitat política. En primer lloc, ens referim a la difusió i seguiment de la carrera política del patrici local Joaquín Bau, que l'octubre de 1965 fou nomenat president del Consejo de Estado. El gran succés, emperò, va arribar un any més tard, quan l'estiu de 1966 (11 de juny) la ciutat va ser visitada pel general Franco per tal d'inaugurar el monument a la Batalla de l'Ebre. L'estada del lloctinent *Caudillo* va ser aprofitada per posar damunt la taula tota una gran quantitat de *logros* realitzats durant gairebé trenta anys de franquisme. Al mateix temps, s'aprofita per exposar tota una àmplia gamma de projectes per engegar i situar Tortosa en el lloc que els pròcers locals desitjaven.⁸⁴ No obstant això, durant aquest mandat fou quan les tensions entre l'alcaldia i les pedanies deltaïques foren més palpables, com ho corroboren els fets ocorreguts durant el gener de 1961 arran de la presa de possessió del nou alcalde pedani de La Cava o durant el juny del mateix any en ocasió d'una visita del governador

⁸³ A.M., vol. XXXIII, 29 d'octubre de 1965 i V.B.E., núm. 429, 26 d'octubre de 1965, p. 1.

⁸⁴ V.B.E., núm. 461, 18 de juny de 1966, p. 1.

La ceguera dels dirigents locals en analitzar la situació socioeconòmica del municipi respecte a la de la resta de Catalunya era evident. A més, quan alguna veu gosava posar en evidència l'atonía de la ciutat, s'aixecaven els arguments dels defensors a ultrança de l'època de progrés que vivia Tortosa. Un exemple d'aquesta situació es plantejà el setembre de 1966 quan un editorial de la V.B.E. contestava un article de *La Vanguardia Española*, criticant el "difícil y peligroso manejo de las estadísticas" (vegeu la V.B.E. núm. 474 de 30 de setembre de 1966, p. 1).

civil.⁸⁵

Des del punt de vista urbanístic, durant l'alcaldia de Fabra es va aprovar el PGOU de 1964, la tutela del qual va correspondre al regidor d'Obres Públiques i Urbanisme, F. Tallada, que posteriorment esdevindria alcalde.⁸⁶ D'entre les obres que sobresurten del seu mandat cal esmentar les següents: la construcció de la Central Telefònica, l'ambulatori de la Seguretat Social, la Casa de la Cultura, la caserna de la Guàrdia Civil, etc.

El setenni Fabra s'acabà amb la creació d'un nou ens de gran importància per a l'Administració pública, com fou la constitució de l'Empresa Pública de Servicios -actualment EMSP-, de la qual en fou primer president l'industrial J. Sabaté Carles.⁸⁷

L'etapa Fabra es clourà l'estiu de 1967, data en la qual s'encetà el període de l'alcalde Felip Tallada de Esteve, que es

⁸⁵ La lectura d'aquests fets realitzada per F. Bau fa recaure tota la responsabilitat sobre una minoria de dirigents deltaics, entre els quals es troba l'inclit Primitivo Forastero, i que van aconseguir guanyar-se la voluntat del governador, també contrari a la actuació de l'alcalde Fabra. BAU CARPI, F. (1991): *Crónica de veinte años...* p. 121-126.

Ben diferent és la interpretació que recentment ha fet un dels seus protagonistes I. Royo, la qual atorga un caràcter de sublevació popular al fet en qüestió. ROYO I FABRA, I. (1996): *Tres dies de gener de 1961*. 55 p.

⁸⁶ Segons relata F. Bau, en l'equip que va redactar el PGOU de 1964 també va intervenir l'economista Ernest Lluch.

Tanmateix, la cita pot obeir a un intent de desprestigiar l'exministre, ja que poques pàgines més endavant aquest polític tardofranquista defineix de la següent manera els dirigents socialistes: "Los socialistas actuales (1991), nietos políticos de los milicianos asturianos de la revolución de octubre de 1934 y de las milicias socialistas de la guerra civil, no utilizaban apenas esta palabra (camarada) ahora y tampoco la de 'compañero'".

BAU CARPI, F. (1991): *Crónica de veinte años...* p. 124-142.

⁸⁷ V.B.E., núm. 498-499, 18 de març de 1967, p. 5.

perllongà fins a les primeres eleccions municipals democràtiques de l'abril de 1979.⁸⁸

A Felipe Tallada li correspongué dirigir el consistori en el decenni en el qual es va fer més evident l'escàs desenvolupament de la ciutat. L'exponent més clar d'aquesta situació econòmica va ser representada per la localització de la refineria de petroli, la qual va provocar un important daltabaix en la política local i en la seva dinàmica socioeconòmica. Les expectatives que aquesta implantació industrial havia generat a la comarca -en el seu sentit més ampli-, van fer que quan es va conèixer la decisió governamental de localitzar-la definitivament a Tarragona, el consistori en ple va presentar la dimissió.⁸⁹

⁸⁸ V.B.E., núm. 513, 1 de juliol de 1967, p. 1-3.

El relleu en l'alcaldia es produí el dia 23 de juny i cal esmentar que en la ressenya de l'acte de presa de possessió que realitzà aquest setmanari, en cap lloc es fa referència a l'alcalde sortint J. Fabra. Mentre que s'insisteix moltíssim en el fet que F. Tallada era besnét de Felipe Tallada Bages, també alcalde de la ciutat just un segle abans.

D'altra banda, Fernando Bau insisteix en el fet que la causa del cessament de J. Fabra havia estat la imposició del governador, en aquest cas Rafael Fernández Martínez, a proposta de Doña Ramona Bustelo (senyora d'Alonso Vega) de nomenar alcalde pedáneo de Camarles P. Forastero, facultat que requeia en l'alcalde i que es negà a acceptar, com després també faria Felipe Tallada.

Sembla que, segons Bau, una vegada més la proposta de nou alcalde va sorgir de la boca de David Català.

BAU CARPI, F. (1991): *Crónica de veinte años...* p. 135.

El reconeixement a la tasca realitzada per J. Fabra es produí al cap d'uns pocs mesos (28 d'octubre de 1967) quan el ministre L. López Rodó inaugurà la nova fàbrica de les Indústries Fabra a Ferreries.

JOVER FLIX, M. (1973): *Tortosa. Testimonio...*, p. 102.

⁸⁹ F. Bau explica en la seva obra que per frenar aquesta crisi política, es va haver de recórrer a la intermediació de Joaquín Bau "a la sazón Presidente del Consejo de Estado y vicepresidente del Consejo del Reino", el qual va fer les gestions oportunes per tirar endavant projectes il·lusionadors per a la ciutat, tals com el Parador Nacional, la Residència Sanitària de la Seguretat Social i el polígon industrial. Sembla que per impulsar aquests projectes, J. Bau va tenir amb el

No obstant això, durant aquests anys a la ciutat se li van obrir possibilitats de creixement, però la seva minsa dinàmica econòmica va convertir aquest presumible creixement només en unes actuacions que sobresortien: la inauguració del centre associat de la UNED (març de 1974),⁹⁰ el Parador Nacional de Turisme (setembre de 1976), l'aprovament del projecte de la Residència Sanitària de la Seguretat Social (juny de 1973), el polígon industrial, el pavelló poliesportiu i les piscines, etc.⁹¹

beneplàcit de Carrero Blanco, en contra dels interessos del també totpoderós ministre comissari del Plan de desarrollo, Laureano López Rodó. Així mateix, sembla que la proximitat ideològica de Fernando Bau amb l'influent polític i durant uns anys ministre d'Obres Públiques, Federico Silva Muñoz, van contribuir a desbloquejar algun d'aquests projectes urbanístics de gran importància per a la ciutat.

BAU, F. (1991): *Crónica de veinte años...* p. 218-221.

⁹⁰ En la seva *Crónica* F. Bau assenyala com es va gestar la implantació d'aquest centre que va gaudir del mecenatge del financer local J. Celma Prieto, el qual va aportar la meitat del pressupost (10 milions de ptes. de 1972) necessari perquè aquest projecte fos una realitat.

BAU, F. (1991): *Crónica de veinte años...* p. 311.

En aquestes mateixes planes també es fa referència a alguna de les obres engegades durant el mandat de Tallada, tal com la declaració de zona de preferent localització industrial per al polígon industrial de Tortosa, concedida en el Consell de Ministres de 18 de maig de 1973.

En un segon plànol també hi figuren obres com la inauguració de l'hotel Berenguer IV (14 de gener de 1969), o l'ampliació de l'Escola de Mestria, aprovades el juliol de 1971.

⁹¹ Aquestes execucions tan concretes eren ressaltades ostensiblement en la premsa local amb titulars com aquests: "Los comentarios surgen por doquier. La euforia comienza a imperar en todos los estratos sociales de la comarca. Un vigoroso afán renovador sacude los viejos cimientos urbanos". A continuació, l'autor de l'article, *Mínimo*, parla de les obres en construcció del Parador de Turisme i de la imminent construcció de la Residència Sanitària i del polígon industrial "(...) único, hasta ahora, con estación depuradora común para las industrias que se instalen en él".

No cal dir que, una vegada més, es confonien les il·lusions amb la realitat.

V.B.E., núm. 819, 11 de maig de 1973, p. 5.

A banda dels canvis en la conjuntura econòmica, durant el govern municipal de F. Tallada (1967-1979), també tingueren lloc profundes transformacions en la política municipal. Així, el 1973 se celebraren eleccions municipals per terços, però amb la important diferència que, en aquesta ocasió, es feren públics els resultats, i la dada més ressenyable d'aquest pseudoprocés electoral va ser l'índex de participació, que només va arribar al 23,03%.⁹²

L'esdeveniment polític més important durant aquest període fou la mort del cap d'Estat, circumstància que -sorprenentment- no apareix reflectida en les actes de la sessió permanent de l'Ajuntament. Successos com aquest, normalment, apareixien en el darrer punt de l'ordre del dia com, per exemple, va passar el 1973 amb la mort de J. Bau, el qual havia accedit pocs anys abans a la Vicepresidència del Consejo del Reino, on ocupà la vacant creada per la mort del capità general Agustín Muñoz Grandes.⁹³

Amb la mort del general Franco s'encetava la transició política que acabà amb la plena normalització de les institucions democràtiques. Mentre això succeïa, F. Tallada va veure prorrogat el seu mandat fins a l'abril de 1979.⁹⁴

⁹² V.B.E., núm. 846, 16 de novembre de 1973, p. 1.

⁹³ V.B.E., núm. 675, 7 d'agost de 1970, p. 1; i V.B.E., núm. 821, 25 de maig de 1973, p. 1-5.

⁹⁴ V.B.E., núm. 962, 6 de febrer de 1976, p. 1.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

L'EVOLUCIÓ URBANA DE TORTOSA (1939-1979): PLANEJAMENT I ACTUACIONS URBANÍSTIQUES.

Alfonso García Rodríguez

ISBN:978-84-694-2162-8/DL:T.893-2011

L'EVOLUCIÓ URBANA DE TORTOSA (1939-1979) :
PLANEJAMENT I ACTUACIONS URBANÍSTIQUES

ALFONS GARCIA RODRÍGUEZ

TESI DOCTORAL

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

Tarragona, 1999

CAPÍTOL 5. EL PLANEJAMENT URBÀ

1. Les actuacions abans de la Guerra (1885-1939)

Emprendre la tasca d'analitzar l'evolució urbana de la ciutat de Tortosa des de les acaballes del segle passat fins abans de la Guerra Civil passa, ineludiblement, per determinar la implantació de les principals reformes infraestructurals, d'equipaments i de serveis que es van iniciar durant aquest període de modernització de les ciutats contemporànies i aprofundir en la feina desenvolupada pels seus gestors i, en aquest cas, per l'obra de l'arquitecte J. Abril.

1.1. Els Plans d'Eixample

El canvi més radical que possiblement mai hagi conegut la ciutat de Tortosa es va començar a produir als pocs anys d'arribar Abril a Tortosa: el Pla d'eixample del Temple, Remolins, Creu i Ferreries,⁹⁵ aprovat el 2 de gener de 1886, projectat per l'arquitecte Sebastià Cabot.⁹⁶ L'objectiu d'aquest

⁹⁵ Encara que a l'actualitat sota la denominació de barri de Ferreries s'hi inclou tot el continu urbà existent a la riba dreta del riu, inicialment aquesta referència s'emprava només per a una part del barri, el trajecte d'entrada a la ciutat del qual era des de la carretera de València, vertebrat entorn de l'actual carrer de la Llarga de Sant Vicent, on hi havia les drassanes i la "Casota" o magatzem de betum. Mentre que la part NW del barri, o sigui la situada al voltant de la carretera que unia la ciutat amb Roquetes i el raval de Jesús, s'anomenava de la Creu, tot fent referència al monòlit que hi havia a l'entrada del carrer Comerç, que conflua en el de la Rambla Catalunya, des d'on es creuava el riu pel Pont de Barques.

⁹⁶ La primera referència a l'eixample de la ciutat és la cita recollida de l'obra de Mariano Garcia de Zamora "Riada de 1787" on es diu: "Es cierto que Tortosa está pidiendo como de justicia y de necesidad ensanches por todos lados". Citat a E. BAYERRI Y BERTOMEU (1960): *Historia de Tortosa y su comarca. Tomo Octavo (s. XIII-XX)*. Tortosa, Imprenta de Algueró y Baiges, p.

pla, tal com reflecteix la figura núm. 5, era desfer-se de les muralles que tenien la ciutat engabiada, segons J. Abril.

La supressió de les muralles va permetre engegar importants obres d'infraestructura, tals com la canalització dels barrancs

829. El capítol on es recull aquesta i altres referències que segueixen es titula: "*Urbanismo y vida social y religiosa en el siglo XIX*".

La pretensió d'enderrocar el recinte emmurallat havia estat una decisió presa amb anterioritat, arran de la revolució de setembre de 1868. Pocs mesos abans, el mateix E. Bayerri recull una referència periodística del diari *El País* de 19 de gener de 1868 en què es fa referència a la necessitat de l'eixample amb aquestes paraules: "El ensanche de Tortosa es un necesidad general y apremiante; cada momento que se pasa se siente con más intensidad y vigor. El vecindario aumenta notablemente, y no obstante las habitaciones pertenecen siempre las mismas, escasas en número y careciendo de espaciosidad y buenas condiciones higiénicas". BAYERRI, E. (1960): *Historia de Tortosa...* p. 833.

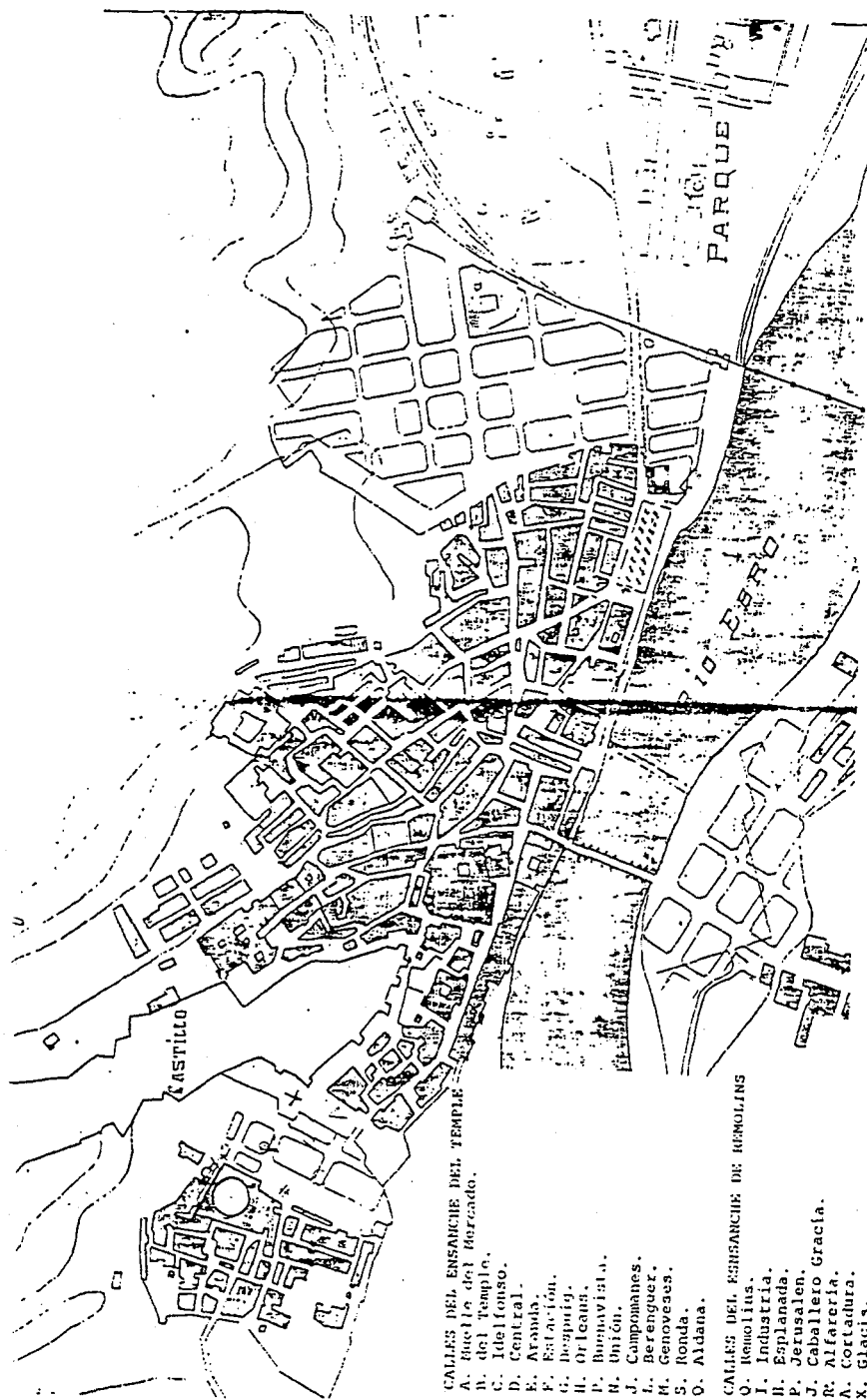
Tanmateix, els documents històrics assenyalen que aquesta decisió no s'havia portat a terme al llarg del Sexenni Revolucionari, ja que durant la 3a Guerra Carlina (1876), encara existien les portes de la ciutat. Anys després, algunes portes encara perduraven, tal com ho reflecteix el *Diario de Tortosa* de 28 d'abril de 1882 en el qual se suplicava a l'alcalde:(...) se sirva disponer se sujeten las puertas del Portal del Rastro por medio de un garfio, a fin de que, los días de viento, no puedan causar daño a los transeuntes". BAYERRI, E. (1960): *Historia de Tortosa...* p. 834.

La construcció de la ciutat moderna va començar per l'ensorrament de la muralla del barri de Pescadors, en concret el carrer de la Parra, l'any 1871; procés que, en aquest sector, es completà l'any 1891 quan s'enderrocà la Barbacana situada al bell mig de l'actual Eixample (plaça d'Alfons XII). La culminació d'aquest procés va arribar al cap d'uns anys (novembre de 1904), quan el consistori municipal va decidir enderrocar el Portal de Vimpeçol a Remolins, on per l'any 1885 es té notícia en diari local *El Correo de Tortosa* que s'estava enderrocant el Portal de St. Jaume. BAYERRI, E. (1960): *Historia de Tortosa...* p. 836.

D'altres estudis més recents, precisen com a partir de 1877-1882 es produí l'enderrocament de les muralles, tot coincidint amb l'inici d'un cert desenvolupament urbà, no sense que es produïssin fortes tensions entre la ciutat i el Ministerio de la Guerra per la qualificació de plaça forta que tenia la ciutat. La primera de les muralles enderrocada fou la del Rastre (1877), i la van seguir la de Remolins amb el seu Portal (1878), la del Temple (1880-81) i la de Cap de Pont a la riba dreta (1882). BAILA, M. (1995): *Canvi demogràfic i econòmic al municipi de Tortosa (1860-1991)*. p. 13-14; i BAYERRI, J. (1996): *Teodoro González i la Tortosa de la Restauració a través de la premsa*, p. 107-108.

de Remolins i del Rastre que molt sovint provocaven inundacions.

Figura núm. 5. El Pla d'eixample de Tortosa (1886)

FONT: AHCTE.

Aquest problema es va resoldre fent més fonda la vall del primer i desaiquant directament al riu el segon. Entre les obres d'infraestructura hidràulica també cal esmentar la portada d'aigües del barranc de la Caramella (1871).⁹⁷ Una altra instal·lació cabdal fou la de l'electricitat, que es donà per acabada el febrer de 1899, la implantació de la qual va ser possible gràcies a la iniciativa de la Societat de Crèdit del Banc de Tortosa.⁹⁸

L'àrea que permetia gaudir d'una major superfície propera al casc urbà de la ciutat era l'Eixample del Temple en el sector SE de la ciutat. En aquest indret es va planificar ubicar el Parc de la Ciutat (1882), aprofitant uns terrenys que fins aleshores ocupaven els *Astillers* (calafats)⁹⁹ i els filadors. Després de colgar les barraques dels calafats o titets es va engegar la urbanització del Parc, no sense comptar amb certa oposició que, pel que assenyala el mateix J. Abril, es repetia molt sovint, ja que esmenta que "recentment" (1928) "es proposava fer-lo desaparèixer per destinar-lo a ésser edificat".¹⁰⁰

Per urbanitzar el Temple, el Banc de Tortosa va encarregar l'estudi d'un pla d'urbanització, aprovat el setembre de 1885.

⁹⁷ Per a més detalls sobre la portada d'aigües, la constitució de la societat Aigües de la Caramella, dels seus propietaris i d'altres aspectes, cal veure l'apartat que li dedica BAYERRI, E. (1960): *Historia de Tortosa...* p. 977-979.

⁹⁸ BAYERRI, E. (1960): *Historia de Tortosa...* p. 851.

⁹⁹ És molt interessant la reflexió que l'arquitecte Abril es fa sobre l'aixa que figura en l'escut de la ciutat, que sovint s'atribueix a les matrones tortosines que defensaren la ciutat, i que Abril apunta que és el símbol representatiu dels calafatadors.

ABRIL, J. (1985): *Un capítol...* p. 14.

¹⁰⁰ ABRIL, J. (1985): *Un capítol...* p. 15.

En aquest pla es preveia obrir un carrer que anés des de l'estació del ferrocarril (1867)¹⁰¹ fins a l'embarcador, on la línia del ferrocarril del Nord també hi faria arribar un ramal, estrenyent el carrer Ronda Docks de 20 a 9 metres.

Una gran incidència sobre l'esdevenidor de la ciutat fou la navegació per l'Ebre, ja que la introducció del vapor, amb vaixells de més pes i calat, va posar en evidència les dificultats que el riu ofería a aquestes embarcacions.¹⁰² Aquesta contrarietat, juntament amb el desenvolupament del ferrocarril Reus-Móra-Casp (1891), que va aglutinar les comarques septentrionals de l'Ebre català al voltant de Reus en detriment de Tortosa, van comportar el declivi definitiu del trànsit fluvial, que perllongà la seva activitat, molt limitada, fins

¹⁰¹ La decisió de fer arribar al tren fins el bell mig de la ciutat de Tortosa fou de difícil gestació, ja que inicialment la companyia adjudicatària de la concessió volia seguir un traçat més lògic per l'Aldea-(Amposta)-Ulldecona, on el tren ja arribava des de l'any 1864. Finalment, una R.O. de febrer de 1866 permeté la construcció de l'actual pont, les obres del qual van quedar enllestides el juliol de 1868, el pont va adquirir la forma actual el desembre de 1912.

VERGÉS PAULI, R. (1934): *Espurnes de la llar. Costums i tradicions tortosines*. Tomo VI. Tortosa, Imprenta Heraldo de Tortosa, 686 p.; i BAYERRI, R. (1985): *Les Terres de l'Ebre, encara un futur...?*, p. 20-21.

Val a dir que aquesta capacitat dels polítics locals d'incidir sobre les decisions dels responsables del Ministeri d'Obres Públiques o Foment no es va tenir en temps més propers, quan es va decidir el nou traçat de la línia d'alta velocitat entre Barcelona-València per la nova estació de l'Aldea (juliol de 1996), cosa que deixa en un paper ben secundari el transport ferroviari per la ciutat de Tortosa i el conjunt de les Terres de l'Ebre.

¹⁰² Per conèixer els aprofitaments històrics del riu i les diferents possibilitats que aquest ofería a la navegació fluvial és imprescindible l'obra de CARRERAS CANDI, F. (1940): *La navegació al riu Ebre. Notes històriques*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Política Territorial i Obres Públiques. Direcció General de Ports i Costes i Amics de l'Ebre. Col·lecció "Terres de l'Ebre", reedició 1993, 380 pàg.

principis dels anys cinquanta.

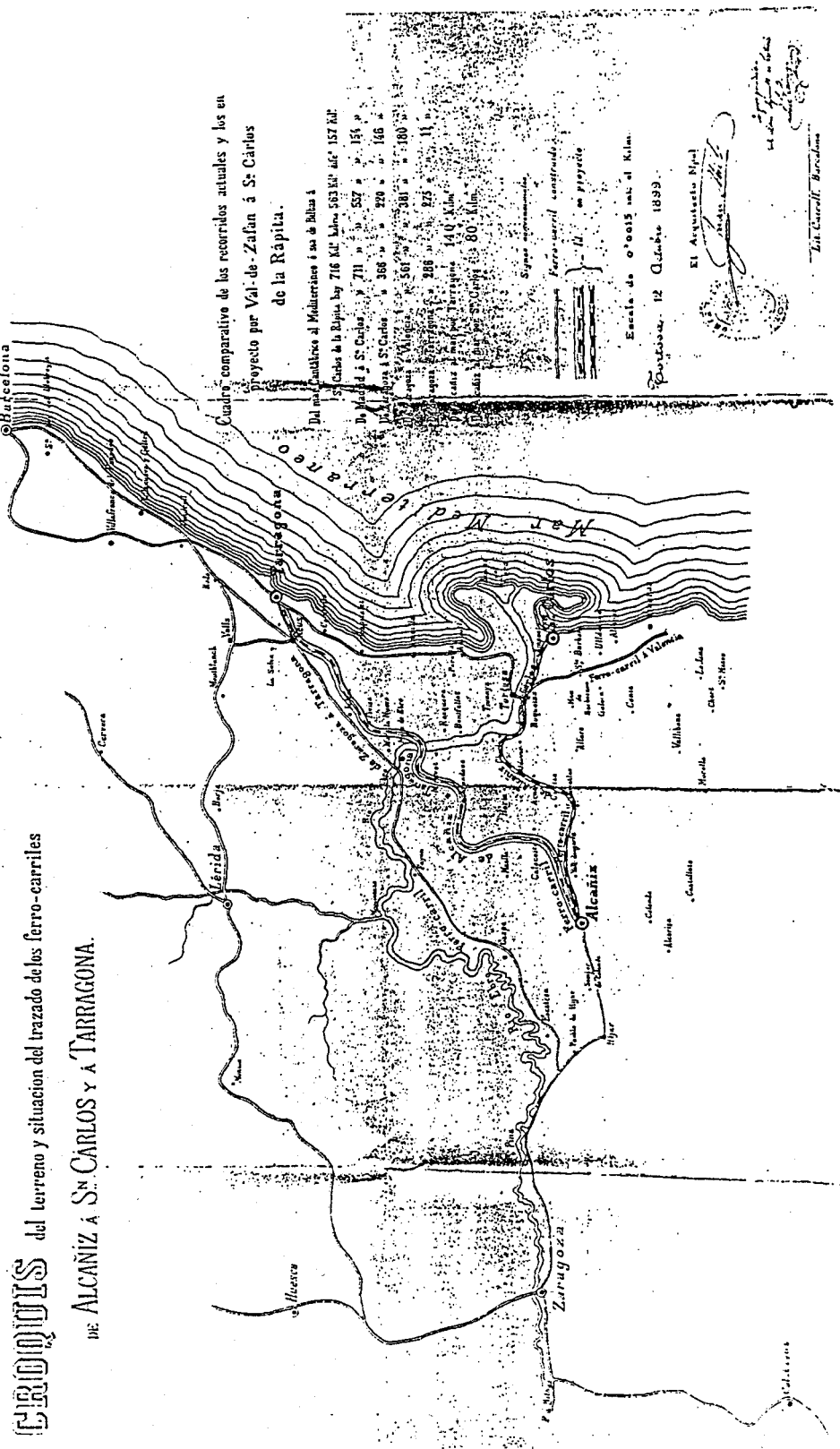
Aquesta iniciativa s'havia tractat de contrarestar mitjançant la construcció de la línia fèrria del Val-de-Zafan, que havia de representar la sortida d'Aragó al mar a través de la construcció d'un ferrocarril que enllaçaria la Puebla d'Híjar i Alcanyís amb Sant Carles de la Ràpita a través de Tortosa.¹⁰³ Per tal de refermar la utilitat d'aquesta línia de ferrocarril per sobre de la que anava fins a Tarragona, l'arquitecte Abril elaborà un mapa en el qual figuren les distàncies de l'una i l'altra, com s'aprecia en la figura núm. 6.

L'estrenyiment més important fou, emperò, el que va patir la carretera de Tarragona, ja que es va reduir dels 20 metres inicials a només 15 metres, i es van haver de talar els arbres de la banda esquerra de la carretera perquè hi pogués passar el ferrocarril de via estreta que anava de Tortosa a Amposta i a la Cava (1926-1967).

Una altra via que es va haver de construir per obrir més la ciutat cap als turons de ponent, on en aquell moment hi havien els quarters, fou l'encara avui anomenada carretera de la Simpàtica. Segons Abril, se la qualificà d'aquesta manera per com en va ser de ben rebuda entre la població a causa del seu traçat tan recte, encara que per fer-ho hagués de vèncer les reticències del mateix Ajuntament.

¹⁰³ La notícia fou recollida en la premsa local, com ho reflecteix el *Diario de Tortosa* de 3 de maig de 1882: "El domingo pasado, día último de abril acordóse en Consejo de Ministros se anuncie la subasta del ferrocarril de Val de Zafan a Sant Carlos de la Rápita". BAYERRI, R. (1960): *Historia de Tortosa...* p. 875.

Figura núm. 6. El ferrocarril de Val-de-Zafan

FONT: AHCTE.

Una altra infraestructura encara avui bàsica per a la ciutat fou el bastiment del pont de l'Estat (1911) per sobre del riu Ebre. L'inici del projecte fou l'incendi que destruï el vell pont de Barques el 4 de juliol de 1892, pont que la iniciativa privada, canalitzada a través del Banc de Tortosa, substituïria per un de pagament, el de la Cinta (1895). Les dificultats burocràtiques també foren nombroses i tècnicament el més problemàtic fou la construcció dels accessos. Especialment difícil fou la construcció de la rampa en el casc antic de la ciutat, on es va haver de destruir parcialment la plaça porticada de les Cols, avui de la Constitució.¹⁰⁴

1.2. L'actuació de l'arquitecte Joan Abril

Joan Abril i Guanyavents fou l'arquitecte municipal de Tortosa en el període comprès entre el 17 de març de 1882 i el 5 de juny de 1901; així com l'arquitecte de la diòcesi fins al 13 de juliol de 1926.¹⁰⁵ Joan Abril també fou fundador i primer

¹⁰⁴ Aquesta plaça era el centre neuràlgic de la ciutat, ja que s'hi celebrava mercat setmanal, al qual acudien els habitants de tota la comarca de Tortosa, i on també se celebraven les dos fires que tenien lloc a les acaballes del segle, l'una per Pasqua de Resurrecció i l'altra per Tots Sants.

SORRIBES, J. et al.(1984): *Gran Geografia Comarcal de Catalunya. El Baix Ebre i el Montsià*. p. 168.

Tanmateix, l'arquitecte Abril assenyala el defectuós emplaçament del pont, no perquè es van haver d'enderrocar moltes cases i una església per construir les rampes, sinó que per la ciutat aquesta no serà una bona sortida. Sembla que, una vegada més, el pas del temps li ha donat la raó.

ABRIL, J.(1985): *Un capítol...* p. 16.

¹⁰⁵ Joan Abril fou el primer arquitecte municipal de Tortosa i una de les persones amb més incidència sobre la vida cultural de la ciutat. La seva obra es va correspondre amb el mandat de l'alcalde conservador Teodoro González Cabane, el qual va engegar una important tasca de transformació urbana que va permetre donar un nou aire a la ciutat.

L'arquitecte Abril realitzà una descripció ben clara de la

director del Museu Municipal entre els anys 1900-1902, quan fou apartat del càrrec.¹⁰⁶

Entre les seves actuacions concretes en sobresurten dos: la construcció del mercat municipal al passeig de Ribera i la de l'església del Roser a la riba dreta de l'Ebre. L'insigne edifici del Mercat (1885-1889) fou un encàrrec del Banc de Tortosa (fundat el 1881), l'emplaçament del qual vora el riu es decidí després de desestimar situar-lo en l'antiga plaça de Tetuan al Rastre. L'obra té unes dimensions de 83 m de llargada per 32 m d'amplada i 21 m d'alçada, és una construcció emblemàtica, encara que en el seu interior no s'hi construïren les galeries previstes en els contraforts "per raons d'economia i lluites locals".¹⁰⁷ L'altra gran edificació a càrrec de J. Abril fou la nova església

ciutat preindustrial de Tortosa la primavera de 1882, quan resumeix així la seva primera impressió en arribar a la ciutat: "En baixar del tren a Tortosa i sortir de l'estació vaig veure una munió de tartaners que cridaven. Qui vé a Tortosa? Qui vé a Roquetes? Vaig preguntar-los: Què és molt lluny Tortosa? On és Tortosa? ja que bo i mirant cap a la direcció que prenien els nous arribats, no es veien més que muralles encimerades i sobre d'elles unes de més emmerletades, per damunt de les quals sortien les teulades d'un gran edifici que eren els Quarters, i prop l'estació hi havia un edifici que era l'única edificació amb fumeral de les dites de vapor que es veia. Amb carruatge vaig anar, doncs, a Tortosa i no la vaig veure fins a ésser a l'entrada del Coll de Sant Joan que avui està un parell de metres rebaixada la seva rasant.

A la Tortosa vella, a més de les muralles que la tenien engabiada, com era plaça forta, els seus carrers eren estrets i angulosos i, com no podia eixamplar-se, les cases eren altes i estretes i, per ésser propi de l'època, hi havia grans barbicanes o alers que privaven del sol i de l'aire les habitacions".

ABRIL GUANYAVENTS, J. (1985): *Un capítol...* p. 13.

¹⁰⁶ La seva tasca és recollida en una breu publicació: ABRIL I GUANYAVENTS, J. (1985): *Un capítol de la meua actuació a Tortosa*. Tortosa: Editorial Cooperativa Gráfica Dertosense, (primera edició 1928). En referència a aquesta destitució, J. Abril diu amb una certa indignació que, inicialment, el seu nomenament era inamovible.

¹⁰⁷ ABRIL, J. (1985): *Un capítol ...* p. 23.

del Roser (1911) a Ferreries, realitzada per encàrrec del bisbe Aznar i Pueyo, que la beneí el 1914. Amb la construcció d'aquest temple se substituïa el que hi havia anteriorment a l'altre extrem del riu, a la plaça de les Cols, el qual es va enderrocar per tal de poder construir els accessos al nou pont de l'Estat (1911).

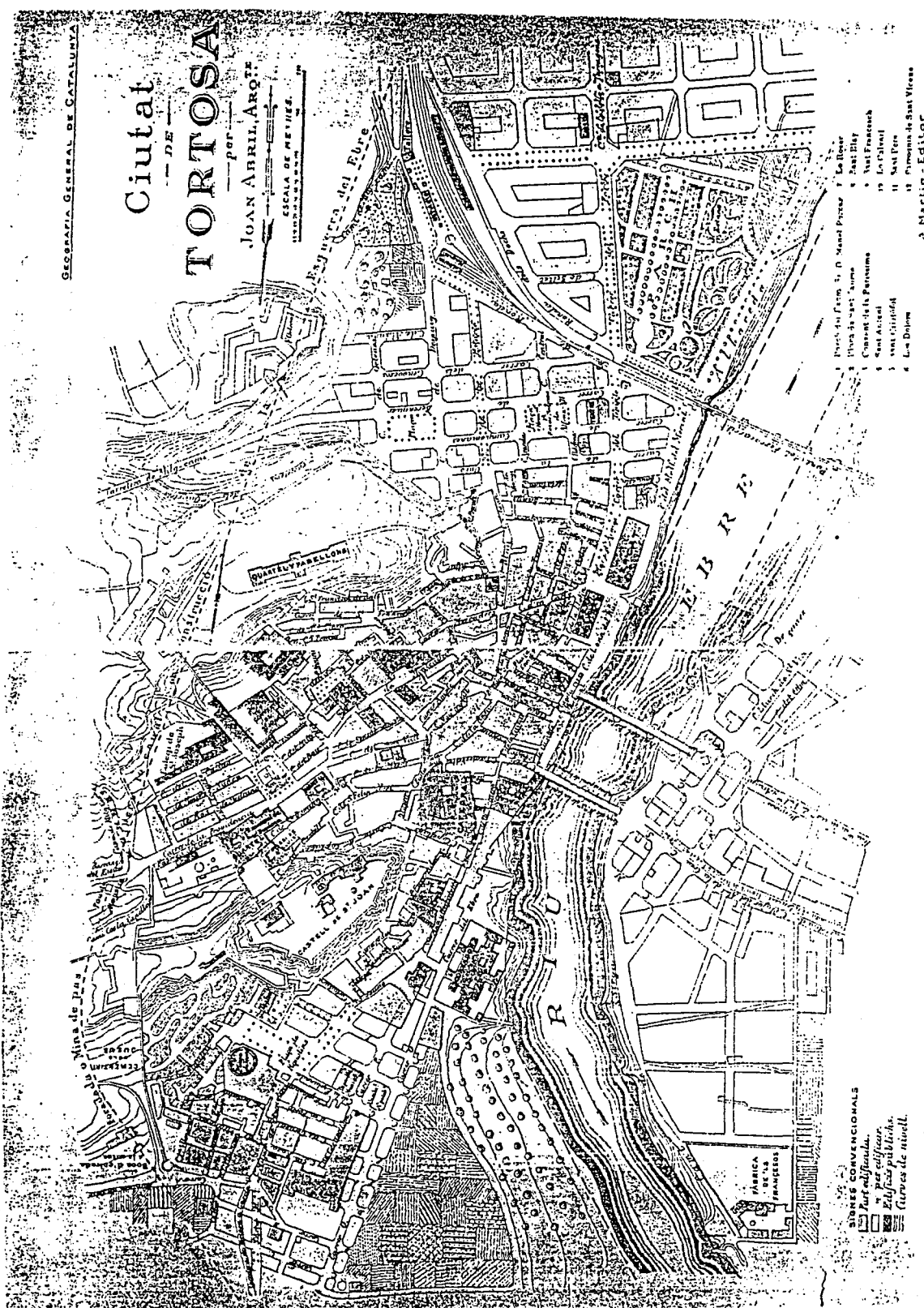
Però, a banda de la transcendència que per la imatge de Tortosa han tingut i tenen aquestes obres, l'obra de l'arquitecte mataroní J. Abril és molt destacable perquè la seva direcció de l'urbanisme municipal coincidí amb importants transformacions urbanes, com és notori en la figura núm. 7.

En les reflexions de l'arquitecte Abril també s'analitzen la planificació i l'execució d'altres projectes notoris obra seva -de vegades modificats-, cas del cementiri nou a Sant Llàtzer (projecte aprovat el 1900, però beneït el 1923, i utilitzat el 1928), el qual havia de substituir l'antic cementiri situat en el Pla d'Avaria, que datava de 1844 i al que es traslladà el fossar del Rastre (1804-1841), on es construí la fàbrica del gas, primer (1868, Bayerri i Miravall -seguint l'anterior- 1867),¹⁰⁸ i un centre escolar en l'actualitat (1987).

Malgrat totes les transformacions assenyalades, la dinàmica de la ciutat no devia oferir grans perspectives, quan l'any 1914 els regionalistes de la Lliga van convocar un concurs en el periòdic *El Radical* sobre el tema "Mitjans pràctics per aixecar

¹⁰⁸ D'aquest mateix moment data l'ampliació del barri, tal com ho recull E. Bayerri a través del diari *La Voz del Progreso* de 27 de febrer de 1867 en què: "(...) se urgía al Ayuntamiento a proceder a la nivelación, alcantarillado y empedrado del nuevo barrio del Rastro, así como a la denominación de sus calles". BAYERRI, E. (1960): *Historia de Tortosa...* p. 832.

Figura núm. 7. El plànol de la ciutat segons J.Abril (1909)

Font: Geografia General de Catalunya.

Tortosa de sa actual postració", guanyat per Mestre i Noé amb el lema "Els tortosins per Tortosa".¹⁰⁹

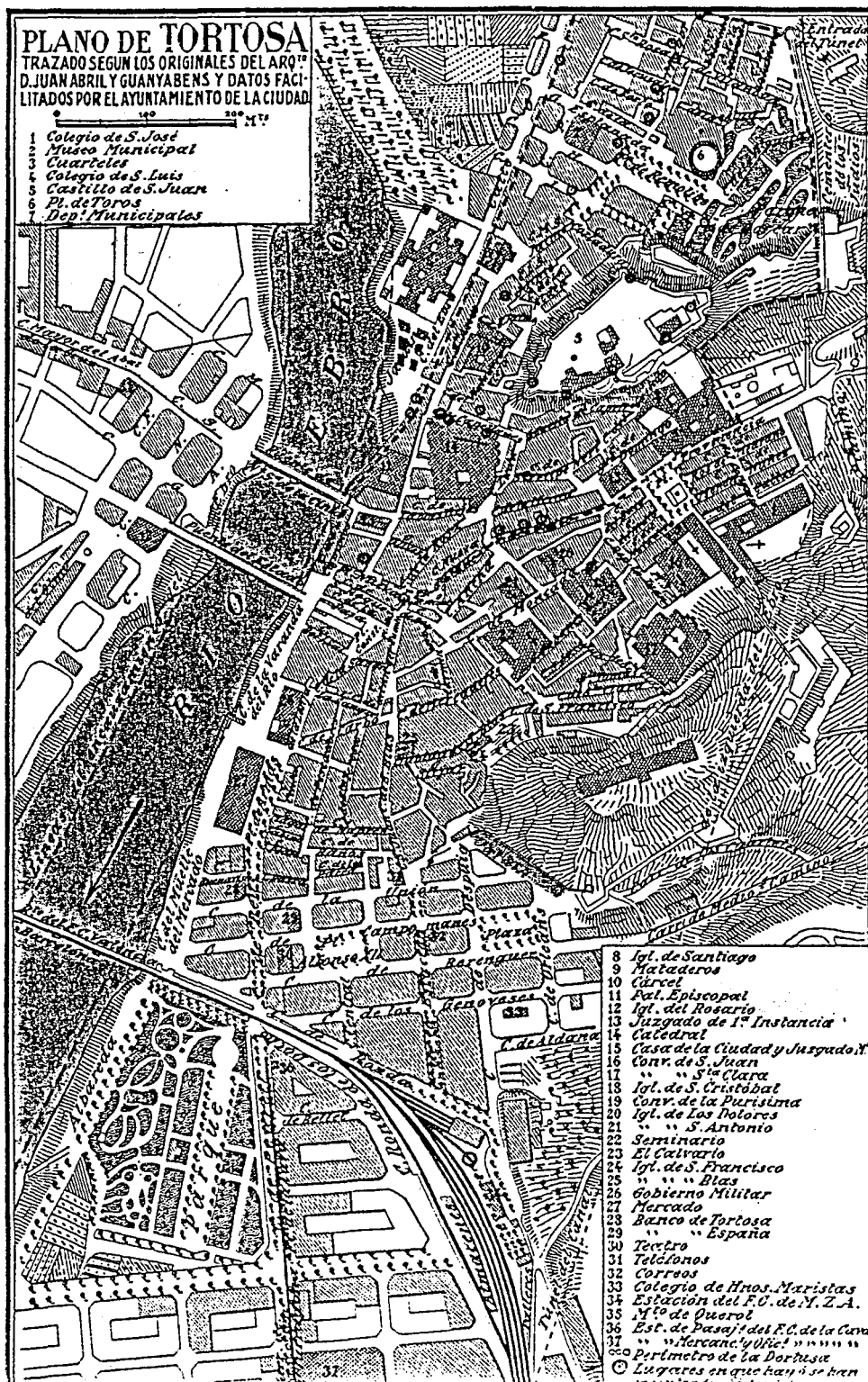
Durant el període de la dictadura primoriverista va haver-hi una elevada sincronia entre el govern estatal i el local a través de Joaquín Bau Nolla, el qual fou designat alcalde l'abril de 1925. Durant el mandat d'aquest polític de tendència carlina i impulsora d'un particularisme tortosí reconegut sota l'eslògan "ni catalans ni valencians, tortosins" -i que tindria un paper destacat durant el franquisme, com s'ha explicat en el capítol anterior-, Tortosa va obtenir la creació de l'institut de segon ensenyament i de l'escola del treball (1928), encara que la ciutat no va experimentar un gran creixement, com ho reflecteix la figura núm. 8, que data de l'any 1927.

L'etapa republicana es va caracteritzar pel gran enfrontament entre marcel·linistes -seguidors de Marcel·lí Domingo- i bauistes -prosèlits de Joaquim Bau. La principal actuació va consistir en el trasllat de l'antiga Llotja gòtica des del seu emplaçament a la vora del riu fins al parc municipal T. González (1933), després que l'ajuntament aconseguís la restitució a la ciutat, mitjançant petició de devolució al Ministeri de la Guerra, que al segle XVII hi havia instal·lat un dipòsit militar i a mitjans del segle passat hi construï el govern militar.

¹⁰⁹ L'obra de F. Mestre i Noé sembla que no ha perdut tota la seva vigència quan acusa a les forces socials i polítiques de generar, entre altres aspectes, una escassa vida corporativa i l'escepticisme generalitzat.

MESTRE I NOÉ, F. (1914): *Els tortosins per Tortosa*. Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, revisió i adaptació a cura de R. Miravall i Maria A. Parés, segona edició, 1983, 15 p.

Figura núm. 8. El plànol de la ciutat durant la dictadura primoriverista (1927)

FONT: Enciclòpedia Espasa Calpe, vol. 62.

1.3. L'avantprojecte de cases barates per a la Cooperativa de Tortosa¹¹⁰

Aquest projecte, encara que no s'acabà construït, fou una iniciativa lloable tant per l'ús del sòl com per la seva organització. El projecte estava format per dos urbanitzacions, ambdós propietat de D. Juan Coloma i situades a la sortida SE de la ciutat, a la partida de Caputxins. D'una banda, l'hort Foguet i, de l'altra, l'hort Coloma.

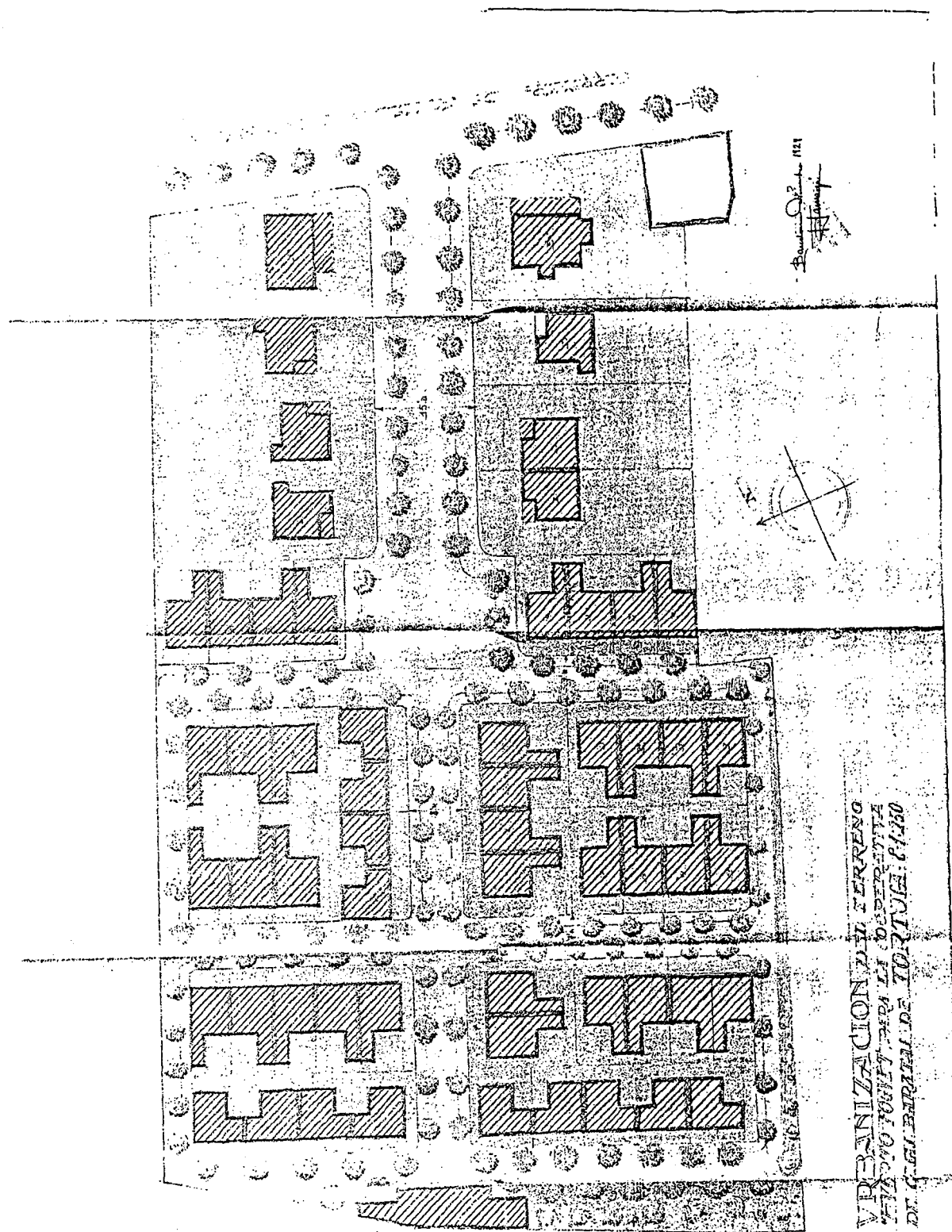
El projecte fou obra de l'arquitecte F. Tarragó, signat a Barcelona el 1929, i en ell es desprèn una clara voluntat de construir una colònia amb una parcel·lació molt ben definida i amb una clara preocupació social, que haurien contribuït a dotar aquesta zona de la ciutat d'una morfologia i estructura urbana ben nítida i acollidora.

La solució proposada era molt millor que la que fou dotada amb posterioritat, amb la qual aquesta zona es convertí en un coll d'ampolla que no ha gaudit d'una resposta urbanística adequada, per un excés de construcció sobre una trama viària insuficient, així com pels condicionants físics (barranc de Caputxins) i les infraestructures (canal de l'esquerra de l'Ebre i línia ferroviària).

La primera de les dues urbanitzacions, l'hort de Foguet (vegeu la figura núm. 9), havia d'abastar una superfície total de 14.300 m² (378.520 pams²), on es construirien 58 cases amb un pressupost de 773.700 ptes.

¹¹⁰. La documentació d'aquest apartat ha estat extreta de la carpeta núm. 70 d'obra pública de l'AHCTE.

Figura núm. 9. El projecte de cases barates de J. Coloma (1929)

FONT: AHCTE.

D'altra banda, l'hort de Coloma tenia una superfície de 24.200 m² (640.500 pams²), en el qual es pensaven construir un total de 97 habitatges per un import de 1.249.200 ptes.

Aquestes dues urbanitzacions havien de disposar d'un ampli ventall d'edificacions públiques com escoles, banys i dutxes, servei d'incendis, gimnàs, etc.

Durant l'any 1936 trobem documentat un altre projecte de "cases barates", el grup Pablo Iglesias,¹¹¹ però les circumstàncies del moment el feren inviable. La promoció anà a càrrec de la secció local de la "Cooperativa Española de las Casas Baratas Pablo Iglesias" i la intenció era construir un grup d'habitatges a la Ctra. Simpàtica, en els terrenys propers al Castell d'Orleans.¹¹²

2. La ciutat durant la Guerra Civil

Després de l'*Alzamiento Nacional* la ciutat entrà en una dinàmica de greus aldarulls, els efectes més devastadors dels quals van ser els incendis de les principals esglésies i convents: St. Blai, St. Jaume, Sta. Clara, St. Joan, Dolors i Seminari.¹¹³

¹¹¹ La documentació s'ha extret de la carpeta d'obra pública núm. 63 de l'AHCTE.

La petició concreta figura en un document de 7 de maig de 1936 (R.E. núm. 4504).

¹¹² Aquests terrenys, d'una superfície de 10.000 m² havien de ser cedits per l'Ajuntament.

¹¹³ Algunes obres dels posteriors guanyadors de la Guerra recullen les víctimes produïdes durant aquests primers dies del conflicte. Entre elles les de "Llaonet", sobrenom amb el qual es coneixia José Monllaó Panisello (1941): *Tortosa en 1936-1939. Estampas de dolor y de sangre (Apuntes histórico-críticos del salvajismo judaico-soviético-marxista)*, amb pròleg de F. Mestre i Noé.

D'altra banda, des del mes de març de 1937 s'iniciaren els bombardeigs sobre la ciutat, els quals s'anaren intensificant a mesura que es consolidava el front a Tortosa.¹¹⁴ La incidència d'aquests bombardeigs s'agreujà a partir del darrer raid, el 15 d'abril de 1938 (Divendres Sant), que va comportar l'evacuació de la població civil i la gairebé immediata destrucció dels ponts que unien les dos ribes de la ciutat, de manera que el 18 d'abril (Dilluns de Pasqua) es va produir la voladura del pont del ferrocarril, així com dels ponts de l'Estat i de la Cinta. Un altre objectiu militar d'aquests bombardeigs foren les fàbriques d'armament i, en concret, la fundició Sales a Ferreries, la qual

Aquest polític fou, segons l'historiador E. Bayerri, "El primero en entrar con las fuerzas nacionales", p. 1016, i durant molts anys exercí de corresponsal del *Diario Español de Tarragona* i publicà diferents articles en la premsa local sota altres pseudònims, com "Plinio", "Dertusano", "Constantino Romano" i "Leónidas", tal com recull JOVER FLIX, M.(1973): *Tortosa. Testimonio...*, p. 61.

F. Bau diu que el nombre de morts durant l'estiu de 1936 fou de 406 persones, i afegeix: "Después de acabada la guerra, nuestro padre encargó una placa de bronce con su pequeño trípode, donde por orden alfabético estaban gravados todos los nombres de los asesinados con una leyenda patriótica, redactada por él mismo, al pie de la placa.", i encara més: "Es una obra artesanal excelente y que conservamos en casa de mi madre, hasta su muerte. Hoy ocupa un lugar destacado en mi despacho".

BAU CARPI, F. (1991): *Crónica de veinte años...* p. 22.

¹¹⁴ La bibliografia sobre els bombardeigs i els seus efectes a la ciutat es recullen en nombroses publicacions, d'entre les quals destaquen les següents:

. PUJADAS I MARTÍ, X. (1988): *Tortosa 1936-39. Mentalitats, revolució i guerra civil*. Tortosa: Cooperativa Gràfica Dertosense, 324 p.

. SUBIRATS PIÑANA, J. (1989): *Evocacions 36-38. La guerra civil des de Tortosa*. Tortosa, ed. Subirats Piñana, 168 p.

. BAYERRI, J. i BAYERRI, C. (1992): *La reconstrucció de Tortosa (1940-1957). Actuació de l'organisme estatal Direcció General de "Regiones Devastadas" en la reconstrucció de Tortosa i altres pobles riberencs afectats per la batalla de l'Ebre*. Tortosa: Orde de la Cucafera, 1992, 95 p.

. SUBIRATS PIÑANA, J. (1996): *Tortosa, front de guerra. La reraguarda durant la guerra civil*. Barcelona: Ed. Columna, 262 p.

fou desmantellada i traslladada a Vic.

A banda de les principals vies de comunicació, el centre de la ciutat es va veure especialment afectat pels efectes dels bombardeigs, de manera que importants edificis públics es van veure convertits en runes, cas del mercat, l'escorxador, la fàbrica de gas, l'església del Roser, les casernes, l'estació del ferrocarril i un llarg etcètera.¹¹⁵

Altres incidències dels 16 bombardeigs que patí la ciutat per part de l'aviació procedent de Mallorca -que realitzava les seves incursions pel Coll de l'Alba-, foren el nombre de víctimes, desplaçats, destrosses en immobles, etc. A aquests efectes ja per ells mateixos devastadors cal afegir-hi les repercussions de l'estabilització del front a la ciutat, situació que es perllongà durant quasi un any, 270 dies.

Les conseqüències de l'assentament del front foren, doncs, una ciutat destruïda, tant els edificis públics com en la resta de construccions. En acabar la guerra, la població estava molt malmesa a causa del temps durant el qual el front es trobà a la localitat; es calcula que més de la meitat dels habitatges tenien destrosses en més d'un 50%.¹¹⁶ Josep Bayerri calcula la destrucció de la ciutat en un 75-80%, xifra similar a l'esmentada per l'historiador L. Mezquida que xifra en 1.247 el nombre total d'habitatges destruïts i altres 3.426 habitatges danyats greument o destruïts parcialment, sobre un total censat de 6.434

¹¹⁵ BAYERRI, J. i BAYERRI, C. (1992): *La reconstrucció...* p. 26.

¹¹⁶ MARGARIT, Ll. i PALLARÉS, J.M. (1984): "La ciutat i els seus monuments". A SORRIBES, J. et al. (1984): *Gran Geografia Comarcal de Catalunya. El Baix Ebre i el Montsià*. p. 188.

habitatges, o sia el 72,63%. Especialment elevada fou la destrucció del barri de Pescadors, de tal manera que fou arrassat i substituït per un barri de nova planta on s'ubicà la nova ciutat administrativa.¹¹⁷

3. L'actuació de la Dirección General de Regiones Devastadas

Les primeres mesures van trigar gairebé un any a aplicar-se, i no va ser fins al febrer de 1940 que la Dirección General de Regiones Devastadas va elaborar una relació dels edificis més notables que havien de ser objecte de reparacions, classificant-los en funció de la institució que n'era propietària.

El llistat redactat per l'esmentada Dirección General era bastant exhaustiu, la qual cosa comportava dos coses: o bé que calien uns pressupostos més elevats, o bé que l'arranjament dels edificis es perllongués molt de temps, com així va succeir.

Les obres, segons l'esmentat informe, haurien d'haver afectat els edificis següents:¹¹⁸

- a) Propietats de l'Estat: institut de segon ensenyament,

¹¹⁷ MEZQUIDA, L. (1970): *La batalla del Ebro*. p. 210-211.

Les víctimes mortals es calculen entre 70-75 morts i uns 150 ferits. Quant als habitatges, sobre un cens total aproximat de 4.000 immobles, Bayerri calcula que uns 600 eren irrecuperables (15%); la gran majoria, uns 2.400 (60%), necessitaven grans reparacions, i els 1.000 restants es trobaven en condicions d'ésser ocupats immediatament.

BAYERRI, J. i BAYERRI, C. (1992): *La reconstrucció...* p. 29 i següents.

J. Bayerri assenyala que, citant fonts de l'Ajuntament, en acabar la Guerra en el barri de Pescadors, sobre una superfície de 9.300 m², un total de 350 edificis van esdevenir irrecuperables i només uns 25 podien ser rehabilitats.

BAYERRI, J. i BAYERRI, C. (1992): *La reconstrucció...* p. 28.

F. Bau, sense esmentar la font, també diu que el 80% dels edificis havien quedat afectats per la Guerra.

BAU CARPI, F. (1991): *Crónica de veinte años...* p. 44.

¹¹⁸ A.M., vol. I, 15 de febrer de 1940, p. 173.

escola Germandat del Treball, estació d'hivicultura i elayotècnica, casa-caserna de la Guàrdia Civil, presó, correus i telègrafs.

b) Propietats de l'Església: catedral, palau episcopal, seminari i parròquies.

c) Propietats de l'Ajuntament: casa de l'Ajuntament, escorxador, mercat, peixateria, abastiment d'aigües, habitatges protegits, bombers i grups escolars.¹¹⁹

Seguint J. Bayerri i C. Bayerri, es pot dividir l'actuació de la Dirección General de Regiones Devastadas en dues fases: la primera aniria fins l'any 1948, en què es van arranjar els equipaments i els serveis bàsics; i la segona, entre 1948-1954 (tot i que la supressió de l'esmentada Dirección General no es produí fins al 1959), en què es construïren els equipaments no urgents, el barri de Pescadors¹²⁰ i les esglésies¹²¹ (vegeu la

¹¹⁹ Una proposta més àmplia i elaborada fou tramesa a la Dirección General de Regiones Devastadas l'1 d'octubre de 1940. La llista completa, així com la ubicació del servei i la despesa generada, quan s'esqueia, es troba recollida en l'obra de BAYERRI, J. i BAYERRI, C. (1992): *La reconstrucció...* p. 41-45.

¹²⁰ F. Bau és força crític amb l'actuació de Regiones Devastadas "(...) hizo cosas bien, otras regular y otras mal. Una de las obras más cuestionadas fue el nuevo Ayuntamiento en la Plaza de España i la propia Plaza de España. Tortosa se merecía haber construido un edificio más digno, de mejor gusto y de mejor calidad".

BAU CARPI, F. (1991): *Crónica de veinte años...* p. 45.

¹²¹ El llistat exhaustiu de les actuacions portades a terme per la D.G. de Regiones Devastadas figura en l'annex núm. 4 del llibre dels Bayerri, on també hi consten la data del projecte, l'acabament de l'obra, el pressupost i, de vegades, l'arquitecte titular del projecte. Les principals tasques van correspondre a: edifici de la Creu Roja, restauració del palau episcopal i de la catedral, asil de les Germanetes dels Pobres, convent de les Obalates, reconstrucció de l'església del Roser, habitatge de la Casa dels Canonges, reparació del Mercat Central i del Mercat del Peix, així com de l'escorxador, de les escoles de Ferreries i de l'escola del Treball, rehabilitacions de més de 400 habitatges,

figura núm. 10).

urbanització de l'Eixample de Ferreries, etc.

Al llarg d'aquest treball també hi figuren les obres que no es van emprendre o que es van desestimar, cas de la caserna d'Infanteria (l'enderrocament de la qual es va acordar el mes de maig de 1963), la presó del partit judicial, el Centre d'Investigació Agrària, el parc de bombers o l'estació d'autobusos.

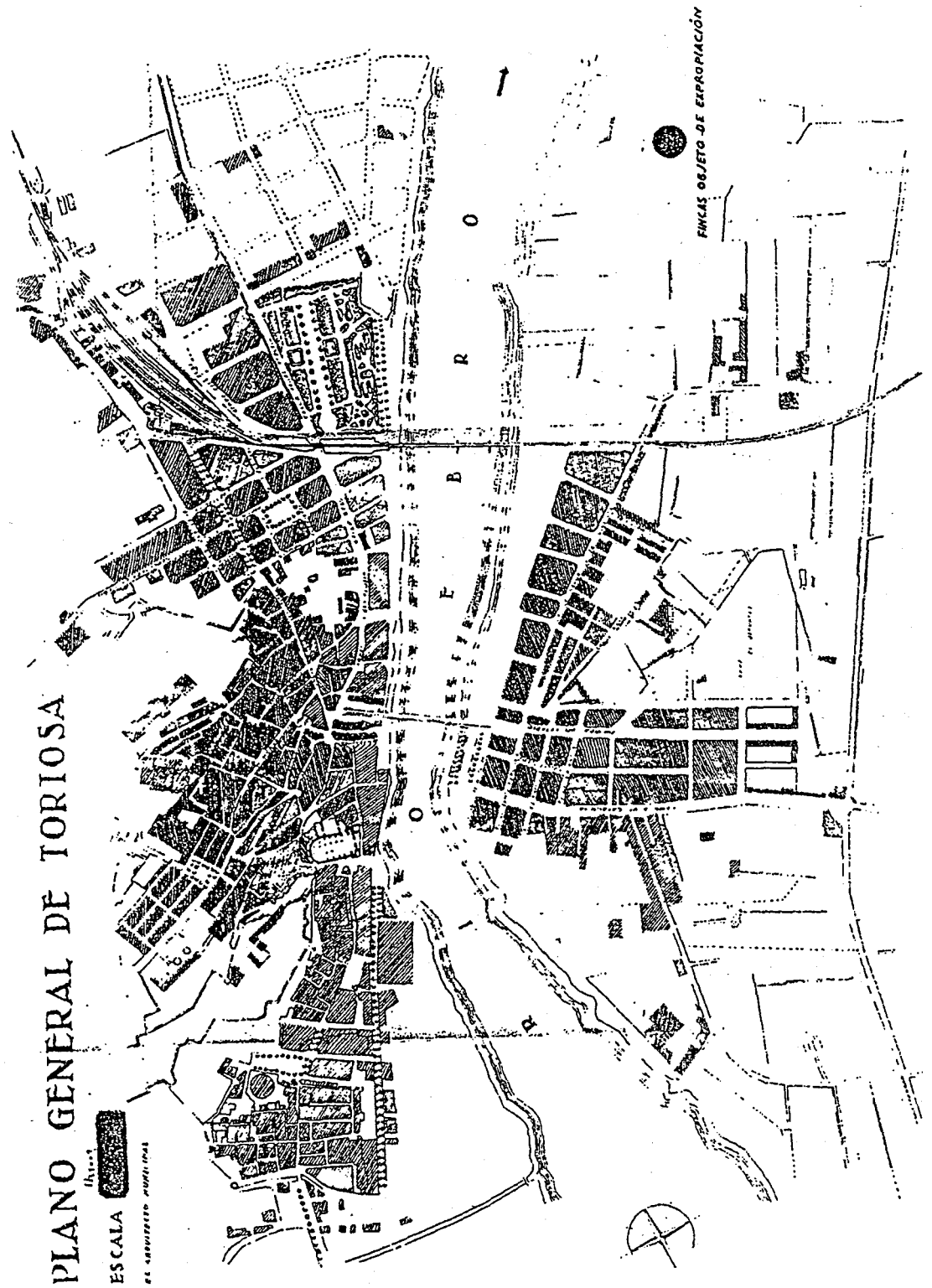
Per últim, també hi consten aquells projectes que foren engegats per altres ens públics després de la desaparició d'aquest organisme, tals com el nou institut pel MEC (1969), la biblioteca popular per la Diputació Provincial, l'ambulatori de la Seguretat Social per l'INP (1964), la caserna de la Guàrdia Civil pel Ministeri de la Governació (1967), els Jutjats pel M. de Justícia, el camp d'esports pel mateix Ajuntament, l'edifici del sindicat pel ministeri corresponent, les parròquies dels Àngels (1962) i de St. Blai per la D.G. d'Arquitectura, els habitatges socials per l'OSH o el Patronat Cardenal Arce Ochotorena, etc.

BAYERRI, J. i BAYERRI, C. (1992): *La reconstrucció...* p. 41-45; i elaboració pròpia. Les dates que figuren entre parèntesis corresponen a la seva inauguració i no sempre les fonts es posen d'acord sobre l'any exacte.

Una vicissitud ben diferent fou la que afectà la plaça de bous. Aquest edifici, situat al costat de l'antic balneari de Porcar, al barri de Remolins, fou construït a mitjan segle passat (1848) i la seva supervivència després de la guerra no va tenir res a veure amb el deteriorament físic, sinó amb la voluntat d'obtenir un espai on es va construir l'església de Sant Jaume.

"LA PLAÇA DE BOUS". Exposició realitzada pel Museu-Arxiu municipal de Tortosa, 1995.

Figura núm. 10. La ciutat de la postguerra (1940)

FONT: AHCTE.

4. El "desarrollismo" i els primers intents de planificació urbana (1955-1964)

La pervivència d'aquesta problemàtica social no era obstacle perquè les ciutats espanyoles, més grans o més petites -o amb pretensió de ser més grans-, s'engrandissin ràpidament o, si més no, intentessin donar l'aparença que succeïa així. Aquesta sensació de creixement ràpid, o potser de contrast respecte al dur i llarg període anterior de la postguerra, anà arrelant a la ciutat en el segon quinquenni dels anys cinquanta, sobretot arran de la urbanització de l'Eixample del Temple i de l'avinguda Felip Pedrell. Aquesta impressió també era percebuda pel cronista de la ciutat, M. Beguer, en l'editorial de la revista cultural *La Zuda*: "(...) que a la materialidad del cemento se una un poco la poesía del concepto para depararnos realizaciones ciudadanas gratas a nuestra comodidad, placenteras a nuestro espíritu, atrayentes a quienes nos visiten, dignas en una palabra de nuestra ciudad y su porvenir".¹²²

Aquest comentari no feia més que encetar una preocupació sobre el ràpid fenomen urbanitzador que s'estengué pertot arreu i que després es va reflectir en l'aprovació d'algunes partides pressupostàries per a despeses sumptuàries, cas de la

¹²² *La Zuda*, núm. 10, febrer de 1956, p. 181.

La justificació ideològica del nou impuls urbanitzador apareix en l'editorial: "El urbanismo es el arte decorativo ciudadano de hoy (...) Al urbanizar se va hoy más allá de una simple cuestión de trazado de calles o de circulación o de altura de edificio o estética de fachada, urbanizar hoy es hacer posible el procurarnos la posibilidad de practicar un arte de vivir que sea en su enclave, armonioso, conjuntando realidades económicas, sociales y técnicas, propias de un tiempo, de un lugar, de una idiosincracia y de una ciudad determinada".

il.luminació de la catedral, de la llotja, del parc, etc.¹²³, mentre la construcció de la ciutat es deixava a la iniciativa privada.

4.1. El primer planejament

El planejament municipal és una activitat que tracta de conduir i enfocar els diferents usos del sòl del municipi. Al llarg del període estudiat, la visió que es tenia des de les altes instàncies del poder municipal i els mitjans de comunicació afins va canviar sensiblement, i van oscil·lar des d'una manca de consideració envers aquests projectes, a una situació de rellevància en què s'intentà ordenar el buit administratiu sobre aquesta matèria, passant per una etapa d'una gran expansió econòmica en la qual es féu cas omís de la normativa legal.

En el període estudiat, el marc jurídic al qual els ajuntaments havien d'obeir fou la *Llei del sòl* (1956) i, més endavant, la nova *Llei del sòl* (1975). Aquestes lleis, el contingut de les quals s'analitza en el capítol segon, preveïen la figura dels plans generals d'ordenació urbana (PGOU) com les eines bàsiques per ordenar i planificar l'ús del sòl de tot el municipi.

Des de la primera data assenyalada fins a mitjan anys noranta han transcorregut quatre dècades, interval de temps suficientment ampli com perquè les diferents normes d'actuació

¹²³ Amb la mateixa finalitat d'adornar la ciutat i amb l'envaniment de disposar dels darrers avenços tècnics, l'Ajuntament accedí a la petició -mai realitzada- dels senyors J. Carpallo Abada i M. R. Castinguera per col·locar quatre rellotges lluminosos a les entrades de la ciutat.

A.M., vol. XXXVII, 11 de desembre de 1963, p. 71.

de les lleis hagin estat desenvolupades. La realitat ens demostra que, malgrat tot, el planejament municipal ha estat escassament desenvolupat.

Així i tot, amb anterioritat a l'entrada en vigor de la primera Llei del sòl, es troben ja indicis de la gestació d'aquests plans d'urbanisme amb tota la seva problemàtica inherent. La primera notícia en aquest sentit arrenca, de manera sorprenent, de començaments dels anys cinquanta, quan el Negociat d'Obres Públiques de l'Ajuntament a través de l'arquitecte municipal feia saber al consistori que l'esmentat negociat veia impossible acabar l'elaboració del Pla general d'urbanisme en el termini d'un any.¹²⁴

La notícia anterior semblava que donaria més dinamisme al planejament municipal, però el cert és que es refredà durant uns quants anys, i quan reaparegué ho féu d'una manera molt menys emprenedora, acostant-se molt més a la realitat. Això és el que succeí el 1954 amb l'aprovació d'un plànol escala 1:2.000, el qual seria utilitzat com a base de la futura ordenació urbana de la ciutat (no del municipi).¹²⁵ Aquest plànol s'hauria d'haver complementat amb un altre que s'acordà elaborar del barri de Ferreries -en concret des del carrer Ràpita fins al terme de Roquetes-, en aquest cas, com a conseqüència de com n'estaven d'avançades les obres de la "nova" estació de Renfe en aquest barri, en la qual es pretenia unir la línia fèrria de Barcelona

¹²⁴ A.M., vol. XVIII, 27 de juliol de 1951, p. 78.

¹²⁵ A.M., vol. XXIII, 11 d'agost de 1954, p. 56.

a València amb la de Val de Zafan.¹²⁶

4.2. L'estudi urbanístic de F. Llorca Mestre (1959)

Els autoproclamats "regeneracionistes" tortosins de les acaballes dels anys cinquanta van intentar promoure una revitalització econòmica de la ciutat i de la comarca, creant el *Consejo Económico Social del Bajo Ebro* (1958). Una iniciativa similar protagonitzada per les mateixes persones -amb el notari Miguel Hernández i el secretari de la Cambra de la Propietat, David Català, al capdavant- fou la celebració dels Jocs Florals de 1959.

En aquest certamen, celebrat durant les festes patronals, l'arquitecte Llorca Mestre va presentar un estudi urbanístic que va obtenir el premi al Tema III. L'*Estudio Urbanístico de la Ciudad de Tortosa* era, en la pràctica, un avantprojecte d'un Pla General d'Urbanització de Tortosa d'acord amb les previsions geogràfiques, demogràfiques i socials (Figura núm. 11).

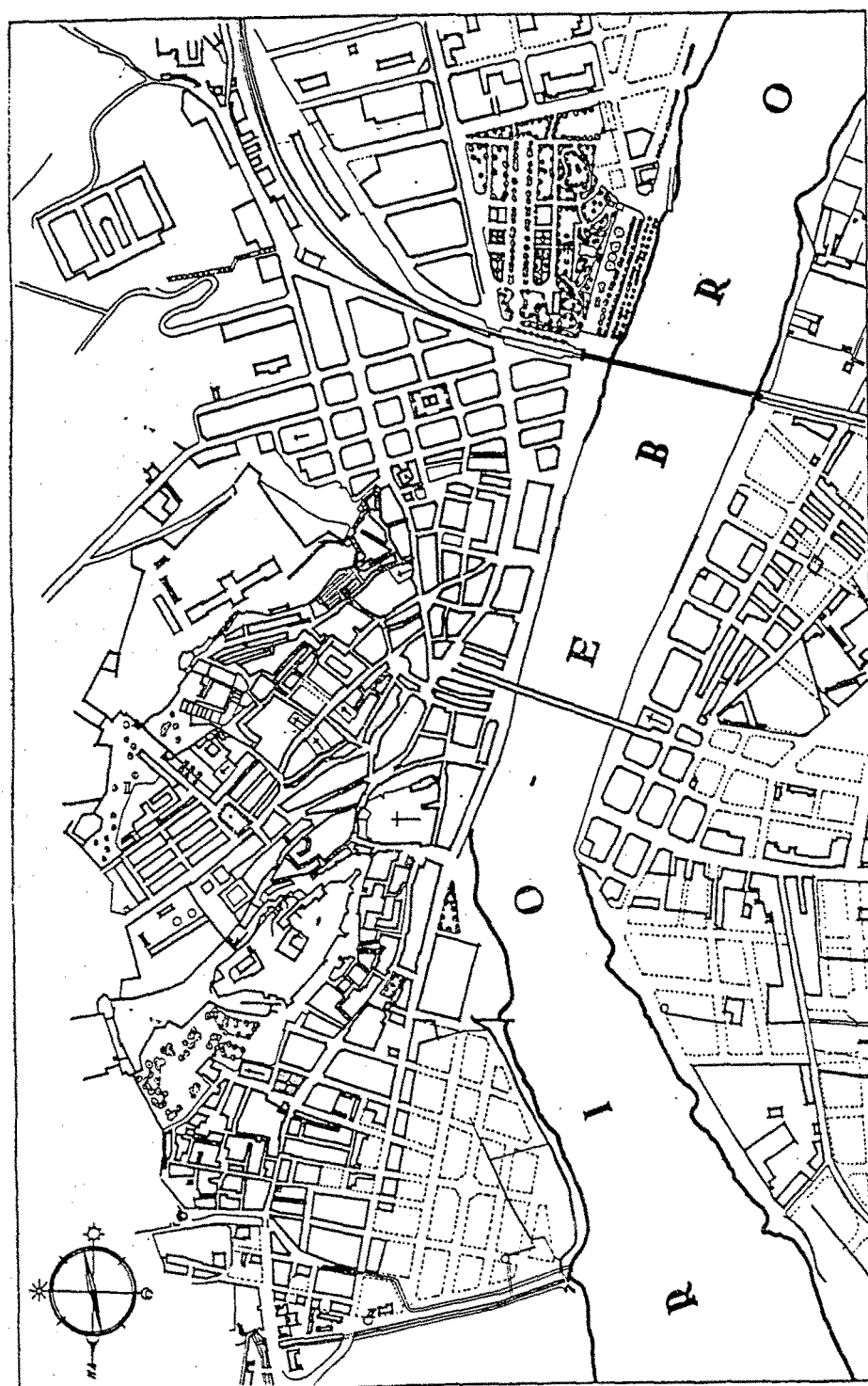
Seguint l'esquema d'informació, programa i pla, l'apartat més interessant és el referent a la informació urbanística, tant pel que feia a dades demogràfiques, com sobre tot als plànols on recollia la informació urbanística.

D'entre les dades demogràfiques en sobresurten dos. En primer lloc, destaca el concepte equivocat que es tenia i es té de Tortosa, ja que molt sovint es pensa en una ciutat de 50.000

¹²⁶ A.M., vol. XXIII, 6 d'octubre de 1954, p. 115. Es tractava, doncs, d'adequar el planejament urbà a una política de fets consumats.

La nova estació de ferrocarril es trobava en uns terrenys propers al lloc on s'havia de construir la nova planta industrial del grup agropecuari Fabra, el propietari dels quals fou alcalde de la ciutat entre els anys 1960-67, com ha quedat dit més amunt.

Figura núm. 11. La ciutat abans de la planificació (1959)

FONT: LLORCA, F. (1959): *Estudio urbanístico de la ciudad de Tortosa*, s.p.

hab., quan "a la que no es más de unos 25.000 hab".¹²⁷ I per refermar-ho presenta un gràfic amb els diferents nuclis de població marcant les diferències respecte de la "capital".

En segon lloc, també és interessant l'anàlisi comparativa en el creixement de la ciutat i altres nuclis urbans del país en el període 1940-49, en el qual Tortosa tenia un creixement del 21,9% en el conjunt del municipi i del 18,9% a la ciutat, superior al d'altres ciutats com Vilanova i la Geltrú, Manresa, Granollers, Vic, Tarragona, Igualada, Mataró o Vilafranca del Penedès; i era superada per Amposta, Terrassa i Sabadell.¹²⁸

En l'àmbit urbanístic, aportà dades significatives sobre l'edificabilitat de les illes i la tipologia de les edificacions, que l'havien de conduir a diferenciar dos grans àmbits quant a la densitat de la ciutat. Mentre a l'Eixample i al casc antic la densitat superava els 1.000 hab./ha, als ravals perifèrics i als barris de Ferreries o Remolins, la densitat baixava fins als 100-400 hab./ha.

Molt interessant resulta la part en què s'esmenten els projectes urbanístics de més rellevància que caldria engegar, i que recull la figura núm. 12. Aquest és el cas, per exemple, de la construcció d'importantes obres d'infraestructura, com la construcció de dos ponts nous per sobre de l'Ebre, l'un d'ells es correspondria amb el construït en la segona meitat dels anys vuitanta i, el segon, encara per veure, consistiria a unir les

¹²⁷ LLORCA MESTRE, F. (1959): *Estudio urbanístico de la ciudad de Tortosa*. Tortosa: Jocs Florals, p. 86.

¹²⁸ En aquesta anàlisi comparativa també s'hi inclouen els pobles d'Horta de Sant Joan i de Xerta, que òbviament desvirtuen els altres resultats.

LLORCA MESTRE, F. (1959): *Estudio urbanístico...* p. 89.

dues parts de la ciutat en el sector septentrional. En aquest sentit sorprèn el realisme amb el qual es referiex a la línia del ferrocarril com un obstacle per al creixement de la ciutat. D'altres actuacions més puntuals, necessàries però no realitzades, són les propostes d'enderrocaments de certs edificis amb l'objectiu d'aconseguir una millor perspectiva d'edificis com la catedral, o el millorament de la circulació viària, cas de la baixada del pont de l'Estat o de l'església de Sant Blai.

Per acabar, cal destacar els plànols que aporta el treball, els quals permeten veure l'expansió urbana de la ciutat, els edificis i serveis públics, la concentració comercial, els edificis d'ús industrial o el trànsit dins la ciutat.

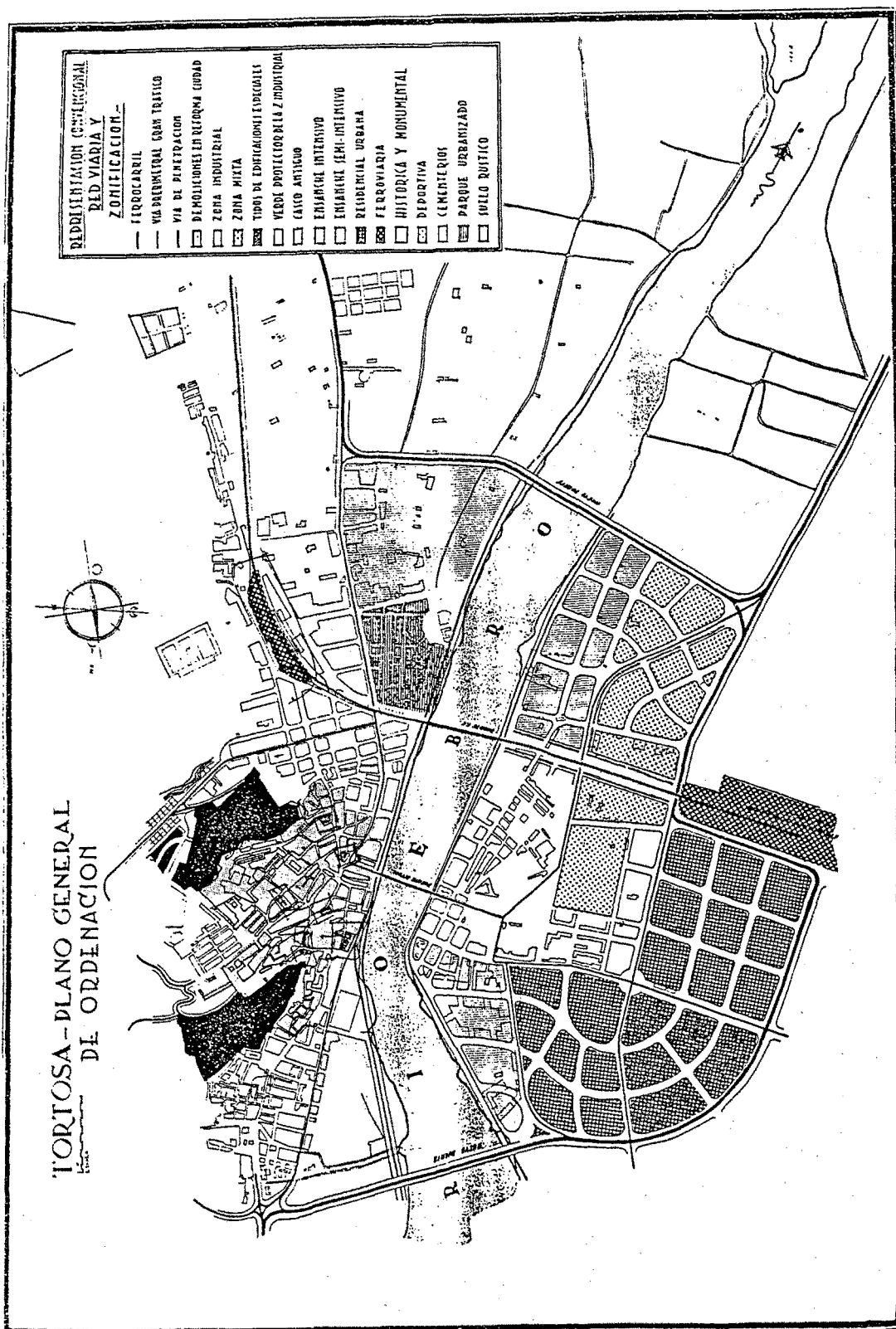
4.3. El procés d'elaboració i aplicació del Pla general d'ordenació urbana de Tortosa i Roquetes (1964)

Des de l'entrada en vigor de la *Llei del sòl* (1956), la comissió permanent de l'Ajuntament no en féu cap ús fins uns quants anys després (1962), quan es va rebre una notificació de la Direcció General de Urbanismo per la qual es concedia una subvenció de 500.000 ptes. per tal de contribuir a la redacció del Pla general d'ordenació urbana.¹²⁹ El procés d'elaboració de l'esmentat Pla general, que incloïa també el municipi de Roquetes a més del macromunicipi de Tortosa, es perllongà fins al 1964.

L'aprovació de l'esmentat Pla general d'ordenació urbana (PGOU) suscità una favorable acollida entre la classe política, que veia en el Pla una eina que havia de servir de punt de partença del nou desenvolupament urbà de la ciutat. El fòrum

¹²⁹ A.M., vol. XXXIV, 14 de febrer de 1962, p. 199.

Figura núm. 12. La planificació de la ciutat i la seva zonificació, segons F. Llorca (1959)

FONT: LLORCA, F. (1959): *Estudio urbanístico...*, s.p.

utilitzat per manifestar les expectatives creades davant el PGOU fou el setmanari local *La Voz del Bajo Ebro*, en el qual s'apuntaven les prioritats per desenvolupar-lo. Algunes de les opinions eren ben atinades, com les d'*Argos*, que apuntava la possibilitat de crear un departament municipal per potenciar el desenrotllament del Pla, així com crear una política de solars que en fixés els preus en funció del seu destí.¹³⁰ Al cap de pocs mesos el desencís començava a ser evident i van sorgir les primeres veus que qüestionaven la política municipal i, en un editorial del mateix setmanari, es feia un comentari bastant desolador "(...) un logro de tan enorme trascendencia como es el Plan de Ordenación Urbana espera inexplicable y plácidamente su decidida incorporación a la fase de realizaciones prácticas".¹³¹

Així doncs, en el moment de la seva entrada en vigor, el Pla general d'ordenació urbana aixecà una certa expectació, però al cap de pocs mesos tot aquest enrenou s'acabà.

Els principals problemes de la ciutat no eren, emperò, de caràcter urbanístic, sinó els derivats de l'escassa dinàmica econòmica i d'una infraestructura viària obsoleta per als anys del *desarrollismo*. Una exposició d'aquests dèficits infraestructurals els plantejà l'alcalde J. Fabra Grifoll el 1966

¹³⁰ V.B.E., núm. 396, de 9 de març de 1965, p. 1.

Aquesta era una qüestió força conflictiva perquè podia encetar una carrera cap a l'obtenció de determinades catalogacions de solars.

¹³¹ V.B.E., núm. 403, 27 d'abril de 1965, p. 1.

L'articulista *URBS* veia una situació preocupant, a causa del pas del temps, entre la formulació pública de projectes i el silenci posterior sobre el seu estat de gestió. I ho recalrava amb un símil tan expressiu com aquest : "(...) los pueblos son un poco como los niños, que aceptan ilusionados cualquier promesa, pero a los que no se puede engañar por mucho tiempo sin grave riesgo de su enfado".

a l'aleshores ministre d'Obres Públiques F. Silva Muñoz, arran de la seva estada a la ciutat, a qui demanava: 1) la necessitat de la millora dels accessos a la ciutat, 2) l'acabament urgent de la nova estació del ferrocarril entre Tortosa i Roquetes les obres de la qual estaven molt avançades però inacabades -molt a prop de les instal·lacions industrials propietat de l'esmentat alcalde-, 3) els murs sobre l'Ebre al seu pas per la ciutat, i 4) la necessitat d'un nou pont per sobre de l'Ebre.¹³²

Per aquestes mateixes dates (1969), R. Miravall també assenyalava que malgrat l'optimisme general el Pla d'urbanització conjunta de Tortosa i Roquetes no s'acabava d'engegar d'una manera visible, tot i que: "(...) la zona de Soldevila sembla haver estat ja disposta per posseir la seva tan necessària zona industrial".¹³³

Una part de les obres de millora dels accessos a la ciutat tingueren lloc a principis de 1970, quan foren adjudicades a la companyia FOCSA les obres d'eixample, pavimentació, serveis, il·luminació i senyalització de la travessia compresa entre el barri del Temple i el pont de l'Estat. Aquesta obra de l'anomenada Red Azul va ser molt important, ja que aquesta

¹³² V.B.E., núm. 441, 18 de gener de 1966, p. 1.

La solució d'alguns d'aquests problemes encara resten pendents trenta anys després. Els accessos a la ciutat s'han millorat molt poc, malgrat l'adequació de la C-235 de Tortosa a l'Aldea i, sobretot, de les obres de l'Eix de l'Ebre; al ferrocarril se li han buscat noves solucions al seu pas per les comarques del Baix Ebre i Montsià; els murs es van construir literalment sobre el que és la ciutat, però no han crescut al mateix ritme que el continu urbà i, per últim, el nou pont s'acabà de construir el 1987 i s'inaugurà l'any següent.

¹³³ MIRAVALL, R. (1969): *Tortosa i els tortosins*. p. 200.
Aquest autor es referia a la "imminent" construcció del polígon industrial que no començà fins al 1973.

travessia és la via fonamental en l'estructura interna de la ciutat.¹³⁴

No fou fins al cap d'uns quants anys (desembre de 1973), quan aparegué en la premsa local una entrevista a l'aparellador J. Bayerri Raga en la qual es feia una crítica bastant ponderada del Pla aprovat el 1964. L'esmentat Pla general estava, en paraules de l'entrevistat, "(...) prou bé, la llàstima és que es mogué massa per raons polítiques. La gent que llavors manava a Tortosa va voler fer un Pla general per a una població de 300.000 ànimes, grandíols, gairebé triomfalista, lo que en diríem de "ciència ficció". No partien de la realitat que Tortosa-ciutat, amb Roquetes i Jesús, no tenen més enllà de 35 a 40.000 habitants, i que, al pas que anem, no arribarà als 300.000 fins dintre de dos segles". Bayerri acabava assenyalant un altre defecte del Pla general "(...) té unes normes urbanístiques poc estudiades, per no dir copiades -quasi al peu de la lletra- de les de Barcelona".¹³⁵

¹³⁴ V.B.E., núm. 646, 16 de gener de 1970, p. 1.

¹³⁵ V.B.E., núm. 850, 14 de desembre de 1973, p. 5. L'entrevista amb el títol: "La persona, les seves opinions", apareix escrita en català i signada per gent nova dins el setmanari: X. Dalmau, E. Llorente i T. Carot.

Anys després, aquesta mateixa informació serà facilitada pels autors del Pla de 1986, quan refereixen la normativa existent: "(...) les Normes són en gran part còpia literal de les Normes del Pla provincial de Barcelona publicades l'octubre de 1959 i aprovades el 15 d'abril del 1963", però el més destacable era: "El que es troba a faltar és el toc localista que adaptaria unes Normes "standard" al cas peculiar de la manera de ser d'un territori i d'un poblament". RIBAS PIERA, M. (Dir) (1983): *Pla General d'Ordenació Urbanística de Tortosa*. p. 147.

Entre les opinions de J. Bayerri apareix també l'anàlisi, que, segons l'entrevistat, feien els promotors immobiliaris del Pla general en el punt rederent al fet que no deixava fer cases altes: "(...) hi ha molta gent que creu que s'haurien de fer edificis alts, que això és lo que dóna importància i capitalitat a les ciutats. Es pot assegurar, i qualsevol que entengui

Una de les darreres oportunitats en què es va fer ús del Pla general d'urbanisme de 1964 fou l'endemà de la mort del general Franco, quan la Comissió d'Urbanisme va acceptar sol·licitar assessorament a l'arquitecte F. Llorca per tal d'efectuar determinades modificacions sobre el tipus d'ús del sòl que constaven en el Pla general. La resposta arribà dos mesos més tard, i en ella es proposava el canvi de sòl rústic a industrial d'una zona de Vinallop i de l'anomenada "Illa del Mar".¹³⁶ L'esmentada proposta fou tramesa a la Dirección General de Urbanismo.

A les acaballes del règim anterior també van aparèixer les primeres veus que demanaven una revisió del Pla general d'urbanisme de Tortosa-Roquetes. David Català afirmava: "Es obvio que el Plan ahora vigente, con diez años de infecunda vida, adolece de notables defectos que explican su inoperancia".¹³⁷

Malgrat la discussió sobre la validesa del Pla de 1964, la transició democràtica no podia començar millor per a la ciutat, ja que la primavera de 1976 el Consell de Ministres va acordar declarar el casc antic de la ciutat monument historicoartístic.¹³⁸

d'urbanisme ho corroborarà, que els que diuen això no saben de què van, és més: estan defensant lo que en diem una *animalada*".

¹³⁶ A.M., vol. 51, 21 de novembre de 1975, p. 96.

Malgrat ser l'acta de la sessió permanent més immediata a la mort de l'anterior cap d'Estat, no hi consta cap acord referent al general Franco.

¹³⁷ V.B.E., núm. 957, 2 de gener de 1976, p. 1.

¹³⁸ V.B.E., núm. 968, 19 de març de 1976, p.1.

L'acord es va prendre en una històrica reunió del Consell de Ministres celebrat a Barcelona el 20 de febrer de 1976 arran de l'estada a Catalunya dels reis d'Espanya. Cal esmentar, també, que alguns edificis, com el Col·legi de Santiago i S. Maties, havien estat declarats monuments nacionals el 1974.

5. El Pla general d'ordenació urbana de Tortosa i Roquetes (1964)

El Pla general d'ordenació urbana de Tortosa i Roquetes de l'any 1964 ha estat el primer projecte urbanístic sobre els respectius termes municipals. L'equip redactor estava encapçalat per l'arquitecte municipal F. Llorca Mestre.¹³⁹

La documentació que l'acompanyava es componia d'una memòria resum en la qual, com veurem àmpliament més endavant, s'analitzaven les diferents zones en què es van dividir els dos termes municipals i, d'una manera més concisa, les etapes previstes en l'adequació dels nous espais urbans. A més de la breu memòria (només 24 pàgines), el gruix de la documentació es basava en l'estudi economicofinancer, el qual s'estructurava en tres apartats, com també es veurà en l'apartat 5.3.

5.1. Els criteris generals d'ordenació

5.1.1. Els motius

La primera gran característica del Pla general d'ordenació urbana de Tortosa, esmentada en els pocs estudis que han valorat la importància que per al municipi podia arribar a tenir la redacció del Pla general, radica en la concepció errònia que es tenia de la ciutat, tal com queda palès en la motivació del projecte.

Per als autors del Pla els motius que en feien necessària la redacció n'eren dos: en primer lloc, "la importancia de Tortosa como capital de la comarca. Su interrelación" (se

¹³⁹ Una síntesi del Planejament Urbanístic Municipal, signada pel mateix arquitecte F. Llorca, aparegué a la V.B.E. núm. 421-422 de 3 de setembre de 1965, arran d'un número especial commemoratiu de les Festes de la Cinta.

sobreentén que entre Tortosa i Roquetes) i, després la "necesidad y conveniencia del desarrollo industrial de Tortosa y Roquetas".¹⁴⁰

A l'hora de determinar la importància de Tortosa com a capital comarcal, els redactors del Pla general tendiren a identificar els límits de la comarca del "Bajo Ebro" amb els del Partit Judicial de Tortosa.¹⁴¹ Amb l'establiment de la relació entre una capital gran i una ampla comarca al darrere es pretenia crear la sensació que el *Bajo Ebro* era una regió amb una capital mancada d'un planejament.¹⁴² Per si aquesta àrea d'influència

¹⁴⁰ SORRIBES, J. et al. (1964): *Plan General de Ordenación de Tortosa y Roquetas*. Vol. "Memoria justificativa de la ordenación. Plan de etapas". s.l.:s.d., p.7.

De l'exposició de les dos raons fonamentals que justifiquen l'elaboració del Pla general és remarcable l'èmfasi posat sobre dos conceptes cabdals durant el període històric en què s'emmarca l'elaboració del Pla. D'una banda el desenvolupament urbà -"la importancia de Tortosa como capital"- i, de l'altra, la confiança en el *desarrollismo* -"necesidad y conveniencia del desarrollo industrial..."-.

A més, cal observar com l'equip redactor del Pla fa esment de la "realitat" comarcal, tant per una voluntat teòrica d'estructurar el territori, com per necessitat de reflectir una situació que no gaudeix d'un reconeixement real en la divisió administrativa oficial. Una altra qüestió ben diferent serà, com veurem un xic més avant, quins són els límits que comprèn la referida comarca.

¹⁴¹ SORRIBES, J. et al. (1964): *Plan general...* p. 8.

Els límits territorials del partit judicial de Tortosa es corresponen amb les actuals comarques del Baix Ebre i Montsià, a més dels municipis de Ginestar i Rasquera, pertanyents a la Ribera d'Ebre.

¹⁴² La necessitat no era tal. Les estadístiques citades en la memòria del Pla destacaven la importància del municipi de Tortosa amb més de 51.000 hab. l'any 1960, amb una ciutat amb una població superior als 30.000 hab., i una comarca que superava els 116.000 hab., sobre un vast territori superior als 1.686 km².

La realitat la coneixien els mateixos autors del Pla, ja que en altres quadres que apareixen en l'estudi economicofinancer (gràfic núm. 2), queda palès que el creixement afecta les localitats ubicades al Delta, com a conseqüència de la recuperació econòmica de l'agricultura i, en especial, de la de regadiu durant la postguerra.

pogués semblar petita, els autors del Pla recordaven que el rerepaís tortosí s'estenia fins al Baix Aragó, el Maestrat i el litoral castellonenc.¹⁴³

L'argument de pes per tal de justificar la importància històrica de Tortosa quedava reservat al *Llibre de les costums* escrites de Tortosa, el qual era definit com "verdadero monumento legislativo que posteriormente sirvió de pauta a diversas legislaciones europeas".¹⁴⁴

Tots els elements anteriors eren argüits per tal de justificar la necessitat de l'assenyalat Pla general i que, resumidament, se centraven en, d'una banda, planejar un creixement de la ciutat que no jugulés l'augment de riquesa de la comarca (i no a l'inrevés) i, en segon terme, que l'expansió de la ciutat contemplés la creació d'un centre comarcal per tal d'abastir la població forània.¹⁴⁵

¹⁴³ La influència exercida per Tortosa sobre el territori descrit era "geogràfica, idiomàtica, tècnica y económica". SORRIBES, J. et al. (1964): *Plan General... vol. Memoria*, p. 8.

La mateixa àrea d'influència havia estat reollida l'any anterior en l'obra de FONTANA, J.M. (Dir.) (1963): *Atlas comercial de Espanya*. Madrid: Consejo Superior de Cámaras de Comercio, Industria y Navegación.

¹⁴⁴ SORRIBES, J. et al. (1964): *Plan General... vol. Memoria*, p. 8.

Sobre l'esmentada obra s'han escrit diferents estudis dedicats a l'anàlisi dels seus continguts i de la seva gènesi, entre els quals sobresurt el de Jesús Massip (1984): *La gestació de les costums de Tortosa*. Tortosa: Consell Intercomarcal de les Terres de l'Ebre.

¹⁴⁵ En aquesta exposició destaca la confiança en l'expansió econòmica de les pedanies que conformaven la comarca i, en particular, del municipi de Tortosa, la qual cosa podia fer preveure una manca de creixement en el centre urbà, capital tradicional. També sobresurt la concepció urbana, digna dels millors temps de la Roma imperial, quan la capital provincial - Tarraco per exemple - disposava d'un for o mercat local i un altre de provincial (comarcal, en aquest cas).

La segona gran motivació del Pla general era la necessitat i la conveniència de desenvolupar industrialment els dos municipis afectats.¹⁴⁶ El creixement industrial previst passava, no per l'aprofitament dels recursos econòmics autòctons, sinó per una hipotètica descongestió de les grans capitals industrials, en aquest cas Barcelona. L'equip redactor del Pla general centrava aquestes previsions en l'elaboració de l'anomenat "Plan de Descongestión" per part del Ministerio de la Vivienda, i en un Decret de 12 desembre de 1958 pel qual es creava una comissió interministerial que hauria de designar els pobles i comarques elegits per realitzar l'esmentada descongestió.¹⁴⁷

¹⁴⁶ El desenvolupament industrial previst implicava la impossibilitat de desenvolupar un sector fort a nivell local - potser perquè els tecnòcrates de l'època entenien que el desenvolupament industrial significava forçosament potenciar els subsectors siderúrgic, químic o metal·lúrgic, i no altres de tan vàlids en aquests indrets com la indústria agropecuària o la derivada de les matèries primeres existents-; i, per tant, es dona per vàlida la interpretació de considerar Tortosa com una localitat que conforma la perifèria de Barcelona. Si això era així, també era ben previsible pensar que la perifèria barcelonina més immediata fos l'encarregada de descongestionar la capital catalana.

Tanmateix, els impulsors del *Consejo Económico y Social* creien en la ràpida viabilitat del polígon industrial, sobretot quan els primers mesos de 1960 uns representants d'aquest ens fou rebut pel director general d'Urbanisme, Pedro Bidagor, el qual el mes de març es traslladà a Tortosa. No obstant això, aquest va esmentar tres objeccions al polígon esmentat: elaborar primer un PGOU, millorar les infraestructures de transport i augmentar el calat del port de St. Carles de la Ràpita. BAU CARPI, F. (1991): *Crónica de veinte años...* p. 96-97.

¹⁴⁷ En relació amb el decret de 12 de desembre de 1958 (BOE de 26 del mateix mes) del Ministerio de la Vivienda, la nova classe política aglutinada al voltant del *Consejo Económico Social*, mostrava el mateix entusiasme que després es recolliria en la premsa local.

La creença en el citat Pla de descongestió no tenia, emperò, gaires raons concretes en què basar-se, ja que tan sols s'havia assenyalat la creació de l'esmentada comissió interministerial i quines eren les seves tasques "(...) determinadas concisa y

A continuació, l'objectiu dels autors del Pla general se centrava a cercar les raons ineludibles que deteminarien l'elecció de Tortosa dins del citat Pla de descongestió i, per fer-ho, res millor que seguir un criteri tan pedagògic com enumerar els factors de localització industrial, assenyalant les moltes possibilitats que la comarca oferia en cadascun dels factors apuntats.

El recurs al qual es tracta de donar una major rellevància eren les matèries primeres, malgrat que -com veurem tot seguit- el concepte de matèria primera emprat no era gens clar, ja que s'aglutinen una sèrie de recursos que van més enllà. La

elocuentemente". Segurament, com malauradament ha succeït en tantes ocasions, les esperances d'aconseguir ser-ne una localitat elegida radicava en algun comentari realitzat prop d'alguna persona important del règim, però sense arguments econòmics suficients i sense capacitat de decisió política.

Una referència ben articulada fou la plantejada per A. Beltran quan escrivia que aquest decret plantejava la possibilitat de constituir una comissió amb l'objectiu de portar a la pràctica "medidas precisas que orienten las corrientes migratorias hacia centros de riqueza para descongestionar el excesivo crecimiento demográfico de Madrid y otras comarcas de inmigración intensiva. Val a dir que la primera comissió de treball es reuní el 16 de març de 1959, i que va ser presidida pel Ministro de la Vivienda J.L. Arrese. Aquest autor suggeria que aquesta comarca havia d'apostar pel desenvolupament agrari, oleícola i de regadiu.

A. Beltran "Rat Penat" acabava el seu article amb un epíleg en que feia una crida per despertar aquestes terres amb les següents paraules: "Es preciso que Tortosa -léase los tortosinos- levante la cabeza por encima de los macizos montañosos que la circundan y pueda otear el mundo que le rodea. Al hacerlo se dará cuenta que en la estrechez del valle no caben todas las angustias humanas ni todos los enormes proyectos del hombre actual, pero que en justa limitación a su capacidad, puede verterse en este valle, hermoso y fértil, una valiosísima cantidad de afanes e ideas renovadoras, que convertidas en trabajo constante y en gestión menuda y compacta de sus hombres, día a día, codo a codo, permitan situar nuestra comarca en el puesto que tiene asignado en el concierto solemne y venturoso de los pueblos grandes y felices de España.

BELTRAN, A. (1959): *Tortosa, centro natural de una comarca. Inventario y posibilidades económicas de la misma*. Tortosa, Jocs Florals, p. 31-80.

descripció de les matèries primeres de queè disposava la comarca era molt completa, per no dir exhaustiva.

En primer lloc, es destacava la fertilitat del sòl gràcies a les aportacions realitzades pel riu Ebre i per les mateixes característiques climàtiques de la zona. Això explica l'existència d'un sector agrícola important a la comarca basat en l'olivera, al secà; i l'arròs i les hortalisses, al regadiu. L'interès del sector primari com a possible matèria primera de la futura localització industrial, podia anar més lluny si s'hagués portat a terme alguns dels plans previstos que -com altres vegades no han deixat encara de ser plans fruit d'una època *desarrollista*- tenien per objectiu augmentar la pràctica del regadiu i millorar-ne les condicions, com eren el "Plan de Aprovechamiento del Ebro", que pretenia posar en regadiu més de 100.000 ha de secà, o el "Saneamiento del Delta", que tractaria de rebaixar la capa freàtica de les aigües.

Deixant a banda el sector agrícola, els recursos dels quals gaudia la comarca eren quantiosos, sinó només cal veure'n la llista. En primer terme sobresurt la riquesa mineral, mancada, deien, de prospeccions i capitalitzacions, encara que caldria preguntar-se per què no s'havien realitzat; la riquesa forestal, amb tantes possibilitats; la implantació de nous conreus industrials, com ara el tabac, plantes medicinals o farratgeres; l'explotació ramadera amb carns de conserva, pells i llanes; els productes agrícoles residuals, com plàstics, greixos i gomes; o els materials auxiliars de la construcció.

El segon factor de localització industrial analitzat foren les fonts d'energia, fent èmfasi en l'abundància d'aigua

disponible en el riu Ebre. Aquest apartat es completava amb un altre on s'estudiava la producció d'energia elèctrica ja utilitzada a Flix, i la que es podria produir en els embassaments de Mequinensa (1964) i Riba-roja (1967), així com els "futurs" de Xerta i Garcia. A més a més, s'apuntava una dependència important de les futures plantes de producció d'energia atòmica -Ascó I (1983) i Ascó II (1987)-, respecte un cabdal d'aigua com és -i ha estat així- l'Ebre.

Per acabar-ho d'adobar, el tercer factor de localització industrial del qual també gaudia la zona era la favorable xarxa viària. En aquest apartat s'insistia en la situació de cruïlla en què es troba Tortosa, pràcticament equidistant dels principals centres urbans de Catalunya, del País Valencià i de l'Aragó. Sense fer una descripció exhaustiva de les diferents vies que travessen la comarca, es ressaltaven les carreteres i ferrocarrils que vinculen aquest territori amb les àrees metropolitanes abans citades. De totes maneres, i repetint l'eufòria del període, també s'assenyalava com a via de gran importància la "imminent" (1977) construcció de l'autopista de Llevant "que atravesará sin duda el municipio de Tortosa".

Per últim, la consideració de comarca en sentit ampli portà els autors del Pla a incloure-hi, com a ports marítims els de Sant Carles de la Ràpita (Montsià) i el de Vinaròs (Baix Maestrat). Per si aquesta òptima disposició de les infraestructures viàries fos poca cosa, el mercat de consum dels productes agrícoles i industrials de la zona es calculava entorn dels cinc milions d'habitants, zona que es podia ampliar en el

futur a la mateixa França, porta d'Europa (sic).¹⁴⁸

5.1.2. El model de planejament

A nivell teòric, les expectatives d'una gran expansió de la ciutat quedaven reflectides en l'explicació dels criteris d'ordenació que mostraven, un cop més, les diferències existents entre la realitat socioeconòmica de la comarca, d'una banda, i la planificació prevista, de l'altra.

Els tres punts fonamentals del futur creixement de la ciutat eren els següents: a) definir el perímetre mínim que abastaria l'expansió dels municipis afectats en el futur, b) crear una nova ciutat en el sector meridional a ambdós costats del riu, i c) arribar a la formació d'una nova ciutat composta per quatre nuclis-sector que configurarien una ciutat de tipus mitjà amb una població total xifrada als voltants de 150.000 habitants.¹⁴⁹

La nova vertebració de la ciutat constaria, doncs, de quatre nuclis-sector, l'àmbit territorial dels quals comprendria els nuclis urbans existents de Tortosa i Roquetes, el raval de Jesús i els corresponents eixamples a aquests tres continus urbans. Les quatre àrees en les quals passaria a organitzar-se la zona eren les següents: 1) el casc antic i els eixamples, 2) Roquetes, el raval de Jesús i els respectius eixamples, i 3) dos altres nuclis-sector de nova creació on s'aplicarien els criteris

¹⁴⁸ AA.DD. (1964): *Plan General... vol. Memoria*, p. 12.

¹⁴⁹ La idea aportada per l'equip redactor del Pla general s'inscriu dins de la concepció organicista de la ciutat, enmig d'un marc socioeconòmic marcat per la confiança a ultrança en el creixement econòmic i, per tant, urbà; afavorint així la difícil associació de dos conceptes -no sempre complementaris-, com són ciutat i progrés econòmic i social.

AA.DD. (1964): *Plan General... vol. Memoria*, p. 13.

d'ordenació amb totes les seves conseqüències.

La principal aportació teòrica del Pla general de 1964 era, doncs, la proposta d'una nova estructuració del territori analitzat davant unes expectatives d'un gran creixement urbà. Aquest estudi representava la translació a un espai concret de fórmules empíriques pròpies dels plantejaments urbanístics del període històric en què se situa, les quals tenien com principal objectiu organitzar funcionalment l'espai urbà, a partir d'anar establint una zonificació del territori, atorgant-li una tasca social i/o econòmica determinada, dins d'un sistema jerarquitzat de nuclis urbans.

L'explicació del concepte de *sector-urbà* presenta poques dificultats, de manera que cadascun d'ells acollia entre 30.000/40.000 hab., els quals s'agruparien en unes 9.000/12.000 famílies que, a la vegada, ocuparien el mateix nombre d'habitatges, i tots junts gaudirien d'una àmplia gamma de serveis. El sector-urbà se subdividia en altres unitats menors que s'anomenaven *unitat-escola*, amb una població entre els 5.000/7.000 hab., que integraven entre 1.500-2.000 famílies, cadascuna de les quals tenia el respectiu habitatge i fruien d'uns serveis propis d'un centre-local, amb petita indústria i petit comerç, i servei de transport urbà. Així mateix, cada unitat-escola estava composta per diferents barris (o grups de blocs), integrats per una població xifrada entre 1.000-1.500 hab., reunits al voltant de 300/400 llars. A la vegada, aquests barris es componien de blocs (o grups de cases) de 200-400 hab., de cases (o grup d'habitatges) que reunien entre 20-40 persones, fins arribar a l'habitatge definit per l'habitable d'una família

formada entre 1-7 persones.¹⁵⁰

Per tal de refermar l'anterior descripció teòrica, l'equip redactor del Pla adjuntà a l'esmentada memòria un esquema ideal sobre el sector-urbà a manera de croquis circular amb diferents corones -ben mirat, gràficament el croquis podria estar representat a manera de diagrama de sectors (vegeu la figura núm. 13). Així doncs, en un diàmetre de poc més d'un quilòmetre, a partir del centre urbà es trobaven les diferents àrees, les quals tenien assignades les activitats referides en el punt anterior. Molt més interessant és el segon dels croquis (figura núm. 14), en el qual es tracta de reflectir la solució teòrica optada sobre l'espai concret a planificar.

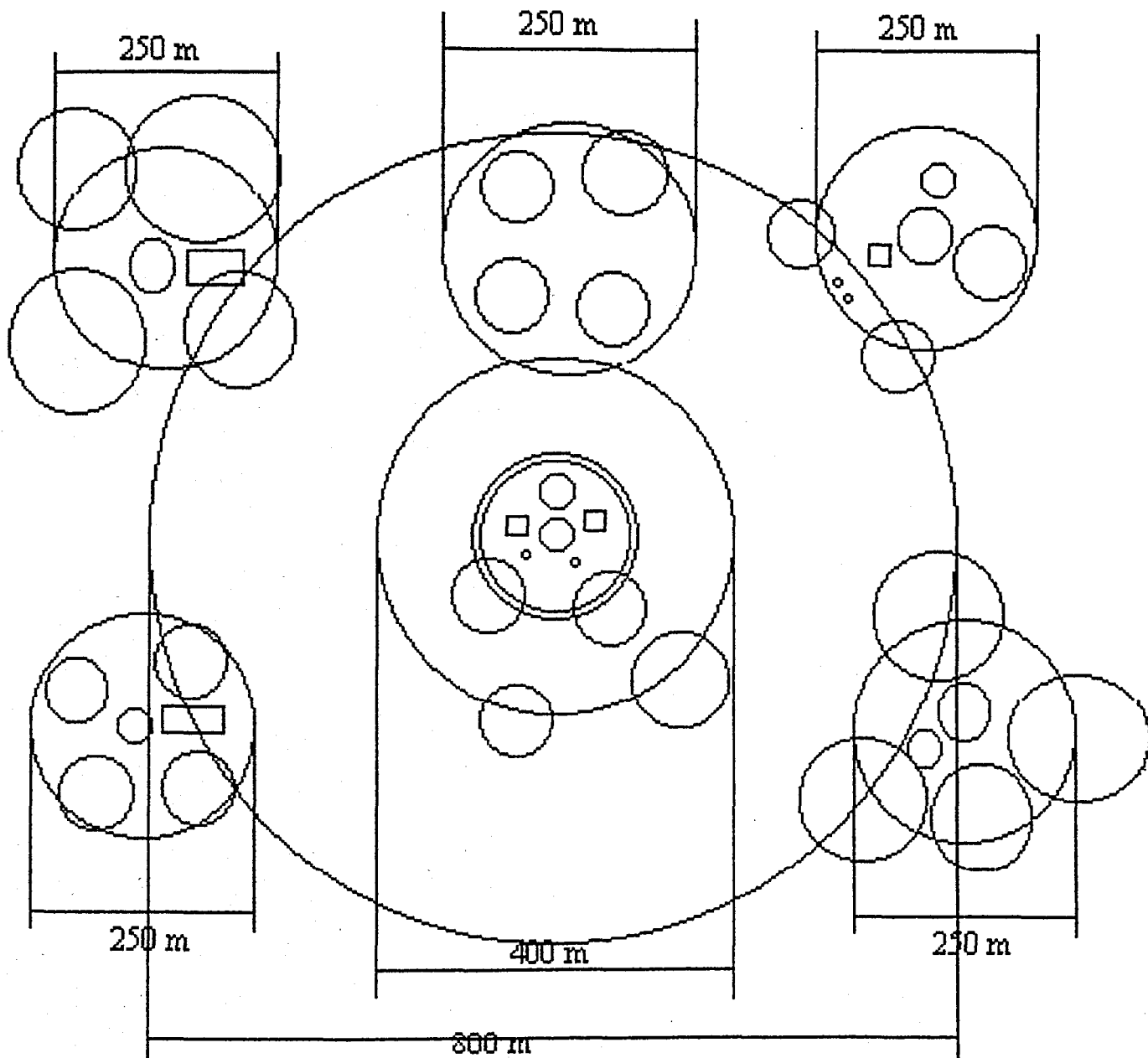
L'opció triada respon òbviament als criteris organicistes i jerarquitzants del període, de la mateixa manera que succeeix en l'anàlisi de les hipotètiques variables socioeconòmiques. Un raonament més racionalista hagués intentat preveure un creixement

¹⁵⁰ La disposició reflectida de les diferents parts que formaven l'engranatge de la ciutat mostren el model social imperant durant aquests decennis a Espanya, on es feia un èmfasi especial sobre la importància de la família com a eix aglutinador i estabilitzador de la política social, i la necessitat d'identificar família amb habitatge.

El professor Horacio Capel analitzà magistralment aquesta problemàtica, analitzant tant les qüestions referides a les característiques infraestructurals dels habitatges, les normes que els diferents agents urbans havien de complir -i com es portava a la pràctica la reglamentació urbanística-, les controvèrsies respecte a la qualitat de les edificacions i, en definitiva, les raons socials de la política urbanística. En aquest sentit, l'adquisició de l'habitatge comportava un "(...)endeudamiento creciente de la clase obrera, que contribuye al mantenimiento de la "paz social", i, encara més clara era la visió dels dirigents de les immobiliàries, com ho prova la cita extreta pel mateix H. Capel "el trabajador, aparte de ser propietario de algo tan fundamental como es su propia vivienda posee un capital mínimo que le sirve de garantía para futuros endeudamientos".

CAPEL, H. (1977): *Capitalismo y morfología urbana en España*. Barcelona, Libros de Cordel, p. 133-134.

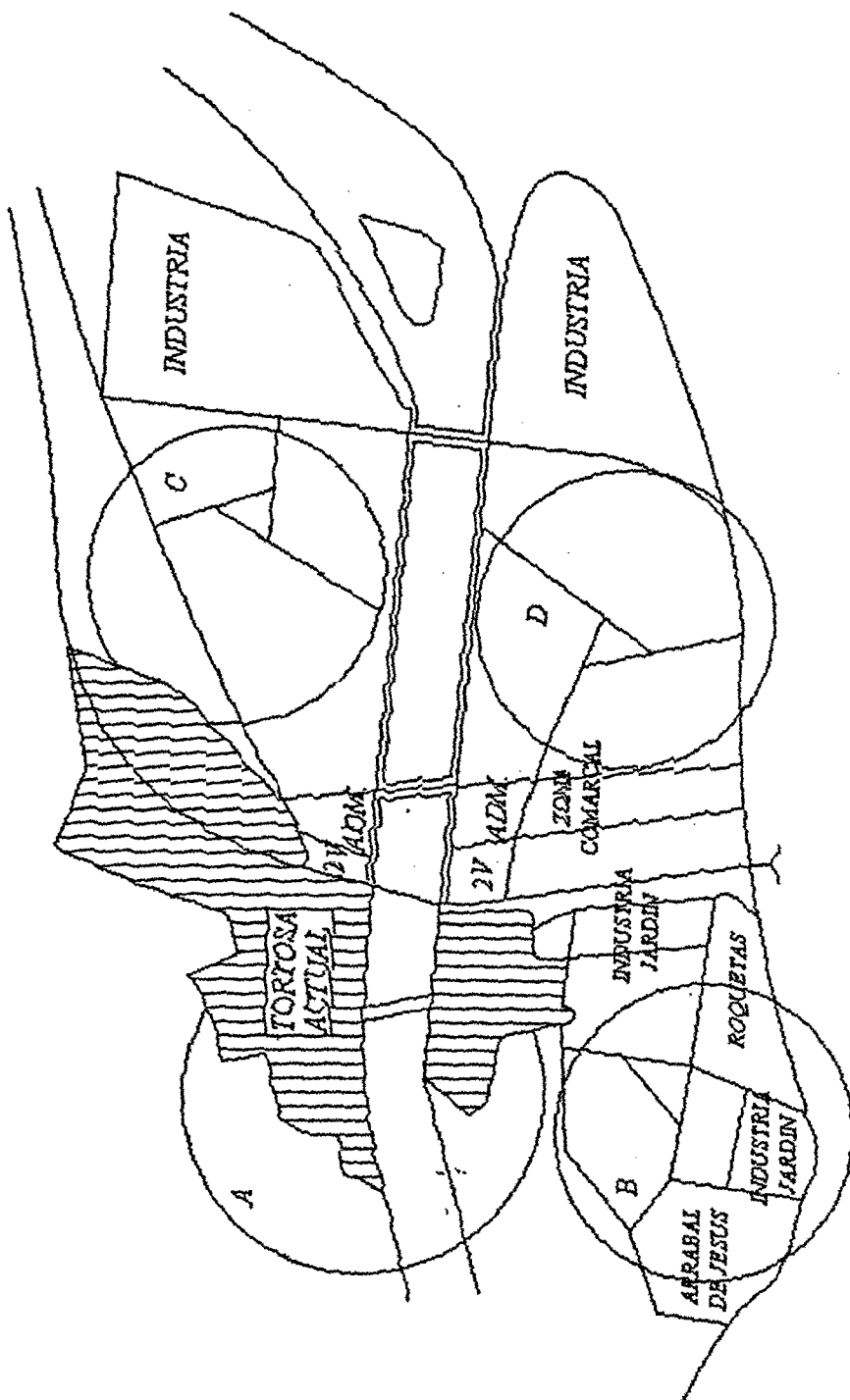
Figura núm. 13. L'esquema de sector urbà (PGOU, 1964)

- GRUPO DE TIENDAS NECESIDADES PRIMARIAS
- CENTRO LOCAL
- PEQUEÑO COMERCIO E INDUSTRIAS NECESIDADES INMEDIATAS
- ◎ CENTRO URBANO
- ◐ BARRIO DE VIVIENDAS CON ÍNDICE DE APROVECHAMIENTO DEL SUELO PEQUEÑO (DENSIDAD REDUCIDA INSTALACIONES COSTOSAS)
- ◑ BARRIO DE VIVIENDAS CON ÍNDICE DE APROVECHAMIENTO DEL SUELO GRANDE (DENSIDAD ELEVADA ECONOMÍA DE INSTALACIONES)

FONT: AA.DD. (1964): *Plan General...* vol. Memòria, s.p.

Figura núm. 14. La planificació adoptada (PGOU, 1964)

FONT: AA.DD. (1964): Plan General... vol. Memòria, s.p.

atenent a uns valors més contrastats i fiables, sense deixar-se portar per una confiança cega en les possibilitats d'un gran desenvolupament del territori comarcal, i tenint en compte els avantatges que altres indrets podien oferir.

La decisió presa no encaixava, doncs, en la realitat urbana de Tortosa -curiosament els quatre sectors planificats feien referència al territori estricte de la ciutat de Tortosa (incloent-hi el raval de Jesús) i de Roquetes, deixant en l'oblit la resta d'importants nuclis que llavors formaven part del municipi-, ja que, d'entrada, era molt difícil identificar l'actual zona urbana de Tortosa amb el que havia de ser el sector-tipus anteriorment definit, amb les corresponents dotacions infraestructurals i equipamentals que suposadament haurien de tenir. Per si això fos poc, el segon sector-urbà entorn de Roquetes-raval de Jesús, estava molt lluny d'assolir els nivells demogràfics, econòmics i de tota mena que els planificadors podien preveure. Pel que fa als altres dos sectors urbans, situats aigües avall de la ciutat, en ambdós marges del riu, entre el nou pont damunt l'Ebre i sengles polígons industrials, no han arribat a albirar mai la seva urbanització i això no és previst que succeixi fins d'aquí a molts lustres, tot i que sí s'esmerçaren grans esforços per tenir els dos polígons industrials, el de Camp-redó i el de Vinallop, tal com s'ha explicat en el capítol tercer.

5.1.3. La zonificació

Un cop descrits els objectius perseguits i els criteris a emprar per tal d'arribar a aconseguir la solució adoptada,

l'equip redactor del pla passava a analitzar breument les tretze zones diferenciades en el citat Pla general. Aquestes zones diferenciades ho eren a priori a causa de la seva *funció urbana*, encara que aquesta pauta no fou seguida sempre, com veurem a continuació.

En primer lloc s'analitzaven les que podem denominar zones *residencials*. Aquestes es distingeixen entre: 1) el casc antic, 2) l'Eixample i, 3) la ciutat-jardí.

Respecte al *casc antic*, l'equip redactor del Pla es limità a assenyalar que després d'aprovar-lo es redactaria un Pla de remodelació, amb la finalitat de "(...) evitar mayores desafueros y aceptar lo que existe como mal menor", això volia dir, per tant, que no es pensava portar a terme cap actuació de gran importància sobre aquest sector de la ciutat.¹⁵¹ El comentari referit a l'Eixample encara era més breu que l'anterior, éssent l'única aportació vàlida la consideració d'eixample del barri de Ferreries, així com els eixamples de Roquetes i del raval de Jesús. La mateixa brevetat es trobava a l'hora de definir la ciutat-jardí, i es feia èmfasi en la necessitat de millorar els accessos d'aquesta zona a l'artisticomonumental.

El segon punt de vista per tal d'establir noves zones era la *funció econòmica*, i es distingien en aquest grup quatre noves zones: 1) l'administrativa i comercial, 2) la industrial, 3) la d'indústria-jardí i, 4) la de reserva d'indústria.¹⁵²

¹⁵¹ AA.DD.(1964): *Plan General... vol. Memoria.* p. 12.

¹⁵² En aquesta divisió queda palesa la importància que es pensava que tindria el desenvolupament industrial a la zona. De tota manera -com es veurà a continuació-, aquesta classificació hauria pogut ser molt més simple, diferenciant una zona administrativo-comercial i una altra d'industrial. En la nostra

La funció administrativa i comercial que havia de desenvolupar la ciutat era concebuda des d'un punt de vista excessivament jerarquitzant. Dins d'aquesta zona es distingien tres subzones: a) el centre administratiu i comercial de sector-urbà o conjunt de sis unitats-escola, b) el centre administratiu i comercial de la futura ciutat, *city* o "cabeza orgànica de la misma" amb una superfície d'11,08 ha i, c) el centre administratiu i comercial de la ciutat com a capital de comarca, amb una superfície de 10,19 ha.¹⁵³

L'emplaçament de la indústria era concebut, com ja s'ha dit més amunt, en ambdós marges del riu, amb una superfície de 95,50 ha en el marge esquerre (Camp-redó) i 40,04 ha a la riba dreta (Vinallop). Els factors que determinaven aquesta elecció eren: a) els accessos immediats per carretera i ferrocarril, b) la situació propera al riu, per facilitar-ne les necessitats d'abastiment d'aigua i el desguàs, i c) els vents dominants. La

tesi de llicenciatura, referida al continu urbà de Tortosa, vàrem dividir l'estructura interna de Tortosa en cinc sectors: 1) comercial i residencial de classes mitjanes, 2) financer i burgès, 3) industrial i de classes mitjanes, 4) de residència de classes mitjanes i 5) residencial de classes baixes. Les principals diferències entre les dos classificacions radica en el fet que, mentre per a l'equip redactor del Pla les zones tenen una caracterització més uniforme, nosaltres creiem que a la ciutat -la de 1964 i la de 1984-, existia una conjunció entre activitat econòmica i residencial.

Vegeu GARCIA RODRÍGUEZ, A. (1984): "Los contrastes urbanos de Tortosa. Aproximación al estudio de su espacio interno". A TARRACO. Cuadernos de Geografía, Tarragona: Departamento de Geografía de la Universitat de Barcelona, Tarragona, Vol. 4-5, Any 1983-84, p. 139-155.

¹⁵³ L'intent de conjugar en una mateix projecte un *foro* local o de sector-urbà, un altre de provincial -per comarcal-, a més de la distinció d'una *city*, ens assembla un assaig no gaire afortunat de generar un model de ciutat imperial franquista, en la qual es tracta de conjugar la funció de capital pròpia de l'imperi romà, amb la de l'imperi britànic.

zona d'*indústria-jardí* era la que es trobava en les sortides dels nuclis de Roquetes i del raval de Jesús.¹⁵⁴ Més utòpica era encara la distinció d'una *zona de reserva de sòl industrial* destinada a "(...) la construcción de industrias una vez ocupados enteramente los comprendidos en las denominadas zonas industriales".¹⁵⁵

El tercer criteri que hem emprat per classificar les tretze zones distingides ha estat el que, d'una manera àmplia, pot denominar-se equipaments. Aquest grup inclouria un total de cinc zones: 1) la *unidad-escuela*, 2) la *comarcal*, 3) la de *verde público*, 4) les *zones especiales*, i 5) la de *protección de comunicaciones*. A continuació tractarem d'esbrinar què hi ha al darrere de cadascun d'aquests apel·latius, alguns dels quals a priori no són gaire explicatius.

La *zona d'unitat-escola* era la principal aportació frustrada del Pla, com s'ha vist més amunt en referir-nos al "nucli-sector". Ara, en descriure les pretensions buscades en planificar la ciutat en aquestes unitats-escola, cal citar els criteris a què haurien d'atendre aquestes unitats. En primer lloc, les unitats-escola estarien construïdes sobre espais públics lliures i enjardinats on, a més, la circulació rodada i la de vianants estarien separades. D'altra banda, els carrers estarien definits pels blocs d'habitatges, els quals desembocarien en més espais verds. Les escoles -que defineixen les zones- ocuparien els

¹⁵⁴ Es tracta de la petita indústria que existeix en qualsevol nucli urbà de les mateixes dimensions que, malgrat que no es digui, també existeix a Tortosa. La "importància" de Tortosa obligava a dotar la ciutat d'una àrea industrial de grans dimensions.

¹⁵⁵ AA. DD. (1964): *Plan General...vol. Memoria*. p. 17.

espais centrals i tindrien un fàcil accés de vianants per als nens, mentre que els automòbils accedirien a les botigues i als habitatges per l'exterior dels edificis que, a més, tindrien un nombre d'aparcaments proporcional al nombre d'habitatges.¹⁵⁶

L'anomenada *zona comarcal* era d'una gran indefinició quant a la funcionalitat que havia de tenir, essent aquestes les úniques paraules amb les quals s'al·ludeix a la zona "(...)suelo destinado a facilitar a los habitantes de la Comarca, las funciones básicas que periódica y transitoriamente deben desarrollar en la ciudad".¹⁵⁷

Per contra, la *zona d'espais verds* era la més concreta, ja que posava èmfasi en els terrenys que havien de gaudir d'aquesta condició. Els paratges elegits eren les ribes del riu i l'espai paral·lel a l'actual parc municipal, situat a l'altra banda del riu; això és, entre el pont del ferrocarril i el nou pont de l'Ebre.

¹⁵⁶ La pretesa importància donada a l'ensenyament -sense explicar si es referia al públic o al privat- és una mostra més del desconeixement de la ciutat de qui partia l'equip redactor del Pla. Per comprovar l'estat de l'educació a Tortosa només calia fer un repàs del nombre d'instal·lacions i el seu estat, de manera que la primera lectura els hauria mostrat l'elevat nombre de centres privats-religiosos situats en els millors indrets de la ciutat, i els escassos centres públics, ubicats tots ells en la perifèria i en un estat força lamentable.

En la nostra tesi de llicenciatura insistíem sobre aquesta temàtica referida als primers anys vuitanta, en els quals els cinc centres d'EGB públics es trobaven situats al Grup del Temple, a Ferreries, a Remolins, a Sant Llätzer i a la Mercè en el barri del Rastre. Mentre que els centres privats es trobaven en una situació molt més cèntrica: Col·legi de la Consolació, Betània i Bisbe Moll, a l'Eixample; Col·legi de les Teresianes, a l'Eixample del Temple, i Col·legi Sant Josep, al Rastre. GARCIA RODRÍGUEZ, A. (1983): *La ciudad de Tortosa. Población y funciones urbanas.* p. 203-206.

¹⁵⁷ AA. DD. (1964): *Plan General... vol. Memoria.* p. 15.

El quart apartat, anomenat *zones especials*, era el més plural i el que tractava de reflectir una a una les instal·lacions per als diferents equipaments. La primera zona especial era la de comunicacions, que se centrava entorn de la "nova" estació de ferrocarril a Ferreries, amb una superfície de 35,13 ha. Directament relacionada amb les comunicacions, s'establí una cinquena zona denominada de protecció de comunicacions, la qual afectava els terrenys adjacents als espais que hi estaven dedicats, en compliment de les ordenances vigents.

En segon terme, se citava la zona especial d'usos sanitaris als quals sorprenentment, no se'ls dedicava ni una sola paraula. Els usos esportius s'emmarcaven dins de les corresponents planificacions de les unitats-escola. Respecte al cementiri es manifestava la necessitat d'ampliar el que ja existia. D'altra banda, els recintes històrics o monumentals s'englobaren en una àrea especial amb pretès interès turístic. L'última zona especial considerada era la militar, per a la qual es preveia reservar el Castell de Tenasses.

La tretzena de les zones diferenciades no era pròpiament una zona urbana, ja que se l'anomenava zona de sòl rústic i en ella s'incloïen els terrenys no integrats en cap de les dotze zones descrites anteriorment.

5.1.4. El Pla d'etapes

La memòria del Pla acabava amb una breu exposició del denominat Pla d'etapes, el qual consistia en una presentació de les actuacions a realitzar durant l'aplicació del Pla general. Les intervencions a desenvolupar es dividien en dues fases, amb

la particularitat que les ressenyades en la segona d'aquestes fases no es podien portar a terme fins que no s'haguessin acabat les de la primera.

Les iniciatives a engegar durant la primera fase se subdividien, a la vegada, en tres etapes diferenciades per al municipi de Tortosa, i tres etapes més per al de Roquetes. Globalment, les actuacions a desenvolupar al llarg de la primera fase es resumien en: a) desenrotllar el nucli "sector B" -que incloïa Roquetes i el raval de Jesús- i el seu centre administratiu, b) realitzar el nucli "sector C" -el qual comprenia des de l'Eixample del Temple fins a l'actual polígon industrial- i el seu centre administratiu, c) executar les obres de la zona industrial A, això és, l'actual polígon industrial Baix Ebre-I; d) forjar les zones d'indústria-jardí, les quals es trobaven entre el barri de Ferreries i Roquetes, d'un banda; i entre el raval de Jesús i Roquetes, de l'altra; e) aprofundir en el centre administratiu de la ciutat, f) crear les dos terceres parts del centre comarcal, situat a la riba dreta del riu entre el pont del ferrocarril i el nou pont; i g) completar les zones verdes en la riba esquerra del riu.

Aquesta primera fase s'havia de realitzar en el municipi de Tortosa seguint les tres etapes següents: 1) creació de dues unitats-escola en el sector B (24,42 ha), 31,83 ha de zona industrial A, una altra unitat-escola en el sector C i 12,31 ha més d'indústria-jardí; 2) creació de dues unitats-escola en el sector B (25,76 ha), 13,32 ha de centre comarcal, 31,83 ha de zona industrial A i una altra unitat-escola en el sector C; 3) les dues unitats-escola restants, en el sector B (25,19 ha), 1,71

ha del centre administratiu del sector B, i 11,08 ha del centre administratiu de la ciutat i les 31,85 ha restants de la zona industrial A.

Pel que fa al municipi de Roquetes, pel fet d'estar inclòs parcialment en el sector B, no hi ha activitats específiques en la primera etapa, mentre que en la segona es delimiten 13,32 ha de centre comarcal i 12,31 ha d'indústria-jardí, i en la tercera etapa s'hi inclouen: dues unitats-escola del sector C (20,76 ha), 4,84 ha del centre administratiu del sector C i 14,70 ha d'indústria-jardí.

La segona fase preveia la realització de les següents actuacions: a) nucli-sector D, b) zona industrial B, c) completar el terç que mancava del centre comarcal, d) construir el centre administratiu de la comarca, i e) enjardinar la riba dreta del riu.

Les intervencions a portar a terme a Tortosa en les tres etapes distingides eren: 1) dues unitats-escola del sector D amb 27,79 ha, i 13,34 ha de la zona industrial B; 2) una altra unitat-escola en el sector D amb 21,95 ha, 13,34 ha de zona industrial B i 10,19 ha del centre administratiu de la comarca; i 3) zona d'espais verds.

Igual com succeïa en la primera fase, en les iniciatives a realitzar a Roquetes no s'esmentava la primera etapa, mentre que en la segona es preveia engegar una unitat-escola del sector D amb 21,95 ha i altres 13,32 ha del centre comarcal; i en la tercera etapa dues unitats-escola del sector D amb 27,36 ha, les 13,34 ha restants de la zona industrial B i 3,02 ha del centre

administratiu del sector D.¹⁵⁸

5.2. L'estudi economicofinancer

El volum corresponent a l'estudi econòmic i financer és el de dimensions més grans dels que configuren el treball. Malgrat la quantitat ingent d'informació que comprèn, el cert és que en aquest estudi les mancances sobresurten per damunt de les aportacions, ja que no es presenta cap anàlisi del sector financer, i és, per tant, la seva denominació errònia, perquè els continguts responen a una aproximació a l'estructura social i econòmica de la comarca.

Així doncs, aquest volum és dividit en tres apartats, en els quals s'analitzen respectivament: a) la comarca de Tortosa (delimitació, població i estructura econòmica), b) les perspectives de desenvolupament, i c) la ciutat de Tortosa i el pla d'urbanisme.

5.2.1. La delimitació de la comarca

El primer d'aquests apartats s'iniciava amb la delimitació de la comarca. Aquest epígraf representa, al nostre entendre, les quatre pàgines escrites amb més realisme de tota la documentació que conforma el Pla de 1964, tot i que s'hi inclouen excessives comparacions entre el paper que representa el riu Ebre en aquesta comarca i el del riu Nil a Egipte.

Després de començar a definir la comarca als voltants de

¹⁵⁸ Totes aquestes iniciatives quedaren en un nivell purament teòric, ja que cap d'elles es portà a la pràctica, tot i el càlcul de les dimensions i l'elecció de l'emplaçament. En cap cas, emperò, hi consta el seu valor i com es pensaven finançar, tal com es veurà en l'apartat següent.

l'Ebre i assenyalar l'elevat nivell d'homogeneïtat existent en tot el territori -al mateix temps que s'acompleixen condicions de complementarietat entre els pobles-, els autors d'aquest subapartat desmitificaven una idea molt estesa en aquestes latituds, que era el fet de pensar que la comarca de Tortosa és la sortida natural de tota la Vall de l'Ebre a la Mediterrània, ja que la comunicació entre la desembocadura i la part alta del llit fluvial és i ha estat molt difícil.¹⁵⁹ El deficient estat de les carreteres, tant per Gandesa a la dreta, com per Móra d'Ebre a l'esquerra, provoca un ofegament de la comarca (de Tortosa) en el sector septentrional.

La segona idea fictícia que s'afrontava era la que presentava la comarca de Tortosa com una zona fàcilment comunicada per via marítima, reconeix, a més, que l'activitat portuària quedava absorbida pel port de Tarragona. Recalcant, també, la impossibilitat de canviar la situació, posant com a exemples les dificultats sorgides durant l'impuls donat per Carles III i, més recentment, amb la sal que dels Alfacs es porta a l'electroquímica de Flix per via marítima fins a Tarragona i, des d'allí a Flix en tren.

El tercer aspecte a analitzar d'una manera realista era el de paper de cruïlla entre Catalunya i València. No es parlava de les connexions amb l'Aragó, que quedaven englobades en el primer dels punts comentats. La principal raó que justificava la manca de relacions consistents de la comarca amb les dues àrees metropolitanes era, un altre cop, a causa de les dificultats de

¹⁵⁹ AA.DD.(1964): *Pla General...vol. Estudio económico y financiero*, p. 1.

comunicació, com a conseqüència de la presència dels contraforts muntanyencs de les serres del Boix, de la Batalla, de la Creu, de l'Esteve i del Mar en direcció a Tarragona, i de la serra de Montsià i del Godall en direcció a Castelló. L'afirmació més categòrica venia com a conclusió de l'anàlisi anterior, ja que es conclouïa que entre la zona del Camp de Tarragona i la de Tortosa hi havia una àrea econòmicament desèrtica que, per tant, no originarà cap tràfic interzonal.¹⁶⁰

La síntesi de les tres qüestions debatudes donava peu als autors d'aquest apartat a definir la comarca de Tortosa com una comarca tancada o, per suavitzar aquest terme, "comarca-frontera", l'àmbit territorial de la qual comprenia, per tot això, la mateixa demarcació que el partit judicial, això és, els municipis englobats en les actuals comarques del Baix Ebre, del Montsià i els municipis de Rasquera i Ginestar, inclosos en la comarca de la Ribera d'Ebre.

5.2.2. La població

La breu anàlisi de l'estructura demogràfica es realitzà d'una manera força tradicional, s'estudia primer l'evolució de la població, s'establiren diferents períodes i s'analitzaren les causes que els originaren i, després, s'incidí en els moviments migratoris i les raons que els motivaren.

L'estudi de l'evolució de la població durant el període 1900-1960 feia palès l'escàs creixement experimentat per la població comarcal (82.400 hab. la primera data, i 108.157 hab.

¹⁶⁰ AA.DD.(1964): *Plan General...vol. Estudio económico-financiero*, p. 4.

la segona, cosa que representa un creixement anyal del 0,5%). Tanmateix, aquest creixement no havia estat fruit d'una evolució constant, sinó que havia sofert uns ritmes desiguals. Les fases de gran creixement es corresponien amb l'entrada en funcionament dels dos canals de regadiu que facilitaren l'expansió dels nuclis deltaics. Aquest creixement va quedar aturat entre 1920-1940, mentre que a partir de l'acabament de la Guerra Civil hi hagué una recuperació demogràfica deguda a la major demanda dels productes agraris (oli i arròs). D'ençà 1950 es produí una nova pèrdua demogràfica (112.269 hab. l'any 1950, enfront dels 108.157 referits per 1960).¹⁶¹

El creixement demogràfic global per a la macrocomarca tortosina amagava unes grans diferències internes entre els municipis deltaics i costaners, que creixien ràpidament (Amposta, l'Ametlla de Mar, Sant Carles de la Ràpita), mentre els municipis de l'interior perdien població a un ritme accelerat (Xerta, Alfara de Carles, Godall). El resultat no era cap altre que un fort desequilibri entre uns municipis amb una forta presència de l'agricultura de regadiu i la pesca, enfront d'uns altres que giraven al voltant d'una agricultura tradicional de secà.

Una conseqüència de la desigual evolució de la població fou l'onada migratòria que des de les localitats de l'interior s'adrecaren o bé cap als municipis de la costa i Tortosa, o bé cap a Barcelona i les seves rodalies. La comarca rebé, també, un fluxe d'immigrants procedents del País Valencià i de Múrcia, que

¹⁶¹ Per a una anàlisi més exhaustiva de la població comarcal i de la ciutat, cal consultar: GRAU, J.J. i SORRIBES, J. (1985): *El Baix Ebre*, p. 27-55 i BAILLA, M. (1995): *Canvi demogràfic...* p. 25-39.

s'intal·laren a les localitats deltaiques.

5.2.3. L'estructura econòmica

L'anàlisi de l'estructura econòmica de la comarca segueix l'ordre clàssic dels tres grans sectors productius: primari, secundari i terciari. En el cas del territori que ens ocupa, l'activitat agrícola era el que acaparava més protagonisme.

Després de realitzar un ràpid repàs a la distribució dels conreus, diferenciant els terrenys de secà -amb predomini de l'olivera i el garrofer-, i les terres de regadiu -gairebé monopolitzades pel conreu de l'arròs-, es passava a analitzar les principals mancances que afectaven aquesta dualitat de produccions.

Els principals problemes que incumbien l'agricultura de la comarca tenien a veure, precisament i per raons que es veuran en l'apartat següent, amb les infraestructures de regadiu. D'aquesta manera, les necessitats més peremptòries previstes radicaven a pal·liar els dèficits d'aigua, els quals eren deguts al gran dispendi d'aquest recurs realitzat en el conreu de l'arròs. Així mateix, l'escassa capacitat d'arrossegament del riu creava dificultats al Delta, ja que feia que els llims que el van originar beneficiessin més les terres altes que no pas les baixes.

El gran repte que, segons l'equip redactor del PGOU del 64, es plantejava a la subcomarca deltaica era limitar el monoconreu del l'arròs, producte del qual Espanya era excedentària i l'exportació del qual era dificultosa. Per tal d'afrontar aquesta situació es plantejaven les solucions següents: a) introduir una

rotació de conreus en la qual l'arrós fos succeït per altres cereals com ara el panís o farratges com l'alfals, sense esgotar la riquesa dels sòls; b) potenciar la ramaderia intensiva, ampliant les hectàrees dedicades a pastures; c) plantar sistemàticament fruiters -cítrics particularment-, donat el baix risc de gelades i malgrat els forts vents del Nord; d) introduir nous conreus d'horta que no fos necessari emparrar, com el tomàquet o la bajoca, o conreus industrials com el cotó, que, a més, tenien un preu de protecció oficial, -encara que eren poc rendibles sense aquesta protecció.

Igual com succeïa amb el regadiu, les terres de secà estaven gairebé monopolitzades, en aquest cas pel conreu de l'olivera. L'anàlisi que es realitzà respecte a l'olivera constitueix un dels grans encerts del treball, ja que malgrat la recent riquesa que havia aportat l'oli en la postguerra, el cert era que el futur no es preveia tan clar. Així doncs, el principal inconvenient que presentava l'olivera era la gran dificultat de mecanització en les feines de recollida, que obligava a utilitzar gran quantitat de mà d'obra, amb uns salaris amb clara tendència alcista. La mecanització del sector agrari, en general, es feia palesa en la reducció del garrofer, freqüentment associat a l'olivera. La resta de produccions de secà eren insignificants, encara que en el treball es confonien la importància de l'ametller amb la de l'avellaner, aquest darrer pràcticament inexistent a la comarca.

L'apartat dedicat al sector primari acabava amb un breu comentari adreçat a cadascun del restants subsectors que l'integren. En primer lloc, es descrivia molt somament quina era

la situació de la ramaderia, la qual es col·locava per sobre de la mitjana provincial, encara que hi destacaven les espècies tradicionals, com els ovins, tot i el gran auge sofert per l'avicultura. Més clara era la visió regressiva que es tenia de la pesca, malgrat l'ampliació del port de Sant Carles de la Ràpita. D'altra banda, la referència als recursos forestals era més vaga, ja que es limitava a assenyalar les tradicionals masses forestals dels Ports de Tortosa-Beseit.

L'anàlisi de l'activitat industrial es deixà per a l'apartat final del treball, on s'argumentarà en favor d'establir un polígon industrial a Tortosa. És per això, que l'únic que es comentava del sector secundari era la manca d'una gran dinàmica industrial, així com que les indústries es trobaven repartides per tota la comarca, i en sobresortien Amposta, Sant Carles de la Ràpita i Tortosa.

Tot el realisme que impregnava el repàs del sector primari i secundari deixà d'existir quan s'analitzà el sector terciari i, en particular, el subsector comercial. Per als autors del PGOU del 64, l'àrea comercial de Tortosa abastava a un total de 112.767 hab., als quals s'hi podien afegir els de les subàrees d'Alcanyís amb 45.192 hab. i els de la Sénia amb 4.346 hab., això significava una hipotètica àrea comercial de 162.305 hab. És a dir, es repetia l'àmbit territorial de la comarca de Tortosa identificada amb el partit judicial i s'anava més enllà, tal com ja s'ha esmentat a l'inici d'aquest apartat. A més, aquest vast territori estava mal comunicat entre sí, com s'ha vist anteriorment, fins i tot el ferrocarril de via estreta Tortosa-La

Cava estava a punt de desaparèixer.¹⁶²

5.3. Perspectives de desenvolupament

Aquest apartat constituïa el punt fonamental de l'estudi economicofinancer, i la base del pretès gran desenvolupament de Tortosa i la seva comarca. El plantejament general del capítol era molt clar, ja que es partia de la situació socioeconòmica vigent per arribar a una situació futura sensiblement diferent, gràcies a les millores introduïdes. Així, després de constatar que les comarques amb predominança de l'activitat agropecuària eren les que tenien un menor nivell de desenvolupament i una taxa de formació de capital més baixa, s'assenyalava que per canviar aquest model econòmic calia: a) augmentar la productivitat, b) aconseguir una industrialització dels recursos agraris, i c) establir una nova política de comercialització dels esmentats productes.

La millora de la productivitat agrícola de la comarca passava, segons l'equip redactor del PGOU del 64, per engegar tres importants iniciatives: 1) el Pla de sanejament del Delta, 2) el Pla d'aprofitament integral del Baix Ebre, i 3) les possibilitats del canal del marge esquerre del riu.

Els objectius que s'intentaven aconseguir amb el Pla de sanejament de Delta eren força ambiciosos, perquè es pretenia fixar el curs i el cabal del riu i, sobretot, establir les condicions per fugir del monoconreu de l'arròs, el qual seria

¹⁶² Els redactors del PGOU del 64 creien objectivament, que el conegut "carrilet" no desapareixeria, sinó que en ser comprat per RENFE significaria una millora del servei. AA.DD. (1964): *Plan General...* p. 15. El carrilet va fer el seu darrer viatge el 1967.

substituint per altres conreus, entre els quals sobresurt el panís.¹⁶³ Amb les obres que el Pla de sanejament comportava (aprofundiment dels desguassos, revestiment, bombeig, etc.) es pensava obtenir uns resultats altament positius, que rendibilitzarien amb abundància la inversió prevista de 150 milions de pessetes.¹⁶⁴

Els grans avantatges que reportaria el projecte no admetien cap discussió: a) augment del valor de la propietat, de l'ordre del 50%; b) augment dels rendiments agrícoles, c) repercussions socials, amb desaparició de les migracions temporals i increment de les rendes salarials en un 70%; d) desenvolupament de la indústria, comerç i transport; e) increment de la producció ramadera i dels farratges, i f) millora quantitativa de les aportacions tributàries.

La segona gran iniciativa a emprendre per transformar

¹⁶³ La superfície conreada d'arròs entre les comarques del Baix Ebre i Montsià era l'any 1962 d'un total de 16.936 ha., que representaven el 84% de les superfícies conreades. El municipi que dedicava més extensió a l'arròs era el d'Amposta amb 5.143 ha., seguit de les llavors pedanies de Sant Jaume d'Enveja amb 3.093 ha., la Cava amb 3.010 ha. i Jesús i Maria amb 1.840 ha.

El canvi en l'estructura productiva no s'ha produït com ho constaten les superfícies que en l'actualitat encara són conreades d'arròs. Així, al Montsià -Amposta i Sant Carles de la Ràpita- les superfícies conreades d'arròs eren l'any 1.981 de 5.245 ha., mentre que el panís només n'ocupava 492 ha. A la comarca del Baix Ebre la situació es mantenia o s'havia incrementat en els nous municipis deltaics; així Sant Jaume d'Enveja tenia 3.415 ha. d'arròs, mentre que el nou municipi de Deltebre pujava fins a 7.037 ha., i tota la comarca sumava 11.795 ha., mentre que el panís es quedava en 345 ha.

GRAU, J.J. i SORRIBES, J. (1985): *L'economia del Baix Ebre. Vol I Estructura i dinàmica socio-econòmica*. Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya, p. 73-74.

¹⁶⁴ El cost en pessetes corrents de 1995 seria de 2.826,15 milions, atès que en aquesta data una pesseta de 1964 en valia 18,841.

l'estructura econòmica de la comarca era l'anomenat aprofitament integral del curs baix de l'Ebre, mitjançant el qual es pensaven ampliar substancialment les superfícies regades i obtenir una important producció hidroelèctrica. Dins d'aquesta obra s'inclouïen projectes que ultrapassaven els límits territorials prèviament definits, com era la construcció del canal Xerta-Calig, que a més de posar en regadiu 20.000 ha. en els municipis de l'anomenada comarca de Tortosa, en crearien 30.000 ha. en la província veïna de Castelló.¹⁶⁵ A més, perquè no quedés cap aspecte sense tractar, es pensava augmentar la capacitat d'industrialització de Tortosa i estalviar l'efecte "depressiu" que podria crear la industrialització de Tortosa sobre la costa castellonenca (sic).¹⁶⁶

La segona part de l'anomenat "desenvolupament integral del riu Ebre" tractava d'una àmplia transformació de terres de secà en regadiu en el marge esquerre del riu, amb una superfície total

¹⁶⁵ El projecte del canal que havia de portar les aigües de l'Ebre fins al riu Millars, per, d'allí, arribar fins a les portes de la Quarta Siderúrgica de Sagunt, es va limitar primer fins a Càlig i, finalment, només se n'ha construït el tram fins al riu Sénia. El canal permet un cabal de 19 m³/s, els quals van ser reduïts fins 15 m³/s, un cop es va desestimar la seva arribada a Sagunt. D'aquesta quantitat, 8 m³/s serien utilitzats per regar els diferents municipis de les comarques del Baix Ebre i del Montsià afectats, mentre els 7 m³/s restants servirien per abastir les diferents localitats castellonenques.

Les previsions inicials estaven desorbitades, ja que les 50.000 ha que entrarien en regadiu, han estat limitades a 11.174 ha dins les Terres de l'Ebre, i 13.538 ha dins les comarques de Castelló. A aquestes superfícies s'hi podrien afegir 3.000 ha més per aspersió.

La realitat és ben descoratjadora. El tram Xerta-Sénia, ja construït no ha entrat en funcionament i les obres realitzades fins ara només permetrien posar en regadiu unes 6.000 ha.

GRAU, J.J. i SORRIBES, J. (1982): *El Montsià. Estructura i dinàmica socio-econòmica*. Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya, p.320.

¹⁶⁶ AA.DD.(1964): *Plan general...* p. 25.

de 60.000 ha., encara que no es definia respecte a l'indret des del qual es produiria l'extracció de les aigües (Xerta, Campredó...). Òbviament, igual com en el marge dret, amb l'ampliació del regadiu no s'acabava el projecte, sinó que es pretenia que l'aigua arribés fins al Camp de Tarragona, on es podrien posar en regadiu 30.000 ha., el dubte que presentava aquest pla era saber si es tractava d'una possible justificació per tal de portar a terme el transvasament. El finançament d'aquest important projecte es pensava distribuir a parts iguals entre la iniciativa pública i la privada.

La previsió respecte a l'ampliació del regadiu en el marge esquerre era d'un cost de 2.200 milions de pessetes, mentre que el del pla del marge dret s'estimava en 1.819 milions de pessetes.

La conclusió que d'aquestes tres grans iniciatives realitzaren els mateixos autors tornava a situar el problema en el seu lloc. La base d'aquest raonament radicava en el fet que mentre les citades actuacions formaven part d'una solució hidràulica, els problemes de l'agricultura eren molt més profunds. A banda de les dificultats de caràcter estructural de l'agricultura espanyola, el municipi de Tortosa presentava una desigual distribució de la propietat, ja que entre 62 propietaris es repartien la tercera part de la superfície agrícola, malgrat que, a causa de la seva gran extensió, també hi hagués una gran quantitat de petits propietaris, la qual cosa feia palesa la desigual distribució de la propietat de la terra. La segona carència de l'agricultura de la comarca de Tortosa es devia a l'esmentada hegemonia dels cultius de l'arròs i de l'olivera,

agreujada per les dificultats en la seva comercialització i mecanització, respectivament; la qual hauria de ser parcialment substituïda per la potenciació del sector ramader i hortofrutícola.

La resolució d'aquests entrebancs serien els que facilitarien, o no, un desenvolupament industrial basat en els recursos de l'agricultura i, en menor consideració, els de la ramaderia i de la pesca. La resta d'activitats industrials eren insignificants i, a més, era imprevisible que aquesta situació canviés.¹⁶⁷

Així doncs, la profunditat de l'anàlisi sembla mostrar que ens trobem davant d'un pla de desenvolupament territorial, més que d'un PGOU, pròpiament dit. L'element fonamental d'aquest desenvolupament econòmic seria l'existència d'un recurs bàsic com l'aigua que permetria l'explotació d'uns recursos agraris potencialment molt importants que, posteriorment, donarien lloc a una industrialització agropecuària la incidència de la qual cobriria un espai que es vertebraria al voltant de Tortosa i, finalment, aquest desenvolupament industrial seria l'element que atrauria unes grans inversions industrials provinents de l'exterior i que situarien Tortosa i la seva comarca en el lloc que es mereixia.

No cal dir que per aconseguir plenament aquests objectius, el que realment caldria haver fet fóra posar espais industrials a disposició dels inversors, encara que en moltes ocasions foren

¹⁶⁷ "Toda perspectiva que abogue por industrias con una elevada composición orgánica del capital, si no se hallan directamente vinculada a la agricultura, nos parece francamente utópica".

AA.DD.(1964): *Plan General...* p. 32.

els terratinents locals qui els compraren per tal de prendre posicions davant una previsible expansió econòmica.

Al llarg del treball és fonamental l'interès que tingueren els seus redactors per tal de promoure infraestructures econòmiques bàsiques, però és cert que es notaven a faltar més constrenyiments per tal d'aconseguir variar substancialment la xarxa de comunicacions bàsica, que, certament, ha canviat molt poc en els més de trenta anys transcorreguts des d'aleshores fins ara.

5.4. La ciutat i el pla d'urbanisme de 1964

Al llarg de tots els apartats referits anteriorment s'havia anat justificant la necessitat de dotar la ciutat de Tortosa amb un pla general d'urbanisme a causa de la dinàmica econòmica presumptament expansiva que travessava l'esmentada comarca del mateix nom. En aquest breu apartat es pretenia fer una aproximació més acurada a les necessitats concretes del continu urbà tortosí, basat en dos raons: d'una banda, la justificació econòmica del Pla i, de l'altra, la conveniència d'establir a Tortosa un polígon industrial.

Entre els primers, això és, els factors dinamitzadors de Tortosa, es feia referència a l'ampli sector terciari del qual gaudia la ciutat, la qual disposava la vasta àrea d'influència ja descrita repetidament. Tortosa havia de realitzar el rol de "city" respecte a la comarca, i gaudir d'una "zona comarcal" per afrontar les demandes de la comarca respecte a la seva capital. La dinàmica econòmica de la ciutat es basava, doncs, en un sector terciari que abastia la comarca, i en la petita indústria de

transformació dels productes agrícoles que, si es prenen les mesures citades en l'apartat anterior podien multiplicar el nombre d'aquestes indústries.¹⁶⁸ Malgrat tot, es tenia clar que mancava un desenvolupament industrial fort per canviar el ritme econòmic i, si aquest no es produïa, no tindria lloc el volgut desenvolupament urbà de la ciutat.¹⁶⁹

La segona gran raó argüida per portar a terme el nou Pla general era la de disposar d'un polígon industrial o *industrial state*, el qual era considerat, segons la terminologia de l'època, "conveniente y necesario". Els objectius a assolir amb el polígon industrial eren dos: en primer terme, aconseguir que l'Ajuntament pogués dirigir realment la política urbanística canalitzant la demanda de sòl industrial i evitar la més que previsible especulació del sòl¹⁷⁰ i, en segon lloc, escurçar el termini de realització de les iniciatives a emprendre en aquest camp, temps

¹⁶⁸ El ritme de creixement era difícil de preveure, encara que ja es citava el cas de Tarragona, el polígon industrial de la qual havia fet possible una gran atracció d'indústries.

A banda d'aquest comentari tan freqüent en l'època, el cert és que el desitjat creixement no es tenia clar si es produiria, segons es desprèn de l'afirmació realitzada respecte a la indústria de transformació dels productes primaris: "(...) la indústria agrícola que aunque no de grandes dimensiones es ya promesa de un futuro que no ha de ser muy lejano".

AA.DD. (1964): *Plan General... vol. Estudio económico-financiero*. p. 33.

¹⁶⁹ "Si las condiciones actuales permanecieran no puede proyectarse un crecimiento notable de la ciudad, mientras que si un proceso de industrialización lograra arraigar en su término el crecimiento podría ser muy rápido hasta incluso alcanzar un aumento del 4 al 6 por ciento anual de población como están experimentando muchas poblaciones que por su tamaño son comparables a Tortosa".

AA.DD. (1964): *Plan General... vol. Estudio económico-financiero*. p. 34.

¹⁷⁰ Finalment, el polígon industrial es realitzarà amb independència de l'actuació municipal, com es veurà en el capítol següent.

molt inferior al necessari en les grans transformacions agràries descrites en el darrer apartat i que, a més, podria beneficiar-se de les economies externes generades, com les ja citades de Tarragona.

6. El Pla general d'ordenació urbana de 1986¹⁷¹

El procés tècnic i jurídic que tenia per objectiu substituir el Pla general d'ordenació urbana de l'any 1964, arrenca oficialment de principis de 1981,¹⁷² i va superar el darrer dels tràmits al cap de cinc anys, això és el gener de 1986.

El procediment que conduí fins a l'aprovació definitiva del nou Pla fou el tipificat per la Llei del sòl.¹⁷³ El primer d'aquests passos consistí en l'anomenada promoció del Pla, la qual sorgí del si del consistori, malgrat que la Llei assenyala

¹⁷¹ Els treballs previs del nou PGOU daten de l'any 1979, data en què es produí el canvi de govern municipal. En aquests primers documents es tracta de reflectir totes les mancances acumulades al llarg dels anys seixanta i setanta, raó per la qual creiem del tot oportú realitzar l'estudi d'aquest Pla general en aquest treball que, cronològicament, hauríem d'acabar justament amb la proclamació del primer ajuntament democràtic. Hi ha una segona raó que justifica la inclusió d'aquest apartat, ja que creiem que estudiar l'evolució urbana de la ciutat atenent-nos a un únic PGOU de les característiques esmentades a l'apartat anterior, no permetria conèixer veritablement les necessitats reals de la ciutat.

¹⁷² L'encàrrec oficial data del 24 de gener de 1981, tot i que l'equip redactor ja havia estat treballant sobre el projecte des d'un temps abans, atès que l'any 1980 s'havia elaborat un estudi titulat *Informació urbanística de Tortosa prèvia a l'adaptació i revisió del Pla General*, i l'arquitecte redactor recorda que fou contractat per l'Ajuntament l'11 d'abril de 1979.

RIBAS PIERA, M. (Dir) (1983): *Pla General d'Urbanisme de Tortosa*. s.l., s.e., s.d., vol. Normativa, p. 1-3.

¹⁷³ BERTRAN, S. i ALTRES (1983): *Manual de formación municipal. Nueva edición revisada y actualizada 1983*. Barcelona: Centre d'Estudis Urbanístics Municipals i Territorials (CEUMT), p. 217.

que ho pot fer des de qualsevol iniciativa, ja sigui pública o privada. Un cop acordada la redacció del Pla, aquest fou encarregat als tècnics per tal que elaboressin un primer document, que després de ser exposat públicament fou aprovat per l'Ajuntament.¹⁷⁴ En ser acceptat per majoria en sessió plenària de l'Ajuntament, el Pla quedà aprovat inicialment.¹⁷⁵ En el cas que ens ocupa, l'aprovació inicial del nou Pla tingué lloc el mes de setembre de 1983.¹⁷⁶ A més, aquesta aprovació portà implícita la suspensió de llicències d'obres, amb la finalitat que no es

¹⁷⁴ Els dos documents elaborats van ser sotmesos a informació pública en compliment de l'article 125 del Reglament de planejament. S'hi van presentar 19 escrits d'al.legacions el 10 de desembre de 1981. A la vista dels treballs realitzats, de les al.legacions presentades i dels informes dels serveis tècnics municipals, l'Ajuntament, reunit en sessió plenària el dia 13 de febrer de 1982, va aprovar el document *Criterios, objetivos y soluciones generales de Planeamiento de la adaptación y revisión del Plan General de Tortosa* i la seva continuació.

Entre les escasses modificacions figurava la de situar la densitat mitjana en 60 habitatges/ha. que, amb uns índexs de 2,75 habitants/habitatge, resulta una densitat de 165 habitants/ha.

RIBAS PIERA, M. (Dir) (1985): *Pla General...* p. 63-64.

¹⁷⁵ Segons consta en la Memòria del mateix Pla, l'equip redactor va lliurar a l'Ajuntament el dia 13 de juny de 1980 els documents sobre *Informació Urbanística*, que examinava diferents aspectes de la realitat urbanística municipal: 0. Presentació del municipi de Tortosa, 1. El poblament i l'urbanisme. 2. Les infraestructures, 3. La industrialització, 4. L'agricultura, 5. Els factors ambientals, 6. Síntesi de la informació.

Més endavant, el dia 10 de juliol de 1981, s'entregava el document titulat *Criteris, objectius i solucions generals de Planejament*, amb dos tipus d'opcions. En primer lloc, hi figuraven les de caràcter general: vigència del futur pla, l'àmbit territorial, la previsió de població, l'ocupació del sòl residencial i el model de poblament adoptat. En segon lloc, s'especificaven les opcions de caràcter general: la regulació urbanística de les zones de muntanya i de les zones d'horta, la política de localització: l'habitatge, la indústria i els equipaments bàsics, les infraestructures de transports i la hidràulica.

RIBAS PIERA, M. (Dir) (1983): *Pla General d'Ordenació Urbana 1983*. s.l., s.e., Vol. Memòria, p. 62.

¹⁷⁶ AJUNTAMENT DE TORTOSA (1987): *Acció de govern 1983/1987*. Tortosa, l'Ajuntament, p. 57.

produïssin actes d'edificació contraris a les previsions del Pla.¹⁷⁷

D'acord amb la normativa, una vegada aconseguida l'aprovació inicial, l'Ajuntament l'exposà públicament durant un període de temps no inferior al mes, perquè, un cop presentades i valorades les corresponents al·legacions, aquestes fossin, o no, considerades en sessió plenària de l'Ajuntament. En el moment que això va succeir, el Pla quedà aprovat provisionalment.¹⁷⁸ La resolució d'aquesta etapa respecte al nou Pla de Tortosa s'allargà un any i mig, ja que l'aprovació provisional data del mes d'abril de 1985.¹⁷⁹

El darrer dels permisos necessaris era l'aprovació definitiva, la qual li fou concedida, com ja s'ha dit, el 8 de gener de 1986, mesura que corresponia prendre a l'autoritat màxima en aquest camp que, en el cas de Tortosa, és la Comissió Provincial d'Urbanisme de la Generalitat.¹⁸⁰

Així doncs, el nou Pla general d'urbanisme¹⁸¹ substituï l'anteriorment vigent, el qual ho era des del mes de novembre de

¹⁷⁷ BERTRAN, S. i ALTRES (1983): *Manual...* p. 218.

¹⁷⁸ BERTRAN, S. i ALTRES (1983): *Manual...* p. 218.

¹⁷⁹ AJUNTAMENT DE TORTOSA (1987): *Acció...* p. 57.

¹⁸⁰ AJUNTAMENT DE TORTOSA (1987): *Acció...* p. 55.

¹⁸¹ Els documents que integren el nou Pla general d'ordenació urbana de Tortosa són els següents: *Informació urbanística*, compost per 7 monografies i 68 plànols - l'actualització d'aquesta informació s'ha realitzat en un altre volum anomenat *Complements d'informació urbanística*-; *Criteris, objectius i solucions generals del planejament*; els documents normatius que inclouen *Memòria, Normes urbanístiques, programa d'actuació i estudi econòmic-financer*, a més dels corresponents plànols d'ordenació.

RIBAS PIERA, M. (Dir) (1983): *Pla General...* pp. 64-65.

1964,¹⁸² amb les petites variacions introduïdes en les Modificacions de maig de 1971.¹⁸³ Entre aquestes dues dates (1966), l'arquitecte S. Tarragó va redactar un projecte de pla parcial en el sector del Temple.¹⁸⁴

¹⁸² Els autors del nou Pla de 1986 defineixen el Pla de 1964 com inacceptable, atès que es basava en un gran creixement, ja que preveïen que la població es quadruplicaria sense justificació, i pel seu esquema "organicista", basat en les teories de les unitats de veïnat, d'on resulten les anomenades unitats-escola com a elements de creixement. A més, assenyalaven greus deficiències per la manca d'importants elements d'ordenació urbana, com infraestructures, espais verds, etc.; i la inexistència d'un pla d'etapes.

RIBAS PIERA, M. (Dir) (1983): *Pla General...* p. 3 i p. 145-152.

¹⁸³ RIBAS PIERA, M. (Dir) (1983): *Pla General...* p. 2.

Més endavant, els mateixos autors del projecte resumeixen les actuacions que han modificat el pla de 1964. Aquestes han estat:

. Pla especial de reforma interior "zona Eixample del Temple", aprovat el 7 d'abril de 1982 i sense executar.

. Pla parcial Ferreries, aprovat el 13 de desembre de 1978. Tenia una superfície de 17,3 ha, també sense executar.

. Estudi de detall de l'illa delimitada pels carrers Sol, Ginestar i sense nom, a Remolins. El projecte fou desenvolupat per l'arquitecte F. Pedrell, aprovat per l'ajuntament l'11 de febrer de 1980, amb una extensió de 0,24 ha. Ha estat realitzat.

. Estudi de detall en el polígon industrial Baix Ebre, promogut per l'Institut Català del Sòl, aprovat per la Comissió Provincial d'Urbanisme el 16 d'octubre de 1982. Té 3,22 ha i no està executat.

. Estudi de detall dels carrers St. Blai i carreró St. Blai, aprovat per l'Ajuntament el 16 de gener de 1983, però impugnat per la CPU. Té una extensió de 0,014 ha. i no està executat.

. Estudi de detall del carrer del Puig, aprovat el 18 de maig de 1983, amb una superfície de 0,40 ha. Sense realitzar.

RIBAS PIERA, M. (Dir) (1983): *Pla General...* p. 17-18.

¹⁸⁴ Aquest pla tenia en compte l'espai comprès entre la via del tren al Nord i l'Est, el riu a l'Oest i una circumval·lació de nova creació al Sud. L'objectiu d'aquest projecte era dotar d'habitatges un increment poblacional que l'any 2000 es preveia que fóra de 70.000 persones. A la vegada es deia que era inassolible l'objectiu de tenir 150.000 hab., tal com preveia el recentment aprovat PGOU de 1964. La distribució prevista de la població per barris era la següent:

Sector	Pobl. (1966)	Pobl. (2000)	Llocs treball
Ferreries	3.076	37.800	12.000

Els trets definitoris del nou Pla general eren argumentats per qui l'aleshores era el regidor d'Urbanisme, Joan Chavarria, en els següents termes: "Les línies fonamentals són les del realisme, fixant una ciutat més fàcilment realitzable amb els mitjans de la Corporació, superant la perspectiva del creixement desrollista dels anys seixanta, així com per a fixar un sostre poblacional ajustat a uns creixements moderats resultants d'una prognosi de base més científica i també per la preocupació en conservar la ciutat sobretot en els trets que millor la

St. Llätzer	1.428	11.500	5.000
Parc	1.443	5.000	---
Temple	2.871	16.500	1.500
Remolins	75 (sic)	2.200	400
Casc	14.000	14.000	10.000
TORTOSA	20.685	70.300	28.900

Per aconseguir aquest objectiu es pretenien executar 3 plans parcials que es durian a terme també en tres etapes, i quedaria pendent de determinar l'actuació en els terrenys propietat de Renfe. El cost total d'urbanització era de 65.121.667 ptes.

Les principals obres que preveia aquest Pla parcial eren:

1. Continuació del carrer Cervantes mitjançant un pas subterrani per sota de les vies del tren (obra que també figura en els objectius del PGOU de 1986).
2. Alliberament d'amplis espais destinats al servei de Renfe, quan l'estació es traslladés a Ferreries, per crear un complex comercial amb un "edifici-tunel" en el baixador.
3. Construcció d'una passarel·la per damunt de la via del tren des del carrer poeta V. Garcia fins a l'estació del carrilet, i unió del carrer Despuig amb la carretera del cementiri.
4. Creació d'un nivell intermedi en el llit fluvial que estaria entre el que tenen les aigües en l'època de l'estiatge i la cota superior del llit fluvial, a "modo de las riveras parisinas".
5. Creació de l'avinguda Joan Abril, que seria una "espléndida rambla" que tindria 65 m d'amplie, i que constituiria el futur "Passeig de Gràcia" tortosí. A més, en un extrem s'aixecaria una torre de negocis que "a modo de testero de la actual iglesia que hay en construcción, cierra la prolongación del Paseo por levante abriéndose por su extremo hacia el río".
6. Creació d'un passeig arbrat en la perllongació del carrer Cervantes i R. Docks, a manera de rambla.

Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 125 de l'AHCTE.

No cal dir que, igual que en altres oportunitats, algunes d'aquestes obres -tot i la grandiositat d'alguna d'elles- eren i són necessàries i, en algun cas, imprescindibles.

defineixen, evitant el trencament de la seva trama urbana i al mateix temps donant-li les capacitats de resposta que demana el futur".¹⁸⁵ Però, a continuació, feia un comentari més "sorprenent", quan deia que el nou Pla general era d'una "(...) vital importància per a tota la ciutat, especialment per a la zona de l'extraradi, concretament dels xalets i altres edificacions".¹⁸⁶

L'àmbit territorial que havia de cobrir el nou Pla era la totalitat del municipi, i la seva vigència havia de ser indefinida, segons l'article 45 de la Llei del sòl, encara que segons l'article 1.4 de les Normes caldrà revisar el pla d'Urbanisme sempre que es produeixi alguna d'aquestes dos condicions: primer, que es cobris en un 70% l'edificació de les parcel·les situades en sòl urbanitzable o, segon, que amb anterioritat al compliment del segon quadrienni la població del municipi superés els 45.000 hab.¹⁸⁷

¹⁸⁵ AJUNTAMENT DE TORTOSA (1987): *Acció...* p. 55.

¹⁸⁶ Per tal de donar més concreció, afegia: "Pel que fa a aquest tema la postura reflectida en el nou pla urbanístic permet fer edificacions fora de l'àrea urbana en terrenys que van des del jornal fins als dos jornals. D'altra banda la zona urbana s'amplia fora del casc podent-se fer edificacions en terrenys de mig jornal, parcel·lació que sols es podrà realitzar en dues zones concretes: al Parc de Nivera i al costat del Seminari Diocesà. En la zona declarada com a rústica les edificacions sols es podran fer en propietats que tinguen una superfície com a mínim de quatre jornals de superfície". A continuació, per cloure la "concreció" se cita dins del mateix paràgraf l'equip redactor del Pla general.

AJUNTAMENT DE TORTOSA (1987): *Acció...* p. 56-57.

Els redactors del Pla reconeixien la importància d'aquest tipus d'edificacions que es concentraven en els sectors de: la "simpàtica", St. Josep de la Muntanya, barranc de Caputxins, Costa del Cèlio i Jesús.

¹⁸⁷ La primera d'aquestes condicions implicaria que s'edificuessin un total de 56 ha, atès que el sòl urbanitzable s'havia calculat en 80 ha, el qual representava el 0,36% de la

La manca de les condicions econòmiques bàsiques perquè es produís un fort creixement demogràfic en els propers anys al municipi de Tortosa, feien que l'equip redactor del Pla situés el sòl urbanitzable necessari en 25 ha -enfront de les 80 ha programades-, amb una densitat mitjana de 50 habitatges/ha.¹⁸⁸ Les previsions de sòl industrial eren únicament de 3 ha. -cal recordar que l'extensió del polígon industrial Baix Ebre-I és de 111 ha.

A la vista d'aquestes dades cal convenir amb els redactors de l'esmentat Pla que els problemes no eren quantitativs, sinó qualitativs.¹⁸⁹

superfície municipal total.

El segon dels condicionants previstos encara era de més difícil realització, ja que la població del municipi, segons el padró de 1982 era de 28.238 hab. Amb aquesta població es van realitzar dues projeccions, en ambdues es considerava que el saldo migratori fóra nul fins a 1988 i positiu a partir d'aquesta data entre 2.000/2.400 persones/any, i el creixement vegetatiu se situaria en el 6,12% en la primera hipòtesi i en el 6,82% en la segona. D'acord amb aquestes projeccions, en el període 1982-1995 la població total arribaria a 31.774 hab. en la primera hipòtesi, i a 32.454 hab. en la segona. RIBAS PIERA, M. (Coord.) (1979): *Informació urbanística...* vol. 0, p. 11.

Segons l'actualització del padró municipal d'habitants de l'1 de maig de 1996, la població total era de 31.088 hab., dels quals 24.304 hab. vivien en el casc urbà i els restants, 6.784 hab., es repartien entre les barriades de Camp-redó, Bitem, els Reguers, Vinallop i el raval de Jesús.

¹⁸⁸ El sòl urbà de tot el municipi era el 1979 de 515 ha, de les quals 219,45 ha ho eren en el marge esquerre, 106,08 ha en la riba dreta i les restants, 189,47 ha, ho eren en els altres nuclis del terme municipal. RIBAS PIERA, M. (Coord.) (1979): *Informació prèvia...* vol. 1, p. 136.

¹⁸⁹ Aquest major realisme s'observa des del primer document que elaborà l'equip que coordinà M. Ribas Piera, quan en el volum de síntesi es deia: "La població de la Ciutat de Tortosa (en xifres rodones, 20.000 habitants sobre els 30.000 de tot el terme) és en termes absoluts la mínima per assolir el nivell de capitalitat que sempre ha tingut, dins del context d'una Catalunya que en els darrers vint anys ha canviat substancialment pel que fa als seus nuclis urbans, en quantitat i en mida".

I, més endavant, s'afegia: "Això vol dir dos coses:

6.1. Els criteris generals de planejament

D'aquest gran apartat l'aspecte més interessant el constituïa, al nostre entendre, el referent al traçat de les infraestructures bàsiques. D'entre les obres que eren imprescindibles per a una millor vertebració del teixit urbà en destaquen aquestes tres: a) enllaçar la Carretera de la Simpàtica amb el barranc del Rastre, d'una banda, i amb la pujada a Santa Clara, de l'altra; b) potenciar l'accés meridional amb un sistema de places-turbina, mitjançant l'accés al nou pont de l'Ebre i l'enllaç amb els ravals meridionals, i superar la barrera marcada pel canal de l'esquerra i pel ferrocarril; c) connectar els dos eixamples per sota de l'estació del ferrocarril.¹⁹⁰

a) que Tortosa té capacitat per créixer, a partir de les seves funcions urbanes per ara indiscutides.

b) que Tortosa risca de passar a un graó inferior en quant a funcionalitat territorial, si aquest creixement no es produís".

RIBAS PIERA, M. (Coord.) (1979): *Informació urbanística...* vol. 6, p. 24.

¹⁹⁰ En el moment de fixar les infraestructures bàsiques, creiem que l'equip redactor del nou Pla no va seguir l'ordre de les necessitats prioritàries de la ciutat.

En primer lloc, creiem que l'obra que pot donar una major cohesió a la ciutat i li pot permetre una ulterior expansió és la integració del barri de Ferreries en el si de la ciutat, superar l'actual situació, en la qual sembla que existeixin dues ciutats. La solució a aquest problema passa per la construcció de més ponts i passarel·les que permetin enllaçar les dues ribes del riu d'una manera fàcil, ràpida i barata.

En segon lloc, és obvi que la ciutat no està perfectament integrada, de manera que els ravals meridionals tenen una necessitat peremptòria de millorar la seva xarxa de comunicacions. Però, per què no era possible soterrar per sota de la ciutat el canal de l'esquerra uns altres cinc-cents metres quan ja ho està des de Remolins? Amb aquesta solució, només caldria buscar una sortida al ferrocarril que, efectivament, és una barrera, com en moltes altres poblacions catalanes, però a les quals s'han buscat altres solucions: canviar l'emplaçament de l'estació -p. ex. al Temple o a la "nova" estació de Ferreries-, soterrar-lo, aixecar-lo... o, simplement reduir-lo a un ferrocarril de via morta, tal com ha succeït d'ençà el 1996.

A més, la problemàtica del ferrocarril sorgia en la tercera

Com els autors del Pla assenyalen, la imatge de la ciutat queda definida per un front fluvial que la creua perpendicularment en direcció Nord-Sud, i el fons muntanyós de llevant.¹⁹¹ I, perquè així continuï essent, cal reforçar el passeig fluvial fins al nou pont de l'Ebre a l'àrea del Temple¹⁹² i protegir els monuments del centre històric de la ciutat.¹⁹³

El creixement de Tortosa es concentrà en quatre sectors de

de les necessitats infraestructurals al·ludides, la conjunció dels dos eixamples. Per tant, el pas del tren i la seva estació per la ciutat calia enfocar-los des d'una perspectiva superior.

La primera de les infraestructures esmentades és necessària, però no deixa d'ésser una via secundària que serveix per enllaçar totes les urbanitzacions de residències secundàries existents en el sector oriental de la ciutat (Mig Camí, per un costat, i la Costa de Capellans, per l'altra). Així i tot, aquesta circumval·lació entre les urbanitzacions de la "muntanya" no s'ha portat a terme.

Per últim, la segona infraestructura, la de les places-turbina i l'enllaç amb els ravals meridionals se n'ha construït un i la connexió dels dos eixamples per sota de l'estació del ferrocarril està per veure. És evident que, un cop més, les intencions eren molt lloables, però el camí de les realitats, almenys a Tortosa, és molt diferent.

¹⁹¹ Més endavant, en referir-se al paisatge urbà, els autors del Pla realitzen unes asseveracions una mica contradictòries amb aquesta afirmació, quan es recorda que: "La ciutat viu a la vora del riu, però no abocada al riu", o que "la ciutat viu emparada pels turons de llevant, però mai ha gosat a enfilars-hi". Només el barri de Ferreries ha trencat aquesta persistència formal del paisatge tortosí "(...) presidit per aquestes dues constants: entreveure el riu i entreveure el Castell, o l'hospital i el seminari".

RIBAS PIERA, M. (1983): *Plan General...* p. 166.

¹⁹² Una obra relacionada amb el nou pont i el riu, que sembla que s'ha perdut en l'oblit, és la possibilitat de construir nous murs de contenció sobre la vall del riu. Aquesta seria una obra similar a la que es va construir els anys quaranta en el tram comprès des de l'entrada del riu a la ciutat (platja de la Xiquina) fins al pont del ferrocarril. No hi ha dubte que per facilitar una expansió de la ciutat cap a migdia, tant a una riba com a l'altra, és una obra que s'ha d'acabar fent. Una darrera consideració sobre aquest aspecte és que duent-lo a terme es contribuiria a la recuperació de la navegabilitat del riu, que sembla que és un dels objectius turístics a fomentar.

¹⁹³ RIBAS PIERA, M. (Dir) (1983): *Pla General...* p. 19-20.

la ciutat on hi havia més disposició de sòl urbanitzable. Aquests sectors són: el Temple, l'Escorxador, Ferreries Nord i Ferreries Sud; i n'eren considerades les millors àrees la zona del Temple i Ferreries Nord. D'altra banda, la menor iniciativa prevista es dona a l'Escorxador, el qual s'apunta com l'indret de la futura localització del nou parc de la Fira.¹⁹⁴ Per potenciar la urbanització d'aquests sectors de la ciutat s'han engegat sengles plans parcials.

Dels tres plans parcials, el més gran és del Temple I, amb una extensió de 100.800 m², on està previst edificar 508 habitatges, amb 67.539 m² de cessions públiques, concretades en 25.943 m² de vials, 11.040 m² d'equipaments i els restants 30.556 m² per a espais verds. El segon Pla parcial és el de Ferreries N, amb una extensió de 81.963 m², que significaran una construcció de 480 habitatges. D'aquesta superfície 50.548 m² seran cessions de l'Ajuntament, dels quals 22.380 m² seran vials, 16.353 m² espais verds i els restants 11.815 m² per equipaments. El tercer Pla parcial, de Ferreries S o Quatre Camins -encara que la millor denominació seria la de Ferreries Sud-Oest-, té una extensió total de 51.259 m², amb cabuda per 256 habitatges, on les cessions públiques previstes seran de 24.695 m², dels quals 14.377 m² ho seran per a vials, 5.167 m² per a zones verdes i 5.151 m² per a equipaments (amb el parc de bombers i una guarderia).¹⁹⁵

¹⁹⁴ RIBAS PIERA, M. (Dir) (1983): *Pla General...* p. 19-20.

¹⁹⁵ AJUNTAMENT DE TORTOSA (1987): *Acció...* p. 59.

6.2. L'estudi economicofinancer

6.2.1. Avaluació de les inversions

L'aspecte fonamental del Pla era avaluar-ne els costos. L'equip redactor va realitzar aquesta valoració a partir de l'estudi bàsic desenvolupat prèviament pel Centre d'Estudis de Planificació.¹⁹⁶

Les inversions previstes en el programa d'actuació es dividien en tres conceptes: a) infraestructures bàsiques, b) equipaments, i c) parcs i jardins públics. La importància de les infraestructures viàries va fer necessari subdividir-les en relació amb el seu interès, ja fos d'abast supramunicipal, municipal, se centrés en l'adquisició d'immobles, en l'obertura i l'eixamplament de carrers o en les obres d'infraestructura de serveis tècnics (col.lectors, depuradores i dipòsits d'aigua), com es veurà més endavant.

L'avaluació dels costos de les inversions a realitzar en l'esmentat programa d'actuació pujava a un total de 3.960 milions de ptes. de l'any 1983.¹⁹⁷ Les actuacions apareixen reflectides en el quadre núm. 2 -i més detalladament en el quadre núm. 1 de l'annex-. Analitzant breument cadascuna de les partides considerades en els referits quadres, cal assenyalar, quant a l'espai utilitzat, la importància de les infraestructures viàries de caràcter supramunicipal, així com la superfície dedicada als parcs i jardins, les quals representen el 50,21% i el 30,89%,

¹⁹⁶ CENTRE D'ESTUDIS DE PLANIFICACIÓ (1984): *Reconocimiento territorial de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, vol. IV.

¹⁹⁷ L'import d'aquestes inversions en pessetes corrents de 1995 seria de 8.438,76 milions, ja que el valor adquisitiu d'1 pta. de 1983 era de 2,131 ptes.

respectivament, de tot l'espai considerat. Els altres apartats aglutinen, doncs, menys d'una cinquena part del sòl afectat, i són particularment minses les partides corresponents a les infraestructures de caràcter municipal i la d'equipaments. Això no obstant, la superfície compresa en cada actuació és un indicador poc fiable, ja que on s'aprecia la veritable importància de les diferents obres és en el cost que comporta cadascuna d'elles.

L'import total de les inversions apareix reflectit en tres grans partides. En la primera s'hi inclou el valor del sòl, en un segon registre hi figura el cost de les obres d'urbanització i, en la tercera, s'hi consideren altres despeses. Tal com queda reflectit en el citat quadre núm. 2, la major part de les inversions va destinada a l'import de les obres d'urbanització, amb el 84,93%, i queden en un segon terme el valor de les adquisicions (9,66%) i els altres costos (5,41%), aquests últims només afecten les infraestructures de servei tècnic.

Així doncs, les obres d'urbanització representaven el capítol fonamental de les inversions a realitzar. D'aquestes, la partida més gran la constituïen les obres de les infraestructures viàries bàsiques, amb més de 3.117 milions de ptes. de 1983, o sigui amb un 89,12% de les inversions totals en infraestructures, i, anant encara més lluny, amb el 78,71% de les inversions totals previstes en el Pla. Pel que respecta al valor de les adquisicions, aquestes només representaven el 4,75% del total a invertir en infraestructures, i els altres costos el restant 6,13%.

Quadre núm. 2. **Avaluació de les inversions derivades del Programa d'Actuació**
(en milers de ptes. de 1983)

ADQUISICIONS

Inversions	Uni (m2)	Uni (%)	Ptes mil	Ptes(%)	Obres Urb. %	Alt.Cost %	TOTAL	%		
I. BÀSIQUES	270.226	65,7	166.221	43,45	3.117.675	92,68	214.250	100	3.498.148	88,32
Supramunicipal	206.500	76,41	105.070	63,21	2.529.000	81,12	0	0	2.634.070	75,3
Municipal	24.180	8,94	32.190	19,36	112.000	3,59	0	0	144.190	4,12
Altres	4.246	1,57	11.286	6,79	389.675	12,5	0	0	400.961	11,46
Serv. Tècnics	35.350	13,08	17.675	10,63	87.000	2,79	214.250	100	318.925	9,12
EQUIPAMENT	13.940	3,39	121.155	31,67	0	0	0	0	121.155	3,06
PARCS i JARD.	127.057	30,89	95.191	24,88	246.226	7,32	0	0	341.507	8,62
TOTAL	411.273	100	382.567	100	3.363.901	100	214.250	100	3.960.718	100

* De vegades els totals parcials no es corresponen amb els totals finals.

FONT: RIBAS PIERA, M. (dir): *Pla General d'Ordenació Urbana de Tortosa. s.l., s.e., vol. estudi economicofinancer, p. 30-37.*

Dins l'epígraf de les infraestructures viàries bàsiques, les obres d'urbanització particularment importants eren les de caràcter supramunicipal, amb el 96,01% del total (2.529 milions de ptes. davant un total de 2.634 milions); i en les d'obertura i eixamplament de carrers (97,19%), i són molt més baixes en les de servei tècnic (27,88%), en què la diferència queda absorbida en la partida que agrupa els altres costos (67,18%). De tot aquest apartat el tret més destacable l'aporta el valor de les adquisicions del sòl municipal per a infraestructures, el qual representa el 22,32% del cost total.

La composició de costos en les altres dues grans línies d'actuació (equipaments, d'una banda, i parcs i jardins, de l'altra), destacava per la manca de dades respecte als equipaments, ja que només s'esmentaven el valor de les adquisicions. Mentre en l'apartat de parcs i jardins, la partida més gran se l'emportaven les obres d'urbanització (72,09%), encara que el valor de les adquisicions és força important (27,87% restant).¹⁹⁸

De manera detallada, i com queda reflectit en el quadre núm. 1 de l'Annex, dins de les infraestructures de caràcter supramunicipal sobresurt la realització del pont nou de l'Ebre a l'alçada de l'Eixample del Temple, per un import de 1.200 milions de pessetes.¹⁹⁹ Aquesta important via de comunicació, la

¹⁹⁸ En les dades recollides hi ha un petit desfasament de 90.000 ptes., entre els sumatoris parcials i el total.

¹⁹⁹ El nou pont del riu Ebre fou inaugurat el 30 d'octubre de 1988, i va passar a ser denominat oficialment "Pont del Mil·lenari de Catalunya", encara que en el programa d'actes editat per l'Ajuntament per al dia de la inauguració se l'anomenava "Pont de la Generalitat".

La cronologia oficial de la construcció del pont esmentat queda reflectida en les dades següents:

. Encàrrec del projecte per part del Departament de Política Territorial i Obres Públiques a l'equip encapçalat per l'enginyer José A. Fernández Ordóñez, a les darreries de 1981.

. Lliurament del projecte a la Generalitat el juliol de 1982, després de ser exposat públicament.

. Aprovació del projecte el 16 de març de 1983, el qual fou seguit per la col·locació de la primera pedra el 27 d'abril del mateix any.

En el díptic editat arran de la inauguració del pont (1988), s'avaluava el cost total de l'obra en més de 1.700 milions de pessetes. O sigui una desviació de 500 milions de ptes. que representarien un 41,66% del pressupost inicial, però que amb la inflació acumulada equivaldria a una quantitat similar o fins i tot inferior (amb una inflació mitjana del 10% durant cinc anys, els 1.200 milions inicials s'haurien convertit en 1.932,61 milions de ptes.).

AJUNTAMENT DE TORTOSA (1988): *Inauguració del nou pont de la Generalitat*. Tortosa.

incidència de la qual dins de la xarxa viària urbana comarcal i supracomarcal no tindrà la rellevància que l'envergadura de l'obra feia suposar, no incloïa, en l'avaluació de les inversions, ni la superfície a expropiar ni el seu valor. Amb la realització del pont nou de l'Ebre, anomenat inicialment del Temple, per l'Ajuntament -institució que el va finançar- i per l'ens autonòmic del bi-mil·lenari -denominació reconeguda oficialment i popularment-, s'esmerçaren prop de la tercera part de les inversions a realitzar en infraestructures viàries (34,30%) i una part considerable de les que es preveïen realitzar al llarg de l'aplicació del Pla (30,30%).

El pont nou seria l'obra emblemàtica de les que s'havien de construir en aquests anys, però aquesta obra d'interès supramunicipal havia d'anar acompanyada per altres de secundàries en les quals també s'esmerçarien quantitats elevadíssimes fins arribar al 66,50% del total de les inversions totals previstes.²⁰⁰

De les obres d'infraestructura d'interès municipal en sobresurt la previsió de construir un pas inferior al ferrocarril, que enllaçaria els dos eixamples de la ciutat a través dels carrers Cervantes i Ronda Docks. El pressupost total previst d'aquesta inversió era de 72 milions de pessetes (el

²⁰⁰ La majoria d'aquestes obres s'han portat a terme, i consistien en la millora dels enllaços de les carreteres que arribaven a la ciutat, cas de la N-230 (antiga carretera de València) amb la supressió d'un "punt negre" (el pont del Català), i de la C-235, que uneix la ciutat amb l'Aldea (A-7 i N-340). Malauradament, aquests enllaços s'haurien fet igual si les característiques de les carreteres en qüestió haguessin estat una altra (autovia) i, encara que és cert, que el traçat i el ferm s'ha millorat, això no vol dir que el resultat final pugui ser un altre.

D'altres obres, emperò no han tingut la mateixa sort, ja que projectes loables com l'enllaç entre les carreteres C-235 i N-230 a l'alçada del Polígon Industrial han quedat en l'oblit general.

49,93% de totes les previsions en infraestructures municipals).²⁰¹
La resta d'actuacions previstes són totes necessàries, tot i que la majoria estan per començar, cas de la variant que uneixi el Rastre amb la carretera de la Simpàtica o el condicionament de l'antiga carretera de la Petja.

En el tercer epígraf, corresponent a l'adquisició d'immobles i l'obertura i el condicionament de carrers, les aportacions se subdivideixen, gairebé a parts iguals, entre la urbanització de tota una àmplia sèrie de vials i la urbanització de solars sotmesos a execució de plans parcials (49,13% i 45,60%, respectivament). La resta es dedicaria a cercar solucions en carrers concrets de la ciutat, del casc antic fonamentalment.

El darrer apartat aplega les obres d'infraestructura relacionades amb el sanejament, l'aigua i l'electricitat. En total, aquest epígraf representa només el 9,12% de les inversions en infraestructures i, una mica menys, el 8,05%, en relació amb la totalitat. Les obres més representatives d'aquest ampli epígraf el representen els col·lectors i, sobretot, les depuradores -més si tenim en compte el moment en què es concep el pla. Concretament es pretenien construir fins a 3 depuradores, una a cada marge del riu i una última al polígon. També és recull l'objectiu de cobrir el barranc de Remolins i construir diferents col·lectors en àrees de muntanya on proliferen nombroses residències secundàries.

Pel que respecta als equipaments, les escasses actuacions (tres concretament) queden, en la pràctica, limitades a

²⁰¹ Malgrat l'aparent baix cost de l'obra i la seva elevada utilitat, aquesta no s'ha portat a terme, ni és previsible que s'hi dugui a curt i mitjà termini.

l'adquisició del solar propietat de la FEVE a l'Eixample del Temple, per un import total superior al 113 milions de pessetes (93,60% d'aquest apartat); i a la compra de les esglésies abandonades de St. Antoni i els Dolors i una àrea al raval de la Llet, sense determinar.

Per completar aquest breu repàs a les inversions previstes resta l'apartat dedicat als parcs i jardins públics (8,62% del total). L'actuació que s'emportà la partida pressupostària més gran és la que preveu arranjar les zones verdes als costats del pont nou, amb un cost total de 97 milions (això significa el 28,43% de les inversions previstes en aquest capítol). Una altra iniciativa que s'aproximava a l'anterior quant al seu import era la que preveia la urbanització del parc de la Fira, per un import total de gairebé 90 milions de ptes.²⁰² També hi havia previstes dues urbanitzacions més amb un cost previst de 36 milions cadascuna, l'enjardinament del cementiri vell al barri de Sant Llàtzer i l'adquisició i urbanització del parc fluvial a Ferreries.²⁰³

Per acabar aquest apartat, i gràcies a les dades aportades

²⁰² En l'informe queda explícitament assenyalat que es tractava d'urbanitzar aquest sector NW del barri de Remolins, però sense preveure la construcció de cap tipus d'edifici, recinte firal o similar.

²⁰³ La solució de les dos àrees ha estat força decebedora. D'una banda, el recinte de l'antic cementiri no ha assolit un caràcter propi, per la manca d'interès municipal a dotar-lo i, sobretot, perquè no se n'han millorat els accessos i, encara més, la construcció del vial que ha unit l'avinguda de la Generalitat amb el carrer Barcelona a l'alçada del Grup del Temple, ha contribuït a donar-li una aparença més desangelada.

D'altra banda, l'adequació del passeig Provincial a Ferreries ha contribuït a crear majors dificultats viàries a una zona que no en tenia, i la solució d'una àrea de passeig "dur" al costat del riu no sembla la més apropiada.

en els quadres esmentats anteriorment, voldríem fer una soma aproximació al valor del sòl urbà en funció del seu ús en els diferents barris de la ciutat. A través d'aquest quocient podem veure com el preu estipulat per a les infraestructures de caràcter municipal i supramunicipal, així com les de caràcter tècnic, acostumen a ser de 500 pessetes/m². Les excepcions a aquest valor es troben en el condicionament de la carretera N-230 des del Pont del Mil·lenari fins a l'extrem Nord del terme municipal, on el preu del m² puja a 672 ptes., o en la variant T-3010 entre l'Escorxador i el riu Ebre, on el valor del m² arriba a 1.500 ptes/m².

El valor del sòl més elevat es troba, òbviament, a l'Eixample, per la qual cosa el valor del sòl en el "previst" pas inferior entre els dos eixamples obté un dels preus més elevats de totes les actuacions estudiades, és a dir, un valor de 6.666,67 ptes./m². Més irregular és el valor de les finques urbanes, encara que per a les actuacions previstes, tant en el barri de Ferreries (carrer Ràpita) com en el de la catedral, el preu del m² se situava en les 2.500 ptes., mentre que en el de Santa Clara aquest preu baixava a més de la meitat, 950 ptes./m². L'excepció a l'alça vingué donada per l'adquisició i enderroc de dues cases al barri de Camp-redó per un import de 6.400 ptes./m².

Molt aclaridora fou també la valoració feta en els tres equipaments previstos, ja que mentre el preu del solar de la FEVE a l'Eixample del Temple se situava en les 10.000 ptes./m² (preu màxim en totes les actuacions considerades); l'adquisició de l'església de St. Antoni al carrer Montcada pujava a 5.475 ptes./m², i la compra d'un tercer espai al barri de Sant Llàtzer

només valia 975 ptes./m², valor molt semblant a l'apuntat per a altres edificacions al casc antic de la ciutat.

Tan significativa com l'anterior era la distribució de preus pel que fa als parcs i jardins, ja que els valors oscil·laven des de les 7.000 ptes./m² per a un petit solar ubicat en el carrer T. González a l'Eixample, les 3.000 ptes./m² d'un altre solar a la carretera de la Simpàtica -en l'accés a una àrea de segona residència de la ciutat-, les 1.500 ptes./m² dels terrenys del parc de la Fira, fins a arribar a les 500 ptes./m² en què es valoren les zones verdes del nou pont del Temple, o terrenys en el castell del Bonete o la costa del Cèlio a Remolins.

6.2.2. El programa d'actuació per etapes i agents

Del total de 3.960 milions de pessetes en què s'avaluaven les inversions en el programa d'actuació, el Pla general d'urbanisme havia previst distribuir-les en dues etapes de quatre anys cadascuna, 1984-88 la primera i 1988-92 la segona. Així doncs, s'especificava quin era l'ordre de prioritats entre les actuacions considerades i, al mateix temps, quins eren els agents urbans que les havien de sufragar (Ajuntament, Generalitat, altres organismes públics -sense especificar si era la Diputació Provincial, l'Estat o altres- i particulars) i en quina proporció ho havien de fer.

La distribució de l'import total entre els tres grans grups distingits en el quadre núm. 3 -i amb més detall en el quadre núm. 2 de l'annex-, reflecteix com la contribució majoritària requeia en els organismes públics supramunicipals, els quals aportaren les tres quartes parts de les inversions previstes

(74,30%), mentre l'Ajuntament concorria amb un 13,04% i els particulars amb el 12,66% restant. Les aportacions dels tres agents no eren, però, homogènies en les diverses etapes, ja que en la primera etapa el major esforç pertocava als organismes públics -Generalitat bàsicament- amb el 81,16%, mentre la participació de l'Ajuntament i els particulars era més feble, amb el 10,16% i el 8,68% respectivament. Les previsions per a la segona etapa reduïen les inversions dels ens públics en més de cinc-cents milions de pessetes, situant la seva aportació en un 66,20%, mentre les despeses del particulars es duplicaven fins arribar al 17,36% i l'Ajuntament incrementava les seves inversions fins al 16,44% restant.

De la inversió total, que superava els 3.960 milions de ptes., es va preveure que en la primera etapa se n'invertirien 2.143,90 milions, aquesta quantitat representa un 54,13% del total previst. Mentre que en la segona etapa, la despesa es reduiria fins a 1.816,80 milions de ptes., o sigui el 45,87% del total.

La quantia de les inversions considerada quedava força desvirtuada, ja que la immensa majoria eren absorbides en el capítol de les infraestructures supramunicipals (83,35%). I, dins d'aquestes, cal no oblidar que l'import considerat per a la construcció del nou pont del Mil.lenari pujava a 1.200 milions de pessetes, és a dir, el 72,21% del valor de les infraestructures supramunicipals previstes en aquesta etapa, el 60,18% del cost de totes les infraestructures en el primer període analitzat i el 55,97% de totes les inversions previstes en la primera etapa.

Quadre Núm. 3. Inversions del Programa d'Actuació. Distribució per agents (en milions de ptes. de 1983)

Inversions	P r i m e r a E t a p a				S e g o n a E t a p a				TOTAL
	Ajuntam.	Ens púb.	Particular	Total	Ajuntam.	Ens púb.	Particular	Total	
INFR. BÀSIQUES	83,05	1.739,95	171,1	1.994,10	140,6	1.105,70	257,6	1.503,90	3.498
Supramunicipal	0	1.661,80	0	1.661,80	0	972,2	0	972,2	2.634
Municipal	14,75	14,75	0	29,5	53,4	61,3	0	114,7	144,2
Altres	17,4	0	142,8	160,2	4,8	0	236	240,8	401
Serv. Tècnics	50,9	63,4	28,3	142,6	82,4	72,2	21,6	176,2	318,8
EQUIPAMENTS	113,4	0	0	113,4	7,8	0	0	7,8	121,2
PARCS i JARD.	21,4	0	15	36,4	150,2	97,1	57,8	305,1	341,5
TOTAL	217,85	1.739,95	186,1	2.143,90	298,6	1.202,80	315,40	1.816,80	3.960,70

FONT: RIBAS PIERA, M. (Dir): *Pla General d'Ordenació Urbana de Tortosa*. S.l., s.e., vol. estudi economicofinancer, p. 40-43.

Així doncs, ens adonem que una obra es converteix en el centre de la majoria de les expectatives locals durant quatre anys, i deixa en un segon plànol molt llunyà les restants actuacions. A més a més, l'import de l'obra fou finançada plenament per la Generalitat, la qual cosa comportava una certa subordinació urbanística respecte del govern autonòmic. La dependència també era palpable en l'àmbit sociopolític donada la magnitud de l'obra i la seva rellevància popular.

Durant aquests primers quatre anys, a banda de la construcció del nou pont de l'Ebre, la resta de les obres d'infraestructures supramunicipals s'emportaren la majoria de les

inversions. S'ha assenyalat més amunt que aquestes obres pujaven a 1.661,8 milions de ptes., i totes eren aportades per la Generalitat. Com es pot veure en el quadre núm. 2 de l'annex, el condicionament de la carretera C-235 de Tortosa a l'Aldea fou valorat en 255 milions; el mateix treball de la N-230, tram de Tortosa a Aldover, 139 milions i la variant del pont del Català en l'antiga carretera de València (N-230) els 67 milions de ptes. restants.²⁰⁴

Les obres d'infraestructura previstes dins de l'àmbit estrictament d'interès municipal en aquesta primera etapa eren poc importants quantitativament i qualitativa, i es limitava als 29,5 milions invertits entre la Generalitat i l'Ajuntament en la variant T-3010.

La segona partida en importància era la referida a l'adquisició de béns immobles i obres d'obertura i eixamplament de carrers, encara que a una distància més que considerable respecte de la primera (160,2 milions enfront dels més de 1.661 de les infraestructures supramunicipals). Les obres consistiren en la urbanització de solars situats en l'anomenada "superfície urbana programada" (SUP), les aportacions a les quals serien realitzades íntegrament pels propietaris, amb 109,4 milions de ptes.

²⁰⁴ Aquestes obres eren realment imprescindibles i amb la seva realització s'ha aconseguit millorar les comunicacions de la ciutat amb la resta de les principals poblacions de les Terres de l'Ebre (Amposta, ex de l'Ebre amb Móra i Gandesa). Però no per això ens cansarem de repetir que l'obra bàsica que no es va preveure era la necessitat de comunicar la ciutat amb l'Eix de la Mediterrània (N-340 i A-7) mitjançant una autovia. El cost de les obres d'un tram de 12 km no pot ser un obstacle definitiu, quan, per exemple, en altres localitats de la part septentrional de la província la mateixa Diputació Provincial les ha pogut sufragar.

En l'àmbit dels serveis tècnics, les despeses més significatives s'havien de dedicar a la construcció de col·lectors que s'erigirien en ambdós marges del riu, per un import de 27 milions el del marge esquerre i 22 el del marge dret. També sobresortia la construcció d'una depuradora en el polígon industrial Baix Ebre per un import de 20,5 milions de ptes.²⁰⁵

Les restants actuacions a realitzar en aquesta primera etapa quedaven concretades en l'adquisició per part de l'Ajuntament de l'antiga estació del ferrocarril de via estreta, propietat de FEVE, per un preu de 113 milions de ptes. Aquesta era l'única actuació prevista en l'apartat d'equipaments i, com ja succeïa en el cas del nou pont del Mil·lenari, es tractava d'una actuació puntual, significativa dins de la xarxa urbana, però sobrevalorada al nostre entendre.²⁰⁶ Aquesta circumstància

²⁰⁵ Aquesta depuradora ha estat acabada l'any 1997 i és previst que els col·lectors es completin el 1998, és a dir, deu anys després del que es va preveure inicialment.

²⁰⁶ En la construcció de l'estació d'autobusos en l'antic solar de la FEVE hi conflueixen uns aspectes positius i d'altres que no ho són tant, i d'aquí la sobrevaloració esmentada.

Entre els factors valorables positivament cal esmentar que per primera vegada Tortosa gaudeix d'una estació d'autobusos pública, ja que fins ara aquest servei el desenvolupava una empresa privada. Cal remarcar també la proximitat de la nova estació d'autobusos amb l'estació del ferrocarril, circumstància que no succeeix en altres ciutats veïnes, com Reus o Tarragona. Aquesta concentració pot servir per revifar el servei urbà de viatgers, que mai ha estat gaire usat.

En l'altre plat de la balança cal assenyalar la disminució del trànsit de viatgers per carretera, així com la pèrdua del tràfic de viatgers del ferrocarril que, en el cas de Tortosa encara disminuirà més en entrar en funcionament el traçat de la nova línia fèrria. Així mateix, aquestes dos estacions, tot i estar pròximes, no tenen comunicació entre si. I, per últim, l'excessiu aprofitament de l'espai, construït un Centre d'Assistència Primària (CAP) tot just al davant de l'estació d'autobusos, han limitat les característiques del servei a més de convertir-lo en gairebé invisible.

contribueix a augmentar la sensibilitat pública per a una actuació concreta, i és utilitzada pel poder local per allunyar la preocupació popular davant la manca d'altres zones d'equipaments tan importants o més que aquesta.

Molt menys rellevants eren les actuacions previstes en aquesta primera etapa quant a parcs i jardins públics. Les inversions previstes ascendien a 36,4 milions de pessetes (1,70% del total), dels quals la meitat (18,4 milions) serien aportats per l'Ajuntament amb la finalitat d'adequar el solar que ocupava l'antic cementiri de la ciutat en el barri de Sant Llàtzer.²⁰⁷

En la segona etapa d'aquest pla d'actuacions (1988-92) es mantenia la tendència descrita per la primera, encara que es poden establir uns lleugers contrastos. En primer lloc, cal recordar que l'import de les despeses previstes per a aquests quatre anys era de 1.816,8 milions de pessetes, la qual cosa representa un 15,26% menys respecte del primer quadrienni. El segon aspecte, també apuntat, era el de la distribució per agents, en el qual s'apreciava una disminució de les aportacions de les administracions, tret de l'Ajuntament, i un augment per part dels propietaris particulars.

Les diferències eren més sensibles en el repartiment de les inversions per capítols. Així, mentre durant el primer quadrienni hi havia un objectiu fonamental com era la construcció del pont nou, ara aquesta obra emblemàtica no sobresurt tant sobre les restants, encara que, com veurem tot seguit, les inversions en

²⁰⁷ Com ja s'ha assenyalat anteriorment, el pressupost citat no s'ha invertit en aquest espai i la solució provisional d'aquest equipament de jardí públic no ha estat gaire afortunada i això ha provocat un conflicte amb l'Associació de Veïns de Sant Llàtzer, que reclama un equipament amb més dotacions.

infraestructures supramunicipals continuen essent les que acaparen la immensa majoria dels capitals invertits, i estaran en relació directa amb les inversions de l'etapa anterior.

Així doncs, les inversions de la Generalitat es concentraren en dues actuacions que amb un import total de 972,2 milions de ptes. completarien les iniciades durant el període anterior. Aquestes intervencions eren la variant sobre la N-230, dins del marc de l'eix de l'Ebre, i l'enllaç entre les carreteres C-235 i N-230, que es realitzaria gràcies a la construcció prèvia del pont del Bimil·lenari. L'import d'ambdós obres era de 512,8 i 459,4 milions de ptes. respectivament, la suma de les quals representava el 64,65% de totes les inversions en infraestructures i el 53,51% de totes les inversions previstes en aquest període.

El paral·lelisme existent entre les dues etapes definides, ens mostra que, juntament amb les obres d'infraestructura d'abast supramunicipal, en cada etapa també n'hi ha una de caràcter local que concentra l'interès de la immensa majoria dels ciutadans. En l'etapa anterior era l'adquisició del solar de FEVE i, en la segona etapa, les preocupacions de la ciutadania s'haurien d'haver centrat en la realització del pas inferior del ferrocarril que uniria els dos eixamples. L'obra estava valorada en 72 milions de ptes., dels quals 22 els aportaria l'ens municipal i els altres cinquanta una altra institució pública -no determinada en la font citada-.²⁰⁸

²⁰⁸ La mateixa inconcreció de l'Administració que hauria de contribuir significativament a la seva realització és la que ha fet que d'aquesta obra, realment imprescindible per aconseguir una major integració dels dos eixamples de la ciutat, constitueixi una de les grans assignatures pendents de

Un comentari a banda mereix la partida dedicada a les obres d'obertura i eixamplament de carrers, el còmput total dels quals pujava a més de 240,8 milions de ptes., cosa que significa un increment d'aquests costos en més d'un 50% respecte a la primera etapa. L'esforç que aquestes obres poden fer preveure és, i serà, almenys qüestionable, ja que l'aportació del consistori serà només del 2%, la resta dels costos corresponen als particulars (4,8 i 236 milions de ptes., respectivament). La distribució d'aquestes partides pressupostàries fan preveure una gran dificultat quant al compliment dels terminis fixats en el Pla general.

En les obres d'infraestructura tècnica s'aprecia, igual que succeïa en altres obres d'infraestructura, una tasca de continuïtat respecte a les obres engegades durant el primer quadrienni. D'aquesta manera, a la construcció dels col·lectors considerats durant els primers quatre anys, seguiran la construcció de dues depuradores, una en cada marge del riu, amb un cost global de 110 milions de ptes. sobre un total de 176,2 milions de ptes. D'aquest pressupost, el 57,68% serà aportat per una institució pública.

En els dos apartats restants, equipaments i parcs i jardins, s'observa un fort contrast en les xifres indicades, amb una clara voluntat de compensar les unes amb les altres. Aquesta és la ràpida sensació que s'extreu després de veure com durant el primer quadrienni l'Ajuntament pensava dedicar 113,4 milions de ptes. a comprar els citats terrenys de la FEVE i tan sols en dedicava 21,4 a parcs i jardins; mentre, en les previsions per

l'urbanisme tortosí.

al segon quadrienni, a equipaments es tenien previstes unes irrisòries despeses de 7,8 milions de ptes. -cal repetir que a invertir en quatre anys- per tal d'adquirir les antigues esglésies de St. Antoni i els Dolors, i a parcs i jardins la xifra s'havia incrementat fins a 150,2 milions, que significaven prop del 50% del total agrupat sota aquest concepte. La principal zona verda finançada per l'Ajuntament, on es pensaven invertir prop de 90 milions de ptes., era l'anomenat parc de la Riba. Mentre que la major inversió en aquest camp se l'emportarien les zones verdes amb les quals es dotarien els terrenys i accessos al nou pont del Bimil.lenari, amb un cost previst de 97,1 milions que sufragaria un organisme públic sense determinar.

6.3. L'ús del sòl

Entre les nombroses determinacions que obligàtoriament ha de tenir un pla general hi ha la qualificació del sòl, la definició del qual és, per als autors del *Manual de formació municipal*, "(...)la expresión gráfica de su ocupación en el hipotético caso de llevarse a cabo todo lo permitido y regulado".²⁰⁹

D'acord amb la *Ley sobre régimen del suelo y ordenación urbana*, en l'article 3.d, tot el territori municipal es dividirà en àrees de sòl urbà, urbanitzable i no urbanitzable.²¹⁰ Aquest article fou desenvolupat en el *Reglamento de planeamiento* en el

²⁰⁹ BERTRAN, S. i ALTRES (1983): *Manual...* p. 211.

²¹⁰ MINISTERIO DE OBRAS PUBLICAS Y URBANISMO (1978): *Ley sobre régimen del suelo y ordenación urbana. Texto refundido Real Decreto 1346/1976 de nueve de abril*. Madrid: MOPU, Secretaría General Técnica. Servicio de Publicaciones, p. 3.

articles del 20 al 24, en els quals s'especifica quines seran les característiques dels terrenys classificats en cadascun d'aquests grups.²¹¹

A continuació passarem a analitzar les característiques dels diferents tipus de sòl previstes en el Pla general de Tortosa, incidint particularment en les transformacions de què la ciutat pot fruir en els propers anys.

6.3.1. El sòl urbà

Segons l'esmentada *Ley sobre régimen del suelo y ordenación urbana*, el Pla general ha de reflectir tota una sèrie de condicions que ha de tenir el sòl urbà,²¹² i que el Reglamento de

²¹¹ MOPU (1984): *Reglamento de planeamiento para el desarrollo y aplicación de la Ley sobre régimen del suelo y ordenación urbana*. Aprobado en el Consejo de ministros celebrado el día 23 de junio de 1978, publicado en el BOE Núm. 223, de 18 de septiembre de 1978. Madrid: MOPU, Secretaría General Técnica, Servicio de Publicaciones, p. 16-19.

²¹² Les condicions a què es refereix l'article 12 en el punt 2.1. són les següents: a) Delimitación de su perímetro, con señalamiento, en su caso, del ámbito de las operaciones de reforma interior que se estimen necesarias. b) Asignación de usos pormenorizados correspondientes a las diferentes zonas. c) Delimitación de los espacios libres y zonas verdes destinados a parques y jardines públicos y zonas deportivas de recreo y expansión. d) Emplazamientos reservados para templos, centros docentes, públicos o privados, asistenciales y sanitarios, y demás servicios de interés público y social. e) Trazado y características de la red viaria y previsión de aparcamientos, con señalamiento de alineaciones y rasantes para la totalidad o parte de este suelo. f) Reglamentación detallada del uso pormenorizado, volumen y condiciones higiénico-sanitarias de los terrenos y construcciones, así como de las características estéticas de la ordenación, de la edificación y de su entorno. g) Características y trazado de las galerías y redes de abastecimiento de agua, alcantarillado, energía eléctrica y de aquellos otros servicios que, en su caso, prevea el Plan. h) Evaluación económica de la implantación de los servicios y de la ejecución de las obras de urbanización. En estas determinaciones se expresará las que conserven, modifiquen y perfeccionen la ordenación existente. Las dotaciones de los apartados c) y d) se establecerán en función de las características socio-económicas

Planeamiento resumeix assenyalant: "Que los terrenos estén dotados de acceso rodado, de abastecimiento de agua, evacuación de aguas residuales y suministro de energía eléctrica, debiendo tener estos servicios características adecuadas para servir a la edificación que sobre ellos exista o se haya de construir".²¹³

En el cas de Tortosa el sòl urbà compren el casc històric de la ciutat -amb els barris de la Catedral, Remolins i Santa Clara-, els dos Eixamples, els ravals històrics -que en el cas del continu urbà afectaria el barri de Sant Llàtzer- i el que l'equip redactor del Pla anomena com blocs aïllats. De les 25.662 ha de què disposava el terme de Tortosa, només eren sòl urbà un total de 537,81 ha, de les quals 325,53 ha pertanyien en sentit estricte al nucli urbà (219,45 ha al marge esquerre del riu i 106,08 ha al marge dret); la resta del sòl urbà pertanyia a les pedanies, entre les quals el raval de Jesús n'ocupava 25 ha.

Pel que fa a la densitat de població en el sòl urbà, aquesta variava entre els 50 hab./ha al Temple, i els 163 hab./ha en l'àrea compresa entre el Mercat i Remolins.

Les característiques que han d'acomplir les construccions en cadascun d'aquests barris són ben diferents. A l'anomenat casc

de la población y de acuerdo, en todo caso, con la legislación específica sobre la materia.

MOPU (1978): *Ley sobre régimen...* p. 6.

²¹³ A l'apartat b) del mateix article 21 s'afegeix: "Que los terrenos aún careciendo de algunos de los servicios citados en el párrafo anterior, tengan su ordenación consolidada, por ocupar la edificación, al menos, dos terceras partes por los espacios aptos para la misma según la ordenación que el Plan General para ellos proponga. El Plan deberá señalar las operaciones de reforma interior o acciones concretas de urbanización precisas para conseguir los niveles de dotación necesarios de los servicios mínimos señalados en el apartado a) de este artículo."

MOPU (1978): *Ley sobre régimen...* p. 16-17.

històric les edificacions tenen una façana màxima de 15 metres, i una alçada màxima de 15,70 m els immobles de 4 plantes²¹⁴ i 12,80 m pels de 3 plantes.²¹⁵ Quan una reforma hagi d'afectar més de 1.000 m², serà obligatòria la redacció d'un Pla especial de reforma interior (PERI).

Respecte l'Eixample, les delimitacions són molt més àmplies, s'hi fixa una alçada proporcional al nombre de plantes dels edificis que, a la vegada, depenen de l'amplària del carrer. Així, als carrers d'una amplària inferior als 8 m l'alçària permesa és de dues plantes (7,10 m), per als carrers entre els 8-10 m és de tres plantes (10 m), per als compresos entre els 10-15 m l'alçària és de quatre plantes (12,80 m), i per als de 15 m o més, el nombre de plantes és de cinc amb una alçada de 15,70 m. Les reformes que abastin una superfície superior als 1.400 m², necessitaran del PERI corresponent.

Molt més concissa és la informació referent a l'Eixample del Temple, en la qual s'assenyala que l'alçària dels edificis no podrà ultrapassar les cinc plantes.

Quant als denominats "blocs aïllats", les característiques bàsiques de les edificacions són una amplària màxima de 60 m, per a una façana mínima de 5m, una profunditat edificable de 12 m i

²¹⁴ Els carrers del Casc Històric amb una alçada màxima de 4 plantes són els següents: Creuera, Sta. Anna, S. Felip Neri, Portal del Romeu, St. Domènec, Gil de Federic, Censal s'Acosta, Replà, P. St. Joan, Cabanes, Carreró Cec, Travessera Ample, Travessera Parra, Parra, M. de Millet i Palau.

²¹⁵ Els carrers que poden assolir una alçada màxima de 3 plantes dins del casc històric són aquests: Travessera St. Lluís, St. Francesc de Dalt, St. Tomàs, Travessera St. Francesc, Sta. Clara, Escorxador Vell, St. Francesc, Roca, Pujada St. Blai, Costa Capellans, Garrote, Carreró Capellans, Fonoll, Capellans, Progrés, Primer Carreró del Castell, Segon Carreró del Castell, Murada St. Joan, St. Tomàs Garrofer i Travessera de St. Tomàs.

una alçària màxima de 10 m, que correspon a tres plantes.

Per últim, als ravals històrics la façana es limita en un màxim de 8 m i en un mínim de 4 m, i l'alçària de dues o tres plantes en funció de l'amplada del carrer, resta lliure la profunditat de les edificacions.

6.3.2. El sòl urbanitzable

Aquesta categoria de sòl és la més important de cara a l'expansió urbana i al model que aquesta ha de tenir. El sòl urbanitzable està constituït per aquells terrenys que el Pla declara aptes per ser urbanitzats. Com assenyala l'article 22 del *Reglamento de Planeamiento* en el punt 2, dins del sòl urbanitzable el Pla general establirà totes o alguna de les categories següents: sòl programat i sòl no programat.²¹⁶ La

²¹⁶ Les delimitacions que el Pla General ha de tenir respecte al sòl urbanitzable programat són les que cita el punt 2.2. de l'article 12: "a) Desarrollo de los sistemas de la estructura general de ordenación urbanística del territorio, con la precisión suficiente para permitir la redacción de Planes Parciales. b) Fijación del aprovechamiento medio de la superficie total y, en su caso, por sectores en función de las intensidades y usos globales señalados a los terrenos no destinados a viales, parques y jardines públicos y demás servicios y dotaciones de interés general, homogeneizados según sus valores relativos. c) Trazado de las redes fundamentales de abastecimiento de agua, alcantarillado, energía eléctrica, servicio telefónico y demás servicios que, en su caso, prevea el Plan. d) División del territorio en sectores para el Desarrollo en Planes Parciales. El contenido del Plan General incorporará a esta categoría de suelo las determinaciones de Plan General contenidas, en su caso, en los Planes Parciales que respete".

En relació amb el sòl urbanitzable no programat el punt 2.3. del citat article diu: "a) Señalamiento de usos incompatibles con los previstos en las distintas clases de suelo y con la estructura general. b) Establecimiento de las características técnicas y de las magnitudes mínimas que han de reunir las actuaciones en esta categoría de suelo, en función de los distintos usos, y las dotaciones, servicios y equipamientos que les correspondan".

MOPU (1978): *Ley sobre régimen...* p. 6.

diferència entre ambdós categories és que mentre el sòl urbanitzable programat ja queda reflectit en el Pla, així com el programa de la seva urbanització, el segon no pot ser objecte d'aquesta urbanització si no ho fa a través de l'aprovació de programes d'actuació urbanística (PAU).²¹⁷

L'article 23 de l'esmentat reglament marca les superfícies que s'hi han d'incloure (nous assentaments de població i d'activitats productives previstes en el Pla), els criteris de ponderació per portar a terme el programa (situació existent, característiques del desenvolupament urbà previsible, necessitat d'aconseguir un desenvolupament urbà coherent, l'adequada proporció entre nous assentaments i equip urbà i les previsions sobre inversions, públiques i privades, i el termini en què l'Ajuntament revisarà el programa, que és de quatre anys, ampliable a quatre més.²¹⁸

El sòl urbanitzable programat cobria un total de 40,63 ha, el qual estava previst desenvolupar a partir de cinc plans parcials als sectors del municipi següents: Temple 1, Temple 2, Ferreries, Jesús i Reguers; en els quals es preveia allotjar un total de 2.110 habitants, tal com es recull en el quadre núm. 4.

²¹⁷ MOPU (1984): *Reglamento de planeamiento...* p. 17.

²¹⁸ MOPU (1984): *Reglamento de planeamiento...* p. 17-18.

Quadre núm. 4. **El sòl urbanitzable programat**

<u>Lloc</u>	Sup.(ha.)	Vials(%)	Equip.(%)	E.lliure(%)	D(hab/ha)	Edificab.	Població	Altura(pl.)
P.P. TEMPLE 1	10,02	45	8	17	60	0,8	600	5
P.P. TEMPLE 2	10,576	35	10	20	60	0,8	600	5
P.P. FERRERIES	8,34	35	10	20	60	0,8	500	5
P.P. JESÚS	5,43	18	45	7	60	0,8	330	4
P.P. REGUERS	5,272	25	15	15	15	0,16	80	2

FONT: RIBAS PIERA, M. (Dir): *Pla general d'ordenació urbana de Tortosa. S.l., s.e., vol. Normativa.*

De tots aquests plans només el primer fou aprovat i executat, en l'actualitat (1997) està en procés de construcció, i dona una nova fesonomia a tot el tram de l'eixample del Temple comprès entre el carrer Rosselló al N, el camí del Mig a l'E, el curs del riu a l'W i el nou pont del bimil·lenari al S. És lògic pensar que el següent pla parcial a portar-se a la pràctica sigui l'anomenat Temple 2. Aquest pla s'estén des d'aquest indret fins a la sortida meridional de la ciutat i fins al pont nou per sobre el canal i la via del tren, a més uneix l'Eixample del Temple amb el raval de Sant Llätzer. D'altra banda, cal tenir en compte que, a la vegada, s'ha subdividit en dos sectors, a banda i banda de l'avinguda de la Generalitat. De la resta de plans parcials, només el de Ferreries, entre els carrers Rambla de Catalunya-Eix de l'Ebre i el riu, ha estat aprovat, però que no executat a hores d'ara.

El sòl urbanitzable no programat estava molt menys delimitat, encara que es distingien tres sectors ben

diferenciats. A Vinallop es reservaven un total de 188,39 ha per a un futur ús industrial,²¹⁹ mentre que a Ferreries se'n deixaven 22,19 ha per a un ús indeterminat, i a Camp-redó se'n destinaven 4,39 ha per a ús residencial.

6.3.3. El sòl no urbanitzable

El tercer tipus de sòl distingit en la Llei del sòl és el sòl no urbanitzable que, com el seu nom indica, queda definit per la seva oposició als dos règims anteriors.²²⁰ Els autors de l'estudi del CEUMT consideren que hi ha dos criteris per classificar uns terrenys com a sòl no urbanitzable: el seu valor agrícola o natural, i que la seva urbanització no sigui considerada necessària donades les perspectives del creixement

²¹⁹ Cal recordar que el PGOU de 1964 també considerava la possibilitat de promocionar una important àrea industrial entre Tortosa i Amposta, a l'altura de la pedania de Vinallop. Aquest polígon industrial de promoció privada, en què estaven interessats determinats grups de poder locals, va quedar en un segon terme arran de la urbanització del polígon industrial Baix Ebre I, a Camp-redó, tot just a l'altra riba del riu.

L'amplitud de l'espai de sòl urbanitzable, encara que no estava programat, és sorprenent, ja que la superfície gairebé dobla la de l'actual polígon (188 ha i 111 ha, respectivament). Tanmateix, és possible que una àrea industrial a mig camí entre les dues ciutats més importants de la zona i dotada amb una bona xarxa de comunicacions tingués un futur prou optimista com per engagar-la.

²²⁰ L'article 12 de la Llei del sòl en l'apartat 2.4 referit al sòl no urbanitzable diu: "En el suelo no urbanizable el Plan General establecerá las medidas y condiciones que sean precisas para la conservación y protección de todos y cada uno de sus elementos naturales, bien sea suelo, flora, fauna o paisaje, a fin de evitar su degradación, y de las edificaciones y parajes que por sus características especiales lo aconsejen, con el ámbito de aplicación que en cada caso sea necesario".

MOPU (1978): *Ley sobre régimen...* p. 6.

urbà.²²¹ En el cas de Tortosa ambdós factors es donen abastament.

²²¹ Aquest text de BERTRAN, S. i ALTRES (1983): *Manual...* p. 216, reuneix les mateixes consideracions que l'article 23.4. del MOPU (1984): *Reglamento de Planeamiento*, p. 18.

QUADRE ANNEX NÚM.1. AVALUACIÓ DE LES INVERSIONS DERIVADES DEL PROGRAMA D'ACTUACIÓ (en milers de ptes. de 1983)						
	ADQUISICIONS					
A. INFRAESTRUCTURES BÀSIQUE	Unitats	Ptes.	Ptes/m2	OB. URB.	FRES COST	TOTAL
A.I. Interès Supramunicipal	206.500	105.070	509	2.529.000	0	2.634.070
1. Eix Ebre (variant N-230)	93.600	46.800	500	466.000	0	512.800
2. Enllaç C-235 i N-230 (Polígon)	10.800	5.400	500	454.000	0	459.400
3. Condic. C-235 (Tortosa-Aldea)	80.500	40.250	500	215.000	0	255.250
4. Pont Temple i accessos	0	0	0	1.200.000	0	1.200.000
5. Condic. N-230 (Pont Temple N tem)	10.600	7.120	672	132.000	0	139.120
6. Pont Català N-230	11.000	5.500	500	62.000	0	67.500
A.II. Interès Municipal	24.180	32.190	1.331	112.000	0	144.190
1. Variant T-3010 (Esconrador)	9.000	13.500	1.500	16.000	0	29.500
2. Variant Rastre-Simpàtica	6.000	3.000	500	10.000	0	13.000
3. Condic. C-235 (Petja-ST. Llätzer)	2.200	1.100	500	6.000	0	7.100
4. Vial C-235-C. Barcelona	5.180	2.590	500	20.000	0	22.590
5. Pas inferior ferrocarril (Cervantes-R)	1.800	12.000	6.667	6.000	0	72.000
A.III. Adq. Immobles. Obertura i eix. ca	4.246	11.286	2.658,03	389.675	0	399.890
1. Urbanització vials:	0	0	0	196.465	0	196.465
1.1. Unitat Actuació 1	0	0	0	1.605	0	1.605
1.2. Unitat Actuació 2	0	0	0	3.719	0	31.719
1.3. Unitat Actuació 3	0	0	0	552	0	552
1.4. Unitat Actuació 4	0	0	0	25.751	0	25.751
1.5. Unitat Actuació 5	0	0	0	3.335	0	3.335
1.6. Unitat Actuació 6	0	0	0	1.596	0	1.596
1.7. Unitat Actuació 7	0	0	0	5.962	0	5.962
1.8. Unitat Actuació 8	0	0	0	4.129	0	4.129
1.9. Unitat Actuació 9	0	0	0	4.306	0	4.306
1.10. Unitat Actuació 10	0	0	0	17.505	0	17.505
1.11. Unitat Actuació 11	0	0	0	22.223	0	22.223
1.12. Unitat Actuació 12	0	0	0	4.117	0	4.117
1.13. Unitat Actuació 13	0	0	0	7.774	0	7.774
1.14. Unitat Actuació 14	0	0	0	22.913	0	22.913
1.15. Unitat Actuació 15	0	0	0	11.022	0	11.022
1.16. Unitat Actuació 16	0	0	0	20.249	0	20.249
1.17. Unitat Actuació 17	0	0	0	14.883	0	14.883
1.18. Unitat Actuació 18	0	0	0	24.824	0	24.824
2. Prolongació pujada Sta. Clara	1.600	1.520	950	3.680	0	5.200
3. Adq, enderroc i urb, davant Catedral	820	2.276	2.775,61	1.886	0	4.162
4. Adq, enderroc i urb. C. Ràpita	1.076	2.690	2.500	1.400	0	3.910
5. Nou accés Cementiri	0	0	0	3.910	0	3.910
6. Adq, i enderroc 2 cases Campredó	750	4.800	6.400	0	0	4.800
7. Urbanització solars en s.u.p.	0	0	0	182.334	0	182.334
7.1. Pla Parcial Temple I	0	0	0	46.092	0	46.092
7.2. Pla Parcial Temple II	0	0	0	48.649	0	48.649
7.3 Pla Parcial Ferreries	0	0	0	38.364	0	38.364
7.4 Pla Parcial Jesús	0	0	0	24.978	0	24.978
7.5 Pla Parcial Reguers	0	0	0	24.251	0	24.251
A.IV. Obres infraestr. Serv. Tècnics	35.350	17.675	500	87.000	214.250	318.927
Sanejament						
1. Col.lector marge esquerre riu	0	0	0	0	27.000	27.000
2. Depuradora marge esquerre	15.000	7.500	500	0	60.000	67.500
3. Col.lector marge dreta riu	0	0	0	0	22.000	22.000
4. Depuradora marge dreta	15.000	7.500	500	0	35.000	42.500
5. Col.lector raval Jesús	0	0	0	0	2.500	2.500

6. Depuradora polígon Baix Ebre	5.000	2.500	500	0	18.000	20.500
7. Col.lectors cases aïllades zona mur	0	0	0	0	12.000	12.000
8. Col.lectors generals pedanies	0	0	0	0	15.000	15.000
9. Cobriment barranc Remolins	0	0	0	0	9.750	9.750
Aigua						
10. Ampliació artèries principals	0	0	0	30.000	0	30.000
11. Captació i dipòsit raval Jesús	100	50	500	14.000	0	14.050
12. Connexió entre dipòsits reguladors	0	0	0	14.000	0	14.000
13. Tuberia i nou dipòsit zona munt.	250	125	500	17.000	0	17.127
14. Artèries distrib. zona muntanyes	0	0	0	12.000	0	12.000
Electricitat						
15. Línia A.T. soterrada	0	0	0	0	13.000	13.000
B. EQUIPAMENTS	13.940	121.155	8.691,18	0	0	121.155
1. Adquisició solar FEVE	11.340	113.400	10.000	0	0	113.400
2. Adq. esglésies St. Antoni i Alons M	1.160	6.351	5.475	0	0	6.351
3. Adq. zona equip. raval LLet	1.440	1.404	975	0	0	1.404
C. PARCS I JARDINS PÚBLICS	127.057	95.191	749,19	246.226	0	341.507
1. Urb. zones verdes en U.A. (exc.UA	0	0	0	72.775	0	72.775
1.1. U.A. 1	0	0	0	1.465	0	1.465
1.2. U.A. 2	0	0	0	1.013	0	1.013
1.3. U.A. 3	0	0	0	1.170	0	1.170
1.4. U.A. 4	0	0	0	1.760	0	1.760
1.5. U.A. 5	0	0	0	1.008	0	1.008
1.6. U.A. 6	0	0	0	405	0	405
1.7. U.A. 7	0	0	0	8.712	0	8.712
1.8. U.A. 8	0	0	0	1.260	0	1.260
1.9. U.A. 10	0	0	0	17.505	0	17.505
1.10. U.A. 11	0	0	0	9.433	0	9.433
1.11. U.A. 12	0	0	0	729	0	729
1.12. U.A. 13	0	0	0	2.250	0	2.250
1.13. U.A. 14	0	0	0	6.368	0	6.368
1.14. U.A. 15	0	0	0	5.832	0	5.832
1.15. U.A. 16	0	0	0	4.500	0	4.500
1.16. U.A. 17	0	0	0	1.991	0	1.991
1.17. U.A. 18	0	0	0	7.374	0	7.374
2. Urb. Parc de la Fira (sense edificis)	26.563	39.845	1.500,02	49.071	0	88.916
3. Adq. i urb. Parc Fluvial Ferreries	25.120	12.560	500	22.608	0	35.168
4. Urb. Cementiri vell	0	0	0	36.780	0	36.780
5. Zones verdes costats Pont Temple	69.360	34.680	500	62.424	0	97.104
6. Adq. i urb. zones verdes int. paisatg	6.014	8.106	1.347,86	2.568	0	10.674
6.1. Solar C. T. González	384	2.688	7.000	346	0	3.034
6.2. Terreny pujada Simpàtica	890	2.670	3.000	800	0	3.470
6.3. Terreny darrera Bonete	1.970	985	500	591	0	1.576
6.4. Terreny costa Capellans	1.260	1.008	800	378	0	1.386
6.5. Terreny Costa Celio	1.510	755	500	453	0	1.208
TOTAL COSTOS		382.567		3.363.901	214.250	3.960.718

QUADRE ANNEX NÚM. 2. INVERSIONS DEL PROGRAMA D'ACTUACIÓ. DISTRIBUCIÓ PER AGENTS (en milions de pes. de 1983).										
	Primera	Etapa	1984	1988	Segona	Etapa	1988	1992	TOTAL	
A. ESTRUCTURES BÀSIQUES	Ajuntam.	Altres entit	Particulars	Total	Ajuntam.	Altres entit	Particulars	Total	TOTAL	
A.I. Obres d'Infr. Viària d'Int. Supramuni	0	1.661,80	0	1.661,80	0	972,2	0	972,2	2.634	
1. Eix Ebre (variant N-230)	0	0	0	0	0	512,8	0	512,8	512,8	
2. Enllaç C-235 i N-230	0	0	0	0	0	459,4	0	459,4	459,4	
3. Condicionament C-235	0	255,2	0	255,2	0	0	0	0	255,2	
4. Pont del Temple i accessos	0	1.200	0	1.200	0	0	0	0	1.200	
5. Condicionament N-230	0	139,1	0	139,1	0	0	0	0	139,1	
6. Variant Pont del Català	0	67,5	0	67,5	0	0	0	0	67,5	
A.II. Obres Infr. Viària d'Int. Municipal	14,75	14,75	0	29,5	53,4	61,3	0	114,7	144,2	
1. Variant T-3010	14,75	14,75	0	29,5	0	0	0	0	29,5	
2. Variant enllaç	0	0	0	0	13	0	0	13	13	
3. Condic. Camí Peïja	0	0	0	0	7,1	0	0	7,1	7,1	
4. Vials enllaç C-235 i Cementiri	0	0	0	0	11,3	11,3	0	22,6	22,6	
5. Pas inferior ferrocarri	0	0	0	0	22	50	0	72	72	
A.III. Adq. Immobles i Ob. i eix. Carrers	17,4	0	142,8	160,2	4,8	0	236	240,8	401	
1. Urb. vials i U.A.	0	0	33,4	33,4	0	0	163,1	163,1	196,5	
2. Prol.pujada Sta. Clara	5,2	0	0	5,2	0	0	0	0	5,2	
3. Finques davant Catedral	4,2	0	0	4,2	0	0	0	0	4,2	
4. Plaça C. Rablita	4,1	0	0	4,1	0	0	0	0	4,1	
5. Nou accés Cementiri	3,9	0	0	3,9	0	0	0	0	3,9	
6. Adq. i enderroc 2 cases Camppedó	0	0	0	0	4,8	0	0	4,8	4,8	
7. Urb. solars S.U.P.	0	0	109,4	109,4	0	0	72,9	72,9	182,3	
A.IV. Obres Infr. Serv. Tèc.	50,9	63,4	28,3	142,6	82,4	72,2	21,6	176,2	318,8	
Sanejament										
1. Col.lector marge esquerre	13,5	13,5	0	27	0	0	0	0	27	
2. Depuradora marge esq.	0	0	0	0	33,75	33,75	0	67,5	67,5	
3. Col.lector marge dret	6,6	15,4	0	22	0	0	0	0	22	
4. Depuradora marge dret	0	0	0	0	12,8	29,7	0	42,5	42,5	
5. Col.lector raval Jesús	0	0	0	0	1,25	1,25	0	2,5	2,5	
6. Depuradora Polígon	0	20,5	0	20,5	0	0	0	0	20,5	

7. Col.lectors zona muntanya	0	0	0	0	0	1,2	0	10,8	12	12
8. Col.lectors pedanies	0	0	0	0	0	7,5	7,5	0	15	15
9. Cobriment barranc Remolins	0	0	0	0	0	9,7	0	0	9,7	9,7
Aigües										
10. Artèries casc urbà	15	0	0	15	15	0	0	0	15	30
11. Vall Cervere (Jesús)	7	7	0	14	0	0	0	0	0	14
12.Connexió dipòsits	7	7	0	14	0	0	0	0	0	14
13. Zona muntanya (dipòsit)	1,8	0	15,3	17,1	0	0	0	0	0	17,1
14. Zona muntanya (artèries)	0	0	0	0	1,2	0	10,8	0	12	12
Electricitat										
15. Línia soterrada A.T.	0	0	13	13	0	0	0	0	0	13
B. EQUIPAMENTS										
1. Adquisició solar FEVE	113,4	0	0	113,4	7,8	0	0	0	7,8	121,2
2. Adq. esglésies St. Antoni i Dolors	113,4	0	0	113,4	0	0	0	0	0	113,4
3. Adq. raval Liet	0	0	0	0	6,4	0	0	0	6,4	6,4
	0	0	0	0	1,4	0	0	0	1,4	1,4
C. PARCS I JARDINS PÚBLICS										
1. Urb. zones verdes U.A.	21,4	0	15	36,4	150,2	97,1	57,8	305,1	341,5	341,5
2. Urb. parc de la Riva	0	0	15	15	0	0	57,8	57,8	72,8	72,8
3. Urb. Parc fluvial Ferreries	0	0	0	0	88,9	0	0	0	88,9	88,9
4. Urb. Cementiri vell	18,4	0	0	18,4	35,2	0	0	0	35,2	35,2
5. Zones verdes pont Temple	0	0	0	0	18,4	0	0	0	18,4	36,8
6. Zones verdes int. paisatge	3	0	0	3	7,7	97,1	0	0	97,1	97,1
TOTAL COSTOS	217,85	1.739,95	186,1	2.143,90	298,6	1.202,80	315,4	1.816,80	3.960,70	
FONT: RIBAS PIERA, M. (Dir): Pla General d'Ordenació Urbana de Tortosa. S.l.: s.e., vol. estudi econòmic-financer, pp. 40-43.										

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

L'EVOLUCIÓ URBANA DE TORTOSA (1939-1979): PLANEJAMENT I ACTUACIONS URBANÍSTIQUES.

Alfonso García Rodríguez

ISBN:978-84-694-2162-8/DL:T.893-2011

TERCERA PART

L'ACTUACIÓ PÚBLICA

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

L'EVOLUCIÓ URBANA DE TORTOSA (1939-1979): PLANEJAMENT I ACTUACIONS URBANÍSTIQUES.

Alfonso García Rodríguez

ISBN:978-84-694-2162-8/DL:T.893-2011

Presentació

Aquesta part té com a objectiu presentar les principals actuacions públiques al llarg del període estudiat. Les informacions s'han recollit en una abundant documentació existent a l'AHCTE, tot i que la seva classificació no és la més adient per elaborar de manera sistemàtica i ordenada l'actuació pública en l'evolució de la ciutat. Per aquesta raó, aquestes dades s'han completat amb les extretes de les actes municipals i amb les procedents del buidat de la premsa local referent al període objecte d'estudi.

Els continguts que segueixen no representen, amb absoluta seguretat, la totalitat de la informació existent sobre cadascun dels apartats oberts, però sí que són la síntesi de tota aquella documentació que hem trobat a les fonts esmentades al principi del nostre treball. És possible que en altres negociats de l'Ajuntament hi hagin més dades que completin o millorin les explicacions que segueixen, però seran molt difícils de conèixer, si no es produeix una dotació en recursos econòmics i humans a l'Ajuntament, i aquesta ha d'anar acompanyada d'una millora substancial en l'organització dels diferents arxius, perquè en moltes oportunitats la informació és difícil d'obtenir, ja sigui perquè és insuficient o senzillament perquè és incompleta.

En alguna oportunitat, especialment en el que refereix a la construcció dels principals equipaments, es realitzen referències a obres d'iniciativa privada que ens interessin ressaltar per emfatitzar sobre determinades actuacions públiques.

Amb les dades obtingudes en aquesta recerca hem establert quatre capítols. En el primer d'ells, el capítol sisè, esbrinem quines foren les principals actuacions per tal de reconstruir de la ciutat, així com les actuacions orientades a millorar les dotacions d'habitatges socials. A continuació, en el capítol setè, hem reunit les principals actuacions en el camp de les infraestructures que, a la vegada, hem classificat en quatre grans apartats, el primer adreçat a explicar la important obra de construcció dels murs sobre el riu; el segon, per tal de ressenyar la construcció d'abastiment i l'avacuació d'aigües, un tercer on es refereixen totes les dades sobre el millorament dels carrers en els diferents barris de la ciutat i, finalment, un breu comentari sobre les infraestructures viàries.

El tercer capítol d'aquesta part, el vuitè, és el més extens perquè s'hi inclouen totes les obres de construcció dels diversos tipus d'equipaments, i, òbviament, en quatre dècades, n'hi ha hagut força i de diferent importància. Finalment, hem obert un darrer capítol per tal de referir l'actuació pública orientada a desenvolupar econòmicament la ciutat i, en aquests anys, això volia dir industrialitzar-la, circumstància que, en el cas que ens ocupa, ens porta a referir-nos al procés de construcció del polígon industrial de Camp-redó i a altres iniciatives en aquest camp.

CAPÍTOL 6. LA RECONSTRUCCIÓ DE LA CIUTAT I LA CONSTRUCCIÓ DELS HABITATGES PROTEGITS

1. La reconstrucció de la ciutat

1.1. Les dificultats inicials

Des del mateix instant en què acabà el conflicte bèl·lic a la ciutat (13 de gener de 1939), la nova Gestora Municipal encapçalada pel Dr. Recaredo Loscos,¹ va intentar afrontar el greu problema de la reconstrucció de la ciutat.

La primera iniciativa engegada fou la de treure els enderrocs dels carrers i places,² arreglar el mercat i l'escorxador, i netejar la xarxa d'aigües netes i la de clavegueram. La finalitat d'aquestes obres era clara, ja que es donava prioritat a la reconstrucció d'infraestructures i equipaments clau per a l'abastament general, i amb l'arranjament de les canonades es millorava la salubritat de la població, preveient possibles focus de malalties i de contaminació. Per afrontar aquestes obres urgents s'aprovà un pressupost extraordinari d'un milió de pessetes.³

El desig de reconstruir i millorar les infraestructures i equipaments dels quals disposava la ciutat aviat va refredar-se a causa de la manca de recursos econòmics, tant per part de

¹ La Comissió Gestora fou nomenada el 18 de gener de 1939. L'alcaldia va correspondre al metge Recaredo Loscos Mulet, i els altres gestors foren Joaquín Anguela, Juan Colomé, Julián Falomir i Agustín Morera.

² Només la Dirección General de Regiones Devastadas va retirar més de 140.000 m³ d'enderrocs. AYUNTAMIENTO DE TORTOSA (1947): *Memoria de la gestión...* p. s.n.

³ A.M., vol. I, 24 de març de 1939, p. 8 i 9.

l'Ajuntament com de l'Estat. Algunes d'aquestes reformes fregaven els mínims imprescindibles, casos documentats per exemple del mercat municipal, al qual s'al·ludia anteriorment, on es va refer el sostre⁴ o la instància dels Ferrocarriles Económicos S.A. en la qual es demanava una bestreta per reconstruir la via i el material ferroviari.⁵

En aquests anys de postguerra, l'actuació s'adreçà a la reconstrucció de les principals vies de comunicació (ponts), tasca que anà a càrrec de la Dirección General de Regiones Devastadas. Així, el pont del ferrocarril s'arreglà l'any 1940 i l'any següent arribà el primer tren de la línia de Val-de-Zafan, mentre que el pont de l'Estat fou refet a partir d'un nou projecte d'E. Torroja i inaugurat l'any següent,⁶ per contra el pont de la Cinta no es va reconstruir i només la seva columna central fou aprofitada anys més tard per aixecar un monument commemoratiu de la batalla de l'Ebre que el mateix Caudillo s'encarregà d'inaugurar solemnement anys després (1965).⁷

⁴ A.M., vol. I, 20 de juliol de 1939, p. 56.

⁵ A.M., vol. I, 5 d'abril de 1939, p. 10 i 11. La bestreta demanada era de 30.000 pessetes.

⁶ L'acte de reinauguració del pont de l'Estat va tenir lloc el dia 4 d'abril de 1941, amb la presència del ministre d'Obres Públiques, Alfonso Peña Boeuf.

JOVER FLIX, M. (1973): *Tortosa. Testimonio...*, p. 100.

⁷ La reconstrucció dels ponts fou una obra realitzada amb els escassos materials i recursos tècnics de l'època. La solució fou digna en el cas del pont de l'Estat, però com assenyala J. Bayerri, el pont del ferrocarril fou reconstruït amb gran desencert en no respectar el disseny anterior, de manera que, encara avui, s'aprecien les dos fases en la construcció-reconstrucció del pont esmentat.

BAYERRI, J. i BAYERRI, C. (1992): *La reconstrucció...* p. 29.

Una valoració diferent mereix la no-reconstrucció

Aquesta situació d'incertesa es reflectia també en els propietaris afectats pels enderrocaments parcials o totals dels seus habitatges, els quals no iniciaven les obres de reconstrucció pel fet de no estar assabentats del valor de les indemnitzacions que podien rebre. Fou per aquest motiu que una representació de la corporació municipal es traslladà a altres ciutats afectades per la mateixa problemàtica (Terol, Irun i Guernica) per tal d'estudiar els tràmits a seguir en la concessió de les indemnitzacions.⁸

El nombre d'obres a realitzar i el seu cost varen crear un cúmul de dificultats als gestors municipals, que en adonar-se que el procés de reconstrucció no es realitzava amb la celeritat desitjada, van acordar, el gener de 1941, deixar en llibertat aquells propietaris que volguessin efectuar obres en els seus habitatges, sempre que es comprometessin a no reclamar, en el seu dia, l'import de les obres en el cas que la corporació decidís l'expropiació dels immobles esmentats.⁹

del pont de la Cinta. És obvi que en tractar-se d'una propietat privada, com ha quedat reflectit més amunt, l'Ajuntament no tingués interès per refer-lo. Ara bé, la necessitat del casc antic de la ciutat i tot el barri de la Creu mai més ha estat compensada, i més quan en l'actualitat existeix algun projecte d'urbanitzar una àmplia zona propera al riu, tant en el barri de Ferreries com en el de Remolins (parc de la Fira).

La no-construcció d'aquesta passarel·la i alguna més que en els darrers anys s'hauria pogut aixecar -tal com ha succeït en altres ciutats-, ha estat un element més que ha limitat la integració de les dues ribes de la ciutat -sobretot si tenim en compte les disponibilitats espacials que ofereix tot el marge dret del riu en detriment del casc històric-, així com la ulterior expansió urbana.

⁸ A.M., vol I, 12 d'abril de 1939, p. 12. La delegació la componien el gestor Sr. J. Anguela i l'arquitecte municipal Sr. A. Bartlett.

⁹ A.M., vol. II, 23 de gener de 1941, p. 194.

D'altres peticions tenien objectius molt diversos, com la que van presentar els propietaris del pont de la Cinta (Banc de Tortosa), els quals demanaven una important quantitat per reconstruir-lo;¹⁰ o, la més patètica: la sol.licitud presentada el mes de maig del 1939 per tal de reobrir la "casa de lenocinio".¹¹

La quantitat de problemes que es van haver de solucionar en acabar la Guerra van ser de molt diferent índole, tals com la concessió d'una subvenció a la comunitat de religioses Obalates, el lloguer d'una nova seu per a la biblioteca, o un expedient per segregar la pedania de Sant Jaume d'Enveja del municipi de Tortosa, etc.¹² Però la petició més sorprenent dels anys quaranta fou el permís sol.licitat per tal d'"elevar el rio Ebro frente a la illa de Audí (Bítem) con objetivo de nutrir un canal de riego que se dirija hasta la ciudad de Tarragona".¹³

En general, el tret distintiu de l'actuació municipal en urbanisme al llarg dels anys quaranta consistí, doncs, a impulsar el procés de reconstrucció i donar una nova ubicació als

¹⁰ La instància anava signada pels senyors Julià i Isidre Fernández Sanz, Emilio Urgel Arquedes i José Vilás Querol, i l'auxili sol.licitat era de 75.000 ptes.

A.M., vol. I, 23 de novembre de 1939, p. 129.

¹¹ La sol.licitud de reobertura fou presentada per P. Garcia Pérez per a l'establiment situat en el carrer Travessera de l'Escorxador Vell núm. 6.

A.M., vol. I, 31 de maig de 1939, p. 23.

¹² A.M., vol. I, 7 de juny de 1939, p. 23; 27 de juliol de 1939, p. 62 i 28 de setembre de 1939, p. 98.

¹³ El permís publicat en el BOP fou presentat per José Navas Escuder, i en protesta contra aquesta petició van acudir a l'Ajuntament els alcaldes d'Amposta, Santa Bàrbara i Roquetes, així com els representants de la Cambra de la Propietat Urbana, de la COCIN i del Sindicat Agrícola.

A.M., vol. IX, 9 de gener de 1946, p. 55.

principals equipaments públics. Dels edificis que simbolitzen aquest període en sobresurten el nou edifici consistorial -en l'antic barri de Pescadors-, el seminari diocesà, l'estadi municipal, l'escola del treball i el nou institut de batxillerat -aquests darrers, a Ferreries-.¹⁴

1.2. El projecte de reconstrucció¹⁵

La documentació necessària per a la reconstrucció de la ciutat consta d'un gran nombre de testimoniatges. Cronològicament, el primer escrit referent a aquest procés sobre la reforma de la ciutat i els tràmits a seguir fou una nota de l'advocat Basilio Martí, amb data 12 de novembre de 1942, adreçada a l'alcalde E. Albacar, en la qual s'indicaven els passos que hauria de seguir l'Ajuntament per obtenir els ajuts necessaris per reconstruir la ciutat.¹⁶

Els edificis a reconstruir i el seu emplaçament eren els següents:

- . L'institut de batxillerat, al darrere del parc.

¹⁴ En l'obra de M. Jover se cita una cronologia en la qual s'inclouen algunes de les inauguracions d'aquestes obres, juntament amb altres de menor interès.

JOVER FLIX, M. (1973): *Tortosa. Testimonio...* p. 100.

¹⁵ La documentació d'aquest apartat ha estat extreta de la carpeta núm. 75 d'obra pública de l'AHCTE.

¹⁶ Tot el procés havia de començar amb la presa d'un acord per part de l'Ajuntament sobre el pressupost de les obres, el qual s'havia d'adoptar per majoria de les dos terceres parts dels seus membres, i que després seria tramès a la Direcció General de Regiones Devastadas on es ratificarien aquests danys i, finalment, s'elevaria la petició a l'Instituto de Crédito para la Reconstrucción Nacional.

L'import de les obres pressupostades era de 792.304 ptes., més el 17,43% que autoritzaria el pagament de jornals als treballadors en diumenge i dies festius.

- . L'escola del treball, a Ferreries.
- . L'estació d'Olivicultura, al darrere del parc.
- . La casa caserna de la Guàrdia Civil, a la carretera de Barcelona o a la Glorieta dels Quatre Camins.
- . La presó del Partit, a l'hort de Ballester.
- . La casa de correus i telègrafs, a Ferreries.
- . L'església de Remolins, al solar de l'antiga plaça de bous.
- . La casa de l'Ajuntament, a un solar en la reforma interior del barri de Pescadors.
- . La caserna dels bombers, a Remolins.
- . El centre sanitari, al carrer de l'escorxador a Remolins.
- . Els grups escolars:¹⁷
 1. Al solar de l'antiga presó.
 2. Al solar davant l'estació del ferrocarril.
 3. A la barriada d'habitatges protegits a Ferreries.
- . L'Estació d'autobusos, al solar de la Llotja.¹⁸

Els nous espais urbans que incloïa aquest projecte de reconstrucció eren 3:

- a) al N: Remolins.
- b) al S: Temple (darrere del parc).
- c) a l'W: Ferreries.

El primer del espais, Remolins, era desestimat d'una manera

¹⁷ Vegeu el subapartat 1.2 del capítol setè referent a la construcció de centres escolars.

¹⁸ D'aquest ampli llistat, que inclou un total de 12 tipus diferents d'edificis, només es van construir en l'emplaçament concebut inicialment: l'escola del treball, l'església de Remolins, el nou Ajuntament, la caserna dels bombers i el col·legi de Ferreries. La resta d'edificis es bastiren en emplaçaments molt diferents o no es construïren.

clara en l'informe¹⁹ i només es preveuen actuacions puntuals, tals com l'enderrocament de l'edifici de la presó, així com la creació d'un parc que aniria des del carrer Santiago (carrer major del barri) fins a l'antiga muralla, enderrocada però no urbanitzada²⁰.

Quant a la zona situada al darrere del parc en què fou concebut aquest Eixample del Temple, es diu que aquest sempre tindrà un caràcter secundari pels nombrosos obstacles que hauria de vèncer (via del ferrocarril del Nord, via del ferrocarril de via estreta de Tortosa a La Cava i el canal de reg de l'esquerra) i, cas que aquest adquirís una forma allargada tot seguint les vies de comunicació -com així ha estat-, "(...) La urbanización tomará en este caso forma desproporcionada sumamente alargada bordeando la carretera".

Davant d'aquestes mancances, les solucions que es projectaven eren:

1. L'ampliació de l'Eixample del Temple.
2. La construcció d'una ciutat satèl·lit a Ferreries.
3. Una reforma interior necessària i d'importància, tot aprofitant la destrucció patida.

1.2.1. La reforma interior

La percepció que tenien els autors d'aquest document fou

¹⁹ En l'esmentat informe es diu que: "La historia del desarrollo urbano de Tortosa muestra que esta solución fue considerada siempre, y con razón, poco ventajosa, por lo que las sucesivas expansiones de la ciudad lo han sido siempre en sentido contrario".

²⁰ Aquest parc no es va portar a terme fins entrats els anys noranta.

decebedora, tal com ho manifesta el comentari següent: "El planeamiento de multitud de reformas para conseguir un resultado eficaz precisan la total desaparición de la barriada que se trata de mejorar, tal sería por ejemplo la higienización de la barriada de Remolins. Si quisieramos enderezar y ensanchar todas las calles que lo demandan no quedaría casa en pie del casco antiguo de Tortosa".²¹

1.2.1.1. La reforma del barri de Pescadors

Un cop acabada la guerra, la ciutat es trobava en un estat molt precari però, òbviament, aquesta precarietat es feia més evident a les àrees centrals de la ciutat amb la destrucció de les edificacions més velles i a causa de l'escassa qualitat dels materials emprats.

Aquesta era, a grans trets, la situació del barri de Pescadors l'abril de 1939 -nom que conservava en rememorança de la importància de la navegació i de la pesca en el riu i en el Delta de l'Ebre-, però la rellevància d'un barri de classes baixes es basava en el fet que aquest sector de la ciutat fou l'elegit per realitzar-hi una profunda modificació estructural i morfològica amb la finalitat de mostrar als habitants de la ciutat el nou esperit urbanístic i arquitectònic del règim triomfador.

El destruït barri de Pescadors estava delimitat pels carrers següents: St. Blai al N, T. González al S, d'en Carbó a llevant i l'Av. Generalísimo i Reus a ponent. La seva extensió era de 44.137,62 m², dels quals el 1936 n'estaven edificats 38.028,12

²¹ AHCTE, carpeta d'obra pública núm. 75, s.p.

m2 i els restants 6.109,50 m2 eren dedicats a via pública. Amb la reforma es pretenia disminuir la densitat de la zona que l'any 1936 es calculava en 2.946,4 hab./ha²² i que es volia rebaixar a només 842,3 hab./ha. Per assolir aquest objectiu, la superfície construïda seria de 14.871 m2 i els destinats a via pública 29.265,68 m2, o sigui la superfície construïda es reduiria en un 60,89%, mentre que la via pública s'incrementaria en un 479,02%.

La reforma del barri pretenia ser una transformació no només demogràfica, sinó que aspirava a canviar la funció del barri, el qual passaria de ser una àrea residencial de classes baixes (pescadors i altres menestrals) a convertir-se en la nova zona administrativa i comercial de la ciutat.

El procés de reconstrucció del barri fou ben complex, ja que es va engegar un procediment d'expropiació i posada en venda dels solars. En principi, i als pocs mesos de finalitzada la guerra, començà una fase de reserva de sòl urbà de cara a la construcció de la nova plaça central del barri. Aquest procés començà el mes d'octubre amb la intenció de remodelar-lo totalment. Per tal de portar a terme aquesta tasca, l'Ajuntament va nomenar una comissió integrada pel mateix alcalde (Sr. R. Loscos) i els gestors, senyors Morera i Sanmartí, per dirigir l'adquisició de les cases i solars afectats.²³ Per aquesta raó, i fins i tot amb anterioritat a la formació de l'esmentada comissió, els

²² El càlcul fou realitzat en base al cens d'edificacions (289 cases), que a una mitjana de 3 habitatges per edifici i amb una mitjana de 5 persones per habitatge, donarien una població de 13.005 persones al barri abans de la guerra.

²³ A.M., vol. 3, 17 d'octubre de 1939, p. 111.

propietaris començaren a realitzar peticions de reserva per tal de reformar les seves propietats.²⁴

L'Ajuntament prengué de nou la iniciativa quan la Direcció General de Regiones Devastadas va redactar un llistat, al qual ja s'ha al·ludit, sobre els edificis a recuperar amb promptitud. En aquest acord de febrer de l'any 1940, s'encarregà a l'arquitecte municipal, A. Bartlett, la redacció d'un projecte de reforma interior de la ciutat.²⁵ El document requerit es va remetre al consistori nou mesos després, el qual situava la zona majorment afectada en el perímetre que descriuen els carrers de T. González, St. Blai, d'en Carbó i Av. de la Generalitat (abans Generalísimo). En total es van expropiar 232 edificis, a raó d'1,25 a 7 ptes./pam², per un import total de 1.612.932,29 ptes., a les quals es van afegir 400.000 ptes. d'imprevistos (24,80%). Per contra, la venda dels 8.593,35 m² ho foren a raó d'entre 3-14 ptes./pam², per un total de 2.125.206,75 ptes., quantitat molt similar a la destinada a la compra.²⁶

Mentre aquest informe s'anava elaborant, els implicats presentaven recursos que, sistemàticament, eren desestimats.²⁷

Evidentment, el projecte va quedar en mans dels organismes

²⁴ Entre aquestes peticions destaca la que formulà Rosendo Guasch Gesalí d'un solar de 26 metres de façana per 16 metres de fons en el carrer Reus, amb l'objecte de construir-hi un hotel. A.M., vol. 3, 13 d'octubre de 1939, p. 104.

²⁵ A.M., vol. II, 15 de febrer de 1940, p. 176.

²⁶ A.M., vol. II, 14 de novembre de 1940, p. 148 i següents.

²⁷ En la sessió del 4 de juliol de 1940 (A.M., vol. II, p. 69 i següents.) eren desestimats sis recursos presentats per: P. Raga, J. Cid Colomé, F. Sanz Domingo, F. Tena Gil i C. Barberà, J. Llorca Ferreres i M. Marro Bosch.

públics, als quals els fou molt difícil engegar-lo d'acord amb les previsions establertes inicialment. Per aquesta raó no és gens estrany que fins al cap de dos anys no s'elaborés cap informe rellevant sobre tan insigne projecte i, quan ho feu, va ser a partir d'una consideració particular que tampoc seria escoltada; en aquest cas, ens referim a la condició establerta per la Dirección General de Regiones Devastadas, segons la qual s'haurien d'estalviar els angles rectes en les edificacions, establint-hi xamfrans.²⁸

El projecte de més volada i en el qual es diposità un major entusiasme institucional fou la remodelació del sector central del barri, el qual serviria per representar la puixança del nou ordre polític establert. Així doncs, en la urbanització del barri es potencià la nova plaça central, argüint dos tipus de raons. D'una banda, regularitzar l'encreuament dels carrers, que no es tallaven ortogonalment i que així sí que ho podien fer "(...) sin incurrir en inconvenientes de mayor monta" i, d'altra banda, disposar en un lloc destacat i preferent "(...) emplazamiento para edificios públicos, casa de Correos y Telégrafos, cuyo solar ha sido solicitado en diversas ocasiones por el Estado... y la de un hotel de primera categoría que merece la ciudad, deficiencia que ha padecido siempre Tortosa". En la construcció dels edificis, tant oficials com particulars, també es va pretendre dotar el conjunt de certa sobrietat i harmonia.

Aquesta magna obra s'inicià per l'element més representatiu del nou règim en l'àmbit local, l'Ajuntament i els seus voltants. Les obres s'empregueren amb relativa rapidesa, ja que el març de

²⁸ A.M., vol. 25 de febrer de 1942, p. 23.

1943 ja es coneixien el valor de les expropiacions a realitzar per bastir-hi la nova casa consistorial²⁹ i, per les mateixes dates, era exposat al públic el projecte de nova alineació.³⁰

Durant els primers mesos de 1944, la remodelació s'anava portant a terme poc a poc, i la majoria de les actuacions tenien lloc en forma d'expedients de compra de terrenys, alguns dels quals eren de tan ínfimes dimensions, que servien per ampliar les vies públiques i per obtenir més fàcils i ràpides plusvàlues als seus propietaris;³¹ en altres casos, era l'Ajuntament qui cedia terrenys a canvi de nous espais públics.³²

L'aspecte més delicat d'aquesta operació radicava, sens dubte, en les expropiacions que calia realitzar, i contra les

²⁹ El valor total de les expropiacions era de 178.383,89 ptes., de les quals només 6.756 ptes. corresponien als edificis, la resta corresponia al valor dels solars.

A.M., vol. V, 12 de març de 1943, p. 65.

³⁰ A.M., vol. V, 17 de març de 1943, p. 71.

³¹ Per oferir una visió aproximada d'aquest procés es pot fer una lectura de les quantitats que es mencionen a continuació i les superfícies a què es fa referència:

. Terreny de 45 dm², lloc: Primer Carreró de la Sang, Valor: 2.319,72 ptes., propietari: T. Espuny Roig. A.M., vol. VI, 16 de febrer de 1944, p. 133.

. Immoble de 23 m², lloc: carrer Pina, valor: 1 pta./pam², propietari: C. Pérez Sancho. A.M., vol. VI, 10 de febrer de 1944, p. 124. En la sessió del 23 de febrer del mateix any, s'acordà la compra a 3 ptes./pam².

. Casa núm. 4 del carrer de l'Àngel, valor: 22.813, 75 ptes., propietari: Hereus de J. Ribes Subirats. Els propietaris no van acceptar la quantitat assignada, reclamaven 30.000 ptes., que finalment foren atorgades a petició de l'arquitecte municipal.

A.M., vol. VI, 25 d'abril de 1944, p. 176.

³² Venda d'una porció de terreny a J. Lucia Nicolau en el carrer "Bajada Puente del Estado", A.M., vol. VII, 7 de juliol de 1944, p. 34.

Venda a J. Dalmau Llatje d'una parcel·la en el carrer Llotja núm. 25. A.M., vol. VII, 7 de juny de 1944, p. 15.

quals alguns veïns afectats efectuaren les protestes corresponents que, com ja s'ha esmentat, eren refusades pel consistori. En algun cas, el to d'aquestes peticions s'elevava, a les quals l'Ajuntament contestava amb serioses advertències als veïns que firmaven els escrits.³³

1.2.1.2. Altres reformes a realitzar en el casc antic

Dins del projecte de reforma interior també es consideraven imprescindibles:

a) La desaparició de l'illa compresa entre els carrers de l'Àngel i Pl. A. Querol, també coneguda com "Manzana Canivell". Suprimint-la es pretenia millorar l'accés a la rampa del pont de l'Estat.

b) L'obertura d'un carrer transversal entre els de la Rosa i Montcada. Aquest nou carrer sortiria del Col·legi de la Consolació i desembocaria davant de l'església del Seminari.³⁴

c) Plaça de la Peixateria: millora dels accessos al mercat del peix amb l'objectiu d'afavorir l'aparcament dels carros.

³³ Les actes municipals dels dies 24 de maig de 1944 i 21 de juny del mateix any reflecteixen la desestimació dels escrits presentats per J. Audi Forés, R. Audi Curto, J. Llosa Masiá, J. Casadó Calsapeu, J. Lucia Nicolau, J. Curto Adam, T. Martí Altadill, F. Margarit Castelló, A. Montes Subirats, V. Lucía Izquierdo, R. Espuny Escurriola, C. Calderó Mauri, R. Borrás Miró i V. Mora Loras, firmants del primer; i N. Colomer Torres, J. Francés Sempere, M. Escoda Cardona, V. Lucía Izquierdo, R. Espuny Escurriola, R. Borrás Miró i J. Turón Larreinsar, el segon. La presidència del consistori al·ludia sempre al reglament vigent i, en un cas, feia un advertiment als veïns pel mal tracte que es feia a l'Ajuntament en l'escrit.

³⁴ Aquestes dues obres haurien aportat una millora significativa en la trama dels dos sectors dels barris de Pescadors i de la Catedral, respectivament. La seva realització no hauria representat cap desfeta urbanística.

La picabaralla més llarga en tot el procés de remodelació interna del barri fou la que enfrontà l'Ajuntament amb els germans Tena, propietaris d'un immoble situat en la plaça de la Peixateria, el nom oficial de la qual és el de plaça de Barcelona, encara que, una vegada més, la toponímia popular passaria per sobre de l'oficial. L'obra de reforma s'inicià el mes de setembre de 1944 amb l'exposició al públic del projecte de remodelació, que va ser immediatament recorregut per la família propietària. Aquest recurs va ser desestimat d'una manera fulminant per l'arquitecte municipal.³⁵

La urbanització d'aquesta plaça va estar sotmesa a continuades disputes respecte del procediment utilitzat en l'expropiació de les propietats dels germans Tena i C. Barberá. Aquest procediment va ser estimat de manera diferent a mesura que passaven els anys.³⁶ L'any següent, el 1950, el procurador del Banc de Tortosa SA, J. Jardí Celma, també va reclamar contra l'acord de l'Ajuntament sobre la pretesa remodelació de la plaça.³⁷ Per fi les discussions arran de la urbanització de la plaça de la Peixateria varen concloure amb l'aprovació de les

³⁵ L'exposició al públic del projecte de reforma de la plaça de la Peixateria tingué lloc durant la segona meitat del mes de setembre de 1944 (A.M., vol. VII, 15 de setembre de 1944, p. 80) i l'aprovació de l'informe de l'arquitecte municipal desestimant el recurs dels propietaris i assenyalant-ne l'expropiació, el mes de novembre del mateix any. A.M., vol. VII, 21 de novembre de 1944, p. 138 i següents.

³⁶ En la sessió del 2 de novembre de 1949, alguns regidors van dir que no creien que l'expropiació s'hagués de fer tal com ho havia aprovat la gestora anterior.
A.M., vol. I, 2 de novembre de 1949, p. 109 i següents.

³⁷ A.M., vol. XVII, 6 d'octubre de 1950, p. 55.

obres de condicionament per l'Ajuntament a la tardor de 1963.³⁸

1.3. La importància de la línia del ferrocarril

Un dels aspectes més sorprenents d'aquest projecte de reconstrucció pel seu realisme, poques vegades considerat, fou l'apreciació sobre els condicionants que el ferrocarril comportava per al creixement urbà. Així es reconeixia: "(...) pero la estación y la vía del ferrocarril del Norte constituyen un fuerte obstáculo, una tercera muralla más sólida y difícil de vencer que la precedente de piedra. No les quedó otro recurso a la ciudad para desarrollarse que el escurrirse por el boquete del paso inferior de la calle de Reus y obligada por la necesidad edificar al otro lado, pero con lentitud, avanzando hacia el sur paso a paso a fuerza de años con manifiesta repugnancia".

Pot ser que aquesta raó contribuís a la decisió de construir una nova estació ferroviària a Ferreries.

2. Els habitatges protegits

2.1. El barraquisme³⁹

Un cop superada la fase de reconstrucció, se n'inicià una altra en què la màxima preocupació radicava en la necessitat de dotar la ciutat d'habitatges socials. Però, més enllà d'aquestes pretensions, dins del perímetre urbà encara existien importants restes de barraques que es mantindrien fins a mitjan anys

³⁸ El pressupost d'aquesta obra de condicionament era de 38.733,87 ptes. i va ser adjudicada al constratista J. Baubí Domènech. A.M., vol. XXXVII, 4 d'octubre de 1963, p. 33.

³⁹ Aquesta documentació es troba inclosa en la carpeta d'obra pública núm. 57 de l'AHCTE.

seixanta, la qual cosa indica que el problema de l'habitatge era viu a la ciutat.⁴⁰

D'aquest tipus de construccions, el consistori se n'ocupà, al llarg del període estudiat, en tres ocasions. La primera oportunitat fou l'any 1954 i afectà els habitants de les barraques del carrer Ronda, darrere de l'estació del ferrocarril, als quals se'ls donà un ultimàtum per desallotjar-les.⁴¹ L'erradicació d'aquesta àrea de barraquisme no suposava, emperò, la solució definitiva del problema.

Una nova informació sobre aquest tipus d'habitatge i amb un caràcter molt exhaustiu s'elaborà el juny de 1957 a petició del Ministerio de la Vivienda, el qual sol·licità un informe referent a "Normas para la preparación de un plan de tres años con destino a la desaparición de zonas habitadas insalubres (barraquismo)".⁴²

Entre la documentació demanada sobresortia la constitució d'una ponència per tal d'elaborar un cens,⁴³ l'elaboració d'un plànol a escala 1:2.000 (figura núm. 15), tot acompanyat d'una

⁴⁰ En el nomenclator de 1950 estaven censades un total de 79 edificacions definides com "Otras construcciones (chozas, etc.)". La majoria estaven en el centre de la ciutat (63) i les restants al raval de St. Vicent (12) i al de Caputxins (4).

INE (1954): *Nomenclator de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades de población correspondientes al Censo de 1950*. Tomo V. Madrid: INE, p. 35.

⁴¹ A.M., vol. XXII, 22 de maig de 1954, p. 165.

En aquesta data el consistori aprovà un darrer termini de vuit dies, posterior a un altre de tres mesos, per tal de dessallotjar els habitatges que, posteriorment, serien enderrocats.

⁴² R.E. núm. 271 de 3 de juny de 1957.

⁴³ Les fitxes de cada "habitatge" amb els seus pobladors estan perfectament emplenades.

memòria explicativa i fotografies.⁴⁴

Contràriament a les dades que figuraven en el nomenclàtor de 1950, el nombre d'habitants que s'allotjaven en aquest tipus d'habitatges sumava 100 famílies (79 segons el cens), de les quals la immensa majoria, 61, ho feien en les antigues casernes que presidien la ciutat.⁴⁵

Gairebé deu anys després de la primera ocasió (primavera de 1963), el barraquisme seguia essent un fenomen latent. Per tractar de solucionar aquest problema es constituí el Patronat de Nostra Senyora de la Cinta, amb la finalitat de construir habitatges de tipus ultrabarat on acollir les famílies necessitades que, segons un cens realitzat a tal efecte, afectava un total de 18 famílies que vivien en cases d'autoconstrucció en les muralles de la ciutat o en coves.⁴⁶

⁴⁴ El plànol és d'una execució molt clara, però no hem trobat ni la memòria ni les fotografies. Tanmateix, l'exposició de la situació és ben nítida.

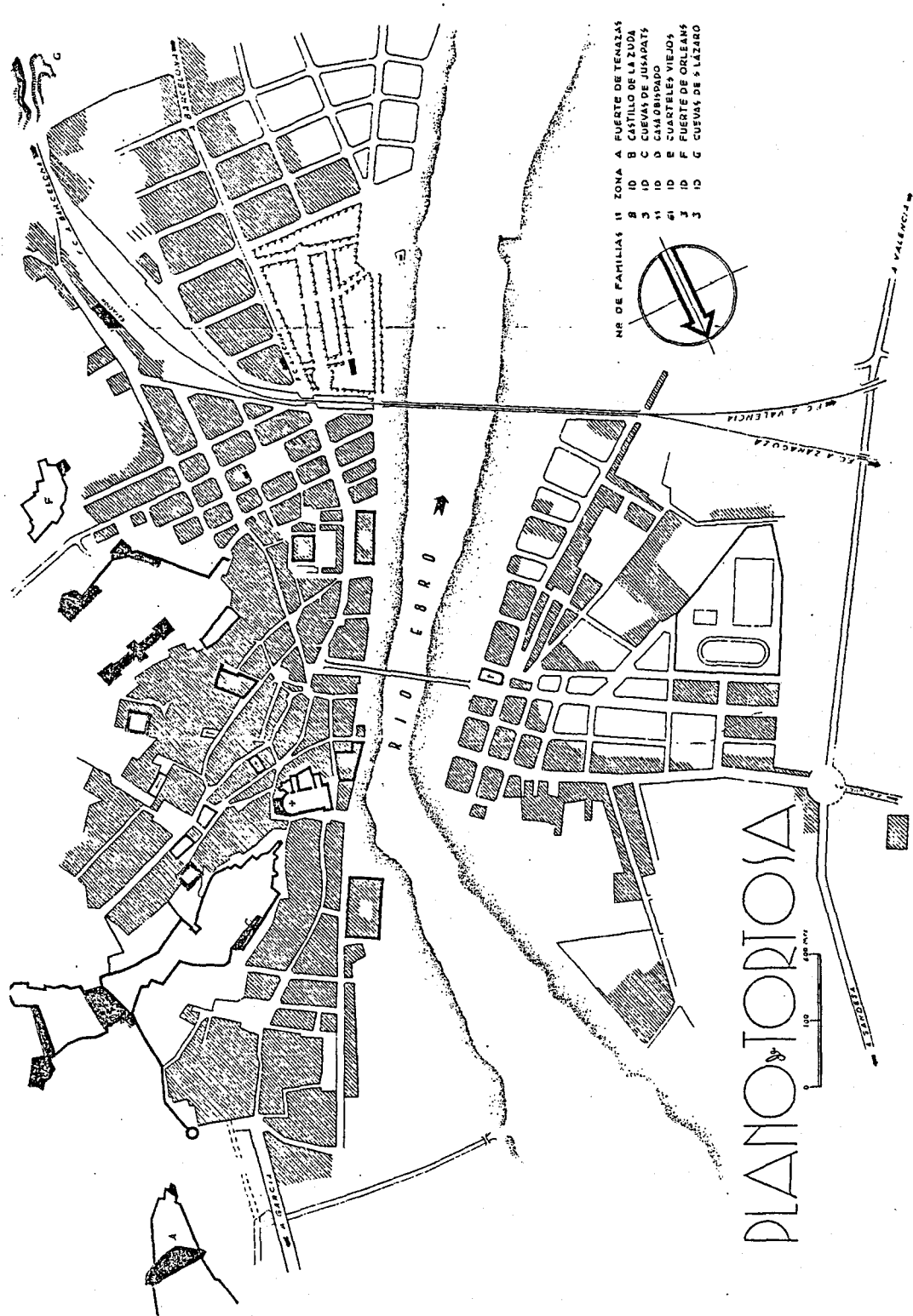
⁴⁵ La descripció de la ubicació de les famílies que ocupaven aquestes instal·lacions, bàsicament militars, és la següent:

. Fort de Tenasses	11 famílies
. Castell de la Zuda	8 famílies
. Coves dels Josepets	3 famílies
. Casa del Bisbat	11 famílies
. Cuartels vells	61 famílies
. Fort d'Orleans	3 famílies
. St. Llätzer (coves)	3 famílies

⁴⁶ V.B.E., núm. 297, 16 d'abril de 1963, p. 3 i V.B.E., núm. 298, 23 d'abril de 1963, p. 3.

En el primer d'aquests números s'assenyalava que les aportacions superaven les 100.000 pessetes.

Figura núm. 15. El barraquisme durant la postguerra (1957)

FONT: AHCTE.

2.2. Els habitatges protegits a Ferreries⁴⁷

Des del mateix moment en què es va acabar la Guerra es pensà en el barri de Ferreries per tal de construir-hi un important grup d'habitatges de protecció oficial.⁴⁸ La motivació d'aquest projecte semblava fàcil si es tenia en compte que, segons consta en la memòria redactada per l'arquitecte municipal, la destrucció ocasionada per la Guerra era del 80% de les edificacions de la ciutat.

Dins del procés de reconstrucció de la ciutat, el gener de 1940 s'elaborà un vast projecte que tenia com a finalitat la construcció de 257 nous habitatges protegits al barri de Ferreries. Però durant la celebració del primer aniversari de la victòria militar (abril de 1940), l'arquitecte municipal va comunicar a la sessió permanent que el nombre d'habitatges a construir seria inferior a l'inicialment previst (dels 281 calculats es passà a 251 habitatges).⁴⁹ A l'hora de la veritat, emperò, el nombre definitiu d'habitatges protegits a construir seria l'assenyalat de 257, amb la finalitat de millorar el cens d'aquest tipus d'edificacions a la ciutat.

Per portar a terme aquesta obra de imensions considerables

⁴⁷ Aquest apartat ha estat elaborat amb la informació extreta de la carpeta núm. 19 de l'AHCTE.

⁴⁸ A.M., vol. I, 31 d'octubre de 1939, p. 119.

El nombre total d'habitatges que es pensava construir era de 281, situats al darrere d'un hort propietat del senyor J. Prades, part del qual, al final, s'inclourà en el projecte, com es veurà més endavant.

⁴⁹ En aquest informe crida molt l'atenció les línies arquitectòniques que pretenien assolir-se, les quals contrasten sobre manera amb la gran pobresa de les edificacions d'una "ciudad mártir", com així els agradava anomenar la ciutat als senyors gestors municipals.

A.M., vol. II, 4 d'abril de 1940, p. 15.

per a la ciutat del moment,⁵⁰ el mes de març de l'any següent (1941) s'aprovà el projecte de construcció dels habitatges i l'expropiació dels terrenys situats en l'extrem NW del barri, amb una superfície de 61.203,8 m² per un import total de 345.524 ptes. De les vint-i-dos parcel·les expropiades, la majoria eren edificacions del tram final del carrer Rambla de Catalunya i la resta eren camps de conreu. D'entre les propietats destaca la de D. Ignacio Ramón y de Abaria, els terrenys dels quals, ocupats per una casa de pagès amb una sinya i terres de conreu, suposaven un 25,10% dels terrenys expropiats i pels quals va rebre un 35,40% del valor de les expropiacions realitzades.⁵¹

⁵⁰ El projecte era de gran volada, ja que segons el nomenclator de l'any 1940 dels prop de 9.000 edificis de què disposava el macromunicipi de Tortosa, quasi 4.000 estaven a les partides riberenques i només 2.259 componien la ciutat en sentit estricte. D'aquesta xifra, el raval de S. Vicent en tenia 188 i el raval de la Creu 152, això és un total de 340 edificis, que representaven un 15,05% dels edificis de la ciutat. Si tenim en compte que la majoria de les edificacions de l'època tenien un o dos pisos d'alçada i que molts tenien més de dos pisos per planta -atès que la propietat del sòl urbà era més vertical que horitzontal-, podem calcular que el nombre total d'habitatges del barri podia oscil·lar entre els 1.000 o 1.300 habitatges com a màxim. Per aquesta raó, la construcció de més de 250 nous habitatges suposava un canvi substancial en la morfologia de Ferreries de principis dels anys quaranta.

⁵¹ La relació de les parcel·les expropiades, així com el nom dels seus propietaris, permet fixar algunes comparances en el valor de les indemnitzacions realitzades, sobretot pel que fa a la propietat urbana:

<u>Parcel·la</u>	<u>Propietat</u>	<u>Sup. (m²)</u>	<u>Valor (ptes)</u>	<u>Preu/m²</u>
R.Catalunya, 45	J.Alberich Reverté	52	1.983	38,13
R.Catalunya, 49	J.Chavarria Ferré	65	2.437	37,49
R.Catalunya, 51	R.Giner Estrada	55	2.071	37,65
R.Catalunya, 53	V.Sebastià Messegué	173	6.489	37,51
Camp conreu	G. Barroncelli	9.231	24.917	2,70
Casa pagès, camp	I. Ramón Abaria	15.363	122.308	7,96
R.Catalunya, 117	Hnos Homedes Mulet	47	1.771	37,68
R.Catalunya, 115	I.Forés Subirats	87	3.490	40,11
Camp conreu	J.Cid Caballé	1.517	3.519	2,32
Camp conreu	J.Blanch Arasa	9.081	21.069	2,32
Casa pagès	E.Garcia Boix	342	67.498	197,36

Aquest volum d'obra pública serviria per impulsar el poblament d'un barri nou en el sector meridional de Ferreries. L'elecció d'aquest indret es justificava tant per raons de caràcter econòmic "la baratura del terreno", com de caràcter urbanístic: l'escassa distància al nucli urbà, la proximitat amb el raval de Jesús, i fins i tot la disponibilitat de noves infraestructures, això és, la proximitat a l'estació de Val-de-Zafan, "(...) próxima a inaugurarse" (sic).

En aquest projecte de 257 habitatges es distingien tres tipus d'edificacions amb quatre models d'habitatges. Dels 257 habitatges, la majoria -175 habitatges- ho serien en PB i jardí, mentre altres 72 habitatges tindrien cabuda en cases de 3 plantes i els 10 restants serien especials, ja que estarien dotats amb un quadra i una cotxera. Així mateix, el projecte preveia la construcció de dues botigues en els angles dels blocs.⁵²

Camp conreu	J.Bertomeu Valls	5.793	13.439	2,32
Terreny	J.Costa Verdian	1.702	3.950	2,32
Camp conreu	R.Cruells Agua.	12.832	33.260	2,59
Camp conreu	P.Curto Despax	259	688	2,66
Camp conreu	F.Curto Despax	2.819	6.541	2,32
Camp conreu	Tallers Sales SA	1.092	2.534	2,32
Terreny	J.Prades Segura	47	1.086	23,11
Camp conreu	J.Montañés Segura	83	216	2,60
R.Catalunya,109	M.Unió Subirats	80	9.500	118,75
R.Catalunya,111	J.Blanch	114	5.250	46,05
Fca. mosaics	A.Pedrol Griñó	370	11.708	31,64
<u>TOTAL</u>			<u>61.204 m2</u>	<u>345.724 ptes</u>
				<u>5,65</u>

A.M., vol. II, 27 de març de 1941, p. 27 i següents. En la sessió celebrada a principis del mes d'agost s'hi inclogué la finca propietat dels senyors Bertomeu, Albacar i Casas, per un valor de 8.000 ptes., sense especificar-ne les dimensions, A.M., vol. III, 5 d'agost de 1941, p. 98.

⁵² El detall del pressupost és el següent:

- . Model A, 91 habitatges a 13.686,54 ptes.= 1.245.475,14 ptes.
- . Model A' 84 habitatges a 13.789,81 ptes.= 1.158.344,04 ptes.
- . Model B, 12 habitatges a 90.708,41 ptes.= 1.088.500,92 ptes.
- . Model C, 10 habitatges a 19.257,07 ptes.= 192.570,70 ptes.

Finalment es reservava un espai per al futur emplaçament d'un grup escolar.

El projecte fou aprovat per l'Instituto Nacional de la Vivienda el 6 de març de 1940. Una part d'aquest pla, concretament el que competia a la pavimentació dels carrers i el clavegueram, fou encomanat a l'Oficina Tècnica de la Dirección General de Regiones Devastadas y Reparaciones. El programa d'urbanització fou elaborat per l'arquitecte en cap d'aquesta oficina, Agustin Bartlett Zaldivar, el maig de 1940.

Aquesta obra fou considerada de fàcil resolució, ja que la "nova" barriada tenia una extensió considerable (65.000 m²), però sobre una superfície plana (cota màxima de 0,77 m i mínima de 0,28 m) i el volum de terra a moure no era gaire elevat.⁵³

La urbanització al voltant de l'avinguda de Colom es demorà,

. Botiga 1,	a 5.632,90 ptes.=	5.632,90 ptes.
. Botiga 2,	a 12.012,81 ptes.=	12.012,81 ptes.
. Passos Coberts 2,	a 2.922,74 ptes.=	5.845,48 ptes.
	TOTAL	= <u>3.708.633,39 Ptes.</u>
. Beneficis industrials	=	519.208,75 ptes.
. Drets obventicis	=	5.562,95 ptes.
. Honoraris arquitecte	=	38.477,08 ptes.
. Honoraris aparellador	=	23.086,24 ptes.
	VALOR CONTRATA	= <u>4.294.969,01 Ptes.</u>
VALOR TERRENY I EXPROIACIONS	=	330.706,30 ptes.
	TOTAL	= <u>4.625.675,31 Ptes.</u>

En un altre document consta que la quantitat pagada per l'adquisició d'aquests 88.962 m² fou de 363.367 ptes.

AYUNTAMIENTO DE TORTOSA (1947): *Memoria de la gestión...* p. s.n.

⁵³ La terra a extreure era la següent:
. 6.980,262 m³ en els carrers principals.
. 1.292,146 m³ en la zona d'habitatges.

Per contra, els terraplens a omplir representaven:
. 825,066 m³ en els carrers principals.
. 214,900 m³ en les voreres.

ja que dels 6 blocs previstos, se'n construïren la meitat en una primera fase, amb un total de 96 habitatges,⁵⁴ el quart bloc, amb 48 habitatges més, retardaria la construcció fins a les acaballes del decenni, mentre que un cinquè seria dedicat a caserna de la Guàrdia Civil (1967) i el darrer seria venut anys després (1970) per ubicar-hi un altre tipus d'habitatge (l'edifici Estadi).

2.3. Els habitatges socials a Remolins⁵⁵

L'àrea central del barri de Remolins havia estat triada a principis de la dècada dels anys cinquanta per construir-hi habitatges de caràcter social. L'indret elegit per bastir el "Grupo Pintor Casanova" fou el carrer Benifallet sobre una superfície de 800 m².⁵⁶

La construcció s'iniciaria poc després a càrrec de l'Obra Sindical del Hogar,⁵⁷ que encarregà la construcció d'aquest grup de 32 habitatges a l'empresa del contractista José Obalat que, mitjançant acord amb l'Ajuntament el novembre de 1955, també realitzà les obres de connexió del clavegueram i desguassos.

Entre els anys 1954-1966, l'OSH va construir altres grups

⁵⁴ L'any 1947 s'havien construït 3 blocs amb un total de 74 habitatges segons consta en AYUNTAMIENTO DE TORTOSA (1947): *Memoria de la gestión...* p.s.n.

⁵⁵ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 90 de l'AHCTE.

⁵⁶ A.M., vol. XVII, 27 de febrer de 1950, p. 186.
L'oferiment de l'Ajuntament afectava els números 5,7,9 i 11 del carrer Benifallet, amb un superfície total de 791,07 m².

⁵⁷ A.M., vol. XVIII, 5 d'octubre de 1951, p. 129.
L'escriptura per a la cessió de terrenys es firmà el mes d'octubre del mateix any.

d'habitatges al barri, és el cas del "Grupo Mariano Tornadijo" i del "Grupo Hermanos Llasat", tots dos amb 24 habitatges cadascun.

2.4. El grup "13 de Gener"

La idea de construir aquest grup d'habitatges en el límit meridional del casc urbà en la carretera de l'Aldea-Barcelona va sorgir l'any 1950, una vegada la ciutat en sentit estricte havia recuperat la seva fesonomia.

El nou barri naixerà, com tants altres grups d'habitatges "socials", amb la política d'habitatge de cases barates. La primera notícia del futur grup d'habitatges arribà a la presidència de l'Ajuntament quan el Patronat Cardenal Arce Ochotorena va presentar un projecte de construcció de "(...) cincuenta o cien casas ultrabaras de una superficie de 50 m2 para solar y noventa para huerta cada una",⁵⁸ i en el que l'esmentat Patronat demanà al consistori que hi participés en metàl·lic o en terrenys per un valor d'un 3% del pressupost.

La iniciativa del Patronat Arce Ochotorena aconseguirà un gran avenç quan l'estiu de 1953 es va firmar l'escriptura de cessió de l'hort procedent de l'herència de la difunta Da. V. Mercè Estrany, que havia fet en favor de l'esmentat Patronat per a la construcció de cases barates, tot i que primer s'hauria de concedir una indemnització a l'arrendatari que treballava

⁵⁸ A.M., vol. XVI, 14 d'abril de 1950, p. 132.

Es tractava de fer uns habitatges similars als que va fer l'Instituto Nacional de Colonización directament relacionats amb l'horta. Finalment, els habitatges tenen 66 m2 entre planta baixa i pis, a més d'un altre terç ocupat per un pati individual.

aquelles terres.⁵⁹

Durant l'any següent es continuaren les gestions per a la construcció d'habitatges i, fins i tot, l'Ajuntament va fer cessió d'una parcel·la de la seva propietat, aprovada pel Ministerio de la Gobernación i corroborada en una la visita del governador civil.⁶⁰

El projecte d'urbanització del grup dels 150 habitatges fou redactat el mes de novembre de 1955.⁶¹

El mateix any començà la dotació de les seves infraestructures bàsiques. L'any 1955 va tenir lloc l'aprovació del projecte de la xarxa de clavegueres, que fou adjudicat a la companyia Uralita SA.⁶² La construcció definitiva de la xarxa de clavegueres va haver d'esperar uns quants anys més, de manera que pel febrer de 1959 era aprovat un pressupost extraordinari que, aquesta vegada també, seria novament rebaixat al cap de pocs mesos.⁶³ Les obres de clavegueram dels habitatges del Patronat Cardenal Arce Ochotorena foren projectades per l'arquitecte municipal, A. Bartlett, l'abril de 1960 per un pressupost total

⁵⁹ A.M., vol. XXI, 25 de novembre de 1953, p. 162.

⁶⁰ A.M., vol. XXII, 22 de març de 1954, p. 77.

⁶¹ A.M., vol. XXV, 23 de novembre de 1955, p. 169.

⁶² El projecte adjudicat a l'esmentada companyia ho fou per un import de 97.814,45 ptes., el qual era netament inferior a l'elaborat uns mesos abans, que pujava a 304.489,92 ptes., i que fou retornat al Negociat d'Obres Públiques de l'Ajuntament.

A.M., vol. XXIV, 13 d'abril de 1955, p. 137 i vol. XXV, 9 de desembre de 1959, p. 158.

⁶³ A.M., vol. XXX, 11 de febrer de 1959, p. 51 i vol. XXXI, 9 de desembre de 1959, p. 158.

En aquest cas les previsions inicials eren de 627.885,21 ptes. i l'aprovació final només arribaria a les 146.979,54 ptes.

de 375.670,07 ptes. Però, més endavant es decidí ampliar-les, tal com consta en l'acord de la Comissió Permanent del 30 de març de 1962, en la qual es va decidir ampliar les obres del clavegueram del nou barri per un import de 117.687,65 ptes., de les quals 77.340,31 ptes. pervindrien d'unes obres que es van deixar de fer en el barri (sic). El projecte de l'obra es retardà fins a l'octubre de 1963, data en la qual l'elaborà l'arquitecte municipal, F. Llorca.⁶⁴

Les obres foren adjudicades i realitzades per l'empresa de J. Torrejon i s'acabaren a principis de l'any 1964 (l'acta de recepció definitiva té data del 20 de febrer de 1964).

El barri anava prenent forma a poc a poc, i l'any 1961 arribaria a tenir la il.luminació, i a enllaçar amb la resta de la ciutat a través de la perllongació de l'avinguda de la Generalitat. Aquesta vegada l'Ajuntament també va arribar a aprovar dos projectes, l'un el 1960 i un altre l'any següent.⁶⁵ A les acaballes de 1961 es varen adjudicar també les obres de construcció de les voreres i col·locació de les vorades, en aquest cas el constructor al qual s'adjudicà l'obra fou D. Arasa Canalda.⁶⁶

La urbanització de la plaça del barri fou acordada l'any

⁶⁴ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 167 de l'AHCTE.

⁶⁵ El projecte aprovat el 1960 ho va ser per un valor de 400.000 ptes. i el de l'any següent era de 521.968,04 ptes.
A.M., vol. XXXIII, 21 de setembre de 1960, p. 18
i vol. XXXIV, 24 de maig de 1961, p. 5.

⁶⁶ A.M., vol. XXXIV, 15 de novembre de 1961, p. 136.
L'import de l'obra era de 230.000 ptes.

següent, 1962, i l'obra fou concedida al mateix constructor.⁶⁷

L'adequació del barri anava a bon ritme i una obra molt desitjada seria portada a terme en un termini breu, ens referim a la construcció del col·legi.⁶⁸ El nou grup escolar, anomenat com el Patronat que impulsà la construcció del barri, constava de sis aules, que no només servien per equipar el barri -que seria habitat per joves treballadors en edat de procrear-, sinó que fou concebut com un centre per abastir l'horta més propera i altres barris de la ciutat (Sant Llàtzer) que tenien greus dèficits en equipaments escolars.⁶⁹ El centre obrí les seves portes per primera vegada el 30 de març de 1965.

De gran transcendència per al barri es pot qualificar l'arribada del servei regular de viatgers, i més si considerem el relatiu allunyament respecte al casc urbà (500 m), i la manca de mitjans de motorització de la població que habitava el barri. La integració amb la resta de la ciutat tingué lloc amb l'autobús que, amb una periodicitat de vuit viatges/dia, posava a les portes de la ciutat els habitants del barri. El servei fou adjudicat a la companyia Ebro S.L. -única empresa dedicada al transport interurbà-, si bé l'Ajuntament es reservà el dret, mai exercit, de posar aquest servei a concurs públic.⁷⁰

La urbanització del barri no quedà mai completa, ja que hi

⁶⁷ A.M., vol. XXXV, 23 de maig de 1962, p. 67.
El valor de l'obra fou de 78.807,65 ptes.

⁶⁸ Per a una informació més àmplia vegeu l'apartat referit als equipaments escolars.

⁶⁹ A.M., vol. XXXVI, 8 de maig de 1963, p. 148.
Les obres foren adjudicades al constructor R. Roig Espuny. El valor de l'obra fou de 797.524,53 ptes.

⁷⁰ A.M., vol. XXXVII, 12 de febrer de 1964, p. 110.

resta un solar lliure en l'extrem NW. Sobre aquest terreny s'han intentat portar a terme diferents projectes sense gaire fortuna. Així el director del col·legi públic sol·licità l'any 1970 la construcció d'un gimnàs, que no s'edificà.⁷¹ Finalment, des del 1984 l'Ajuntament l'equipà amb una zona verda.

2.5. Els habitatges de renda limitada del carrer de la Parra⁷²

L'Ajuntament va promoure la construcció d'un grup de 8 habitatges de R.L., tot acollint-se a la Llei de 15 de juliol de 1954 i al Reglament de 24 de juny de 1955.

El projecte fou elaborat per l'arquitecte municipal el setembre de 1955⁷³ i preveia la construcció d'un edifici de planta baixa i tres plantes elevades sobre un solar de 426,50 m² entre els carrers Banys, Parra i P. Cirera.

L'edifici constaria de PB i 3 plantes elevades, la PB es destinaria a locals comercials i en les tres plantes es construirien 10 habitatges, repartits en dues plantes de 4 habitatges cadascuna i 2 més a l'àtic. El pressupost total de l'obra era d'1.796.000 ptes.⁷⁴

Un cop aprovat el projecte, l'alcalde s'adreça al director de l'INV demanant acollir-se als beneficis de la Llei d'habitatges de R.L. de 16 de juliol, a més d'ésser eximits dels

⁷¹ A.M., vol. XLV, 13 de març de 1970. p. 9.

⁷² Dades extretes de les carpetes d'obra pública núm. 90 i 97 de l'AHCTE.

⁷³ R.E. núm. 503 de 15 de setembre de 1955.

⁷⁴ En la carpeta d'obra pública núm. 97 hi figura un pressupost d'1.015.475,42 ptes., els terrenys en van costar una desena part (113.544,48 ptes.).

corresponents tributs municipals.⁷⁵

⁷⁵ L'escrit de l'alcalde E. Albacar és de 17 de setembre de 1955.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

L'EVOLUCIÓ URBANA DE TORTOSA (1939-1979): PLANEJAMENT I ACTUACIONS URBANÍSTIQUES.

Alfonso García Rodríguez

ISBN:978-84-694-2162-8/DL:T.893-2011

**L'EVOLUCIÓ URBANA DE TORTOSA (1939-1979) :
PLANEJAMENT I ACTUACIONS URBANÍSTIQUES**

ALFONS GARCIA RODRÍGUEZ

TESI DOCTORAL

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

Tarragona, 1999

CAPÍTOL 7. LA CONSTRUCCIÓ DE LES PRINCIPALS INFRAESTRUCTURES

1. El projecte de canalització del riu Ebre

1.1. Els antecedents

Les gestions per tal de bastir uns murs sobre l'Ebre al seu pas pel centre de la ciutat daten, si més no, de principis de segle, quan en un R.D. de 13 de març de 1903 s'establí un plec de condicions facultatives que havien de regir en el projecte de defensa i canalització del riu Ebre al seu pas per Tortosa. Sembla que les peticions s'intensificaren en l'època en què l'alcaldia estava ocupada per J. Bau a la fi del Directori de Primo de Rivera.⁷⁶ Aquesta petició queda documentada en una carta del mes de març de 1929 què el qui aleshores era l'alcalde adreçà al Ministre de Foment, Sr. Comte de Guadalhorce, on es reclamava la construcció d'uns murs als marges del riu. La missiva anava acompanyada d'un informe on es recalcava la necessitat de la construcció dels esmentats murs.⁷⁷

La resposta a aquest escrit es degué demorar, ja que al cap de poc més d'un mes (29 d'abril de 1929) l'alcalde va escriure una altra carta al ministre de Foment, en la qual novament s'adjuntava el mateix informe tramès en la carta anterior.⁷⁸

⁷⁶ La documentació d'aquestes primeres passes per construir els murs sobre el riu Ebre al seu pas per la ciutat es troben en la carpeta d'obra pública núm. 25 de l'AHCTE.

⁷⁷ La carta és de data 9 de març de 1929 i, segons consta en la còpia -escrita a mà-, fou entregada en pròpia mà al Sr. ministre el 18 de març.

⁷⁸ A la fi d'aquesta carta, on s'exposava la necessitat de l'esmentada construcció, l'alcalde Bau preguntava: "¿Es verdad, mi querido Sr. Ministro, que próximamente pasará por esta en automóvil? Mucho le agradeceríamos el poder conocer el particular".

1.2. La finalitat de l'obra

Els beneficis que es derivarien de l'execució de l'obra es troben recollits en un document anomenat "Reparto de la contribución por mejoras ocasionadas por las obras de construcción de Muros de Encauzamiento del rio Ebro en la ciudad de Tortosa".⁷⁹

Aquests objectius eren els següents:

- a) La protecció de les ribes d'ambdós marges i de les edificacions que s'hi trobaven emplaçades.
- b) La millora de les comunicacions de la barriada de Remolins amb el casc de la ciutat.
- c) L'embelliment d'ambdues ribes i la possibilitat de la seva urbanització.
- d) Facilitar la navegació fluvial amb la canalització de les aigües.⁸⁰

1.3. Les característiques de l'obra

Segons el projecte de 1903, els murs tindrien una extensió de 105 m entre aigües amunt del pont de la Cinta, construït a l'antic indret que ocupava el pont de Barques, incendiat a

⁷⁹ La informació que ha permès elaborar aquest apartat es troba inclosa en la carpeta núm. 18 de l'obra pública de l'AHCTE.

⁸⁰ De totes aquestes raons, la fonamental era la possibilitat de guanyar uns terrenys que permetrien millorar la circulació rodada en sentit N-S, que beneficiava directament Remolins, però també la resta de la ciutat i tots els nuclis de població del sector NE de la comarca. Complementàriament amb aquesta raó, és cert que es guanyarien nous espais per urbanitzar i que es podria guanyar la façana fluvial, sobretot a la banda de Ferreries. Tot i amb això, els resultats d'embelliment podrien haver estat més ben aconseguits, encara que posteriorment si s'ha invertit en l'anomenat passeig de la Província, el resultat no ha estat gaire afortunat.

l'estiu de 1892 i destruït durant la Guerra Civil -la columna central del qual fou utilitzada per aixecar el monument a la batalla de l'Ebre anys més tard- i el pont dels ferrocarrils del Nord. L'estructura dels murs d'ambdues ribes tindria, però, unes característiques lleugerament diferents, ja que el mur del marge dret està format per un sol tram compost per 6 alineacions rectes que comencen 87 m. aigües amunt del pont de la Cinta, mentre que el mur de la riba esquerra consta de dos trams separats pel tros construït per l'Ajuntament. El primer d'aquests dos trams està compost per tres alineacions rectes que comencen 105 m aigües amunt de l'esmentat pont de la Cinta, mentre que el segon està format per una sola alineació que acaba 105 m. aigües amunt del pont del ferrocarril. La coronació d'ambdós murs es va fer a la cota 7,20 m.

En aquesta riba, l'obra bàsica de partença era la construcció de l'escullera submergida entre l'escorxador i el pont de l'Estat (figura núm. 16), que deixaria al descobert la desembocadura del barranc del Rastre.

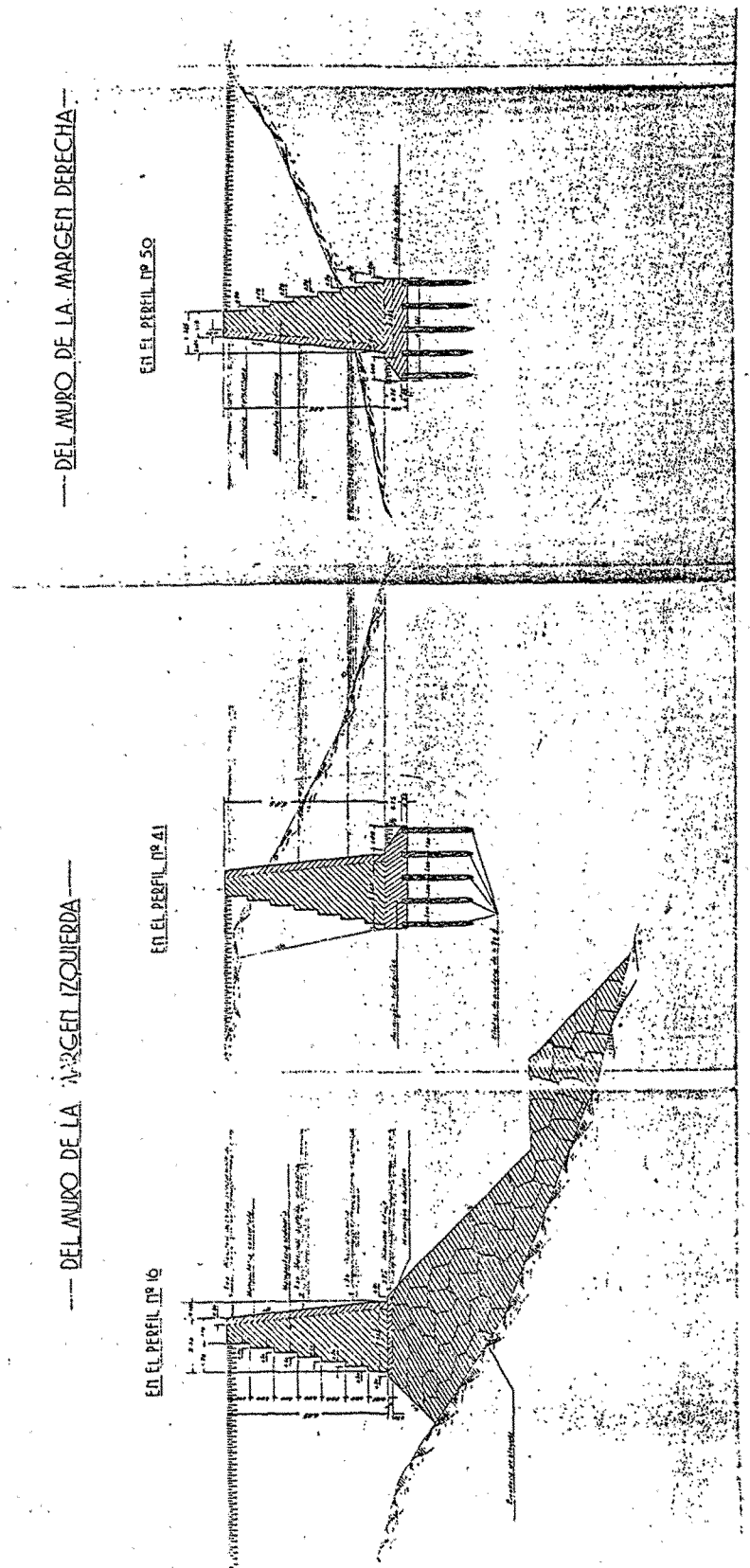
1.4. La realització de l'obra

1.4.1. El projecte

L'autor del projecte fou Juan Lanaja, el qual el signà el 5 de juliol de 1943 a Saragossa.

El pressupost de l'obra es dividí en dos grans apartats; el primer, d'execució per l'Administració, tindria un import de 3.871.015,96 ptes., mentre que el que s'havia d'executar per contracta pujava a 4.413.931,87 ptes.

Figura núm. 16. L'escullera sobre l'Ebre (1949)

FONT: AHCTE.

Tanmateix, l'import de l'obra va experimentar diferents modificacions segons la fase en què es trobava. Així, l'agost de 1945 l'alcaldia rebia una carta del director general d'Obres Públiques en la qual s'explicava l'acord de l'import de les obres i la forma de pagament. L'escullera, amb un import de 539.873,47 ptes., s'executaria pel sistema d'administració, mitjançant preufets, i la resta de l'obra, per un import de 3.788.358,11 ptes. seria duta a terme pel sistema de contractista.⁸¹

Abans d'iniciar-se els treballs es va rebre un ofici de la Confederació Hidrogràfica de l'Ebre,⁸² on es deia que l'obra que desenvoluparia D. Vidal Vegas Gallardo tenia un import íntegre de 539.873,41 ptes. i l'obra que executaria D. Agustín Aldanondo

⁸¹ En la mateixa carta de 8 d'agost de 1945, també es recordava que, d'acord amb el que es disposava en l'OM de 8 de gener de 1944, el pagament de l'obra s'efectuaria en 4 anualitats, de la següent manera:

. obres per l'Administració:	. 1945:	500.000 ptes.
	. 1946:	39.873,47 ptes.
. obres per contracta:	. 1945:	500.000 ptes.
	. 1946:	1.000.000 ptes.
	. 1947:	2.000.000 ptes.
	. 1948:	288.358,11 ptes.

TOTAL: 4.328.231,58 PTA.

L'aportació de l'Ajuntament seria del 25%, o sigui 1.082.057,90 ptes., i el restant 75% per l'Estat en 7 pagaments al Banc de Crèdit Local, els primers 6 pagaments de 500.000 ptes./any de 1945 a 1950 i el 1951 les restants 245.173,65 ptes.

En la Memòria redactada el 1947 es reconeix aquesta aportació amb els següents termes: "En las obras de los muros nos hemos convertido en financiadores de las mismas, por ser la única solución para hacer viable el proyecto rápidamente. El Estado reintegrará al Ayuntamiento el 75% del coste de las obras a razón de 500.000 pesetas anuales durante seis años, habiendo ya satisfechas dos anualidades. Resulta, pues, que este presupuesto extraordinario puede quedar liquidado en la fecha prevista, sin grandes cargas para el Ayuntamiento" COMISIÓN GESTORA MUNICIPAL (1947): *Memoria...* s.n.p.

⁸² R.E. núm. 255 de 20 d'octubre de 1945.

un de 3.150.000 ptes., mentre que el pressupost pujava a les esmentades 3.788.358,11 ptes.

El projecte inicial fou modificat, tal com ho recull un escrit procedent de la Sección de Aguas de la Confederación Hidrográfica del Ebro de data 27 d'octubre de 1947, on s'informava que el Ministeri havia resolt: "aprovar el projecte reformat de canalització de l'Ebre a Tortosa amb un pressupost de 6.146.750,89 ptes., de les que 5.689.390,01 ptes. s'executarien per contracta i les restants 457.360,88 ptes. per administració, de manera que es produí un adicional de 1.818.519,31 ptes".⁸³

Aquesta comunicació fou tractada per l'Ajuntament en la sessió celebrada el 21 de novembre de 1947 i acordà deixar-la sobre la taula.

1.4.2. La construcció

De la realització pròpiament dita de les obres, el primer document que consta a l'AHCTE és l'acord de la Comissió Gestora Municipal, de data 27 de juny de 1945, en la qual es llegí un ofici de l'arquitecte municipal on s'informava sobre el concurs que se celebraria a Saragossa sobre les obres de l'escullera, que hauria de servir per a la construcció dels murs de canalització de l'Ebre, i es manifestava que es tractava de dos preufets de 250.000 ptes. i que el preu fixat era molt ajustat, per la qual cosa podria succeir que no es presentés cap concursant i que es

⁸³ R.E. núm. 9343 de 19 de novembre del mateix any.

retardessin les obres, per això seria bo que l'Ajuntament adoptés la resolució de concórrer a l'esmentat concurs.⁸⁴

La convocatòria es féu pública en el BOP núm. 13 de 16 de gener de 1949 per un import total de 448.308,75 ptes.⁸⁵ Al cap de pocs dies (19 de febrer de 1.949) es rebé un escrit de l'empresa "Aldanondo Hermanos, contratista de O.P. de Huesca" on assenyalen que es van presentar a concurs per a la realització de l'esmentada escullera i tot i que van oferir una baixa del 19,40%, l'obra es va adjudicar a una altra empresa que va oferir una baixa del 20%. L'empresa oferí construir l'esmentada escullera al preu més baix, però amb la condició que es dugués a terme aquest mateix any, enlloc d'esperar l'estiatge de l'any següent, perquè sinó les obres de cimentació s'haurien de retardar un any més.

El procés de construcció dels murs també va topar amb els obstacles propis de la situació econòmica de l'època, caracteritzada per una gran mancança dels materials més bàsics, com és el cas del ciment. Així, l'alcalde Esteban Albacar va escriure una instància, amb data 13 de juliol de 1946, dirigida al governador civil, on s'exposava que la manca de ciment Portland artificial podia fer parar les obres i que aquest era necessari perquè les obres de cimentació tinguessin lloc a l'estiu durant l'estiatge del riu. Més endavant, afegia: "(...) y teniendo noticias esta alcaldía que determinadas fábricas de

⁸⁴ Existeixen papers elaborats a llapis, a manera d'esberrany, en què es detallen les obres a portar a terme per un import total de 214.355,58 ptes., cadascun.

⁸⁵ N'hi ha una altra de similar per un import de 250.000 ptes. en el BOP núm. 142 de 19 de juny de 1945, respecte a la qual no hem trobat cap resolució ni valoració.

cemento de la Región están dispuestas a facilitar parte de su producción no intervenida oficialmente a cambio de arroz para sus economatos obreros a V.E. SUPPLICO: se sirva concertar si lo estima pertinente una operación de esta naturaleza facilitando 2.000 kg de arroz al precio de tasa por 50 Tm de cemento al precio oficialmente fijado por el mismo, como es natural todos los gastos por cuenta de este Excmo. Ayuntamiento".

Encara que no hi ha constància que aquesta petició fos atesa, l'alcaldia continuava cercant noves vies per obtenir el ciment. Amb data 14 de novembre de 1946, va redactar una carta adreçada al director general de Construccions Hidràuliques del Ministeri d'Obres Públiques on s'assenyalava que l'Ajuntament va demanar un préstec de 4.000.000 ptes., per tal d'anticipar el pagament de les certificacions d'obra executada. Aquesta actuació comportava uns interessos amb el Banc de Crèdit Local de prop de 200.000 ptes./any⁸⁶ i que el contractista "(...) a pesar del largo plazo transcurrido desde la adjudicación de la subasta no ha recibido una sola tonelada del cupo de cemento Portland que se asignó a esta obra, lo que acarrea graves perjuicios". Aquest ciment l'avançà l'Ajuntament, i gràcies a aquesta iniciativa es van aixecar dues filades del mur.

La situació d'escassetat arribava fins al punt que l'alcalde va dir que, si el ciment Portland no era subministrat aviat, "(...) las obras quedarán paralizadas con el consiguiente despido de cerca de un centenar de obreros y la amenaza de importantes desprendimientos de tierras al subir el nivel del río".

⁸⁶ En un document posterior es recull la quantitat exacta, que és de 198.659,16 ptes./any.

Amb anterioritat, hi ha datat un altre ofici del Negociat d'Obres Públiques de l'Ajuntament, on s'esmentava que s'havien entregat 70 t de ciment Portland artificial al contractista Sr. Aldanondo, amb data 8 de novembre.

Al juliol de 1950, quan l'obra estava ja pràcticament enllestida, l'Ajuntament va decidir paralitzar les obres perquè en els treballs de desenrunament s'estaven tirant els enderrocs al riu.⁸⁷

Pocs dies després, l'1 d'agost de 1950, l'enginyer director del grup de ports de Barcelona i Tarragona va escriure dues cartes. L'una adreçada a l'enginyer director de la Confederació Hidrogràfica de l'Ebre a Saragossa, Sr. Mariano Cortés, on es deia que, amb motiu de l'execució de les obres de canalització que estava acabant la Confederació, s'havia observat que el contractista estava abocant els materials sobrants al riu i que això representava un greu perjudici per a la navegabilitat del riu, i que més tard caldria fer nous dragatges. També es deia que s'havia advertit el contractista que deixés de fer aquestes pràctiques i, finalment, que se li ordenés que les deixés de realitzar.

L'altra missiva, molt més breu, fou adreçada al Sr. Agustín Bartlett, arquitecte municipal, on, amb un caràcter més amigable, es deia: "Querido amigo y capitán" se li envia una còpia de la carta adreçada al director de la Confederació "puesto que con el amigo Cortés está visto que no hay quien se entienda, y esperamos a ver si surte efecto antes de montar la artilleria en nuestros barcos. Mientras tanto, mi opinión es que hay que seguir fuertes

⁸⁷ R.S. núm. 322 de 3 de juliol de 1950.

que fuertes y, con respecto al Sr. Aldanondo, no permitir que haga disparates en el río" (sic). La resposta de M. Cortés no es féu esperar gaire, i en una carta de data 22 d'agost de 1950 dirigida a l'arquitecte municipal s'expressava de la següent manera: "Siento que Vd. discrepe de nuestro modo de proceder, pero el artículo que Vd. cita (el 18 del Plec de condicions), solamente se ha podido aplicar mientras se estaba ejecutando el relleno de los muros". I afegeix una frase no exempta d'una certa supèrbia "Como creo que no tardaré en ir a esa (ciudad), podré convencerle." I acaba manifestant la repercussió de la paralització de les obres "Si ha dolido la determinación del Ayuntamiento de parar las obras".

Finalment, l'acta de recepció provisional de les obres se signà a Saragossa el 14 de desembre de 1950, on es recordava que per OM de 24 de setembre de 1945 fou adjudicada la subhasta de les obres a D. Agustín Aldanondo Martínez de Lizarduy, que el 27 de setembre de 1947 fou aprovat un pressupost addicional de les obres i el 12 de maig de 1950 la revisió de preus.

Amb la mateixa data, 14 de desembre de 1950, s'aprovà l'acta de recepció definitiva de les obres on s'aporten noves dades referents al projecte com l'OM de 18 de desembre de 1948 en què fou aprovat el projecte de l'escullera per un import de 448.308,75 ptes., i que per una altra ordre de 17 de març de 1949 s'adjudicà l'escarada única per a l'execució de les obres.

1.5. Les obres complementàries

1.5.1. El recreixement del mur de canalització del marge dret⁸⁸

Un cop acabades les obres dels murs pròpiament dites es va endegar l'acabament final amb tot un conjunt de treballs complementaris, entre els quals es troba el que havia d'ésser un mur a la riba dreta.⁸⁹

El projecte fou obra de l'enginyer de camins, canals i ports Antonio Lluís Anchorena. Inicialment, el mur tenia una llargada de 240 m i havia de tenir una altura d'1,75 m, però per tal d'alleugerir les càrregues sobre l'escullera es va reduir a 1,40 m. El pressupost pujava a 356.041,10 ptes.⁹⁰

El projecte fou comunicat a l'arquitecte municipal i la proposta fou sotmesa a la Comissió Municipal Permanent de data 17 de març, en la qual s'aprovà la reducció de l'esmentat mur.⁹¹ L'autorització per realitzar l'obra no es féu efectiva fins l'estiu del mateix any.⁹²

⁸⁸ La informació que ha servit per elaborar aquest capítol és la inclosa en la carpeta núm. 19 de l'obra pública de l'AHCTE.

⁸⁹ En compliment d'allò que ordenà el Ministeri d'Obres Públiques en la 2a condició de l'OM de 19 de gener de 1954.

⁹⁰ El projecte estava datat a Tarragona el 10 de març de 1954.

⁹¹ El text deia: "Que para facilitar la aprobación del nuevo proyecto que debe redactar el ingeniero D. Antonio Lluís, se proceda primeramente al rebaje entre 30-40 cm del Paseo del Ebro, antes calle Astilleros, con lo cual se lograría un mejor desagüe en la calle Rambla de Catalunya y calle de Alfara en caso de lluvias".

Segurament, des del punt de vista tècnic, l'informe és correcte, però el que fa referència als terminis de l'encàrrec i a les seves característiques no ho és, ja que sembla que l'Ajuntament fou "pontejat" per un acord previ entre l'autor del projecte i l'arquitecte municipal.

⁹² BOP núm. 183 de 2 de juliol de 1954, p. 4506.

Tanmateix, també hi ha constància d'un nou projecte de recreixement del mur del riu al marge dret de l'Ebre, obra de l'enginyer Antonio Lluís Anchorena, però només en sabem que fou elaborat el 1952.⁹³

L'assumpte del recreixement del mur de la riba dreta torna a aparèixer anys més tard, el 1960, arran de la resposta a una carta (de 14 d'abril) que l'alcalde, A. Barlett, va enviar al subdirector general d'Obres Hidràuliques, Rafael Couchoud, en la qual es devia fer aquesta petició, perquè en la resposta es diu que l'esmentada obra serà subhastada al llarg de l'any.

El 20 de juliol del mateix any consta un altre informe de l'arquitecte municipal, Federico Llorca, on es recorda que l'Ajuntament ha de sufragar la meitat de les esmentades obres.⁹⁴

1.5.2. El millorament de les obres a la riba esquerra

Entre les obres d'urbanització complementàries als nous murs, en aquest cas a la riba esquerra, hi ha tot el projecte d'urbanització de la plaça Paiolet,⁹⁵ encara que es va desestimar per tal de substituir una zona enjardinada en el perllongament del carrer Creuera fins al de B. Aznar, tal com mostra la figura núm. 17, que posteriorment fou edificada.

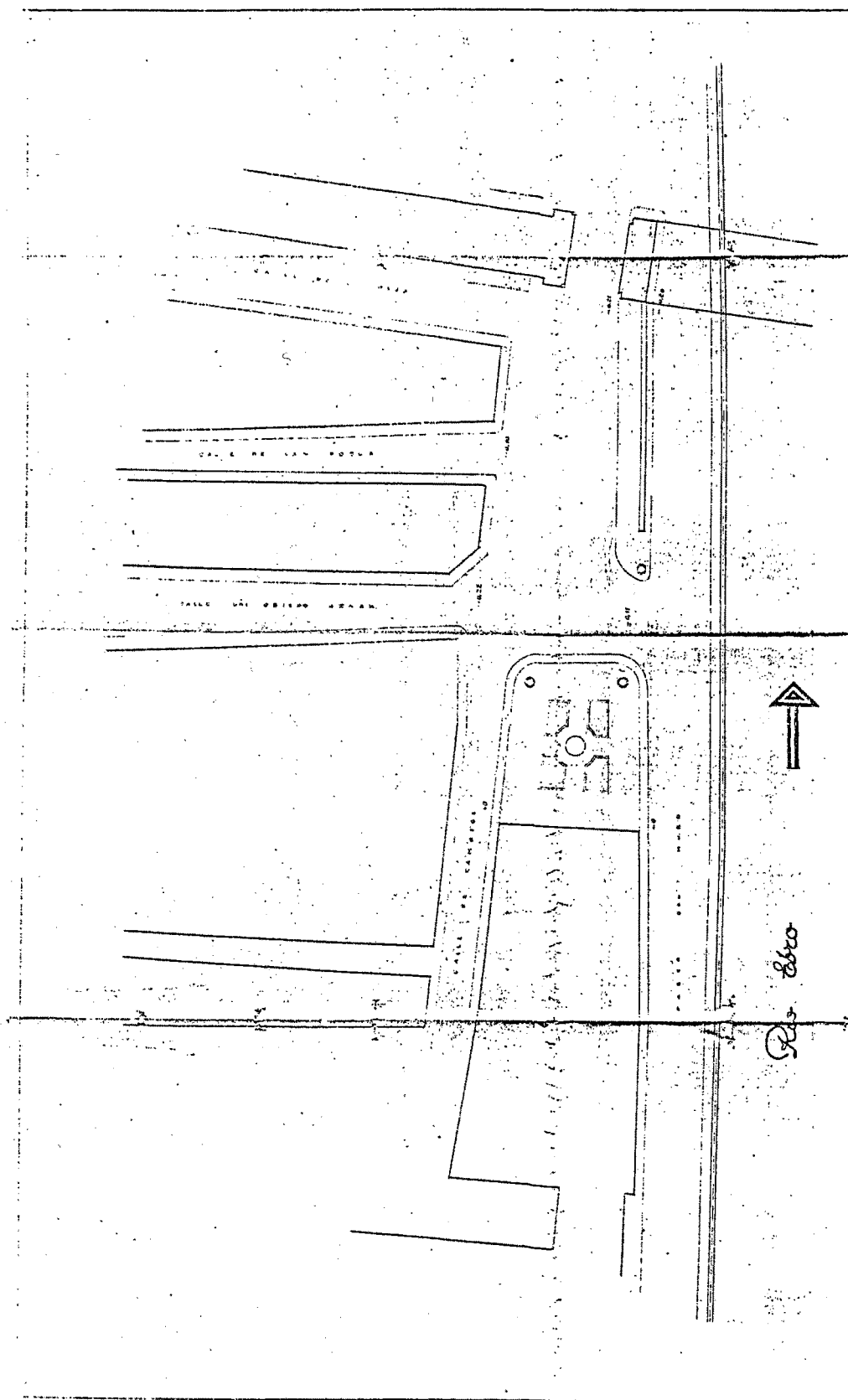
⁹³ Aquesta informació apareix en la carpeta d'obra pública núm. 82 de l'AHCTE.

⁹⁴ En concret la quantitat de 206.503,84 ptes. sobre el total de 413.007,68 ptes.

⁹⁵ "Plazuela" "El Pallolet", segons consta en el document enviat per l'arquitecte municipal (R.E. núm. 71).

L'aprovació provisional de l'esmentat projecte va tenir lloc en la sessió del 28 de febrer de 1947 amb un pressupost de 40.700,15 ptes. Però, l'aprovació definitiva es va retardar prop de quatre anys fins al 9 de febrer de 1951, ara amb un pressupost de 61.009,80 ptes.

Figura núm. 17. La urbanització de la plaça Paiolet (1951)

FONT: AHCTE.

En la urbanització d'aquest sector de la ciutat s'esperava que una part dels esmentats costos s'obtidrien d'una contribució especial, tal com així ho sol·licitaren des de l'Ajuntament a la Cambra de la Propietat Urbana. Les peticions no foren ben rebudes des d'aquest organisme, ja que la imposició del 25% de l'import total es considerava excessiva i es preveien diferents irregularitats, com el fet que el projecte eximia de l'esmentada contribució als comerciants de la zona.⁹⁶ Un informe posterior redactat pel secretari, l'interventor i l'arquitecte municipal fixava les raons per determinar l'esmentat impost.⁹⁷ Tanmateix, segons un ofici de l'octubre de 1952, la Cambra de la Propietat encara no havia establert la distribució sol·licitada i, després d'intercanviar diferents escrits, la Cambra apressà l'Ajuntament a elaborar un nou informe.⁹⁸

El projecte d'urbanització de la riba esquerra es va engegar l'octubre de 1951, quan la Comissió Permanent va aprovar l'informe de l'arquitecte municipal, on el mur d'obra s'estendria des del mercat a l'antic Ateneu amb una llargada de 136 m, i

⁹⁶ Aquest document consta amb R.E. núm. 2228 de 15 de març de 1948.

⁹⁷ L'informe de data 9 de maig de 1950 i aprovat el 12 següent esmentava les raons per fixar una contribució especial per sufragar les millores derivades de la construcció dels murs de canalització del riu. En aquest informe, l'impost pujava a 384.171,93 ptes., encara que es pensava aplicar una reducció del 25%.

⁹⁸ El primer document de 2 d'octubre de 1952, R.E. núm. 396, i el de resposta de la Cambra de la Propietat el 10 d'octubre següent. Aquest darrer anava signat pel seu president, D. Lúis Sedó Boronat i pel seu secretari, D. José M. Fontana Gatells.

també es construiria una vorera de 4,30 m d'amplada.⁹⁹ Les obres devien estar pràcticament acabades a l'estiu següent, ja que es té constància d'una certificació d'obra feta.¹⁰⁰

Per tal de completar la urbanització dels murs, a la tardor de 1952 es decidí no procedir a la construcció d'un mur a la riba dreta i substituir-lo per 700 m de tela metàl·lica.¹⁰¹

En un altre document les obres complementàries eren més àmplies, ja que feien referència tant al recreixement dels murs com a la barana, les escales, la urbanització dels passeigs i a l'ampliació del servei d'aigües per a rec dels passeigs resultants. Aquesta obra tenia un import de 473.598,70 ptes. en el pressupost elaborat per l'arquitecte municipal, A. Bartlett, el març de 1952. Però, anys després, en una certificació d'obra corresponent al febrer de 1955 aquest pressupost s'elevava a 815.292,50 ptes.

Una altra obra secundària que es portà a terme en acabar-se la construcció dels murs sobre el riu Ebre fou la construcció d'escales d'accés al pont de l'Estat al passeig de l'Ebre, a la part dreta. L'acord definitiu fou del 27 d'abril de 1952 i el

⁹⁹ L'informe de l'arquitecte municipal és de data 4 d'octubre de 1951 i l'aprovació en la Comissió Permanent és del dia següent, 5 d'octubre.

¹⁰⁰ La certificació és de 31 de juliol de 1952, en la qual s'ordena el pagament de la meitat del pressupost total que pujava a 127.308,30 ptes.

¹⁰¹ Amb aquest canvi es buscava un abaratiment de les obres, tot i que el conjunt perdés, sensiblement, en el seu embelliment. De bon principi, la tela metàl·lica havia d'ésser enreixada de 50x20 i 60 cm d'amplada. Finalment, i segons consta en l'acta del 21 d'octubre de 1952, se n'adquiririen 420 m².

El primer concurs publicat en el BOP núm. 194 de 17 d'agost de 1952 va quedar desert. Un segon concurs s'adjudicà a l'empresa "Hijo de J. Casadó" per un import de 32.445 ptes.

pressupost fou de 101.594,95 ptes.¹⁰²

Tot aquest procés d'acabament de les obres d'urbanització a prop dels murs no es completà fins anys més tard, de manera que el maig de 1954 es recalcava que el pressupost total era de 815.292,50 ptes. i que en faltaven pagar prop de la meitat, 382.546,45 ptes.

A mitjan anys seixanta es va procedir a la construcció del mur de defensa del marge esquerre del riu, des de davant de la Catedral dins la "platja" de la Xiquina. El projecte fou obra de l'enginyer José Ma. Sorigué Zamorano per un import de 23.919.147,67 ptes.

L'adjudicació de l'obra al contractista J. Batalla Romero fou el 25 d'octubre de 1966, mentre que l'inici de les obres fou el 20 de desembre de 1967 i l'acabament era previst per al 31 del mateix mes.

Un projecte sorprenent, encara que no es portés a terme, fou el d'"iluminación artística", proposat per l'Oficina Tècnica de Carlos Buigas el setembre de 1964, que pretenia dotar d'il·luminació tota la riba del riu al seu pas per la ciutat. El pressupost del projecte era força elevat, 2.676.539 ptes. Un altre projecte del mateix Buigas pretenia il·luminar el castell de la Zuda (gener de 1965).¹⁰³

¹⁰² Carpeta d'obra pública núm. 87 de l'AHCTE.

¹⁰³ L'Ajuntament havia encarregat els projectes, però el tinent d'alcalde, T. Castellà, devia estar una mica escamnat, com ho demostren les cartes que es troben en la mateixa carpeta. Així, hi ha una carta del gerent de l'empresa barcelonina LUMEX, SA on es demanava que el consistori donés la conformitat amb la instal·lació realitzada en el monument a la batalla de l'Ebre, però l'alcalde, J. Fabra, va respondre negativament perquè "sin haber sido inaugurado, una buena parte de las instalaciones no funcionan" (5 de febrer de 1965).

2. Les infraestructures hidràuliques

2.1. L'abastiment d'aigües a la ciutat

2.1.1. L'abastiment d'aigües a St. Llätzer¹⁰⁴

El projecte d'abastiment d'aigües a St. Llätzer fou redactat el juny de 1959 per l'arquitecte municipal A. Bartlett, com a conseqüència de les necessitats que tenia aquest barri, ja que es tractava d'un nucli dispers (raval de Caputxins, raval de Falcó i hortes disseminades) amb un contingent demogràfic notori (més de 1.500 hab.).

2.1.2. El nou dipòsit municipal d'aigües

L'arquitecte municipal, F. Llorca, va elaborar un projecte que incloïa un estudi tecnicoeconòmic per a la construcció d'un dipòsit d'aigua potable a la ciutat, el qual se situaria a la part alta de l'antiga caserna. El projecte de construcció del dipòsit de 200 m³ de capacitat es va aprovar en la sessió del 23 de juny de 1964 amb un pressupost total de 528.421 ptes.¹⁰⁵

L'obra es va treure a subhasta, però aquesta va quedar deserta (23 de març de 1965), la qual cosa va obligar l'Ajuntament a replantejar-se l'esmentat projecte (14 de setembre de 1965). Finalment, l'obra fou adjudicada a l'empresa Construccions Borràs per un import de 630.912,96 ptes., la qual

Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 123 de l'AHCTE.

¹⁰⁴ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 166 de l'AHCTE.

¹⁰⁵ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 168 de l'AHCTE.

l'entregà acabada el 16 de novembre de 1967.¹⁰⁶

2.2. La xarxa de clavegueram

Al llarg del període objecte d'estudi podem observar que les majors necessitats provenien de les noves àrees urbanes i, especialment, de les situades al tram meridional de la ciutat. Així, la xarxa de clavegueram del Grup Arce Ochotorena s'aprovà en un acord del Ple del 8 d'octubre de 1958; i la seva posterior ampliació porta data del 6 d'octubre de 1959. L'import del projecte fou de 375.670,07 ptes., i l'ampliació posterior de 42.335,89 ptes. més. L'obra anà a càrrec de l'Ajuntament.

Per la seva banda, el projecte de clavegueram del barri de St. Llàtzer fou elaborat per l'arquitecte municipal el 16 de novembre de 1960 i tenia un pressupost de 756.511,94 ptes.¹⁰⁷

Més endavant (1965), l'Ajuntament va elaborar un Pla de serveis tècnics que, entre altres obres, incloïa la construcció del clavegueram i del col·lector de l'Eixample del Temple. El projecte fou elaborat per l'arquitecte municipal el setembre de 1965 i aprovat el 7 de gener de 1966 amb un pressupost d'1.500.000 ptes.¹⁰⁸

Dins del mateix Pla de serveis tècnics de 1965 s'inclogué el clavegueram de la zona dels Quatre Camins a Ferreries, aprovat en la mateixa sessió que l'anterior i amb un pressupost

¹⁰⁶ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 173 de l'AHCTE.

¹⁰⁷ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 175, doc 9/60 de l'AHCTE.

¹⁰⁸ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 174, 8/65 de l'AHCTE.

d'1.588.950,42 ptes. Aquest projecte de construcció de la xarxa de clavegueram a la zona de Quatre Camins i el mateix concepte a la Llarga de St. Vicent no es van portar a terme quan estaven previstos.¹⁰⁹

En la mateixa situació es troba el projecte d'instal·lació de clavegueram als carrers Berenguer IV i St. Joan B. la Salle al bell mig de l'Eixample. El projecte fou redactat per l'arquitecte municipal l'agost de 1965 i tenia un pressupost de 500.000 ptes.

Per acabar, el projecte de clavegueram dels carrers Codonyers i Mas de Barberans a Ferreries fou obra de l'enginyer de camins A. Serrano Puyed, i aprovat en la sessió del 5 de març de 1969 amb un import d'1.141.585,12 ptes.¹¹⁰

3. La urbanització dels carrers i places de la ciutat

3.1. Les obres d'urbanització del barri de la Catedral

3.1.1. La urbanització del Pont de Pedra¹¹¹

El projecte d'urbanització de la plaça del pont de Pedra i de la plaça Nova del Vall tenia com a principal objectiu facilitar la circulació en aquest sector de la ciutat, la qual cosa va obligar a realitzar un reajustament d'algunes propietats,

¹⁰⁹ Ambdós projectes foren obra de l'arquitecte municipal, F. Llorca, el qual els redactà l'agost de 1965; el primer tenia un pressupost de 1.588.950,42 ptes. i el segon de 476.618,65 ptes.

Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 160 de l'AHCTE, documents 9/65 i 10/65, respectivament.

¹¹⁰ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 168 de l'AHCTE.

¹¹¹ Aquest apartat ha estat elaborat amb la informació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 79 de l'AHCTE.

de reduïdes dimensions, la més gran de les quals tenia 6.465 pams².

L'obra fou aprovada en la sessió permanent del dia 23 de gener de 1948 i el pressupost total fou de 71.356 ptes., però el cost real resultà inferior (25.375 ptes.), ja que una part de l'obra se sufragà mitjançant els ingressos generats per la venda dels solars (51.980,10 ptes).

3.1.2. Els carrers del barri de la Catedral

La pavimentació dels carrers Dr. Ferran (abans de la Presó) i Canvis tingué un pressupost de 277.929,78 ptes., de les quals els veïns n'aportarien 166.121,36 en concepte de contribució especial, i aquesta s'establí de manera proporcional als metres lineals de façana dels seus propietaris.

El projecte fou obra de l'enginyer de camins J. Bolaños el març de 1966, tot i que l'acord de la sessió plenària fou del 4 del mateix mes.

L'objectiu de l'obra era facilitar la circulació rodada al carrer Dr. Ferran, ja que el desnivell que donava accés al pont de la Cinta es podia suprimir i, per tant, treure'n les escales.

3.2. Les obres d'urbanització al barri de Pescadors

Una urbanització significativa del centre de la ciutat fou la del carrer Sta. Teresa¹¹², consistent en la construcció d'unes escales d'enllaç amb la nova àrea central del barri, és a dir, el nou Ajuntament i la plaça d'Espanya, així com la seva

¹¹² La documentació ha estat extreta de la carpeta d'obra pública núm. 98/11 de l'AHCTE.

pavimentació i la construcció de les voreres i el clavegueram.

El projecte era de març de 1957 i fou aprovat el 12 de juny del mateix any. L'obra s'adjudicà al constructor J. Torrejon que presentà una oferta amb una rebaixa del 10% sobre el pressupost inicial, o sigui per un total de 100.255,44 ptes.

Un altre carrer cèntric, encara que cada vegada menys important, que també va veure refet el seu paviment fou el Pes de la Palla.¹¹³ Aquestes obres foren realitzades per la brigada municipal perquè es van efectuar dues subhastes a les quals no es va presentar cap plica. Per tant, el projecte de l'arquitecte municipal d'abril de 1957 fou aprovat per l'Ajuntament (10 d'abril de 1957) i portat a terme per la brigada municipal. L'import de les obres era de 47.081,90 ptes., de les quals la meitat les abonaren els veïns en concepte de contribucions especials.

De més bona sort va estar la pavimentació del carrer P. Casanova¹¹⁴ que, sobre un projecte de l'arquitecte municipal aprovat en la sessió del 13 de novembre de 1957 per un import de 130.562,64 ptes., fou adjudicada per subhasta, la qual es va celebrar el 29 de gener de 1958, i en la qual l'única plica que es va rebre fou la del constructor J. Torrejon, que entregà l'obra el 10 de desembre de 1959.

Un altre projecte de pavimentació fou el referent a la travessia de Sta. Teresa, obra de l'arquitecte municipal, que fou aprovat el dia 14 d'octubre de 1959 per un import de 16.904,07

¹¹³ La documentació ha estat extreta de la carpeta d'obra pública núm. 98/12 de l'AHCTE.

¹¹⁴ La documentació ha estat extreta de la carpeta d'obra pública núm. 99/35 de l'AHCTE.

ptes.¹¹⁵

3.3. Les obres d'urbanització a l'Eixample

El sector central de la ciutat també fou objecte de diferents obres de remodelació i millorament, algunes de les quals eren certament necessàries. Aquest és el cas, per exemple, de la unió dels carrers St. Joan B. de la Salle i la carretera de la Simpàtica. L'acord té data de l'11 de maig de 1951, sobre un projecte del gener anterior, tal com reflecteix la figura núm. 18.¹¹⁶

El carrer Cervantes, el més emblemàtic de l'Eixample, es va veure afectat per un procés de reforma,¹¹⁷ que es produí a finals dels anys cinquanta i presentà una novetat política significativa, ja que quan s'havia de produir la seva aprovació, en la sessió de la Comissió Permanent (13 de març de 1957) ho fou amb l'oposició del regidor Sr. Bertomeu perquè "estima hubiese sido más conveniente el arreglo de otras calles más necesitadas de reparaciones". Aquesta moció va rebre l'adhesió d'un altre regidor, el Sr. Queral.

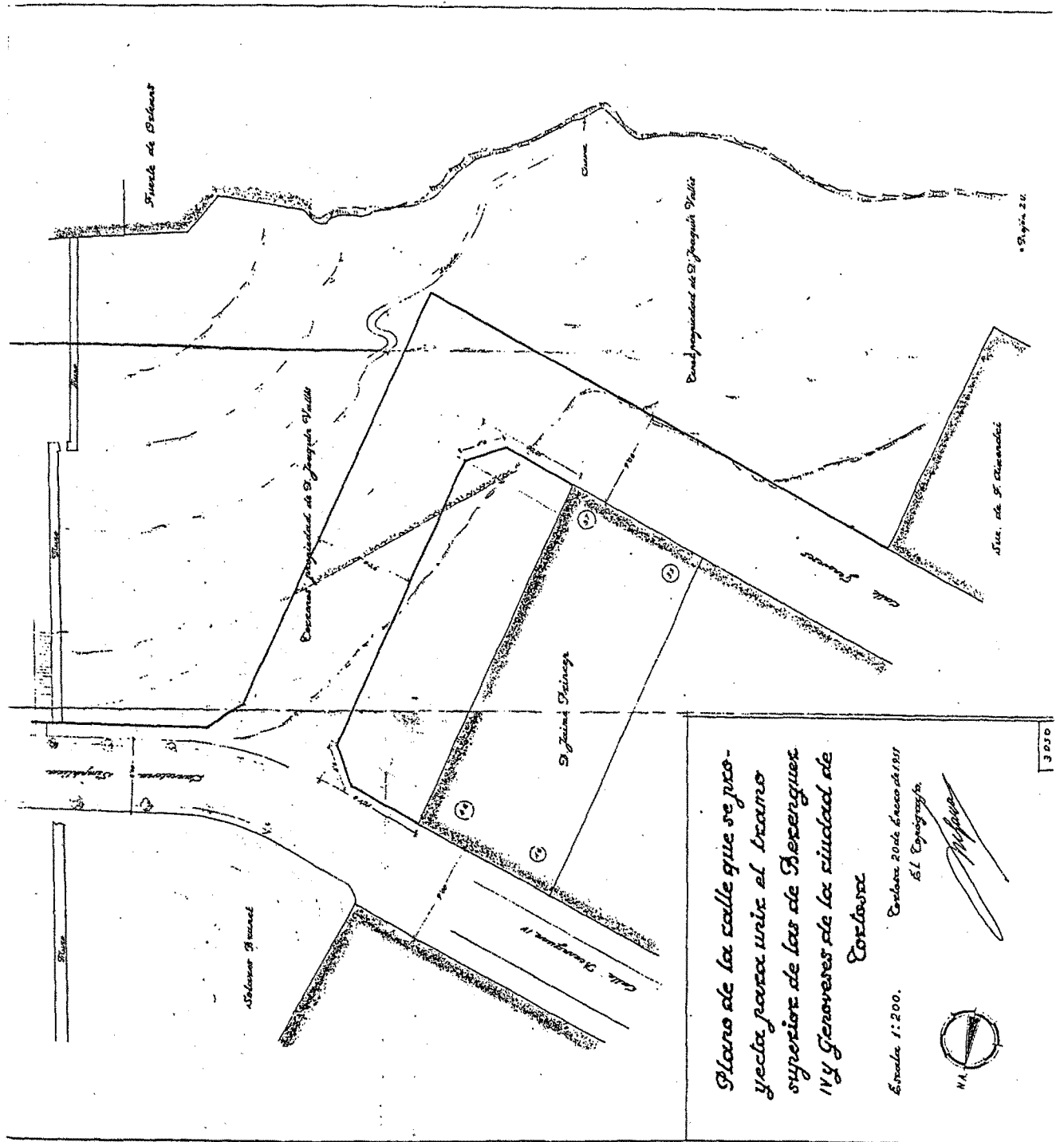
La modificació consistia a repicar les vorades i en la supressió dels arbres, justificada perquè l'amplada de la vorera (3,80 m) no podia deixar que aquests fossin ben espessos i, per tant, calia situar-hi parterres de forma rectangular (6x15 m).

¹¹⁵ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 103/15 de l'AHCTE.

¹¹⁶ Aquestes dades s'han extret de la carpeta d'obra pública núm.81 de l'AHCTE.

¹¹⁷ La documentació ha estat extreta de la carpeta d'obra pública núm. 98/10 de l'AHCTE.

Figura núm. 18. La unió dels carrers Genovesos-Berenguer IV a l'Eixample (1951)

FONT: AHCTE.

El pressupost de l'obra era de 20.832 ptes.

En aquests anys, també es va elaborar un projecte que afectava aquest mateix carrer, però que no fou portat a terme. Ens referim a la construcció d'un pavelló higiènic municipal contra la murada de St. Joan. El projecte, una vegada més obra de l'arquitecte municipal, era del gener de 1955 i l'import pujava a 150.071,65 ptes.¹¹⁸

Quant als projectes de pavimentació, el més destacat fou el que afectà el carrer Argentina,¹¹⁹ el qual fou elaborat per l'arquitecte municipal (novembre de 1958). L'obra s'aprovà en la sessió del 18 de febrer de 1959 i fou adjudicada, per subhasta pública, al constructor S. Borràs per un import de 71.550 ptes. amb una rebaixa del 9,66% respecte al pressupost inicial. L'acta de recepció definitiva de l'obra va tenir lloc l'any següent (15 de febrer de 1960).

Finalment, el projecte de pavimentació dels carrers Berenguer IV i St. Joan B. la Salle, així com l'obertura d'un tram a l'extrem superior entre els carrers Despuig-carretera de la Simpàtica, fou elaborat per l'enginyer de camins J. Solanos el febrer de 1966 i aprovat en la Comissió Permanent del 4 de març del mateix any. Aquesta obra tenia un pressupost d'1.286.164,06 ptes., de les quals la immensa majoria se sufragaria mitjançant contribucions especials (71,24% del total), de manera que per a l'obertura del carrer n'abonarien el 80% els propietaris (659.889,68 ptes.), per a la pavimentació el 50%

¹¹⁸ Carpeta d'obra pública núm. 90 de l'AHCTE.

¹¹⁹ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 101/34 de l'AHCTE.

(204.856,66 ptes.) i amb les vorades n'assolirien el 100% (51.588,63 ptes.).¹²⁰

En la documentació que hi ha sobre el projecte de pavimentació del carrer Berenguer IV, es deixa constància de les mancances econòmiques, pròpies de l'època, ja que l'alcalde va enviar un escrit al director general del Ministerio de la Vivienda on se sol·licitava un "cupo" de 37 t de ciment Portland per a l'esmentada obra. La resposta arribà, però no la solució, ja que la petició s'havia de tramitar a través del director general d'Administració local (R.S. núm. 367).¹²¹

3.4. Les obres d'urbanització a l'Eixample del Temple

Una situació similar es va donar amb la pavimentació de bona part dels carrers de l'Eixample del Temple (ronda Docks, C. Bañuelos, R. Berenguer IV, Rosselló i M. Bellet), on fins i tot es va sol·licitar col·laboració econòmica de l'Estat, via Govern Civil, que mai va rebre resposta.¹²²

El projecte de pavimentació dels carrers C. Bañuelos, M. Bellet i Rosselló també anà a càrrec de J. Bolaños i l'acord del plenari fou del 4 de març de 1966. En aquest cas, el pressupost pujava a 877.369,38 ptes. de les quals 463.145,74 ptes. serien abonades pels veïns en concepte de contribució especial.

¹²⁰ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 169 de l'AHCTE.

¹²¹ La petició figura en l'ofici R.S. núm. 293, la resposta en el R.E. núm. 10263 de 22 d'octubre de 1958 i la nova tramitació en el document R.S. núm. 367.

¹²² Acta del 13 de febrer de 1958. Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 102 de l'AHCTE.

3.5. Les obres d'urbanització a Ferreries

Una vegada completada la construcció del sector central del barri. A mitjans dels anys cinquanta ja es pensava en planificar tot el sector SW del barri que hauria de tenir com a element sobresurtint la construcció de la nova estació del ferrocarril, i així s'eixamplaria un espai molt regular definit per la carretera de Roquetes al N, l'estació al S, la carretera de València a l'E i el nou carrer d'accés a l'estació a l'W, tal com reflecteix la figura núm. 19, al que es donaria un ús residencial amb diferent tipologia d'edificacions en vertical.

Les principals obres de millorament en la xarxa viària del barri foren els projectes de pavimentació del carrer Comerç¹²³ i el de la Llarga de Sant Vicent.¹²⁴ Ambdós projectes foren obra de l'arquitecte Ramon Ma. Aragó Cabañas.

L'execució de la primera obra va anar a càrrec del constructor J. Torrejon, a qui se la hi adjudicà per subhasta pública per un import de 207.512,56 ptes., amb una rebaixa del 5% sobre el pressupost inicial. L'aprovació de l'obra fou el 12 de juliol de 1957 -encara que en la mateixa documentació figura que les obres havien començat el juny anterior- i la recepció va tenir lloc el 15 de febrer de 1958.

El procés de pavimentació del carrer Llarga de St. Vicent fou similar a l'anterior, ja que l'aprovació de l'obra es produí el 10 d'abril de 1957, posteriorment fou adjudicada per subhasta pública al constructor S. Borràs, per un import de 375.869,53

¹²³ La documentació figura en la carpeta d'obra pública núm. 99/28 de l'AHCTE.

¹²⁴ La documentació figura en la carpeta d'obra pública núm. 99/29 de l'AHCTE.

ptes. (amb una baixa del 15,55% sobre el pressupost inicial previst), i l'entrega es demorà fins a l'11 de desembre de 1960. Així i tot, la carestia de materials va obligar l'alcalde a remetre un ofici a l'inspector general del Ministerio de la Vivienda¹²⁵ per tal de sol·licitar les 130 t de ciment necessàries per a la pavimentació del carrer.¹²⁶

Un altre projecte de certa importància fou el d'alineació i col·locació de vorades al carrer Amposta.¹²⁷ La memòria, del febrer de 1958, fou obra de l'arquitecte municipal, i el seu import era de 40.000 ptes. Tanmateix, al cap d'uns anys trobem documentació referent a l'acabament de les obres de construcció del clavegueram i a la rectificació de les vorades d'aquest carrer. L'obra, portada a terme pel constructor M. Cortés Falo, fou adjudicada en subhasta el 18 de novembre de 1961 i entregada definitivament el 30 de març de 1963. El pressupost de l'obra va pujar a 309.487,11 ptes.¹²⁸

La pavimentació del carrer Amposta fou adjudicada pràcticament al mateix temps, ja que la subhasta d'aquesta obra fou resolta el 26 de juliol de 1962, en què s'adjudicà al constructor F. Borràs Piñana, el qual presentà un pressupost de 377.831,97 ptes., amb una reducció de l'1,65% respecte a l'inicial. La recepció definitiva de l'obra va tenir lloc el dia

¹²⁵ R.S. núm. 168 de 25 d'abril de 1958.

¹²⁶ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 189 de l'AHCTE.

¹²⁷ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 101/1 de l'AHCTE.

¹²⁸ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 169 de l'AHCTE.

20 d'agost de 1963.¹²⁹

També ens queda constància de l'arranjament de les voreres a l'Av. Colom. El projecte fou aprovat per la Comissió Permanent del 6 de març de 1959.¹³⁰

El conjunt del barri de Ferreries fou objecte d'una àmplia remodelació l'any 1964, quan es van aprovar nombroses obres de millorament dels seus carrers. La primera concreció fou el projecte de pavimentació dels carrers Alfara, Tarragona i València, obra de l'enginyer municipal el març de 1966. L'aprovació d'aquestes obres és del 4 de març; el seu import era d'1.096.912,89 ptes., bona part del qual es finançà mitjançant la imposició de contribucions especials, ja sigui en concepte de pavimentació (50% de l'import per aquest concepte) o en concepte de clavegueram (65% de l'import), de manera que les quantitats que els propietaris van aportar foren de 406.060,80 ptes. i 154.298,64 ptes., respectivament.¹³¹

Les obres de pavimentació continuaren al Passeig de l'Ebre, entre el principi del mur sobre el riu i el carrer Alcanar; però l'obra es retardà perquè s'havia d'adjudicar en subhasta i aquesta quedà deserta, per la qual cosa l'Ajuntament va adjudicar l'obra a l'empresa Construccions Torrejon el 15 de juny de 1965 que les portà a terme en un termini de dos anys, ja que l'acta de recepció definitiva es va produir el 27 de novembre de 1967.

¹²⁹ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 169 de l'AHCTE.

¹³⁰ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 201 de l'AHCTE.

¹³¹ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núms. 160 i 169 de l'AHCTE.

El pressupost total de l'obra fou de 517.015,41 ptes., de les quals l'Estat en subvencionà 146.142,70 (28,915%).¹³²

D'altres projectes del mateix període no foren aprovats per la Comissió Permanent de l'Ajuntament, o si més no, l'acord no figura entre la documentació analitzada. Ens referim al projecte d'urbanització del carrer Uldecona, obra de l'arquitecte municipal de 4 d'abril de 1964, amb un pressupost de 776.421 ptes.¹³³

Altres exemples de projectes de pavimentació que no foren aprovats són els del carrer del Comerç, redactat l'abril de 1965, amb un pressupost de 215.229,03 ptes.; el de pavimentació de la Llarga de St. Vicent, obra de l'arquitecte Ramon M. Aragó, del març de 1957, per un import de 445.079,37 ptes.

Altres obres d'urbanització es van demorar uns quants anys per insuficiència del pressupost. Aquest és el cas de la construcció de les voreres a l'Av. Colom,¹³⁴ el projecte del qual fou aprovat (11 de març de 1959), subhastat i adjudicat (29 de maig de 1959) al constructor J. Baubí per un import de 85.700 ptes., amb una baixa del 7,45% respecte del pressupost que establí per l'arquitecte municipal en el seu projecte; però el contractista demanà que se li retornés la fiança i rescindí el contracte per inviabilitat econòmica, circumstància que s'acordà en la sessió del 25 de novembre de 1959.

¹³² Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 169 de l'AHCTE.

¹³³ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 168 de l'AHCTE.

¹³⁴ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 103/2 de l'AHCTE.

3.6. Les obres d'urbanització a Remolins

3.6.1. Intercanvi de solar entre l'Ajuntament i l'empresa PORCAR, SA¹³⁵

Les relacions entre l'Ajuntament i l'empresa oleícola van tenir a veure amb dues actuacions. D'una banda, una permuta de terrenys i, de l'altra, la compravenda d'una parcel·la, ambdues relacionades amb el solar que ocupava l'antiga plaça de Bous.

La permuta de terrenys va tenir lloc entre un solar propietat de l'Ajuntament, amb una extensió de 458,51 m² (equivalents a 10.962,75 pams²). El solar limitava al N amb una propietat d'olis Porcar SA; al S amb la prolongació del carrer J. Tió; a l'E amb el carrer Gran de Gràcia-balneari Porcar, i a l'W amb un carrer en projecte. Per contra, l'empresa Porcar SA cedia a l'Ajuntament un solar igual de 458,51 m² de superfície situat entre el carrer J. Tió al N, els olis Porcar al S i E i l'Esplanada a l'W.

D'altra banda, la venda del solar de propietat municipal a l'esmentada empresa va tenir lloc el setembre de 1947. Els tràmits es van iniciar amb la publicació d'un ban (4-set-1947) en què s'anunciava la subhasta pública d'una parcel·la propietat de l'Ajuntament, amb una superfície de 5.243,25 pam², corresponent a l'antiga plaça de Bous, que limitava amb edificacions de l'empresa Porcar SA. La taxació d'aquests terrenys pujava a 10.486,50 ptes.

La subhasta se celebrà el 25 de setembre de 1947 pel procediment de "pujas a la llana", de la qual fou l'únic

¹³⁵ La informació emprada en aquest apartat ha estat extreta de la carpeta d'obra pública núm. 78 de l'AHCTE.

licitador i adjudicatari Jaime Porcar Fiter en representació de la citada empresa Aceites Porcar SA.

3.6.2. Les millores en els carrers de Remolins

Amb la construcció dels murs sobre el riu, l'Av. F. Pedrell va adquirir una gran importància per al barri i per al conjunt de la ciutat. El projecte de pavimentació, urbanització i obres complementàries fou obra de l'arquitecte municipal F. Llorca, el juliol de 1963, i fou aprovat el 2 d'octubre de 1963, encara que posteriorment fou modificat i ratificat en la sessió del 15 de maig de 1964. El projecte, amb un pressupost d'1.133.160 ptes., fou adjudicat al contractista J. Torrejón.¹³⁶

El perllongament d'aquest carrer darrere del parc també fou objecte d'unes obres d'urbanització i condicionament, les quals foren portades a terme pel contractista D. Arasa Canalda, a qui foren adjudicades en subhasta celebrada el 24 de novembre de 1961, després d'ésser l'únic concurrent. El pressupost total fou de 109.662,97 ptes., i l'acta de recepció definitiva de l'obra es va celebrar el 26 de juny de 1962.

3.7. Les obres d'urbanització a Santa Clara

L'obra més sobresortint en aquest barri fou el projecte de pavimentació dels carrers Pujada de St. Blai, St. Francesc i adjacents, obra de l'enginyer de camins J. Bolaños. L'esmentat projecte fou aprovat el 4 de març de 1966 per un import total de 828.125,26 ptes., de les quals 500.678,43 serien sufragades per

¹³⁶ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 159 de l'AHCTE.

contribucions especials en funció dels metres lineals de façana. Les contribucions especials aprovades representaren el 50% de l'import de les pavimentacions (327.446,83 ptes.) i el 100% de les noves voreres (173.231,60 ptes.).

Els fangs que es produïen cada cop que hi havia pluges al carrer St. Blai foren la justificació de l'obra, ja que hi ha carrers on el pendent és superior al 15%. A més, els treballs de neteja i reposició del paviment cada any generaven despeses de més de 100.000 ptes.¹³⁷

3.8. Les obres d'urbanització a Sant Llàtzer

A Sant Llàtzer el projecte més relevant fou el de pavimentació, construcció de voreres i vorades al carrer Cementiri i Barcelona, el qual no va arribar fins l'any 1962.¹³⁸ L'obra es va aprovar en la sessió plenària del 31 de gener de 1962, i es va adjudicar al contractista M. Cortés Falo per un import de 693.000 ptes., amb una baixa del 0,571% respecte del pressupost inicial. L'aportació de l'Estat a aquesta obra fou significativa, ja que representà el 43,35% del total (300.863,52 ptes.), mentre que el municipi hi aportà el 56,65% restant, o

¹³⁷ Les citades contribucions semblen excessives si es tenen en compte les característiques de la població que habitava aquest barri i les establertes en d'altres sectors més benestants de la ciutat i, per acabar-ho d'adobar, si a més es considera que la necessitat no era pròpiament interna del barri, sinó d'un sector tan notori de la ciutat, com el carrer St. Blai. Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 169 de l'AHCTE.

¹³⁸ Curiosament, el projecte, obra de l'arquitecte municipal F. Llorca, porta data de maig de 1962, mentre que l'aprovació de l'obra va tenir lloc en una sessió plenària del 28 de març de 1962. En la carpeta núm. 176 figura que l'aprovació va tenir lloc el 31 de gener de 1962.

Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 169 de l'AHCTE.

sigui 393.101,73 ptes. La recepció definitiva de l'obra va tenir lloc el 10 de novembre de 1964.¹³⁹

3.9. La urbanització de la Plaça del Duc de Tetuan al barri del Rastre¹⁴⁰

La urbanització més important del barri afectà la plaça de Tetuan. El projecte fou elaborat per l'arquitecte municipal a proposta del consistori, amb l'objectiu de facilitar el trànsit al voltant de la plaça central del barri i contribuir-ne a l'embelliment. L'aprovació d'aquesta reforma per un import de 51.854,80 ptes. s'aprovà en la sessió del 24 de gener de 1947.

En el projecte també s'incloïa el perllongament de la volta que recobria el barranc del Rastre al carrer Providència "(...) pero el elevadísimo coste de esta obra, en las actuales circunstancias, de carestía de Cemento Portland, y que aún a precio de tasa resulta de coste elevado, obliga a prescindir por ahora de tan importante mejora".

En aquest barri també es redactaren els projectes per pavimentar els principals carrers sense que aquestes obres s'efectuessin, com les de la plaça Nova del Vall i les del carrer del Vall de l'abril de 1956 amb un pressupost de 95.441,21 ptes.¹⁴¹

¹³⁹ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 176 de l'AHCTE.

¹⁴⁰ La documentació per elaborar aquest apartat s'ha extret de la carpeta d'obra pública núm. 78 de l'AHCTE.

¹⁴¹ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 169 de l'AHCTE.

3.10. La urbanització perifèrica: la colònia Virgen de Montserrat¹⁴²

La urbanització de la zona rústica adjacent a la carretera de la Simpàtica com a zona de segona residència es va perllongar al llarg d'aquests decennis. Una de les iniciatives més sobresortints fou la de la colònia Virgen de Montserrat.

La Comissió Gestora Municipal va acordar, en sessió del 12 de febrer de 1958, atorgar el permís sol·licitat per Dª Dolores Heredia Poveda per tal d'urbanitzar una finca de la seva propietat situada en un pla inclinat al costat del barranc del Rastre, a la zona coneguda com Recs de Mig Camí, que limitava amb l'ermita de Nra. Sra. de Montserrat, per la qual cosa, es denominà aquest projecte Colonia Virgen de Montserrat.

El projecte fou obra de l'arquitecte barceloní Francisco Mollera Moreno; incloïa un total de 33 xalets en unes parcel·les, la superfície mitjana dels quals se situava en els 400 m², tot i que n'hi ha que la doblen.

L'informe de l'arquitecte municipal fou favorable, malgrat assenyalar la necessitat de tenir una via que enllacés la carretera de la Simpàtica amb el barranc del Rastre.

4. Altres infraestructures

4.1. El projecte de moll d'atracament sobre el riu¹⁴³

Aquest projecte fou obra de l'enginyer A. González Isla el qual l'elaborà el 1955 sobre plànols referents de l'any 1933

¹⁴² Aquest apartat ha estat elaborat amb informació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 38 de l'AHCTE.

¹⁴³ Carpeta d'obra pública núm. 93 de l'AHCTE.

(figura núm. 20). Un cop elaborat el projecte, l'arquitecte municipal es personà a l'Ajundantia Militar de Marina per tal d'examinar-lo.

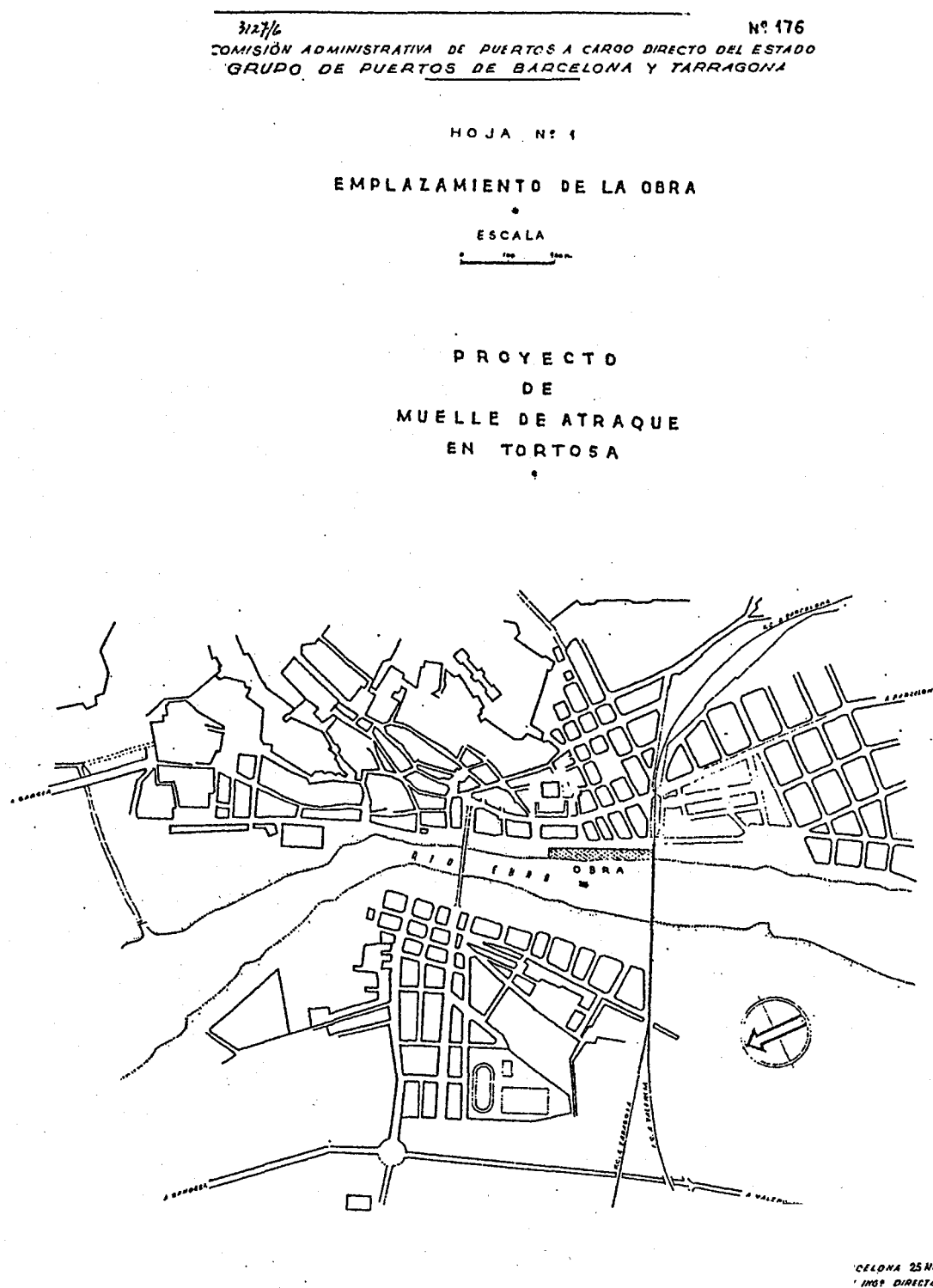
L'obra s'estenia des del pont del ferrocarril fins a la rampa davant del mercat, on es preveia que el calat durant l'estiatge del riu tindria una profunditat mínima de 2 m. L'arquitecte municipal donà el seu vistiplau el mes de març de 1956, però tot i això aquest projecte de tanta envergadura no superà aquesta fase. El seu pressupost era de 3.585.661,82 ptes.

4.2. Els aparcaments públics

L'increment del parc automobilístic va mostrar-se com un seriós problema en el desenvolupament normal de la ciutat. Aquest fenomen era considerat, almenys en un principi, com una característica inherent a l'expansió demogràfica, industrial i urbana, per la qual cosa les mesures preses fins gairebé els anys vuitanta van tractar d'afavorir el trànsit urbà sense excessius miraments a l'hora d'analitzar els perjudicis que aquestes actuacions podien ocasionar a la resta de ciutadans.

En el cas de Tortosa, el problema del trànsit es va veure agreujat per la mateixa configuració de la ciutat, ja que aquesta té una forma allargada limitada pel riu Ebre a l'W i pels promontoris calcaris a l'E. A més, cal considerar que el casc urbà es troba dividit en dues parts, de manera que la confluència de tot el trànsit té lloc pràcticament en un carrer -el tram nord de l'avinguda de la Generalitat- que, a més, forma un "coll d'ampolla" al pont de l'Estat.

Figura núm. 20. **El projecte de moll d'atrancament (1955)**

FONT: AHCTE.

Les peticions dels usuaris de l'automòbil, mercat cada cop més nombrós a mesura que es va desenvolupant la nostra anàlisi, es concretaren en uns canvis en la direcció i sentit d'alguns carrers i amb algunes modificacions de voreres; però, de mica en mica, les sol·licituds anaren encaminades a obtenir un major nombre de places d'aparcament en el sector més comercial de la ciutat, l'Eixample.

La resta d'actuacions municipals no han tingut la mateixa volada que l'anterior, per la qual cosa el denominador comú de les mesures preses en aquest període va ser que el problema s'anés fent cada cop més palpable i que la ciutat quedés a expenses de la voluntat dels automobilistes (permissibilitat en l'estacionament sobre les voreres, aparcament en zones prohibides, inexistència de grua municipal, etc.).

El més desolador de tot ha estat que les escasses determinacions preses per l'Ajuntament han anat, gairebé sempre, en detriment de les poques zones verdes de les quals disposava la ciutat. Aquest és el cas, per exemple, de la tala d'uns xops a la confluència dels carrers Rosselló amb l'avinguda Felip Pedrell l'any 1963¹⁴⁴ o, un any després, amb la supressió dels parterres que hi havia als carrers P. Gimeno i baixada del Pont, per tal de substituir-los per unes poques places d'aparcament.¹⁴⁵

Fins gairebé deu anys després, quan el problema del trànsit

¹⁴⁴ Els xops talats foren 17. A.M., vol. XXXVI, 8 de febrer de 1963, p. 73.

¹⁴⁵ La proposta va partir del tinent d'alcalde d'Urbanisme i Governació, amb un pressupost de 31.120,08 ptes. Com pot apreciar-se el trànsit viari començava a fer estralls a la ciutat, sense que les mesures com les anteriors significuessin una millora ostensible per a la solució del problema.

A.M., vol. XXXVIII, 9 de desembre de 1964, p. 116.

urbà ja era més que evident, no s'endegaren altres iniciatives, com és l'aparcament de la zona de l'escorxador. El condicionament d'aquest espai per a l'ús públic tampoc ha servit per pal·liar el veritable problema de fons, com era la migradesa de places d'aparcament al centre comercial i de negocis de la ciutat, ja que, en definitiva, el que s'havia aconseguit havia estat l'ordenació del solar on hi ha el Cos de Bombers, i amb una mínima adequació s'havien obtingut unes places d'aparcament que ni solucionaven la qüestió en l'àmbit urbà, ni tan sols per al barri més proper, ja que l'esmentat solar quedava excèntric al sector residencial veí.¹⁴⁶

L'obra més important en aquest apartat ha sofert una gran demora, i, un cop s'ha construït, els seus resultats han estat migrats. Les obres de construcció de l'aparcament soterrani de la plaça d'Alfons XII van iniciar-se la tardor de l'any 1986, i entrà en funcionament uns anys més tard.

¹⁴⁶ El cost total de les obres va tenir un pressupost de 90.000 ptes. A.M., vol. 49, 3 d'agost de 1973, p. 27.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

L'EVOLUCIÓ URBANA DE TORTOSA (1939-1979): PLANEJAMENT I ACTUACIONS URBANÍSTIQUES.

Alfonso García Rodríguez

ISBN:978-84-694-2162-8/DL:T.893-2011

CAPÍTOL 8. LA CONSTRUCCIÓ DELS PRINCIPALS EQUIPAMENTS

1. Els equipaments docents

1.1. L'ensenyament primari

1.1.1. Les actuacions després de la guerra

L'obertura i adequació dels centres escolars públics un cop acabada la guerra va servir per demostrar la migradesa dels recursos econòmics, així com l'escassa preocupació per la instrucció pública dels diferents poders polítics.¹⁴⁷ A més, la situació d'abandó dels centres públics va veure contraposada per importants obres endegades per l'ensenyament privat, totalment religiós.

El millorament de les instal·lacions docents va realitzar-se per fases, i la primera necessitat va ser cobrir la urgent obertura de tots els centres. Un cop reoberts els col·legis, aquests només van rebre un nou emblanquinament de les seves façanes i l'aprovació o desaprovació del nom que els centres tenien fins aleshores.¹⁴⁸

¹⁴⁷ Això no obstant, per contribuir a l'expansió de l'educació: "La corporación municipal ha establecido la buena costumbre de favorecer con becas a la juventud estudiosa, cosa que viene haciendo desde tres años. En el pasado, y sirva de muestra, destinó 2.000 pesetas para estudiar en el Seminario, 2.000 pesetas para estudios mercantiles y 1.765 pesetas para libros y matrículas de alumnos de Enseñanza Media y Escuela de Trabajo".

AYUNTAMIENTO DE TORTOSA (1947): *Memoria de la gestión...*
p.s.n.

¹⁴⁸ En aquest sentit sorprèn el manteniment de l'apel·latiu de l'intel·lectual liberal Tió i Noé com a nom del grup escolar de Ferreries. Així com la petició realitzada pels mestres "nacionals" de Sant Vicent i Ferreries que sol·licitaven ésser traslladats des del local del Tallers Sales fins al carrer Llarga de Sant Vicent núm. 32, propietat de D. Juan Redó.

A la vegada, l'Ajuntament va llogar la casa núm. 35 del carrer Montcada a la Comunitat de Regants per un import de 150

De vegades, la possible creació d'un nou centre escolar adquiria connotacions polítiques, com succeí al raval de Jesús, on la Junta Local d'Educació Primària va proposar l'adquisició de l'antic Centre Republicà per tal d'habilitar-lo com a centre escolar per un total de 9.000 ptes.¹⁴⁹ El 1944 també es reaprofità com a escola el Sindicat Agrícola Sant Antoni.

En d'altres casos les obres de construcció d'un grup escolar van realitzar-se d'una manera ràpida, tal com succeí en el nou grup escolar de Remolins construït per la Dirección General de Regiones Devastadas.

Aquest grup escolar va tenir un plantejament diferent al de la resta d'escoles públiques tortosines, ja que només sabem que "Tres escuelas (per aules) se hallan instaladas con cubiertas de carácter provisional con paredes de tabique y por cubierta simple teja árabe, sin solera". A més "(...) las dos escuelas creadas el año 1931 se hallan instaladas en pisos de alquiler... necesidad de la nueva construcción de un edificio de 6 aulas".¹⁵⁰

El solar triat amb una superfície de 914,50 m² fou el que limita al N amb el carrer J. Tió i els altres límits foren carrers sense denominació específica. Respecte al projecte, tan sols se cita que l'edifici tindrà planta baixa i pis.

En aquest cas, però, l'afany d'entroncar amb la cultura popular va fer cometre una greu errada als pròcers tortosins, a causa del desconeixement de la història local, corroborada per l'Ajuntament en acceptar la proposta de la Junta Local

¹⁴⁹ A.M., vol. IV, 30 de setembre de 1942, p. 160.

¹⁵⁰ Dades extretes de la carpeta núm. 28 d'obra pública de l'AHCTE.

d'Ensenyament Primari de posar com a nom del nou centre el del Bisbe Arnaldo Jardí "(...) immortal autor del *Llibre de les costums escrites de la ciutat de Tortosa*",¹⁵¹ mentre que A. Jardí només va ser un dels àrbitres en els enfrontaments entre la senyoria i la ciutat al s. XIII.¹⁵²

Els dèficits estructurals del grup escolar de Remolins, inaugurat el 1942, es van fer palesos al cap de pocs anys, quan la primavera de 1954 l'inspector cap d'ensenyament primari de la província va haver de demanar un informe a l'arquitecte municipal relatiu a l'estat de l'esmentat immoble.¹⁵³ La consegüent reparació no va ésser definitiva, perquè al cap d'un altre decenni, la Direcció General de Belles Arts continuava efectuant obres menors al col·legi.¹⁵⁴

El col·legi de la Mercè, situat al carrer del mateix nom al costat de la Catedral, es va veure afectat directament pel conflicte bèl·lic i fou objecte d'un important arranjament, per un import de 108.000 ptes.¹⁵⁵

¹⁵¹ A.M., vol. IV, 30 de setembre de 1942, p. 160.

¹⁵² D'entre l'abundant bibliografia al voltant de l'obra dels costums de Cristòfol Despuig, cal consultar:

. MASSIP, JESÚS (1984): *La gestació de les costums de Tortosa*. Tortosa: Consell Intercomarcal de les Terres de l'Ebre, 430 p.

. MASSIP, JESÚS (1981): "La gestació dels codis de 1272 a 1279" A AA.DD.: *Costums de Tortosa*. Tortosa, Estudis, p. 63-127.

¹⁵³ A.M., vol. XXII, 22 de maig de 1954, p. 153.

Les obres de millorament del sostre només van trigar quinze dies a efectuar-se, tal com es recull en l'esmentat llibre d'actes (A.M., vol. XXII, 9 de juny de 1954).

¹⁵⁴ V.B.E., núm. 393, 16 de febrer de 1965, p. 5.

¹⁵⁵ AYUNTAMIENTO DE TORTOSA (1947): *Memoria de la gestión...* p.s.n.

1.2. La construcció de nous centres públics

L'any 1957 l'Administració de l'Estat i l'Excm. Ajuntament de Tortosa van signar un conveni reflectit en el Decret de 8 de febrer del mateix any i publicat en el BOE de 18 de febrer de 1957, per tal de construir un gran nombre de centres escolars al municipi.¹⁵⁶

Pocs mesos després (maig de 1957), l'Ajuntament va encarregar a l'arquitecte Francisco de P. Adell Ferré la confecció d'un Pla de construccions escolars. Aquest programa preveia un total de 15 construccions amb un total de 91 aules i una biblioteca, amb un pressupost de 13.541.158,71 ptes., de les quals 6.634.646,33 les havia d'aportar l'Estat i la resta l'Ajuntament.¹⁵⁷ Tanmateix, les negociacions amb el Banc de Crèdit Local van retardar aquestes construccions, i obligaven a una actualització del pressupost.

La conclusió de l'esmentat Plan de Construcciones Escolares era patètica ja que acabava dient: "Examinados los diferentes modelos oficiales existentes, se han adoptado los proyectos para Andalucía interior y Extremadura baja, por su similitud a las condiciones y clima de nuestro término municipal" (sic).¹⁵⁸ Encara que les raons determinants eren purament econòmiques, tal com es

¹⁵⁶ La documentació que ha servit per elaborar aquest apartat ha estat extreta de la carpeta núm. 31 d'obra pública de l'AHCTE.

¹⁵⁷ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 117 de l'AHCTE.

¹⁵⁸ No deixa de ser curiós que en l'adaptació del projecte es doni com a raó fonamental per triar aquest model les similituds climatològiques. Potser caldria afegir que també hi havia la mateixa manca de sensibilitat cap a unes àrees marginals com les andaluses i extremeñes que, com aquestes, figuraven entre les més paupèrrimes de tot l'Estat.

reconeixia en la memòria "(...) por su simplificación de estructura es unitariamente más económico" i s'afegia "(...) pero el tiempo transcurrido desde la confección de los presupuestos correspondientes a los tipos oficiales, 15-3-1957, así como ser superiores en esta zona levantina los precios de jornales y materiales, ha sido preciso componer nuevos precios" que pujaven a 12.551.722,27 ptes. El projecte fou signat per l'arquitecte municipal l'11 d'agost i l'acord de l'Ajuntament és de data 25 d'octubre de 1957.

En el cas concret del centre urbà de la ciutat, els centres escolars projectats, amb un pressupost de 819.194,56 ptes. cadascun, foren els següents:

- . Grup escolar de 6 aules a St. Llàtzer (Arce Ochotorena).
- . Grup escolar de 6 aules al barri de la Creu i St. Vicent.
- . Grup escolar de 6 aules en el castell de St. Joan.

El grup escolar Arce Ochotorena es va concebre per a nens i per nenes, seguint una estructura inicial de planta baixa i una planta elevada. El pressupost total era de 797.524,53 ptes.

Malgrat que les obres del nou grup d'habitatges "13 de Enero" -Grup del Temple, després-, estaven en vies d'acabament, el projecte que es portà a terme fou totalment oposat al que estava previst en el projecte inicial. Les diferències van des de la mateixa estructura, ara amb una planta única, fins a la configuració de l'espai edificat i la disponibilitat dels espais.¹⁵⁹

Així, doncs, l'obra es reconduí, de manera que amb data 2

¹⁵⁹ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 100 de l'AHCTE.

de gener de 1960 es va rebre un escrit de la Dirección General de Enseñanzas Medias que atorgava una subvenció per al projecte de construcció d'aquest grup escolar.¹⁶⁰ Però l'ajut econòmic s'atorgava per a un projecte adoptat per l'arquitecte municipal referent a un grup escolar tipus "ER-29", redactat pels arquitectes Luis Laorga Gutiérrez i José López Zanon per a "Escuelas rurales en Andalucía interior y Extremadura baja".

La construcció del grup escolar Arce Ochotorena apareix perfectament reflectida en les certificacions d'obra que l'Ajuntament va abonar al constructor Roig Espuny. En total es van pagar 6 certificacions entre el maig de 1963 i el desembre de 1964, encara que el pressupost inicial va tenir una desviació del 22,74%.¹⁶¹

Els projectes dels col·legis del castell de St. Joan i de Ferreries també es van refer per l'arquitecte municipal, A. Bartlett, per tal d'allotjar les escoles del model ER-29.¹⁶² Però

¹⁶⁰ El document té data 2 de gener de 1960 i R.E. núm. 22. La subvenció era del 50% del pressupost total de l'obra que pujava a 680.706,28 ptes., segons figurava en el Decret del 8 de febrer de 1957, publicat en el BOE del 18 de febrer de 1957.

¹⁶¹ La carpeta d'obra pública núm. 117 conté, a manera d'annex, un suplement amb el nom del constructor R. Roig Espuny, on hi figuren les diferents certificacions del col·legis que va construir a diferents nuclis del municipi.

En el cas del grup escolar Arce Ochotorena, la 1a certificació fou aprovada per la Comissió Municipal Permanent del 8 de maig de 1963, la 2a el 16 d'octubre, la 3a el 22 de novembre, la 4a l'11 de març de 1964, la 5a el 8 de juliol i la darrera, l'1 de desembre de 1964.

¹⁶² Aquest projecte era el mateix d'escoles rurals dels arquitectes L. Laorga Gutiérrez i L. López Zanon per a Andalusia interior i l'Extremadura baixa, al qual s'incorporava un projecte titulat "Escuelas rurales para Tortosa y partidas", elaborat per l'arquitecte municipal l'agost de 1959.

Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 134 de l'AHCTE.

el model previst era més econòmic que l'inicialment previst, tot i el pas del temps, de manera que en un ofici de la Direcció General d'Ensenyament Primari del MEC el pressupost aprovat era de 780.706,28 ptes., de les quals la corporació n'havia d'aportar 390.353,14 ptes.¹⁶³

La construcció del grup escolar de Ferreries -barri de St. Vicent i la Creu, segons la denominació oficial- va veure actualitzat el seu pressupost el febrer de 1964, ja que l'inicial datava de l'1 de gener de 1955, i en aquesta data l'arquitecte municipal, F. Llorca, va procedir a l'actualització de tots i cadascun dels centres escolars que s'havien de construir al terme municipal.¹⁶⁴

El grup escolar de Ferreries es construiria sobre un terreny amb una superfície de 2.400 m² situat a la rambla de Catalunya. L'estructura del nou edifici constaria de planta baixa i una planta elevada, i l'import de l'obra pujava a 812.434,41 ptes.

Anys després, aquest mateix col·legi fou objecte d'una ampliació amb la construcció de dues noves aules i un menjador escolar, amb un pressupost total d'1.674.277,30 ptes. L'obra fou adjudicada al constructor Baubí Domènech, el qual les completà el desembre de 1972.¹⁶⁵

Però el projecte més inversemblant és el que pretenia ubicar un col·legi amb 6 aules per a nenes en el castell de St. Joan,

¹⁶³ R.E. núm. 25 de 2 de gener de 1960.

¹⁶⁴ El primer pressupost era de 846.873,83 ptes. i l'actualitzat a febrer de 1964 era d'1.005.511,42 ptes.
Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 162 de l'AHCTE.

¹⁶⁵ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 163 de l'AHCTE.

la memòria del qual comença amb les següents paraules: "En el casco urbano, e inmediato al Museo Archivo Municipal, existen los terrenos que ocupa el Castillo de S. Juan. Previo el derribo de restos de las antiguas construcciones...".¹⁶⁶ El projecte era exactament igual que els anteriors i teniaa amb un pressupost semblant de 825.702,08 ptes.

1.2. L'ensenyament secundari

1.2.1. L'institut de batxillerat

En l'àmbit de l'ensenyament, la capitalitat de Tortosa sobre les comarques meridionals es feia palesa en la dotació de centres d'educació secundària, els quals completaven l'ensenyament primari que normalment es realitzava a gairebé tots els nuclis de població o a la mateixa ciutat.

El centre que ha aplegat més alumnes d'arreu dels municipis limítrofs ha estat l'institut de batxillerat, la fundació del qual es remunta a l'any 1844.¹⁶⁷ La història recent d'aquest centre data de l'any 1928, quan el Govern acordà dotar d'un institut la ciutat, sempre que l'Ajuntament n'aportés l'edifici.

L'adquisició d'aquest immoble va resultar certament complexa

¹⁶⁶ Sobre aquest mateix espai, dècades després es construí la Residència de la Seguretat Social Verge de la Cinta.

¹⁶⁷ La gènesi i evolució del primer institut de la ciutat queda reflectida en una àmplia bibliografia de finals del segle passat que, recentment, aparegué sintetitzada en l'obra de RAMON MIRAVALL (1982): *L'Institut de Batxillerat de Tortosa*, publicat arran de la celebració del cinquentenari de la darrera fundació del centre.

El primer institut va romandre obert durant el període 1844-48 en què fou clausurat per manca d'alumnat. El centre tornà a obrir les seves portes durant una dècada més (1863-1874) en què, un cop més, les insuficiències econòmiques aconsellaren prendre aquesta decisió. L'obertura definitiva de l'institut tingué lloc en plena dictadura de Primo de Rivera, el 1928.

-i no exempta d'alguns despropòsits. L'Ajuntament decidí l'any següent (1929) la compra de l'edifici que ocupava el Seminari Diocesà per un import de 245.000 ptes. L'abonament d'aquesta quantitat trigà uns quants anys en fer-se efectiva. Un cop acabada la guerra (juliol de 1940) es féu públic que l'institut estava inscrit a favor de l'Ajuntament en el Registre de la Propietat. Tanmateix, l'adquisició definitiva es produí l'any 1946, quan s'aprovà un pressupost extraordinari, en el qual una de les despeses bàsiques era fer front al pagament de l'edifici -ajornada prop de dues dècades-, això sí, considerant un recàrrec del 5% anyal en concepte d'interessos, amb la qual cosa el pressupost de compra inicial pujà fins a 465.000 ptes.¹⁶⁸

Malgrat la formalització de la compra realitzada, l'edificació adquirida no era una obra sòlida a causa de l'antiguitat de l'habitable i els desperfectes patits durant la guerra, com ho demostra el fet que l'any 1942 es cursà un telegrama des de l'institut a la Dirección General de Enseñanza Superior y Media, en el qual es deia: "(...) Instituto de Tortosa comprendido primera categoría. Edificio destrozado por bombardeos y saqueos marxistas a pesar de arreglos verificados por Ayuntamiento. Delegación Regiones Devastadas tenía proyecto

¹⁶⁸ A.M., vol. IX, 15 de maig de 1946, p. 164.

El total del pressupost extraordinari era de 3.862.560,29 ptes. i entre les partides pressupostàries s'inclouen el solar del nou Ajuntament (200.000 ptes.) i l'adquisició de la fàbrica de gas, que havia deixat de funcionar l'any 1942 per 923.825 ptes.

Mentrestant, l'Ajuntament, com d'altres organismes i persones, continuava efectuant donacions al bisbat per tal de col·laborar en la col·lecta que aquesta institució realitzava per sufragar les despeses de la construcció del nou Seminari. Al llarg del 1946 l'ens local va realitzar, almenys, dues donacions per un import de 200.000 ptes. cadascuna. A.M., vol. X, 13 de desembre de 1946, p. 112.

construcción nuevo edificio, regalando solar Ayuntamiento, últimas impresiones abandono proyecto por corresponder edificación ese Ministerio".¹⁶⁹

L'estat en què es trobava el centre del carrer Montcada era, doncs, precaria per la qual cosa el consistori tractà d'accelerar la petició de construir un nou centre. El primer pas que donà l'Ajuntament fou el de l'oferiment dels terrenys, la primavera de 1942.¹⁷⁰ La concreció d'aquesta oferta trigà més d'un parell d'anys, de manera que a principis de 1945 s'acordà que el nou institut s'ubicaria en un solar de 5.924 m², contingu a l'estadi municipal.¹⁷¹

Mentre tot això succeïa, la fragilitat de l'edifici on hi havia l'institut havia estat objecte d'unes obres d'arranjament l'any 1953-54, període en el qual els alumnes gaudiren d'unes vacances nadalenques més llargues, i les classes es reprengueren a la seu de l'antic Ajuntament, això és en l'edifici ubicat en la plaça dels Estudis, en el que fou antic Hospital de la Santa Creu.¹⁷² Una vegada recondicionat l'edifici, es prosseguí amb la construcció dels camps d'esports, per la qual cosa es van enderrocar les restes de l'antiga església del Seminari. No fou aquest, però, l'únic element negatiu en la construcció d'aquesta

¹⁶⁹ MIRAVALL, R. (1982): *L'Institut de Batxillerat de Tortosa*, p. 133.

Segons la font esmentada el telegrama té data del 14 d'abril.

¹⁷⁰ A.M., vol. IV, 13 de maig de 1942, p. 71.

¹⁷¹ A.M., vol. VIII, 2 de març de 1945, p. 22.

¹⁷² MIRAVALL, R. (1982): *L'Institut de Batxillerat de Tortosa*, p. 160-170. Les obres de reparació abarcaren des del mes de novembre de 1953 fins al juliol de 1956.

àrea poliesportiva del centre, ja que a la destrucció del patrimoni artístic, s'hi afegí una mala gestió dels mandataris del Ministeri d'Educació i Ciència. La manca de planificació va ser, un cop més, la gran absent en la dotació de les infraestructures del centre, com així ho reflecteixen els passos realitzats. Els primers tractes per a aquesta ampliació del centre s'iniciaren a les acaballes de l'any 1954, i fou el solar adquirit formalment el darrer trimestre de 1957, mentre que la data final de l'enllestiment de la pista poliesportiva fou el mes d'abril de 1968, és a dir, pràcticament pocs anys abans que l'institut abandonés l'edifici del carrer Montcada.¹⁷³

Les iniciatives endegades a mitjan anys quaranta sobre la necessitat de dotar la ciutat d'un nou institut no es reprengueren fins ben entrats els anys seixanta, és a dir, prop de vint anys després. Fou el 1963 quan el Ministeri d'Educació i Ciència va aprovar la creació d'un nou institut de segon ensenyament, alhora que un col·legi menor, que serien construïts al barri de Ferreries, en els esmentats terrenys que limitaven amb l'estadi municipal.

1.2.2. El nou institut de batxillerat¹⁷⁴

El solar on es construí el nou institut tenia una superfície de 4.500 m² -lluny dels 5.924 previstos el 1945-, en els quals

¹⁷³ Per a una cronologia més detallada vegeu l'obra esmentada de R. Miravall.

¹⁷⁴ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 144 de l'AHCTE.

El projecte incloïa 10 aules per a 40 alumnes, 2 laboratoris, 1 oratori, 1 despatx, 1 secretaria, 1 sala de professors, 1 gimnàs i serveis.

es construïrien 1.583,45 m² entre la planta baixa (729,90 m²) i la primera planta (783,15 m²), a més de l'habitatge del bidell (70,40 m²). El pressupost total pujava a 3.954.398,94 ptes.

L'autorització del nou centre va tenir lloc el 3 de juny de 1963, tot i que el projecte té data del setembre del mateix any. El nou centre tenia una capacitat inicial per a 400 alumnes, encara que es preveia una ampliació posterior fins a 1.000 alumnes.

La realització de la Secció Delegada de l'Institut al barri de Ferreries prengué consistència a principis de 1964, quan el MEC va aprovar el decret de la seva creació.¹⁷⁵ El nou centre entrà en funcionament el curs acadèmic 1966-67, quan el vell edifici del carrer Montcada es mostrava totalment insuficient pel nombre d'alumnes matriculats i, sobretot, perquè la precarietat de la construcció feia aconsellable el trasllat del centre.¹⁷⁶

A partir d'aquest moment la construcció del nou institut passà a convertir-se en una realitat, però del col·legi menor aprovat poca cosa més se'n va saber. Només la premsa local a través de *La Voz del Bajo Ebro* es plantejava alguns interrogants

¹⁷⁵ El Decret porta data del 30 de gener de 1964. V.B.E., núm. 342, 25 de febrer de 1964, p. 5.

En la mateixa informació s'esmentava que el centre entraria en funcionament l'1 d'octubre del mateix any. El cert és, però, que un any després les obres continuaven (V.B.E., núm. 394, 23 de febrer de 1965, p. 1) i algú es pensava, encara, que les obres que es realitzaven eren les del col·legi menor.

¹⁷⁶ La fragilitat de la xarxa de centres públics d'ensenyament a Tortosa, i en particular al casc antic de la ciutat, es pot exemplificar amb la posterior utilització que va tenir el centre. D'aquesta manera l'edifici deixà de funcionar com a institut l'any 1973, i passà al cap de pocs mesos a ser emprat com a centre d'EGB, en substitució de l'antic Col·legi de la Mercè -ara nova seu de la caserna de la Policia Nacional. La probabilitat d'un ensorrament de l'edifici va obligar a tancar-lo definitivament el 1988.

sobre la seva situació, per després de deixar-ne de parlar, segurament perquè la seva inviabilitat va ser acceptada per tothom i perquè la seva funció la realitzaven ja d'altres institucions escolars privades.¹⁷⁷ La darrera embranzida forta que intentava aportar noves il·lusions sobre la possibilitat de la construcció del col·legi menor brollà en un editorial de l'esmentat setmanari del mes de maig de 1967, on després d'un encapçalament força optimista, es feia saber que el Ple de l'Ajuntament havia aprovat la cessió a la Delegación Nacional de Juventudes d'uns terrenys de 3.048,25 m² a la vora de la Secció Delegada de l'Institut.¹⁷⁸

Un problema de difícil resolució, tot i que no interferí en el desenvolupament normal del centre, fou el de la seva denominació. L'Institut prengué denominació oficial l'any 1956, quan a proposta del seu director, Mariano Hernández, es va creure convenient que es designés el centre amb el nom del polític local Joaquín Bau Nolla. La proposta fou acceptada per la Direcció General d'Ensenyament Mitjà el mes de desembre del mateix any.¹⁷⁹

Anys enrere, però, i només començada la darrera etapa en el

¹⁷⁷ L'anunci de la construcció del col·legi menor aparegué a la V.B.E., núm. 305, 11 de juny de 1963, p. 1.

¹⁷⁸ V.B.E., núm. 508, 26 de maig de 1967, p. 1.

L'editorialista, Coll-redó, titulava l'escrit amb l'exultant títol: "Por fin, tendremos Colegio Menor". Fins i tot anunciava que l'edifici tindria unes dimensions de 67 m de façana per 45 m de fons.

¹⁷⁹ La denominació de l'Institut apareix reflectida en l'obra de R. MIRAVALL (1982): *L'Institut de Batxillerat de Tortosa*, p. 168 i s. També figura en els acords de l'Ajuntament: A.M., vol. XXVI, 21 de març de 1956, p. 83; i a la premsa local: *LA ZUDA*, núm. 21, gener de 1957, p. 405, on es recalrava que la petició del Claustre de Professors no feia més que confirmar el nomenament realitzat trenta anys abans.

funcionament de l'Institut de Batxillerat de Tortosa després de la Guerra Civil, l'Ajuntament havia proposat al Claustre del centre que el seu nom fos el del descobridor d'Amèrica, Cristòfor Colom, demanda que fou acceptada pel centre, encara que sense constància final.¹⁸⁰

Més recentment, l'abril de 1977, una important part del Claustre de Professors va proposar que el centre passés a denominar-se amb el nom d'un dels seus professors i director amb més carisma, mossèn Joan Baptista Manyà i Alcoverro, mort el desembre de l'any anterior. La proposta no prosperà, i s'aprovà de donar el nom de l'insigne professor al seminari de religió.¹⁸¹

1.2.3. El Col·legi de la Consolació¹⁸²

Un dels processos més significatius de la immediata postguerra fou la transformació urbanística que va sofrir la part central de l'Eixample, quan el solar que havia d'ocupar la plaça del Retiro es va convertir en el nou Col·legi de la Consolació.

El canvi en l'ús del sòl de l'anomenada plaça del Retiro, en el sector NE de l'Eixample, ha afectat la posterior evolució del barri i, si més no, resulta poc menys que inexplicable com enmig d'una ciutat coberta per les runes i amb un pla d'eixample que només preveia la urbanització de dues places -la d'Alfons XII i la del Retiro-, una d'elles fos objecte de privatització, amb

¹⁸⁰ MIRAVALL, R. (1982): *L'Institut de Batxillerat de Tortosa*, p. 130.

¹⁸¹ MIRAVALL, R. (1982): *L'Institut de Batxillerat de Tortosa*, p. 221-222.

¹⁸² Aquest apartat s'ha elaborat amb la informació extreta de la carpeta núm. 68 d'obra pública de l'AHCTE.

la qual cosa trencava la concepció de l'esmentat Eixample.

Aquesta modificació a la qual acabem d'al·ludir té el seu inici (almenys des del punt de vista d'informació oficial en el període estudiat) en la petició realitzada a l'Ajuntament a finals de l'any 1939 per la superiora general de la congregació de las Hermanas de la Caridad de Nuestra Señora de la Consolación, la qual sol·licità al consistori la venda a l'esmentada comunitat dels terrenys que configuraven l'esmentada plaça a l'efecte de construir un col·legi que substituiria el de la seva propietat, situat al carrer de la Rosa -en l'edifici que ocupà durant molts anys la Biblioteca Popular-, això és en la casa Despuig, obra mestra del gòtic civil català.¹⁸³

Una nova petició fou realitzada el febrer de 1940, en què Sor Leticia del Rosario, en representació de la congregació de les Germanes de Nra. Sra. de la Consolación, s'adreçà a l'Ajuntament per tal de demanar la venda dels terrenys.¹⁸⁴ Aquesta petició fou vista per la Comissió Permanent, que sol·licità el corresponent informe de l'arquitecte municipal, el qual no s'hi oposà. Aquest remetia a un plànol de nova alineació de la plaça per a una posterior aprovació i exposició al públic.¹⁸⁵ El procés continuà quan el mes d'abril s'aprovà l'esmentada reforma i es declarà sobrant de via pública la plaça del Retiro, ja que no hi hagué cap reclamació del públic al projecte.¹⁸⁶

L'actuació s'accelerà ràpidament, ja que només tres dies

¹⁸³ A.M., vol. I, 28 de desembre de 1939, p. 142.

¹⁸⁴ Document de 22 de febrer de 1940 (R.E. núm. 577).

¹⁸⁵ A.M., vol. I, 7 de març de 1940, p. 196.

¹⁸⁶ A.M., vol. II, 18 d'abril de 1940, p. 25.

després de l'anterior acord es van fer públiques les bases del concurs per a l'alienació del terreny "sobrant" de via pública, amb una extensió de 37.164 pams o 1486,56 m², a un preu mínim de 4 ptes./pam² o 100 ptes./m². Aquesta superfície estava limitada pel carrer R. Berenguer IV al N, el de Genovesos (carretera de la Simpàtica) al S i per un carrer en projecte a l'E. El concurs estava dirigit, com així ho evidencia el fet que després de l'exposició de les seves condicions s'afegia: "(...) dada la escasez de edificios para la instalación de centros docentes, tendrá preferencia el solicitante que se comprometa edificar el terreno con destino a Colegio de Enseñanza"(sic).¹⁸⁷

Els tràmits legals -si és que se'ls pot anomenar d'aquesta manera- continuaren poques setmanes després, quan el consistori va rebre un escrit de Sor Leticia del Santo Rosario, en nom i representació de las Hermanas de Nuestra Señora de la Consolación, on manifestava que era propòsit de la corporació religiosa adquirir el terreny de l'antiga plaça del Retiro.¹⁸⁸

Uns mesos després (agost del mateix any 1940), la superiora de la congregació a Tortosa tornà a presentar una sol·licitud en què, després d'exposar que s'havia assabentat de l'alienació dels "terrenys sobrants de via pública a l'antiga plaça del Retiro" (publicats en el BOE del 12 d'agost de 1940¹⁸⁹), s'insistia que era propòsit de la comunitat adquirir aquests terrenys al preu

¹⁸⁷ A.M., vol. II, 21 d'abril de 1940, p. 30.

Evidentment les condicions eren clares i pràcticament només calia afegir-hi el nom del col·legi a construir.

¹⁸⁸ A.M., vol. II, 6 de juny de 1940, p. 54.

¹⁸⁹ Sorprenentment, l'escrit és del dia anterior, 11 d'agost de 1940.

mínim ofert (4 ptes./pam2 o 100 ptes./m2) per un import total de 148.656,50 ptes., i que aquest solar, juntament amb el que es compraria a D. Manuel Aragonés, es destinaria a un col·legi internat per a nenes. Òbviament, la instància acabava demanant la venda del solar.

Les religioses van poder veure complert el seu desig el mes de setembre, quan s'adjudicaren els terrenys "sobrants de via pública" en una subhasta en la qual foren les úniques que hi concorregueren.¹⁹⁰

L'adquisició es clourà amb la concessió del permís d'obres a la citada Sor Leticia el mes de maig de l'any següent (1941) per construir un col·legi d'ensenyament.¹⁹¹

1.2.4. Els restants centres d'ensenyament secundari

Juntament amb l'institut de batxillerat, la ciutat gaudia d'un altre centre públic d'ensenyament secundari, que era l'Escola de Maestria o del Treball, situada també al barri de Ferreries. Aquests centres, tot i ésser els d'actual funcionament amb una major perdurabilitat, no han estat ni són els únics.

Durant el període analitzat també s'impartien els ensenyaments de batxillerat al Col·legi de Sant Lluís -fundat l'any 1877- que deixà d'impartir les classes amb el canvi del pla d'estudis (1970), que significava la desaparició dels antics batxillerat elemental i superior, que foren substituïts per les

¹⁹⁰ A.M., vol. II, 12 de setembre de 1940, p. 11. La subhasta es realitza el dia 6 de setembre de 1940.

¹⁹¹ A.M., vol. III, 8 de maig de 1941, p. 49.

noves EGB i BUP.¹⁹²

Els centres que imparteixen estudis d'aquest nivell educatiu són el de les Teresianes o Sagrada Família (obert el 1930 i novament autoritzat el 1940), el de la Consolació des de l'any 1944, tots dos només per a noies; i el Col·legi de la Immaculada d'ençà del 1953 -actual bisbe Moll (nom del bisbe de la diòcesi que dimití per raons d'edat el 1968 i morí el 1972). En d'altres casos, com es veurà en la tercera part del treball, els projectes no es plasmaren en realitats, com el que concedí l'Ajuntament el 1942 a la Inspecció Salesiana Tarraconense, que pensava construir un edifici destinat a escoles professionals al barri de Ferreries.¹⁹³

1.3. El Seminari Diocesà

En l'apartat d'equipaments docents té una gran importància la construcció del nou Seminari Diocesà, amb un import de 20.000.000 ptes.¹⁹⁴ Mentre que l'antic centre, que s'emprava com a institut de batxillerat, fou adquirit com ja s'ha dit per l'Ajuntament.

Per tal de facilitar l'accés al nou Seminari es va haver d'obrir el camí d'Orleans¹⁹⁵ i, per fer-ho, l'alcalde va enviar

¹⁹² Una anàlisi cronològica d'aquests centres d'ençà el darrer terç del segle passat es troba en l'obra de R. Miravall (1982): *L'Institut de Batxillerat de Tortosa*, p. 15-229.

¹⁹³ A.M., vol. IV, 27 de setembre de 1942, p. 153.

¹⁹⁴ La importància d'aquesta obra es reflecteix en el seu pressupost, ja que la quantitat prevista equival a 975,76 milions de ptes. de 1995. AYUNTAMIENTO DE TORTOSA (1947): *Memoria de la gestión...* p.s.n.

¹⁹⁵ Carpeta d'obra pública núm. 92 de l'AHCTE.

una petició al president de la Junta Interministerial del Paro, on se sol·licitava la totalitat de l'import de les obres que es volien portar a terme, i es garantia que es crearien molts llocs de treball.¹⁹⁶

L'aprovament provisional de l'obertura del camí d'accés al seminari va tenir lloc el 29 de febrer de 1952, tot i que el centre estava encara en construcció i, no serà fins uns quants anys després que l'obra es portà a terme, després que l'alcalde enviés els escrits al capità de la Guàrdia Civil i al governador civil, en els quals demanava 50 kg de dinamita i 200 detonadors.¹⁹⁷

1.4. El projecte de guarderia municipal

La població menor no compresa en les edats d'ensenyament obligatori també va merèixer la preocupació municipal -i, en aquest sentit, cal dir que amb gran antelació a la posterior eclosió de les guarderies o llars d'infants dels anys seixanta i setanta. La primera d'aquestes informacions sobre la voluntat municipal de dotar la ciutat d'una guarderia no va ésser afortunada, ja que el projecte del centre d'ensenyament pre-escolar preveia situar el nou col·legi a la llotja gòtica del segle XIV.¹⁹⁸ Sobre la mateixa problemàtica, el consistori aprovà

¹⁹⁶ L'escrit és de data 27 de gener de 1953 i l'import de les esmentades obres, que no es concreta en la missiva, era de 189.925,28 ptes., segons consta en un ofici que l'arquitecte municipal va remetre al mateix alcalde.

¹⁹⁷ Els oficis són de data 25 de gener de 1956 (R.S. núm. 38) i 16 de novembre de 1956 (R.S. núm. 596), respectivament.

¹⁹⁸ A.M., vol. XVI, 10 de febrer de 1950, p. 79 i carpeta d'obra pública núm. 80 de l'AHCTE.

El projecte realitzat per l'arquitecte municipal pujava a

dos anys i mig després (1952) una moció del tinent d'alcalde D. Domènech Roig, per tal de crear una escola municipal de pàrvuls en el grup escolar de la Mercè. La moció fou aprovada gairebé cinc mesos després, tot i que mai es va aplicar.¹⁹⁹

De les guarderies públiques, o almenys dels seus projectes, no se'n va tornar a parlar durant uns quants anys, fins que la primavera de 1963 va aparèixer la notícia que el consistori tenia previst construir en el recinte del parc T. González una guarderia municipal, "batejada" amb el nom de guarderia infantil Santo Angel. L'indret elegit, aquesta vegada, fou el solar que ocupava l'antic llac del parc, i l'obra havia de ser sufragada per la CEP de Tarragona, segons projecte de l'arquitecte municipal F. Llorca. L'obra, gairebé no cal ni dir-ho, no s'inicià mai.²⁰⁰ Molt a prop, això sí, en el mateix sector SW del parc, l'esmentada entitat financera va construir, deu anys després, un circuit d'aprenentatge vial.

2. Els equipaments culturals

2.1. El patrimoni cultural

En aquest apartat tractarem l'evolució de les instal·lacions culturals en el període objecte d'estudi, però en cap moment es pretén fer un llistat exhaustiu de les manifestacions i organismes culturals radicats a la ciutat.

Les altes instàncies de l'Administració estatal van trigar

un import total de 77.280,75 ptes.

¹⁹⁹ A.M., vol. XIX, 26 de setembre de 1952, p. 200; i A.M., vol. XX, 18 de febrer de 1953, p. 116.

²⁰⁰ V.B.E., núm. 297, 16 d'abril de 1963, p. 3.

molts anys a emprendre actuacions importants, malgrat que des de l'acabament de la desfeta bèl·lica la ciutat fou visitada per nombroses autoritats. Una de les estades que encetà un nou període de preocupació pel manteniment del patrimoni artístic fou la que realitzà els primers dies de l'any 1957 el Sr. Martín Almagro, comissari cap de la Zona de Levante del Patrimonio Artístico Nacional, el qual s'entrevistà amb l'alcalde i amb el bisbe de la diòcesi.²⁰¹

A principis de la dècada següent començà un període en el qual es pretenia recuperar el valor de les principals edificacions i preservar el patrimoni artístic. D'aquesta manera, durant el decurs de l'any 1963 se succeïren dues importants iniciatives. En primer lloc, durant el mes de juny, el Ministeri d'Educació i Ciència declarà monument historicartístic de caràcter local la façana de la casa Oliver de Boteller, antic Ateneu i actual seu dels Serveis Territorials de Cultura de la Generalitat.²⁰² El seu actual ús ja fou previst durant el 1964, quan l'Ajuntament va preveure arreglar l'edifici amb biblioteques, sales d'exposicions i el Museu d'Art Modern.²⁰³

El segon edifici recuperat fou el casal gòtic del baró de Purroy, situat al carrer Mercaders, on estava instal·lada l'Escola Taller d'Art. En aquest cas el comprador fou la Diputació Provincial.²⁰⁴ Aquest disseny es completà al cap de pocs

²⁰¹ LA ZUDA, gener de 1957, núm. 21, p. 424.

²⁰² V.B.E., núm. 303, 4 de juny de 1963, p. 3.

²⁰³ V.B.E., núm. 369-370, 3 de desembre de 1964, p. s/n.
Com pot veure's, de grans objectius no en faltaven.

²⁰⁴ V.B.E., núm. 322, 8 d'octubre de 1963, p. 5.

mesos, febrer de 1964, quan, arran d'una estada de l'alcalde a Madrid, aquest signà l'escriptura de compra de l'edifici contigu a l'anterior -això és el núm. 6 del carrer Mercaders-, per tal de cedir-lo a la Diputació Provincial i incorporar-lo a la casa del baró de Purroy per completar el local destinat a Escola Taller d'Art.²⁰⁵

2.2. La Biblioteca Popular

La Diputació Provincial adquirí el palau gòtic del cavaller Despuig del carrer de la Rosa per tal d'ubicar-hi la Biblioteca Popular, en el lloc on s'ubicava, fins pocs anys abans, el Col·legi de la Consolació.²⁰⁶

2.3. El museu

El vell projecte de dotar el municipi d'una Casa de la Cultura va conèixer un primer pas el maig de 1958 quan la Comissió Permanent -en la seva sessió del dia 28-, va rebre l'autorització de la Direcció General d'"Archivos y Bibliotecas" per adaptar la capella del convent de St. Domènec, amb un pressupost que no podria excedir de 600.000 ptes.²⁰⁷

²⁰⁵ V.B.E., núm. 340, 11 de febrer de 1964, p. 1.
L'edifici era propietat de la Sra. J. Bosch Labrús.

²⁰⁶ Vegeu l'apartat referent a l'Eixample i tot el procés de construcció del nou Col·legi de la Consolació.

²⁰⁷ La documentació ha estat extreta de la carpeta d'obra pública núm. 101/31 de l'AHCTE.

3. Els equipaments comercials

3.1. El mercat central

Tortosa disposa des de les darreries del segle passat d'un mercat central d'abastiments que cobreix gran part de les demandes del sector que, a més, des del punt de vista arquitectònic, constitueix un dels trets urbanístics identificatius de la ciutat.²⁰⁸

El projecte i construcció del mercat fou obra de l'arquitecte municipal Joan Abril, el qual desenvolupà una important tasca urbanística i artística durant prop de cinquanta anys, i els vestigis més notoris del qual són, juntament amb el mercat, l'Església del Roser, el museu municipal, etc.

²⁰⁸ L'obra iniciada el 1883 no va a arribar a completar totes les previsions inicials, i el mateix autor assenyala com hi havia: "(...) projectada una claraboia i un ventilador al llarg de tota la carena i vuit escales d'accés a les galeries altes per tal d'aprofitar per a tendes els contraforts a dalt i a baix, les quals ja figuraven també en el projecte aprovat en part i executat el 1885, però que per raons d'economia i lluites de política local varen quedar-se en projecte la claraboia i les tendes".

La descripció que fa l'autor de l'obra que s'ubicà a l'antiga plaça d'Armes dona una idea molt clara de quin era l'objectiu del projecte: "(...) consta d'una sola nau de vuitanta-tres metres de llargada per trenta-dos d'amplada i vint-i-un d'alçada, coberta per catorze jàceres o bigues armades de ferro, de forma parabòlica, sense cap tirant, forma aleshores nova i que va moure revolució entre els tècnics i els ignorants, m'ocasionà tants disgustos que vaig abandonar el càrrec i sols vaig continuar a precés del Banc de Tortosa, que era el contractista i amo del taller en què es construïen les armadures o jàceres.

Cal recordar que l'obra esmentada fou publicada l'any 1928 dues vegades, i la tercera edició aparegué el 1931, data en què J. Abril afegia a l'anterior comentari: "Aquesta forma avui és generalment usada i n'és un bell exemple l'estació nova que la Companyia del Ferrocarril de MSA està construint avui (1931) a Barcelona, amb la sola diferència que, per raó d'economia, jo vaig haver de sostenir-les sobre unes parets d'obra cuita i pedra, i ells ho poden fer tot de ferro arrencant des de terra, que és més sòlid i sembla més vàlid".

ABRIL I GUANYAVENTS, J. (1985): *Un capítol de la meua actuació a Tortosa*. Ed. Dertosa, Tortosa (4a. edició), p. 23.

La construcció del mercat va permetre també la incorporació d'un terreny obert a la ciutat, ja que l'obra va significar l'expansió de l'àrea urbana en detriment del llit fluvial, per la separació del qual es va construir un terraplè que, posteriorment, es reforçà en forma de mur. Però la prevenció de les avingudes del riu no foren les úniques reformes que afectaren l'edifici del mercat, ja que, anys abans, i arran de la Guerra Civil, es taparen els grups escultòrics situats a les obertures, de manera que la vàlua artística quedà sensiblement minvada.

3.2. La construcció de les botigues exteriors al mercat²⁰⁹

La façana de llevant del mercat es va refer aprofitant les arcades de l'edifici per tal de construir-hi unes botigues exteriors amb una estructura de planta baixa i altell, a canvi de restar uns petits espais en l'interior de l'edifici.

El projecte, obra de l'arquitecte municipal, A. Bartlett, preveia un total de 14 botigues sobre una extensió de 90 m de llargada, repartides de manera equilibrada a banda i banda de la porta E d'accés al mercat. La profunditat és de 4 m i la superfície de cadascuna és de 20 m².

L'import total inicial de l'obra era de 560.000 ptes., a raó de 40.000 ptes./botiga, tot i que al final pujà una mica més, ja que en la segona fase de les darreres set botigues el pressupost se situava prop de les 300.000 ptes., a raó de 42.857,16 ptes./botiga. Les obres es van acabar el 31 de desembre de 1950.

²⁰⁹ Les dades amb les quals s'ha elaborat aquest apartat s'han extret de la carpeta d'obra pública núm. 79 de l'AHCTE.

3.3. El mercat de Ferreries

Aquest important equipament es construï al sector central del barri, però així i tot resultà insuficient per a tot el continu urbà de Ferreries.

La proposta municipal per satisfer aquest tipus de demanda pròpia de les àrees més populars consistí en la construcció d'un mercat municipal al barri. Les primeres gestions per tal de tirar endavant aquest projecte aparegueren en les actes municipals a les acaballes de 1945, on es comentava que calia emprendre les gestions oportunes per tal d'adquirir els terrenys on es construiria l'esmentat mercat.²¹⁰ La compra del solar trigà, però, uns quants anys a produir-se, i ho féu en un espai a la rambla de Catalunya que, en part, ja estava edificat.²¹¹

Com era freqüent, els materials escassejaven, de manera que l'alcalde A. Bartlett es va adreçar (març de 1958) a l'inspector general del Ministerio de la Vivienda, Antonio F. de Correa Veglison, per demanar-li 8100 kg de ferro per a la construcció dels mercats de Ferreries i la Cava. La resposta afirmativa no es va demorar (2 d'abril de 1958), però el funcionament del sistema tampoc no devia ser gaire àgil, perquè l'alcalde es veié obligat a escriure novament al camarada director general per dir-li que no es tenia cap notícia del ferro destinat al mercat de la Cava i per demanar-li que s'interessés pel *cupo* del mercat de Ferreries (19 d'abril de 1958).

²¹⁰ A.M., vol. IX, 12 de desembre de 1945, p. 13.

²¹¹ El solar tenia una superfície total de 190,92 m², que fou adquirit per l'Ajuntament als germans J. i A. Rovira Baiges a raó de 7 ptes./pam², la qual cosa feia un total de 17.661 ptes.
A.M., vol. XXVI, 21 de març de 1956, p. 82.

Tanmateix, l'expansió de l'activitat mercantil en d'altres indrets amb una població resident cada vegada més elevada (Eixample i E. del Temple), els canvis en els hàbits de compra i en les tècniques de venda, l'aparició de les grans superfícies comercials, etc. van fer molt difícil la continuïtat dels mercats, el de Ferreries primer, i el mercat central, després. El mercat de Ferreries es trobava immers en el que podríem anomenar sector de serveis del barri; al seu voltant s'hi troben entre d'altres edificacions l'ambulatori de la Seguretat Social, l'institut politècnic de formació professional, la caserna de la Guàrdia Civil, etc., de manera que el nou mercat de Ferreries va haver de tancar les seves portes al públic recentment (1985).

3.4. Altres mercats

A més d'aquests dos mercats al detall, la ciutat gaudia d'una peixateria municipal, el Mercat del Peix, en un emplaçament contigu al mercat central, la qual cosa beneficiava tots dos equipaments. Fa pocs anys, però, aquest mercat municipal de peix també ha tancat, sembla que definitivament, les seves instal·lacions.

Pel que fa al comerç a l'engròs, l'activitat s'anava realitzant al mercat central, però amb el pas dels anys i a causa de l'increment de les transaccions comercials, es va fer necessari cercar un nou indret on realitzar aquestes tasques. La demanda d'un nou emplaçament per al mercat a l'engròs data de fa molts anys (1948), quan el Gremi Comarcal de Fruites i Productes Hortícoles va sol·licitar al consistori la construcció d'un

mercat per a aquest ús.²¹² Aquesta petició tingué lloc en un moment en què es produïa una revitalització de la ciutat com a centre d'una important comarca agrària enmig d'una conjuntura econòmica nacional estancada. La posterior evolució de l'economia estatal i la manca d'adequació a les noves transformacions estructurals de l'economia a Tortosa i la seva comarca van fer que aquesta demanda quedés ajornada. Així i tot, a principis de la dècada dels vuitanta (1983), el consistori decidí adequar temporalment l'antiga estació del carrilet per fer aquesta funció de mercat de majoristes; des d'aleshores les transaccions es realitzen a l'exterior de l'esmentat mercat.

3.5. El recinte firal²¹³

Les iniciatives de J. Abril en el camp urbanístic no s'acabaren amb la construcció dels seus projectes, sinó que, malauradament, l'arquitecte també conegué la tristesa dels projectes no realitzats, com és el que ell anomenava "mercat del bestiar", que s'hagués pogut instal·lar en els terrenys d'al·luvió guanyats al riu en el mateix indret on s'havia pogut bastir l'escorxador, però: "(...) l'Ajuntament va deixar que els veïns se n'aprofitessin, considerant-los terreny d'al·luvió, com si no haguessin estat motivats per les obres de defensa costejades per l'Ajuntament".²¹⁴

Anys després, aquest vell projecte es replantejà amb la

²¹² A.M., vol. XII, 7 de maig de 1948, p. 188.

²¹³ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 204 de l'AHCTE.

²¹⁴ ABRIL, J. (1985): *Un capítol...* p. 23-24.

possibilitat de construir un recinte firal en els terrenys annexos a l'escorxador.

El projecte fou elaborat per l'arquitecte municipal, F. Llorca, el maig de 1961 i fou aprovat en sessió plenària del 7 de juny següent. L'obra consistia en un mur d'1,50 m d'alçada per una llargada de 48,50 m, 4 marquesines i una porta de ferro. El pressupost inicial de l'obra pujava a 103.690,11 ptes., mentre que l'aprovat finalment s'incrementà fins arribar a les 148.783,17 ptes.

4. Els equipaments de l'administració de justícia

4.1. El Palau de Justícia²¹⁵

L'edifici que albergà antigament la seu de l'Ajuntament a la plaça del canonge O'Callaghan, abans de l'hospital, fou objecte d'un projecte d'ampliació i rehabilitació per convertir-lo en nova seu del Palau de Justícia. El projecte de reforma fou obra de l'arquitecte José Ma. Franquet, el març de 1956, encara que la memòria la redactà l'arquitecte municipal, F. Llorca, l'abril de 1961. La reforma consistiria a canviar la teulada i modificar la quarta i última planta de l'immoble.

La reforma va comportar, doncs, el canvi de coberta de l'edifici i el consistori va vendre la fusta procedent de l'antiga coberta (33.626 kg) que, inicialment, fou pressupostada en 115.858 ptes., però que finalment es va vendre per només 48.612,70 ptes., a raó de 1.450 ptes./t, a l'empresa Tallers

²¹⁵ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 164 de l'AHCTE.

Navarro de València.²¹⁶

El projecte inicial de J.M. Franquet valorà les obres en 1.200.000 ptes. i l'estimació de l'edifici restaurat fou de 3.750.000 ptes. Per a la realització de l'obra es disposava de la subvenció del Ministeri de Justícia, que va enviar un comunicat a la Comissió Permanent el 5 de maig de 1963, on s'assenyalava que l'import de l'obra seria de 479.185,03 ptes. L'obra fou adjudicada al contractista J. Baubí Domènech.

Més endavant, el desembre de 1964, es va promoure la segona fase de reforma de l'edifici, que consistia en la ubicació de la presó a la planta baixa del mateix edifici del Palau de Justícia, amb entrada pel carrer del Vall. El projecte fou obra de l'arquitecte municipal i el pressupost d'aquest segon projecte tenia un import de 496.191,94 ptes.

Tanmateix, bastants anys després, març de 1967, es disposava d'una altra instància signada per l'alcalde, J. Fabra, i adreçada al ministre de Justícia, en la qual se li demanava la realització d'obres per instal·lar-hi els serveis judicials del partit, sense que en consti cap mena de resposta.

4.2. La caserna de la Guàrdia Civil ²¹⁷

La necessitat de dotar la "benemèrita" d'una caserna de nova planta era una petició que la ciutat coneixia des de començaments de segle i que en diferents moments se li intentà donar resposta,

²¹⁶ Aquesta dada queda recollida en un ofici que el jutge degà va remetre a l'alcalde amb data 29 de desembre de 1964 (R.E. núm. 8445 de 30 de desembre de 1964).

²¹⁷ Aquest subpartat ha estat elaborat amb la informació extreta de la carpeta núm. 5 d'obra pública de l'AHCTE.

encara que, com veurem, el procés es dilatarà durant unes quantes dècades, en què es redactaran diversos projectes en emplaçaments ben diferents.

D'entre la documentació consultada, el projecte més antic és el que elaborà l'arquitecte municipal Pablo Monguió l'any 1923.²¹⁸ Es tractava d'un edifici que constaria de planta baixa, 2 plantes i golfes amb capacitat per a 22 habitatges i amb un pressupost total de 199.751,60 ptes. En la documentació també s'inclou l'autorització de l'Ajuntament, que atorgava el solar que ocupava l'antic escorxador a la plaça del Duc de Tetuan.

Abans de la Guerra (26 de juny de 1.935), l'arquitecte municipal Agustín Bartlett -que recuperarà el càrrec en acabar-se-, va elaborar un dictamen referent a la deficient situació en què es trobava la "casa cuartel" del carrer Felip Pedrell. Aquest dictamen cal afegir l'informe que pocs dies després, 5 de juliol de 1935, va redactar l'inspector de sanitat del districte, D. Emilio Llorca Piñol, sobre les condicions en què es trobava la cuadra i els 11 pavellons que formaven la caserna.

Tot plegat, va obligar a cercar una solució a aquest problema, així que el 22 d'agost de 1935 es va elaborar un plec de condicions per tal de llogar un edifici destinat a aquest ús. D'entre les temptatives que es van realitzar, ha quedat constància de la pretensió de llogar l'edifici de la ronda Docks núm. 8.²¹⁹ Poc temps després, la comandància del lloc va rebre la notificació de l'alcaldia en la qual es disposava que la Guàrdia Civil ocupés el local que hi havia a la plaça de Tetuan al

²¹⁸ El projecte inclou la memòria i els plànols.

²¹⁹ Petició de 22 d'agost de 1935.

Rastre.²²⁰

Els cossos de seguretat de l'Estat han estat tradicionalment un dels sectors del funcionariat més oblidat per l'Administració, sobretot pel que fa a les seves condicions de vida. Aquesta situació es perllongà després de la Guerra quan, almenys aparentment, aquests cossos esdevingueren molt valuosos per a la consecució del nou règim politicomilitar.

La precarietat de les edificacions dels anys quaranta va obligar a instal·lar la caserna de la Guàrdia Civil en un solar cèntric, però amb pocs avantatges per al seu funcionament. Així, doncs, la "benemèrita" fou ubicada a l'Eixample en l'anomenada Casa Franquet amb caràcter provisional, però la situació es perllongà durant més de vint-i-cinc anys, fins ben entrats els anys seixanta. Mentre això succeïa, els seus propietaris, Da. P. Franquet, primer, i el seu fill D. Català Franquet, després, tractaven, si més no, de treure'n el màxim benefici augmentant-ne el lloguer.²²¹

La construcció de la nova "casa-cuartel" no pogué ser construïda fins al 1963, quan fou aprovat el projecte de l'arquitecte Sr. Barroso. L'edifici fou ubicat al barri de Ferreries, sobre un solar cedit per l'Ajuntament amb una superfície de 1.505 m² en forma d' "U".²²² La solemne inauguració

²²⁰ Resposta de 7 d'octubre de 1935.

²²¹ A.M., vol. III,, 9 d'octubre de 1941, p. 128.

En aquest cas la petició era d'un increment de 500 ptes./mes. L'Ajuntament accedí anys després a augmentar la taxa fins a 2.000 ptes. mensuals. A.M., vol. XXIV, 24 de desembre de 1954, p. 1.

²²² V.B.E., núm. 313, 6 d'agost de 1963, p. 1.

L'esmentat solar tenia una llargada de 42 m de façana per 35 m de profunditat.

i benedicció de l'edifici no arribà fins al penúltim dia de l'any 1967, en que l'Ajuntament féu donació de la bandera nacional al cos.²²³

5. Els equipaments religiosos

5.1. L'església de Sant Blai²²⁴

De la reconstrucció de l'església de St. Blai només hem trobat els plànols del projecte, però no hi consta ni la data de l'acord d'aprovació ni la firma de l'arquitecte, encara que en els plànols figura la data de la seva elaboració, novembre de 1962.

5.2. L'església de Nra. Sra. dels Àngels²²⁵

Com ja s'ha dit anteriorment (capítol 4, apartat tercer) la guerra va comportar la destrucció d'uns temples, alguns dels quals no foren objecte de reconstucció. Per contra, l'expansió de la ciutat cap a l'Eixample del Temple i els ravals perifèrics en direcció S fou la justificació emprada per a la construcció de nous temples, el dels Àngels i, posteriorment, l'església dels Dolors. El primer serviria a una població superior als 4.000 hab. entre el nucli del raval de la Llet i la població disseminada.

El projecte fou obra de l'arquitecte Ramon Ma. Aragó el desembre de 1957, i tenia un import de 2.787.654,89 ptes. La font

²²³ .A.M., vol. XLI, 4 d'agost de 1967, p. 192; i V.B.E., núm. 544, 2 de febrer de 1968, p. 1.

²²⁴ La documentació es troba en la carpeta d'obra pública núm. 62 de l'AHCTE.

²²⁵ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 169 de l'AHCTE.

consultada no hi consta l'acord.

6. Els equipaments turístics

6.1. Els serveis turístics després de la guerra²²⁶

Arran d'haver d'omplir un formulari que envià per la Direcció General de Turisme, Oficina d'Informació de Barcelona,²²⁷ podem veure quins eren els serveis dels quals a principis de 1940 disposava la ciutat:

- . Hotels i fondes:
 - Hotel Siboni, C. Àngel, 12.
 - Rest. Royal, Pl. A. Querol, 17.
 - Pensión España, Baranda Ebro, 3.
 - Pensión Moderna, F. Pedrell, 1.
 - Gran Parador Cardona, Rbla. Catalunya, 34
 - Casa Vda. de Gas, T. González, 15.
- . Restaurants:
 - Siboni, C. Àngel, 12.
 - Mundial, C. Reus, 4.
 - Español, C. Cervantes, 24.
 - Estación, FF.CC. del Norte.

6.2. La construcció del Parador Nacional de Turisme

La rellevància històrica de Tortosa ha fet que al llarg dels segles la ciutat fos considerada com un baluard important per al domini del tram meridional de l'Ebre i, en concret, de tota l'àmplia planura que s'obre des del coll de Balaguer, més enllà del Camp de Tarragona, fins a la plana castellonenca i les terres

²²⁶ Aquest apartat ha estat elaborat amb la informació recollida en la carpeta d'obra pública núm. 38 de l'AHCTE.

²²⁷ Aquest document té registre de sortida núm. 35 i d'entrada a l'Ajutament núm. 3824, de 12 de gener de 1940.

més abruptes del Maestrat. Aquest caràcter -sobre el qual no és ací on cal incidir amb profusió d'arguments- ha fet que el perímetre urbà hagi romàs emmurallat fins a les acaballes del segle passat.

El primer recinte emmurallat de la ciutat devia situar-se castell de la Zuda o de Sant Joan durant la dominació romana. Aquesta fortalesa, on se situaria l'acròpolis, és possible que estigués defensada per un altre perímetre, el recorregut del qual no es coneix exactament, però que hauria de tenir un traçat que seguiria els principals barrancs que determinen el perímetre urbà, situaria les principals entrades en l'arc del Romeu i en el pont de Pedra.

Durant la dominació musulmana aquestes construccions es milloraren, de manera que al segle Xè es té notícia que durant el regnat d'Abd-al-Rhaman III s'aixecà el castell de la Zuda sobre l'anterior edificació romana, i es reféu la muralla exterior, que tenia quatre portes i unes drassanes amb 17 torres.

L'expansió de la baixa edat mitjana va fer insuficient el recinte emmurallat mantingut després de la conquesta cristiana, la qual cosa va obligar a bastir una nova muralla que s'estenia fins a les portes de Sant Joan i del Temple. D'altra banda, la Guerra de Successió va obligar a reforçar les antigues muralles medievals i a construir dos forts exempts: el de Tenasses al N i el d'Orleans al S.

En el període que ens ocupa, les fortificacions que hi ha no han estat més que testimonis de la constant deixadesa dels seus administradors i dels pocs visitants rebuts. Aquesta situació començà a modificar-se a principis del decenni dels

seixanta, quan l'aleshores Ministeri de l'Exèrcit permutà uns terrenys amb l'Ajuntament. L'acte de cessió va tenir lloc el desembre de l'any 1962, quan el consistori adquirí la propietat del castell de la Zuda, el fortí de Bonete i el fortí d'Orleans, així com les antigues casernes de Sant Domènec i Sant Francesc.²²⁸

Amb aquesta cessió s'encetà un període de grans transformacions en aquestes llomes calcàries que presideixen la ciutat, de manera que la tradicional "presidència" de la ciutat per les casernes deixà pas a la dotació d'uns nous i amplis equipaments socials que donaren un nou aire a la ciutat. De N a S: el Parador Nacional, la residència sanitària de la Seguretat Social i el Seminari.

Els canvis no foren, però, ràpids, de manera que entre l'estat d'abandó inicial i les noves construccions tingueren lloc un conjunt d'actuacions reparadores. En aquest apartat cal incloure una sèrie de petites obres de millorament i/o de conservació, com les efectuades l'any 1964 al castell de la Zuda per iniciativa municipal,²²⁹ o les que sobre les mateixes

²²⁸ La descripció dels terrenys cedits era la següent:
. Terrenys annexos al castell de la Zuda de 41.000 m2.
. Fortí Bonete i annexos, 5.594 m2.
. Caserna de S. Domènec, 3.560 m2.
. Caserna principal o de S. Francesc, 51.220 m2.
. Solar al peu de la muralla de la caserna principal, 4.400 m2.
. Solar del Buen Valor, que limitava amb el castell d'Orleans, 2.260 m2.
. Fortí d'Orleans i annexos, 17.860 m2.

La notícia reflectida en la premsa feia esment que la caserna de Sant Domènec seria cedida immediatament al bisbat, amb la qual cosa l'antic convent i universitat pontifícia de Sant Agustí tornaria a mans de l'església.

V.B.E., núm. 279, 11 de desembre de 1962, p. 1.

²²⁹ A.M., vol. XXXVII, 29 de gener de 1964, p. 100.

El pressupost del projecte d'obres de millorament era de 50.000 ptes.

instal·lacions decretà la Direcció General de Belles Arts un any després.²³⁰

Les petites obres de conservació del castell de la Zuda tingueren un canvi radical a l'estiu de 1966, quan començà a preveure's que el seu recinte seria elegit per instal·lar-hi un parador nacional de turisme.²³¹ Aquest fou una de les obres de més envergadura realitzada durant els últims anys del franquisme.²³²

La decisió del Ministeri d'Informació i Turisme de construir el parador al castell de la Zuda es produí l'any 1970. Tanmateix, la subhasta es demorà fins l'any 1972. El centre hotelier amb una capacitat per a 155 places hoteleres entrà en funcionament l'any 1979.

Els accessos al nou Parador de Turisme foren una de les vicissituds més difícils de resoldre perquè les diferents alternatives proposades no complaïen les autoritats a causa de les dificultats en l'accés al castell de la Zuda.²³³ Davant la imminència de la seva construcció, l'enginyer de camins A. Serrano Punyed va oferir un projecte d'accessos al Parador el març de 1972. Inicialment es van plantejar 4 possibilitats:

²³⁰ V.B.E., núm. 393, 16 de febrer de 1965, p. 5.

Les obres tenien com a objecte la restauració de la muralla, i l'import del pressupost era de 500.000 ptes.

²³¹ V.B.E., núm. 461, 18 de juny de 1966, p. 1.

La primera notícia reflectida en la premsa local aparegué sota la signatura de V. Sanmartín en forma de pregunta "¿Parador de Turismo en Tortosa?"

²³² Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 138 de l'AHCTE.

²³³ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 227 de l'AHCTE.

No hi figuren ni autor ni data del projecte. Sí que hi ha plànols.

. Solució núm.1: des del carrer P. Casanova, travessant la propietat de les Salesianes (antic balneari), perforant la muralla fins al glacis de St. Joan. El pressupost era de 3.900.000 ptes.

. Solució núm.2: des de la plaça de la Catedral, enderrocar una casa, i es va recalcar que seria força estret. El pressupost seria d'1.400.000 ptes.

. Solució núm.3: l'accés seria des de les Esplanetes fent una volta. El pressupost era el més elevat: 10.500.000 ptes.

. Solució núm.4: l'accés seria pel carrer del Vall, seguint pel barranc del Rastre, carrer de la Providència i fàbrica del gas. El pressupost seria de 8.080.000 ptes.

Tanmateix, al final s'imposà una cinquena proposta consistent en la construcció d'un accés pel carrer Rasquera, que penetrava directament al recinte emmurallat "a base de fuertes pendientes y excavaciones".²³⁴

7. Els equipaments sanitaris i assistencials

7.1. Els hospitals

D'uns anys ençà la dotació sanitària de Tortosa és més que suficient, no només per satisfer les necessitats de la ciutat en aquest sentit, sinó del vast territori que cobreix. Però per arribar a aquesta situació actual en què Tortosa, a més d'abastir a les comarques del Baix Ebre, Montsià i Terra Alta, també és la capdavantera en el nombre de llits per cada 1.000 habitants de tot Catalunya (7,7 llits/1.000 hab. al Baix Ebre i 3,8

²³⁴ La proposta fou aprovada en la Comissió Municipal Permanent del 24 de març de 1972, que assenyalava que la solució es prenia per raons econòmiques.

llits/1.000 hab. arreu del país),²³⁵ ha passat d'altres moments en què la disponibilitat d'aquests equipaments no era tan òptima.

Aquest és el cas de la ciutat un cop acabada la guerra, en què el nombre de centres hospitalaris es reduïa a un, l'Hospital de la Santa Creu al barri de Jesús, per la qual cosa la ciutat tenia unes mancances a cobrir en aquest servei. Les dificultats econòmiques del sector públic van determinar que durant molts anys, fins als inicis de la dècada dels setanta, a banda de l'esmentat hospital, els centres hospitalaris instal·lats fossin privats.

Cronològicament, el primer d'aquests nous centres fou la Clínica Tortosa, que va obtenir el permís de construcció de l'edifici a l'estiu de l'any 1942.²³⁶ Al cap de pocs anys, a l'estiu de 1947, es concedí un nou permís, per a la clínica del Dr. Lluch, també en un carrer de l'Eixample.²³⁷

La tercera clínica privada que hi havia era la de l'Aliança que, durant el període objecte d'estudi, canvià el seu emplaçament des del cèntric carrer Llotja al barri de Pescadors fins una àrea molt més oberta i igualment cèntrica a la plaça de

²³⁵ GENERALITAT DE CATALUNYA, Departament de Sanitat i Assistència Social (1980): "La sanitat a Catalunya: anàlisi i propostes del Departament de Sanitat i Assistència Social". Barcelona: Servei Central de Publicacions de la Generalitat de Catalunya, p. 109. In GRAU, J.J. i SORRIBES, J. *El Baix Ebre*, p. 265.

²³⁶ El permís de construcció fou concedit a D. J. Adell Blanchar per construir una clínica operatòria al carrer Despuig, davant l'encara anomenada estació dels ferrocarrils del Nord. A.M., vol. IV, 10 de juny de 1942, p. 87.

²³⁷ A.M., vol. XI, 13 de juny de 1947, p. 103.
El permís concedit a D. L.Lluch Abella preveia la construcció d'una casa de renda mitjana i clínica a la planta baixa.

l'Estadi al barri de Ferreries. La nova clínica de la Quinta de Salut l'Aliança té una superfície de 2.000 m² i inicià la seva construcció a principis de l'any 1960,²³⁸ mentre que el seu funcionament data de l'any 1971, just quan començava a construir-se la residència sanitària de la Seguretat Social.²³⁹

Aquests tres centres hospitalaris, juntament amb la clínica del Dr. Sabaté ubicada a la plaça d'Alfons XII -avui ja tancada, a l'igual de les altres ciutades, a causa de la incidència de l'obertura de la residència de la Seguretat Social-, van ser durant molts anys els centres hospitalaris dels quals es nodria una gran part de la Catalunya meridional, així com les localitats veïnes de les províncies de Castelló i Terol.²⁴⁰

²³⁸ V.B.E., núm. 127, 5 de gener de 1960, p. 2.

El solar era propietat de D. J. Prades Carrera. La seva forma era rectangular, encara que la superfície total era llunyana a la que citava el setmanari on s'esmentava que "llegará hasta el edificio que la Caixa está construyendo en la Larga de San Vicente". Les dimensions reals són 46,3 m en direcció S, 43,5 m a l'avinguda de l'Estadi i 36,8 m. al carrer Ulldecona, mentre que el llindar oriental era l'edifici d'una empresa concessionària d'automòbils del carrer Alcanyís.

²³⁹ V.B.E., núm. 744, 3 de desembre de 1971, p. 3.

Arran de la inauguració de la nova clínica, les dades sobre les seves instal·lacions són molt més concretes. La superfície total del solar era de 1.959 m², dels quals 900 m² eren superfície ocupada i 4.995 m² era la superfície construïda amb un volum edificat de 9.455 m³, i amb una capacitat de 46 llits en habitacions dobles.

²⁴⁰ A mitjan anys vuitanta la cabuda d'aquests establiments era:

- . L'Aliança: 100 llits.
- . Clínica Tortosa: 40 llits.
- . Clínica Dr. LLuch: 19 llits.
- . Hospital de Jesús: 331 llits, dels quals 178 són per a crònics.
- . Residència Verge de la Cinta: 212 llits.

GRAU, J.J. i SORRIBES, J. (1985): *L'economia del Baix Ebre*. p. 265.

7.2. L'ambulatori de la Seguretat Social

En el camp de la sanitat pública cal destacar dues fites molt importants: la construcció d'un ambulatori o centre d'assistència primària, en primer lloc, i, en segon lloc, l'edificació de la residència de la Seguretat Social.

La construcció de l'ambulatori s'inicià a principis de l'any 1941, quan l'Ajuntament féu cessió d'uns terrenys a l'Institut Nacional de Previsió per tal que edificués aquest dispensari en un solar de 1.716 m² situat a l'avinguda Colom.²⁴¹ Arran de la demora en la construcció, l'Ajuntament va pressionar l'ens estatal ja que anys després, amb data del 27 de juny de 1949, s'acordà que la cessió anterior tingués una validesa de només 2 anys, passat aquest termini aquest acord no tindria aplicació si el centre no estava ja en funcionament. Amb aquest acord es tractava, doncs, de pressionar l'INP per alleugerar la construcció de l'ambulatori tan necessari per a la ciutat.

7.3. La Residència Sanitària Verge de la Cinta

Com es deia anteriorment, la fita clau per explicar l'evolució dels centres hospitalaris a Tortosa fou la posada en marxa de la residència sanitària de la Seguretat Social. L'edificació d'aquesta important obra es realitzà en un període breu de temps. El primer pas en la construcció fou l'aprovació de la seva realització el mes de gener de l'any 1971.²⁴² Fins gairebé dos anys després la iniciativa quedà deturada; el març

²⁴¹ A.M., vol. XIV, 21 de febrer de 1949, p. 38 i p.62.

²⁴² V.B.E., núm. 700, 29 de gener de 1971, p. 1.

de 1973 se signà l'escriptura de cessió dels terrenys per l'Ajuntament.²⁴³ Aquests ocupaven una superfície de 50.000 m² sobre una de les llomes calcàries que presideixen la ciutat - enmig de les quals coronen el Parador Nacional de Turisme al N i el Seminari Diocesà al S-, i les previsions eren que l'obra tindria un cost de 200 milions de pessetes amb una cabuda de 189 llits.²⁴⁴ El projecte fou adjudicat el mes de setembre a una empresa madrilenya (Balsa, SA) que oferí una reducció del 9,52% sobre l'import inicial, per la qual cosa la suma a invertir fou de 183 milions, amb el compromís de deixar l'obra llesta en un termini de 14 mesos.²⁴⁵ La Residència Verge de la Cinta entrà en funcionament l'any 1976.

7.4. L'Hogar del Pensionista²⁴⁶

El projecte d'Hogar del Pensionista fou encarregat pel Servicio de Asistencia a Pensionistas, òrgan dependent de la Dirección General de Servicios Sociales del Ministerio de Sanidad y Seguridad Social, i fou elaborat per l'arquitecte L. Fabra Utray a Madrid l'abril de 1978. L'obra fou aprovada en la

²⁴³ V.B.E., núm. 810, 9 de març de 1973, p. 5.

²⁴⁴ La planificació feia constar que l'edifici ocuparia 4.356 m² amb un volum edificat de 54.281 m³. El nombre de llits es preveia que seria de 189, repartits de la següent manera: cirurgia, 96 llits; medicina general, 32 llits, pediatria, 29 llits, tocologia, 32 llits i UVI, 10 llits. El nombre definitiu de llits seria de 212.

V.B.E., núm. 816, 20 d'abril de 1973, p. 7.

²⁴⁵ V.B.E., núm. 839, 28 de setembre de 1973, p. 2. L'import total fou de 183.774.618,93 ptes., que en pessetes de 1995 equivaldrien a 1.826,9 milions.

²⁴⁶ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 157 de l'AHCTE.

Comissió Permanent celebrada l'11 de febrer de 1981.

Aquesta obra es portà a terme sobre un solar de 1.017 m² de propietat municipal situat al barri de Ferreries. La parcel·la estava limitada al N pel carrer Alfara, a l'E pel carrer Tarragona, on s'ubicaria l'accés al centre, al S per un terreny propietat de l'OSH i a l'W per un carrer sense nom.

L'estructura de l'edifici consta de planta baixa i una altra planta amb una superfície construïda total de 1.339,50 m², amb 649,65 m² edificables per planta, i el pressupost pujà a 22.190.440 ptes.

7.5. El cementiri²⁴⁷

En acabar la guerra, un dels primers equipaments que va requerir una ampliació fou el cementiri municipal de Sant Llàtzer.

L'abril de 1940 es va celebrar el concurs d'adjudicació, mitjançant subhasta, per la construcció de 100 nous nínxols amb una taxació de 19.800 ptes. L'únic constructor que es va presentar al concurs fou J. Fornós Foguet, a qui s'adjudicà l'obra per l'import referit a raó de 197,99 ptes./nínxol.

La construcció de la capella del dipòsit de cadàvers al cementiri de St. Llàtzer fou aprovada en la sessió de la Comissió Permanent del 24 de setembre de 1956, per un import de 90.743,14 ptes.²⁴⁸

²⁴⁷ La documentació que ha servit per elaborar aquest apartat ha estat extreta de la carpeta núm. 68 d'obra pública de l'AHCTE.

²⁴⁸ AJUNTAMENT DE TORTOSA (1959): *Resumen de actividades de obra pública 1959*. En aquesta memòria s'inclouen aquells projectes que, tot i no haver-se'n iniciat l'expedient, s'han executat per estar subjectes a subvenció de l'Estat, per mediació

Per completar el nou cementiri de St. Llätzer, l'Ajuntament va promoure una nova portalada.²⁴⁹ La justificació de l'obra era que el nou cementiri ja feia prop de 25 anys que estava en funcionament, el qual utilitzava una antiga porta de fusta que es pretenia substituir per una obra amb pedra d'Uldecona i una portalada metàl·lica. La memòria de l'arquitecte municipal és de novembre de 1956, però l'acord municipal no va arribar fins el 8 d'abril de 1958. L'obra s'adjudicà al contractista J. Torrejon per un import total de 74.747 ptes., en la sessió del 15 de novembre de 1957.

8. Els equipaments esportius

8.1. L'estadi municipal

La iniciativa de més envergadura desenvolupada en el camp de l'esport, amb posterioritat a la Guerra Civil, va ser la creació d'una àmplia zona poliesportiva al barri de Ferreries. L'únic inconvenient que aquesta actuació va comportar va ésser, un cop més, la important diferència que hi havia entre les previsions inicials i el resultat final.

L'informe del projecte per a zones esportives, presentat per l'arquitecte municipal l'estiu de l'any 1942, partia d'una situació anormal, ja que l'emplaçament elegit per situar aquest important complex poliesportiu formava part d'uns terrenys que havien d'ésser dedicats a la construcció de Viviendas Protegidas.

de la Comissió Provincial de Serveis Tècnics.

²⁴⁹ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 98 de l'AHCTE.

La superfície total disgregada va ser de 26.400 m².²⁵⁰

Les esmentades previsions feien referència com a instal·lacions principals a un camp de futbol, amb una cabuda de 7.010 espectadors, així com un velòdrom, amb un aforament d'altres 4.150 espectadors.

Les dotacions pressupostàries per als equipaments assenyalats va ser mínima i, a més, tampoc es van acomplir les previsions citades. El que sí interessava, però, era rendabilitzar aquestes instal·lacions, com el camp de futbol que el gener de 1943 fou arrendat al CD Tortosa.²⁵¹

8.1.1. La reforma del camp de futbol

El projecte de modificació de les llotges i grades de l'estadi municipal s'aprovà en la sessió de la Comissió Permanent del 3 de gener de 1958. L'obra fou adjudicada al constructor J. Torrejon per un import de 149.568 ptes. L'acta de recepció definitiva és del 15 de març de 1958.²⁵²

8.1.2. La construcció de les piscines

Les instal·lacions de l'estadi municipal es completarien anys després amb la construcció de dues piscines.²⁵³ Aquest

²⁵⁰ A.M., vol. IV, 17 de juliol de 1942, p. 112 i s.

²⁵¹ A.M., vol. V, 15 de gener de 1943, p. 32.

En aquesta informació no s'assenyala ni la quantia ni la durada del contracte signat.

²⁵² Documentació inclosa en la carpeta d'obra pública núm. 98/6 de l'AHCTE.

²⁵³ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 132 de l'AHCTE.

La documentació de les piscines, pròpiament dites, només inclou els plànols i no la memòria del projecte.

projecte fou obra de l'arquitecte municipal, F. Llorca, el desembre de 1969.²⁵⁴

La construcció de les piscines municipals es féu sobre unes antigues pistes poliesportives, i les obres no es van acabar fins el 1986 amb la cobertura d'una piscina.

La primera notícia de la futura piscina municipal va aparèixer a l'estiu del 1969, quan la premsa n'esmentava l'elevat cost (23.000.000 ptes.), però el Banc de Crèdit Local avançava més del 40% de l'import total (9.600.000 ptes.).²⁵⁵ El projecte es va modificar i l'endegament de les obres es va retardar, de manera que en lloc d'una piscina se'n construirien dues, segons comunicava a l'Ajuntament el delegat nacional d'Educació Física i Esports.²⁵⁶ L'obertura al públic de les instal·lacions començà a l'estiu de l'any 1974.

²⁵⁴ La documentació d'aquest projecte sí que inclou tots els tràmits burocràtics per afrontar el pagament de l'obra esmentada. L'escrit més clar és una carta de l'alcalde, F. Tallada, adreçat al director gerent del Banc de Crèdit Local d'Espanya (R.S. núm. 7141 de 16 de desembre de 1969), on es diu que l'Ajuntament havia rebut la notificació del Banc per la qual s'ampliava la línia de crèdit de 9.600.000 ptes., concedit el 4 de juliol del mateix any, a 23.170.045 ptes., perquè es poguessin construir les 2 piscines descobertes, els vestuaris i les graderies.

Però el mateix consistori va haver de desestimar el projecte perquè es pensava rebre unes subvencions que no van assolir les quantitats previstes. Així, la Diputació Provincial i la Delegació Nacional d'Educació Física i Esports havien d'aportar 3.233.800 ptes., però la Diputació només n'havia concedit 890.000, per la qual cosa no es podia portar a terme tot el projecte, ja que es preveia un dèficit d' 1.677.955 ptes.

²⁵⁵ V.B.E., núm. 619, 11 de juliol de 1969, p. 1.

La terminologia emprada pel setmanari era ben eloqüent: "Un hecho seguro: Piscinas en Tortosa". Cal dir que, aquesta vegada, va ser una realitat. L'obra era significativa, ja que el pressupost equivalia a 315,5 milions de ptes. de 1995.

²⁵⁶ V.B.E., núm. 811, 16 de març de 1973, p. 1.

El nou projecte constava de dues piscines amb unes dimensions de 50x21 i 25x12,5 m, respectivament.

8.2. Altres esports

El frontón va gaudir durant els primers anys de la postguerra d'un protagonisme especial, el qual va tenir com a principal punt de referència el carrer Cervantes, on les instal·lacions obtingueren el permís d'obres corresponent l'abril de 1943.²⁵⁷

Una tasca molt valuosa sense ésser tan estrident fou la que portà a terme el Club de Rem Tortosa, que l'any 1955 va començar a construir el seu local social en uns terrenys que limitaven amb el parc municipal. La concessió del permís de llicència d'obres anava acompanyat també d'una notificació en la qual es dispensava l'entitat d'abonar els corresponents arbitris municipals.²⁵⁸

També durant el primer trimestre de l'any 1955, el qui aleshores era president de la UEC, el professor i crític d'art F. González Cirer, va sol·licitar al consistori un ajut per tal de construir un monument dedicat a la Verge de la Cinta al cim del Mont-Caro, obra d'una gran estima pels muntanyencs i excursionistes.²⁵⁹

²⁵⁷ A.M., vol. V, 9 d'abril de 1943, p. 86.

El local ubicat entre els carrers de Cervantes i Despuig era propietat de H. Pons Arola, i la concessió del permís d'obres es féu en nom de F. Pentinat Rojals.

²⁵⁸ A.M., vol. XXIV, 26 de gener de 1955, p. 38.

²⁵⁹ A.M., vol. XXIV, 16 de març de 1955, p. 99. La resposta de l'Ajuntament va arribar al cap d'uns mesos en forma d'una subvenció per un import de 2.000 ptes. A.M., vol. XXV, 1 de juliol de 1955, p. 33.

9. Els equipaments lúdics i recreatius

9.1. El cinema

El cinema ha estat una de les manifestacions artístiques que ha gaudit de més ressò popular, principalment entre la generació de la postguerra. Fins i tot es podria dir que, juntament amb el futbol i els toros, les úniques activitats lúdiques amb una gran capacitat de mobilització de les masses.

L'ampliació i difusió dels mitjans de comunicació audiovisual -televisió fonamentalment-, que s'ha produït en les darreres dècades, ha comportat un canvi pel que fa a la rellevància social del setè art.

En l'àmbit local, com a la resta de petites capitals provincials o comarcals, aquesta variació a l'alça primer i a la baixa posteriorment, s'ha fet palesa en el nombre de sales d'exhibició de pel·lícules, de manera que la tendència creixent del nombre de locals va quedar interrompuda arran de l'arribada del cine a la "petita pantalla", primer, i del vídeo, després; la qual cosa relegava el cine a una activitat lúdica pròpia de les grans àrees urbanes on s'introdueixen amb força els films de major difusió internacional, i amb unes sales cada cop més petites per a cinèfils i afeccionats. A banda del nombre de locals de projecció cinematogràfica, aquestes sales són de gran incidència en la construcció de la ciutat per la tipologia de les edificacions i els canvis en l'ús del sòl, ja que en la majoria dels casos els cinemes desapareguts eren sales de grans dimensions situades en els sectors més centrals de la ciutat.

La primera demanda per a la construcció d'un d'aquests salons va tenir lloc a les darreries de l'any 1949, quan R.

Canivell va sol·licitar el permís corresponent per bastir una sala al núm. 24 del carrer Montcada. Malgrat l'acceptació de l'esmentada petició i, fins i tot, la posterior dispensa d'abonar impostos, el cinema no s'arribà a construir.²⁶⁰

Al cap de pocs anys d'aquest intent frustrat se n'encentà un altre que sí que va realitzar-se, tot i que amb una durada no gaire llarga. La petició de la propietària Maria Sabaté Escardó, vda. de Grego, per tal de realitzar modificacions de detall en els baixos de l'edifici de la plaça Alfons XII núm. 2 per instal·lar-hi un cinema, fou atesa en la sessió de 2 de desembre de 1953.²⁶¹ Així, doncs, el desembre de l'any 1953 obrí les seves portes el cinema Niza, ubicat a la cèntrica plaça d'Alfons XII, en el local propietat dels hereus de B. Grego.²⁶² Des de 1975 aquesta sala és la seu d'un gran banc.

La fita que marcà el canvi de comportament de l'activitat cinematogràfica a Tortosa va ser l'endegament del canvi d'ús del popular cinema Goya i del frontón que limitava amb el carrer Cervantes. Tal com s'esmenta en un capítol posterior, la iniciativa va partir de la Caixa d'Estalvis Provincial de Tarragona, que el mes d'octubre de l'any 1962 va signar l'escriptura de compra d'aquests locals, que eren propietat de Ma. L. Pon, vídua de Sanmiguel, per tal de construir-hi un

²⁶⁰ A.M., vol. XVI, 30 de desembre de 1949, p. 49.

²⁶¹ La petició és de data 8-Oct-1953, (R.E. núm. 4957). Dades extretes de la carpeta d'obra pública núm. 87 de l'AHCTE.

²⁶² A.M., vol. XXI, 2 de desembre de 1953, p. 168.

Malgrat tot, pocs mesos abans, l'Ajuntament havia estat obligat a deturar les obres per no complir els requisits legals. A.M., vol. XXI, 2 de setembre de 1953, p. 86.

edifici, amb hotel, habitatges i garatge.²⁶³ La inauguració de l'edifici presidit per l'Hotel Berenguer IV, dotat amb serveis de cafeteria, restaurant, bar, boutique i 48 habitacions, va tenir lloc a primeries de l'any 1969, és a dir, més de set anys després de la compra del solar.²⁶⁴

El propietari d'un altre cinema situat a l'Eixample, J. Fabra Fornós, va realitzar nombroses peticions per tal que s'adoptessin les mesures necessàries per garantir la seguretat del cinema Femina, com a conseqüència de l'enderrocament dels terrenys propers.²⁶⁵ Els projectes que es van realitzar foren nombrosos, els quals oscil·laven des d'un mur de contenció pressupostat en més de 2.200.000 ptes., fins un altre de no gaire més de mig milió, obra de l'enginyer A. de la Joya (juny 1962).

Una altra sala amb una breu vigència va ser la Noria de Plata situada a la carretera de Barcelona. Aquesta instal·lació fou concebuda primer com a sala de festes i, després, com a discoteca i com a cinema d'estiu,²⁶⁶ per acabar desapareixent a principis dels anys vuitanta, tot i que fou reoberta després per a serveis d'hoteleria i, finalment, per a concessionari d'automòbils.

²⁶³ A.M., vol. XXXV, 26 d'octubre de 1962 m p. 186, i V.B.E., núm. 273, 30 d'octubre de 1962, p. 12.

La propietària fou assistida pel lletrat F. Tallada de Esteve.

²⁶⁴ V.B.E., núm. 594, 17 de gener de 1969, p. 3.

²⁶⁵ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 105 de l'AHCTE.

²⁶⁶ A.M., vol. XLIII, 28 de febrer de 1969, p. 160.

9.2. El bar del parc municipal²⁶⁷

El projecte de construcció d'un edifici destinat a bar dins del recinte del parc va sorgir arran de la petició formulada per un particular, David Valls Castells, qui, de manera reiterada va promoure la necessitat de l'esmentada construcció.²⁶⁸

El projecte fou obra de l'arquitecte municipal, A. Bartlett; s'aprovà el mes de març de 1944 i prevei la construcció d'un pavelló destinat a bar al passeig central del parc sobre un solar rectangular de 280,80 m² (14,40x19,50 m), dels quals l'edifici n'ocuparia 107,10 (15,30x7 m). Tanmateix, el plec de condicions facultatives, econòmiques i generals que havien de regir per a la construcció de l'edifici destinat a cafe-bar i restaurant no es van aprovar fins a la sessió del 12 de juliol de 1946.²⁶⁹

L'obra la portà a terme el constructor J. Baubí sobre un pressupost de 211.378,04 ptes.

²⁶⁷ La documentació emprada en aquest apartat ha estat extreta de la carpeta d'obra pública núm. 77 de l'AHCTE.

²⁶⁸ La primera petició fou de data 8 de juny de 1943 (R.E. núm. 6419), a la qual en seguiren d'altres de 2 de febrer de 1944 (R.E. núm. 863) i una altra del 19 de febrer del mateix any (R.E. s.d.).

²⁶⁹ La instal·lació elèctrica de l'edifici que completà l'edifici es demorà una mica més, ja que el plànol, obra del perit industrial José Bernis, és de l'abril de 1948.

CAPÍTOL 9. LES PRINCIPALS INICIATIVES ECONÒMIQUES

1. Les activitats industrials

1.1. La industrialització i les grans oportunitats perdudes

En aquest capítol tractarem de ressenyar, a banda de les iniciatives de caràcter local, alguns intents per tal de captar una indústria més forta i dinàmica que, en gairebé tots els casos, no van passar de ser una presa de contacte entre les institucions representatives de les diferents ciutats "candidates" a beneficiar-se de l'impuls industrialitzador i les grans empreses estatals o multinacionals.

Els primers intents de recuperació de la indústria local de la postguerra no van arribar fins l'any 1943, quan al barri de Ferreries se sol·licità permís per tal de construir una drassana al carrer del mateix nom. En aquest mateix sentit, cal referir una petició d'obres de l'empresa tèxtil Hnos. Sanz a la carretera de Roquetes.²⁷⁰

Un acord que va sorprendre, tant per la forma del requeriment com per la magnitud de l'empresa afectada, fou el que prengué per la Comissió Municipal Permanent de 16 de desembre de 1953, quan requerí l'empresa Celulosa de Levante que presentés els plànols de la fàbrica en construcció al raval de la Petja.²⁷¹

La primera situació de gran expectació es va produir el 1956, quan l'Ajuntament va arribar a oferir uns terrenys a una important multinacional del sector automobilístic, en concret

²⁷⁰ A.M., vol. V, 14 d'abril de 1943, p. 91.

²⁷¹ Carpeta d'obra pública núm. 87 de l'AHCTE.

l'empresa francesa Citroën, per instal·lar una planta productora de cotxes d'aquesta marca a la ciutat.²⁷²

La fàbrica de gas fou objecte de reparació i ampliació. El projecte, obra de l'arquitecte municipal (juny de 1959) tenia un pressupost de 165.000 ptes. L'acte de subhasta pública de l'obra es va celebrar el 25 de novembre de 1959, en què s'adjudicà l'obra a la companyia de D. Martí y Cia. La recepció definitiva de l'obra va tenir lloc el 20 de maig de 1960.²⁷³

Un emplaçament que va portar molta més cua -sense pretensió d'entrar amb exhaustivitat en l'assumpte-, fou el de la refineria de petrolis de l'Empresa Nacional de Petróleos (EMP) a Catalunya. Una vegada es decidí que la implantació de la refineria aniria a la província de Tarragona, les forces vives de la ciutat van intentar que aquesta es quedés en el "Bajo Ebro" i, per tal de consolidar aquesta demanda van tenir amb el suport del Col·legi de Químics de Catalunya.²⁷⁴

És conegut que la indústria petroquímica s'ubicà definitivament al Camp de Tarragona, amb tots els pros i contres que genera aquest tipus d'indústria. Una vegada més queda reflectida la minsa capacitat decisiva dels polítics locals en el conjunt de la política provincial, regional i estatal.

La lluita per la possessió de la refineria es perllongà

²⁷² El comunicat de l'Ajuntament no especificava ni la quantia ni la ubicació dels terrenys. L'empresa va contestar dient que havia pres nota de l'ofertament.

A.M., vol. XXVII, 27 d'agost de 1956, p. 18.

²⁷³ Documentació extreta de la carpeta d'obra pública núm. 103/16 de l'AHCTE.

²⁷⁴ V.B.E., núm. 601, 7 de març de 1969, p. 12.

durant dos anys i mig, fins que el mes de novembre de 1971 es decidí que la refineria de l'INI es localitzaria en el polígon Trèvol de Tarragona.²⁷⁵

Tanmateix, pocs anys després, a la premsa local apareixia una informació que contrasta molt amb l'ideal d'industrialització a ultrança seguit fins aquest moment. Es tracta d'un prec que va realitzar el procurador en Cortes per a aquesta circumscripció, Fernando Bau, davant el Ministeri d'Indústria, arran de la instal·lació per l'empresa Térmicas del Besós SA d'una central tèrmica de 500 MW de potència a Cubelles, pel notable perill d'insalubritat i de contaminació per a l'atmosfera i les aigües.²⁷⁶

Un exemple de l'afany industrialitzador de la ciutat durant la primera meitat dels anys setanta fou l'interès de l'Ajuntament que l'empresa del sector metal·lúrgic MAI, obtingués uns terrenys en condicions per a la seva empresa a la ciutat.²⁷⁷

²⁷⁵ V.B.E., núm. 744, 3 de desembre de 1971, p. 1.

En aquest setmanari es recullen unes declaracions del ministre d'indústria, José Ma. López de Letona, que esmenta la instal·lació definitiva de la refineria a Tarragona. Només una setmana abans, l'esmentat setmanari (V.B.E., núm. 743, 26 de novembre de 1971, p. 3) recollia la notícia de la petició que feia l'Ajuntament perquè la refineria restés al Baix Ebre. Hom té la impressió que la petició, per enèsima vegada, es va fer un xic tard.

²⁷⁶ La informació destaca l'elevada potència de la central tèrmica, 500 MW, amb la possibilitat d'ésser ampliada a 5.000 MW (sic).

V.B.E., núm. 870, 3 de maig de 1974, p. 3.

²⁷⁷ En l'apartat de precs i preguntes es fa saber la gratitud de l'entitat per l'interès de l'Ajuntament en l'obtenció de terrenys per a la seva instal·lació industrial.

A.M., vol. 51, 19 de setembre de 1975, p. 67.

1.2. El polígon industrial

Al llarg d'aquestes darreres dècades la iniciativa que va despertar més expectatives va ser la construcció del polígon industrial Baix Ebre-I. El seu procés de construcció, dotació i ocupació ha sofert un cúmul de situacions que l'han portat, vint-i-cinc anys després de la seva aprovació, a la situació en què es troba en l'actualitat, caracteritzada per una escassa dinàmica que es fa ben palesa en el seu grau d'ocupació.

Deixant a banda els treballs previs de planificació que serviren per aportar nova informació molt interessant sobre el polígon, les primeres realitats que donen idea de la immediatesa de les obres es troben en l'acte formal en què el governador civil lliurava el pagament d'algunes finques als seus propietaris, a començaments de 1970.²⁷⁸

El pla parcial d'ordenació del polígon fou promogut pel Ministerio de la Vivienda mitjançant l'Instituto Nacional de Urbanización, i aprovat el 1971.

No obstant això, la data clau en la construcció del polígon trigà gairebé dos anys a produir-se, quan el Consell de Ministres aprovà la posada en marxa per un import de 164.883.609 ptes.²⁷⁹

²⁷⁸ L'import de les expropiacions realitzades en aquest pagament va pujar a 10.802.831 ptes.
V.B.E., núm. 646, 16 de gener de 1970, p. 1.

²⁷⁹ Aquesta mesura fou molt esperada perquè el mes de desembre anterior el ministre d'Indústria, José Ma. López de Letona, havia assenyalat en una estada a la ciutat que la refinaria de l'INI s'instal·laria a Tarragona, notícia molt mal rebuda perquè s'havien despertat moltes il·lusions a la comarca sobre la ubicació de la refinaria (V.B.E., núm. 744, 3 de desembre de 1974, p. 1).
V.B.E., núm. 749, 7 de gener de 1972, p. 1.

Malgrat això, l'obra no aniria tan de pressa com s'esperava, i per tal d'accelerar la seva construcció, any i mig després (juny de 1973), i en un nou acord del Consell de Ministres, el declarà zona de preferent localització industrial.²⁸⁰

El desenvolupament de les obres del polígon va continuar a un major ritme al llarg de 1973 i 1974, sense que hi tingués una gran repercussió la crisi econòmica internacional -com succeí arreu de l'Estat-, i les previsions eren molt optimistes, tant que, a les darreries de febrer de 1974, l'alcalde Sr. Tallada, informava al Ple de l'Ajuntament de la bona marxa de les obres del polígon de Camp-redó gestionat pel Ministerio de la Vivienda, recalcava que s'havien rebut peticions per al 50% de la superfície de l'esmentat polígon.²⁸¹

Finalment, el 1975 s'acabaren les obres d'urbanització del polígon, que disposava que l'abastiment d'aigua (100 m³/ha/dia) per captació pel sistema de pous, dotació d'energia elèctrica (200 kW/ha) amb 456 punts d'enllumenat i xarxa viària amb 6 carrers de 9 m d'amplada i 2 carrers de 14 m. La construcció de la depuradora s'ajornà per manca de pressupost.²⁸²

²⁸⁰ V.B.E., núm. 822, 1 de juny de 1973, p. 1.

El Decret 1217/1973 de 7 de juny fou renovat anys després amb un altre Decret 1096/1976 de 8 d'abril. RIBAS PIERA, M. (Coord.): *Informació urbanística prèvia a l'adaptació i revisió del Pla general*. vol. 3, p. 121.

²⁸¹ V.B.E., núm. 861, 1 de març de 1974, p. 8.

Finalment, les 111 ha., de les quals 82,6 eren ocupables, no ho van ser més enllà del 30%.

²⁸² RIBAS PIERA, M. (Coord.) (1979): *Informació urbanística...* vol. 3, p. 121-122.
La depuradora s'havia construït amb un retard considerable

L'optimisme que omplia aquesta informació s'entén millor si es té en compte que, tot seguit, el mateix Sr. Tallada comunicava al Ple de l'Ajuntament que els dies anteriors havien visitat la ciutat els membres d'un grup financerobancario, per tal de tractar el possible desenvolupament d'un pla parcial d'urbanització amb destinació a zona industrial. Afegien, a més, que, a aquest efecte, el grup havia adquirit terres al marge dret de l'Ebre i que disposava d'empreses agràries propietàries del 80% de les 600 ha, que es preveia que ocuparia l'anomenat polígon industrial de Vinallop.²⁸³

Durant l'any 1976 continuava la il·lusió de la industrialització i encara es pensava que la comarca -entesa en sentit ampli- podria arribar a tenir no tan sols un, sinó dos polígons industrials. Aquesta era l'opinió de D. Català Franquet qui, des de la seva tradicional anàlisi anyal realitzada des de les pàgines del setmanari *La Voz del Bajo Ebro*, feia palesa la necessitat d'impulsar el polígon industrial Baix Ebre-I, la demora del qual estava ocasionant molts perjudicis a tota la comarca.²⁸⁴

(1997), però encara no havia entrat en funcionament perquè s'estaven construint els col·lectors.

²⁸³ L'objectiu de crear una sensació de travessar una conjuntura municipal que podríem dir eufòrica era clara, i el plantejament teòric que per fi el carro de la industrialització arribava a Tortosa era evident. Davant d'aquesta situació es tractava de justificar públicament un nou polígon que, òbviament, havia de servir els interessos personals d'alguns empresaris forans i locals, en detriment de la iniciativa pública representada en el polígon de Camp-redó o Baix Ebre-I.

V.B.E., núm. 861, 1 de març de 1974, p. 8.

²⁸⁴ En l'editorial titulat "Perspectiva local esperanzada del año que comienza", David Català preveia un continuisme en les institucions i en la seva línia d'actuació, la qual cosa el portà

Les pretensions de D. Català anaven més lluny, ja que calia accelerar els tràmits que engegessin el polígon Baix Ebre núm. 2, el qual era definit -sense cap justificació escrita- per l'esmentat editorialista com el "polígon de l'aigua", del qual calia esperar un veritable dinamisme en la seva execució i explotació. Aquest dinamisme era previsible ja que el polígon tenia el suport d'un important grup financer català, Prominca SA, i s'oferia a la massa desinformada com una iniciativa que podria crear milers de llocs de treball, tant en la dotació infraestructural com en l'ocupació de les empreses que s'aplegarien en el polígon.

La potenciació d'aquesta zona com a nou punt d'atracció industrial tractava de ser exportada arreu de Catalunya, tal com queda palès en un article publicat al diari *La Vanguardia Española* on es feia referència als quantiosos avantatges que el polígon Baix Ebre-I oferia, com l'abundància d'un recurs tan bàsic com l'aigua a un preu molt baix, la disposició de grans espais per edificar, la possibilitat de traslladar les mercaderies al port de Sant Carles de la Ràpita -comunicació certament difícil per la distància a recórrer per carretera i, per la manca de connexió ferroviària-, el baixador de Camp-redó en el transport ferroviari, així com suggerències positives per al personal directiu.²⁸⁵

a expressar-se en els termes que hem assenyalat, tot i ser part implicada en la gestió de la iniciativa privada.

V.B.E., núm. 957, 2 de gener de 1976, p. 1.

²⁸⁵ V.B.E., núm. 975, 7 de maig de 1976, p. 3.

En l'esmentat article es feia referència que en el polígon Baix Ebre-I hi concorrien alguns dels que els llibres de text anomenen factors de localització industrial. En aquesta

La primavera de 1976 eren inaugurades les dues primeres empreses que s'instal·laren al polígon i, fins a cert punt sorprenentment, totes dues eren empreses estrangeres. Cronològicament, la primera a començar a funcionar va ser la planta de l'entitat japonesa Yoshida Española SA, la qual va representar una inversió de 300 milions de pessetes, sobre un solar de 32.800 m², dels quals 9.000 estaven edificats i, inicialment, donava ocupació a 150 treballadors.²⁸⁶

També a les darreries del mes de maig de l'any 1976 fou inaugurada la seu de l'empresa Colores cerámicos de Tortosa, aquesta amb capital alemany i les seves instal·lacions tenien una

enumeració (fonts d'energia, xarxa viària, personal directiu, etc.) hi manquen, però, les matèries primeres, la qual cosa, per tant, faran que, les indústries a instal·lar-hi seran de béns d'equip, a les quals, d'altra banda, se'les ha promès la portada d'aigües de l'Ebre al Camp de Tarragona i Barcelona.

S'assenyala també com a factor positiu de la possible localització industrial la xarxa de comunicacions viària, però aquesta aportació és més teòrica que real, ja que a més de la distància, el port de Sant Carles de la Ràpita només permet l'atrancament de vaixells d'escàs calat; i pel que fa a les comunicacions terrestres són bones però amb mancances importants, tant respecte a l'exterior com la mateixa connexió del polígon amb la xarxa de carreteres general, per no referir-nos a l'inexistent baixador del ferrocarril -avui desviament d'una empresa exportadora de cítrics.

L'enumeració d'aquests factors cal completar-la amb la manca d'una mà d'obra especialitzada, així com la dificultat que representa l'atracció de capital de fora i la importació de tecnologia punta, amb la qual cosa ens trobem davant d'un difícil pervindre.

Per si tot això fos poc, a aquesta situació cal afegir -sense que per ser l'últim sigui el factor menys important- la conjuntura econòmica del moment de crisi generalitzada.

El preu del sòl, un altre factor a tenir en compte, era el 1976 de 600 ptes./m² i el juliol de 1978 havia pujat a 900 ptes./m². RIBAS PIERA, M. (Coord.) (1979): *Informació urbanística...* vol. 3, p. 122.

²⁸⁶ V.B.E., núm. 982, 25 de juny de 1976, p. 3.

La importància d'aquesta indústria es reflecteix en la quantitat de la inversió, equivalent a 1.872,9 milions de ptes, de 1995.

superfície de 28.400 m², dels quals 7.500 eren edificats.²⁸⁷

La inicialment bona embranzida del polígon es completà l'any següent amb l'adquisició de terrenys que va realitzar l'empresa Polialco SA. Aquesta entitat ocupà dues parcel·les amb una superfície total de 40.000 m², per a la construcció immediata i posterior ampliació d'una planta química amb una inversió total de 650 milions de pessetes i amb una plantilla de 90 treballadors.²⁸⁸

L'empenta inicial del polígon, que semblava fulgurant, es va paraitzar aviat, de manera que aquestes empreses van ser durant molts anys les úniques existents en tot el recinte del polígon, amb la qual cosa la imatge de les 111 ha de superfície que cobreix el polígon quedava bastant solitària. Posteriorment s'han anat emprenent noves construccions amb una finalitat molt diferent: bastir magatzems que permetin disposar d'àmplies superfícies dotades d'una millor accessibilitat que les antigues naus situades en l'interior del perímetre urbà.

La sort del possible polígon industrial de Vinallop encara fou pitjor, ja que el projecte va ser avortat abans de portar-se a la pràctica. La resolució d'aquest intrincat assumpte va quedar aclarit a principis de l'any 1978. La diferència que separava el primer polígon d'aquest darrer radicava en la seva concepció, ja que si en el primer cas totes les forces socials estaven d'acord

²⁸⁷ V.B.E., núm. 987, 30 de juliol de 1976, p. 16.

²⁸⁸ Les previsions de l'empresa eren que la factoria produís anyalment 5.000 t de pentaeritritol, 3.000 t de trimentital, 5.000 t de format sòdic, tot per un valor brut de 395 milions de pessetes, que abastava un 15% de la producció estatal d'aquests productes.

V.B.E., núm. 1035, 1 de juliol de 1977, p. 1.

en la necessitat imperiosa de tirar endavant el polígon de Campredó, el nou polígon de Vinallop va ser, des d'un principi, font de continuades discòrdies.

Les discrepàncies eren tan ostensibles que els mitjans de comunicació no podien desentendre's del problema i les seves pàgines es van fer ressò de la situació del moment, que tractava, en definitiva, de distingir el que havia de ser el futur del polígon i les perspectives econòmiques que oferien Tortosa i la seva àrea d'influència. A més, aquests plantejaments econòmics s'insertaven dins d'un discurs ideològic molt marcat, denominador comú dels primers anys de la transició política.

D'entre els manifestes que va suscitar el polígon de Vinallop cal destacar el de la Federació Socialista de les Terres de l'Ebre del PSC, que en un comunicat de set punts s'oposava al projecte basant-se en arguments tan globals com puntuals.²⁸⁹ La

²⁸⁹ Entre aquests cal remarcar els següents:

"Núm. 2. Denunciamos los intentos de la oligarquía capitalista de convertir nuestras comarcas en el marco para la especulación y el fácil enriquecimiento, al precio de la total destrucción del equilibrio natural concentrando industrias con altos índices contaminantes, arruinando la agricultura y exportando los recursos naturales, base para un desarrollo equilibrado".

"Núm. 3. (...) demagogia de la derecha conservadora en argumentar la actual situación del subdesarrollo de nuestras comarcas y el hecho de existir millar y medio de parados para justificar la necesidad de que se apruebe un polígono industrial privado cuya gestión y control escapa totalmente a los ciudadanos".

"Núm. 4. (...) exigiendo la revisión de todos los datos que no se publican para incurrir en la "ciencia-ficción" de hablar de 30.000 puestos de trabajo".

"Núm.5. Exigimos a los estamentos y personas (Ayuntamientos, Diputación, Cámara de Comercio y Diputado de UCD Antonio Faura) que movilicen su capacidad de actuación para posibilitar una urgente potenciación del Polígono Industrial Baix Ebre-I, en el cual, al cabo de 5 años de terminado, únicamente se han ubicado 4 industrias y menos de 400 puestos de trabajo. Estimamos que el polígono a pleno rendimiento es capaz de generar un mínimo de 3/4.000 puestos de trabajo, suficiente para absorber toda la mano

nota socialista acabava assenyalant la incompatibilitat del projecte amb l'Estudi d'alternatives de l'Ebre, aleshores en projecte (publicat el 1977), que havia de constituir-se en el marc de referència del futur desenvolupament econòmic de les Terres de l'Ebre, en el qual, a més, hi col·laboraven la majoria de les forces polítiques i socials democràtiques.

Pocs dies després, l'Administració central denegava el projecte. Aquest acte anà seguit, òbviament, del consegüent recurs dels promotors, la figura jurídica principal del qual - Prominca SA- pertanyent al Banc Industrial de Catalunya-, disposava ja del 65% dels terrenys, després de les adquisicions realitzades per Agribesa, ja que la llei exigia disposar del 60% dels terrenys.

Al mateix temps que això succeïa, els promotors s'esforçaven a impulsar el seu projecte i, per tal que prosperés el seu recurs, van cercar el suport dels partits polítics i organitzacions sindicals de la comarca. Els afanys per guanyar adeptes al nou polígon van aplegar en una reunió els principals impulsors del projecte. En aquesta reunió van coincidir J. Boronat, president de Prominca, el tortosí D. Català, conseller de Frubasa i J. Boronat, gerent d'Unidac i Indumat, els quals estaven acompanyats pels tècnics del *consulting* autor del projecte (Urbinca).²⁹⁰ Però els resultats de la reunió foren

de obra en paro y la que pueda proceder de la reconversión de la agricultura en un plazo de 10 años".

V.B.E., núm. 1062, 6 de gener de 1978, p. 1.

²⁹⁰ Aquesta empresa, elaborà un estudi en el que calculava l'oferta de sòl industrial de la comarca en 869,24 ha. D'aquest total, 111 ha corresponien al polígon Baix Ebre-I i la resta al polígon de Vinallop, que comptaria amb 758,24 ha. Tanamteix, la demanda estimada era només de 9,04 ha.

insuficients per a la projecció posterior que ha tingut aquest projecte.²⁹¹

URBINCA (1978): *Localización de las áreas industriales en Cataluña: un estudio de la oferta del territorio.* p. 439.

Mesos després, un altre estudi promogut per la Generalitat xifrava el sòl industrial ocupat l'any 1985 en 21 ha.

SANTA MARÍA DE GALLECS (1979): *Estudio-inventario del suelo industrial en Catalunya.* Barcelona, Direcció General d'Urbanisme de la Generalitat, p. 11.

²⁹¹ V.B.E., núm. 1064, 20 de gener de 1978, p. 1-5.

**L'EVOLUCIÓ URBANA DE TORTOSA (1939-1979) :
PLANEJAMENT I ACTUACIONS URBANÍSTIQUES**

ALFONS GARCIA RODRÍGUEZ

TESI DOCTORAL

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

Tarragona, 1999

QUARTA PART

LA INICIATIVA PRIVADA

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

L'EVOLUCIÓ URBANA DE TORTOSA (1939-1979): PLANEJAMENT I ACTUACIONS URBANÍSTIQUES.

Alfonso García Rodríguez

ISBN:978-84-694-2162-8/DL:T.893-2011

Presentació

La quarta part del treball i la més laboriosa de les tres en que hem dividit el treball. La seva amplitud no pot obviar les dificultats inherents als processos d'explotació i classificació de les dades, així com a la sistematització de la informació recollida i la seva posterior exposició.

Les dades pervenen bàsicament dels Expedients d'Obres Particulars (EOP's), els quals han estat consultats a l'Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre (AHCTE) i amb la informació extreta s'ha elaborat una àmplia base de dades que, de manera restringida, apareix reflectida en els quadres dels capítols següents i, d'una forma més àmplia en l'atlas (vol. II) i en els apèndixs (vol. III) que complementen el treball.

Amb totes les dades recollides en les nostres fitxes de treball hem procedit a la seva classificació i tractament estadístic, sobretot en allò que fan referència a una visió global del període, la qual queda reflectida en el capítol desè. Una vegada obtinguda aquesta visió de conjunt pel que fa a les principals característiques de les obres (tipus d'obra, localització, ús del sòl, nombre d'habitatges construïts...), hem procedit a tractar l'actuació dels principals agents urbans: els arquitectes, els constructors i/o promotors i els principals propietaris particulars. A cadascun se'ls ha dedicat un capítol.

En el capítol onzè s'han analitzat els autors dels projectes d'obres tant des d'una perspectiva quantitativa com qualitativa. L'objectiu és conèixer com els arquitectes han contribuït a

definir els principals trets urbanístics del període i, si és possible, arribar a identificar el procés expansiu de la ciutat amb la tasca d'alguns tècnics en particular, especialment amb la figura de l'arquitecte municipal.

En el capítol següent, el dotzè, s'han estudiat amb deteniment les principals intervencions dels constructors i/o promotors, per tal d'esbrinar fins a quin punt aquests havien condicionat l'expansió urbana de la ciutat, així com les característiques que aquesta adquiria en funció del predomini dels uns o dels altres.

Finalment, el capítol tretzè vol ser una contribució al coneixement dels principals propietaris immobiliaris i/o del sòl de la ciutat i les seves actuacions més sobresortints, amb la qual cosa podrem deduir qui ha estat qui en el període delimitat. Amb la inclusió dels diferents permisos d'obres obtinguts per cadascun d'aquests propietaris pretenem realitzar una contribució al coneixement no només urbanístic, sinó polític, social i econòmic de Tortosa durant el franquisme, i esperem que aquestes dades puguin servir de punt de partença de posteriors estudis, propis o aliens, per tal d'arribar a un coneixement més exacte i detingut de l'expansió urbana de la ciutat durant aquests anys.

CAPÍTOL 10. L'EVOLUCIÓ DE LES OBRES MAJORS (1939-1979)

1. L'evolució dels permisos d'obra major

1.1. Els permisos segons la seva modalitat

Al llarg dels quaranta anys analitzats (1939-1979) s'han comptabilitzat un total de 1.312 permisos d'obres concedits, els quals es distribueixen d'una manera irregular en el temps, tal com mostren el quadre núm. 5, la figura núm. 21, els mapes 1.1 a 1.4 de l'atles i l'apèndix núm. 1.

Durant els primers anys quaranta s'aprecia una ràpida recuperació de la tasca constructora, a causa de la precarietat de molts immobles, a la vegada que la guerra havia ajornat la construcció d'alguna obra concebuda des de feia anys. Un nou revifament de l'activitat particular s'observa entre els anys 1946-48, a causa de l'impuls que donen les reconstruccions, afavorides per la tasca desenvolupada en el mateix moment per la Dirección General de Regiones Devastadas.¹ Des de finals dels anys quaranta s'entra en una certa atònia del sector que només començarà a revifar amb l'acceptació del règim internacionalment, els canvis legislatius (Llei del sòl, 1956) i els símptomes de millora econòmica.

En el cas concret de Tortosa (i Roquetes), aquestes expectatives conflueixen en l'elaboració del primer Pla general d'ordenació urbana que, malgrat totes les mancances, va representar un estímul a la iniciativa privada, com així ho reflecteix el boom immobiliari que s'aprecia a partir de 1964,

¹ Aquestes dades coincideixen amb les esmentades en l'obra de BAYERRI, J. i BAYERRI, C. (1992): *La reconstrucció de Tortosa (1940-1957)*, p. 45-50.

QUADRE NÚM. 5. ELS PERMISOS D'OBRA MAJOR SEGONS LA SEVA MODALITAT (1939-1979)						
ANY	Ampliació	Nova Constr.	Reconstr.	TOTAL Conc.	Denegats	TOTAL
1939	0	1	0	1	0	1
1940	4	10	5	19	0	19
1941	9	4	17	30	0	30
1942	4	11	11	26	1	27
1943	3	3	5	11	0	11
1944	9	9	6	24	0	24
1945	4	10	9	23	0	23
1946	9	12	18	39	0	39
1947	13	13	18	44	0	44
1948	10	19	6	35	0	35
1949	2	15	4	21	0	21
1950	6	11	0	17	0	17
1951	5	14	0	19	0	19
1952	7	10	2	19	0	19
1953	8	6	0	14	0	14
1954	5	9	0	14	0	14
1955	3	7	2	12	0	12
1956	6	3	0	9	0	9
1957	4	7	0	11	0	11
1958	8	21	2	31	0	31
1959	9	21	0	30	1	31
1960	11	16	1	28	0	28
1961	12	18	0	30	0	30
1962	13	18	0	31	0	31
1963	10	27	0	37	0	37
1964	20	30	0	50	0	50
1965	24	28	0	52	0	52
1966	28	36	0	64	0	64
1967	20	28	1	49	0	49
1968	27	34	0	61	0	61
1969	9	32	0	41	0	41
1970	17	28	0	45	1	46
1971	15	20	0	35	0	35
1972	16	27	0	43	2	45
1973	16	42	0	58	0	58
1974	6	40	0	46	2	48
1975	12	25	0	37	3	40
1976	9	25	0	34	5	39
1977	10	13	0	23	26	49
1978	14	19	0	33	10	43
1979	3	11	0	14	1	15
TOTAL	420	733	107	1.260	52	1.312
	33,33%	58,18%	8,49%	100%		
	32,01%	55,87%	8,16%	96%	3,96%	100%

FONT: Elaboració pròpia a partir de les dades obtingudes en els permisos d'obres de l'AHCTE.

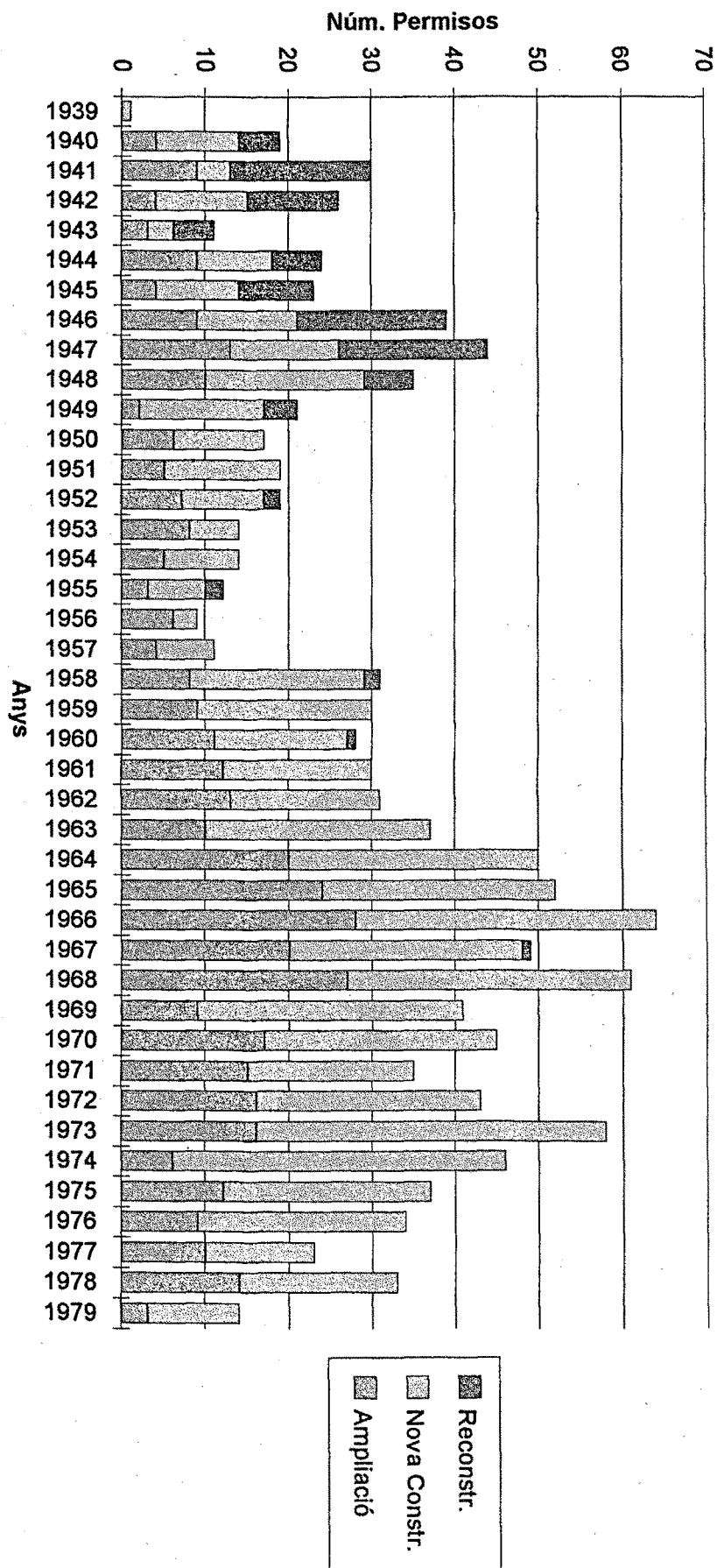

Fig. núm. 21. Els permisos d'obra major segons la seva modalitat (1939-1979)

que només interromprà la incidència tardana de la crisi energètica de 1973.

Els diferents tipus de permisos s'han classificat en tres grans epígrafs en funció del tipus de construcció: reconstrucció, ampliació i nova construcció. Tots tres responen a situacions ben diferents en el temps i l'espai.

Els permisos per tal de reconstruir un immoble fan referència al passat bèl·lic que va haver de patir la ciutat. Aquesta modalitat de permisos va representar un total de 107 llicències que suposen el 8,16% del total dels demandats (8,49% dels concedits). La majoria d'aquest tipus de llicència fou sol·licitada en els anys de la immediata postguerra (1940-49), encara que es continuaren concedint amb comptagotes durant els anys cinquanta i, fins i tot, se'n troba un darrer l'any 1967.² Els anys de màxima incidència foren els biennis 1941-42 i 1946-47, en què aquesta mena de permisos representaren la major part de les autoritzacions concedides.

El conjunt de permisos d'obres més nombrós és el referit a les noves construccions, amb un total de 733 llicències que representen el 55,87% de tots els permisos sol·licitats (58,18% dels concedits). La distribució d'aquests permisos al llarg del període estudiat presenta una supremacia respecte al conjunt dels permisos atorgats, tot i que es pot apreciar un ritme desigual entre una certa irregularitat a principis dels anys quaranta a causa de les dificultats econòmiques del moment, per augmentar

² Permís concedit a T. García Arbolí per reconstruir les dues plantes del seu edifici del carrer d'en Serra a Ferreries. EOP, vol. 1153, R.E. núm. 4520 de 8 d'agost de 1967 i aprovat el 27 d'octubre del mateix any.

d'una manera homogènia a partir de 1945 i fins als primers anys del decenni següent en què descendiren significativament, un cop superada la dotació de la demanda més solvent, i es recuperaren a partir de 1958 fins assolir la màxima activitat a mitjan anys setanta (1973-74); coincidint amb la millora econòmica, i arran de la posterior crisi econòmica d'aquests anys, s'aprecia una davallada significativa fins reduir-se a la meitat pocs anys després.

El grup més heterogeni dels permisos fou el definit com ampliacions, ja que sota aquesta denominació s'inclouen obres d'índole molt diversa, encara que el més habitual consistia a pujar una planta o més sobre una edificació ja existent. El nombre total de permisos fou de 420, els quals representen el 32,01% del total de permisos sol·licitats (33,33% dels permisos concedits). La seva distribució al llarg dels anys estudiats mostra una activitat més limitada durant les primeres dècades, mentre que a partir dels primers anys seixanta, tot coincidint amb la millora econòmica, comencen a proliferar amb major nombre aquest tipus de construccions, especialment significatives en el període 1964-68, mentre que posteriorment tornen a experimentar una davallada.

El grup de permisos més reduït, tal com es podia pressuposar, és el que inclou aquells que no varen obtenir l'autorització corresponent. Les sol·licituds denegades foren un total de 52, les quals representen un percentatge gens menyspreable del 3,96%. La dada més significativa d'aquest grup de permisos fou la seva concentració temporal, ja que la meitat exacta d'aquests permisos (un total de 26) no varen obtenir

l'autorització corresponent de la Comissió Provincial d'Urbanisme l'any 1977 i, si considerem els darrers dos anys del règim polític anterior i els de la transició política, se'n troben més del 90%.³ De la resta de permisos denegats, gran part d'ells ho foren perquè es tractava de construccions de xalets en zona rústica a les partides de la carretera de la Simpàtica i la costa dels Capellans, on durant els anys precedents s'havia produït una proliferació excessiva d'aquesta mena de construcció de segona residència.

1.2. Els permisos segons la seva localització

Per tal de conèixer la localització de les obres sobre la ciutat, hem estructurat el continu urbà de Tortosa en un total de nou àrees amb trets ben definits.⁴ Tanmateix, les característiques de l'expansió urbana i, particularment, el que fa referència al procés de la proliferació de segones residències, indústries i granges ramaderes, ens ha fet

³ Fins arribar als anys setanta només foren denegades dues sol·licituds. La primera d'elles referent a la construcció d'un col·legi d'ensenyament secundari el 1942 -aspecte explicat en l'apartat referent als equipaments públics- i pel fet que simplement l'entitat impulsora, la Inspecció Salesiana Tarraconense, es féu enrere ja que no va abonar els corresponents arbitris municipals. EOP, R.E. núm. 5006 de 17 de setembre de 1942.

La següent denegació no va tenir lloc fins al 1959, quan la petició dels consorts Ma.J. Duart i L. Saporta per tal de construir un nou immoble en la confluència dels carrers T. González-P. Cirera i Parra fou desestimada perquè el sector urbà encara no comptava amb l'ordenació definitiva. EOP, vol. 1069, R.E. núm. 4560 i 4715 de 14 de juliol i 14 d'agost de 1959, respectivament.

⁴ GARCIA RODRÍGUEZ, A. (1988): *Los contrastes urbanos de la ciudad de Tortosa. Aproximación al estudio de su espacio interno*. Tarraco. Cuadernos de Geografía, vol. 4-5, Departamento de Geografía de la Universidad de Barcelona, Tarragona, p. 139-155.

considerar l'opció d'obrir unes altres quatre àrees suburbanes a les quals hem denominat *perifèries*, seguint els punts cardinals que es corresponen també amb altres quatre vies d'entrada/sortida a la ciutat, cadascuna amb unes peculiaritats pròpies. Així, la *Perifèria N* es correspon amb l'entrada a la ciutat pel barri de Remolins, procedent del nucli de Bitem i l'horta del Pimpí; la *Perifèria S* és la que aglutina la major transformació, ja que es tracta de l'actual entrada per la carretera de l'Aldea-Tarragona-Barcelona (amb la C-235 que enllaça amb la N-340 i l'A-7), seria pròpiament la perifèria de St. Llàtzer i l'E. del Temple; pel que fa a la *Perifèria E* és l'expansió de l'Eixample cap a la muntanya de Mig-camí i es convertirà en l'àrea de segona residència pròpiament dita; i, per últim, la *Perifèria W* o àrea que envolta el barri de Ferreries a la riba dreta del riu i especialment el sector SW, que estaria definida per l'antiga carretera de València i les hortes que hi ha al seu voltant; al NW hi ha la confluència amb la barriada de Jesús que constitueix un límit urbà molt definit.

La distribució dels 1.312 permisos sol·licitats al llarg del període estudiat mostra la distribució espacial i temporal que reflecteix el quadre núm. 6 i de forma gràfica la figura núm. 22 i la sèrie 1 de l'apèndix núm. 5.

L'àrea més dinàmica ha estat el barri de Ferreries, el qual ha aplegat més de la cinquena part de les llicències d'obra major (20,28%), mentre que els eixamples com a noves àrees centrals i les àrees perifèriques se situen a una certa distància. Aquest és el cas dels dos eixamples, tant el tradicional Eixample (10,82%) com el nou Eixample del Temple (12,80%), així com el

QUADRE NÚM. 6. ELS PERMISOS D'OBRA MAJOR SEGONS EL BARRI (1939-1979).															
ANY	Catedral	E.Temple	Eixample	Ferreries	Pescadors	Rastre	Remolins	St.Llatzer	Sta.Clara	Perif. E	Perif. N	Perif. S	Perif. W	TOTAL	
1939	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	
1940	1	3	5	2	3	0	1	3	0	0	0	0	1	19	
1941	1	4	2	8	6	3	5	0	1	0	0	0	0	30	
1942	6	2	5	7	0	0	2	2	0	1	0	0	1	26	
1943	0	1	2	4	2	0	0	0	1	0	0	0	1	11	
1944	2	4	4	3	4	0	0	3	1	1	0	2	0	24	
1945	4	2	3	4	1	0	6	1	1	0	0	0	1	23	
1946	6	9	7	3	9	0	5	0	0	0	0	0	0	39	
1947	5	3	8	8	7	1	7	2	1	0	0	2	0	44	
1948	5	5	6	7	4	0	3	3	0	0	0	1	1	35	
1949	3	0	2	4	8	0	1	2	1	0	0	0	0	21	
1950	4	1	3	3	3	0	3	0	0	0	0	0	0	17	
1951	3	3	5	1	2	0	3	0	0	0	0	2	0	19	
1952	1	3	4	3	1	0	4	1	0	0	0	2	0	19	
1953	1	2	1	2	1	1	2	1	1	2	0	0	0	14	
1954	2	3	2	1	2	0	2	1	0	0	0	1	0	14	
1955	1	1	2	3	1	0	3	1	0	0	0	0	0	12	
1956	2	1	2	2	0	0	1	0	0	0	0	1	0	9	
1957	2	1	2	4	1	0	0	0	0	0	0	1	0	11	
1958	5	4	5	9	1	0	1	3	2	1	0	0	0	31	
1959	6	6	3	5	1	1	0	5	3	0	0	0	0	30	
1960	3	4	3	3	4	1	9	1	0	0	0	0	0	28	
1961	6	4	2	4	3	0	1	9	1	0	0	0	0	30	
1962	4	5	1	6	4	0	2	7	0	2	0	0	0	31	
1963	3	6	3	11	4	0	2	5	1	0	0	2	0	37	
1964	3	6	6	15	0	2	6	10	2	0	0	0	0	50	
1965	4	9	5	12	1	0	9	11	0	1	0	0	0	52	
1966	3	12	3	26	0	0	9	7	1	2	0	1	0	64	
1967	0	9	2	12	2	0	8	7	5	2	0	2	0	49	
1968	1	14	5	11	2	1	15	8	0	3	0	1	0	61	
1969	1	9	2	9	1	0	6	4	0	8	1	0	0	41	
1970	1	6	11	8	1	0	5	9	1	1	0	2	0	45	
1971	4	3	4	7	1	0	5	5	0	4	0	2	0	35	
1972	0	4	5	6	2	0	8	8	0	8	1	1	0	43	
1973	4	6	2	9	0	1	7	15	0	8	0	6	0	58	
1974	2	5	0	6	2	0	3	7	0	15	0	3	3	46	
1975	1	2	4	3	0	1	8	6	0	6	2	4	0	37	
1976	1	5	2	10	0	1	6	5	0	0	0	3	1	34	
1977	1	1	2	4	1	0	4	6	1	0	2	1	0	23	
1978	1	4	3	13	0	0	3	3	2	0	0	3	1	33	
1979	0	1	1	2	1	0	2	5	0	1	0	1	0	14	
DENEG	1	0	2	4	2	2	2	4	0	16	7	8	1	49	
ASD	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	1	0	0	3	
TOTAL	104	173	142	266	88	15	169	170	26	82	14	52	11	1312	
	7.93%	13.18%	10.82%	20.28%	6.71%	1.14%	12.88%	12.96%	1.98%	6.25%	1.07%	3.96%	0.84%	100%	

NOTA: El total anual es correspon amb els anteriors si se sumen els permisos denegats i arxivats.
 FONT: Elaboració pròpia a partir de les dades obtingudes en els permisos d'obres de l'AHCTE.

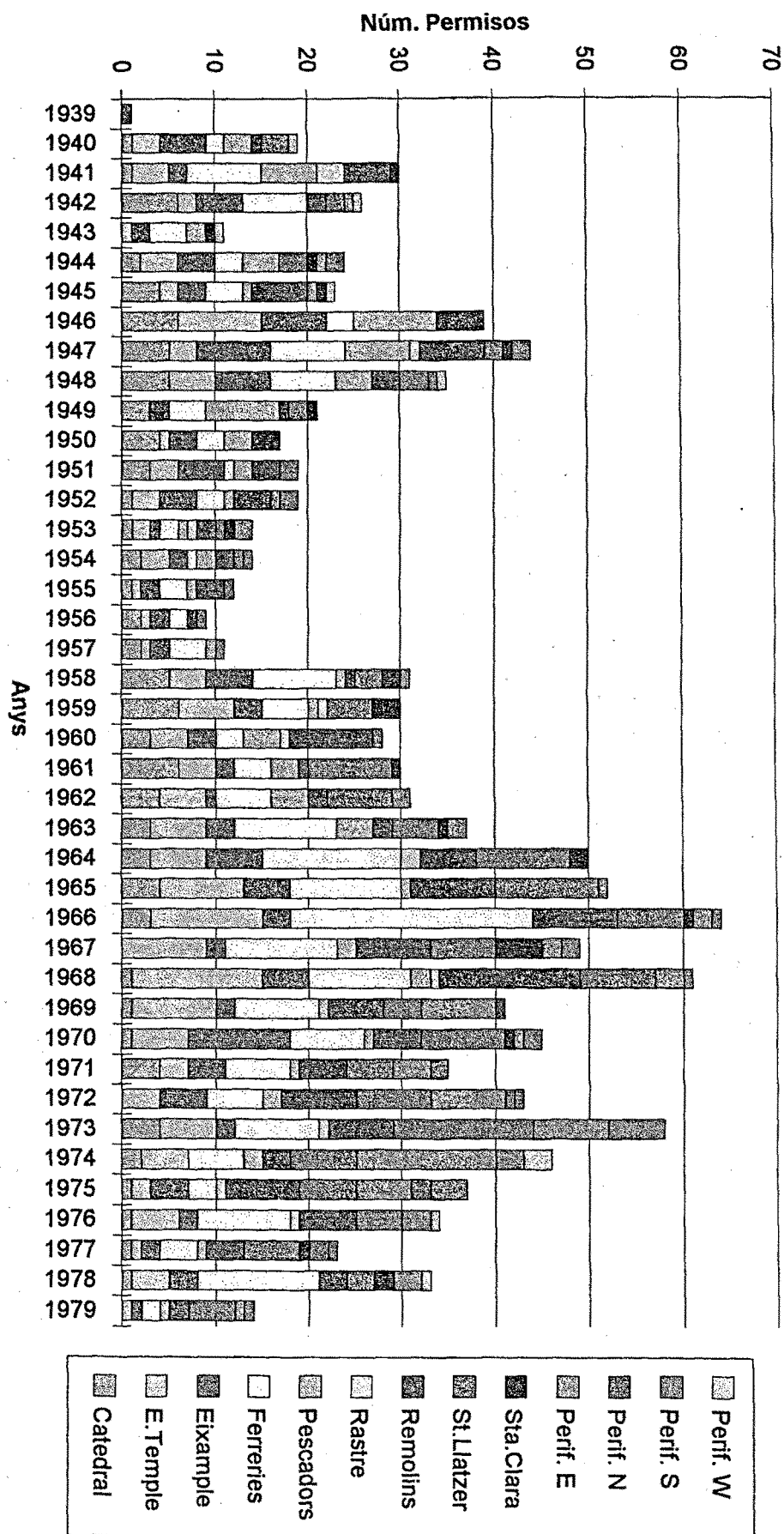

Fig. núm. 22. Els permisos d'obra major per barri (1939-1979).

barri de St. Llàtzer a l'extrem meridional (12,96%) i Remolins a l'extrem septentrional (12,87%). Per la seva banda, els barris del centre històric de la ciutat presentaren una activitat més minsa, com així ho reflecteixen el nombre de permisos concedits al barri de la Catedral (7,93%), com al de Pescadors (6,71%), malgrat haver sofert una important remodelació durant la postguerra. L'activitat recollida en els barris interiors encara fou molt menor, tant a Santa Clara com al Rastre, 1,98% i 1,14%, respectivament.

Pel que fa a les àrees perifèriques, apleguen un gens menyspreable 12,50%, distribuït de manera molt irregular, on sobresurten les perifèries oriental i meridional, mentre que l'activitat a les altres dues zones fou molt menor. La perifèria E (6,02%) es correspon amb un sector significatiu de la ciutat, ja que al voltant de l'eix de la carretera de la Simpàtica i la costa de Capellans, s'han urbanitzat importants zones de segona residència de les classes benestants de la ciutat. Per contra, les altres perifèries es corresponen amb les característiques socioeconòmiques dels barris al voltant de les quals se situen, de manera que la perifèria S (4,49%) presenta unes grans similituds, quant a l'ús del sòl i la tipologia de les edificacions, amb el barri de St. Llàtzer, i una cosa molt semblant succeix en la perifèria N (1,07%) amb relació al barri de Remolins, mentre que la perifèria W (0,92%) mostra també moltes semblances amb l'estructura més tradicional que va originar el barri de Ferreries.

Una de les principals apreciacions que cal fer en aquestes àrees perifèriques és l'elevat nombre de permisos denegats que

mostren, ja que representen gairebé les dues terceres parts del total (63,46% exactament). Especialment significatiu és el nombre dels permisos rebutjats en la perifèria N, ja que equivalen a més de la meitat (57,14%), tot i ésser la via menys activa de la ciutat, juntament amb l'antiga carretera de València a Ferreries. D'altra banda, a les perifèries més actives les sol·licituds denegades i arxivades es produïren a la perifèria E amb un 19,51%, mentre que a la meridional aquest percentatge se situa en el 15,38%. A més, cal assenyalar que el nombre de permisos denegats en d'altres àrees de la ciutat no ofereix uns percentatges apreciables, ja que la proporció més elevada entre els nous barris de la ciutat l'obté el Rastre, amb un 13,33% a causa del reduït nombre de permisos sol·licitats, però a continuació hi ha St. Llàtzer amb un exigü 2,35%.

L'evolució de les llicències concedides a cadascun d'aquests barris mostra un comportament diferenciat, tot i que no cal oblidar que una cosa és el nombre de llicències atorgades i l'altra les característiques de cadascuna. En aquest subapartat ens referim a les primeres.

Globalment, s'aprecien tres períodes cronològics que es corresponen amb una incidència diferenciada sobre la ciutat. En primer lloc, els barris històrics varen tenir una participació més significativa en els primers anys del període estudiat com a conseqüència del procés de reconstrucció de la ciutat i de les ampliacions que es portaren a terme, cas del barri de la Catedral, i del barri de Pescadors, que va conèixer una gran embranzida en el moment de la remodelació pública del barri, però a partir de finals de 1948 l'activitat es reduí sensiblement. La

segona situació a analitzar és l'eclosió en el sector de les noves construccions que es produí amb la millora econòmica experimentada a partir dels primers anys seixanta, i que es reflecteix amb més intensitat a les àrees d'expansió comercial i de classes mitjanes de la ciutat, això és els dos eixamples i Ferreries, fonamentalment. Per últim, la tercera fase cronològica es correspon amb la irrupció en el procés d'expansió de la ciutat dels barris perifèrics, Remolins i St. Llàtzer, que fins a principis dels anys seixanta havien experimentat una activitat mínima, però que a partir de la segona meitat d'aquest decenni van augmentar gràcies a les disponibilitats espacials, cosa que els convertirà en una àrea d'una important oferta de sòl i, per tant, cridaran l'atenció tant dels constructors com dels promotors.

Pel que fa a l'activitat a les àrees perifèriques cal dir que fou molt tardana, i la construcció de segones residències fou especialment intensa des de finals dels anys seixanta fins al 1975, mentre que la d'altres tipus de construccions fou un xic posterior.

1.3. Els permisos segons l'ús del sòl

Un dels aspectes fonamentals del nostre treball consisteix a esbrinar a quins usos es dedicaren les diferents construccions endegades al llarg d'aquests anys. Aquesta dada apareixia reflectida en tots els expedients d'obres de tots els anys; tanmateix, a mesura que s'avança en el temps també van sorgint una sèrie d'usos mixtos que dificulten no tant la seva catalogació, com la classificació de moltes obres, ja que cal

tractar de prioritzar en la classificació d'aquests permisos.

Així, doncs, hi ha una sèrie de construccions que no presenten cap mena de problemàtica a l'hora de classificar-les en funció de l'ús del sòl, aquest és el cas del usos nítidament econòmics, ja sigui l'agrari (2,06%), l'industrial (4,49%) o el comercial (0,76%); l'ús per excel·lència del sòl urbà, com és el residencial (53,05%) o els usos per a equipaments (1,45%) o serveis (3,28%). Una tipologia molt nombrosa i que comporta situacions molt diverses és la dels magatzems (12,81%), ja que en principi es tracta d'una construcció per dipositar-hi qualsevol tipus de mercaderia, però freqüentment es constitueix a la planta baixa d'un edifici que es basteix en diferents fases, de vegades és una manera de denominar un garatge per a ús particular del propi habitatge, en d'altres ocasions serveix per definir un espai sense un ús immediat, però que pot ser destinat posteriorment a un local comercial o de serveis i, en algunes ocasions, es tracta de la construcció encoberta d'un habitatge.

Tot just, l'elevat nombre de vegades en què l'ús residencial i el magatzem van associats ens ha aconsellat la distinció d'una tipologia mixta magatzemresidencial (12,04%), perquè l'estructura de molts edificis de nova planta comparteix aquesta dualitat en l'ús del sòl. Una varietat de l'anterior és la referent al compartiment de l'ús comercialresidencial (9,76%) en molts blocs aïllats o entremitgeres. Finalment, hem distingit un darrer ús el d'aparcaments (0,30%), molt reduït quant al seu nombre, però significatiu per la importància que la disponibilitat d'edificis d'ús exclusiu o mixt per a aparcament, ja que una de les principals problemàtiques de les ciutats és la circulació rodada

i la disponibilitat del suficient nombre de zones i places d'aparcament.

La distribució cronològica d'aquests diferents tipus de permisos al llarg del període estudiat queda recollida en el quadre núm. 7 i en l'apartat 5.2 de l'apèndix gràfic.

L'ús del sòl més estès és el residencial, amb un total de 696 llicències sol·licitades, de les quals 37 foren denegades (5,32%) i 1 altra arxivada (0,14%). Com és lògic, aquesta supremacia es reproduïx al llarg del període, però hi ha alguns anys en què aquest predomini no és tan clar i el que sí és més evident és que a mesura que avancem en el temps la preeminència d'aquest ús del sòl desapareix en sentit estricte, perquè cada vegada són més freqüents els usos mixtos, ja sigui magatzem/residencial o bé el comercial/residencial. Els primers van obtenir fins a 158 llicències, les quals apareixen reiteradament a partir de 1966, data en què fins i tot arriben a superar les llicències residencials pròpiament dites. Pel que fa a l'ús comercialresidencial, van obtenir 128 llicències i també van començar a sovintejar des de principis dels anys seixanta de manera que van tenir el màxim nombre de permisos justament l'any 1961, que fou el segon any en què es van atorgar un major nombre de permisos d'obres.

El segon grup de permisos demanats, quant a l'ús del sòl, és el referent als magatzems, amb un total de 168 llicències sol·licitades, només 3 de les quals foren denegades (1,79%). La seva demanda al llarg dels anys mostra un comportament molt constant, si bé es podria assenyalar que en els darrers anys del període estudiat la freqüència en la seva demanda va minvant,

QUADRE NÚM. 7. ELS PERMISOS D'OBRA MAJOR SEGONS L'ÚS DEL SÒL (1939-1979).											
ANY	Agrícola	Apar/Com	Com/Res	Comercial	Equipam.	Industrial	Mag/Res	Magatzem	Residenc.	Serveis	TOTAL
1939	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
1940	0	0	1	0	0	3	2	2	9	2	19
1941	1	0	1	0	0	2	2	1	23	0	30
1942	0	0	0	0	0	0	0	6	18	2	26
1943	0	0	0	0	0	1	1	3	5	1	11
1944	0	0	1	0	0	0	0	6	16	1	24
1945	0	0	0	0	0	2	3	3	15	0	23
1946	0	0	1	1	1	1	0	3	31	1	39
1947	0	0	3	0	0	0	2	9	29	1	44
1948	0	0	1	0	0	4	3	7	18	2	35
1949	0	0	3	0	0	2	1	4	10	1	21
1950	0	0	1	0	0	1	2	2	10	1	17
1951	0	0	3	0	0	0	2	2	12	0	19
1952	0	0	2	0	0	1	0	4	8	4	19
1953	0	0	2	0	0	0	0	2	10	0	14
1954	0	0	0	1	0	2	0	5	6	0	14
1955	0	0	0	0	1	0	3	3	5	0	12
1956	0	0	0	0	0	2	0	2	5	0	9
1957	0	0	0	0	0	1	0	1	9	0	11
1958	0	0	0	0	0	1	6	5	19	0	31
1959	0	0	3	0	1	0	0	6	20	0	30
1960	0	0	0	0	2	2	0	4	19	1	28
1961	1	0	1	1	1	1	2	6	15	2	30
1962	0	0	3	1	0	4	0	5	17	1	31
1963	2	0	3	0	0	3	0	5	19	5	37
1964	3	0	4	0	0	4	2	3	31	3	50
1965	1	0	3	0	1	2	1	7	35	2	52
1966	0	0	6	0	1	3	20	11	19	4	64
1967	0	0	6	0	1	1	15	3	22	1	49
1968	1	0	13	0	0	5	10	6	23	3	61
1969	0	0	12	0	0	1	3	5	19	1	41
1970	1	0	9	2	2	1	8	5	17	0	45
1971	1	0	5	1	0	2	3	3	19	1	35
1972	1	0	6	1	1	0	7	5	22	0	43
1973	7	0	7	0	1	2	14	5	21	1	58
1974	2	1	9	1	1	1	4	2	24	1	46
1975	2	1	4	0	0	0	7	4	18	1	37
1976	1	1	4	0	3	2	7	6	10	0	34
1977	0	1	3	0	0	0	7	0	12	0	23
1978	1	0	4	0	1	2	9	3	13	0	33
1979	1	0	2	1	0	0	5	0	5	0	14
DENEG.	1	0	1	0	1	0	6	3	37	0	49
ASD	0	0	1	0	0	0	1	0	1	0	3
TOTAL	27	4	128	10	19	59	158	168	696	43	1.312
	2,06%	0,30%	9,76%	0,76%	1,45%	4,49%	12,04%	12,81%	53,05%	3,28%	100%

FONT: Elaboració pròpia a partir de les dades obtingudes en els permisos d'obres de l'AHCTE.

segurament de forma inversament proporcional, a mesura que augmenta la definició en la utilització de moltes plantes baixes dels nous immobles construïts.

Els usos estrictament econòmics no presenten un elevat nombre de llicències i no es pot establir un comportament únic. L'ús agrari, amb un total de 27 llicències, comença a sovintejar a partir dels anys seixanta i el seu màxim exponent l'assolirà l'any 1973, any en què es van sol·licitar una quarta part dels permisos (25,93%), coincidint amb l'expansió del sector avícola, però a partir d'aquesta data tornà a disminuir sensiblement. Pel que fa a l'ús industrial apareix repartit de manera desigual al llarg del període estudiat, ja que mentre que a les primeres dècades no s'atorgaren gaires llicències, la màxima concentració es produí durant el decenni dels seixanta quan es va produir la industrialització del país, per tornar a disminuir durant la darrera dècada estudiada. Les llicències destinades exclusivament a un ús comercial foren un total de 10, repartides de manera molt irregular al llarg dels anys, si bé es pot apreciar una mínima concentració a principis dels anys setanta coincidint amb el període de més expansió econòmica i modernització del sector.

Pel que fa als serveis, van representar un total de 43 permisos d'obres, i la seva concentració temporal es produeix en un primer moment als anys quaranta i de manera més absoluta els anys seixanta. En un primer moment es tracta de tota mena de serveis (financers, d'hoteleria, d'esbarjo, etc.), mentre que en el segon moment predominen altres tipus d'activitats, com les gasolineres, els serveis telefònics, els religiosos, etc.

Els equipaments tenen una participació menor quant al nombre

de permisos sol·licitats, un total de 19, com es podria pressuposar. En aquest apartat s'inclouen tant les ampliacions sobre els equipaments escolars, els sanitaris, els sindicals, etc. La distribució temporal d'aquests equipaments no presenta cap concentració especial, tot i que sí es pot observar una major freqüència en la seva construcció en els darrers anys.

1.4. Els permisos d'ús residencial segons el nombre d'habitatges construït per immoble

De les llicències sol·licitades, no totes tenien una finalitat residencial, com ha quedat recollit en el subapartat anterior, sinó que les que tenien una destinació exclusivament residencial o mixta eren 986, les quals representen el 75,15% del total.

Per tal d'esbrinar la magnitud de les construccions amb un ús residencial, hem cregut oportú classificar-les en funció del nombre d'habitatges, encara que som conscients que no tots els habitatges són equiparables, però, si més no, permeten quantificar la tipologia de les llicències d'obres purament residencials. En total, i tal com reflecteix el quadre núm. 8, s'han distingit fins a 11 categories diferents, per tal d'emfasitzar en les construccions més limitades (fins a 9 habitatges), mentre que les edificacions amb un nombre significatiu d'habitatges les hem concentrat en altres 4 categories (de 10 a 49 habitatges) i, finalment, n'hem distingit dues més que podem definir com a obres sobresortints en el procés constructiu de la ciutat (>50 habitatges).

Del total de llicències sol·licitades amb finalitat

QUADRE NÚM. 8. ELS PERMISOS D'OBRA MAJOR D'ÚS RESIDENCIAL SEGONS EL NOMBRE D'HABITATGES PER IMMOBLE (1939-1979).												
ANY	1 habit.	2 habit.	3 habit.	4 habit.	5-9 habit	10-14 hab	15-19 hab	20-29 hab	30-49 hab	50-100 ha	> 100 hab	TOTAL
1939	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1940	2	5	1	0	1	0	1	0	0	0	0	10
1941	10	5	2	4	0	1	0	0	0	0	0	22
1942	6	3	4	2	2	0	0	0	0	0	0	17
1943	4	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	6
1944	8	1	3	1	1	0	1	0	0	0	0	15
1945	9	2	4	2	1	0	0	0	0	0	0	18
1946	16	3	9	2	2	0	0	0	0	0	0	32
1947	17	5	6	4	2	1	0	0	0	0	0	35
1948	7	6	3	3	2	0	0	0	0	0	0	21
1949	2	4	4	1	3	0	0	0	0	0	0	14
1950	4	4	4	1	2	0	0	0	0	0	0	15
1951	8	1	4	2	1	0	0	0	0	0	0	16
1952	6	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	8
1953	7	0	2	2	0	0	0	0	0	0	0	11
1954	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5
1955	4	1	1	0	2	0	0	0	0	0	0	8
1956	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
1957	2	2	1	0	1	0	0	0	0	1	0	7
1958	11	3	2	0	5	2	1	0	0	0	0	24
1959	11	1	4	6	2	0	0	0	0	0	0	24
1960	12	2	2	1	1	0	0	0	0	0	0	18
1961	13	0	1	0	2	1	1	0	0	0	0	18
1962	12	4	0	1	4	1	0	0	0	0	0	22
1963	12	3	3	2	1	0	0	1	0	0	0	22
1964	18	8	3	0	5	2	1	0	0	1	0	38
1965	22	5	0	4	1	1	0	0	0	0	0	33
1966	20	11	2	3	4	5	1	2	0	0	0	48
1967	19	8	3	3	7	2	0	0	1	0	0	43
1968	20	6	2	3	4	3	1	3	1	0	1	44
1969	13	6	1	2	6	4	2	1	0	1	0	36
1970	12	7	0	3	4	0	3	2	0	0	0	31
1971	17	2	4	2	3	2	0	0	0	0	0	30
1972	19	5	0	0	2	3	2	1	1	1	0	34
1973	25	4	3	2	4	1	1	1	1	1	1	44
1974	26	1	2	0	2	1	2	0	0	0	1	35
1975	19	0	2	5	4	0	0	1	0	1	0	32
1976	8	2	4	2	3	1	0	0	3	0	0	23
1977	10	3	1	0	2	1	2	1	0	1	0	21
1978	15	2	1	1	4	3	0	0	1	0	0	27
1979	9	2	1	1	2	1	0	0	0	0	0	16
ASD	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
DENEG.	35	2	2	1	2	0	0	0	0	0	0	42
TOTAL	499	130	93	66	96	36	19	13	8	7	3	970
	51.44%	13.40%	9.59%	6.80%	9.90%	3.71%	1.96%	1.34%	0.83%	0.72%	0.31%	100%

NOTA: Hi ha un total de 16 permisos d'obres en els quals no figura el nombre d'habitatges construïts.
 FONT: Elaboració pròpia a partir de les dades obtingudes en els permisos d'obres de l'AHCTE.

residencial, la meitat, 499 (51,44% del total), afectaren només un únic habitatge, la qual cosa ens reflecteix també la fragmentació del mercat immobiliari. Tanmateix, aquest grup és el que aporta un major nombre de permisos denegats o arxivats (7,62%).

La distribució cronològica d'aquests permisos reflecteix el comportament general ja explicat, ja que es produeix una primera concentració en els anys quaranta, per davallar sensiblement al decenni següent i assolir els màxims absoluts al llarg dels seixanta i primers setanta, en incloure's els xalets unifamiliars situats a la perifèria E, per acabar disminuint a partir de 1975.

Per contra, la resta de projectes de petites dimensions (2, 3 o 4 habitatges) representen un percentatge ben significatiu, del 29,79% (això és un 13,40%, 9,59% i 6,80%, respectivament); mostren un comportament diferenciat, però és difícil establir un criteri únic sobre quan es produeix la màxima agrupació d'aquest tipus de permisos, si bé, amb caràcter general, es pot establir una gradació temporal, de manera que si primer s'observa un cert aglutinament a la segona part dels anys seixanta, després es va acostant als anys setanta.

Els immobles que comportaven la construcció de 5-9 habitatges, tot i considerar-se dins de l'apartat de petites construccions, responen a una dinàmica diferent, ja que en la majoria d'ocasions són promoguts, no ja pels propietaris del sòl sinó per constructors, per tant l'objecte de la construcció és incidir en el mercat immobiliari i no satisfer una demanda individual o un cert afany de negoci complementari a la construcció de l'habitatge familiar. Aquests permisos representen

la desena part del total (9,90%) i la seva distribució cronològica reflecteix una presència homogènia d'aquesta tipologia constructiva, però amb major presència durant la segona meitat dels anys seixanta.

El grup dels immobles de certa importància (10-49 habitatges) representa el 7,84% del total, els quals són més nombrosos entre les edificacions de menor nombre d'habitatges. Finalment, el grup d'immobles que aplegaren un nombre considerable d'habitatges (>50 habitatges) només representen l'1,03% de tots el permisos. Cal considerar, a més, que en aquests dos grups d'obres mitjanes i grans no hi ha cap permís denegat o arxivat, sense que això vulgui dir que no hi hagués situacions conflictives, sinó que aquestes es van solucionar, tal com es veurà en els capítols següents.

El tret definidor d'aquestes obres fou el caràcter d'espòràniques que van assolir durant els anys quaranta-cinquanta, ja que fins a les acaballes dels anys cinquanta només es realitzaren 4 obres que afectaren immobles que tenien més de 10 habitatges.⁵ Així, doncs, la primera construcció de certa importància que s'endegà al llarg de tot el període no va arribar fins a l'any 1957, quan la Caixa de Pensions va promoure l'edificació d'una illa sencera del barri de Ferreries amb un total de 73 nous habitatges.

A partir d'aquest moment comencen a sovintejar el nombre de

⁵ En tots aquests casos es tractà d'obres de reconstrucció d'edificacions malmeses per la guerra. Es tracta dels immobles propietat de Ma.D. Homedes al carrer St. Ildefons el 1940, amb 15 habitatges; el de Ma.T. Espuny a la pl. de l'Àngel el 1941, amb 12 habitatges; el de Ma.J. Hernández el 1944 al carrer Aranda-T. González, amb 15 habitatges i el de P. Alifonso el 1947 al carrer Montcada, amb 11 habitatges.

nous edificis amb un nombre significatiu d'habitatges, però sense una excessiva proliferació fins ea 1964, moment en què coincideixen tres edificis de més de 10 habitatges i un altre edifici més grandiós. En aquest cas es tracta de l'obra desenvolupada per Caixa Tarragona sobre el vell immoble de l'antic cinema Goya al carrer Cervantes, la qual va comportar la construcció d'un immoble amb dues fases, amb un total de 60 nous habitatges, a més d 'un hotel, una sala d'exposicions i diversos locals comercials.

La segona meitat dels anys seixanta i primers anys del decenni següent foren els que presentaren una major proliferació d'aquests permisos de mitjana i gran construcció, i és el 1968 el que en mostra un major nombre, any en què tot just es bastí l'edifici més grandiós de tots els que ho van fer en aquests quaranta anys -la torre de Tortosa al passeig de la Província de Ferreries- amb un total de 187 nou habitatges. Els altres dos edificis que superaren el centenar d'habitatges foren el complex Orleans, construït el 1973 sobre l'antic Col·legi de la Salle al carrer Despuig, amb un total de 173 nous habitatges i el darrer fou la primera fase de l'edifici que promogué P. Ferrer el 1974 sobre l'extrem meridional de l'avinguda de la Generalitat amb 102 habitatges, i que es completà el 1977 amb una segona fase amb altres 54 habitatges.

A partir de 1975 s'aprecià una gran davallada en l'aprovació d'aquest tipus de projectes fins a l'extrem que en l'últim any i mig només s'aprovà una obra amb un total de 49 habitatges. Es tracta de l'immoble que la immobiliària Fontibre aixecà a la plaça de l'estadi de Ferreries.

1.5. Els permisos segons el nombre d'habitatges per modalitat

Una de les dades més interessants que apareix en els expedients d'obres és el nombre d'habitatges que es van construir. Del total de 1.312 permisos d'obres sol·licitats, es van construir 4.179 nous habitatges (3,18 habitatges/immoble).

La distribució d'aquests habitatges no es produí, com es veurà en el subapartat següent, ni atenent a una mateixa tipologia constructiva, ni tampoc d'una manera regular per al conjunt de la ciutat, ni d'una manera similar en el temps.

En el quadre núm. 9 i en els gràfics 3.1 a 3.4 de l'apèndix s'aprecia com evolucionà la construcció, ampliació i reconstrucció dels habitatges. En primer lloc, cal veure la irregularitat en el nombre d'habitatges afectats, que experimentà un primer augment en els anys immediats a la guerra, per tornar a disminuir sensiblement al llarg dels anys cinquanta. La recuperació en el sector immobiliari no es produirà fins ben entrada la dècada dels seixanta, i assolirà el màxim l'any 1968, en què es van sol·licitar permisos per tal de construir 402 habitatges. A continuació, sobta el descens que es produeix fins l'any 1971 i un nou boom el 1973, en què s'assolí el màxim absolut amb 406 habitatges, per continuar estabilitzar-se la producció del mercat immobiliari.

Les condicions econòmiques de cada període es reflecteixen sobre el mercat immobiliari, ja que al llarg dels anys quaranta predominaren els permisos de reconstrucció amb un elevat nombre d'habitatges afectats. Així, en aquest decenni es concentraren el 92,52% d'aquesta mena de permisos que representaren actuacions sobre el 95,44% dels habitatges reconstruïts. La situació

QUADRE NÚM.9.ELS PERMISOS D'OBRA MAJOR SEGONS EL NOMBRE D'HABITATGES PER MODALITAT (1939-79).								
ANY	Ampliació	Nre. Hab.	Nova Constr.	Nre. Hab.	Reconstrucció	Nre. Hab.	TOTAL Perm.	TOTAL Habit.
1939	0	0	1	0	0	0	1	0
1940	4	4	10	15	5	17	19	36
1941	9	9	4	4	17	37	30	50
1942	4	5	11	6	11	36	26	47
1943	3	10	3	1	5	4	11	15
1944	9	19	9	5	6	22	24	46
1945	4	3	10	15	9	24	23	42
1946	9	17	12	13	18	38	39	68
1947	13	21	13	17	18	52	44	90
1948	10	20	19	21	6	15	35	56
1949	2	3	15	32	4	10	21	45
1950	6	10	11	29	0	0	17	39
1951	5	10	14	22	0	0	19	32
1952	7	3	10	11	2	0	19	14
1953	8	14	6	7	0	0	14	21
1954	5	4	9	1	0	0	14	5
1955	3	3	7	11	2	1	12	15
1956	6	10	3	2	0	0	9	12
1957	4	9	7	80	0	0	11	89
1958	8	9	21	82	2	2	31	93
1959	9	14	21	42	0	0	30	56
1960	11	14	16	20	1	1	28	35
1961	12	24	18	33	0	0	30	57
1962	13	13	18	49	0	0	31	62
1963	10	9	27	56	0	0	37	65
1964	20	21	30	147	0	0	50	168
1965	24	18	28	42	0	0	52	60
1966	28	42	36	142	0	0	64	184
1967	20	41	28	105	1	4	49	150
1968	27	34	34	368	0	0	61	402
1969	9	15	32	297	0	0	41	312
1970	17	34	28	146	0	0	45	180
1971	15	17	20	54	0	0	35	71
1972	16	15	27	217	0	0	43	232
1973	16	16	42	390	0	0	58	406
1974	6	14	40	185	0	0	46	199
1975	12	29	25	138	0	0	37	167
1976	9	9	25	158	0	0	34	167
1977	10	20	13	137	0	0	23	157
1978	14	17	19	117	0	0	33	134
1979	3	3	11	42	0	0	14	45
ASD	0	0	3	3	0	0	3	3
DENEGATS	11	10	38	42	0	0	49	52
TOTAL	431	612	774	3.304	107	263	1.312	4.179
		14,65%		79,06%		6,29%		100%

FONT: Elaboració pròpia a partir de les dades obtingudes en els permisos d'obres de l'AHCTE.

cèntrica de la majoria dels immobles es recull en el quocient de 2,54 habitatges/immoble, proporció lleugerament superior al conjunt d'aquesta tipologia de construcció (2,46 habitatges/expedient). Recordem que en el quadre núm. 1 podia veure's com aquesta mena d'obra representava una proporció superior a la meitat durant l'etapa 1940-47, però a partir d'aquesta data començava a disminuir de manera acusada.

Durant els primers anys de la postguerra també foren freqüents els expedients d'obres destinats a ampliar els immobles que hi havia, aprofitant que calia refer els edificis per haver sofert desperfectes lleus. Aquesta dada es consolida si es té en compte que tot i el baix quocient habitatge/immoble en aquesta tipologia constructiva (1,42 en total), durant aquests primers anys (1940-48), la proporció és lleugerament superior (1,66 habitatges/expedient). En la resta del període s'observa una major concentració d'aquest tipus d'obres durant els anys seixanta, i assoliren els màxims entre 1966-68, mentre que en el període de màxima construcció dels anys setanta, aquesta mena de permisos amb els habitatges corresponents es reduïren significativament tant en nombre absolut com relatiu. Així, per exemple, si l'any 1968 es construïren un bon nombre d'habitatges, una desena part d'aquests foren obres d'ampliació (10,37%), mentre que el 1973 aquesta proporció fou molt inferior (3,94%).

Com és obvi, la immensa majoria dels permisos sol·licitats i dels habitatges construïts eren referents a obres de nova planta (58,99% i 79,06%, respectivament). Tanmateix, la distribució dels uns i els altres no mostra una tendència uniforme, sinó que, com ja s'ha esmentat més amunt, durant els

anys quaranta no assoliren la majoria dels permisos d'obres i només ho feren d'una manera clara a les acaballes de la primera dècada i, sobretot, a partir de finals dels anys cinquanta (1958). Des d'aquest moment s'aprecia un augment en el nombre d'habitatges per expedient que al llarg del període és de 4,27 habitatges/expedient, durant la dècada dels seixanta és de 4,72 habitatges/expedient, mentre que en la dels setanta arriba fins als 6,34 habitatges/expedient.

1.6. Els permisos segons la superfície del solar

Una de les dades que serveix per fer-nos una idea més clara de les característiques del sector de la construcció al llarg d'aquest període és la superfície del solar a edificar i, sobretot, la de la superfície construïda, la qual s'estudia en el subapartat posterior. Això no obstant, cal tenir en compte que, a les periferies urbanes, la correspondència entre l'una i l'altra serà difícil d'apreciar.

Per tal d'analitzar amb major detall la superfície dels solars on es va construir al llarg d'aquests anys, hem establert un total de nou grups, a més del que inclou els EOPs que, malgrat ser aprovats, no recullen aquesta informació, el qual és poc representatiu, ja que aquesta circumstància només afecta a un total de 34 expedients, tal com es despren de les dades que mostra el quadre núm. 10.

En aquest quadre es pot apreciar com la superfície dels solars és molt dispersa, predominant les superfícies de mitjanes dimensions (100 a 500 m²) amb un 47,14% dels solars, mentre els que superen aquest llindar només arriben al 14,77%. La tercera

QUADRE NÚM. 10. ELS PERMISOS D'OBRA MAJOR SEGONS LA SUPERFÍCIE DEL SOLAR (1939-1979).											
ANY	<40 m	40-59 m	60-79 m	80-99 m	100-149 m	150-199 m	200-499 m	500- 999 m	> 1000 m	s.d.	TOTAL
1939	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
1940	1	1	2	0	3	2	5	1	0	4	19
1941	2	3	3	4	7	2	6	1	0	2	30
1942	1	5	2	5	4	2	4	2	0	1	26
1943	0	2	2	0	2	1	2	2	0	0	11
1944	1	4	4	3	1	1	4	4	0	2	24
1945	2	6	3	3	5	0	3	1	0	0	23
1946	1	2	9	6	10	3	8	0	0	0	39
1947	4	8	8	5	4	7	5	3	0	0	44
1948	3	2	2	8	8	5	5	2	0	0	35
1949	0	3	2	3	1	7	3	1	1	0	21
1950	1	4	3	2	3	2	2	0	0	0	17
1951	1	1	4	1	8	1	3	0	0	0	19
1952	1	1	5	0	6	2	1	2	0	1	19
1953	1	1	0	2	4	4	2	0	0	0	14
1954	2	1	4	2	1	0	4	0	0	0	14
1955	0	1	1	2	2	0	4	1	0	1	12
1956	1	1	1	0	2	0	2	1	0	1	9
1957	0	2	1	2	1	0	4	0	1	0	11
1958	3	4	4	3	6	0	9	0	0	2	31
1959	2	3	4	5	4	1	6	3	0	2	30
1960	3	3	4	4	6	1	4	1	2	0	28
1961	2	2	1	6	5	3	6	2	1	2	30
1962	2	0	4	4	5	4	7	3	0	2	31
1963	3	4	1	6	7	3	9	0	4	0	37
1964	5	1	7	2	15	5	9	1	4	1	50
1965	4	4	11	2	12	8	6	1	3	1	52
1966	3	2	6	6	12	13	12	4	6	0	64
1967	2	3	9	4	7	8	9	2	4	1	49
1968	1	7	4	11	6	5	18	2	4	3	61
1969	0	1	9	6	3	3	11	3	2	3	41
1970	1	3	2	6	8	3	9	5	6	2	45
1971	0	3	3	4	9	2	6	1	7	0	35
1972	0	2	4	3	8	4	11	2	9	0	43
1973	1	5	5	7	5	5	11	4	15	0	58
1974	1	0	0	3	4	3	11	3	20	1	46
1975	0	1	1	6	7	3	6	2	10	1	37
1976	2	0	1	2	10	0	9	5	5	0	34
1977	0	1	2	3	2	0	7	2	6	0	23
1978	0	1	2	3	7	5	8	1	6	0	33
1979	1	0	2	4	2	0	3	0	2	0	14
TOTAL	58	98	142	148	222	118	254	68	118	34	1260
	4,60%	7,78%	11,27%	11,75%	17,62%	9,36%	20,16%	5,40%	9,37%	2,70%	100%

FONT: Elaboració pròpia a partir de les dades obtingudes en el permisos d'obres de l'AHCTE

part restant (35,40%) són solars d'una superfície inferior als 100 m².

L'anàlisi pormenoritzada de l'evolució d'aquestes dades reflecteix un comportament força estable en els primers anys de l'estudi, degut a la diferent tipologia de les obres començades (ampliació, reconstrucció i nova construcció). Cap a finals dels anys quaranta comencen a ser més nombroses les de mitjanes dimensions, degut a que les obres de reconstrucció posteriors a la guerra són cada vegada menys habituals. Aquesta tendència es va veure interrompuda a principis de la següent dècada, coincidint amb la menor acitivitat del sector. La distribució torna a ser més homogènia a finals dels anys cinquanta i, a mesura que augmenta el dinamisme del sector, des de principis dels seixanta es va apreciànt la incorporació de superfícies de major tamany, en aquest cas degut a les noves construccions de blocs d'habitatges, circumstància que es torna a reproduir cap l'any 1969 i fins a la fi del període estudiat, en que el percentatge de solars de grans dimensions és més elevat, ara degut no només a la construcció dels grans blocs a la perifèria del continu urbà, sinó també a les construccions de segones residències i altres construccions a les diferents perifèries de la ciutat, particularment a l'oriental.

El solar de majors dimensions sobre el que es va portar a terme un projecte fou el sol·licitat per J. Duran Gimeno a principis de l'any 1978, per construir un magatzem amb un habitatge en un solar de 64.350 m² a l'entrada meridional de la ciutat. A considerable distància d'aquest solar cal esmentar-ne altres dos que superen els 30.000 m², referits a sengles

habitatges unifamiliars que la família J. Cabanes construï a l'extrem septentrional de la ciutat. A més d'aquestes construccions relacionades amb grans disponibilitats d'espais a les perifèries urbanes, la principal construcció sobre un solar de grans dimensions fou l'engegada per l'industrial J. Fabra a Ferreries, quan l'any 1963 inicià les obres d'explanació de la seva nova instal·lació industrial a Ferreries sobre un solar regular de 24.000 m². A continuació, en cinquè lloc d'aquesta relació, figura el magatzem que l'empresari del sector de materials per a la construcció F. Mayor, que l'any 1963 va iniciar unes obres per a un nou emplaçament del seu negoci a la Perifèria S.

1.7. Els permisos segons la superfície edificada

Una dada més relevant és la referent a la superfície edificada en cadascun dels permisos concedits. Els grups establerts foren els mateixos que els referits en el subapartat anterior, tot i que, en aquesta oportunitat, el nombre de permisos on aquesta dada no hi consta és més elevada (21,51%), especialment en els primers anys del període estudiat, ja que com es pot apreciar en el quadre núm. 11, a partir de 1948 i, sobretot, d'ençà l'any 1958, aquesta dada formava part de forma habitual dels EOP's.

A l'igual que succeïa en l'anàlisi de la superfície del solar, la immensa majoria dels permisos autoritzats ho foren per a obres de mitjanes dimensions (100-500 m²) amb un 39,52% dels permisos concedits, mentre que els altres dos grans apartats es repartiren prop d'una cinquena part de les obres cadascun, el

QUADRE NÚM. 11. ELS PERMISOS D'OBRA MAJOR SEGONS LA SUPERFÍCIE EDIFICADA (1939-1979)											
ANY	<40 m	40-59 m	60-79 m	80-99 m	100-149 m	150-199 m	200-499 m	500- 999 m	> 1000 m	s.d.	TOTAL
1939	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
1940	0	0	0	0	0	0	0	0	0	19	19
1941	0	1	1	0	2	1	4	0	0	21	30
1942	0	2	2	0	2	0	0	0	0	20	26
1943	0	1	2	1	0	2	1	0	0	4	11
1944	0	2	1	3	1	0	3	0	0	14	24
1945	1	1	1	0	2	0	0	0	0	18	23
1946	0	0	0	1	4	1	3	0	0	30	39
1947	0	0	0	0	3	3	6	0	0	32	44
1948	1	1	1	1	3	5	16	0	0	7	35
1949	0	0	0	1	2	2	3	8	2	3	21
1950	0	1	0	1	1	3	7	3	1	0	17
1951	0	1	2	0	1	0	3	0	0	12	19
1952	0	0	0	0	1	1	3	3	0	11	19
1953	1	0	0	3	2	1	1	0	0	6	14
1954	0	1	2	0	1	1	2	1	0	6	14
1955	0	0	1	1	1	2	2	1	0	4	12
1956	2	1	0	0	1	0	2	0	0	3	9
1957	0	1	1	0	2	0	3	0	0	4	11
1958	2	1	3	1	4	3	6	8	0	3	31
1959	2	2	1	3	3	2	7	5	0	6	30
1960	0	2	3	1	2	7	6	2	2	3	28
1961	4	0	3	5	1	3	5	4	3	2	30
1962	1	0	2	1	4	4	10	7	0	2	31
1963	2	1	1	4	5	4	6	6	2	6	37
1964	4	2	4	1	7	6	13	4	5	4	50
1965	2	6	8	6	11	2	8	2	5	2	52
1966	2	2	5	5	3	7	20	7	10	3	64
1967	1	1	2	5	6	6	10	10	4	3	49
1968	1	3	5	5	9	6	11	4	12	5	61
1969	0	1	4	4	6	1	9	1	12	3	41
1970	1	0	1	4	6	5	10	7	8	2	45
1971	1	4	4	4	5	3	4	5	4	1	35
1972	0	6	1	4	5	5	10	1	9	2	43
1973	0	4	5	6	8	3	10	8	9	5	58
1974	0	1	4	2	10	3	9	7	7	3	46
1975	0	1	2	2	7	4	12	5	4	0	37
1976	0	2	1	3	3	2	7	9	8	0	34
1977	1	0	2	2	2	4	3	2	7	0	23
1978	0	1	2	1	5	3	6	4	10	1	33
1979	0	0	0	0	3	3	5	2	1	0	14
TOTAL	29	53	77	81	144	108	246	126	125	271	1260
	2,30%	4,21%	6,11%	6,43%	11,43%	8,57%	19,52%	10,00%	9,92%	21,51%	100%

FONT: Elaboració pròpia a partir de les dades obtingudes en els permisos d'obres de l'AHCTE

19,05% les superfícies petites (inferiors a 100 m²) i 19,92% les de major tamany (superiors a 500 m²).

L'evolució d'aquestes dades que recull el quadre núm. 11 mostra un comportament similar al referit anteriorment de les superfícies dels solars, ja que en els primers anys s'observa un equilibri entre les construccions de petita i mitjana dimensió, mentre que a la segona meitat dels anys quaranta augmenta la proporció d'aquestes darreres en detriment de les primeres. Això no obstant, durant bona part dels anys cinquanta es torna a produir una situació d'equilibri que novament es torna a trencar en favor de les construccions de mitjana dimensió cap a l'any 1958 en que es produeix una recuperació del sector i aquesta tendència s'accentua al llarg dels primers anys seixanta en que comencen a sovintejar les construccions de grans tamany, degut a la construcció cada vegada més freqüent de blocs d'habitatges. Finalment, a partir de l'inici de la darrera dècada estudiada la proporcionalitat entre les mitjanes i les grans superfícies s'estabilitza com a conseqüència de l'estancament del sector i, inclús si es compara aquest quadre amb l'anterior, es pot veure com hi ha un major nombre de solars de majors dimensions que no pas superfícies construïdes de gran tamany, degut a l'elevat nombre de xalets i granges construïdes durant aquests anys.

Les superfícies edificades de majors dimensions foren totes elles de nova construcció i d'ús mixte comercial-residencial, llevat de la clínica de l'Aliança que ocupa el catorzè lloc quan a superfície edificada en aquests quaranta anys. L'actuació més sobresortint és la construcció de l'edifici "Orleans" per l'empresa FOCSA sobre l'antic col·legi de la Salle en el bell mig

de l'Eixample, ja que es construïren 173 habitatges amb un total de 28.898,30 m² construïts. Aquesta xifra, dobla la següent obra en superfície construïda que fou la promoguda pel comercial Pio Ferrer i G. Romero a l'Eixample del Temple el 1974 que en una primera fase de l'anomenada "casa rodona" a l'Eixample del Temple bastí 13.671,30 m² amb 102 habitatges, als quals cal afegir els 7.577,45 m² de la segona fase amb 54 nous habitatges construïts el 1977. En aquest mateix indret de l'Avinguda de la Generalitat a l'entrada meridional de la ciutat, es localitza una altra obra de grans dimensions coneguda com la "casa verda", on M. Galceran construï un edifici de set plantes amb 11.948,89 m².

La resta de construccions sobresortints per la superfície edificada tenen altres elements comuns, com són el tipus de construcció en blocs de 4-6 plantes, amb un nombre elevat d'habitatges i situats sobre els barris d'expansió moderna de la ciutat. Així al centre del barri de Ferreries s'hi troben tres edificis de considerables dimensions: l'edifici "Estadi" (13.028,81 m²) promogut per R. Bonfill a través de la immobiliària INDERSA el 1969 amb un total de 88 nous habitatges, l'edifici situat a la confluència de la mateixa Plaça de l'Estadi amb el carrer Ulldecona, promogut per la immobiliària FONTIBRE el 1978 amb 49 habitatges (11.768,82 m²) i, a escassa distància, l'edifici promogut pels germans Garcia Rodríguez l'any 1973 amb un total de 45 nous habitatges (6.580,25 m²).

A l'Eixample també s'impulsaren dues obres de gran transcendència urbanística. En primer lloc, sobresurt la construcció d'un hotel i un bloc amb 60 habitatges sobre el solar que ocupà l'antic cine Goya (10.367,91 m²), per part de la caixa

d'estalvis provincial de Tarragona l'any 1964. Sobre un edifici amb el mateix ús -l'antic cinema Coliseum-, uns quants anys més tard, el 1972, es concedí un permís a l'empresa RYCSA per tal d'aixecar un nou immoble amb 6.547,53 m² construïts per a locals comercials i 28 nous habitatges.

L'única excepció en la construcció d'edificis de grans dimensions no ubicat en aquests tres barris, el constitueix l'immoble del Patronat Obrer de la Sagrada Família al carrer de Mercaders del barri de la Catedral, on l'any 1973 es començà la construcció d'un edifici amb locals comercials, despatxos i 61 nous habitatges.

2. Els permisos per barris

2.1. Els permisos per barri segons la modalitat i el nombre d'habitatges

La immensa majoria dels habitatges que es construïren a la ciutat ho feren en tres àrees ben determinades com són Ferreries (27,20%), l'Eixample del Temple (21,79%) i l'Eixample (19,42%). Això vol dir que entre aquests tres barris concentraren més de les dues terceres parts de tots els habitatges construïts (68,41%). Tanmateix, com reflecteixen les darreres columnes del quadre núm. 12, la tipologia de les edificacions en aquests barris és diferent perquè, mentre a Ferreries i a l'Eixample del Temple, la disponibilitat de grans espais propicien una construcció extensa, a l'Eixample, la concentració urbana afavoreix una major construcció en vertical. L'indicador que reflecteix aquest fet és el quocient llicència d'obra/nombre d'habitatges.

De la resta de sectors de la ciutat, cap supera el 10% dels habitatges construïts, tot i que tant Sant Llàtzer com Remolins sí que superen aquesta proporció de permisos d'obra, la qual cosa voldrà dir que les construccions amb un caràcter residencial tenen un baix nombre d'habitatges i que hi ha nombroses llicències per a d'altres tipus d'ús del sòl.

El centre històric de la ciutat (Catedral, Pescadors i Santa Clara) manté una proporcionalitat entre permisos d'obra i habitatges construïts, atès el seu caràcter central i la tipologia de les edificacions que hi ha, on predominen els immobles en vertical d'escassa importància.

Per tal de perfilar amb més detall les característiques del permisos d'obres per barris, en el quadre núm. 12 i en la figura núm. 23 es presenten les dades corresponents al tipus de permís d'obra per barri, acompanyat del nombre d'habitatges corresponent. Amb aquestes dades també s'han elaborat els mapes 2.1, 2.2 i 2.3 de l'atlas, on s'aprecia de forma ben clara quina fou la dinàmica urbanística de cada àrea de la ciutat.

Les obres de reconstrucció afectaren el centre històric de la ciutat, tant en el sector de la Catedral com en el barri de Pescadors, però sobta també l'elevat nombre de permisos concedits en la zona de l'Eixample, ja que en el seu contorn es trobaven punts estratègics com el pont del tren i l'estació ferroviària, i cal tenir en compte la capacitat adquisitiva dels seus residents, que els permetia d'emprendre aquestes obres de millorament de les seves propietats. Més rellevant resulta l'elevat nombre d'expedients d'aquesta mena que afectaren el barri de Ferreries, però no es pot oblidar que els dos caps de

QUADRE NÚM. 12. ELS PERMISOS D'OBRA MAJOR PER BARRI, SEGONS EL TIPUS DE PERMIS I EL NOMBRE D'HABITATGES (1939-1979)														
Barrí	Ampliació	Nre. Habit.	Nova Cons.	Nre. Habit.	Reconstr.	Nre. Habit.	Denegats	Nre. Habit.	ASD	Nre. Habit.	TOTAL	% PERM.	Nre. Habit.	% Habit.
CATEDRAL	33	79	48	202	22	74	1	4	0	0	104	7,93	359	8,59
E. TEMPLE	53	65	115	850	5	7	0	0	0	0	173	13,18	922	22,06
EIXAMPLE	42	90	76	640	22	78	2	3	0	0	142	10,82	811	19,41
FERRERIES	81	79	156	1.032	23	21	4	2	2	2	266	20,28	1.136	27,18
PERIFÈRIA S	5	4	39	14	0	0	8	7	0	0	52	3,96	25	0,6
PERIFÈRIA W	1	0	9	4	0	0	1	1	0	0	11	0,84	5	0,12
PERIFÈRIA E	2	2	63	81	1	1	16	17	0	0	82	6,25	101	2,42
PERIFÈRIA N	1	0	5	3	0	0	7	7	1	1	14	1,07	11	0,26
PESCADORS	28	48	35	119	23	71	2	6	0	0	88	6,71	244	5,84
RASTRE	5	7	5	4	3	1	2	2	0	0	15	1,14	14	0,33
REMOLINS	88	135	74	129	5	5	2	0	0	0	169	12,88	270	6,46
ST. LLATZER	68	81	98	163	0	0	4	3	0	0	170	12,96	246	5,89
STA. CLARA	13	12	10	18	3	5	0	0	0	0	26	1,98	35	0,84
TOTAL	420	602	733	3.259	107	263	49	52	3	3	1.312	100	4.179	100
	32,01%	14,41%	55,87%	77,99%	8,16%	6,29%	3,73%	1,24%	0,23%	0,07%	100%		100%	

FONT: Elaboració pròpia a partir de les dades obtingudes en els permisos d'obres de l'AHCTE.

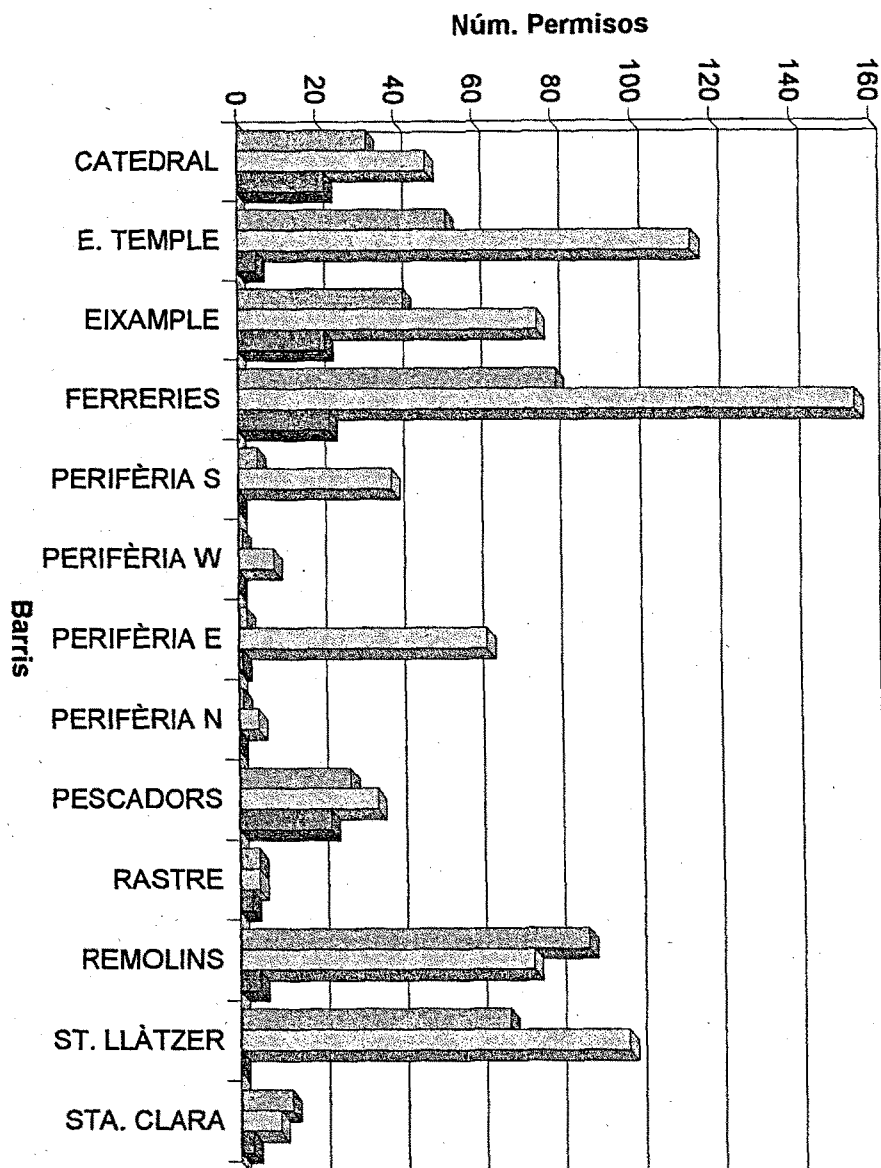
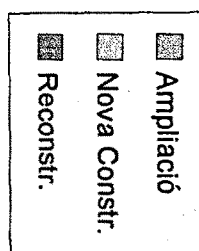

Fig. núm. 23. Els permisos d'obra major segons la seva modalitat per barris (1939-1979).

pont també es trobaven a l'altra riba del riu, així com els tallers Sales on durant una part del conflicte es produí armament. En aquest barri també s'aprecia una característica morfològica diferent de les altres parts de la ciutat, com és el baix quocient llicència d'obra/habitatges afectats, ja que si aquesta proporció és superior a 3 tant a la Catedral, com al barri dels Pescadors i a l'Eixample, mentre a Ferreries la proporció és 1:1, o sigui que es tracta d'immobles unifamiliars, ja sigui formant edificis aïllats o bé formant part d'una edificació entremitgeres.

Per contra, altres àrees que formaven part del continu urbà, com Remolins, el Rastre o Santa Clara no protagonitzaren tants expedients de reconstrucció perquè no es van veure tan afectades pel front bèl·lic i perquè la capacitat econòmica dels seus residents era més reduïda. També crida l'atenció que en tota l'extensió del barri de St. Llàtzer no s'impulsés cap expedient de reconstrucció.

Les ampliacions són obres que generalment afecten un immoble existent, normalment amb una estructura únicament de planta baixa o planta baixa i una planta elevada, i que els seus propietaris consideren oportú aixecar-ne una altra per tal d'ampliar l'espai residencial o per albergar un altre habitatge per una altra unitat familiar i, en alguns casos, se'n construeixen més per tal d'aportar més oferta al mercat immobiliari. La constatació d'aquesta situació està definida per l'elevat nombre de permisos inclosos en aquest epígraf i pel baix nombre d'habitatges que es van construir, la relació dels quals és d'1,43 habitatges per cada obra d'ampliació.

La distribució d'aquest tipus d'obra en el conjunt de la ciutat mostra unes situacions ben diferents. Aquesta tipologia d'obra representa una tercera part de les llicències concedides al llarg del període estudiat (32,01%), i certament aquesta proporció es manté en el centre històric i comercial de la ciutat, però la proporció varia ostensiblement a les àrees perifèriques i/o amb un caràcter més propi de residència de classes populars. Així, el primer tret significatiu és que el major nombre d'aquests permisos es dona en el barri de Remolins, però fins a l'extrem de representar més de la meitat (52,07%) del total de llicències concedides en aquest sector de la ciutat. Una situació semblant es troba al barri de Santa Clara, on aquesta modalitat d'obra representa la meitat exacta dels permisos concedits. En un punt intermedi es troba el barri de Sant Llàtzer, on aquest tipus d'obres representen el 40% dels permisos obtinguts.

El major nombre de permisos i d'habitatges construïts es troba dins de les noves construccions, i representen més de la meitat dels permisos (55,87%) i gairebé les quatre cinques parts dels habitatges afectats (78,04%). La proporció entre permís concedit/nombre d'habitatges construïts és de 4,45 habitatges/expedient.

La distribució d'aquests permisos sobre els diferents barris de la ciutat reflecteix situacions molt llunyanes entre si, tal com s'observa de forma detallada en els gràfics 4.1 a 4.11 de l'apèndix.

El centre neuràlgic econòmic i social, l'Eixample, es manté en la mitjana d'aquest tipus de permisos sobre el total, però la

mitjana de nous habitatges construïts per cada permís gairebé dobla la mitjana del conjunt de la ciutat, ja que és de 8,42 habitatges/llicència. Des del punt de vista absolut el major nombre de permisos de nova construcció s'atorgaren al barri de Ferreries a causa de la gran disponibilitat de sòl; en concret es construïren 1.032 habitatges, que representen el 31,67% de tots els construïts, i el nombre d'habitatges construïts s'acosta als 7 per obra (6,62 exactament).

Una situació semblant es reflecteix a l'Eixample del Temple on també es disposa d'uns espais molt amplis per urbanitzar, i la proporció és de 7,62 habitatges per immoble de nova construcció.

Per sota de la mitjana de gairebé 4,5 habitatges per cada obra de nova planta es troben les diferents parts de la ciutat històrica, tant el barri de la Catedral (4,21 habitatges/edifici), com el de Pescadors (3,40 habitatges/edifici). Però on aquestes diferències són més ostensibles és en el barris més perifèrics, cas de St. Llàtzer i Remolins (1,66 i 1,74 habitatges/edifici, respectivament), i en el barris interiors, com Sta. Clara i el Rastre (1,80 i 0,80 habitatges/edifici).

2.2. Els permisos per barri segons l'ús del sòl

Encara que anteriorment ens referíem a l'evolució dels permisos segons l'ús del sòl (quadre núm. 7), creiem que és força interessant presentar aquesta variable aplicada sobre el territori, tal com es reflecteix en els mapes 3.1 a 3.10 de l'atlas i en les sèries 5 i 6 dels gràfics de l'apèndix.

QUADRE NÚM. 13. ELS PERMISSOS D'OBRA MAJOR PER BARRI, SEGONS L'US DEL SÒL (1939-1979).														
Barri	Agrícola	Apar/Com	Com/Res	Comercial	Equipam.	Industrial	Magat/Res	Magatzem	Residencial	Serveis	T. CONC.	Denegats	ASD	TOTAL
CATEDRAL	0	0	7	2	0	3	12	5	71	3	103	1	0	104
E. TEMPLE	1	3	38	1	8	8	22	26	66	0	173	0	0	173
EIXAMPLE	0	1	22	1	5	3	9	9	74	16	140	2	0	142
FERRERIES	2	0	30	1	2	26	47	42	95	15	260	4	2	266
PERIFÈRIA S	11	0	0	1	0	3	3	14	10	2	44	8	0	52
PERIFÈRIA W	0	0	0	0	0	2	1	5	1	1	10	1	0	11
PERIFÈRIA E	0	0	1	0	1	0	2	0	62	0	66	16	0	82
PERIFÈRIA N	2	0	0	0	0	0	0	1	3	0	6	7	1	14
PESCADORS	0	0	15	3	0	3	2	4	57	2	86	2	0	88
RASTRE	0	0	0	0	1	0	1	1	10	0	13	2	0	15
REMOLINS	1	0	7	1	1	4	31	27	92	3	167	2	0	169
ST. LLATZER	10	0	5	0	0	5	21	29	96	0	166	4	0	170
STA. CLARA	0	0	1	0	0	0	2	1	22	0	26	0	0	26
TOTAL	27	4	126	10	18	57	153	164	659	42	1.260	49	3	1.312

FONT: Elaboració pròpia a partir de les dades obtingudes en els permisos d'obres de l'AHCTE.

Si analitzem detingudament les dades que presenta el quadre núm. 13, veurem com els 10 usos que hem distingit presenten unes característiques sensiblement diferents i ens permetran definir funcionalment les diverses àrees de la ciutat.

El primer bloc el dedicarem als que hem definit com a usos clarament econòmics: agrari, industrial i comercial. Com ja s'ha vist, el nombre de llicències per a construccions d'ús exclusiu agrícola o ramader datava dels darrers anys estudiats, però encara és més determinant la seva ubicació. La ciutat es troba immersa en una àrea d'una gran potencialitat agrària, però la superposició de les infraestructures viàries i, en aquest cas, de les infraestructures de reg, han dirigit l'expansió econòmica i, l'agrària entre elles, cap a uns sectors concrets de la ciutat. Aquest és el cas de l'entrada meridional de la ciutat (carretera C-235 a l'Aldea i connexió a la N-340 i A-7, a més del ferrocarril), on es troba el barri de St. Llàtzer i la que hem definit com a perifèria S, on entre totes dues apleguen les tres quartes parts de les llicències amb aquest ús (77,78%). Per contra, d'altres barris perifèrics i àrees perifèriques tenen una presència molt minsa en aquests ús, i especialment significativa és la mínima presència d'aquest tipus de permisos a l'extrem septentrional (Remolins i perifèria N), i al de ponent (Ferrerries i perifèria W), mentre que la perifèria oriental té unes característiques ben diferents, com ja s'ha esmentat.

L'activitat industrial va tenir un major dinamisme als anys seixanta i també es produí un elevat grau d'especialització, ja que en el barri de Ferrerries es concentren pràcticament la meitat de les llicències concedides en aquest apartat (44,61%). Les

raons d'aquesta localització preferent són la tradició, les disponibilitats espacials i les bones comunicacions de què gaudeix en relació amb el conjunt de la ciutat i a les poblacions veïnes. Unes característiques similars les presenta l'Eixample del Temple, però la proximitat al nucli central de la ciutat i la preferència per altres usos més rendibles fan que el nombre de permisos sigui més reduït (14,04%). Les altres àrees perifèriques, Sant Llàtzer i Remolins, malgrat presentar una àmplia oferta de sòl i unes relatives bones comunicacions, no han disposat de gaires instal·lacions industrials.

La ubicació dels establiments específicament comercials presenta una gran centralització, ja que l'àrea central, el barri de Pescadors, aplega el major nombre de les construccions destinades a aquest ús (36,36%). Això no obstant, la construcció mixta d'aparcaments i establiments comercials denota un canvi de localització en el si de la ciutat, ja que l'Eixample del Temple reuneix la majoria d'aquestes noves construccions que, de vegades, constitueixen la primera fase d'un projecte més ampli que hi afegirà noves plantes amb un ús residencial. Tot just, amb aquest major dinamisme comercial en els temps més recents, s'aprecia si es tenen en compte el nombre de permisos mixtos comercial/residencial, ja que juntament amb el sector comercial tradicional que correspondria en gran part al barri de Pescadors (11,90%) i l'Eixample (17,46%), però cada vegada més a les àrees amb una major expansió urbana, on Ferreries i l'Eixample del Temple reuneixen més de la meitat d'aquestes llicències (23,81% i 29,37%, respectivament).

El caràcter de centralitat es referma en la ubicació dels

equipaments i serveis. Els primers apareixen concentrats en les àrees més dinàmiques, que presenten un major creixement i que tenen unes majors disponibilitats de sòl i també una major demanda (equipaments escolars bàsicament). Per tant, no és estrany que entre els dos eixamples i Ferreries monopolitzin la seva localització (88,24%). Pel que fa als serveis -en tota la seva àmplia gamma: hoteleria, serveis financers, serveis de reparació, etc., també es troben altament agrupats a Ferreries i l'Eixample (72,09%) i, fins i tot, es pot distingir entre uns de més especialitzats en aquest darrer, mentre que a Ferreries tenen un caràcter menys específic.

Aquesta mateixa justificació és la que cal emprar per tal d'explicar la disposició sobre la ciutat dels permisos sol·licitats específicament per construir-hi magatzems, -els trets dels quals ja hem esmentat més amunt. És ben significatiu com el major nombre d'aquestes construccions es localitza a les àrees situades en els extrems de la ciutat que gaudeixen d'una petita indústria, comerç minorista, etc., i que són àrees amb predomini de la construcció en horitzontal per sobre de la vertical.

Aquestes causes són les que expliquen el gran nombre d'aquest tipus de construccions a Ferreries (25,61% del total), St. Llätzer (17,68%), Remolins (16,46%) i l'Eixample del Temple (14,02%). El tret més sobresortint, però, és el corresponent a la perifèria S, perllongament de St. Llätzer, en què no només hi ha un elevat nombre absolut d'aquest tipus de construcció (10,37%), sinó que representen prop d'una tercera part del total (28,81%) de permisos sol·licitats en aquest sector de la ciutat,

a causa que sota aquesta denominació s'amaguen petites construccions agràries o residencials que, en una primera fase, es limiten a "cobrir aigües".

La mateixa proporcionalitat apareix reflectida en l'ús mixt magatzem/residencial, on a la supremacia de Ferreries (30,72%) segueixen Remolins (20,26%), l'Eixample del Temple (14,38%) i St. Llàtzer (13,73%).

Les característiques específiques de cada barri també apareixen reflectides en el nombre de permisos residencials. Així, el primer que sorprèn és que hi hagi un equilibri tan marcat entre St. Llàtzer, Ferreries i Remolins (96, 95 i 92 permisos, respectivament). En principi, per tot el que hem dit fins ara, semblaria lògic que la riba dreta de la ciutat hagués gaudit del major nombre de construccions i d'habitatges -com així ha estat-, però la mateixa configuració allargada de la ciutat, tot seguint el curs del riu, afavoreix que els dos barris que delimiten la ciutat en els extrems septentrional i meridional gaudeixin de grans disponibilitats espacials, que han afavorit aquest elevat nombre de permisos d'obra. Tanmateix, els tipus d'obres i la seva excel·lència és diferent a la de Ferreries, la qual ofereix en el nucli central del barri una continuïtat constructiva amb la dels dos eixamples situats a la riba esquerra.

En un segon lloc, quant al nombre de permisos concedits -que no quant al nombre d'habitatges construïts (vegeu el quadre núm. 12)-, es troben els barris centrals de la ciutat: l'Eixample, la Catedral, l'Eixample del Temple i els Pescadors (de 74 a 56 permisos). Entre aquests es poden establir dues categories entre

els dos eixamples i el sector històric de la ciutat, els quals responen a dos models constructius diferents ja que en l'un prevalen les construccions en blocs de grans dimensions, de 4-6 plantes en unes àrees on hi ha grans espais per edificar, mentre que en el sector històric les obres són d'immobles entremetgeres de 3-4 plantes d'altura, i on l'oferta de sòl és molt limitada. En aquest grup també s'inclou la perifèria E amb 61 llicències, que representen l'absoluta majoria de la zona (96,83% dels permisos concedits i el 77,22% dels sol·licitats), encara que aquesta té unes característiques molt concretes, com una àrea periurbana de segona residència en la qual predominen els habitatges unifamiliars, situats al llarg de la carretera de la Simpàtica i de St. Josep de la Muntanya.

La resta de barris de la ciutat tenen una participació molt minoritària, tot i que tant Santa Clara com el Rastre tenen un predomini de les llicències residencials sobre el conjunt de les sol·licitades (84,62% i 76,92%, respectivament).

Quant als permisos denegats i arxivats (3,96% del total), destaca l'elevat nombre que van rebre aquesta catalogació a les diferents àrees perifèriques (61,54%). El major nombre absolut de permisos sol·licitats denegats es troba a la perifèria E, on una cinquena part no van tenir l'autorització definitiva (20,25%), com a conseqüència que moltes sol·licituds per a la construcció de xalets ho feren els anys setanta quan la cura per l'incompliment de la Llei del sòl fou un xic més rigorosa. Però on s'aplicà la normativa d'una manera més restrictiva fou a la perifèria N (perllongament de Remolins), on més de la meitat de les llicències sol·licitades no foren autoritzades (57,14%), tot

i tractar-se d'obres de reduïdes dimensions i que, majoritàriament, tractarien de millorar unes instal·lacions amb caràcter residencial ja existents en un medi agrari. De la resta de sectors de la ciutat, només l'Eixample del Temple i Sta. Clara no tenen cap sol·licitud denegada, si bé en cap sector del continu urbà es pot dir que n'hi hagués un nombre excessiu.

2.3. Els permisos per barri segons la superfície del solar

La dada referent a la superfície del solar és una de les que reflecteix amb major certesa les potencialitats constructives amb les que compten les diferents parts de la ciutat.

De l'anàlisi de les dades recollides en el quadre núm. 14 es despren una situació molt diferenciada entre els diferents barris, tal com reflecteix la sèrie 4 dels mapes inclosos en l'atlas. En primer lloc, la ciutat històrica presenta unes grans dificultats constructives perquè tot el seu espai ja està construït i la propietat acostuma a estar molt fragmentada, per aquesta raó les possibles obres de millora o l'enderrocament total o parcial i la posterior construcció de nova planta està plagada de dificultats de tot ordre. Als barris de la Catedral i de Pescadors on la meitat de les obres que s'hi portaren a terme es feren sobre solars que no arribaven als 100 m² (47,57 i 44,19%, respectivament). Però on aquesta situació s'agreuja de forma extraordinària és en els barris més marginals, com són el Rastre i Santa Clara, on aquesta proporció se situa en el 53,85% i 88,46%, xifres que indiquen clarament les dificultats constructives a la zona, a banda dels derivats de l'accessibilitat, la manca d'infraestructures bàsiques, etc., tot

QUADRE NÚM. 14. ELS PERMISSOS D'OBRA MAJOR SEGONS LA SUPERFÍCIE DEL SOLAR PER BARRI (1939-1979)												
Barri	< 40 m	40-59 m	60-79 m	80-99 m	100-149 m	150-199 m	200-499 m	500-999 m	> 1000m	s.d.	TOTAL	
CATEDRAL	6	14	11	18	19	12	12	6	2	3	103	
E. TEMPLE	1	8	15	7	28	14	72	17	4	7	173	
EIXAMPLE	6	6	4	12	21	16	44	12	12	7	140	
FERRERIES	16	9	12	27	53	34	58	16	30	5	260	
PERIFÈRIA E	0	1	5	8	2	3	7	2	35	3	66	
PERIFÈRIA N	0	0	1	0	0	0	0	2	3	0	6	
PERIFÈRIA S	0	0	3	1	5	0	15	3	16	1	44	
PERIFÈRIA W	1	0	1	0	0	0	2	0	5	1	10	
PESCADORS	6	12	11	9	17	13	11	3	0	4	86	
RASTRE	2	3	1	1	3	0	2	1	0	0	13	
REMOLINS	8	22	34	34	36	17	10	2	3	1	167	
ST. LLATZER	3	15	39	30	35	9	21	4	8	2	166	
STA. CLARA	9	8	5	1	3	0	0	0	0	0	26	
TOTAL	58	98	142	148	222	118	254	68	118	34	1260	

FONT: Elaboració pròpia a partir de les dades obtingudes en els permisos d'obres de l'AHCTE.

plegat contribueix a la degradació d'ambdues barriades.

Els solars de petites dimensions també són molt freqüents en els dos barris perifèrics de la ciutat, Remolins i Sant Llàtzer, amb un 58,68 i 52,41%, respectivament, tot i que en ambdós barris conviuen situacions pròpies de perifèries agràries, on juntament a uns habitatges amb un alt grau d'hacinament conviuen situacions de major disponibilitat espacial, tot i com es veu en aquest quadre, en ambdós barris les construccions sobre grans superfícies és pràcticament inapreciable, ja que només el 2,99% i el 7,93% dels permisos concedits ho foren sobre parcel·les de més de 500 m².

Les àrees d'eixample tenen una major disponibilitat d'espai, de manera que la immensa majoria de les construccions que van tenir lloc sobre aquests barris ho foren en parcel·les de mitjana dimensió (100-500 m²). Com sembla lògic l'àrea més cèntrica de la ciutat de la postguerra, l'Eixample, havia de tenir unes proporcions de solars de tamany mitjà i gran considerables, a l'igual que l'Eixample del Temple i Ferreries que comptaven amb grans disponibilitats espacials, de manera que pràcticament les tres quartes parts de tots els permisos atorgats en aquests barris ho foren en superfícies de més de 100 m² (78,04%, 74,99% i 73,46%).

Unes característiques molt diferents són les que es van suscitar a les quatre àrees perifèriques que hem distingit, tant pel seu nombre de permisos -al que ja ens hem referit-, com a les característiques edificatòries, que ara es defineixen amb major precisió. Lògicament les disponibilitats espacials aquí són òbvies i, per tant, més de la meitat dels permisos concedits a

cadascuna d'elles es realitza sobre solars que superen els 1.000 m², essent especialment notori el cas de la Perifèria E, ja que el seu percentatge (56,06%) encara s'hagués incrementat cas d'haver tingut en compte els permisos denegats (62,20%).

2.4. Els permisos segons la superfície edificada

Les dades de l'apartat anterior es complementen amb les referents a les de la superfície edificada. En les dades que recull el quadre núm. 15, cal recordar que hi ha una cinquena part dels permisos concedits en els quals no s'inclou aquesta dada, però, així i tot, entenem que aquesta situació afecta a tots els barris en la mateixa proporció i, per tant, no desvirtua la resta de dades.

La distribució de les superfícies edificades per barris mostra una situació similar a l'anteriorment referida per als solars, encara que amb alguna diferència significativa (veure els mapes 5.1 a 5.9 de l'atlas). En primer lloc, els barris de la ciutat històrica presenten un comportament ben diferent entre si, ja que mentre al barri de la Catedral són força nombroses les obres que afecten a superfícies reduïdes, en el cas de l'àrea més centrada del barri de Pescadors el nombre d'aquestes obres és força inferior a la mitjana de la ciutat i, a la vegada, el nombre d'obres que afectaren a més de 500 m² també supera àmpliament la mitjana de la ciutat. Una vegada més, la situació menys favorable la trobem en els barris interiors de la ciutat, el Rastre i Sta. Clara, on les obres de petites dimensions foren les més nombroses.

Els barris perifèrics a la ciutat històrica, Remolins i Sant

QUADRE NÚM. 15. ELS PERMISOS D'OBRA MAJOR SEGONS LA SUPERFÍCIE EDIFICADA PER BARRI (1939-1979)											
Barri	< 40 m	40-59 m	60-79 m	80-99 m	100-149 m	150-199 m	200-499 m	500-999 m	> 1.000m	s.d.	TOTAL
CATEDRAL	5	3	7	8	4	6	19	12	7	32	103
E. TEMPLE	1	4	9	6	20	9	42	18	34	30	173
EIXAMPLE	3	1	2	2	8	6	20	23	24	51	140
FERRERIES	7	6	11	14	21	22	52	34	35	58	260
PERIFÈRIA E	0	5	8	7	17	12	10	2	1	4	66
PERIFÈRIA N	0	0	1	0	2	1	1	1	0	0	6
PERIFÈRIA S	1	1	0	1	4	3	15	8	5	6	44
PERIFÈRIA W	1	0	1	0	1	0	2	1	3	1	10
PESCADORS	2	3	0	2	4	4	15	15	5	36	86
RASTRE	1	0	0	1	3	2	2	0	0	4	13
REMOLINS	2	16	14	15	20	25	33	5	4	33	167
ST. LLATZER	2	10	22	22	36	17	34	5	7	11	166
STA. CLARA	4	4	2	3	4	1	1	2	0	5	26
TOTAL	29	53	77	81	144	108	246	126	125	271	1260

FONT: Elaboració pròpia a partir de les dades obtingudes en els permisos d'obres de l'AHCTE.

Llàtzer, reflecteixen un comportament similar al d'aquests barris, ja que prop d'una tercera part de les seves obres no representaren més de 100 m² construïts (28,14% i 33,73%), mentre que el percentatge d'obres de major tamany no arriba al 10% del total (5,39 i 7,23%, respectivament).

Quant a les àrees d'expansió moderna de la ciutat tenen un comportament semblant, un reduït nombre de petites construccions -del 5,71 al 14,62%- i un d'elevat de grans dimensions -del 26,54 al 33,57%. Ara bé, el caràcter més popular de Ferreries i el més exclusiu de l'Eixample, també es reflecteixen en aquestes dades, ja que les diferències entre les unes i les altres són notòries (26,54 i 33,57%, respectivament). L'Eixample del Temple queda en una situació intermèdia entre ambdós (30,06%).

Finalment, les perifèries també mostren comportaments diferenciats, especialment entre les perifèries amb major dinamisme constructor -l'oriental i la meridional-, encara que és difícil establir diferenciacions degut tant a l'escàs nombre de llicències com, en molts casos, a la manca de dades. Això no obstant, cal remarcar que moltes de les construccions de la Perifèria E (zona de xalets a la carretera de la Simpàtica) mostren uns tamanyos petits i mitjans, ja sia perquè els projectes eren per a habitatges unifamiliars aparentment d'escassa entitat o perquè es presentaven projectes d'habitatges de grandària inferior a la real per tal de pagar menys impostos; a més, el nombre de construccions de gran tamany és molt baix. Per contra, la Perifèria S presenta construccions de major tamany degut a una major complexitat d'usos, tal com el ramader, l'emmagatzematge i l'industrial.

3. Els permisos per tipus de propietari

3.1. Els permisos per tipus de propietari segons l'any i el gènere

Els EOP distingeixen entre el nom de la persona que realitza la petició de la llicència d'obra i el propietari de l'immoble. La diferència és notòria i nosaltres hem considerat sempre aquesta segona dada, tot i que sabem que en algunes oportunitats referents a obres de certa categoria la compra/venda d'un edifici s'havia produït per tal de portar a terme alguna obra. Segurament, algunes d'aquestes referències són incompletes, ja sigui perquè hi manca algun titular o aquest apareix diluït en el nom d'una empresa o societat, però així i tot creiem que la seva anàlisi ens mostrarà alguna característica diferenciada segons el moment, el tipus d'obra, la seva situació, etc.

A l'hora de classificar els permisos d'obra segons els seus propietaris hem establert quatre grups. Els dos primers ho són en funció del gènere, mentre que el tercer que hem definit com a mixt inclou els permisos sol·licitats per particulars no individuals (consorts, germans o persones físiques, en què apareix més d'un nom); finalment, el grup d'altres abasta les llicències demanades per empreses de tota mena. Cal dir, però, que més endavant (en el capítol 13) analitzarem amb deteniment les principals actuacions d'aquests propietaris.

La primera particularitat a assenyalar és que els permisos d'obres són una competència masculina, tal com reflecteix el quadre núm. 16. Aquesta supremacia masculina en el període estudiat s'explica sobretot per una conjuntura en la qual el sexe masculí havia d'encarregar-se dels assumptes veritablement

QUADRE NÚM.16. EVOLUCIÓ DELS PERMISOS D'OBRA MAJOR SEGONS EL GÈNERE (1939-79)										
ANY	Homes	%	Dones	%	Mixtos	%	Altres	%	TOTAL	%
1939	1	0,12	0	0	0	0	0	0	1	0,07
1940	13	1,63	6	2,34	0	0	0	0	19	1,45
1941	25	3,13	5	1,95	0	0	0	0	30	2,29
1942	21	2,63	4	1,56	0	0	1	1,08	26	1,98
1943	10	1,25	1	0,39	0	0	0	0	11	0,84
1944	19	2,38	5	1,95	0	0	0	0	24	1,83
1945	14	1,75	9	3,52	0	0	0	0	23	1,75
1946	27	3,38	8	3,13	2	1,21	2	2,15	39	2,97
1947	26	3,26	14	5,47	3	1,82	1	1,08	44	3,35
1948	21	2,63	6	2,34	2	1,21	6	6,45	35	2,67
1949	8	1	4	1,56	7	4,24	2	2,15	21	1,6
1950	12	1,5	2	0,78	3	1,82	0	0	17	1,3
1951	11	1,38	6	2,34	2	1,21	0	0	19	1,45
1952	14	1,75	4	1,56	0	0	1	1,08	19	1,45
1953	11	1,38	2	0,78	1	0,61	0	0	14	1,07
1954	9	1,13	2	0,78	2	1,21	1	1,08	14	1,07
1955	5	0,63	5	1,95	1	0,61	1	1,08	12	0,91
1956	4	0,5	2	0,78	1	0,61	2	2,15	9	0,69
1957	6	0,75	3	1,17	0	0	2	2,15	11	0,84
1958	22	2,76	6	2,34	3	1,82	0	0	31	2,36
1959	20	2,51	7	2,74	2	1,21	1	1,08	30	2,29
1960	14	1,75	7	2,74	2	1,21	5	5,37	28	2,13
1961	20	2,51	6	2,34	3	1,82	1	1,08	30	2,29
1962	17	2,13	6	2,34	6	3,64	2	2,15	31	2,36
1963	20	2,51	10	3,91	4	2,42	3	3,22	37	2,82
1964	22	2,76	9	3,52	13	7,88	6	6,45	50	3,81
1965	24	3,01	11	4,3	13	7,88	4	4,3	52	3,96
1966	40	5,01	7	2,74	11	6,67	6	6,45	64	4,88
1967	29	3,63	10	3,91	6	3,64	4	4,3	49	3,73
1968	31	3,88	16	6,25	11	6,67	3	3,22	61	4,65
1969	23	2,88	6	2,34	11	6,67	1	1,08	41	3,12
1970	18	2,26	9	3,52	9	5,45	9	9,67	45	3,43
1971	25	3,13	4	1,56	5	3,03	1	1,08	35	2,67
1972	22	2,76	9	3,52	8	4,84	4	4,3	43	3,28
1973	37	4,64	10	3,91	5	3,03	6	6,45	58	4,42
1974	30	3,76	7	2,74	7	4,24	2	2,15	46	3,51
1975	22	2,76	7	2,74	4	2,42	4	4,3	37	2,82
1976	18	2,26	5	1,95	3	1,82	8	8,6	34	2,59
1977	15	1,88	4	1,56	4	2,42	0	0	23	1,75
1978	23	2,88	3	1,17	3	1,82	4	4,3	33	2,52
1979	9	1,13	3	1,17	2	1,21	0	0	14	1,07
Denegats	37	4,64	6	2,34	6	3,64	0	0	49	3,73
ASD	3	0,38	0	0	0	0	0	0	3	0,23
TOTAL	798	100	256	100	165	100	93	100	1.312	100
	60,82%		19,51%		12,58%		7,09%		100%	

FONT: Elaboració pròpia a partir de les dades obtingudes en els permisos de l'AHCTE.

importants, com és el de la construcció de la llar. Així, doncs, les sol·licituds masculines tripliquen les femenines (60,82 i 19,51%, respectivament), mentre que entre els altres dos epígrafs sumen una altra cinquena part de les peticions d'obres (12,58% les mixtes i 7,09% les altres).

L'evolució cronològica reflectida en el quadre núm. 16 mostra, contràriament al que es podia pressuposar, l'absència d'un comportament diferenciat en el temps, ja que en els primers decennis la participació femenina és proporcionalment més elevada que no a partir de mitjan anys seixanta, coincidint amb el boom constructor en què la participació relativa femenina és més minsa, mentre s'incrementen el nombre de llicències mixtes i la participació de les empreses del sector.

Analitzant detingudament aquestes mateixes dades i agrupant-les en períodes quinquennals (quadre núm. 17), s'aprecia com el període de la primera reconstrucció (1945-49), que com se sap afectà particularment el centre històric de la ciutat, hi hagué una major presència femenina significativa (16,02% davant la mitjana del 12,35% dels permisos sol·licitats). També lleugerament per sobre de la mitjana es va situar el nombre de permisos sol·licitats entre els anys 1960-64, mentre que a partir d'aquest moment la participació femenina sempre va estar per sota de la mitjana total.

Així, doncs, podem establir una primera conclusió parcial en el sentit que a mesura que la societat es desenvolupa -en aquest cas reflectit en les iniciatives urbanístiques endegades-, la participació de la dona es va reduint. L'explicació d'aquest comportament cal cercar-lo en l'augment dels permisos mixtos, o

QUADRE NÚM. 17. ELS PERMISOS DOBRA MAJOR PER ANTIGUITAT I SEGONS EL GÈNERE (1939-79).												
Antiguitat	Homes	%	Dones	%	Mixtos	%	Altres	%	TOTAL	%		
1939-1944	89	11,16	21	8,2	0	0	1	1,08	111	8,46		
1945-1949	96	12,03	41	16,02	14	8,48	11	11,83	162	12,35		
1950-1954	57	7,14	16	6,25	8	4,85	2	2,15	83	6,33		
1955-1959	57	7,14	23	8,99	7	4,24	6	6,45	93	7,09		
1960-1964	93	11,65	38	14,84	28	16,97	17	18,28	176	13,41		
1965-1969	147	18,42	50	19,53	52	31,51	18	19,35	267	20,35		
1970-1974	132	16,54	39	15,24	34	20,61	22	23,66	227	17,3		
1975-1979	87	10,9	22	8,59	16	9,7	16	17,2	141	10,75		
Denegats	37	4,64	6	2,34	6	3,64	0	0	49	3,73		
ASD	3	0,38	0	0	0	0	0	0	3	0,23		
TOTAL	798	100	256	100	165	100	93	100	1.312	100		

FONT: Elaboració pròpia a partir de les dades obtingudes en els permisos d'obres de l'AHCTE.

sigui que alguns permisos que anteriorment només demanaven les propietàries "tradicionals" ara ho fan acompanyades pels seus consorts, a causa segurament de la importància de l'obra.

Aquesta situació es veu d'una manera més clara si es tenen en compte el nombre no tan sols d'actuacions, sinó d'habitatges construïts, tal com s'estudia en el subapartat següent.

3.2. Els permisos per tipus de propietari i segons el nombre de llicències i habitatges construïts

Un dels aspectes més interessants del treball consistia a conèixer quins eren els veritables propietaris que varen generar el parc immobiliari durant el període estudiat. Per aconseguir-ho, vàrem ordenar els peticionaris de les llicències per ordre alfabètic i així vam poder esbrinar quin nombre d'actuacions van portar a terme cadascun d'ells. Cal dir, però, que la concentració és major que la que es recull en el quadre núm. 18, perquè en algunes ocasions algun propietari individual figura també en una operació conjunta o, d'altres vegades, pot actuar com a representant d'una empresa, o a títol particular.

En els expedients d'obra major figuren un total de 1.019 propietaris que al llarg d'aquests anys varen sol·licitar almenys una llicència d'obres. Com es preveia, la immensa majoria només ho féu en una oportunitat, 795 persones que representen el 78,02% de les peticions cursades. Per contra, només 59 persones individuals o físiques van presentar 3 o més sol·licituds que foren resoltes positivament i, si el llindar el situem en cinc permisos, el nombre és tan sols de 14 propietaris.

Tanmateix, la capacitat de cada segment de propietaris és

QUADRE NÚM. 18. ELS PERMISSOS D'OBRA MAJOR PEL NOMBRE DE LICÈNCIES I SEGONS EL GÈNERE (1939-1979).																									
Nre.Ll.	Homes	%	Habit.	%	Dones	%	Habit.	%	Mixtos	%	Habit.	%	Altres	%	Habit.	%	Altres	%	Habit.	%	TOTAL	%	Habit.	%	
1	456	75,75	744	35,79	180	82,19	375	71,29	122	84,72	479	73,13	37	68,52	519	56,47	795	78,02	2117	50,66					
2	63	10,47	279	13,42	29	13,24	93	17,68	12	8,33	98	14,96	9	16,67	149	16,21	113	11,09	619	14,81					
3	22	3,65	160	7,7	4	1,83	54	10,27	3	2,08	20	3,05	4	7,41	19	2,07	33	3,24	253	6,05					
4	10	1,66	255	12,27	0	0	0	0	1	0,7	52	7,94	1	1,85	0	0	12	1,17	307	7,35					
5	4	0,66	43	2,07	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1,85	0	0	5	0,49	43	1,03					
6	2	0,33	91	4,38	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0,2	91	2,18					
7	3	0,5	311	14,96	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1,85	0	0	4	0,39	537	12,85					
8	1	0,17	46	2,21	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0,1	46	1,1					
9	1	0,17	109	5,24	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0,1	109	2,61					
10	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1,85	0	0	0	0	2	0,05					
Deneg.	40	6,64	41	1,97	5	2,74	4	0,76	5	4,17	6	0,92	2	0	4	0,44	52	5,1	55	1,32					
TOTAL	602	100	2.079	100	218	100	526	100	143	100	655	100	56	100	919	100	1.019	100	4.179	100					
		59,08%				21,39%				14,03%				5,50%											
			49,75%								12,59%				15,67%										
															21,99%										100%

FONT: Elaboració pròpia a partir de les dades obtingudes en els permisos de l'ACHTE.

molt diferent, tal com es recull en les darreres columnes de l'esmentat quadre núm. 18. Així, les gairebé quatre cinques parts de propietaris que varen obtenir un permís d'obra només van construir la meitat del parc immobiliari (50,66%), mentre que aquell reduït nombre de propietaris que el van aconseguir a partir de les 3 llicències (5,79%) representen un percentatge molt significatiu del 33,21% d'habitatges i, si filem més prim, els habitatges construïts pels principals 14 propietaris (1,37%) en representen la cinquena part (19,82%).

La resta del quadre núm. 18 presenta de manera desagregada la distribució de les llicències d'obres d'acord amb el gènere del peticionari i amb les altres modalitats esmentades més amunt.

La primera dada remarcable és el volum d'activitat que concentren els propietaris masculins, tot i que la seva incidència en el mercat immobiliari és inferior a la que li correspondria proporcionalment (59,08% dels propietaris i 49,75% dels habitatges). Tanmateix, la presència en aquest epígraf de les empreses constructores de caràcter individual en aquest epígraf, incideixen en la desigual distribució dels habitatges entre aquests propietaris, ja que la presència dels grans constructors -juntament amb d'altres grans propietaris- es reflecteix entre els que van obtenir un elevat nombre de llicències. Aquestes empreses són: amb 5 llicències, F. Ferreres, F. Galceran, F. Prieto i J. Subirats Baiges; amb 6 llicències, E. Anguera, i A. Sabaté Jara; amb 7 llicències, J. Fabra, R. Roig i M. Galceran; amb 8 llicències, R. Bonet i amb 9 llicències, M. Franch.

Però on la situació es mostra més desequilibrada és en les

propietàries femenines, ja que la proporció entre els permisos i els habitatges es reduïx gairebé a la meitat (21,39% i 12,59%, respectivament); mentre que aquest equilibri sí que es dona entre els peticionaris mixtos i la seva incidència en el mercat (14,03% de participació en els edificis i 15,67% en els habitatges). A més, la participació de les dones i dels peticionaris mixtos (matrimonis i germans, fonamentalment) entre els grans propietaris són insignificants, ja que només 4 peticionaris de cada grup superaren les dues llicències d'obres.

Per últim, com és del tot lògic, les empreses i societats no individuals representen una participació absoluta menor en el mercat, però la seva pràctica els porta a una situació de domini del sector (5,50% dels permisos i 21,99% dels habitatges). D'entre les grans empreses, societats i particulars que van emprendre grans projectes, sobresurt el grup industrial Fabra que, com a tal, va obtenir 10 llicències d'obres per a les seves instal·lacions de l'avinguda de la Generalitat i, sobretot, la nova planta de Ferreries, on només figuren dos habitatges perquè es tracta d'una instal·lació industrial. La resta d'aquests propietaris seran analitzats en el capítol dotzè.

3.3. Els permisos per tipus de propietari segons el barri

La distribució dels permisos per gènere segons el barri presenta unes situacions molt dispars, tal com reflecteix el quadre núm. 19 i els quatre mapes de la sèrie sisena de l'atlas. Les àrees més dinàmiques, especialment Ferreries, reflecteixen el seu caràcter més professional ja que hi ha una elevada activitat empresarial i una menor propietat femenina. Una relació

QUADRE NÚM. 19. LES LICÈNCIES D'OBRA MAJOR PER BARRI I SEGONS EL GÈNERE (1939-1979).													
Barri	Hommes	%	Dones	%	Mixtos	%	Altres	%	Denegats	%	TOTAL	%	
CATEDRAL	61	8,04	21	8,4	15	9,43	6	6,45	1	1,92	104	7,93	
E. TEMPLE	110	14,51	22	8,8	22	13,84	14	15,05	0	0	168	12,8	
EIXAMPLE	76	10,02	32	12,8	17	10,69	15	16,13	2	3,85	142	10,82	
FERRERIES	154	20,32	40	16	33	20,75	33	35,48	6	11,54	266	20,27	
PERIFERIA E	40	5,28	9	3,6	14	8,81	1	1,08	16	30,77	80	6,1	
PERIFERIA N	3	0,4	1	0,4	2	1,26	0	0	8	15,38	14	1,07	
PERIFERIA S	39	5,15	3	1,2	3	1,89	6	6,45	8	15,38	59	4,5	
PERIFERIA W	6	0,79	2	0,8	0	0	2	2,15	1	1,92	11	0,84	
PESCADORS	42	5,54	24	9,6	18	11,32	2	2,15	2	3,85	88	6,71	
RASTRE	10	1,32	2	0,8	0	0	1	1,08	2	3,85	15	1,14	
REMOLINS	94	12,4	45	18	18	11,32	10	10,75	2	3,85	169	12,88	
ST. LLATZER	102	13,46	45	18	16	10,06	3	3,23	4	7,69	170	12,96	
STA. CLARA	21	2,77	4	1,6	1	0,63	0	0	0	0	26	1,98	
TOTAL	758	100	250	100	159	100	93	100	52	100	1.312	100	

FONT: Elaboració pròpia a partir de les dades obtingudes en els permisos d'obres de l'AHCTE.

semblant es pot establir a l'E. del Temple, mentre que la proporció existent a l'Eixample és més equitativa entre les diferents modalitats de propietat.

Els sectors centrals de la ciutat, com el barri de Pescadors i els dos ravals perifèrics (Sant Llàtzer i Remolins), molt més relacionats amb propietats heretades i en relació amb el medi rural, tenen una participació de la propietat femenina molt elevada, de manera que si la propietat masculina triplica la femenina en el conjunt de la ciutat, en aquests barris la relació és només 1,75 a Pescadors i 2,08 i 2,27 a Remolins i St. Llàtzer.

Per contra, les àrees perifèriques mostren un comportament diferenciat en funció de les seves característiques pròpies, així, l'oriental té un bon nombre de permisos mixtos, mentre que en la meridional són bàsicament masculins amb d'altres modalitats.

4. El preu del sòl edificat

En aquest apartat pretenem portar a terme una aproximació a l'evolució dels preus del sòl edificat, després de l'homogeneització dels preus recollits en els EOP's a pessetes de 1997.

Som conscients que molts dels preus que figuren en aquests expedients no responen a l'import final de les obres construïdes, -de la mateixa manera que succeeix en l'actualitat-, però el cert és que si que ens serveix com a element comparatiu entre els diferents permisos concedits en el període objecte d'estudi. Per tal de realitzar una anàlisi més aprofundida hem distingit fins a set grups, dels que entenem que, en pessetes de l'any 1997, els

tres primers (fins a 30.000 ptes/m²) fan referència a construccions de tipus econòmic, els dos intermitjos (de 30.000 a 50.000 ptes/m²) se situarien en standards normals, i a partir de les 50.000 ptes/m² i, sobretot, de les 100.000 ptes/m² ens referim a obres cares.

El nombre de les que superen aquesta darrera quantitat és un nombre reduït de 17 obres, de les que en sobresurten dues que arriben a ultrapassar les 500.000 ptes/m². La primera d'elles, la construcció d'una estació de servei a l'entrada meridional de la ciutat l'any 1971, té un caràcter excepcional perquè obviament la superfície edificada és escassa, mentre que la segona fa referència a una obra d'ús particular construïda per E. Valeiras a Ferreries l'any 1969 amb un total de 14 habitatges. A continuació hi figuren altres quatre obres que se situen entre les 200-300.000 ptes/m², una de les quals té un ús industrial, es tracta de l'ampliació de les indústries Fabra a Ferreries l'any 1978, i entre les 100-200.000 ptes/m² hi ha fins un total d'onze obres, entre les que sobresurt la construcció de l'església de Nra. Sra. dels Dolors a l'Eixample del Temple el 1967.

Finalment, volem assenyalar que en aquest apartat no hem inclòs aquells permisos que foren denegats o ajornats, per la qual cosa el nombre total de permisos amb els que treballem és només de 1.260. Cal esmentar, a més, que hi ha un important nombre de permisos, 334 en total que representen més d'una quarta part dels mateixos (26,51%), en els que aquesta dada fonamental no fou inclosa a les memòries dels projectes i tampoc fou reclamada des del negociat d'obres públiques.

4.1. L'evolució dels preus del sòl edificat

En l'anàlisi del preu del sòl edificat hem volgut fixar-nos, en primer lloc, en l'existència d'una evolució cronològica en l'import de les construccions, és a dir, si a mesura que anavem avançant en el temps es produïa un increment en el valor de les construccions.

Aquestes dades les hem recollit en el quadre núm. 20, on es pot apreciar com la immensa majoria de les obres portades a terme al llarg d'aquests anys s'inclourien en aquelles de tipus més econòmic, el 43,97% dels permisos concedits i el 59,87% dels permisos dels quals tenim dades. En la situació contrària, això és aquells permisos d'obres superiors a les 50.000 ptes/m², només representen el 8,21% dels permisos que contenen aquesta informació.

De les dades aquí recollides, sobresurt que la mitjana de la superfície edificada al llarg d'aquests quaranta anys se situa en les 36.944 ptes/m².

Les dades del període comprés entre 1939-1947 són poc definitòries donat el gran nombre de permisos que no reflecteixen aquesta dada. A partir d'aquest any i fins el moment de màxima construcció que comença l'any 1964, gairebé totes les obres s'inclouen dins dels grups de les més barates i intermèdies com a conseqüència de les dificultats econòmiques del període, i a partir d'aquest any fins el 1975 es quan s'aprecia un major pertatge d'obres més cares degut a la situació expansiva que es va viure entre aquestes dues dates, mentre que a partir d'aquest últim any la incidència de la crisi econòmica va invertir la tendència, tornant a uns valors similars als referits

QUADRE NUM. 20. L'EVOLUCIÓ DEL PREU DEL SÒL EDIFICAT, en ptes/m2 (1939-1979)									
ANY	< 10.000	10-20.000	20-30.000	30-40.000	40-50.000	50-100.000	>100.000	s.d.	TOTAL
1939	0	0	0	0	0	0	0	1	1
1940	0	1	0	0	1	0	0	17	19
1941	2	3	2	1	0	1	0	21	30
1942	2	2	1	0	1	0	0	20	26
1943	0	5	1	0	0	0	1	4	11
1944	4	1	3	2	0	0	0	14	24
1945	1	1	3	2	0	0	0	16	23
1946	0	5	2	0	2	0	0	30	39
1947	2	2	5	1	0	1	0	33	44
1948	8	5	10	3	0	1	2	6	35
1949	2	5	2	2	2	3	0	5	21
1950	4	4	4	0	2	0	0	3	17
1951	2	1	3	0	2	0	0	11	19
1952	0	5	3	0	0	0	0	11	19
1953	0	4	0	0	0	1	1	8	14
1954	2	5	0	1	0	0	0	6	14
1955	0	3	3	1	0	1	0	4	12
1956	0	1	0	2	1	0	0	5	9
1957	0	1	3	1	0	0	0	6	11
1958	0	16	3	2	2	1	0	6	30
1959	0	7	2	4	0	2	0	16	31
1960	5	9	2	2	0	3	0	7	28
1961	9	8	7	2	1	1	0	2	30
1962	7	6	5	3	1	0	0	9	31
1963	3	7	10	7	2	0	0	8	37
1964	3	11	16	8	1	1	1	9	50
1965	0	16	13	8	3	5	0	7	52
1966	0	7	28	12	4	6	0	7	64
1967	2	6	19	11	4	1	2	4	49
1968	1	7	21	11	5	5	0	11	61
1969	0	3	17	13	2	1	1	4	41
1970	0	9	7	18	7	2	0	2	45
1971	2	1	10	12	4	3	1	2	35
1972	2	4	16	10	6	2	1	2	43
1973	6	4	19	6	14	4	0	5	58
1974	5	2	4	19	5	4	2	5	46
1975	4	2	9	6	4	5	4	3	37
1976	2	4	13	6	7	2	0	0	34
1977	2	3	3	7	7	0	0	1	23
1978	2	3	6	15	1	2	1	3	33
1979	3	1	2	4	3	1	0	0	14
TOTAL	87	190	277	202	94	59	17	334	1260
	6,91%	15,08%	21,98%	16,03%	7,46%	4,68%	1,35%	26,51%	100%

FONT: Elaboració pròpia a partir de les dades obtingudes en els permisos d'obres de l'AHCTE.

per als primers anys seixanta.

Les obres més costoses de tot el període es corresponen bàsicament amb les ja esmentades en l'apartat de les majors superfícies edificades. Tanmateix, entre les onze construccions que superen els 200 milions de pessetes de 1997, sobresurt amb molta diferència l'obra protagonitzada per la caixa d'estalvis provincial al centre de l'Eixample. La relació es continua amb els blocs promoguts per P. Ferrer i G. Romero a l'E. del Temple i l'engegat per R. Bonfill a Ferreries. En aquest llistat, sobresurt l'escassa importància econòmica del principal immoble construït a la ciutat, ens referim a la "Torre de Tortosa" on tot i construir-se 187 habitatges, aquesta obra ocupa el vuitè lloc quant al pressupost total.

A l'igual que succeïa en la relació d'edificis de major superfície construïda, en aquesta oportunitat també destaca la construcció de la clínica de l'Aliança com el primer edifici d'ús no residencial en el volum de la inversió.

4.2. El preu del sòl edificat segons el tipus de permís

La distribució dels diferents tipus de permisos segons l'import de les obres que mostra el quadre núm. 21 reflecteix una situació força similar per als tres tipus de permisos distingits. Encara que, en primer lloc, cal esmentar que el nombre de permisos en que no s'inclogué aquesta dada es molt diferent en funció de la seva tipologia, ja que mentre a les obres de nova planta aquesta proporció representa només l'11,67%, a les d'ampliació aquesta proporció arriba al 21,41% i a les de reforma puja fins al 72,90%, per la qual cosa les obres incloses en

QUADRE NÚM. 21. EL PREU DEL SÒL EDIFICAT SEGONS EL TIPUS DE PERMÍS (1939-1979)				
Preu (ptes/m2)	Ampliació	Nova Construcció	Reconstrucció	TOTAL
<10.000	41	42	4	87
10-20.000	72	110	8	190
20-30.000	96	174	7	277
30-40.000	68	130	4	202
40-50.000	26	66	2	94
50-100.000	14	43	2	59
>100.000	4	11	2	17
s.d.	99	157	78	334
TOTAL	420	733	107	1260

FONT: Elaboració pròpia a partir de les dades obtingudes en els permisos d'obres de l'AHCTE.

aquest epígraf són de molt difícil comparació. Les raons d'aquesta absència són degudes tant el tipus d'obra en qüestió com a la manca de dades més elevada en els primers anys en que aquests permisos foren més nombrosos, tal com s'esmentava en l'apartat anterior.

En termes generals, s'observa com les obres d'un import baix són majoritàries i predominen tant entre les obres d'ampliació com entre les de nova planta (49,76% i 44,47% d'entre els permisos que compten amb el pressupost), mentre que les catalogades com a més cares tenen un caràcter minoritari, especialment entre les primeres, tal com ho reflecteixen els percentatges del 5,61 i 9,34%, respectivament. Així doncs, com sembla lògic el major percentatge d'obres d'un cost més elevat es troben entre les de nova construcció, tot i que, atenent només a l'import de les mateixes, no es poden establir grans diferències entre les unes i les altres.

Les dades concretes reflecteixen que l'import d'un metre quadrat en funció de la tipologia del permís concedit no presenta situacions contrastables, ja que mentre la mitjana se situa en les 33.489 ptes/m² entre les obres d'ampliació, puja a 38.872 ptes/m² en les construccions de nova planta i, curiosament, el valor més elevat és troba entre les obres de reforma amb 40.345 ptes/m².

4.3. El preu del sòl edificat per barris

Una de les dades més interessants que a priori es podien obtenir del nostre treball era la diferenciació de l'espai interior de la ciutat. I si amb les dades que hem tingut

QUADRE NÚM. 22. ELS PREU DEL SÒL PER BARRIS, en ptes/m ² (1939-1979)												
Barri	< 10.000	10-20.000	20-30.000	30-40.000	40-50.000	50-100.000	>100.000	s.d.	TOTAL	Preu mitg		
CATEDRAL	6	16	23	12	3	1	0	42	103	29.508		
E. TEMPLE	8	35	38	33	16	7	2	34	173	36.258		
EIXAMPLE	3	9	20	26	10	7	4	61	140	46.202		
FERRERIES	12	34	52	49	23	12	4	74	260	37.364		
PERIFÈRIA E	5	2	12	17	14	10	0	6	66	47.167		
PERIFÈRIA N	2	0	1	1	2	0	0	0	6	31.667		
PERIFÈRIA S	14	8	8	3	1	1	1	8	44	26.667		
PERIFÈRIA W	1	2	2	1	1	0	0	3	10	28.571		
PESCADORS	7	9	7	11	5	8	1	38	86	43.750		
RASTRE	1	3	2	1	1	1	0	4	13	35.556		
REMOLINS	13	25	51	22	8	6	2	40	167	34.173		
ST. LLATZER	13	41	54	26	9	6	1	16	166	33.067		
STA. CLARA	2	7	7	0	1	0	1	8	26	31.667		
TOTAL	87	191	277	202	94	59	16	334	1260	36.994		

FONT: Elaboració pròpia a partir de les dades obtingudes en els permisos d'obres de l'AHCTE.

oportunitat d'elaborar fins aquí els espais quedaven ja suficientment delimitats, el cert és que amb les dades que reflecteixen el quadre núm. 22, els mapes 7.1 a 7.6 de l'atlas i especialment el mapa 7.7, aquesta diferenciació queda molt refermada.

Com sembla lògic, el sector històric de la ciutat és el que presenta uns preus més econòmics, com a conseqüència de ser l'àrea més envellida de la ciutat, de presentar grans dificultats de comunicació amb les àrees d'expansió urbanes, de comptar amb escassos equipaments, a més de tenir una menor oferta de sòl urbanitzable. Així doncs, la menor vàlua de la superfície edificada es troba en el sector central de la ciutat històrica, en torn de la Catedral amb menys de 30.000 ptes/m² on només quatre projectes van superar les 50.000 ptes/m². Una situació similar es troba en el barri de Santa Clara amb una mitjana de 31.667 ptes/m², on tan sols dos actuacions van superar la consideració d'obres barates. El barri del Rastre mostra uns valors més elevats (35.556 ptes/m²), tot i que el menor volum de permisos concedits fa més difícil establir línies d'anàlisi.

Ben diferent és la situació viscuda al barri de Pescadors, on la seva característica de major centralitat, de major accessibilitat, d'àrea remodelada, d'àrea comercial tradicional, de major disponibilitat de gran nombre de serveis centrals i d'equipaments, etc., han contribuït a encarir la superfície construïda, de manera que aquesta és la tercera àrea més cara de tot el conjunt de la ciutat (43.750 ptes/m²), només superada per l'Eixample i per la seva àrea perifèrica (Perifèria E).

Els ravals perifèrics de Remolins i Sant Llàtzer també es

troben lleugerament per sota de la mitjana de la ciutat (34.000 i 33.000 ptes/m²), però en aquest cas sembla primar més la proximitat al continu urbà que no la major disponibilitat de sòl, circumstància que segurament avui canviaria gràcies entre altres factors a la difusió dels mitjans de locomoció privats.

Les àrees de creixement modern de la ciutat mostren dues situacions perfectament diferenciades, de manera que les característiques constructives de l'Eixample del Temple i de Ferreries són força similars, tant per la disponibilitat de sòl, com per la proximitat i accessibilitat al sector central i per l'ús del sòl; mentre que les característiques de l'Eixample pròpiament dit, difereixen d'aquelles en allò que fa al sòl lliure com al seu ús, i això queda reflectit en la diferent vàlua de la superfície construïda d'un indret a l'altre de la ciutat, 36-37.000 ptes/m² en els primers per 46.000 ptes/m² a l'Eixample, xifra que representa una mitjana superior al 25% del terme mig de la ciutat.

L'àmbit territorial on queden magnificades aquestes diferències és a les àrees perifèriques, ja que, com s'ha dit més amunt, cadascuna d'elles reflecteix unes característiques ben diferents. Així, si deixem de banda tant la Perifèria N com l'W per raó de l'escàs nombre de permisos de que foren objecte, ens trobem com la Perifèria S és l'àrea més econòmica de tota la ciutat al llarg del període estudiat (26.667 ptes/m²), degut a la gran disponibilitat d'espai i als usos no residencials de les construccions, circumstància, que tot i que perdurar en l'actualitat s'haurà modificat a l'alça per la major competència entre els empresaris de serveis, amb la introducció de nous usos

com els hipermercats i els concessionaris d'automòbils. A més, esperem que aquesta competència per gaudir del millor emplaçament augmenti quan entri en funcionament la tan sol·licitada autovia a l'Aldea. Per la seva banda, la Perifèria oriental està caracteritzada per un ús marcadament de segona residència, per la qual no és gens estrany que els preus siguin els més elevats de tota la ciutat (47.167 ptes/m²).

4.4. El preu del sòl edificat segons el seu ús

La diferent importància donada al sòl en funció de la seva utilització, fa que l'anàlisi dels preus segons el seu ús presente grans diferències, tal com queda palès en el quadre núm. 23.

En primer lloc, cal ressaltar que la incidència tan elevada dels permisos d'obres destinats a ús residencial, influeixen de forma determinant en el preu mitjà del sòl edificat (37.149 ptes/m² i 36.944 ptes/m², respectivament).

Els altres usos majoritaris també s'acosten a aquestes quantitats, encara que sorpren el fet que les construccions que tenen un ús de magatzem o mixte de magatzem/residencial tinguin un import més elevat que el purament residencial (39-40.000 ptes/m²). L'explicació d'aquesta situació cal buscar-la en el caràcter familiar que tenen moltes d'aquestes construccions, on la tipologia edificativa amb predomini d'edificis de més d'una altura obliga a la construcció de més d'un forjat, així com que el menor nombre d'habitatges encareix el preu total de la construcció i que alguns d'aquests magatzems són construccions pròpiament residencials en una primera fase i, posteriorment, es

QUADRE NUM. 23. EL PREU DEL SÒL EDIFICAT SEGONS EL SEU US, en ptes/m ² (1939-1979)										
Us sòl	<10.000	10-20.000	20-30.000	30-40.000	40-50.000	50-100.000	>100.000	s.d.	TOTAL	Preu mig
AGRICOLA	12	9	1	0	0	0	0	5	27	15.000
APAR/RESID.	1	1	0	1	0	0	1	0	4	55.000
COMER/RESID.	2	4	21	38	19	9	3	30	126	47.396
COMERCIAL	0	2	2	3	1	1	0	1	10	34.444
EQUIPAMENT	1	0	0	3	3	3	1	7	18	66.364
INDUSTRIAL	4	8	5	7	4	3	1	25	57	40.000
MAGAT/RESID.	4	16	49	39	18	7	2	18	153	39.185
MAGATZEM	23	55	45	3	2	4	0	32	164	40.152
RESIDENCIAL	38	91	144	107	46	29	8	196	659	37.149
SERVEIS	2	4	10	1	1	3	1	20	42	52.222
TOTAL	87	190	277	202	94	59	17	334	1260	36.944

FONT: Elaboració pròpia a partir de les dades obtingudes en els permisos d'obres de l'AHCTE.

reconverteixen en altres usos, com els de garatge, comerç o magatzem, tal com figura en la llicència d'obres. En aquest mateix grup es troba l'ús mixte comercial/residencial que gaudeix d'un preu molt més elevat (47.000 ptes/m²) degut a l'apreciació d'aquest ús mixte, a la situació de la majoria d'aquests edificis i a que, en molts casos, es tracta d'obres de nova planta, on aquest ús comercial es converteix en un valor afegit a l'edificació.

Pel que respecta als usos pròpiament econòmics es pot establir una clara categorització, encara que sempre s'han de tenir en compte les múltiples diferenciacions que agrupacions tan àmplies inclouen. Així, l'ús industrial mig se situa en les 40.152 ptes/m², és a dir, per damunt del valor de l'ús residencial, però cal no oblidar que la majoria de construccions industrials són de major entitat i de nova planta, mentre que entre les residencials n'hi ha de condició molt diferent. Quelcom similar succeeix amb les construccions destinades a serveis i equipaments on la mitjana se situa en les 52.222 i 66.364 ptes/m² en cadascuna d'elles.

Per últim, els usos més econòmics es troben en el sector primari, on la mitjana se situa en les 15.000 ptes/m², degut a la menor capitalització del sector i a la seva localització preferent en la perifèria meridional amb gran disponibilitat de sòl.

5. Els permisos d'obra major segons la seva documentació

Sobre la documentació que es troba amb caràcter general a cadascun dels EOP es pot observar el resum del quadre núm. 24.

A l'esmentat quadre s'han reflectit les dades corresponents a la tipologia de les obres endegades, però ara s'assenyala la documentació de què van acompanyats tots els expedients. En general, es pot afirmar que tots els expedients apareixen degudament emplenats, ja que la quantitat que no inclou la memòria del projecte o bé els plànols és molt minoritària (2,74% en les memòries i la meitat en els plànols, 1,29%).

Quant a la tipologia de les obres (reconstrucció, ampliació o nova construcció) no es pot apreciar cap mena de característica especial, si bé és ressenyable en nombres absoluts el nombre de memòries que manquen entre les obres de nova planta (un total de 23, que representen un exigü 2,97%) i, dins d'aquestes, les dades relatives encara són més elevades entre els permisos denegats (5,26%).

Des del punt de vista cronològic només cal ressenyar una certa acumulació de permisos incomplets entre finals dels anys cinquanta i primers dels seixanta, que fou l'any en què s'assolí un major nombre de documentació, amb mancances el 1962, amb prop de la desena part dels permisos sol·licitats (9,68%). Per contra, a mesura que avancem en el període estudiat i, concretament des de l'any 1968, no s'observa cap demanda de llicència d'obra que no tingui l'expedient ben emplenat des del punt de vista tècnic.

QUADRE NUM.24.ELS PERMISOS D'OBRA MAJOR SEGONS LA SEVA DOCUMENTACIÓ (1939-1979)																	
ANY	AMPLIACIÓ				NOVA CONSTR				REC				TOT				
	PLAN		MEMI		PLAN		MEMI		PLAN		MEMI		PLAN		MEMI		
	SI	NO	SI	NO	SI	NO	SI	NO	SI	NO	SI	NO	SI	NO	SI	NO	
1939	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	1	
1940	1	3	2	2	10	0	5	5	4	1	4	1	15	4	11	8	
1941	9	0	8	1	4	0	4	0	15	2	15	2	28	2	27	3	
1942	4	0	3	1	11	0	11	0	11	0	11	0	26	0	25	1	
1943	3	0	3	0	3	0	3	0	5	0	5	0	11	0	11	0	
1944	9	0	9	0	9	0	9	0	6	0	6	0	24	0	24	0	
1945	4	0	4	0	10	0	10	0	9	0	9	0	23	0	23	0	
1946	9	0	9	0	12	0	12	0	18	0	18	0	39	0	39	0	
1947	13	0	13	0	13	0	13	0	18	0	18	0	44	0	44	0	
1948	10	0	10	0	19	0	18	1	6	0	6	0	35	0	34	1	
1949	2	0	2	0	15	0	14	1	4	0	4	0	21	0	20	1	
1950	6	0	6	0	11	0	11	0	0	0	0	0	17	0	17	0	
1951	5	0	5	0	14	0	14	0	0	0	0	0	19	0	19	0	
1952	7	0	7	0	10	0	10	0	2	0	2	0	19	0	19	0	
1953	8	0	8	0	6	0	6	0	0	0	0	0	14	0	14	0	
1954	5	0	4	1	9	0	8	1	0	0	0	0	14	0	12	2	
1955	3	0	3	0	7	0	7	0	2	0	2	0	12	0	12	0	
1956	5	1	5	1	3	0	3	0	0	0	0	0	8	1	8	1	
1957	4	0	4	0	7	0	7	0	0	0	0	0	11	0	11	0	
1958	8	0	8	0	21	0	21	0	2	0	2	0	31	0	31	0	
1959	8	1	8	1	21	0	20	1	0	0	0	0	29	1	28	2	
1960	11	0	11	0	16	0	16	0	1	0	1	0	28	0	28	0	
1961	12	0	12	0	17	1	17	1	0	0	0	0	29	1	29	1	
1962	13	0	13	0	17	1	15	3	0	0	0	0	30	1	28	3	
1963	10	0	9	1	26	1	25	2	0	0	0	0	36	1	34	3	
1964	20	0	20	0	29	1	29	1	0	0	0	0	49	1	49	1	
1965	24	0	24	0	28	0	28	0	0	0	0	0	52	0	52	0	
1966	28	0	27	1	36	0	35	1	0	0	0	0	64	0	62	2	
1967	20	0	20	0	28	0	28	0	1	0	1	0	49	0	49	0	
1968	27	0	27	0	33	1	32	2	0	0	0	0	60	1	59	2	
1969	9	0	9	0	32	0	32	0	0	0	0	0	41	0	41	0	
1970	17	0	17	0	28	0	28	0	0	0	0	0	45	0	45	0	
1971	15	0	15	0	20	0	20	0	0	0	0	0	35	0	35	0	
1972	16	0	16	0	27	0	27	0	0	0	0	0	43	0	43	0	
1973	16	0	16	0	42	0	42	0	0	0	0	0	58	0	58	0	
1974	6	0	6	0	40	0	40	0	0	0	0	0	46	0	46	0	
1975	12	0	12	0	25	0	25	0	0	0	0	0	37	0	37	0	
1976	9	0	9	0	25	0	25	0	0	0	0	0	34	0	34	0	
1977	10	0	10	0	13	0	13	0	0	0	0	0	23	0	23	0	
1978	14	0	14	0	19	0	19	0	0	0	0	0	33	0	33	0	
1979	3	0	3	0	11	0	11	0	0	0	0	0	14	0	14	0	
ASD	0	0	0	0	2	1	2	1	0	0	0	0	2	1	2	1	
DENE	10	1	10	1	36	2	36	2	0	0	0	0	46	3	46	3	
TOTAL	425	6	421	10	766	8	751	23	104	3	104	3	1295	17	1.276	36	

FONT: Elaboració pròpia a partir dels permisos d'obres de l'AHCTE.

CAPÍTOL 11. L'ACTUACIÓ DELS PRINCIPALS ARQUITECTES

1. Els autors dels projectes d'obres

En aquest capítol s'estudien els autors dels projectes d'obres en els seus aspectes quantitativs i qualitativs. En total van intervenir un total de 69 tècnics superiors, la majoria dels quals eren arquitectes, encara que no tots tenien aquesta intitolació, perquè hi ha d'altres tipus de tècnics que també podien signar els projectes referents a activitats agràries o industrials.

Així i tot, la majoria foren arquitectes i són aquests titulats els que analitzem en aquest capítol, sobretot pel que fa referència al nombre de projectes que van dissenyar i portar a la pràctica, el període durant el qual van desenvolupar la seva tasca, en quins barris van treballar de manera preferent, els tècnics amb qui van col·laborar més freqüentment i el nombre d'habitatges que van construir. El llistat exhaustiu d'aquests tècnics que van signar els projectes analitzats apareix recollit a la fi d'aquest capítol en el quadre annex núm. 3 i en l'apèndix núm. 2.

En el procés de creació de ciutat també hi té un protagonisme destacat la figura de l'arquitecte municipal. Al llarg d'aquests anys aquest càrrec fou ocupat bàsicament per dues persones, A. Bartlett Zaldivar i F. Llorca Mestre, el primer durant la dècada dels quaranta i dels cinquanta i el segon durant els anys seixanta i fins al 1972. En aquesta data el càrrec fou ocupat per F. Riocabo Vázquez i quan aquest deixà el càrrec (1980), aquest va romandre vacant -ocupat interinament pels

aparelladors D.V. Fortuño i J. Quince- fins que l'ocupà l'actual arquitecte F. Peralta Puig (1982).¹

1.1. Els arquitectes cabdals

Si atenem al nombre de projectes, els arquitectes que defineixen el procés de construcció de la ciutat al llarg d'aquests quaranta anys els podem limitar a un nombre màxim de quatre, que són els que van subscriure més de 100 projectes cadascun, de manera que entre F. Llorca (299 projectes), A. Bartlett (267 projectes), F. Ubach (210 projectes) i A. Carbó (110 projectes) representen més de les 2/3 parts del total de permisos d'obres atorgats (67,53% del total) i un xic més si es tenen en compte aquells permisos en què no figura el nom de l'autor (71,10%).

Aquests quatre tècnics responen a dos períodes ben diferenciats. De manera que podem establir una primera etapa que aniria des de les acaballes de la guerra fins a principis dels anys seixanta, i es pot concretar la data en l'any 1964 quan s'aprovà el primer PGOU de Tortosa i Roquetes; i una segona etapa que s'estendria des d'aquesta data fins a la fi del període objecte d'estudi, és a dir, 1964-1979. Cal dir, tanmateix, que sobre el paper l'obra d'algun d'aquests arquitectes apareix més difuminada.

El tècnic que limita a la perfecció aquests dos períodes fou l'arquitecte municipal Agustín Bartlett Zaldivar, el qual signà la major part dels projectes d'obres que es presentaren entre

¹ Ens hauria agradat oferir una relació més exhaustiva, però a l'Ajuntament no hem trobat la documentació necessària per fer-ho.

1941 i 1963. L'altre tècnic que hi va participar activament al llarg d'aquest període fou F. Ubach. Durant aquesta primera etapa, els arquitectes que hi van participar d'una manera secundària foren J.Ma. Franquet (73 projectes), R. Sancho (56 projectes) i J. Peña (18 projectes).

La segona etapa (1964-1979) fou caracteritzada per l'activitat del també arquitecte municipal F. Llorca, el qual actua amb caràcter gairebé únic durant gran part dels anys seixanta. Només als anys setanta, i coincidint amb la gran etapa constructora, apareixeran una sèrie d'arquitectes locals que també tindran una actuació destacada en aquests anys. Aquest és el cas d'A. Carbó (110 projectes) que acabarà substituint F. Llorca com a arquitecte municipal, F. March (47 projectes), F.J. Martí (37 projectes) i J.M. Gaya (32 projectes).

En resum, es pot veure com aquesta desena de tècnics representen el 87,58% de tots els projectes subscrits en aquests quaranta anys o el 92,22% dels projectes signats.

A banda dels tècnics que van subscriure un major nombre de permisos d'obres, també cal destacar aquells tècnics que per ser de fora o pertànyer a una empresa van signar un nombre molt més limitat de projectes, però la importància dels quals és rellevant, ja sigui per la magnitud de l'obra o bé pel nombre d'habitatges construïts.

1.3. Altres tècnics autors de projectes

Com s'ha dit més amunt, hi ha un total de 19 professionals que no eren arquitectes i que van signar diferents projectes. La intitolació d'aquests tècnics abastava un camp molt ampli, des

de perits agrícoles, un total de 7, enginyers agrònoms, altres 3, tots ells relacionats amb la construcció de granges, majoritàriament avícoles; també hi consten enginyers i perits industrials, 6 i 2, respectivament, en aquest cas concernents a la construcció de naus i plantes industrials; i, per últim, un enginyer de camins que va participar en la construcció de dues estacions de servei.

La majoria d'aquests tècnics va tenir una incidència mínima, referida gairebé sempre a una intervenció concreta, amb l'excepció del perit agrícola J. Carles, el qual va realitzar un total de 13 projectes entre els anys 1972-79. La majoria d'aquestes projectes foren granges que es van construir a la perifèria S a l'entrada de la ciutat per la carretera de Barcelona, i tingué la col·laboració dels aparelladors J. Quince i J.M. Monclús.

Una altra excepció significativa és el cas de l'enginyer Adrián de la Joya, el qual va intervenir en un total de 7 construccions entre els anys 1964-78, en tots els casos sempre relatives a dissenyar diferents apartats de l'establiment industrial de l'empresa FABRA SA a Ferreries.²

Amb un caràcter més anecdòtic que res, cal ressaltar el cas d'alguns perits agrícoles, com els de R. Martínez el 1969 i V. Delsors el 1971, que van construir els seus xalets a la carretera de la Simpàtica, el primer per encàrrec i el segon per a ús

² Aquest enginyer gaudia d'una gran reputació, ja que fou coautor, juntament amb els arquitectes Echaide i Ortíz-Echagüe del complex (magatzem, exposició, venda i laboratoris) que l'empresa automobilística SEAT construí primer a la plaça d'I. Cerdà a Barcelona (1955-1965) i després a Madrid. URRUTIA, À. (1997): *Arquitectura española. Siglo XX*. Madrid, ed. Cátedra, p. 458.

personal.

2. Les intervencions més importants dels arquitectes locals

2.1. L'actuació privada dels arquitectes municipals

. Bartlett Zaldivar, Agustín

La tasca desenvolupada per aquest arquitecte no només fou una de les més prolífiques, tal com s'ha apuntat més amunt, sinó que va cobrir molt intensament tot un període que podem situar entre la immediata postguerra i els primers anys seixanta, moment en què va coincidir no només el canvi de titularitat en el càrrec d'arquitecte municipal en la persona de F. Llorca, sinó també en el període urbanístic definit a partir de l'entrada en vigor del Pla general d'ordenació urbana de Tortosa i Roquetes (1964).

Les característiques bàsiques de l'etapa en què va portar a terme la seva feina fan que la incidència qualitativa sobre la reconstrucció i nova construcció de la ciutat sigui més notòria d'allò que donen a entendre les dades quantitatives del quadre annex núm. 3, en especial pel que fa al nombre de projectes subscrits, un total de 267, a més d'un altre en què col·laborà amb F. Ubach, com sobretot al nombre d'habitatges projectats, que pujaren a 368, a més dels 73 del projecte de col·laboració esmentat anteriorment.

De l'elevat nombre d'obres en què va intervenir, només un dels seus projectes fou denegat i en una altra ocasió renuncià a dirigir l'obra. En tots dos casos es poden considerar situacions alienes a l'arquitecte redactor del projecte, ja que en el primer incident l'entitat que l'encarregà, la Inspecció Salesiana Tarraconense, fou qui no va complir amb el requisit

indispensable d'abonar els arbitris municipals, ja que va desestimar el projecte de construir un col·legi d'ensenyament secundari al barri de Ferreries l'any 1942.³ Per contra, el projecte la direcció del qual no es va assumir per la seva escassa rellevància, fou un magatzem al carrer Cervera de St. Llàtzer.⁴

La distribució dels projectes que va signar al llarg d'aquests vint-i-tres anys d'exercici de la professió mostra l'existència d'un màxim que es correspon a mitjan anys quaranta, concretament l'any 1946, en què hi figuren un màxim de 30 projectes i 25 més l'any següent. Per contra, des de 1948 i fins a deu anys després s'observa una disminució considerable en el nombre de projectes encarregats fins assolir una quota novament significativa el 1960, quan ja s'encetava una nova etapa en l'expansió urbana.

El projecte en col·laboració fou l'obra de més relleu realitzada tant per A. Bartlett com per F. Ubach al llarg dels anys estudiats. En concret, es tractà d'un encàrrec que la Caixa

³ El projecte era de gran rellevància, i més si es té en compte el moment històric en què es plantejà. En concret es tractava d'un edifici construït sobre un solar de 801,9 m², situat a la Llarga de St. Vicent de Ferreries, on es pretenia aixecar un immoble de dues plantes amb prop de 12.000 m³ construïts, amb un pressupost total de 400.000 ptes.

EOP amb R.E. núm. 5006 de 17 de setembre de 1942 i denegat perquè l'alcaldia va enviar els oficis de 8 d'octubre i 14 de novembre de 1942 on es requeria el pagament dels corresponents arbitris municipals, que no es feren efectius.

⁴ Cal dir que durant aquests primers anys quaranta i part dels cinquanta, en moltes ocasions, l'arquitecte municipal realitzava el projecte que preceptivament calia presentar per tal de sol·licitar el permís d'obra, però aquesta era tan nímia que ni tan sols es prenia la molèstia de vetllar-ne per la correcta construcció.

de Pensions els féu l'any 1957 a través del Grupo Inmobiliario San Vicente Ferrer per tal de construir un bloc d'habitatges a la vora del riu al barri de Ferreries, amb un total de 73 habitatges.⁵

D'entre els projectes de més relleu que portà a terme, sobresurten les reconstruccions dels immobles de les famílies benestants a l'Eixample, com els Homedes, Mestres, Ferreres, Zaragoza, Ferrer, etc., o equipaments i serveis com el Banc de Tortosa o el Col·legi de les Teresianes; l'ampliació d'aquest col·legi amb l'aixecament d'alguna planta, com per exemple les cases del patricis Bau, Català o el Col·legi de la Consolació, o el bastiment d'edificis representatius dels anys cinquanta en que es combinava l'ús comercial amb el residencial, com és el cas de les cases Ferreres, Lehman, Urgel, Obiol, etc., o equipaments esportius com el Club de Rem.

Amb relació a la col·laboració amb els aparelladors hi ha poques dades perquè durant la major part d'aquest període no era obligatori que constés el nom d'aquests tècnics, especialment intens al llarg dels anys quaranta, però sí que es dedueix que durant aquesta etapa la col·laboració fou estreta amb els dos aparelladors que treballaven a l'Ajuntament, M. Gaya i M. Lleixà; i no serà fins a la segona meitat de la dècada dels cinquanta

⁵ L'estructura de l'edifici que ocupa tota l'illa consta de planta baixa i 5 plantes en els blocs E i S, i planta baixa i 4 plantes en els blocs W i N.

El projecte s'acollí a la Llei d'habitatges de renda limitada, de 25 de juny de 1954 i fou aprovat en la sessió permanent celebrada el 8 de maig de 1957, amb un total de 73 habitatges amb dues porteries i amb un pressupost de 10.278.074,84 ptes.

EOP, vol. 1063, R.E. núm. 3615 de 3 de maig de 1957.

quan també ho féu amb J. Pallarés.

. Llorca Mestre, Federico

Com ja s'ha dit amb anterioritat, F. Llorca Mestre és el màxim representat tècnic del darrer període estudiat, ja que entre els anys 1951-79 va intervenir en un total de 299 projectes. Però per sobre del nombre de treballs en què va participar, l'actuació més decisiva d'aquest arquitecte es manifesta en la seva actuació com a arquitecte municipal en el període de més expansió del sector constructor, i la seva activitat particular es reflecteix en l'elevat nombre d'habitatges que porten la seva signatura, un total de 1.338, els quals representen un 32,03% del total construït en els quaranta anys estudiats.

En aquestes gairebé trenta anys de professió, l'etapa de màxima realització abarca des de 1960 fins a mitjan anys setanta i, en especial, els anys compresos entre 1964-66, que són els primers del seu exercici com a primer tècnic municipal. Dels tres centenars de projectes en què participà només 6 foren denegats. D'aquests, dos eren referents a la construcció del xalet per a A. Sabaté Carles a la carretera de la Simpàtica, i la resta afectà obres d'escassa importància, ja que a excepció de la de J. Duart que tenia 3 habitatges, la resta només eren d'un habitatge.

De totes les obres que va projectar F. Llorca n'hi ha 33 que tenien més de 10 habitatges. De totes elles el màxim exponent el representa l'edifici que dissenyà el 1973 conjuntament amb els arquitectes J. Ventura Solans i A. Piera Salvadó, que va

construir l'empresa FOCSA sobre l'antic col·legi dels germans de la Salle al carrer Despuig i de St. Joan B. de la Salle de l'Eixample, amb un total de 173 habitatges.⁶ L'any següent fou l'autor del projecte que Pio Ferrer i German Romero van impulsar al tram meridional de l'av. de la Generalitat en l'anomenada "plaça rodona", on es troba el monument al bimil·lenari, amb un total de 102 habitatges. L'obra fou realitzada per J. Subirats Berenguer.⁷ Aquest edifici es completà amb un altre projecte que superà la cinquantena d'habitatges (54 en total), promogut per P. Ferrer en representació de la seva empresa PIGER SA, i construït també per Subirats Berenguer SA el 1977 al carrer Mossèn Manyà i camí del mig.⁸ També data de l'any 1973 l'obra del

⁶ L'obra es dividí en tres blocs, els dos primers donaven al carrer de St. Joan B. de la Salle i el tercer al de Despuig. La superfície edificada fou de 28.898,30 m² sobre una estructura de soterrani, semisoterrani, entresòl, 6 plantes, àtic i sobreàtic. El pressupost de l'obra no consta en la memòria.

EOP, vol. 1270/160, R.E. núm. 174 de 8 de gener de 1973 i aprovat el 18 de maig de 1973.

⁷ La petició inicial era de 42 habitatges, encara que el projecte incloïa la construcció dels 102 habitatges. A la memòria del projecte es diu que aquest és continuació dels estudis iniciats per M. Franch Martínez per a la construcció de 34 habitatges i de la realitzada per P. Ferrer i G. Romero per construir 8 locals en una planta baixa. S'insisteix en el fet que aquests projectes no es van portar a terme per problemes d'alineació.

La primera quantitat és la referida quan es demana la primera pròrroga, concedida quan encara no havien començat les obres (R.S. núm. 1363 de 8 d'abril de 1975). Per aquest mateix motiu es va produir la renúncia de l'aparellador J. Quince (R.E. núm. 5041 d'1 de setembre de 1976).

EOP, vol. 1293/33, R.E. núm. 9824 de 6 de novembre de 1973 i aprovat l'1 de febrer de 1974.

⁸ La segona fase de la "casa rodona" va comportar l'edificació d'un solar de 1.711,35 m², la superfície construïda fou de 9.128,30 m² i es mantingué l'estructura de soterrani, planta baixa i 6 plantes.

EOP, vol. 1409/298, R.E. núm. 1712 d'11 de març de 1977 i

principals arquitectes d'origen local, la qual és desigual tant des del punt de vista quantitatiu com qualitatiu, però en que entre tots ells apleguen la majoria de les obres construïdes durante el període d'estudi.

. Franquet Martínez, José Ma

La tasca portada a terme per J.Ma. Franquet no assoleix el volum dels arquitectes tractats anteriorment, però també té un protagonisme destacat pel fet que ocupà càrrecs de responsabilitat a la subdelegació del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya i Balears.

La seva obra abasta un ampli període que s'estén des de 1940 fins a 1974, amb un total de 73 projectes signats. A diferència del que succeix amb altres tècnics, les obres portades a terme per J.M. Franquet mantenen un ritme molt homogeni al llarg d'aquests trenta-cinc anys de professió. Així, el nombre màxim de permisos obtinguts cada any no supera les cinc llicències i de manera molt esporàdica i irregular en el temps (1944, 1946, 1958 i 1967) i, fins i tot hi ha períodes en què no hi consta cap obra major seva (1950, 1971 i 1973).

Tots els projectes foren aprovats, a excepció d'un, el qual fou arxivat per manca d'un Pla parcial.¹⁰

La tipologia de projectes que va subscriure són obres de reduïdes dimensions, tot i que també va participar en alguns projectes de certa importància. Aquest és el cas de la

¹⁰ El projecte afectat era un petit immoble que es pretenia construir en el perllongament del carrer H. Cortés de Ferreries. EOP, vol. 1399/143, R.E. núm. 7917 de 6 de maig de 1974. L'expedient figura en la carpeta dels permisos concedits la primavera de 1977.

reconstrucció de determinats immobles de famílies burgeses de la ciutat, com la de J. Hernández, J. Borràs, L. Lluch, etc.; i la construcció de nova planta d'edificis emblemàtics de les famílies més riques de la ciutat com B. Grego, J. Fabra, P. Ferreres, etc.

A diferència del que va ocórrer amb d'altres professionals, el mateix arquitecte hi figura també en tres ocasions com a promotor directament i, en d'altres dues, de manera indirecta, com a tècnic de T. Martínez (vídua de Franquet). La primera obra consistí en la reconstrucció del xalet familiar situat a la carretera de la Simpàtica a mitjan 1944. La segona obra es tractà d'un grup d'habitatges a les acaballes de 1960 en ple Eixample, amb un total de 9 habitatges de RL.¹¹ La tercera obra en què actuà de promotor es produí l'octubre de 1963, quan va impulsar la construcció d'un altre grup amb 3 habitatges de RL en el mateix carrer R. Berenguer IV de l'Eixample.¹²

Pel que fa a la col·laboració amb els diferents aparelladors, sobresurt el nombre de projectes en què participà

¹¹ L'immoble es trobava situat a la confluència de l'avinguda de la Generalitat i el carrer R. Berenguer IV. El solar tenia una superfície de 265,65 m² i la superfície edificada fou de 1.586,70 m², sobre una estructura de planta baixa i quatre plantes. El pressupost pujà a 174.940,23 ptes.

EOP, vol. 1076, R.E. núm. 7474, de 12 de desembre de 1960.

¹² Les característiques d'aquest projecte eren més reduïdes, tot i que el solar tenia una superfície de 233,103 m². La superfície construïda fou de 816,41 m² i el pressupost total de l'obra fou d'1.609.485,25 ptes. EOP, vol. 1101, R.E. núm. 7304 de 17 d'octubre de 1963.

Aquesta obra ja fou sol·licitada vuit anys abans per la seva mare, Teresa Martínez, i el projecte fou obra de l'esmentat arquitecte en termes similars als apuntats anteriorment, encara que el pressupost només se situava en 330.000 ptes., i es recalrava que s'acollia al Decret-llei de 27 de novembre de 1953, que restablí, d'alguna manera, la vigència del de 19 de novembre de 1948, sobre habitatges de renda limitada. EOP, vol. 1059, R.E. núm. 3374 d'11 de maig de 1955.

conjuntament amb J. Pallarés, 22 en total, i en menor mesura amb M. Gaya, en 8 ocasions, encara que, com ja s'ha dit anteriorment, aquestes cooperacions foren més intenses, però manca el document acreditatiu durant aquestes primeres dècades.

. Ubach i Trullàs, Francisco

L'obra de F. Ubach és la tercera més extensa quant al nombre de projectes en els quals va participar, 210 en total, i quant el nombre total d'habitatges construïts, 401 en total.¹³ Però per damunt d'aquests valors, la tasca de F. Ubach es caracteritza per ser la més estesa en el temps, ja que participà en projectes immediatament posteriors a la guerra, 1941, i el darrer es va produir el 1977. A més, cal no oblidar que la tasca professional l'havia endegat amb anterioritat, com així ho reflecteixen els seus documents professionals impresos durant el règim anterior i escrits en català.

Dels 210 projectes en què participà, la distribució anyal mostra una gran concentració de l'activitat durant els anys centrals de la dècada dels seixanta, ja que entre 1964 i 1969 es van aprovar el 58,57% dels projectes elaborats en una vida professional tan àmplia. Per contra, només un nombre molt reduït de permisos, només dos, foren denegats. L'un feia referència a la construcció d'un xalet a la carretera de la Simpàtica, i el més destacat fou la petició realitzada el 1970 per J. Castelló per construir un immoble amb 6 habitatges al carrer de Sta.

¹³ Cal afegir el projecte subscrit conjuntament amb À. Bartlett referent a la construcció del bloc d'habitatges de la Caixa a Ferreries, amb un total de 73 habitatges.

Teresa.¹⁴

Malgrat l'elevat nombre d'habitatges que s'inclouen en els projectes elaborats per F. Ubach, el cert és que el període en què treballà només cinc edificis superaren la desena d'habitatges. El més important de tots consistí en la construcció d'un immoble el 1966, promogut pel constructor A. Sabaté Jara al carrer Lamote de Grignon, amb un total de 26 habitatges.¹⁵

Curiosament, altres dues obres rellevants no foren construccions de nova planta, sinó ampliacions. Aquest és el cas de l'edifici de "la villa de Sitges" al carrer de l'Àngel, amb un total de 16 habitatges, o de la seu central de la Caixa de Pensions al carrer Cirera de l'Eixample, on amb un únic projecte es reformaren la planta baixa i les 3 plantes existents, i s'amplià l'edifici amb dues plantes més i una altra d'àtic, amb 6 habitatges reformats i 7 de nous.¹⁶

Tot i no desenvolupar el càrrec des del punt de vista funcional, F. Ubach sí que va col·laborar molt intensament amb els aparelladors municipals, com ho corrobora el reduït nombre d'aquests tècnics amb qui va treballar i la relació en la seva

¹⁴ La denegació del permís es produí per sobrepassar l'altura màxima permesa, ja que el permís es podia concedir per construir un immoble amb planta baixa i dues plantes, però no amb sis plantes.

EOP, vol. 1205/561-bis, R.E. núm. 6949, de 22 de novembre de 1966 i aprovat parcialment el 9 de juliol de 1970.

¹⁵ El solar tenia una superfície de 768,60 m², mentre que la superfície edificada fou de 2.573 m². L'estructura era de planta baixa amb dos locals comercials i dos habitatges, i 4 plantes elevades.

EOP, vol. 1139, R.E. núm. 6505 de 3 de novembre de 1966 i aprovat el 16 del mateix mes.

¹⁶ EOP, vol. 1147, R.E. núm. 3141 de 23 de maig de 1967 i aprovat el 26 del mateix mes.

obra total. Així, M. Gaya va intervenir en 72 obres que representen el 34,29% del total, J. Pallarés ho féu en 58 ocasions (27,62%) i J. Quince en d'altres 29 (13,81%).

. Sancho Beltran, Ricardo

Els 56 projectes que elaborà aquest arquitecte establert a Barcelona abasten un ampli període de trenta-nou anys (1941-1979). Malgrat que la seva activitat es perllongués durant tants anys, el cert és que entre els anys 1941 i 1965 no es va prodigar gaire, ja que només va signar quatre projectes, mentre que la immensa majoria de la seva obra es concentra en el període 1965-73, del qual destaca l'any 1970 en què elaborà fins a 16 projectes. Per últim, en la seva tasca es produeix un altre salt, fins a 1979 en què redactà un darrer projecte, encara que l'obra fou dirigida per J.M. Gaya. Cal assenyalar també que cap d'aquests projectes fou denegat o arxivat.

Tot i treballar al llarg de les primeres dècades només va participar en un projecte de reconstrucció (propietat de C. Castellà Goday); d'altra banda va participar en projectes d'ampliació d'immobles ja existents i altres de nova construcció. Entre aquests darrers es troben tant edificis d'escàs realç com d'altres de cert valor, amb un total de 171 nous habitatges construïts.¹⁷

D'entre aquestes obres de més relleu sobresurten dos immobles amb més de 20 habitatges cadascun. El primer fou

¹⁷ L'obra de R. Sancho presenta uns indicadors molt similars als de J.Ma. Franquet, tant pel que fa al període en què va desenvolupar la professió, com al nombre de projectes desenvolupats i en d'habitatges construïts.

promogut pels constructors J. Valls i R. Curto a finals dels anys setanta amb un total de 24 habitatges, i el segon de la primavera del mateix any, per M. Galceran amb 21 habitatges. En un segon plànol caldria esmentar quatre blocs amb més de 10 habitatges cadascun, tres d'ells a Ferreries. La nota comuna d'aquests immobles i d'altres amb característiques similars fou que sempre es tractava d'obres encarregades per constructors.

Una altra peculiaritat determinant de l'obra d'aquest tècnic fou la concentració espacial dels permisos obtinguts, ja que majoritàriament es localitzaren a St. Llàtzer (30,36%) i a Ferreries (23,21%). A més, cadascuna d'aquestes obres tenia uns trets identificatius, ja que moltes de les realitzades a St. Llàtzer consistiren en l'ampliació d'una o dues plantes sobre una planta baixa ja existent, concretament en 10 de les 17 obres portades a terme en aquest barri.

Les obres projectades van tenir un reduït nombre d'aparelladors que vetllaren per elles, ja que entre 3 d'aquests tècnics cobriren la majoria de les obres obtingudes: M. Gaya amb 19 permisos, J. Quince amb 18 i J. Pallarés amb d'altres 11.

. March Juncosa, Francisco

L'obra de Paco March és una de les més extenses en el temps (1967-79), tot i que en els primers anys els seus projectes formaven part d'un equip integrat per altres dos arquitectes, l'un de Reus i l'altre de Barcelona, Julio Capella i Leopoldo Rodés Parés. Aquestes obres apareixen concentrades en el primer moment de la seva actuació a finals dels anys seixanta i a mitjan anys setanta (1974-76).

Al llarg d'aquests anys va projectar un total de 47 obres. Gran part d'aquestes, fins a 17 dels permisos obtinguts, foren xalets per a la burgesia local situats a la carretera de la Simpàtica i a St. Josep de la Muntanya. Altres 6 permisos foren denegats, la majoria per aquest mateix tipus de construccions localitzades en les esmentades àrees de segona residència.¹⁸

Entre totes aquestes obres construï un total de 136 habitatges, i quatre immobles superaren la desena d'habitatges, Tots foren encarregats per diferents constructors (M. Galceran, V. Queralt, M. Franch i J. Ferri). El més representatiu d'aquests fou el construït el 1968 al mig de l'Eixample, en la confluència de la plaça d'Alfons XII, amb els carrers Màrtirs i Genovesos, amb un total de 20 habitatges. Tanmateix, des del punt de vista del pressupost, el més destacat fou el construït el 1979 per

¹⁸ La primera denegació data del 28 de febrer de 1975, quan J. Milian Prado, en representació de l'empresa SANGUR SL, va promoure un immoble de nova planta al carrer del Vall-Sensalsacosta, el qual fou denegat perquè a la zona del casc antic l'edifici presentaria un "porte moderno acusado" (EOP vol. 1331/80, R.E. núm. 849 de 5 de febrer de 1975). Tanmateix, aquest projecte fou ràpidament revisat i amb una simple rectificació de la façana fou aprovat mesos després, concretament en la Comissió Permanent celebrada el 13 de juny de 1975 (EOP, vol. 1338/98, R.E. núm. 1804 de 18 de març de 1975).

Dels sis permisos denegats, quatre feien referència a xalets en situacions ben diferents. El primer era referent a un xalet que es construï a la costa del Celio per M. Galceran on, tot i figurar la denegació expressa per part del Ministerio de la Vivienda de 2 de setembre de 1974, prèvies denúncies de 23 de gener i 6 de maig del mateix any, en aquesta última s'especifica que s'està acabant la construcció de l'esmentat xalet. Altres dos projectes eren referents a la prohibició de construir xalets a la zona del coll de l'Alba (torre Gassia), ja ho foren anys més tard per la Comissió Provincial d'Urbanisme perquè infringien l'art. 85 de la LLei del sòl. Mentre que el darrer fou denegat a mossèn O. Tobias perquè no s'assegurava el subministrament d'aigua del xalet que volia construir.

l'empresa Martí-Ferri al carrer Barcelona de St. Llàtzer.

En l'obra de F. March hi ha una col·laboració amb F.J. Martí (1976), per tal de construir el Col·legi Betania a la carretera de la Simpàtica. Aquest centre privat d'EGB gaudia d'una situació privilegiada en un solar de prop de 5.500 m², que faran de l'edifici de Ma.J. Caminals una de les obres més representatives del període estudiat.

Pel que fa als aparelladors amb qui col·laborà més freqüentment podem dir que el nombre fou bastant reduït. Entre ells destaca J.M. Monclús amb qui participà en un total de 22 obres, mentre que amb J. Quince ho féu en unes altres 11.

. Carbó Baylo, Andrés

L'obra d'aquest arquitecte és una de les més importants del període estudiat. La seva tasca s'inclou en el segon període establert que estaria definit pel protagonisme assolit per F. Llorca. A. Carbó ocupa un lloc destacat tant pel que fa referència al nombre de projectes en els quals participà (110 projectes, cosa que fa que ocupi el quart lloc en el total), com pel nombre d'habitatges que construí (419 habitatges que el situarien en segona posició).

Dels 110 projectes que portà a terme des de 1971, no s'en produeix una distribució regular, encara que sí que n'hi ha un nombre important, fins a 26 projectes (23,64% del total) que foren denegats, en especial a partir de 1975. La immensa majoria d'aquestes negatives feien referència a la construcció d'edificacions a les diferents àrees periurbanes, particularment a la zona residencial de la perifèria E, encara que també es

troben nombrosos permisos referents a ampliacions d'edificis ja existents, la majoria ubicats al raval de St. Llàtzer.

Altres set d'aquests projectes superaren la desena d'habitatges. Els dos de més relleu foren endegats pel constructor M. Galceran; el primer consistí en un immoble al tram meridional de l'av. de la Generalitat, on sobre una estructura de 4 plantes i àtic es construïren un total de 79 habitatges, és l'anomenada "casa verda", el segon fou l'edifici situat a la confluència de la plaça J. Bau amb el carrer Ulldecona de Ferreries, on sobre una estructura similar es construïren 49 habitatges.¹⁹ El tercer projecte de gran rellevància fou el construït a l'av. Colom de Ferreries, al costat de l'ambulatori de la Seguretat Social, per a J. Garcia, amb un total de 45 habitatges.

La major part dels projectes van tenir la col·laboració de l'aparellador J. Pallarés, en un total de 53 projectes que representen la meitat del total. A certa distància, cal citar les relacions professionals sostingudes amb F. Guimerà (22 projectes) i, més lluny, amb J.M. Monclús i J. Quince (12 i 11 projectes, respectivament).

. Gaya Jardí, Juan Miguel

Aquest tècnic forma part del conjunt dels arquitectes que començaren la seva obra a partir de 1971, i en aquests darrers nou anys als quals fa referència el nostre treball participà en

¹⁹ Les característiques tècniques d'aquestes obres es detallen en el capítol referent als constructors i promotors immobiliaris. En aquest cas, es pot veure el subapartat referent a M. Galceran Puchol.

un total de 32 projectes, que representaren la construcció de 61 habitatges, tot i que en quatre ocasions, alguns dels seus projectes no varen obtenir la llicència corresponent.²⁰ La distribució en el temps dels projectes mostra una major concentració el 1975.

Els projectes més representatius foren la construcció d'un bloc amb 16 habitatges, promogut per M. Galceran al carrer Benifallet de Remolins, i un altre amb 12 habitatges impulsat per M. Saporta (vidua de J. Valls) i R. Curto al carrer Ulldecona de Ferreries.

La col·laboració amb els aparelladors podem dir que anà per etapes, ja que en un primer moment foren nombroses les obres en què va estar acompanyat pel seu progenitor M. Gaya amb 10 obres, mentre que després de 1975 abunden les col·laboracions amb altres tècnics, com J. Bayerri o R. Ferré.

. Tarragó Cid, Salvador

S. Tarragó va portar a terme 3 obres entre els anys 1967-68, dues de les quals foren dirigides per E. Rovira Mestres. Entre les tres obres es construïren un total de 18 habitatges.

El projecte de més relleu fou una promoció d'A. Sabaté Jara, quan construï a l'E. del Temple un nou immoble amb 12 habitatges entre els carrers Lamote de Grignon i E. d'Ossó. Els altres dos

²⁰ Aquests quatre permisos denegats tenen com a element comú que es tractava de projectes d'habitatges unifamiliars situats a la perifèria de la ciutat: J. Aparicio al camí d'Abària, L. Saporta a St. Josep de la Muntanya i J. Forés i R. Cid a la partida del Pimpí. La raó d'aquest impediment és que la Comissió Provincial d'Urbanisme preveia la possibilitat de formar un nucli de població (art. 85 de la Llei del sòl amb relació a l'art. 43 del text refós).

projectes són més limitats, ja que un és una construcció de planta baixa i 1 planta elevada amb 2 habitatges al carrer Rasquera i l'altre amb 4 plantes amb altres 2 habitatges al carrer Castelló de Ferreries.

. Martí Ferré, Francisco Javier

En el grup d'arquitectes que començà a treballar ben entrat els anys setanta també destaca F.X. Martí, el qual entre els anys 1973-79 portà a terme un total de 37 projectes, amb un total de 132 habitatges construïts. Aquests projectes foren més nombrosos el primer any, mentre que a partir de 1974 s'aprecia una distribució regular al llarg dels pocs anys compresos dins el present treball. D'aquests projectes dos foren arxivats.²¹

La característica més destacada de la seva obra és l'elevat nombre de projectes dissenyats per encàrrec d'un constructor, ja sigui F. Galceran amb un total de 5 permisos, tots ells emplaçats a Ferreries, dos més per a Subirats Berenguer, en aquest cas a St. Llàtzer, o d'altres per a S. Franch, R. Roig, etc.

La distribució d'aquests habitatges es troba prou ben repartida, ja que només tres immobles projectats per aquest arquitecte van superar la desena d'habitatges, l'un construït per

²¹ El primer d'aquests permisos fou arxivat sense data, i corresponia al permís sol·licitat per J. Gas Sánchez per tal de construir un nou immoble amb un ús mixt entre comercial i residencial a la rambla de Catalunya (EOP, vol. 1397/120, R.E. núm. 2646 de 19 d'abril de 1974), tot i que es troba inclòs en el volum corresponent als permisos atorgats per la primavera de 1977. El segon fou arxivat sense data anys més tard, febrer de 1979, pel fet que en el permís demanat per J. Aymerich per tal de construir un habitatge unifamiliar a la partida de Pimpí fou requerit a presentar l'escriptura perquè no coincidien ni el titular de la finca ni la seva superfície i no ho féu (EOP, vol. 1446/25, R.E. núm. 971 de 25 de febrer de 1978).

a C. Sánchez a Remolins, un segon per a S. Franch a Ferreries i el tercer per a Subirats Berenguer a St. Llàtzer. Una cosa similar succeix amb els tècnics amb qui col·laborà ja que formaren un grup reduït, d'entre els quals sovintejaren J. Bayerri i J. Quince.

3. Els arquitectes forans amb intervencions rellevants

En aquest apartat s'inclouen aquells arquitectes que sense participar de manera reiterada en el procés de construcció de la ciutat, els projectes que encapçalaren foren prou importants pel que fa al nombre d'habitatges o per alguna altra circumstància, motiu pel qual s'han fet mereixedors d'una referència en aquest apartat.

En concret, ens referim a un total de 12 tècnics, que sense superar les quatre actuacions en el cas màxim, van aportar un total de 718 nous habitatges a la ciutat. Això no obstant, cal assenyalar que, d'aquests arquitectes, una tercera part van intervenir en el procés de construcció de la ciutat en qualitat de tècnics contractats per l'empresa ZAFER SA, la qual va construir edificis de mitjana grandària en els darrers anys del període estudiat, i aportà un total de 269 habitatges que representen el 37,47% dels inclosos en aquest apartat.

. Peña Peña, Javier

L'actuació de J. Peña va tenir una característica destacada pel càrrec que ocupà dins de la subdelegació de la Dirección General de Regiones Devastadas, mentre que en l'exercici lliure de la professió va tenir una condició secundària.

Entre els anys 1947-55 va projectar un total de 18 obres que afectaren tant la reconstrucció de la ciutat, com la seva ampliació i la nova construcció. Aquestes obres es distribuïren arreu del conjunt de la ciutat, però amb especial incidència sobre el barri de Pescadors on va desenvolupar la meitat dels seus projectes.

Encara que entre els projectes de J. Peña no hi ha edificis sobresortints pel nombre d'habitatges, els que sí que han perdurat són alguns edificis centrals representatius del període de la postguerra, com els immobles construïts per als consorts F. Viñes i M.C. Gombau, per a les germanes T. i M.C. Mulet o per la família Homedes -germanes I. i M.C. Homedes Chavarria i R. Homedes Pastor-, tots tres a l'àrea central del barri de Pescadors, concretament en el que es preveia com a voltants de la nova plaça de l'Ajuntament.

Si bé el nombre d'aparelladors amb qui treballà fou reduït, el fet més destacat és que són tècnics de l'Administració, ja sigui de l'ens per qui treballava J. Peña, com G. Jala o A. Viñas, o del mateix Ajuntament com M. Gaya.

. Adell Ferré, Francisco

Aquest arquitecte fou sol·licitat per dos propietaris de sòl del passeig Moreira, per tal de construir-hi els seus edificis de RL, l'un l'any 1958 i l'altre tres anys més tard. L'estructura d'ambdós immobles situats a la mateixa illa consisteix en un edifici de planta baixa i quatre plantes aixecades amb 16 i 12 habitatges respectivament. En ambdós casos, l'aparellador responsable fou M. Gaya.

. Ferrer Bosch, José

Aquest arquitecte figura, conjuntament amb J.M. Franquet, com a autor del projecte d'un dels immobles més emblemàtics del període estudiat. En concret, es tracta del nou edifici que es construiria al bell mig de l'Eixample a partir de 1964, en el solar sobre el qual s'aixecà el cinema Goya al carrer Cervantes.

L'obra l'endegà la Caixa d'Estalvis Provincial de Tarragona, que presentà una única instància sobre la qual es construiria un edifici format per dos blocs amb un total de 60 habitatges. La primera part consistiria en la construcció d'un bloc amb un total de 28 habitatges i una sala d'exposicions a la planta baixa, mentre que el segon consistiria en altres 32 habitatges, mentre que a la planta baixa s'ubicarien 4 locals comercials i un hotel.

Una de les argücies que més crida l'atenció és la referent a l'estructura, ja que a banda d'incloure el soterrani, el semisoterrani i la planta baixa té 10 altures, diferenciades en sis plantes, a més de dues plantes més d'àtic i altres dues de sobreàtic.²²

. Zaragoza Albi, Juan

²² El solar tenia una disposició allargada de 37,30x15 m, amb un total de 1.788,46 m² i la superfície construïda fou de 10.367,91 m², dels quals 2.046,33 corresponien a locals. El pressupost pujava a 12.794.163,90 ptes. el primer edifici i 31.162.254,92 ptes. el segon.

Els aparelladors de l'obra foren M. Lleixà i M. Gaya.

EOP, vol. 1106, R.E. núm. 1862 de 17 de març de 1964 i aprovat el 3 d'abril del mateix any.

Més endavant, el 12 d'agost de 1964 (R.E. núm. 5222), el mateix peticionari diu que, per tal d'acollir-se als beneficis de Viviendas de Renta Limitada, el permís s'entengui atorgat a Constructora Benéfica Provincial de la Caja de Ahorros de la Diputación de Tarragona.

Aquest arquitecte va dirigir un total de 4 projectes entre els anys 1966-74. Els tres primers formen part d'una unitat que van comportar un total de 36 habitatges, mentre que el darrer fa referència a un equipament. En els tres primers casos l'aparellador fou M. Gaya i en el darrer A. Artusa Coma.

El tres projectes, que van tenir un ús residencial, foren una promoció del constructor M. Franch Martínez. Cronològicament, el primer projecte data del mes de juny de 1966, moment en que construï la primera fase de l'immoble al carrer Montcada-passatge de l'institut del centre de la ciutat, amb un total de 10 habitatges sobre un edifici de 5 plantes d'altura. Una segona fase d'aquest projecte va obtenir el permís al cap d'uns mesos (novembre de 1966) i incloïa 18 habitatges més, mentre que en la darrera fase (febrer de 1967) s'hi sumaren altres 8 habitatges.²³

Al cap d'uns quants anys, el 1974, aquest arquitecte fou encarregat de dissenyar el nou edifici de l'Organización Sindical Provincial al carrer E. d'Ossó-Ciudadella. Es tracta d'un immoble amb una estructura de planta baixa i 4 plantes elevades.²⁴

²³ Les desavinences entre el constructor i l'Ajuntament es van suscitar arran de l'endegament de la segona fase, quan el promotor havia sol·licitat construir 3.694,56 m³; tanmateix, l'Ajuntament només n'autoritza 3.004 m³, perquè als edificis construïts amb la façana al carrer del Passatge de l'institut només autoritzà 4 plantes en lloc de les 5 sol·licitades. El constructor insistí en que l'altura sol·licitada era de 17,45 m igual que el de la primera fase. Malgrat tot, l'arquitecte municipal, F. Lloca, es va mantenir ferm en el seu criteri.

EOP, vol. 1139, R.E. núm. 4460 de 21 de juliol de 1966 i aprovat el 23 de novembre del mateix any. Els escrits que insistien a aconseguir les cinc plantes tenen data de 2 d'agost i 25 d'agost de 1966 (R.E. núm. 4689 i 5138, respectivament).

²⁴ Això no obstant, l'alçada màxima permesa era de 12 m, per la qual cosa només es podien aixecar 3 plantes.

EOP, vol. 1304/227, R.E. núm. 4115 de 4 de juliol de 1974 i aprovat el 9 d'agost de 1974.

. Fernández Florez, Darío

L'obra d'aquest arquitecte apareix íntimament relacionada amb una empresa forastera com és el cas de ZAFER SA, que construí diverses obres a la ciutat al llarg dels anys setanta. En una primera etapa, entre els anys 1970-72, foren dues obres signades per D. Fernández, el qual anteriorment n'havia realitzat una altra per a l'empresa COYSA SL el 1968.

Entre les 4 obres es construïren un total de 105 habitatges. El primer immoble es construí el 1968 a Remolins amb un total de 43 habitatges, mentre que els dos restants (ja per a l'empresa ZAFER SA), es construïren a la carretera de la Simpàtica, a l'extrem E de l'Eixample, amb 24 habitatges el primer bloc i 38 el darrer. En tots els casos es tracta d'habitatges de renda limitada.

L'estructura dels edificis és força similar, ja que el primer i l'últim tenen planta baixa, 4 plantes, àtic i sobreàtic, mentre que el que es troba situat al mig és més simple, amb planta baixa i 7 plantes.

. Monravà López, José Ma.

J.Ma. Monravà fou l'autor del projecte de més rellevància de la ciutat. Es tracta de l'edifici conegut com la "Torre de Tortosa" que es bastí al passeig de la Província de Ferreries el 1968.

Es tracta d'un edifici construït sobre un solar de 2.019,18 m², on es construí una estructura de 5 plantes de soterrani, planta baixa, 4 plantes, àtic i sobreàtic amb un total de 187 habitatges. L'arquitecte autor del projecte va tenir primer la

col·laboració de F. March, el qual, mesos després, es féu càrrec de l'obra per la renúncia del primer.²⁵ Com s'esmenta en el capítol següent, l'obra anà a càrrec de l'empresa Construcciones Príncipe SA i l'aparellador de l'obra fou A. Martínez Lanzas.

. Garrido Siero, Carlos

El nom d'aquest arquitecte va aparèixer el 1969 relacionat amb dues obres de diferent envergadura, ja que en la primera construï un dels immobles representatius d'un període, com és l'edifici estadi a la plaça d'aquest nom -oficialment de J. Bau-, mentre que la segona obra fou un edifici més petit al barri de Pescadors. En ambdós casos, al seu costat hi figura el nom de F. Llorca, en el primer edifici com a coautor i en el segon com a responsable de l'obra després de la renúncia del primer. De la mateixa manera, l'aparellador de les dues obres fou J. Bayerri.

L'obra més emblemàtica fou la que promogué la immobiliària INDERSA, el gerent de la qual era R. Bonfill, ja que comportà la construcció d'un solar de més de 2.000 m², en el qual es construïren 88 habitatges sobre una estructura de 4 plantes i àtic.²⁶

La segona obra fou l'edifici construït sobre el solar

²⁵ El compartiment del projecte va tenir lloc a partir del 16 de novembre de 1968 i la renúncia definitiva es produí el 25 de gener de 1969.

EOP, vol. 1168/886, R.E. núm. 4759 de 22 de juliol de 1968 i acord de 16 d'agost de 1968.

²⁶ Durant el procés d'aprovació del projecte es va mantenir una discussió escrita sobre la necessitat o no de construir patis interiors donat l'elevat volum d'edificabilitat.

EOP, vol. 1187/717, R.E. núm. 3081 de 16 de maig de 1969 i aprovat el 20 de juny de 1969. El permís fou prorrogat el 1970, 1971 i 1972.

propietat de V. Masip entre els carrers de la Parra, Sebina i St. Ildefons. En aquest cas es tractava d'un solar de 110,38 m², sobre el qual s'aixecà un immoble format per soterrani, planta baixa, entresòl i 6 plantes amb altres sis habitatges.²⁷

. Martínez Tarrazo, Fernando

Aquest arquitecte només va redactar un projecte, els trets generals són similars als apuntats per a l'obra de J. Anguera i D. Fernández, ja que l'empresa que realitzà l'obra fou ZAFER SA, encara que en el full d'encàrrec de l'obra hi figura COYSA SL. Tanmateix, la direcció de l'obra la portà J.M. Gaya.

El projecte en qüestió féu referència a un immoble que es construí l'any 1972 a la confluència de l'av. Colom i la carretera de València de Ferreries, on sobre un solar de més de 1.000 m², amb una estructura de 4 plantes, àtic i sobreàtic, amb un total de 51 habitatges de PO.

. Español Boren, José Ma.

Aquest arquitecte fou l'autor d'un dels edificis més representatius del període històric del nostre estudi, com fou el disseny del nou edifici que substituïria l'antic cinema Coliseum a la plaça d'Alfons XII. Aquest edifici, tant per les seves dimensions com per la seva ubicació al bell mig de

²⁷ La discussió tècnica feu referència als sortints, ja que el projecte els incloïa, però l'Ajuntament els volia suprimir en tant que el carrer no tenia un amplària superior als 10 m. Finalment s'acceptà la seva construcció fins a 1/10 de l'amplària del carrer, igual que succeïa en els altres edificis ja existents.

EOP, vol. 1189/832, R.E. núm. 2947 de 12 de maig de 1969 i aprovat el 4 de juliol del mateix any.

l'Eixample, representa una de les construccions definitòries del període estudiat.

El projecte fou presentat l'any 1972 i l'obra fou dirigida per F. March i J.Ma. Franquet com a arquitectes i J. Martí com a aparellador, mentre que l'empresa constructora fou RYCSA (Ribas y Compañía, SA). L'edifici consta d'una estructura de soterrani amb 26 places d'aparcament, planta baixa, entresòl, 6 plantes i àtic, amb un total de 28 habitatges. El pressupost total fou de 23.572,108 ptes.²⁸

. Anguera Bachs, Juan

Aquest tècnic fou encarregat de projectar un dels immobles de protecció oficial (PO) que l'empresa ZAFER SA construí a la ciutat el 1976. Concretament l'edifici situat al darrere de l'ambulatori en la confluència dels carrers Tarragona i Alfara de Ferreries. Es tractava d'un solar de 768 m2 on es construí un immoble que consta de planta baixa, 4 plantes i àtic, amb un total de 37 habitatges.²⁹

. Pérez Barba, Fernando

D'igual manera que altres tècnics esmentats anteriorment, aquest arquitecte treballà per a l'empresa ZAFER SA. Tots dos projectes feien referència a dos blocs que es construirien el 1976, l'un a la cruïlla dels carrers Alcanyís-Pizarro, i l'altre a la cruïlla M. Comillas-Pizarro. Cal dir que, en ambdós casos,

²⁸ EOP, vol. 1259/1548, R.E. núm. 5451 de 28 de juliol de 1972 i aprovació d'1 de desembre del mateix any.

²⁹ EOP, vol. 1363/63, R.E. núm. 6785 de 30 de desembre de 1975 i aprovat el 6 de febrer de 1976.

l'arquitecte no va dirigir l'obra, encara que no hi figura el nom del tècnic que ho féu i sí el de l'aparellador, Jacinto J. Fernández Espejo.

Tots dos projectes que va subscriure F. Pérez són molt semblants, ja que es tracta d'edificis construïts sobre un solar d'igual superfície (945,50 m² cadascun), de forma paralelepípeda (61x15,50 m), i l'estructura era igual, amb planta baixa, 3 plantes i àtic, amb 38 habitatges de PO cadascun.

. Tapia-Ruano, Osvaldo de

Aquest arquitecte només va intervenir en una ocasió, acompanyat d'A. Carbó. L'encàrrec provingué de l'industrial F. Faiges referent a la construcció d'un immoble en la confluència dels carrers Berenguer IV-Ronda de Reus.

El projecte incloïa la construcció d'un immoble que constaria de semisoterrano, soterrani, planta baixa i 6 plantes, amb un total de 18 habitatges. L'obra aniria a càrrec de l'empresa constructora Borràs, i l'aparellador fou F. Guimerà.³⁰

³⁰ Aquesta llicència es demorà molt en el temps ja que la petició data del 17 d'agost de 1976, mentre que l'aprovació no va arribar fins al 3 de juny de 1977 (EOP, vol. 1401/178, R.E. núm. 4783).

QUADRE ANNEX NÚM. 3. RELACIÓ DE TÈCNICS QUE VAN SIGNAR PROJECTES D'OBRES MAJORS (1939-79).				
ARQUITECTES	NRE. PROJ.	DATES	BARRIS	NRE. HABIT.
ADELL FERRÉ, Francisco	2	1958-61	E. TEMPLE	28
ANGUERA BACHS, Juan de	1	1976	FERRERIES	37
ARAGÓ CABANAS, Ramon	2	1963-72	FERRERIES	2
ARTIGAS, R. i MERCADÉ, J.	1	1972	PERIFÈRIA E	1
BARRANQUÉ TUSQUETS, Juan	1	1963	E. TEMPLE	7
BARTLETT ZALDIVAR, Agustin	267	1941-63		368
BARTLETT, A.-UBACH, F.	1	1957	FERRERIES	73
BEASCOA VILET, R. i GARCIA, J.	1	1972	PERIFÈRIA E	1
BUSQUETS, Xavier	1	1970	FERRERIES	0
CARBÓ BAYLO, Andrés	110	1971-79		419
ELIA HERRANZ, José Luis	1	1972	PERIFÈRIA E	1
ESPAÑOL BOREN, José Ma.*	1	1972	EIXAMPLE	28
FERNÁNDEZ FLOREZ, Darío	4	1968-72	EIXAMPLE	105
FERRER BOSCH, J. i FRANQUET, J.	2	1964	EIXAMPLE	60
FORTUÑO BONET, José	2	1975	PERIFÈRIA S	1
FRANQUET MARTÍNEZ, José Ma.	73	1941-74		163
GARRIDO SIERO, Carlos	2	1969		94
GAYA JARDÍ, Juan Miguel	32	1971-78		61
HOMEDES GREGO, Tomás	1	197-	PERIFÈRIA E	1
LLORCA MESTRE, Federico	299	1951-79		1.338
MARCH JUNCOSA, Francisco **	47	1967-79	PERIFÈRIA E	136
MARTÍ FERRÉ, Francisco Javier	37	1973-79		132
MARTÍNEZ TARRAZO, F.***	1	1972	FERRERIES	51
MAS BROSA, Ignacio	1	1962	FERRERIES	13
MASCARÓ VINYETS, Joaquin	1	1949	CATEDRAL	0
MESTRE SALA, F.	1	1945	PERIFÈRIA S	0
MILA ROVIRA, J. i ZARAGOZA, J.	1	1972	E. TEMPLE	0
MOLLERA MORENO, Francisco	1	1960	CATEDRAL	1
MONRAVÀ LÓPEZ, José Ma.	1	1968	FERRERIES	187
MUÑOZ-ROJAS ALARCÓN, I. ****	1	1976	FERRERIES	0
PASTOR MONGRELL, Alfredo	1	1975	EIXAMPLE	1
PEÑA PEÑA, Javier	18	1947-55	PESCADORS 9	40
PÉREZ BARBA, Fernando	2	1976	FERRERIES	76
RENALIES SULLÀ, Antoni	1	1979	REMOLINS	1
RIESTRA LIMESES, Francisco	1	1963	PESCADORS	0
RIOS USON, T. i LLORCA, F.	1	1974	REMOLINS	1
RIPOLL, S.	1	1947	CATEDRAL	11
RODRIGO DALMAU, Juan	1	1963	FERRERIES	0
ROMANÍ RIUS, Domingo	1	1944	CATEDRAL	0
RUANA PALLARÉS, Rafael	2	1977-79	ST. LLÀTZER 3	2
SANCHO BELTRAN, Ricardo	56	1941-79	ST. LLÀTZER 1	171
SANGUINETTI, S.	1	1942	FERRERIES	1
TAPIA-RUANO, O. de i CARBÓ, A.	1	1977	EIXAMPLE	18
TARRAGÓ CID, Salvador*****	3	1967-68		18
TINTORÉ AUGER, Oriol	1	1972	EIXAMPLE	12
TRAVER TOMÁS, Vicente	1	1949	EIXAMPLE	0
UBACH i TRULLÀS, Francisco	210	1941-77		401
VIDAL SOLÉ, José	1	1974	PERIFÈRIA E	1
VIDAL BARRAQUER, Ramon	1	1970	ST. LLÀTZER	0
ZARAGOZA ALBI, Juan	4	1966-74		36
ZAVALA LAFORA, Juan de	1	1961	FERRERIES	0
Sense determinar	66			73
TOTAL	1.312			4.177

ALTRES TÈCNICS	NRE. PROJ.	DATES	BARRIS	NRE.HABIT.
AGUILAR SUAUI, Juan Antonio	2	1973-74	PERIFÈRIA S	0
BUSO, Vicente	1	1964	FERRERIES	0
CARLES SACANELLA, Javier	13	1972-79	PERIFÈRIA S	0
CERVERA RIERA, Juan	3	1972-73	PERIFÈRIA S	0
COMELLA PONS, Rafael	2	1971-74	PERIFÈRIA	0
CHAVARRIA ALTADILL, Juan	1	1976	PERIFÈRIA S	0
DELSORS, Víctor	1	1971	PERIFÈRIA E	1
GAYA, Miguel	1	1972	ST. LLÀTZER	0
GORINI, Carlos	1	1963	PESCADORS	0
GREGO, M.	1	1966	FERRERIES	0
HERRAIZ, J.	1	1978	PESCADORS	0
JOVER GRAU, Juan	1	1963	PERIFÈRIA S	0
JOYA CASTRO, A. de la	7	1964-78	FERRERIES	3
MARTÍNEZ CUGAT, Roberto	1	1969	PERIFÈRIA E	1
MERCLO Y MAS, L. i CORT BOTI, C.	1	1954	PERIFÈRIA S	0
PIÑANA AÑO, David	1	197-	PERIFÈRIA S	0
SAEZ RÚBIO, Antonio	1	1957	FERRERIES	0
TORRES PUYUELO, Jesús	1	1969	PERIFÈRIA E	1
VENTOSA SERRA, Enrique	1	1963	PERIFÈRIA S	0
FONT: Elaboració pròpia a partir de les dades obtingudes en els permisos d'obres de l'AHCTE.				
* Projecte desenvolupat per F. March i J.M. Franquet				
** Els primers projectes eren signats de forma conjunta per F. March, J. Capella i L. Rodés Parés.				
***Obra dirigida per J.M. Gaya.				
****Obra dirigida per Jaime Milans-Bosch Portolés				
*****L'arquitecte Esteban Rovira Mestres va dirigir 2 obres seves.				

**L'EVOLUCIÓ URBANA DE TORTOSA (1939-1979) :
PLANEJAMENT I ACTUACIONS URBANÍSTIQUES**

ALFONS GARCIA RODRÍGUEZ

TESI DOCTORAL

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

Tarragona, 1999

CAPÍTOL 12. ELS CONSTRUCTORS I/O PROMOTORS IMMOBILIARIS

1. Els empresaris del sector de la construcció

La coneixença dels constructors i/o promotors immobiliaris era un dels components que cercàvem amb més afany quan analitzàvem els expedients d'obres. Tanmateix, com es veurà més endavant, aquesta recerca fou en moltes ocasions infructuosa, ja que aquesta dada no apareixia sempre i només ho féu d'una manera regular a partir de l'any 1968, en què els expedients incorporaven la tramitació corresponent del gremi de la construcció, on figurava l'empresa contractada i, de vegades, la que se'n feia càrrec en el cas de produir-se una renúncia. Així, doncs, l'anàlisi que segueix no abasta la totalitat del període estudiat i aquest estarà influït per la febre constructora dels darrers anys seixanta i primers setanta.

En concret, dels 1.312 permisos d'obra major analitzats, només 508 inclouen la referència directa del constructor (38,72% del total). Això no obstant, l'anàlisi d'aquests permisos sí que permet establir algunes deduccions ben definitòries de la capacitat d'intervenció d'alguns d'ells en un moment determinat del període estudiat i en un indret concret de la ciutat. És per aquesta raó que, en aquest apartat, no farem un repàs exhaustiu de tots i cadascun del empresaris del sector que figuren a l'apèndix núm. 3, sinó que només esmentarem aquells empresaris que van tenir un nombre significatiu d'actuacions (cinc o més llicències) o aquells que, encara que sense assolir aquest llindar, han tingut una actuació destacada per haver construït algun edifici significatiu (quadre annex núm. 4).

En aquests 508 permisos en què s'inclou el nom del constructor apareixen un total de 132 empresaris, la qual cosa dóna una mitjana de 3,85 permisos per cada empresari. Aquesta proporció augmenta significativament si només es tenen en compte els 39 principals empresaris que figuren en l'annex núm. 4, ja que aleshores la proporció puja a 8,82 permisos/constructor. I si es tenen en compte el nombre d'habitatges construït, cal assenyalar que aquest grup, tot i les seves grans diferències que es veuran més endavant, va construir 2.086 habitatges, els quals representen la meitat de tots els bastits en aquests anys (49,94%). Val a dir que aquestes empreses han sofert algun canvi de denominació o de modalitat empresarial, però s'ha mantingut el nom del titular que l'encapçala, per la qual cosa es pot considerar com una mateixa empresa renovada jurídicament.

Molts d'aquests empresaris també han realitzat altres obres menors, així com d'altres obres particulars en altres indrets del municipi o en els pobles veïns i alguna obra pública a què s'ha al·ludit en la segona part del treball. Això no obstant, ací ens referim únicament a aquells permisos que figuren en la nostra base de dades d'acord amb els plantejaments esmentats anteriorment. Per tant, la importància d'un empresari o altre és relativa i referent al marc temporal i espacial descrit.

Un altre aspecte que pretenem esbrinar, així com en el cas de la direcció tècnica del projecte i de l'obra, és si hi ha alguna mena de relació entre el constructor/promotor i els arquitectes i els aparelladors que signen els projectes i certifiquen les obres.

2. Els projectes més rellevants

Dels 132 empresaris del sector que s'han vist reflectits en el llistat de l'apèndix núm. 2, només una quarta part (35 del total, que representen el 26,52%) tenen un protagonisme destacat pel conjunt d'actuacions que van portar a terme o per alguna operació d'especial importància.

2.1. Les principals empreses constructores

De les empreses esmentades, només 3 superen la vintena de permisos obtinguts al llarg dels anys estudiats. En concret són les empreses: J. Subirats (Subirats Berenguer i SUBESA, després), amb 25 llicències d'obres; J. Gisbert Moragrega, amb 23 permisos concedits i l'empresa ZUDA SA, amb altres 22 llicències.

La primera, Subirats Berenguer SA, començà la seva tasca l'any 1969 i encara perdura en l'actualitat (1997). I si, de ben segur, els habitants d'una ciutat sempre acaben associant un període concret de la seva història amb un determinat constructor, segurament en l'expansió urbana de Tortosa dels anys setanta, vuitanta i noranta, aquest és el cas de l'empresa que ens ocupa. Al llarg dels anys aquí estudiats apareix sota tres modalitats empresarials diferents; primer, amb el nom propi del seu impulsor, J. Subirats, i a partir de 1976, sota la denominació esmentada més amunt. Durant aquests anys, i amb independència d'altres nombroses obres que ens consten en altres indrets i les que està portant a terme en l'actualitat, construï un total de 277 nous habitatges.

La majoria de les obres que ha realitzat han estat situades l'extrem meridional de la ciutat, ja sigui al barri de St.

Llàtzer o bé a l'Eixample del Temple, a l'altre costat del canal esquerre i de la via del ferrocarril. Les primeres obres que va executar aquest empresari responien al model propi dels petits constructors, ja que es tractava d'obres de petites dimensions, normalment obres d'ampliació consistents a aixecar una planta sobre un immoble ja edificat. Les primeres obres amb un pressupost elevat arribaren a principis dels anys setanta, la majoria estaven ubicades a St. Llàtzer, on va començar la seva tasca. Algunes d'aquestes construccions es van portar a terme mitjançant una associació amb l'empresari del sector serveis Pio Ferrer, per al qual realitzà almenys tres obres, totes en el mateix sector de l'Eixample del Temple; dues d'aquestes obres són, amb molta diferència, les més importants que va protagonitzar aquesta empresa en aquests anys, ens referim a la que consistia a edificar 102 habitatges a l'av. de la Generalitat-barranc de Caputxins en un edifici de planta baixa i 6 plantes, i l'altra amb altres 54 habitatges al carrer Mn. Manyà, amb la mateixa estructura, ja que de fet és la segona part del mateix immoble conegut com la "plaça de bous".³⁶

Aquest empresari, a mesura que es consolidava, va actuar també com a promotor especialment al barri de St. Llàtzer, tal com es recull en cadascuna de les seves obres de certa volada, consistents a aixecar un edifici amb 8 habitatges al carrer Barcelona el 1973, un altre amb 16 habitatges al carrer Cementiri l'any següent i altres dos permisos per a 9 habitatges nous al carrer Barcelona els anys 1976 i 1977, respectivament, encara que

³⁶ El primer permís fou concedit l'1 de febrer de 1974 i el segon el 14 d'octubre de 1977.

tots dos referits al mateix immoble.

El personal tècnic que ha treballat amb aquest important empresari té encara continuïtat, alguns s'han convertit en assalariats a mesura que la força del grup s'ha consolidat. Així, en els projectes què hi havia una relació amb Pio Ferrer, l'arquitecte fou F. Llorca, mentre que en les obres d'iniciativa pròpia l'arquitecte ha estat des de 1974 F.J. Martí. Pel que fa als aparelladors amb els quals ha treballat aquest empresari són molt diversos, però a partir de 1966 ho féu amb personal propi, representat per J. Benaiges, cap dels tècnics de l'empresa.

La segona empresa quant al nombre de permisos obtinguts és la de José Gisbert Moragrega, amb un total de 23 llicències. El període que abasten aquestes llicències és similar al del cas anterior, de manera que es perllonguen des del 1966 fins el 1979. En general, es tracta d'obres d'escassa entitat, ja sigui de noves construccions com d'ampliacions.

L'obra de més relleu fou la construcció d'una obra nova a Ferreries, amb 12 habitatges. La resta es tracta de petites construccions al mateix barri o a Remolins i a les àrees perifèriques. Quant als promotors de les obres només repetí la Cia. de Sta. Teresa de Jesús amb dos projectes complementaris, les obres dels quals daten del 1972 i 1973, i que consistien a ampliar l'escala interior del seu edifici del carrer Rosselló mitjançant un annex que feia llindar amb l'alineació del carrer, la qual cosa obligava a enderrocar la tanca que hi havia i a desplaçar-la.

Quant als professionals que més van treballar amb aquest

constructor sobresurt l'arquitecte A. Carbó, que signà la meitat dels projectes que portà a terme, en particular els dels darrers anys, tot i que 4 projectes foren denegats per la Comissió Provincial d'Urbanisme. Pel que fa als aparelladors no s'aprecia cap propensió especial, encara que qui vetllà per un major nombre d'obres fou J. Pallarés.

La tercera empresa que sobresortí pel nombre d'obres construïdes és el grup ZUDA SA, que obtingué 22 permisos. Aquesta empresa estava constituïda per 3 empresaris del sector: F. Borràs Piñana, F. Fuentes Adell i J. Princep Subirats, els quals figuren almenys en quatre ocasions com a promotors.

De la mateixa manera que en els casos anteriors, les obres es realitzaren entre els anys 1969 i 1979, el major nombre de les quals es van concedir l'any 1973 (40,91%).

L'obra més rellevant d'aquests constructors la realitzaren a l'av. Colom de Ferreries (al costat de l'ambulatori de la SS) l'any 1973, on van construir 45 nous habitatges per als germans J.A. i J.L. Garcia Rodríguez sobre un solar de més de 1.100 m² en 4 plantes aixecades i àtic. L'altra obra destacada que portaren a terme aquests constructors fou el primer grup de l'obra promoguda a la zona del carrer Rosa Ma. Moles, quan l'hivern de 1963 F. Fuente, J. Princep i, en aquesta ocasió, l'empresari del sector auxiliar de la construcció, D. Nofre, van promoure la construcció d'un immoble amb 24 habitatges sobre una estructura de planta baixa i 3 plantes elevades, que donaven lloc a tot un complex urbanístic que es completà anys després seguint la mateixa estructura de blocs multihabitatges i que adquirí el

nom del castell que presideix la ciutat (Zuda). Més endavant (març de 1969) en construïren un altre amb un total de 12 habitatges per a les germanes Ma.C. i P. Ravanals Fustegueres, que tenia una estructura de 4 plantes similars als edificis descrits anteriorment (figura núm. 24).

Les promocions més destacades que van portar a terme aquests constructors entre els anys 1969 i 1978 foren, en tots els casos, sobre el mateix sector de l'Eixample del Temple. A la primera promoció es constituïren un total de 12 habitatges en un bloc multifamiliar al carrer R. M. Moles. En un segon bloc es construïren un soterrani i 5 locals comercials al mateix indret. A les acaballes del període estudiat (febrer de 1978) encara varen construir un altre bloc al carrer Rosselló amb altres 14 habitages, en un edifici de planta baixa, 4 plantes i àtic i, a l'últim, se'n bastiren altres 17 en un immoble molt cèntric de la ciutat situat al bell mig de l'Eixample (av. Generalitat-T. González-R. Argentina), propietat dels germans J. i M.C. Miralles Gassó, sobre una estructura composta de planta baixa, entresòl, 5 plantes i àtic.

A banda d'aquestes obres situades majoritàriament a l'Eixample del Temple, aquests promotors també van treballar a bastament en la construcció de xalets situats a la carretera de la Simpàtica (perifèria E) entre els anys 1972-75. La majoria dels impulsors d'aquests habitatges unifamiliars eren professionals de la medicina o farmàcia (Delsors, Montserrat, Renau, Beguer, Arias, etc.), així com l'empresari del sector del comerç, F. Minguell, el qual va sol·licitar fins a 4 permisos entre 1973-75 (foto núm. 1).

Figura núm. 24. La urbanització del carrer R.Ma. Moles (1969)

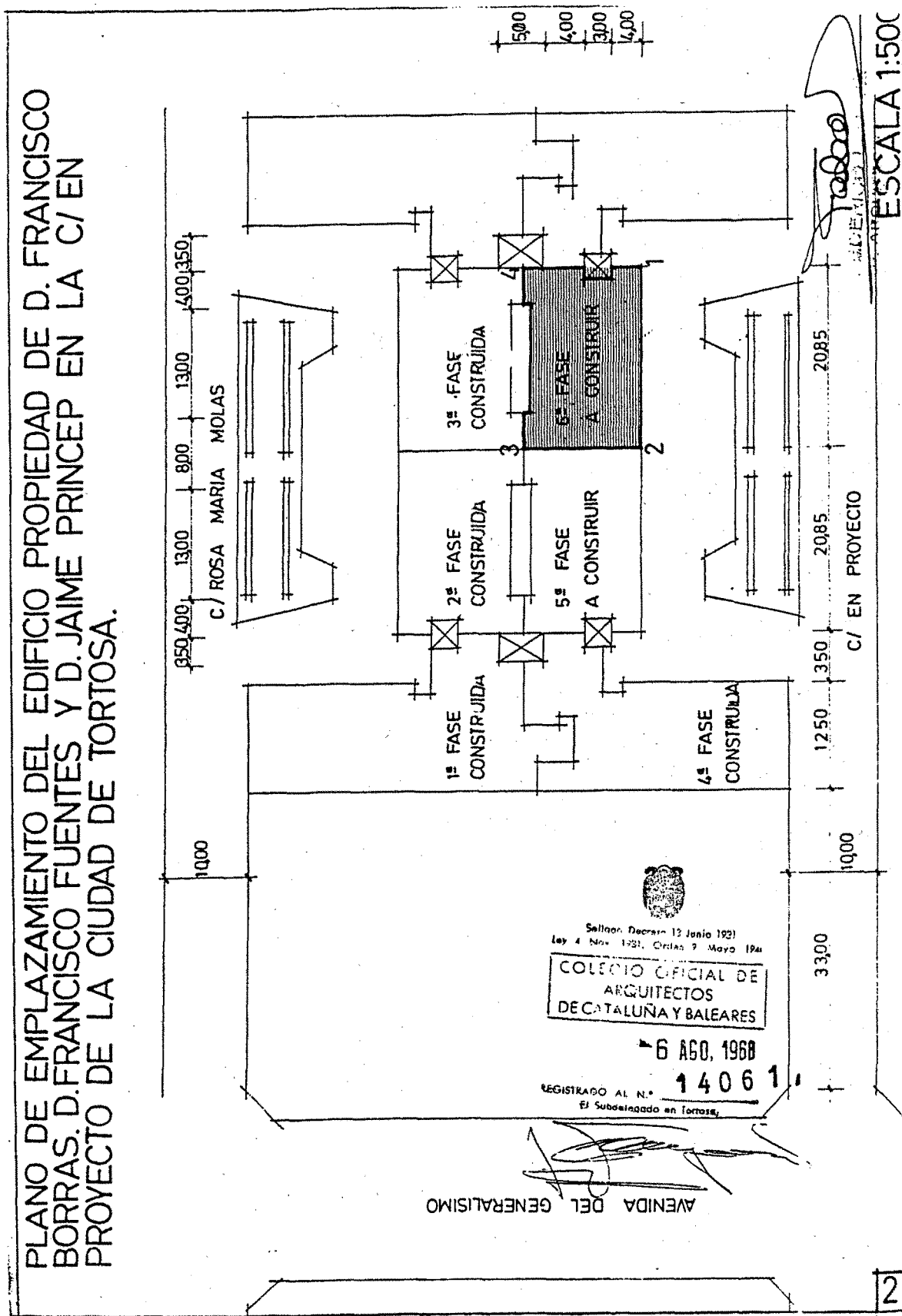

Foto núm. 1. La urbanització de la carretera de la Simpàtica,
1970.

La majoria dels projectes foren obra de l'arquitecte F. Llorca (54,55%) i en els darrers anys també sobresurten els treballs signats per F. March. Pel que fa als aparelladors, en nombrosos casos l'obra anava a càrrec de dos tècnics (J. Quince

i F. Navarro); cal dir, però, que des del punt de vista individual fou el primer que hem esmentat qui es va encarregar d'un major nombre d'obres.

Amb anterioritat i paral·lelament a la seva associació, els 3 empresaris van portar a terme diferents obres individualment. Així, F. Borràs va emprendre diversos projectes entre els anys 1968-70 en diferents indrets de la ciutat, entre els quals sobresortí la reforma de la clínica del Dr. T. Sabaté a la plaça d'Alfons XII, on es renovaren dues plantes per dotar-les d'un ús residencial amb 6 nous habitatges.

L'obra més destacada fou la que va realitzar a petició de l'industrial oleícola F. Faiges, el qual a l'estiu de 1977 va obtenir un permís per tal de construir un immoble al carrer Berenguer IV-Ronda Reus, que consta de servei d'aparcament, establiments comercials i habitatges sobre una estructura de semisoterrani, soterrani, planta baixa i 6 plantes amb un total de 18 habitatges.³⁷

Una activitat similar fou la que desenvolupà F. Fuentes, si bé els projectes que portà a terme individualment van tenir un major relleu. Aquest és el cas de l'immoble construït a l'av. de la Generalitat-barranc de Caputxins, per a l'empresari J.

³⁷ Al cap de pocs mesos (23/09/1973) li fou denegat un nou permís sobre el mateix immoble en el qual es pretenia aixecar una nova planta en forma d'àtic. La llicència no procedia perquè existia una ordenança (2.12) que regulava l'altura de les edificacions en funció de l'amplària del carrer, de manera que si aquest tenia 10 m, la regulació d'altures per mitjana era de 19,75 m.

Anys després, però incorporat en el mateix expedient, hi ha un informe del secretari de l'Ajuntament de data 30/09/1982 on s'assenyala que s'ha comès una infracció flagrant greu, per la qual cosa la remet a la Conselleria d'Obres Públiques i Política Territorial.

Aixerch, l'any 1968 que incloïa, a banda d'uns amplis locals de serveis i comercials, un total de 32 nous habitatges. L'altra obra més destacada és l'edifici, que va promoure el també constructor M. Galceran, al carrer de la Rosa-Vall del barri de la Catedral, amb un total de 21 habitatges sobre un edifici que consta de planta baixa i 4 plantes elevades.

El tercer empresari d'aquest grup, J. Príncep, és el que figura amb un major nombre d'obres construïdes també en el període 1968-72, que obtingué 12 llicències. En aquest cas es tracta de construccions d'escassa consideració que es desenvoluparen fonamentalment a Remolins, però també hi figuren algunes obres referents a xalets situats a la carretera de la Simpàtica i St. Josep de la Muntanya.

En tots tres casos, els tècnics municipals, l'arquitecte F. Llorca i l'aparellador J. Quince, foren els que subscrigueren la majoria dels projectes, tant en l'actuació conjunta com en la individual.

2.2. Els grans projectes segons el nombre d'habitatges construïts

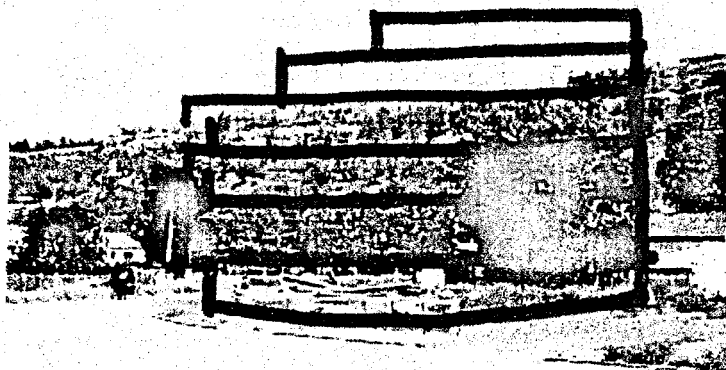
En els mateixos anys en què els empresaris locals van portar a terme els seus principals projectes, grans empreses estatals també van endegar obres significatives.

Aquest és el cas de les empreses valencianes COYSA SL i ZAFER SA. Ambdues societats hi apareixen implicades, ja que tots els projectes de la primera societat -menys un-, van tenir lloc entre els anys 1968-72 i tenien com a propietari o promotor immobiliari la segona societat; mentre que l'empresa ZAFER SA apareix com a propietari/promotor i constructor alhora en tres

projectes que es van portar a terme el 1976. Entre ambdues empreses el nombre d'habitatges construïts fou de 269.

Cal dir que els projectes tenien un abast espacial diferent en funció de les tres situacions descrites. Així, la primera obra on l'empresa COYSA SL figura com a promotora i constructora a la vegada fa referència a una obra nova que es construí a la carretera de Garcia al final del barri de Remolins, consistent en garatge, establiments comercials i 43 habitatges, sobre una estructura de soterrani, planta baixa, 4 plantes, àtic i sobreàtic, és l'anomenada "casa del barco" per la forma de l'edificació (foto núm. 2).

Foto núm. 2. La construcció a l'extrem N de Remolins, la "casa del barco", 1968.

Els dos projectes següents, ara ja sota la modalitat promotor/constructor, ZAFER SA i COYSA SL, respectivament, es van construir a la carretera de la Simpàtica, al final de l'Eixample,

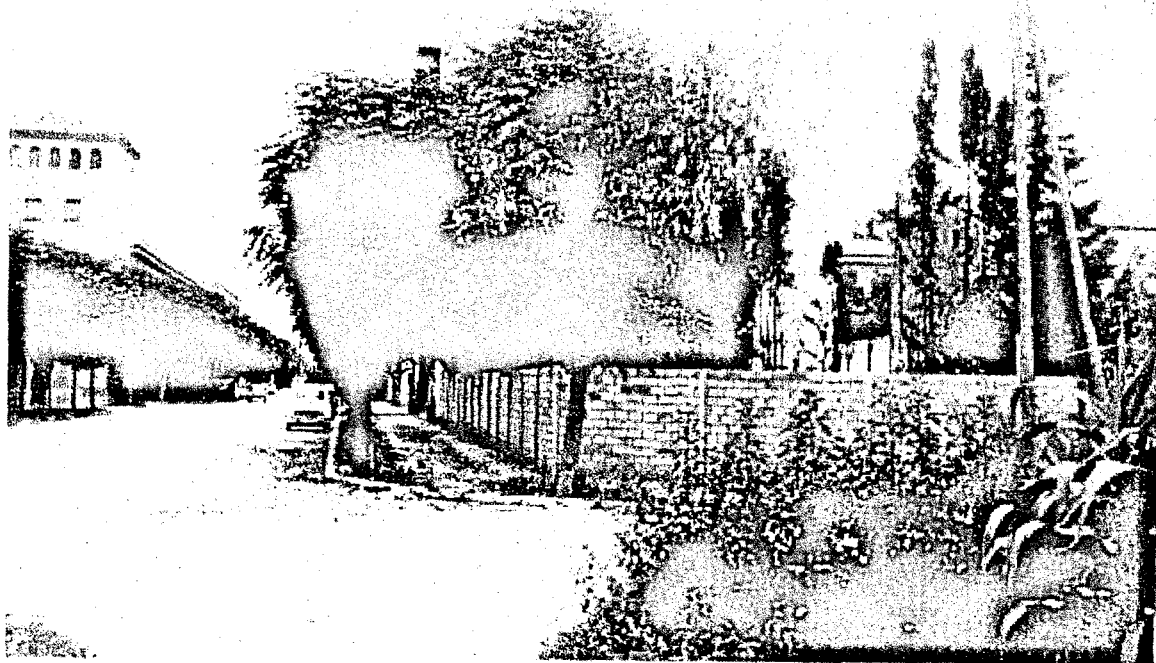
entre 1970-72. El primer edifici té amb una estructura de planta baixa i 7 plantes aixecades amb 24 habitatges, i el segon edifici consta de planta baixa, 4 plantes, àtic i sobreàtic amb 38 nous habitatges (foto núm. 3).

Foto núm. 3. La construcció en vertical a la carretera de la Simpàtica, 1972.

L'última obra que va construir aquesta empresa, d'acord amb l'esmentada dualitat, va tenir lloc al barri de Ferreries (av. Colom-Ctra. València) a les acaballes de 1972. Es tracta també d'un edifici de gran relleu, ja que es tracta d'un immoble amb 51 habitatges, sobre una estructura de planta baixa, 4 plantes, àtic i sobreàtic (foto núm. 4).

Foto núm. 4. La urbanització del sector SW del barri de Ferreries, en el tram inferior de l'avinguda de Colom, 1972.

Les altres 3 obres que portà a terme íntegrament l'empresa ZAFER SA, com a promotora i constructora, daten del febrer de 1976, quan en una mateixa sessió es van aprovar tots tres projectes ubicats al sector SW del barri de Ferreries, als carrers Tarragona-Alfara, Alcanyís-Pizarro i M.Comillas-Pizarro,

concretament. Dos d'aquests projectes són similars ja que la parcel·la a urbanitzar té les mateixes dimensions i es van construir ambdós blocs consistents en planta baixa, 3 plantes i àtic, amb un total de 38 habitatges cadascun. L'altre projecte, el del carrer Tarragona, és semblant però amb una planta més, tot i mantenir un total de 38 habitatges.

Com que es tracta d'una empresa forana, els redactors del projecte són tècnics de Madrid. Inicialment fou D. Fernández Florez i més endavant F. Pérez Barba; entre l'un i l'altre apareixen dos arquitectes més, F. Martínez Tarrazo i J. de Anguera Bach.³⁸

Pel que fa als aparelladors també hi hagué una gran estabilitat, de manera que entre J. Quince i C. Camarasa van subscriure totes les obres de la primera etapa en què figurava com a constructora l'empresa COYSA SL, i J.J. Fernández les que va realitzar ZAFER SA en una segona etapa.

Una de les obres més importants que s'han construït a la ciutat ha estat la del complex residencial Orleans a la partida d'aquest nom de l'Eixample tortosí. L'obra anà a càrrec de

³⁸ En alguna obra l'arquitecte que signava el projecte no era el director de l'obra, sinó que es buscava un tècnic local. Aquest és el cas del bloc construït a la carretera de la Simpàtica (03/11/1972); en que l'obra fou conduïda conjuntament per J.M. Gaya Jardí -en el període comprès entre el 29/07/1972 i el 13/10/1972- i F. Martínez Tarrazo. Aquesta mateixa actuació succeí en l'obra signada per F. Martínez i dirigida per J.M. Gaya (29/12/1972).

Una pràctica similar succeïa amb l'aparellador on C. Camarasa fou substituït per J.J. Fernández Espejo.

l'empresa estatal FOCSA.³⁹ En el solar, situat en la confluència dels carrers Despuig i St. Joan B. de la Salle, hi havia el Col·legi dels "hermanos" de la Salle (Foto núm. 5).⁴⁰

L'edifici està construït sobre un solar força irregular, on s'edificaren prop de 29.000 m² entre habitatges i locals comercials. L'obra es dividí en 3 blocs, un sobre el carrer de St. Joan B. de la Salle i els altres dos sobre el carrer Despuig.⁴¹

L'estructura de l'edifici té un total de 12 plantes, repartides entre soterrani (2 plantes destinades a aparcament), semisoterrani, entresòl (on hi ha el vestíbul i els 16 locals comercials), 6 plantes, àtic i semiàtic, amb un total de 173 habitages.⁴² L'altura de l'edifici restà per raons estètiques en

³⁹ Cal dir que l'expedient d'obra referit a aquest immoble apareix doblat en dos volums diferents, el 1264/50 i el 1270/160. El primer d'aquests volums és més incomplet, ja que només hi figuren les característiques generals, però no s'hi inclou ni la memòria ni els plànols del treball, ni tampoc hi figura la data d'aprovament del projecte.

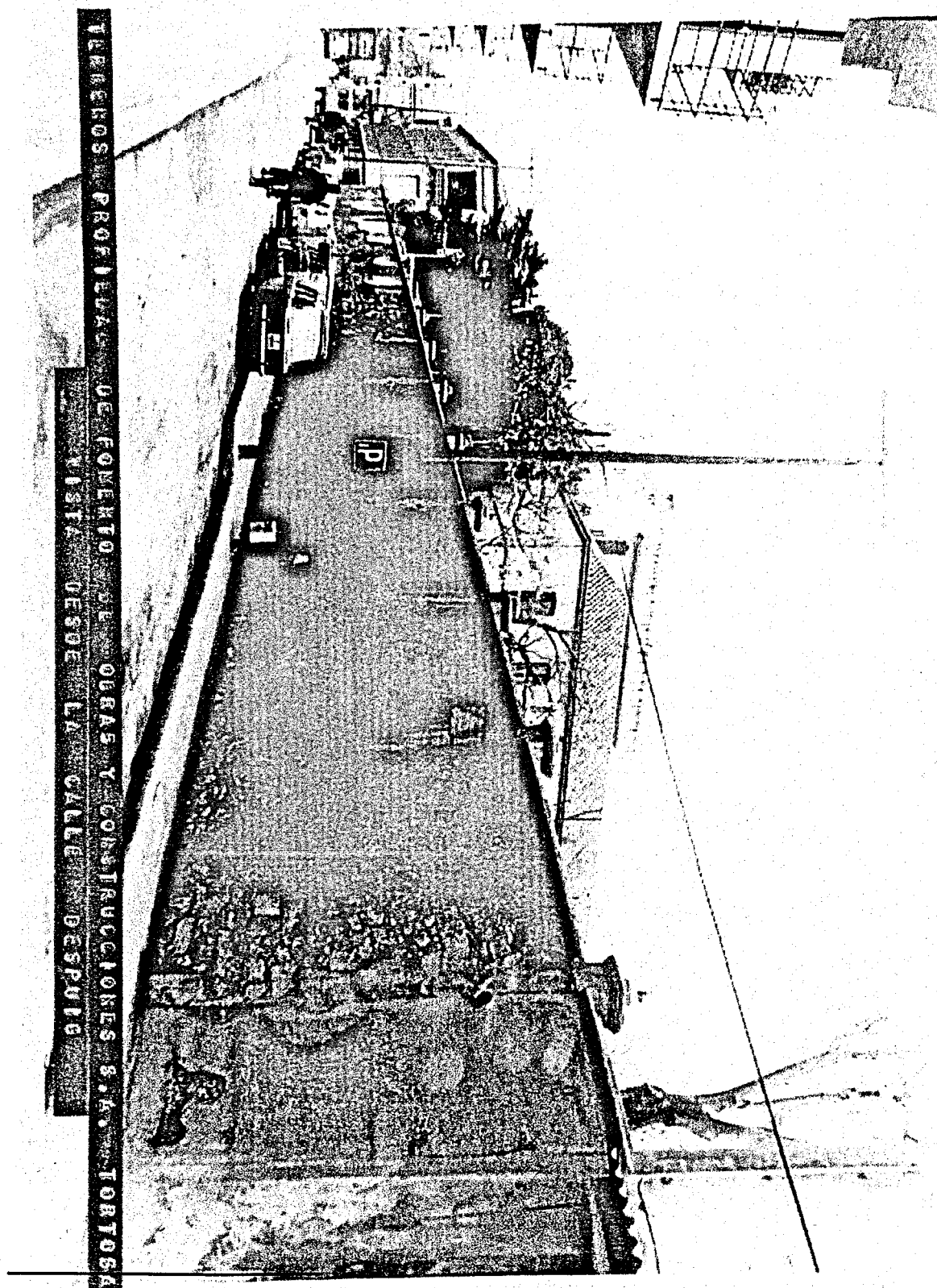
El segon dels expedients és molt complet, ja que fins i tot inclou fotografies i tota mena de característiques tècniques, a excepció del pressupost de l'obra. Cal assenyalar que en la petició figura que la construcció del primer grup serà d'habitatges de protecció oficial.

⁴⁰ A l'expedient 1270/160 hi figura una denúncia realitzada el 3 de febrer de 1973 on s'assenyala que s'ha enderrocat l'esmentat col·legi, quan el permís encara estava en tramitació (es concedí el 18 de maig d'aquest any). L'autorització per a l'enderrocament es troba en l'EOP, vol. 1266/76 bis, R.E. núm. 174 de 8 de gener de 1973 i aprovat el 9 de març del mateix any.

⁴¹ La façana sobre el carrer de St. Joan B. de la Salle és de 72,15 m, la que dona al carrer Despuig és de 64,40, la que hi ha sobre la muntanya és de 83,80 m, mentre que la façana N és més irregular.

⁴² La superfície dels pisos oscil·la entre els 74 m² i els 142 m². De fet, de pisos de 74 m² només n'hi havia un i de 142

Foto núm. 5. El canvi en l'ús del sòl a l'Eixample. El Col·legi dels "hermanos" de St. Joan B. de la Salle, avui edifici "Orleans", 1973.

m2 n'hi havia vuit.

15,75 m, tot i que l'altura màxima permesa era de 16,30 m.

L'equip que redactà el projecte estava integrat per tres arquitectes: F. Llorca, J. Ventura Solans i A. Piera Salvadó. La construcció fou controlada per dos aparelladors: D. Fortuño i C. Martínez Puig.⁴³

El projecte de més relleu que ha vist la ciutat al llarg dels quatre decennis analitzats ha estat la construcció de la denominada "Torre de Tortosa". El permís fou atorgat en la sessió permanent del 16 d'agost de 1968 a nom de Construcciones Príncipe SA, empresa que amb aquesta denominació només sol·licità altres dos permisos al llarg de tot el període objecte d'estudi, es tracta de les autoritzacions per realitzar la neteja del solar i la seva excavació (Foto núm. 6).⁴⁴

L'obra consistí a urbanitzar un solar de 2.019,18 m² situat a la confluència del passeig de l'Ebre i el carrer Gènova a l'extrem SE del barri de Ferreries i paral·lel a l'eix de la Llarga de St. Vicent. El projecte presentava un edifici amb una estructura formada per 5 plantes de soterrani, una planta baixa, quatre plantes amb 36 habitatges cadascuna, una planta àtic amb 27 habitatges i una altra de sobreàtic amb 16 habitatges més. La grandària de l'obra ve definida pel nombre d'habitatges construïts, 187 en total, i perquè a l'edifici hi ha 9 caixes d'escala.

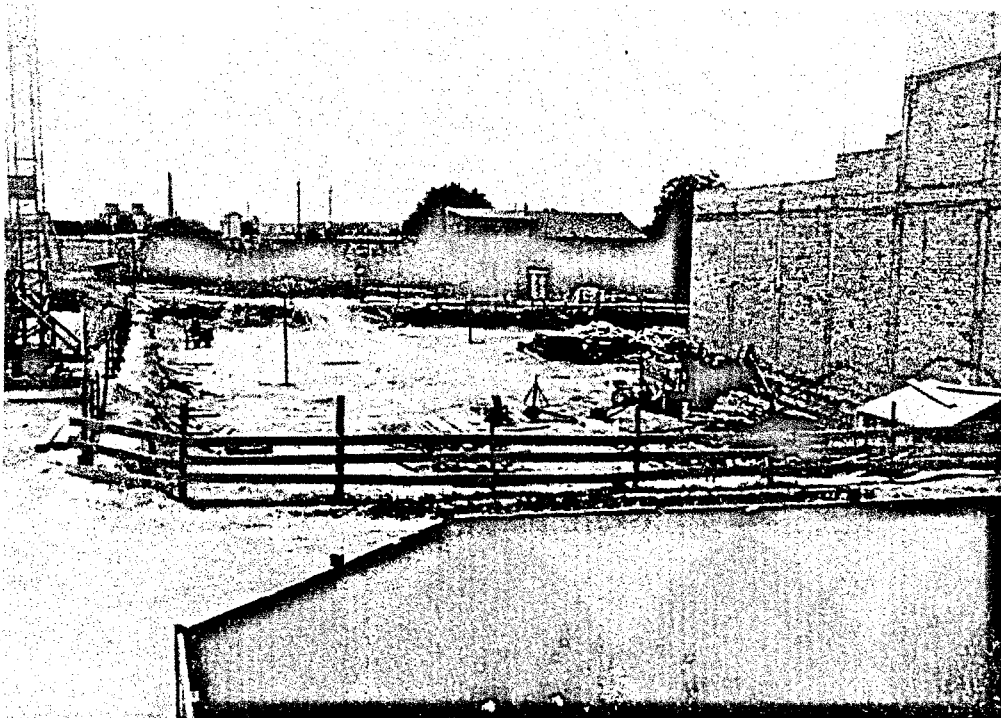
El projecte portava la signatura de l'arquitecte J.Ma.

⁴³ En el primer expedient hi figura J. Quince en el lloc que després apareix C. Martínez.

⁴⁴ EOP, vol. 1165/644, R.E. núm. 2959 d'11 de maig de 1968 i aprovat el 17 de juny següent; i EOP, vol. 1162/409, R.E. núm. 2198 de 4 d'abril de 1968 i aprovat el dia 19 del mateix mes.

Monravà López, i l'aparellador encarregat del projecte fou A. Martínez Lanzas, mentre que el constructor era la mateixa empresa peticionària, Construcciones Príncipe SA.⁴⁵

Foto núm. 6. La nova construcció al barri de Ferreries, la "Torre de Tortosa", 1968.

Tanmateix, aquesta obra tan important es va veure involucrada en un seguit de situacions anòmales des del mateix moment en què s'inicià la construcció. Així, la primera reclamació que es va rebre fou la dels veïns de la zona, que es queixaven de les molèsties i les esquerdes que provocà la caiguda del macó des de l'altura màxima, la qual cosa va obligar a

⁴⁵ L'import del pressupost de l'obra era de 18.500.000 pessetes, equivalents a 274,11 milions de ptes. de 1997.

l'aparellador municipal a elaborar un informe sobre això.⁴⁶ Aquestes circumstàncies van coincidir amb la participació en el projecte de l'arquitecte local F. March, primer de manera compartida i des de finals de gener de 1969 de manera explícita, en produir-se la renúncia de l'anterior arquitectedirector.⁴⁷

Les complicacions anaven augmentant a mesura que s'anava fent l'obra, ja que al mes d'abril següent, consta un escrit del cap de Negociat d'Obres Públiques adreçat al tinent d'alcalde president de la Comissió d'Obres Públiques, segons el qual l'inspector d'obres havia denunciat que l'esmentada obra no s'ajustava a l'altura aprovada, tal com ho corroborava un anunci que la mateixa empresa havia publicat a la premsa local.⁴⁸

L'últim afer de què es té constància en aquest expedient pel que fa al cas és l'escrit adreçat pel Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya i Balears, subdelegació de Tortosa, signat per J.M. Franquet, a l'Ajuntament a finals d'agost de 1969, on s'assenyala que el projecte presentat a la Delegació de Tarragona no s'ajusta a l'obra realitzada.⁴⁹ La resposta es produí al cap de pocs dies, on l'alcalde feia constar que s'havien suspès les obres.⁵⁰

⁴⁶ L'informe data del 19 de novembre de 1968.

⁴⁷ La participació de F. March Juncosa es produí de manera compartida des del 16 de novembre de 1968 i la posterior renúncia de J.Ma. Monravá data del 25 de gener de 1969.

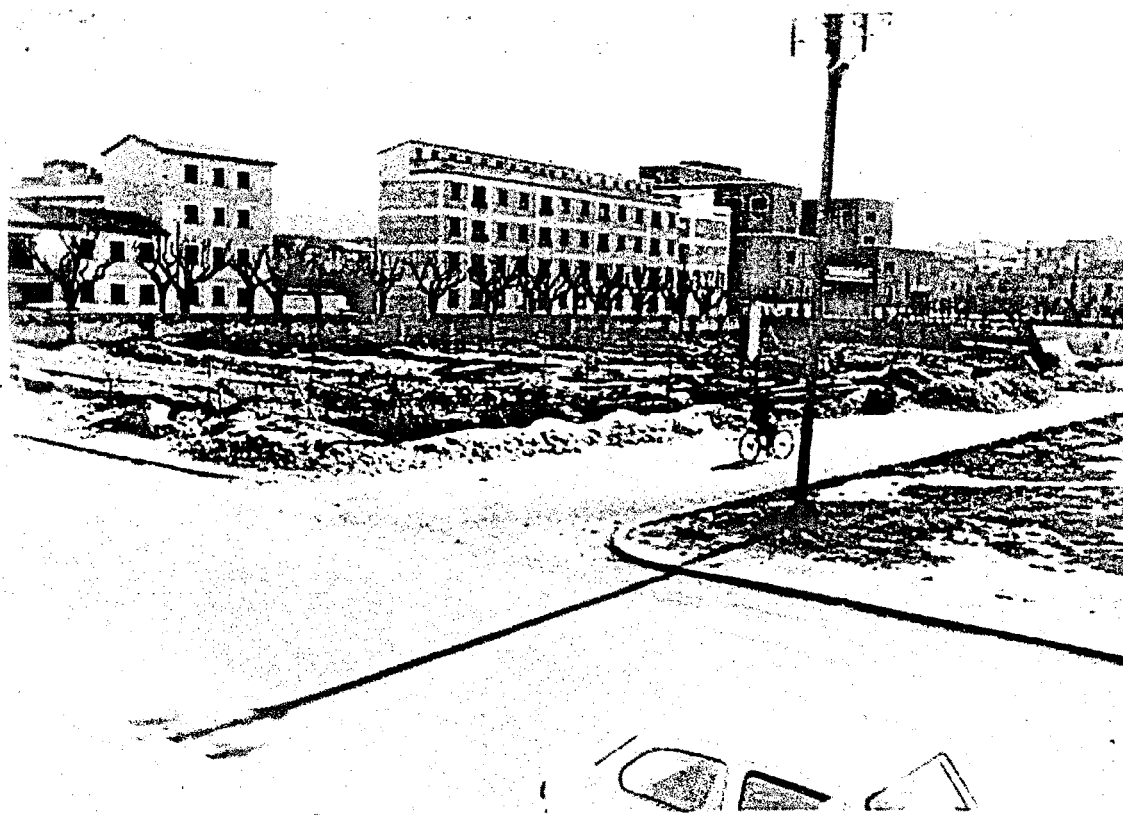
⁴⁸ L'escrit porta R.E. núm. 434 de 8 d'abril de 1969. I l'anunci es publica en diferents ocasions a *La Voz del Bajo Ebro*.

⁴⁹ R.E. núm. 5112 de 26 d'agost de 1969.

⁵⁰ R.S. núm. 5149 de 29 d'agost de 1969.

Un altre dels edificis més emblemàtics que s'ha construït recentment a la ciutat ha estat "l'edifici de l'estadi" (municipal d'esports), el qual ha configurat la urbanització d'aquest sector central i neuràlgic del barri de Ferreries, en l'illa formada per la confluència de la plaça de l'Estadi (oficialment Plaça J. Bau), de l'av. Colom i del carrer H. Cortés (foto núm. 7).

Foto núm. 7. La urbanització del sector central de Ferreries. Solar on es construï l'anomenat edifici "Estadi", 1969.

NOTA: En un segon plànol, es contempen els edificis de la caserna de la Guàrdia Civil, en primer terme, i l'ambulatori de la Seguretat Social, al fons.

Aquest edifici, en realitat, és la suma de dos projectes diferents, però concebuts des dels seus orígens amb un caràcter unitari.⁵¹ Tots dos permisos es van tramitar juntament i foren aprovats en la mateixa sessió del 20 de juny de 1969.⁵² El peticionari fou l'empresa immobiliària INDERSA (Inmobiliària Dertusa SA), constituïda expressament per tirar endavant aquest projecte, i el gerent i impulsor de la qual era l'empresari local R. Bonfill Salvadó.⁵³

La importància de l'obra es recull en les seves dades bàsiques: els solars tenen una superfície de 2074,48 i 481 m² respectivament, i la superfície construïda de 13.028,81 i 3.016,17 m², respectivament.⁵⁴ L'estructura del primer edifici

⁵¹ Tanmateix, a l'expedient hi figuren diferents escrits referents a la necessitat que imposava l'Ajuntament i les reticències de l'empresa respecte a la necessitat de construir patis interiors donat l'elevat volum edificat (37.667,83 m³ i 8.571,46 m³, respectivament).

⁵² A l'expedient també hi figuren les peticions de pròrroga de l'obra corresponents a 1970, 1971 i 1972 la darrera (R.E. núm. 5751 de 19 d'agost de 1972).

⁵³ El pressupost de l'obra era de 31.269.144 i 7.888.808 ptes., respectivament, que equivalien a 453,37 i 114,38 milions de ptes. de 1997.

⁵⁴ Aquest permís d'obra major es complementa amb d'altres que R. Bonfill va sol·licitar en nom propi destinats a la mateixa obra, cas del permís d'obra menor que va obtenir el 20 de maig de 1964, pel qual sol·licitava poder construir una tanca de protecció per al solar que tenia una superfície de 2.535,51 m² (EOP, vol 1108, R.E. núm. 3.238 de 16 de maig de 1964). Cal dir que aquesta superfície és pràcticament la que sumen els solars en els dos permisos d'obra major concedits (2.558,22 m²).

Quan la construcció era immediata, R. Bonfill procedí al procés d'excavació dels solar. Aquesta obra menor la portà a terme el febrer de l'any 1968, quan sol·licità un permís per realitzar una excavació per sota de la rasant i per a la construcció de 355,40 m². La petició fou inscrita a nom d'E. Masegosa Teruel i el projecte era encapçalat per l'arquitecte C. Garrido Siera, J. Bayerrri i l'encàrrec a l'empresa constructora

era de soterrani, planta baixa i entresòl per a locals comercials, 4 plantes elevades (amb 18 habitatges cadascuna) i una planta àtic amb altres 16 habitatges, que sumaven un total de 88 habitatges. Pel que fa al segon edifici, aquest manté la mateixa estructura amb 18 habitatges més.

El projecte fou redactat pels arquitectes C. Garrido Siero i F. Llorca Mestre, encara que el primer no figura en la documentació del segon edifici. L'aparellador de l'obra fou J. Bayerri i l'empresa constructora la immobiliària peticionària.

3. Els petits i mitjans constructors

En aquest apartat s'inclouen aquells empresaris del sector que han tingut una participació destacada en el procés de construcció de la ciutat moderna, tot i que fonamentalment s'han limitat a portar a terme iniciatives promogudes pels particulars i, en certes ocasions, han estat els impulsors d'obres de certa rellevància.

. Baubí, J.

Aquest constructor va desenvolupar la seva tasca en els anys de més activitat del sector, de manera que les obres en què participà cobreixen el període 1966-1979.

Alhambra (EOP, vol. 1179/263, R.E. núm. 874 de 10 de febrer de 1968).

A principis de 1969, i després de rebre una denúncia (29 de gener) sol·licità novament un permís d'excavació per sota de la rasant, mitjançant el seu mandatari T. Masegosa Garcia, que li fou concedit el 7 de febrer següent. El projecte anava acompanyat d'una petita construcció de 101 m², obra de l'arquitecte F. Llorca, l'aparellador J. Bayerri i l'encàrrec a l'empresa construcciones Alhambra (EOP, vol. 1178/164, R.E. núm. 595 de 27 de gener de 1969).

En general, va realitzar obres de nova construcció localitzades al barri de Remolins i almenys 3 xalets a la zona de la Simpàtica. El projecte de més relleu en el qual va prendre part fou el nou magatzem que havia de servir a la distribuïdora farmacèutica (SAFA), ubicat a la cruïlla del carrers Benifallet i J. Tió de Remolins. De la resta d'obres, només la darrera de les llicències obtingudes fou orientada al mercat immobiliari, quan va construir un immoble amb 4 habitatges al carrer St. Pere-plaça Cabrera del barri de Pescadors.

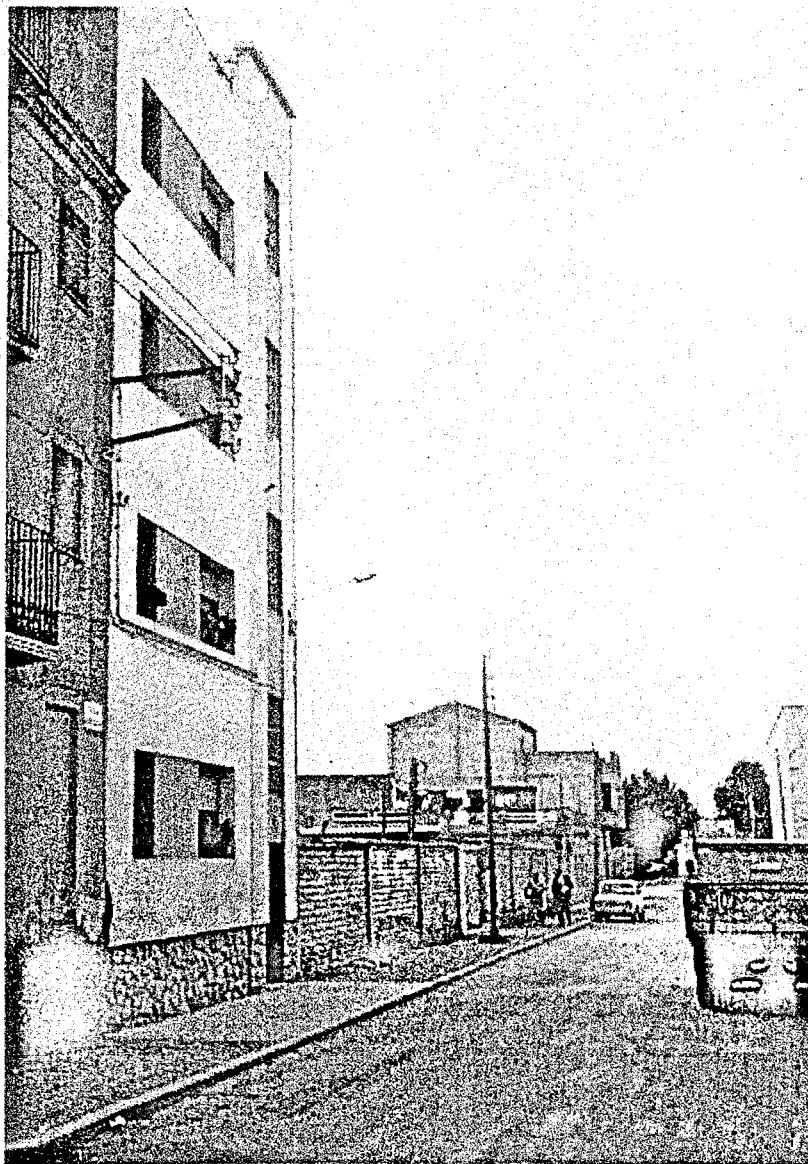
Des del punt de vista dels tècnics autors dels projectes que va realitzar, no s'aprecia cap mena de relació significativa entre aquests.

. Roig Espuny, R.

La tasca realitzada per R. Roig Espuny s'inscriu en el marc temporal descrit més habitualment, això és des de la segona meitat dels anys seixanta fins a la fi del període estudiat, encara que en realitat l'anava desenvolupant des dels darrers anys cinquanta, i durant els primers anys seixanta l'havíem trobat fent obres públiques. Al llarg d'aquests anys apareix com a constructor d'un total d'11 obres majors de diversa importància i en moltes parts de la ciutat, ja que va participar en moltes obres de petites dimensions, però també ho féu a títol personal -en tres ocasions- endegant projectes de certa volada, amb un total de 99 habitatges construïts en aquests anys (foto núm. 8).

El més important de tots aquests projectes fou l'aprovat a les acaballes de 1973, quan va obtenir un permís per construir un nou immoble conegut amb el nom del Patronat, ja que aquesta

Foto núm. 8. La renovació del carrer Barcelona de St. Llàtzer,
1973.

obra va representar el previ enderrocament de l'edifici del Patronat Obrer de la Sagrada Família al carrer Mercaders-St. Blai-Pujada St. Blai. En aquest solar de 1.636,97 m² es construí un edifici amb soterrani per a pàrquing, una planta baixa per a la Seu de l'esmentat Patronat i locals comercials, una planta

entresòl per a oficines i cinc plantes aixecades, a raó d'11 habitatges per planta, més un àtic, amb altres 6 habitatges, amb un total de 61 habitatges.⁵⁵ L'equip tècnic de l'obra fou encapçalat per F. Llorca i l'aparellador fou J. Bayerri (foto núm. 9).

Foto núm. 9. La renovació del casc antic de la ciutat. L'enderrocament de l'antic Patronat de la Sagrada Família, 1973.

Els altres tres immobles de certa importància els bastí a finals dels anys seixanta, ja que en entre els dos projectes que portà a terme a l'E. del Temple, l'un en la confluència de l'av. de la Generalitat i el carrer Lamote de Grignon, amb 8 habitatges l'altre a la mateixa avinguda principal amb el mateix nombre d'habitatges, i el darrer al carrer V. Garcia de l'Eixample, amb

⁵⁵ La nova construcció fou considerada de protecció oficial i tingué un pressupost de 27.183.023,63 ptes. EOP, vol. 1275/267, R.E. núm. 7017 de 3 d'octubre de 1973.

altres 10 habitatges.

Els tècnics amb qui col·laborà foren molt diversos, tot i que a mesura que avançaven els anys hi havia un predomini de F. Llorca i F.J. Martí com a arquitectes i de J. Bayerri com a aparellador.

. Bel, J.

El constructor J. Bel Fonollosa va portar a terme un total de 10 projectes d'obra nova entre els anys 1966 i 1974, encara que l'últim no va obtenir l'autorització definitiva.

La majoria de les obres foren de nova planta i es localitzaren preferentment al barri de Ferreries, on també va protagonitzar tres obres com a promotor. Aquestes foren les de més importància, ja que construï un total de 20 habitatges en tres blocs de 4 i 8, per dues vegades, els dos primers a la rambla de Catalunya, previ l'enderrocament de l'edifici de planta baixa existent, i el darrer a la Llarga de St. Vicent.

Els tècnics amb els quals col·laborà foren diversos, i en cap cas s'aprecia una preferència per l'un o per l'altre, ni tan sols en aquells projectes en què el propi constructor va portar la iniciativa.

. González, P.

La tasca de P. González abastà un total de 12 projectes en el període 1966-1973, repartits entre obres de nova planta i ampliacions. El tret comú en aquestes obres rau en què totes van tenir lloc o bé a Remolins o bé a Ferreries.

Les construccions que va portar a terme representaren un

total de 27 nous habitatges, molt repartits entre els diferents projectes. L'excepció la representà la construcció d'un immoble l'any 1971 al carrer Tarragona de Ferreries on se'n construïren dotze, gràcies a la col·laboració entre aquest constructor, F. Montañés i R. Príncep. Es tracta d'un edifici amb una estructura de planta blaixa i quatre plantes elevades.

Els autors dels projectes foren molt estables, de manera que entre els arquitectes F. Llorca i F. Ubach coparen totes les obres i J. Pallarés fou l'aparellador més habitual en la seva realització.

. Franch Martínez, M.

L'obra d'aquest constructor-promotor fou d'importància entre els anys seixanta i setanta, durant els quals es va encarregar de 7 projectes d'un abast ben diferent.

En la majoria dels projectes, cinc en total, realitzà aquesta doble tasca i, excepte en el primer cas, sempre ho féu en el tram meridional de l'avinguda de la Generalitat a l'Eixample del Temple. La primera promoció que va protagonitzar es troba en una àrea que podem qualificar de secundària en el procés de renovació i d'expansió urbana, ja que va construir un bloc al carrer Montcada amb locals comercials i 10 nous habitatges.

L'immoble que representà l'obra més emblemàtica de M. Franch durant aquests anys fou el que aixecà el 1969 a l'avinguda de la Generalitat en la confluència amb el carrer Rosselló, sobre un solar propietat d'I. Homedes, amb un total de 27 habitatges, sobre una estructura de 4 plantes, més àtic i sobreàtic.

Encara que a títol personal la darrera obra de què es té constància d'aquest constructor data de setembre de l'any 1972, al cap de més d'un any aparegué com a gerent de l'empresa Enfraher SA on realitzà altres dos projectes a l'extrem meridional de l'av. de la Generalitat a l'Eixample del Temple, en un dels quals actuà com a promotor d'un immoble de sis plantes que aixecà 17 habitatges.⁵⁶

Respecte al personal tècnic, la majoria dels projectes foren signats per F. Llorca.

. Sabaté Jara, A.

La tasca d'A. Sabaté va tenir una gran incidència sobre l'expansió urbana de la ciutat a finals dels anys seixanta, on concentrà un total de 9 projectes de certa importància del total de 13 que s'enregistren al llarg d'aquests anys. A més d'aquesta concentració en el temps, tot i retornar a resorgir anys després, també s'aprecia una gran concentració en l'espai, ja que sobre un sector molt concret de l'Eixample del Temple es localitzaren la meitat de les seves actuacions, en especial aquelles que endegà a títol personal.

Les obres en què va participar eren de mitjana importància, ja que almenys en set ocasions el nombre d'habitatges construïts superà la desena. Del total de 122 habitatges que va construir, el projecte particular més significatiu fou el que va endegar

⁵⁶ Malgrat que l'obtenció del permís data de l'1 de març de 1973 (EOP, vol. 1295/74, R.E. núm. 11169), al setembre del mateix any es detecten circumstàncies anòmales, com la renúncia de l'aparellador D.V. Fortuño (R.E. núm. 5.497 de 17 de setembre de 1974) i mesos després, el gener de 1975, aparegué com a propietari d'aquest immoble P. Bonet Martí, i A. Sabaté Jara com a constructor.

l'empresari J.Ma. Pegueroles a la confluència de l'av. de la Generalitat amb el carrer Marina a l'E. del Temple, on bastí un edifici amb un total de 20 habitatges. Aquest projecte es realitzà amb dos permisos, ja que en una primera fase es construï el soterrani, mentre que en una segona fase es va obtenir el permís per aixecar l'immoble pròpiament dit, que constava de planta baixa i 4 plantes elevades.⁵⁷ Una cosa similar va succeir amb el projecte que va portar a terme per a E. Valreiras Ferreirosa al P. Província-Alcanar de Ferreries, el qual es desenvolupà en dues fases molt seguides. La primera consistí en la construcció de la planta baixa i l'entresòl, mentre que en la segona fase s'aixecaren 4 plantes de les sis que apareixien en el projecte de R. Sancho.⁵⁸

⁵⁷ El primer permís té data de 19 d'abril de 1968 (EOP, vol. 1162/418, R.E. núm. 2361) i el segon és d'uns mesos després (20 de setembre), prèvia denúncia del 24 d'agost de 1968, per haver continuat les obres sense permís (EOP, vol. 1170/1030, R.E. núm. 5795). El pressupost de la primera part era d'1.397.536 ptes. i la segona fase era de 4.955.856 ptes.

⁵⁸ El primer projecte fou aprovat el 23 d'octubre de 1968 (EOP, vol. 1173/1183, R.E. núm. 6498) i el segon el 17 de juliol de l'any següent (EOP, vol. 1189/824, R.E. núm. 3651).

Les similituds entre ambdós projectes apareixen només en la superfície del solar (357 m²) i en el pressupost total de l'obra (4.900.000 ptes.), però les diferències tècniques són sensibles quant a la superfície edificada (2.139,90 m² i 2.062,98 m²), el volum edificat (2.131,40 m³ i 3.750,68 m³), així com en la pròpia estructura i el nombre de pisos per planta, ja que en el primer projecte es preveia que la primera planta seria dedicada a magatzem, la segona a despatxos, la tercera i quarta tindrien 2 habitatges per planta i les dues plantes següents 3 habitatges, cadascuna, amb un total de 10 habitatges. Tanmateix, en el projecte de l'any següent es preveia que la primera planta tindria 2 habitatges, les tres següents plantes 3 habitatges, l'àtic altres 2 habitatges i 1 més la planta sobreàtic, amb un total de 14 habitatges. El factor decisiu d'aquest enrenou és que l'altura màxima que es podia edificar era de 15,70 m, per la qual cosa el nombre de plantes màxim era de quatre.

Pel que fa a les obres en què A. Sabaté actuà com a promotor sobresurt la que bastí a les acaballes de 1966, al carrer Lamote de Grignon, amb altres 26 habitatges sobre una estructura de planta baixa i 4 plantes. Un segon projecte va tenir lloc a finals de 1969 al carrer Rosselló amb 20 habitatges més, sobre una estructura de planta baixa i 5 plantes, o els que construí a l'estiu de 1967 o el juny de 1969 en la confluència dels carrers Lamote de Grignon-E. d'Ossó i Rosselló, tots de l'E. del Temple, amb 12 habitatges el primer i altres 9 habitatges sobre una estructura similar de planta baixa, 4 plantes i àtic, el segon.

L'equip tècnic amb el qual va col·laborar aquest constructor és força divers, tot i que en l'àmbit dels aparelladors sobresurt la continuïtat de J. Pallarés.

. Araujo, P.

Aquest constructor va portar a terme la seva tasca entre els anys 1968-1978, durant els quals va realitzar un total de 12 obres majors. En la majoria dels casos es tractava de construir obres noves o ampliacions, gran part de les quals es trobaven als barris de Remolins i Ferreries. Pel que fa als tècnics que van treballar més cops plegats foren l'arquitecte F. Ubach i l'aparellador J. Quince.

L'obra més significativa fou la construcció del Club de Tennis a la carretera de la Simpàtica a les acaballes de 1970.⁵⁹ Aquesta incloïa unes instal·lacions esportives (4 pistes de

⁵⁹ El permís fou atorgat el 14 de novembre de 1970 i, anys després va obtenir una pròrroga. EOP, vol. 1217/1387, R.E. núm. 4520 de 7 de juny de 1973.

tennis i una piscina) i el local social.⁶⁰ L'obra es féu sobre un projecte de F. Llorca, mentre que l'apartat per designar l'aparellador restà vacant.

Ja gairebé al final del període estudiat (juny de 1978), portà a terme un encàrrec de R. Bonet per tal de bastir un immoble amb locals comercials i 5 habitatges al passeig Moreira-Roselló de l'E. del Temple.⁶¹

. Querol Ortega, J.

Al llarg d'aquest apartat ha quedat reflectit com molts constructors desenvoluparen gran part de la seva activitat en un sector concret de la ciutat; aquest és, una vegada més, el cas de J. Querol, que va intervenir en nou obres majors -una d'elles denegada-, totes ubicades al barri de Remolins, entre els anys 1968-1978.

Es tracta d'obres d'ampliació o de nova planta, consistents a aixecar una planta amb 1-3 nous habitatges amb un ús residencial. L'equip redactor dels projectes reflecteix també la

⁶⁰ D'aquesta obra en sobresurten dues notes. L'una és la rapidesa amb què es va produir la tramitació de l'expedient, impròpia de la burocratització que s'anava produint durant aquests anys, ja que la petició es registrà amb data 12/11/1970 i l'aprovació es va produir només dos dies després. La segona nota és més significativa, ja que l'obra fou exempta d'arbitris perquè el solar (0,8967 ha, equivalents a 4,094 jornals) no limitava amb cap propietat municipal. El pressupost de l'obra fou de 5.904.555,98 ptes. EOP, vol. 1217/1387, R.E. núm. 6.505 de 7 de juny de 1973.

⁶¹ Es tracta d'una obra de nova planta, el projecte de la qual fou elaborat per F. Llorca, en què sobresurt la superfície destinada als habitatges, ja que n'hi ha quatre de prop de 200 m² (198,09 m²). El pressupost total de l'obra pujava a 13.205.036 ptes., a raó d'11.960 ptes./m². EOP, vol. 1428/104, R.E. núm. 2307 de 26 de maig de 1978 i aprovat el 9 de juny del mateix any.

mateixa constància en F. Llorca, com a arquitecte, i J. Pallarés i J. Quince, com a aparelladors.

. Galdeano, J.

L'obra d'aquest constructor abastà un total d'11 projectes, un d'ells denegat, en el període comprès entre els anys 1968-1979. La característica fonamental és que la immensa majoria d'aquestes obres es portaren a terme al barri de Remolins, normalment en forma d'ampliació d'un immoble ja existent.

En el total d'aquestes obres construï 14 nous habitatges, entre els quals el projecte de més volada fou un immoble de tres plantes al carrer Benifallet, en què es bastiren un total de 5 habitatges.

Cal dir que en la majoria dels projectes l'equip tècnic estava integrat per A. Carbó, com a arquitecte i per J. Pallarés, com a aparellador.

. Pla Prades, A.

A l'igual que d'altres empresaris del sector, la tasca d'A. Pla va transcórrer entre els anys 1968-1975, anys en els quals va portar a terme un total de 12 obres majors. Es tracta, en general, d'obres d'ampliació d'altres que ja existien, normalment aixecar una planta en algun habitatge; aquestes obres es trobaven ubicades preferentment al barri de St. Llätzer -en nou ocasions-, mentre que al final del període realitzà alguna obra en ple Eixample, circumstància que representa un salt qualitatiu quant a la tipologia de l'edificació i al seu pressupost.

De l'equip tècnic amb qui treballà aquest constructor sobresurt la col·laboració amb els arquitectes F. Llorca, primer, i A. Carbó, després; mentre que Joan Pallarés en fou l'aparellador més habitual.

. Obalat Calvo, J.

El protagonisme d'aquest constructor en el sector immobiliari fou més notori del que reflecteixen el nombre d'obres en què va participar en els darrers anys del període estudiat.

L'evidència d'aquest comentari és el nombre de permisos en què va rebre un encàrrec de l'empresa NOMEN SA, entre 1968-1974, com els que amb anterioritat havia rebut de l'empresa ARDE als anys cinquanta per tal d'ampliar la indústria tèxtil situada a l'E. del Temple (1952) o les seves oficines al carrer Cervantes (1954).

. Valls Mauri, J. i Curto Guinovart, R.

Aquests constructors van sol·licitar sis llicències d'obres entre els anys 1964-1970, la meitat de les quals fan referència a la construcció d'un important immoble en la confluència dels carrers Ràpita i Ulldecona de Ferreries que van representar la construcció de 28 habitatges. Els altres dos projectes que ens consten fan també referència a un edifici de nova planta al carrer Alcanar amb 12 habitatges o, el darrer, amb 24 habitatges a l'extrem meridional de l'av. de la Generalitat.

Així, doncs, queda palesa la major activitat d'aquests constructors al barri de Ferreries, on portaven a terme els propis projectes que, a excepció de l'últim, van correspondre a

F. Llorca.

. Cortés Faló, M.

Aquest constructor va emprendre un bon nombre d'obres des de finals dels anys seixanta i especialment nombroses foren les que van realitzar les indústries Fabra. Com a promotor només hi figura en una ocasió. En concret, el 1967 va construir un immoble a la confluència dels carrers Elcano-M. Comillas-Ctra. de València de Ferreries, en el qual sobre un projecte de F. Llorca, va edificar una illa de 71x14 m, amb un total de 8 locals comercials i 32 habitatges sobre una estructura de planta baixa i 4 plantes.⁶²

. Franch Franch, S.

Les obres que realitzà per aquest constructor foren un total de 13, la majoria de nova planta, localitzades en els sectors més expansius de la ciutat (foto núm. 10).

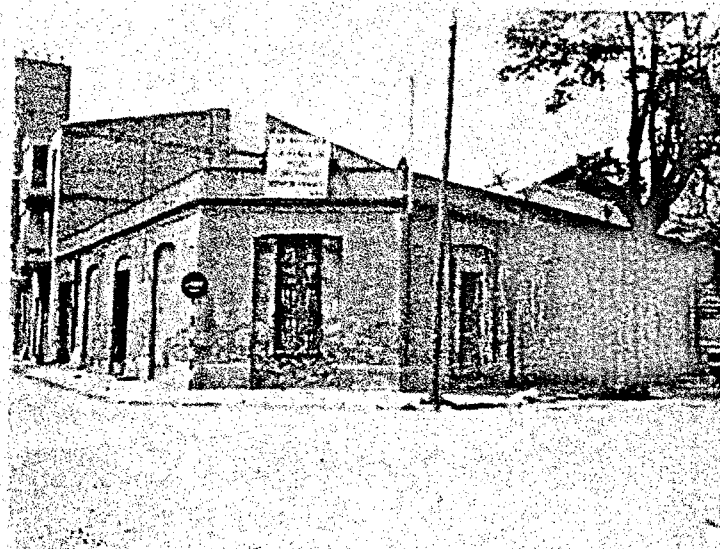
Dels nombrosos projectes que va construir, tres ho foren a títol personal i en dos casos el nombre d'habitatges fou significatiu. Aquest és el cas de l'edifici que bastí a la confluència de la rda. Docks-C. Bañuelos sobre una estructura de soterrani, planta baixa, 4 plantes, àtic i sobreàtic amb 22 habitatges i, en segon lloc, el que construí al passeig de la Província de Ferreries amb 18 habitatges (foto núm. 11).

⁶² En l'expedient no consta el pressupost. EOP, vol. 1149, R.E. núm. 3340 d'1 de juny de 1967 i aprovat el 14 de juliol del mateix any.

Foto núm. 10. El canvi en l'ús del sòl al passeig de la Província de Ferreries, 1973.

Foto núm. 11. El canvi en el tipus de construcció a la ronda Docks de l'Eixample del Temple, 1973.

Dels diferents tècnics per als quals treballà no es pot extreure cap deducció significativa, excepte en el cas dels aparelladors, d'entre els quals sobresortiren J. Quince i J. Bayerri.

. Segura, J.

Aquest constructor es troba entre el conjunt d'empresaris que van desenvolupar la seva tasca al llarg dels anys setanta. En total va portar a terme 6 obres, consistentes preferentment en l'ampliació d'altres que hi havia a Sant Llàtzer i a la perifèria meridional. Es tracta d'obres d'escassa envergadura que en cap cas superaren els dos habitatges per immoble i amb uns pressupostos força reduïts. Pel que fa als equips tècnics, tampoc s'aprecia cap relació significativa entre ells.

. Ferri, J.

L'obra d'aquest constructor es va estendre al llarg dels anys setanta, durant els quals va treballar en 15 projectes d'obra nova, dos dels quals foren denegats. Les obres foren ben diverses, de manera que tant n'hi ha de petites com d'un abast considerable.

La major part de les construccions es van desenvolupar a Ferreries o a St. Llàtzer, amb un total de 63 habitatges construïts, i en quatre ocasions el nombre de pisos per immoble superà la dotzena d'habitatges. D'aquestes 4 grans obres, dues es portaren a terme al carrer R.M. Moles de l'Eixample del Temple amb 12 habitatges cadascuna, i les altres dues al carrer Barcelona de St. Llàtzer amb 14 i 16 habitatges més. A més,

aquests dos darrers foren una iniciativa del propi J. Ferri Fontcuberta, conjuntament amb l'empresari Joan Martí, amb qui tenim constància d'altres tres projectes, sempre al barri de Ferreries. És més, a mitjan anys setanta apareixen tres obres encarregades a l'empresa Martí-Ferri, totes tres localitzades al barri de St. Llätzer, però són d'escàs relleu.

L'arquitecte que va redactar més projectes bastits per J. Ferri fou A. Carbó, en especial als darrers anys en què la direcció tècnica anà a càrrec de J.M. Monclús.

. Galceran Puchol, M.

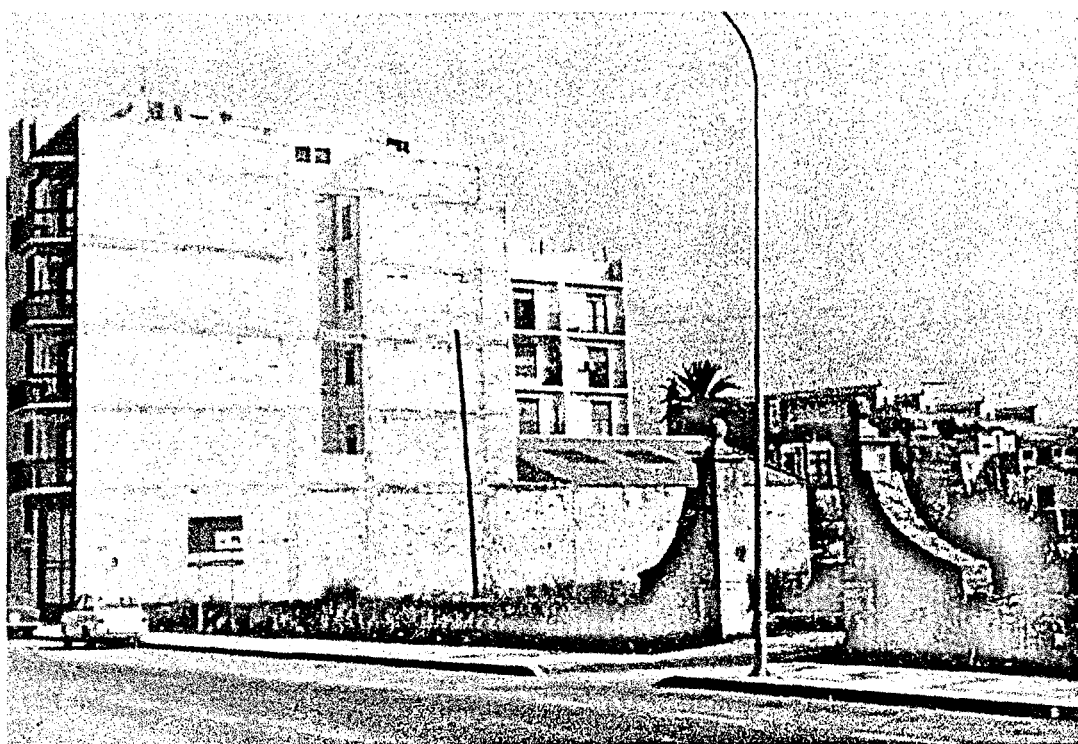
L'obra d'aquest constructor, que desenvolupà la seva tasca entre els anys 1970-1977, és una de les més voluminoses de les analitzades tant pel nombre de permisos obtinguts, 13 en total, com per la varietat de les construccions i pel nombre d'habitatges realitzats, un total de 166.

Quant a la localització dels permisos obtinguts hi ha una gran diversitat, ja que aquest constructor va realitzar obres des del Rastre a l'Eixample del Temple, si bé quantitativament el major nombre s'emmarcarien en la perifèria E, tot i que dues llicències per construir cadascun dels xalets a la zona de Mig-camí van ser denegades.

El tret més destacat de la seva obra és que en les dues obres més emblemàtiques també actuà com a promotor. Cronològicament, el projecte més rellevant fou el que s'aprovà a les acaballes de 1975 per tal de construir un nou immoble situat a la fi de l'av. de la Generalitat de l'E. del Temple; és

la denominada "casa verda" pel color de la seva façana.⁶³ El projecte constava d'una planta baixa dotada amb 8 locals comercials, i 5 plantes elevades (una definida com un àtic, sense ser-ho realment) a raó de 16 pisos/planta, excepte l'última, on hi havia un pis menys (foto núm. 12).⁶⁴

Foto núm. 12. El canvi en l'ús del sòl al tram inferior de l'avinguda de la Generalitat, l'"hort Ravanals", 1975.

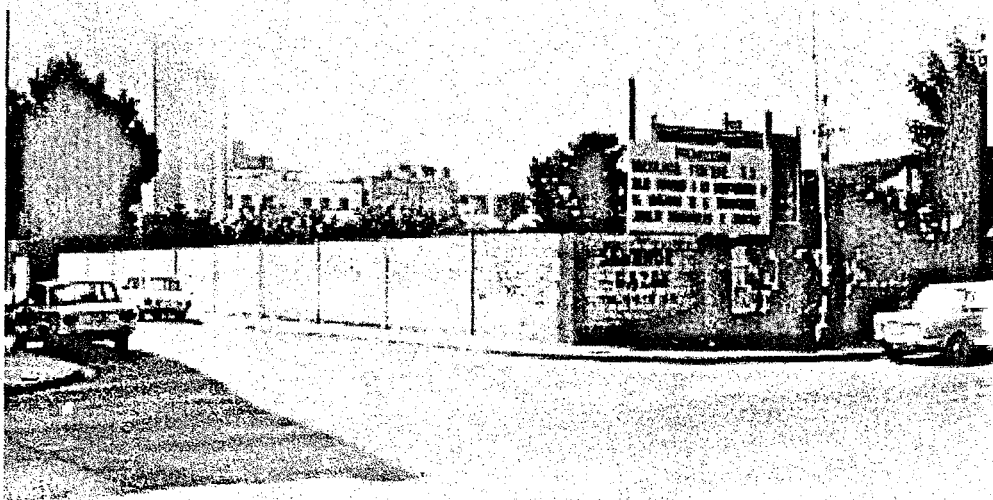

⁶³ La petició del permís data del 2 d'abril de 1975, però el 17 de maig ja existeix una denúncia per haver començat les obres sense el permís corresponent. EOP, vol. 1344/332, R.E. núm. 2032.

⁶⁴ La superfície construïda del pisos oscil·la entre els 63,50 i els 122,70 m².

El segon projecte de més relleu fou el que portà a terme a la cèntrica plaça de l'Estadi-carrer Ulldecona de Ferreries, però ara sota la denominació d'Inmobiliaria Fontibre SA. Aquesta obra representa un salt qualitatiu respecte de l'anterior, com ho corrobora el menor nombre d'habitatges construïts, tot i que el solar era sensiblement més gran (3.136,64 m² i 2.378,68 m², respectivament) i la superfície edificada era similar (11.948,89 m² el primer i 11.768,62 m² el segon).⁶⁵ L'estructura de l'immoble consta de soterrani per a pàrquing, planta baixa amb locals comercials, quatre plantes aixecades i una altra planta àtic (foto núm. 13).⁶⁶

Foto núm. 13. La urbanització del sector central del barri de Ferreries, 1977.

⁶⁵ La dimensió dels pisos se situa entre els 104-169 m². El pressupost total de l'obra fou de 82.249.681 ptes.

⁶⁶ Un projecte de característiques molt similars, tant per l'adreça, com per l'estructura i el nombre d'habitatges; fou sol·licitat per la Caixa de Pensions anys abans. A.M., vol. XLV, p. 166 de 6 de novembre de 1970.

La direcció tècnica d'ambdós projectes anà a càrrec de l'arquitecte A. Carbó, amb qui aquest constructor realitzà algun treball més de manera conjunta, tot i que el nombre d'arquitectes i aparelladors amb qui treballà no reflecteix cap relació significativa entre ells.

. Montserrat, J.

Aquest constructor va participar en un total de 7 projectes al llarg dels anys setanta. Les obres foren en tots els casos, menys en un de nova planta, i estaven situades a l'E. del Temple i a la perifèria E. Però el fet més curiós fou que gran part dels propietaris per als quals treballà van fer-li altres encàrrecs.

En la tasca desenvolupada va aixecar un total de 25 nous habitatges, desigualment repartits en l'espai urbà. El projecte de més relleu fou el que portà a terme per a R. Bonet a principis dels anys setanta, quan va aixecar un immoble al carrer Moreira amb un total 10 habitatges.⁶⁷ Aquesta construcció fou objecte de controvèrsia, ja que el primer projecte preveia la construcció de fins a 17 habitatges, però finalment es va reduir en reduir-se també el solar sobre el qual es bastí l'esmentat immoble.

Una altra obra que apareix duplicada fou la que van realitzar els germans Gaya Jardí al carrer Genovesos de l'Eixample. Inicialment es tractava d'ampliar un immoble existent que, posteriorment, fou enderrocat i se'n construí un altre de

⁶⁷ En realitat es va sol·licitar un primer permís l'any 1970 (EOP, vol. 1208/759, R.E. núm. 3711 de 16 de juny de 1970), el qual fou substituït per un segon de l'any següent (EOP, vol. 1227/595, R.E. núm. 2854 de 13 de maig de 1971).

nou.⁶⁸

El tret més dissonant de la seva obra és que havia de ser el constructor d'un xalet que va sol·licitar Mossèn Ovidio Tobias a St. Josep de la Muntanya, encara que de dimensions més aviat reduïdes, però l'obra fou denegada perquè el projecte no garantia el subministrament d'aigua.⁶⁹

. Talarn, D.

La tasca realitzada per aquest constructor té un caràcter similar a la de l'anterior, ja que entre els anys 1971-1978 portà a terme un total d'11 obres, majoritàriament localitzades a l'extrem meridional de la ciutat. Però a diferència d'altres empresaris això implicava la construcció d'immobles per a un ús agrari (granges), però també magatzems i naus industrials. La resta de projectes es repartiren per St. Llätzer i l'Eixample on construï les obres de més relleu.

També crida l'atenció la gran quantitat d'obres que foren encarregades per la família Castellà Llorca, ja sigui per a la construcció de magatzems, que havien d'acollir la indústria dels plàstics ubicada al camí de les Arenes a la perifèria meridional o per l'immoble que els germans J.M. i E. Castellà construïren

⁶⁸ El primer permís fou concedit per tal d'aixecar tres plantes sobre un edifici de planta baixa i una planta pis i per reformar la façana (EOP, vol. 1205/524, R.E. núm. 1472 de 4 de març de 1970). Posteriorment es cursaren ambdues denúncies datades el 23 de maig i el 10 de juny del mateix any per haver enderrocat l'edifici que hi havia. Finalment, es va obtenir un nou permís per construir un edifici amb soterrani, planta baixa i una planta elevada.

⁶⁹ La denegació de la Comissió Provincial d'Urbanisme figura amb data de 27 de febrer de 1976 (R.S. núm. 970).

al carrer de St. J.B. de la Salle a l'Eixample amb 4 habitatges.

El nombre de responsables d'obra amb qui col·laborà foren nombrosos, encara que sobresurt l'arquitecte F. Ubach, tot i que una vegada més, els usos agraris i industrials permetien la signatura dels projectes per perits agrícoles o industrials; mentre que en l'àmbit dels aparelladors qui s'encarregà del major nombre de projectes fou J. Quince.

. Galceran Cartoixa, F.

El nombre d'obres que va construir aquest constructor foren 7 en el període comprès entre els anys 1972-1979.

A diferència del que succeí amb altres empresaris, F. Galceran va desenvolupar una tasca fonamentalment de promotor i va concentrar la seva feina al barri de Ferreries on construí 28 nous habitatges, i només en bastí un altre a St. Llàtzer. D'aquest important nombre de pisos, la immensa majoria formen part de projectes que porten com a promotor l'esmentat constructor, en blocs d'ús mixt magatzemresidencial, en blocs de tres/quatre plantes i amb una mitjana de 3-8 habitatges.

La finalitat clara d'aquestes obres apareix reflectida en l'homogeneïtat de l'equip tècnic amb el qual col·laborà aquest constructor, integrat per l'arquitecte F.J. Martí i per l'aparellador J. Bayerri.

. Chavarria, A.

L'obra portada a terme per A. Chavarria també va tenir com a marc cronològic el dels primers i mitjan anys setanta (1972-1977). Dels vuit permisos que va obtenir, el darrer fou denegat;

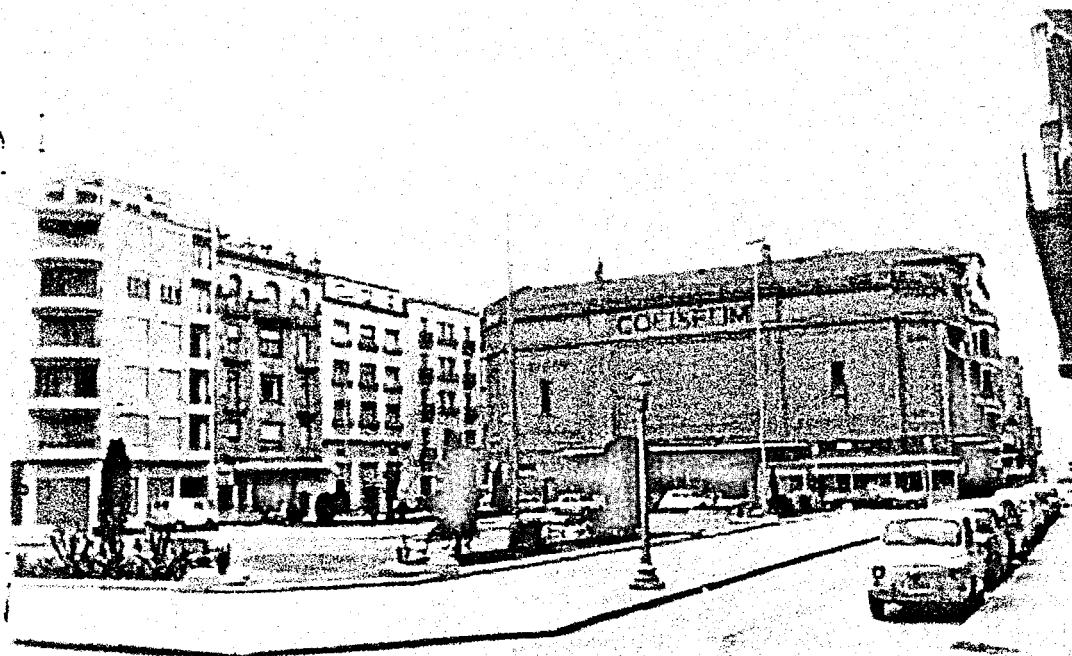
en tots els casos, menys en un, es tracta d'obres d'ampliació, encara que el nombre de pisos que aquestes obres van representar pujà a 19 habitatges.

L'activitat d'aquest constructor apareix repartida arreu de la ciutat i sempre treballà per encàrrec, encara que en el darrer permís sol·licitat ho feia en nom propi. D'igual manera, l'equip tècnic amb qui col·laborà és molt divers, tot i que el nom de l'arquitecte F. Llorca apareix amb més freqüència.

. RYCSA

Una de les obres més importants de l'Eixample de la ciutat fou l'enderrocament del cinema Coliseum, situat a la plaça d'Alfons XII i que feia xamfrà als carrers R. Berenguer IV i Argentina (foto núm. 14).

Foto núm. 14. El canvi en l'ús del sòl en el sector central de l'Eixample, el cinema Coliseum, 1972.

En el seu lloc s'aixecà un dels immobles de més categoria de la ciutat. El promotor de l'edifici fou l'empresa reusenca RYCSA (Ribas y Cia, SA), que portà a terme la construcció. El projecte fou elaborat per J. Ma. Español Boren, però la direcció de l'obra l'assumiren els arquitectes locals F. March i J.Ma. Franquet.

El solar tenia una superfície de 657 m² (28,84x17-16,80 m), sobre el qual s'aixecà l'edifici, que constava de soterrani amb 26 places de pàrquing, una planta baixa per a locals comercials, la planta entresòl destinada a despatxos, 6 plantes elevades i l'àtic, amb un total de 28 habitatges. L'import de l'obra fou de 23.571.108 ptes.⁷⁰

. Roca, J.

Aquest constructor va protagonitzar un total d'11 obres de nova construcció al final del període estudiat (1973-79), encara que dues foren denegades.

Les obres en què participà presenten una localització molt diversa, tot i que el major nombre de permisos els desenvolupà a la perifèria meridional de la ciutat, on també va construir dues granges. Tanmateix, l'obra de més importància la bastí al barri de Ferreries, amb un total de 6 habitatges.

La mateixa diversitat s'aprecia en el personal tècnic amb qui participà en les obres on s'aprecia una gran

⁷⁰ EOP, vol. 1259/1548, R.E. núm. 5451 de 28 de juliol de 1972 i aprovat l'1 de desembre del mateix any.

heterogeneïtat.⁷¹

. Rius Curto, J.

Una especialitat diferent a les apuntades fins ara fou la de construir edificis per albergar altres tipus d'usos del sòl. Ens referim a la construcció de granges, les quals representen una tercera part de les construccions que portà a terme per aquest constructor. Les obres apareixen concentrades en el període 1973-1977, i especialment, al barri de St. Llätzer i a les diverses perifèries.

Tanmateix, l'obra de més relleu la protagonitzà a Remolins amb l'ampliació d'un edifici amb un total de 4 habitatges.

Les diferents ubicacions dels permisos obtinguts i la varietat d'aquestes ubicacions fan difícil precisar un equip tècnic habitual, però si que apareix un igual protagonisme entre J. Quince i J.M. Monclus com a aparelladors.

. SANGUR, SL

La promotora de J. Milian Prado va sol·licitar sota aquesta denominació tres llicències d'obres entre els anys 1973-75.

La primera va correspondre a una nova construcció que va impulsar al carrer Montcada, on en un solar de 406,70 m² (10,15-6,85x17,40-12 m), encarregà a l'arquitecte A. Carbó la redacció d'un projecte en què sobre una estructura de planta baixa i 4

⁷¹ Igual com succeïa amb el constructor anterior, J. Rius, el projecte de la construcció de les granges, avícoles o porcines, les podia signar un perit agrícola, que en aquests casos foren J. Cervera i J. Carles.

plantes es comptabilitzaren 8 habitatges. El pressupost de l'obra fou de 2.297.100 ptes.⁷²

La segona obra va tenir dos projectes ja que va ser denegat el primer. Es tracta de la construcció en el carrer del Vall-Sensalsacosta de la Catedral, on sobre un projecte de F. March s'aixecà un edifici amb una estructura de planta baixa per a magatzem i quatre plantes amb altres 4 habitatges. El pressupost de l'obra se situà en 1.375.000 ptes.⁷³

. Blanch, J.

La tasca desenvolupada per aquest constructor fou limitada tant en el temps (1974-78), com en el nombre d'obres portades a terme (6 obres, una d'elles denegada). En la immensa majoria dels casos foren obres de nova planta, xalets, que construï a la zona de Mig-camí i a la costa dels Capellans.⁷⁴

. IMCOSA/IMSA

La constructora IMCOSA (Industrial Maderera Constructora,

⁷² EOP, vol. 1275/253, R.E. núm. 4145 de 26 de maig de 1973 i aprovat el 28 de setembre del mateix any.

⁷³ La raó de la negativa fou que en la zona del casc antic on es volia fer la construcció, l'edifici presentava un "porte moderno acusado", per la qual cosa es va refer la façana del projecte. EOP, vol. 1331/80, R.E. núm. 849 de 5 de febrer de 1975 i denegat amb data del dia 28 del mateix mes; i EOP, vol. 1338/198, R.E. núm. 1804 de 18 de març de 1975 i aprovat el 13 de juny del mateix any.

⁷⁴ Un d'aquests projectes elaborat per F. March i el propietari del qual era J. Massip -en aquell moment director de l'arxiu-museu de la ciutat-, fou el primer redactat íntegrament en català. EOP, vol. 1292/2, R.E. núm. 10.789, de 12 de desembre de 1973 i aprovat el 4 de gener de 1974.

SA)⁷⁵ fou constituïda expressament per tal de bastir els xalets a la carretera de la Simpàtica per als germans Sabaté Carles, empresaris del sector de la fusta del raval de Crist (Roquetes).

El primer xalet fou construït el 1974 sobre un projecte de F.Llorca, amb una superfície edificada de 817,85 m² -la més gran en un habitatge unifamiliar dels analitzats al llarg de tot l'estudi-, sobre una estructura de planta baixa i 2 plantes aixecades, tot aprofitant el desnivell del terreny, de manera que només hi ha una planta aixecada sobre la rasant del carrer.

Per contra, els dos permisos sol·licitats per a l'altre xalet, que se situaria tot just al davant del primer, foren denegats anys després.⁷⁶ El projecte tenia unes característiques similars a l'anterior, tot i que en el primer l'empresa constructora que consta és IMCOSA, però en el segon hi figura directament IMSA, per tal d'obtenir una llicència que no fou concedida en el període objecte d'estudi. En el primer hi figurava que la superfície construïda seria de 869,61 m² en un solar de 2.200 m², mentre que una vegada rebuda la primera negativa aquests paràmetres es canviaren a 720,89 m² construïts en un solar de 17.530 m².

⁷⁵ L'empresa pertanyia al sector de la fusta, segons figura en l'ofici de l'organització sindical (R.S. núm. 964 de 27 d'octubre de 1973).

⁷⁶ Prèviament es van produir dues denúncies per construcció il·legal, la primera amb data 28 de juliol de 1976 i la segona de 14 d'abril de 1977.

La primera denegació del permís per part de la Comissió Provincial d'Urbanisme es produí perquè el projecte superava l'edificació en zona rústica (R.E. núm. 912 de 10 de febrer de 1976), i la segona, per la mateixa raó, es produí el 12 de juliol de 1977.

. Marcoval, J.

Aquest constructor és un dels que realitzà la seva feina en els darrers anys del període objecte d'estudi, ja que les 8 obres en les quals va participar van tenir lloc des de 1975, amb la particularitat que havia de ser el constructor de 3 projectes que foren denegats.

Les obres que portà a terme foren escassament rellevants i es concentraren en els barris de Remolins i de St. Llàtzer. Pel que fa a l'equip tècnic, el que es reproduí en més ocasions fou el format per A. Carbó i J. Pallarés.

. Montcar, SA

L'empresa amb aquesta denominació només figura en aquesta oportunitat relacionada amb el sector immobiliari l'any 1975.

L'obra en qüestió es tracta d'una nova construcció a edificar al carrer V. Pauli de l'Eixample del Temple sobre un solar amb una gran superfície (585,90 m²) i de grans dimensions (12,55-14,80x61,50 m). El projecte fou redactat per F. Llorca i es preveia que tindria una estructura de planta baixa, quatre plantes i àtic, amb un total de 23 habitatges. L'obra la va realitzar el constructor J. Homedes i tingué un pressupost de 23.578.416 ptes.⁷⁷

⁷⁷ Les superfícies dels habitatges oscil·len entre els 80,65 m² i els 111,65 m². EOP, vol. 1346/361, R.E. núm. 4566 de 6 d'agost de 1975 i aprovat el 19 de desembre del mateix any.

QUADRE ANNEX NÚM. 4. RELACIÓ DELS CONSTRUCTORS QUE VAN DESENVOLUPAR PROJECTES D'OBRES (1968-1979)						
CONSTRUCTOR	NRE.PROJ.	DATES	BARRIS	NRE. HABIT.	ARQUITECTE	ENG. TÈCNIC
ARAUJO, P.	12	1968-78	Remolins	11	Ubach, F.	Quince, J.
BAUBÍ, J.	8	1966-79	Remolins	10	Llorca, F.	Quince, J.
BEL, J.	10	1966-74	Ferrerries	33	Sancho, R.	Quince, J.
BLANCH, J.	6	1974-78	Perifèria E	6	March, F.	Monclus, F.J.
BORRÀS PIÑANA, F.	11	1968-77	Eixample	28	Ubach, F.	Quince, J.
CHAVARRIA, A.	8	1972-77	Catedral	25	Llorca, F.	Quince, J.
CORTÉS FALO, M.	6	1969-78	E. Temple	17	Llorca, F.	Bayerri, J.
COYSA, SL	5	1968-72	Eixample	180	Fernández, D.	Quince, J.
FERRI, J.	15	1970-79	St. Llätzer	63	Carbó, A.	Monclus, J.M
FOCSA	1	1973	Eixample	173	Llorca, F.	Fortuño, D.
FRANCH FRANCH, S.	13	1969-78	E. Temple	66	Llorca, F.	Quince, J.
FRANCH MARTÍNEZ, M.	7	1966-72	E. Temple	54	Llorca, F.	Quince, J.
FUENTES ADELL, F.	5	1968-70	E. Temple	56	Llorca, F.	Quince, J.
GALCERAN CARTOIXA, F.	8	1972-78	Ferrerries	29	Martí, F.J.	Bayerri, J.
GALCERAN PUCHOL, M.	12	1970-77	Perifèria E	117	March, F.	Monclus, J.M
GALDEANO, J.	11	1968-78	Remolins	14	Carbó, A.	Pallarés, J.
GISBERT MORAGREGA, J.	23	1966-79	Remolins	27	Carbó, A.	Pallarés, J.
GONZÁLEZ, P.	12	1966-73	Remolins	27	Llorca, F.	Pallarés, J.
IMCOSA/IMSA	3	1974-	Perifèria E	1	Llorca, F.	Monclus, J.M
INDERSA	2	1969	Ferrerries	106	Llorca, F.	Bayerri, J.
MARCOVAL, J.	8	1975-79	St. Llätzer	5	Carbó, A.	Pallarés, J.
MONTCAR SA	1	1975	E. Temple	23	F. Llorca	Pallarés, J.
MONTERRAT, J.	6	1970-74	E. Temple	38	Llorca, F.	Navarro, F.
OBALAT, J.	5	1968-74	Ferrerries	1	Llorca, F.	Gaya, M.
PLA PRADES, A.	12	1968-75	St. Llätzer	13	Carbó, A.	Pallarés J.
PRÍNCIP SUBIRATS, J.	12	1968-72	Remolins	19	Llorca, F.	Quince, J.
PRÍNCIPE, SA	1	1968	Ferrerries	187	Monravà, J.	Martínez, A.
QUEROL ORTEGA, J.	7	1968-78	Remolins	13	Llorca, F.	Quince, J.
RIUS CURTO, J.	9	1973-77	Perifèria E	8	March, F.	Monclus, J.M
ROCA, J.	11	1973-79	Perifèria S	15	Carbó, A.	Quince, J.
ROIG ESPUNY, R.	11	1966-75	St. Llätzer	99	Llorca, F.	Bayerri, J.
RYCSA	1	1972	Eixample	28	Español, J.	Martí, J.
SABATÉ JARA, A.	11	1968-79	E. Temple	84	Llorca, F.	Pallarés, J.
SANGUR, SL	3	1973-77	Catedral	5	March, F.	Bayerri, J.
SEGURA, J.	6	1970-78	St. Llätzer	5	Sancho, R.	Quince, J.
SUBIRATS BERENQUER,	25	1969-79	St. Llätzer	277	Llorca, F.	Quince, J.
TALARN, D.	11	1971-78	Perifèria S	10	Llorca, F.	Quince, J.
VALLS MAURI, J.	2	1968-70	E. Temple	24	Sancho, R.	Gaya, M.
ZAFER, SA	3	1969-79	Ferrerries	113	Pérez, F.	Fernández, J.
ZUDA, SA	22	1969-79	Perifèria E	99	Llorca, F.	Quince, J.
TOTAL	345			2109		
NOTA: En aquest annex només s'inclouen els constructors i promotors que van realitzar cinc o més projectes d'obres i els més rellevants.						
FONT: Elaboració pròpia a partir de les dades obtingudes en els permisos d'obres de l'AHCTE.						

**L'EVOLUCIÓ URBANA DE TORTOSA (1939-1979) :
PLANEJAMENT I ACTUACIONS URBANÍSTIQUES**

ALFONS GARCIA RODRÍGUEZ

TESI DOCTORAL

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

Tarragona, 1999

CAPÍTOL 13. LES PRINCIPALS ACTUACIONS DELS PROPIETARIS

1. Les intervencions més sobresortints

En aquest apartat s'analitza la tasca desenvolupada pels principals propietaris en el període estudiat, mentre que la relació completa apareix recollida en l'apèndix núm. 4. Entenem per propietaris tant aquells particulars i/o empreses que sol·licitaren un nombre elevat de permisos d'obra (més de tres permisos), com els que, tot i tenir un nombre menor d'intervencions, tingueren un caràcter singular, ja sigui per les mateixes característiques de la construcció, o bé pel seu ús, pel nombre d'habitatges (superior a 10), o per qualsevol altre factor que considerem destacat, sempre que les construccions no fossin desenvolupades pels professionals del sector, els quals han estat objecte d'estudi en el capítol anterior, cas de molts promotors que també foren constructors.

Per tal d'entendre l'abast de les actuacions que protagonitzaren aquests propietaris i tractar d'establir línies de conducta entre ells, els presentem de forma agrupada segons l'activitat econòmica que desenvoluparen.

Això no obstant, alguns d'aquests empresaris desenvoluparen projectes mixtes, ja que de vegades és difícil deslligar l'estricta activitat econòmica de la residencial. En aquelles oportunitats que la construcció ha estat pròpiament residencial i deslligada de l'activitat econòmica així ho reflectim.

Per últim, quan un propietari actua només com a promotor, no tenim en compte l'activitat econòmica que, en alguns casos, desconeixem.

2. L'activitat dels principals empresaris industrials

En aquest subapartat incloem els empresaris industrials més sobresortints del període, especialment d'aquells la principal activitat dels quals és la transformació dels productes obtinguts de l'agricultura, això és, l'oli i l'arròs. La resta de subsectors són els propis de l'estructura industrial del període: metalls i química.

2.1. Els industrials oleícoles

. Ballester Roses, J. (hereus de)

La indústria oleícola va disposar d'empreses de considerables dimensions durant bona època del període estudiat (Bau, Homedes, Porcar, etc.), però des del punt de vista de llicències d'obres qui apareix més freqüentment és aquest industrial, mentre que els anteriors només apareixen en 1-2 ocasions.

Les instal·lacions d'aquesta empresa es troben situades en ple Eixample, i les limitacions d'aquesta ubicació els portaren a cercar un nou emplaçament als afores de la ciutat, al carrer Amposta de Ferreries.

Per tal de construir una nova refineria d'olis vegetals al carrer Amposta, la família Ballester va impulsar dos expedients d'obres. El primer data de les acaballes de 1963 i presenta una informació molt limitada, ja que només hi consten les dades referents al peticionari, la superfície del solar en qüestió (102,77 m²) i el pressupost de l'obra (335.364,36 ptes.); per contra, al cap de 5 mesos, es presentà una nova sol·licitud on hi figuraven un major nombre de dades, encara que de forma

insuficient per l'any de què es tractava, que detallen el nom de l'autor del projecte, l'enginyer V. Buso; la superfície del solar, que ja és de 712 m² (35,60x20 m); el volum construït, que és de 4.946 m³, i el pressupost, que arriba a 1.679.973,87 ptes.⁷⁸

A banda de les construccions de caràcter industrial, dos dels germans Ballester Roses (J. i Ma.V.) van promoure expedients d'obres per reconstruir i millorar ambdós immobles situats a la plaça d'Alfons XII de l'Eixample, els anys 1946 i 1947, respectivament.

. Fabra Grifoll, J. i Indústries Fabra SA

El nom d'aquest industrial i polític local -fou alcalde de la ciutat entre els anys 1960 i 1967-, és un dels que apareix amb més freqüència entre els propietaris que van promoure diferents llicències d'obres. En concret, amb el seu nom es troben un total de 7 permisos d'obres compresos entre els anys 1948-76, tots ells referits a la seva propietat en la confluència de l'avinguda de la Generalitat, E. d'Ossó i Rosselló a l'Eixample del Temple.

Pel que fa a les peticions realitzades com a empresa industrial, ho foren entre els anys 1960-78. El nombre de llicències concedides foren 11, la majoria (8) referents a l'emplaçament industrial situat a la carretera de la nova estació del ferrocarril a Ferreries, i les altres dues a l'esmentada propietat de l'Eixample del Temple. Curiosament, durant els prop

⁷⁸ EOP, vol. 1.102, R.E. núm. 8.400 de 29 de novembre de 1963 i aprovat l'11 de desembre del mateix any; i EOP, vol. 1.108, R.E. núm. 2.661 de 23 d'abril de 1964 i aprovat el 5 de maig de 1964.

de set anys en què fou alcalde (octubre de 1960 a juny de 1967), es van atorgar cinc permisos d'obres referents al nou emplaçament que construï a Ferreries.

Cronològicament, la primera llicència d'obres la va obtenir el febrer de 1948 per tal de construir un magatzem en la confluència del carrer Rosselló-F. Pedrell (en la seva antiga delimitació). Es tractava d'un solar de grans dimensions (37,80x40 m), en el qual J.M. Franquet realitzà un projecte d'un magatzem amb una única nau de 37,10x16 m.⁷⁹

Al cap de pocs anys, març de 1954, hi constà una nova llicència referida a un nou magatzem de característiques similars a l'anterior (15x25 m), però construït sobre una estructura de dues plantes. Aquest mateix projecte, igualment redactat per J.Ma. Franquet, fou objecte de replantejament, perquè dos anys després (novembre de 1956) es va sol·licitar una nova llicència per tal d'aixecar un magatzem amb les mateixes característiques però amb una planta més.⁸⁰ Les instal·lacions es completaren amb el nou permís obtingut el setembre de 1960, les quals foren ampliades amb la construcció d'un nou magatzem de grans dimensions (910 m², sobre una parcel·la una mica irregular de 29-28x42-50 m). En aquest cas el projecte va correspondre a F. Ubach per un import de 700.000 ptes.⁸¹

A finals dels anys cinquanta, J. Fabra va promoure una nova

⁷⁹ EOP, vol. 1.047, R.E. núm. 1.198 de 13 de febrer de 1948 i aprovat en sessió de la mateixa data.

⁸⁰ EOP, vol. 1.058, R.E. núm. 2.922 de 16 de març de 1954 i aprovat l'endemà; i EOP, vol. 1.062, R.E. núm. 8.570 de 27 de novembre de 1956 i també aprovat el dia següent.

⁸¹ EOP, vol. 1.075, R.E. núm. 5.584 de 19 de setembre de 1960 i aprovat el 21 del mateix mes.

construcció, en aquest cas amb caràcter residencial en el mateix indret, però amb façana a la via principal, l'avinguda de la Generalitat. L'octubre de 1958 va obtenir una llicència per tal de construir un immoble de planta baixa i dues plantes, amb un total de 5 habitatges, sobre un solar amb una superfície de 214 m². El projecte anà a càrrec novament de J.M. Franquet per un valor de 774.110 ptes.⁸² Aquest projecte fou ampliat l'any següent, quan va obtenir una llicència d'ampliació per aixecar una nova planta amb altres dos habitatges.⁸³

No serà fins el 1976 quan es demanarà una nova llicència per tal d'aixecar un nou immoble amb finalitat comercial i residencial, en la confluència dels carrers Rosselló i E. d'Ossó.⁸⁴ En aquest cas, es tracta d'un projecte de F. Llorca en el qual sobre un solar de 331,60 m² es dissenyà un immoble amb una estructura de planta baixa, 4 plantes, àtic i sobreàtic on es construïren 6 habitatges. El pressupost total de l'obra fou de 12.242.755 ptes. Pocs mesos després, se sol·licità una nova llicència per tal d'afegir-hi una planta soterrani per destinar-la a aparcament.⁸⁵

⁸² EOP, vol. 1.067, R.E. núm. 10.142 de 15 d'octubre i aprovat en sessió celebrada en la mateixa data.

⁸³ EOP, vol. 1.070, R.E. núm. 7.390 de 22 de desembre de 1959 i aprovat el dia següent.

⁸⁴ Aquest projecte havia estat desestimat anteriorment -tot i no figurar a l'expedient- per depassar àmpliament l'altura màxima permesa de 15,70 m, A.M., vol. 50, pàg. 76 de 30 d'agost de 1974.

⁸⁵ EOP, vol. 1.362/60, R.E. núm. 5.747 de 12 de novembre de 1975, aprovat el 6 de febrer de 1976. L'ampliació es troba en l'EOP, vol. 1.368/144, R.E. núm. 1.759 de 27 de març de 1976 i aprovat el 14 de maig del mateix any. En aquest darrer també hi figura la concessió de pròrroga per a tots dos expedients (R.S.

Tal com s'ha esmentat més amunt, sota la denominació d'indústries Fabra s'executaren 11 llicències d'obres referides a dos emplaçaments diferents.

Les dues primeres llicències fan referència a les instal·lacions que l'empresa tenia a l'Eixample del Temple. La primera data del novembre de 1960 i consistí en la construcció d'uns laboratoris, mentre que la segona (juny de 1963) relativa a la construcció d'un nou magatzem, -diem nou perquè recordem que en anys anteriors (1948, 1954, 1956 i 1960) figuren la construcció d'altres instal·lacions similars).⁸⁶

Les restants llicències foren concernents al nou emplaçament industrial que l'empresa construí a Ferreries, al costat de la nova estació del ferrocarril que s'estava construint entre Tortosa i Roquetes (vegi's la figura núm. 25). La primera iniciativa data del febrer de 1963, any en què se sol·licità el permís de nova construcció, explícitament s'hi feia constar l'esplanació dels terrenys de grans dimensions (200x120 m) i la construcció de les cimentacions per a l'edifici.⁸⁷ Aquest primer permís fou continuat per un altre a finals de 1964, any en què se sol·licità la llicència corresponent per tal de construir unes sitges amb capacitat per a 4.000 t de gra i amb una altura de 8

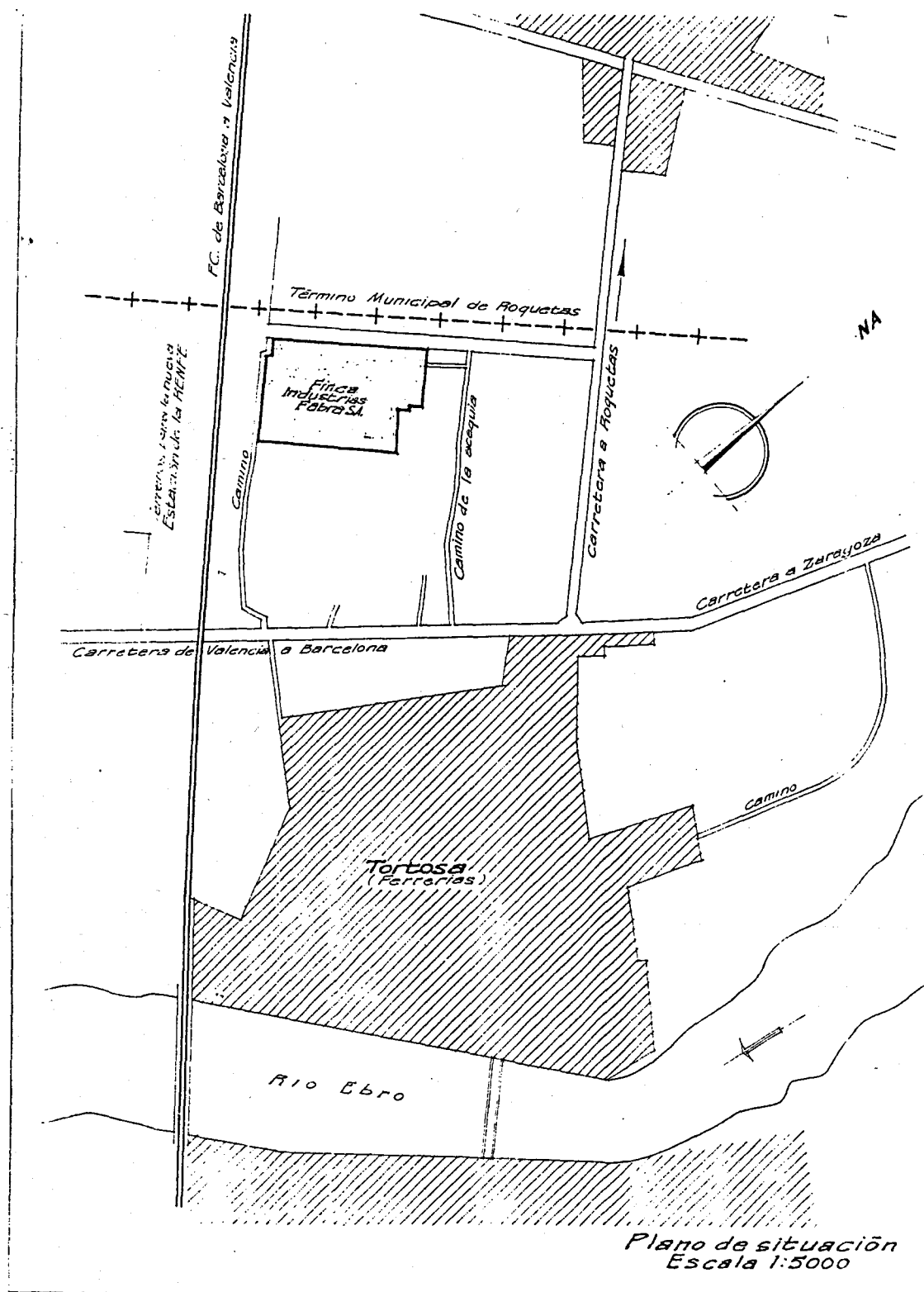
núm. 1.320 de 18 de març de 1977).

⁸⁶ EOP, vol. 1.076, R.E. núm. 7.153 de 29 de novembre de 1960 i aprovat el dia següent; i EOP, vol. 1.098, R.E. núm. 4.400 de 31 de maig de 1963 i aprovat el 4 de juny del mateix any.

⁸⁷ Aquest permís no abonà arbitris perquè "la presente solicitud no figura en tarifa" (sic).

EOP, vol. 1.094, R.E. núm. 1.341 de 15 de febrer de 1963 i aprovat el 20 del mateix mes.

Figura núm. 25. L'emplaçament de les indústries Fabra SA a Ferreries (1963)

FONT: AHCTE.

plantes, com a edifici complementari de la fàbrica de pinsos.⁸⁸

Poc a poc, aquesta fàbrica s'anà completant; així, el febrer de 1966 s'aprovà una nova construcció, en aquest cas d'edificis, per ubicar-hi les oficines, els laboratoris i dos habitatges, per un import total de 9.781.038,93 ptes.⁸⁹ A finals del mateix any 1966 es va obtenir una nova llicència, en aquest cas per construir una caseta de control i un garatge, per un import més reduït d'1.304.036,52 ptes.⁹⁰

Més endavant, l'abril de 1969, s'obtingué un nou permís per ampliar les sitges, ara amb una capacitat de 7.600 t i amb un cost de 12.000.000 ptes.⁹¹

Fins molts anys després, novembre de 1976, no es va concedir una nova llicència per construir un edifici social, que hauria

⁸⁸ EOP, vol. 1.114, R.E. núm. 6.454 de 9 d'octubre de 1964 i aprovat el 30 de novembre del mateix any.

⁸⁹ EOP, vol. 1.130, R.E. núm. 104 de 7 de gener de 1966 i aprovat el 23 de febrer del mateix any.

⁹⁰ EOP, vol. 1.138, R.E. núm. 6.099 de 14 d'octubre de 1966 i aprovat el 2 de novembre següent.

⁹¹ En aquest expedient figura la petició del propietari (R.E. núm. 2.832 de 6 de maig de 1969), en què es demanava el canvi de categoria del carrer, de 2a a 4ta, ja que el carrer no disposava de serveis (aigua, enllumenat, etc.). Més endavant, hi ha una nova petició (R.E. núm. 3.433 de 3 de juny de 1969) en la qual accepta la contraproposta municipal de considerar el carrer de 3a categoria i aprofita per demanar la reducció del volum pel qual es paguen els arbitris municipals corresponents. De manera que la tarifa inicial era de 70.100 ptes., primer es va reduir a 47.655 ptes. pel canvi de consideració del carrer, i i la disminució del volum (de 15.885 m³ a 14.120 m³), la va deixar en 42.060 ptes.

EOP, vol. 1.182/435, R.E. núm. 2.147 d'1 d'abril de 1969 i aprovat l'11 del mateix mes.

d'incloure l'arxiu.⁹² El març de 1978 en consta un altre que, amb un caràcter més genèric, hi figura l'ampliació de la fàbrica de pinsos per un import de 10.684.731,90 ptes.⁹³ I, immediatament, se sol·licità el darrer dels analitzats en aquest període, en què es construï una nova nau de 1.080 m² (18x60 m) destinada a taller i per un valor d'altres 9.275.156,64 ptes (Foto núm. 15).⁹⁴

Tots aquests projectes foren obra de l'enginyer de camins A. de la Joya Castro, encara que en el primer de tots no figura el nom de l'autor del projecte, ja que no hi ha la memòria corresponent. La construcció anà a càrrec de diferents empreses, entre les quals hi ha: Cubiertas y Tejados SA, M. Cortés Faló SA fins a cinc ocasions, i PARG. L'import total d'aquestes obres de la nova planta industrial, excepte l'esplanació del terreny, la construcció de les primeres sitges i l'edifici social, equivalen a més de 445 milions de ptes, de 1997.

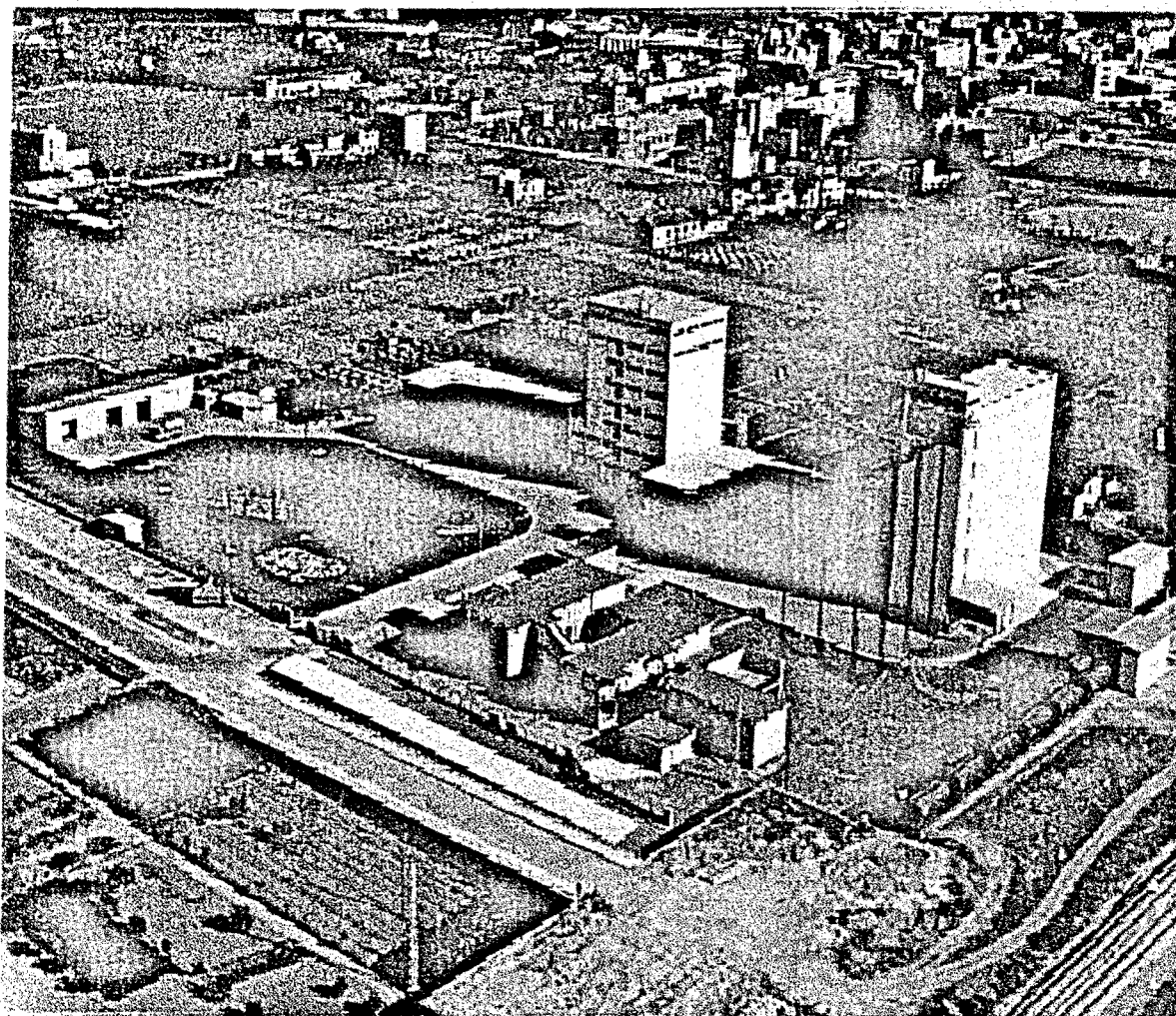
⁹² En aquest permís hi va haver un malentès, perquè l'Ajuntament va enviar una notificació de suspensió a l'empresa perquè aquesta no havia satisfet l'arbitri d'abertura d'establiments (R.S. núm. 4.011 de 14 de setembre de 1976). Aquesta comunicació es reconduí quan amb data 15 de novembre de 1976 la presidència de l'ajuntament va trametre una providència en la qual esmentava que s'havia aportat prova documental que assegurava que l'empresa havia pagat, amb data 2 d'agost de 1969, un import de 125.000 ptes.

EOP, vol. 1.379/330, R.E. núm. 4.636 de 6 d'agost de 1976 i aprovat el 19 de novembre del mateix any.

⁹³ EOP, vol. 1.424/50, R.E. núm. 1.466 de 12 de març de 1976 i aprovat el 17 de març de 1978, dos anys després.

⁹⁴ EOP, vol. 1.426/87, R.E. núm. 1.206 de 10 de març de 1978 i aprovat el 5 de maig del mateix any.

Foto núm. 15. L'emplaçament de les indústries Fabra SA a Ferreries, 1969.

NOTA: En el marge inferior es pot apreciar la construcció de la "nova" estació del ferrocarril de Ferreries.

. Faiges Ribas, E.

Aquest industrial del sector oleícola va emprendre una important obra urbanística a finals del període estudiat, ja que entre 1976-77 sol·licità dues llicències, referides al mateix projecte, una de les quals fou denegada.

L'obra en qüestió és l'immoble situat en la confluència dels carrers Berenguer IV i Ronda de Reus.⁹⁵ Sobre un solar irregular de 409,99 m² (14,25-17,15x24,35-34 m), els arquitectes O. de Tapia-Ruano i A. Carbó varen projectar un edifici amb semisoterrani, soterrani, planta baixa i 6 plantes elevades, amb un total de 18 habitatges per a un ús comercial, de serveis i residencial. L'import de l'obra que realitzà l'empresa C. Borràs pujava a 27.795.752 ptes.⁹⁶

El permís denegat arribà pocs mesos després d'obtenir la primera autorització (juny-setembre de 1977), quan es projectà ampliar l'estructura de l'edifici per tal de construir una planta àtic, la qual fou denegada.⁹⁷

. Cooperativa Agrària de Santiago (CAST)

La Cooperativa de Remolins va sol·licitar un total de 4 permisos d'obres entre els anys 1947-72. L'objectiu dels permisos

⁹⁵ Anteriorment havia obtingut els permisos d'obra menor corresponents per tal d'enderrocar l'edifici que hi havia, realitzar-ne l'excavació i aixecar-ne la tanca del solar. EOP, vol. 1.351/418, R.E. núm. 1.869 de 21 de març de 1975 i aprovat el 14 d'abril del mateix any, EOP, vol. 1.389/938, R.E. núm. 6.126 de 29 d'octubre de 1976 i aprovat el 2 de desembre del mateix any i EOP, vol. 1.415/146, R.E. núm. 1.095 de 16 de febrer de 1977 i aprovat el 8 de març del mateix any.

⁹⁶ EOP, vol. 1.401/178, R.E. núm. 4.783 de 17 d'agost de 1976 i aprovat el 3 de juny de 1977.

⁹⁷ La raó de la negativa era que, d'acord amb l'amplària del carrer, l'altura màxima permesa era de 10 m, si bé en aplicar l'Ordenança 2.12 de regulació d'altures per mitjana aquesta se situà en 19,75 m. EOP, vol. 1.407/268, R.E. núm. n.c. de 3 d'agost de 1977 i denegat el 23 de setembre del mateix any.

A l'expedient també consta un informe del secretari general de l'Ajuntament, de 30 de setembre de 1982, en el qual es recull que s'ha comès una infracció flagrant greu (per la construcció), per la qual cosa remet aquest informe al conseller de Política Territorial.

no era cap més que ampliar i millorar les seves instal·lacions industrials i de magatzems que aquest tenia en la confluència dels carrers Rasquera i Major de St. Jaume.

Cronològicament, la primera obra consistí en la construcció d'un magatzem de reduïdes dimensions (138 m²) el 1947, el qual seria reformat en el seu forjat i ampliat al cap de vint-i-cinc anys (1972). Una obra de més relleu fou la construcció d'un molí d'oli el 1949 i, més endavant, d'una dotzena de trulls el 1965.⁹⁸

2.2. Els industrials del sector de l'alimentació i derivats

. Cooperativa Lechera de Tortosa

Aquesta indústria va presentar a través del seu director-gerent, P. Barreno Ardit, un total de 3 projectes compresos entre els anys 1957-1976.

El primer (juliol de 1957) consistí en la construcció d'un magatzem, un taller i un garatge sobre els antics terrenys propietat de l'empresa xocolatera CREO. El projecte fou elaborat per l'enginyer agrònom A. Sáez Rubio. Tot plegat es tracta d'un projecte que afectà una superfície de 250 m² (25x10 m), amb un pressupost de 200.000 ptes.

El següent permís va trigar molt anys, ja que fins al maig de 1975 no s'autoritzà una nova petició per tal d'aixecar un nou

⁹⁸ Les característiques d'aquestes obres figuren en els següents EOP:

. vol. 1.046, R.E. núm. 8.338 de 17 d'octubre de 1947 i aprovat el mateix dia.

. vol. 1.049, R.E. núm. 1.702 de 3 de març de 1949 i aprovat l'endemà.

. vol. 1.126, R.E. núm. 2.462 de 22 de març de 1965 i aprovat el 17 de novembre del mateix any.

. vol. 1.255/1.337, R.E. núm. 6859 de 5 d'octubre de 1972 i aprovat el 20 del mateix mes.

magatzem de 156 m² que tenia un pressupost de 505.440 ptes. En aquest cas el projecte el redactà A. Carbó.

Per últim, pocs mesos després, el febrer de 1976, es construï un nou local de 66 m², que havia de servir per a menjador dels treballadors. El projecte també el redactà A. Carbó, i el pressupost pujà a 356.400 ptes.⁹⁹

. Indústries Nomen, SA

Al llarg d'aquest ampli període la indústria alimentària només va sol·licitar tres llicències d'obres, totes referides a les seves instal·lacions del carrer Amposta de Ferreries i en un interval de temps molt concret.

La primera obra consistí en la construcció d'unes cambres d'esterilització a l'estiu de 1967.¹⁰⁰ De més relleu fou l'obra demanada a l'estiu següent, quan es bastí un nou edifici amb planta baixa i dues plantes sobre una parcel·la de 355,90 m² (28,30x12,57 m). En ambdós casos el projecte va correspondre a F. March i els pressupostos se situaren en les 350.000 i 2.256.000 ptes., respectivament.¹⁰¹

El tercer projecte arribà a la primavera de 1971 i també es

⁹⁹ La descripció dels EOP és la següent:
· vol. 1.064, R.E. núm. 5.346 de 23 de juliol de 1957 i aprovat l'endemà.
· vol. 1.335/146, R.E. núm. 2.592 de 28 d'abril de 1975 i aprovat el 9 de maig del mateix any.
· vol. 1.362/53, R.E. núm. 576 de 26 de gener de 1976 i aprovat el 6 de febrer del mateix any.

¹⁰⁰ EOP, vol. 1.150, R.E. núm. 4.300 de 26 de juliol de 1967 i aprovat l'11 d'agost del mateix any.

¹⁰¹ EOP, vol. 1.167/814, R.E. núm. 4.141 d'1 de juliol de 1968 i aprovat el 2 d'agost del mateix any.

tractava d'una nova construcció de caràcter industrial sobre un solar de 659,02 m² (22x30,02 m), en què es construïren una planta baixa i una altra d'elevada. En aquest cas, el projecte fou de F. Llorca per un import de 2.656.080 ptes.¹⁰²

. Lehamn Curto, P.

L'industrial i comercial del sector de les destil·leries va promoure tres permisos d'obres al llarg dels anys quaranta. Els dos primers daten de 1942-43 i fan referència a la reconstrucció del magatzem que l'empresari tenia al carrer Alfara de Ferreries, encara que mostren petites diferències quant a la superfície objecte de la reconstrucció (144 m² en primera instància i 188 m², després) i a l'import total de l'obra del projecte elaborat per A. Bartlett, 16.000 ptes. en el primer projecte i 35.000 en el segon.¹⁰³

Anys després, el març de 1948, va impulsar una nova construcció de la fàbrica en un altre sector del barri de Ferreries, en la confluència dels carrers Sta. Bàrbara-Drassanes-Gènova. El projecte, novament d'A. Bartlett, consistia en la construcció de dues naus de 319,45 i 230,55 m², respectivament, amb un cost d'1.357.922,85 ptes.¹⁰⁴

¹⁰² EOP, vol. 1.225/487, R.E. núm. 2.081 de 31 de març de 1971 i aprovat el 7 de maig del mateix any.

¹⁰³ EOP, R.E. núm. 5.192 de 25 de setembre de 1942 i aprovat en la sessió de la mateixa data; i R.E. núm. 478 de 20 de gener de 1943, igualment aprovat en sessió de la mateixa data.

¹⁰⁴ EOP, vol. 1.047, R.E. núm. 2.464 de 24 de març de 1948 i aprovat en sessió de la mateixa data.

. Miró Sabaté, P.

L'industrial del sector primari va protagonitzar fins a quatre permisos d'obres entre els anys 1941-1961, tots referits al mateix immoble en el tram inferior de l'av. de la Generalitat de l'Eixample del Temple.

Aquests permisos es van distribuir en dues tandes agrupades en els anys quaranta i principis dels seixanta. Així, a l'estiu de 1941 va sol·licitar un permís d'ampliació sobre l'immoble que ja hi havia. Es tracta d'un projecte d'A. Bartlett, igual que el següent, per tal de construir un habitatge de 139,5 m² (15,5x9 m). Aquest permís amplià amb una nova construcció per a magatzem al costat de l'anterior. En aquest cas, el solar tenia una superfície molt superior (642,71 m²), però només construïren 235,32 m². Els pressupostos ascendiren a 27.564 ptes. i a 75.000 ptes., respectivament.

Aquestes instal·lacions serien novament ampliades el 1961, ara amb un projecte de F. Ubach, el qual per l'abril demanà una nova llicència per construir-hi un altre magatzem de 292,80 m² (18,40x10,50 m), per un import de 130.000 ptes. I, finalment, pocs mesos després, a l'octubre del mateix any, va aixecar una planta en el mateix edifici amb uns altres 125 m², ara per un valor de 75.000 ptes.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Aquests permisos figuren en els següents EOP:
. R.E. núm. 2.786 de 28 de juliol de 1946 i aprovat el 5 d'agost del mateix any.
. vol. 1.046, R.E. núm. 9.179 de 14 de novembre de 1947 i aprovat en sessió de la mateixa data.
. vol. 1.079, R.E. núm. 2.461 de 15 d'abril de 1961 i aprovat el 19 del mateix mes.
. vol. 1.083, R.E. núm. 6.494 de 26 d'octubre de 1961 i aprovat el 31 del mateix mes.

. Piensos Avisol, SA

Aquesta important establiment industrial, situat a la confluència dels carrer Amposta i de la carretera de València a Ferreries, va tenir una important obra d'ampliació a principis de 1966.

El projecte de F. Llorca va representar un increment de 2.308,67 m² edificats, repartits entre els magatzems (357,68 m² i 769,14 m²), les sitges (769,94 m²), les oficines (207,18 m²) i l'habitatge (203,93 m²). El pressupost de l'esmentada obra fou de 3.250.000 ptes.¹⁰⁶

2.3. Els industrials del sector del metall

. Baulenas Navarro, J.

El caràcter industrial del carrer Amposta està determinat per la confluència en el seu extrem de ponent per la indústria abans descrita de la família Ballester i la metal·lúrgica de J. Baulenas, entre altres, a més de les indústries Nomen, la central lletera i els pinsos Avisol.

Aquest empresari va obtenir la concessió de tres permisos d'obra entre els anys 1954-1972.¹⁰⁷ En tots els casos es tracta

¹⁰⁶ A l'expedient figura el nom de les 3 empreses constructores que van presentar-se a concurs: Cubiertas y Tejados, J. Obalat i J. Montserrat. Tanmateix, no consta a qui li fou adjudicada l'obra. EOP, vol. 1.130, R.E. núm. 440 de 20 de gener de 1966 i aprovat el 23 de febrer del mateix any.

¹⁰⁷ Segurament el permís demanat el novembre de 1954 es tracta de l'actualització d'un altre sol·licitat anys abans per l'antecessor (J. Baulenas Fargas, gener de 1949). L'autor d'ambdós projectes fou A. Bartlett, encara que canvien algunes característiques tècniques, en particular les superfícies de la nau industrial i de l'habitatge instal·lat a la planta superior.

EOP, vol. 1.049, R.E. núm. 703 de 27 de gener de 1949 i aprovat l'endemà i EOP, vol. 1.058, R.E. núm. 8.714 de 10 de

d'obres referents al mateix emplaçament, ja sigui per realitzar noves obres de caràcter industrial o per afegir-hi l'habitatge familiar.

. Inyectometal, SA

Una de les noves instal·lacions industrials que es construïren a mitjan anys setanta fou la sol·licitada per M. Dols a nom de la citada empresa.¹⁰⁸

La construcció consistí en una nau de 498 m² (30x16,60 m) sobre un solar de més de 8.300 m² a la perifèria del barri de St. Llàtzer. El projecte anà a càrrec de l'enginyer J. Chavarria Altadill per un import d'1.351.998,50 ptes.

. SAMO

Una de les implantacions industrials que va tenir la ciutat a mitjan anys setanta, fou l'arribada de l'empresa Manufacturas Ópticas SA (SAMO). La delegació tortosina se situà sobre el solar que anteriorment havia estat la fàbrica tèxtil de Sanz Martorell.

El permís de nova construcció de la nau industrial es va demora moltíssim entre la petició i la concessió (prop d'any i mig). El solar té una extensió de 6.300,25 m² (43,45x154,77 m), dels quals la nau n'ocupa 963,19 m² (31,96x37,85-21,75 m). El projecte fou elaborat per F.J. Martí i la construcció anà a

novembre de 1954 i aprovat el mateix dia.

¹⁰⁸ El permís data del febrer de 1976, però a l'expedient figura una denúncia del 10 d'octubre de 1974 en la qual s'assegura que la nau ja estava construïda, per la qual cosa es podria parlar millor d'una legalització d'una obra construïda il·legalment.

EOP, vol. 1.364/67, R.E. núm. 733 de 3 de febrer de 1976 i aprovat el 13 del mateix mes.

càrrec de l'empresa de S. Zaragoza Muntaner, tot i que primer s'havia adjudicat a Construccions Borràs. L'import del pressupost fou de 3.120.735,60 ptes.¹⁰⁹

. Vilas Rodríguez, J.

L'industrial del sector metal·lúrgic va promoure tres permisos d'obres entre els anys 1960-73, tots referents a construccions al carrer Ràpita de Ferreries.

La primera de les construccions fou una ampliació sobre un magatzem que hi havia un solar de 147,35 m², en el qual s'aixecà una planta per destinar-la a habitatge. El projecte d'A. Bartlett va tenir un pressupost de 175.000 ptes.¹¹⁰

A les acaballes de 1968, sol·licità un nou permís per construir un magatzem en un solar de 418,53 m², dels quals s'edificaren prop de la meitat (11,80x20 m). En aquesta ocasió el projecte fou redactat per F. Ubach i l'import de l'obra que portà a terme el constructor P. Araujo fou de 585.942 ptes.¹¹¹

La darrera llicència (febrer de 1973) feia referència a una construcció de característiques similars, encara que el nou magatzem per a vehicles tenia unes majors dimensions (33x12,5 m). Si bé el constructor fou el mateix que en el cas anterior, ara el projecte fou de F.J. Martí i el pressupost arribà a 1.420.497

¹⁰⁹ EOP, vol. 1.362/48, R.E. núm. 5.911 de 21 de setembre de 1974 i aprovat el 30 de gener de 1976.

¹¹⁰ EOP, vol. 1.072, R.E. núm. 2.011 de 30 de març de 1960 i aprovat l'1 d'abril següent.

¹¹¹ EOP, vol. 1.175/1.419, R.E. núm. 7.689 de 5 de desembre de 1968 i aprovat el 13 del mateix mes.

ptes.¹¹²

2.4. Altres empresaris industrials

. Bestraten Sabaté, M.

La participació de l'industrial del sabó en el món immobiliari fou limitada a una promoció sobre un solar de la seva propietat, situat al carrer R. M. Moles de l'Eixample del Temple.¹¹³ El projecte d'A. Carbó preveia la construcció d'un edifici entremitgeres de 13,40x30,80 m sobre un solar de 435,90 m², en el qual s'aixecà un immoble de 5 plantes i àtic amb un total de 12 habitatges.¹¹⁴

. Castellà Llorca, J.M. i E.

Aquests dos germans van instal·lar una indústria de plàstics al camí de les Arenes, a l'entrada de la ciutat per la carretera de l'Aldea.

El procés de construcció d'aquesta fàbrica la van començar a finals de 1971, quan van obtenir un permís per construir un magatzem en la seva propietat d'1 ha en aquesta partida de St. Llàtzer. Aquest magatzem constava de dues plantes, tenia unes

¹¹² EOP, vol. 1.263/39, R.E. núm. 633 de 23 de gener de 1973 i aprovat el 2 de febrer següent.

¹¹³ Al cap d'un mes, la promoció va passar a J. Ferri Fontcuberta, el qual ja figurava com a constructor de l'obra.

¹¹⁴ L'obra no va estar exempta de problemes per poder aixecar la planta àtic, ja que se superava l'altura màxima permesa, tot i que al final s'acceptà la seva construcció per la diferència de nivell en la nova rasant del carrer.

EOP, vol. 1.258/1.501, R.E. núm. 7.762 de 10 de novembre de 1972 i aprovat el 24 del mateix mes.

dimensions de 36x22 m i una superfície edificada de 792 m². El projecte anà a càrrec de F. Llorca, i el pressupost de l'obra fou d'1.425.600 ptes.

Tanmateix, al cap de dos anys (juliol de 1973) varen sol·licitar un nou permís per tal de construir un magatzem de dimensions més reduïdes, ja que només es volia crear una nau amb una sola planta i la superfície edificada era la meitat que en el projecte anterior (399,70 m²). En aquest cas el projecte fou redactat per J.A. Aguilar Suau, perit industrial, i el pressupost era més limitat (710.002,80 ptes.).

Les obres es van emprendre ràpidament perquè, pocs mesos després (febrer de 1974), van demanar un tercer permís per tal d'ampliar el magatzem industrial. L'obra consistí en la construcció de 452 m² més, amb la qual cosa podem veure com aquests dos projectes són les dues fases del previst inicialment. La direcció tècnica fou la mateixa que en el cas anterior, així com la de l'aparellador i constructor del magatzem, J. Quince i D. Talarn, respectivament, i el pressupost se situà en 994.664,59 ptes.¹¹⁵

Per últim, a finals de 1974 aquests empresaris també van endegar una obra nova, en aquest cas de caràcter residencial a l'Eixample de la ciutat, concretament al carrer St. Joan B. de la Salle, on van construir un immoble de 4 plantes amb altres quatre habitatges. El projecte va correspondre a F. Llorca i la

¹¹⁵ Els tres permisos tenen les següents referències:
· vol. 1.235/1.212, R.E. núm. 6.026 de 8 de novembre de 1971 i aprovat el 19 del mateix mes.
· vol. 1.274/244, R.E. núm. 5.585 de 23 de juliol de 1973 i aprovat el 24 d'agost del mateix any.
· vol. 1.295/68, R.E. núm. 955 de 7 febrer de 1974 i 18 del mateix mes.

construcció també la realitzà D. Talarn, la qual tingué un pressupost de 2.378.181 ptes.¹¹⁶

. Nofre Duatis, D.

D. Nofre fou un destacat empresari del sector auxiliar de la construcció, encara que les tres llicències que sol·licità entre els anys 1953-78, aquesta darrera en companyia d'un germà, no varen tenir res a veure amb aquest negoci.

La primera llicència l'obtingué el 1953 i va tenir com a objectiu construir un nou immoble de dimensions reduïdes (8,4x17 m), sobre els quals aixecà un edifici amb planta baixa i una planta per a ús residencial. L'immoble, situat a Ferreries vora el riu, fou obra de J.Ma. Franquet i va tenir un pressupost de 160.000 ptes.¹¹⁷

A principis de 1961 va promoure una nova construcció amb finalitat agrària, ja que l'obra consistí en una granja al barranc de Caputxins, d'una superfície reduïda per a aquest ús avícola (88,81 m²). També sorprèn que el projecte estigui subscrit per F. Llorca, el qual no acostumava a signar projectes amb aquests usos. El pressupost del projecte fou de 35.524 ptes.¹¹⁸

Al final del període estudiat, octubre de 1978, D. Nofre demanà una nova llicència per tal de construir un magatzem

¹¹⁶ EOP, vol. 1.332/99, R.E. núm. 7.776 de 10 de desembre de 1974 i aprovat el 14 de març de 1975.

¹¹⁷ EOP, vol. 1.057, R.E. núm. 2.252 de 3 de juny de 1953 i aprovat en sessió de la mateixa data.

¹¹⁸ EOP, vol. 1.077, R.E. núm. 1.056 de 15 de febrer de 1961 i aprovat en sessió de la mateixa data.

destinat inicialment a un ús agrari a la carretera de Barcelona, a la sortida de la ciutat. En aquest cas, el projecte era redactat per J.M. Gaya. El solar tenia una superfície considerable (10.950 m²) sobre una parcel·la de 70,20x12,40 m, dels quals se'n pensaven edificar 868 m². El pressupost de l'obra era de 2.303.133 ptes.¹¹⁹

. Obiol Traval, J.

L'industrial del sector del moble va promoure un total de quatre llicències d'obres entre els anys 1958-77, encara que el darrer resultà denegat.

Les tres llicències vàlides feien referència a la propietat que tenia al carrer E. d'Ossó de l'E. del Temple. La primera data del mes de març de 1958, moment en què va obtenir el permís corresponent per tal de construir-hi un magatzem. Es tractava d'un solar de 273,13 m² (14,30x19,10 m), dels quals s'edificarien prop de 200 m². El projecte fou obra d'A. Bartlett i tingué un pressupost de 80.000 ptes. Aquest projecte no es va portar a la pràctica, perquè al cap de pocs anys (gener de 1962) sol·licità un nou permís per construir un immoble mixt industrial i residencial. En aquest cas el solar era un xic més petit (203,06 m², 14,30x14,20 m), i el mateix arquitecte hi dissenyà un immoble amb una planta baixa i dues plantes elevades amb un habitatge. El pressupost se situà en les 261.031,28 ptes.¹²⁰

¹¹⁹ EOP, vol. 1.434/191, R.E. núm. 3.982 de 2 d'octubre de 1978 i aprovat el 13 del mateix mes.

¹²⁰ EOP, vol. 1.065, R.E. núm. 2.492 d'11 de març de 1958 i aprovat en la sessió celebrada l'endemà; i EOP, vol. 1.058, R.E. núm. 90 de 5 de gener de 1962 i aprovat el dia 10 del mateix mes.

Aquesta instal·lació es completà el novembre de 1966 quan sol·licità un altre permís, perquè, sobre un projecte de F. Ubach es volia construir un magatzem al carrer L. de Grignon a la mateixa illa que l'anterior, sobre un solar de 422 m² (10-10,50x22,20 m) amb planta baixa i una planta elevada. El pressupost pujava a 620.000 ptes.¹²¹

El darrer dels permisos sol·licitats (maig de 1978) també tenia una finalitat similar, però en aquest cas la petició fou denegada. En concret, es tractava de construir un magatzem en una partida de St. Llàtzer amb una superfície edificada de 284,65 m² (23x9,80 m), sobre una estructura de planta baixa i una d'elevada. El projecte havia estat elaborat per A. Carbó i fou refusat per infringir l'art. 58 de la Llei del sòl.¹²²

. SAMAR (hijos de S. Sanz Martorell)

Aquesta important indústria tèxtil situada a la carretera de Roquetes va sol·licitar un permís per ampliar les seves instal·lacions (114 m²) el mes de febrer de 1956. El projecte va correspondre a A. Bartlett i el pressupost fou de 144.000 ptes.¹²³

¹²¹ EOP, vol. 1.138, R.E. núm. 5.860 de 3 d'octubre de 1966 i aprovat l'11 de novembre del mateix any.

¹²² A l'expedient figura una denúncia prèvia per haver iniciat les obres sense permís de data 23 d'agost de 1977. EOP, vol. 1.432/168, R.E. núm. 2.756 de 14 de maig de 1978 i denegat per la Comissió Provincial d'Urbanisme el 30 de maig del mateix any.

¹²³ EOP, vol. 1.061, R.E. núm. 1.336 de 22 de febrer de 1956 i aprovat el 24 del mateix mes.

3. L'actuació dels principals promotors d'equipaments privats

En aquest subapartat incloem el procés de construcció d'una àmplia gamma d'equipaments promoguts per la iniciativa privada. La majoria d'aquestes construccions responien a les nombroses necessitats que la ciutat tenia al llarg del període estudiat i tot i el seu caràcter particular moltes d'elles s'han convertit en obres emblemàtiques d'aquestes dècades.

3.1. Els equipaments educatius

. Caminals Gallego, Ma. J.

La llicència d'obra que sol·licità aquesta propietària té com a factor peculiar que es tracta de la construcció del col·legi d'EGB "Nou Betania" a mitjan 1976. L'escola es construí en els voltants de la carretera de la Simpàtica sobre un solar de 5.497,10 m², en els quals s'erigí un edifici de dues plantes de forma irregular amb un total de 8 unitats, en que la superfície edificada era de 1.586,68 m². El projecte fou una col·laboració entre F. March i F.J. Martí, i el pressupost total de l'obra fou de 17.238.838,41 ptes.¹²⁴

. Col·legi de St. Josep

Un dels equipaments escolars més notoris que té la ciutat ha estat la construcció del nou col·legi dels "josepets" situat al barri del Rastre, sobre un solar de 227,76 m² (7,3x31 m).

La nova construcció fou sol·licitada a l'estiu de 1960 per tal d'aixecar un immoble de planta baixa i 3 plantes per a ús

¹²⁴ EOP, vol. 1.368/151, R.E. núm. 2.415 de 4 de maig de 1976 i aprovat el 21 del mateix mes.

escolar. El projecte va correspondre a A. Bartlett i el seu import pujà a 1.004.870 ptes.¹²⁵

. Companyia de Sta. Teresa de Jesús

La congregació de les Teresianes va promoure un total de 5 llicències d'obres per tal de reconstruir i ampliar el seu col·legi situat al carrer Rosselló de l'E. del Temple.

El primer d'aquests permisos data de desembre de 1946, moment en que se sol·licità la llicència corresponent per tal de reconstruir el col·legi-residència. El projecte elaborat per A. Bartlett va emprar uns plànols datats l'any 1928, que reflectien la distribució de les 3 plantes de què consta l'edifici, però no s'hi especifiquen quines seran les dependències afectades per aquesta reconstrucció. El pressupost d'aquest projecte fou de 704.449,23 ptes.¹²⁶

Prop de vint anys després (agost de 1965), l'ordre sol·licità un nou permís d'obres, en aquest cas per tal de construir noves aules al pati de l'edifici, amb una superfície de 144,54 m². El pressupost de l'obra ascendí a 350.000 ptes. Tanmateix, aquesta ampliació es reféu a principis de 1966, i afectaria ara una superfície de 468,90 m² (51x8,5 m), mentre que el pressupost també augmentà fins a les 1.598.748 ptes. En

¹²⁵ Aquesta obra fou declarada exempta de pagar arbitris municipals, d'acord amb l'art. XX apartat f) del Concordat subscrit entre Espanya i la Santa Seu, i segons el decret de 26 d'octubre de 1953 i l'art. 472 de la Llei de règim local, tot i que el pressupost sembla excessivament baix, perquè només equival a 25 milions de ptes. de 1997. EOP, vol. 1.075, R.E. núm. 4.775 de 6 d'agost de 1960 i aprovat el 5 d'octubre del mateix any.

¹²⁶.EOP, vol. 1.042, R.E. núm. 9.679 de 13 de desembre de 1946 i aprovat en sessió celebrada el mateix dia.

aquesta oportunitat, el projecte fou obra de F. Llorca.¹²⁷

Finalment, a principis dels anys setanta (1972-73) figuren altres dos permisos que són complementaris entre si. Es tracta d'un projecte d'ampliació interior, consistent en la construcció d'una escala, la qual passà a limitar la façana de l'edifici amb la nova alineació del carrer i el trasllat de la tanca que hi havia 6 m. El projecte de F. Llorca afectava 99 m² (4,95x10 m) i disposà d'un pressupost de prop del mig milió de pessetes (499.100 ptes).¹²⁸

. Inspección Salesiana Tarraconense

Aquesta congregació religiosa va promoure una important iniciativa a la tardor de 1942, quan va sol·licitar la construcció d'un col·legi de segon ensenyament a la Llarga de St. Vicent de Ferreries.

Es tractava d'un projecte redactat per l'arquitecte A. Bartlett sobre una estructura de planta baixa i una planta elevada, amb un total de 801,90 m² construïts. L'import de l'obra pujava a 400.000 ptes. Tanmateix, l'obra no es va portar a terme, sense que hi hagi cap escrit en aques sentit, llevat de l'interès que tenia l'alcaldia per tal que es paguessin els arbitris corresponents.¹²⁹

¹²⁷ EOP, vol. 1.129, R.E. núm. 106 de 7 de gener de 1966 i aprovat el 12 del mateix mes.

¹²⁸ EOP vol. 1.253/1.210, R.E. núm. 5.453 de 28 de juliol de 1972 i aprovat el 22 de setembre del mateix any; i vol. 1.269/135, R.E. núm. 2.646 de 4 d'abril de 1973 i aprovat el 27 del mateix mes.

¹²⁹ Hi ha notificacions de l'alcaldia adreçades a la part demandant del 8 d'octubre i del 14 de novembre de 1942, per tal

. RR. MM. de la Consolació

El Col·legi de la Consolació va experimentar després de la seva construcció almenys dues ampliacions. La primera va tenir lloc a la primavera de 1959, moment en què s'aprofità per consolidar l'edifici després de l'efecte d'un pluges i s'ampliaren les seves instal·lacions sense concretar-ne les dimensions, però pel volum edificat (1.551,90 m³) podem deduir que fou de prop de 500 m². El projecte va correspondre a A. Bartlett; les obres foren executades per J. Príncep i F. Borràs, i el pressupost pujà a 1.920.431,40 ptes.¹³⁰

L'immoble va conèixer una nova ampliació, en aquest cas s'aixecà una planta per a dormitoris que ocupaven una superfície de 491,19 m² (34,10-25,25x26,70 m). En aquesta oportunitat, el projecte fou de F. Llorca, el constructista tornà a ésser J. Príncep i l'import d'1.167.232 ptes.¹³¹

3.2. Els equipaments culturals

. Canivell Gas, R.

Un dels projectes que no va veure la llum fou la pretesa construcció d'un cinema al carrer Montcada-Seminari, en l'antic edifici que havia albergat l'Orfeó tortosí.

El projecte impulsat per aquest comerciant de la ciutat a mitjan 1949 pretenia construir un cinema i una galeria d'art,

que s'abonessin els arbitris municipals. EOP, R.E. núm. 5.006 de 17 de setembre de 1942 i aprovat el 25 del mateix mes.

¹³⁰ EOP, vol. 1.069, R.E. núm. 3.091 de 6 de maig de 1959 i aprovat en sessió de la mateixa data.

¹³¹ EOP, vol. 1.216/1.310, R.E. núm. 3.408 de 29 de maig de 1970 i aprovat el 30 d'octubre del mateix any.

Oliver de Boteller, sobre un solar de 840 m² (20x42 m).¹³²

3.3. Els equipaments sanitaris

3.3.1. Instituto Nacional de Previsión

Un dels equipaments més importants per a la ciutat i per a la comarca durant els anys seixanta, fou l'ambulatori de la Seguretat Social a l'av. Colom de Ferreries.

L'INP va triar una illa central d'aquest barri, la qual tenia una superfície de 1.730 m² (36-36,70x46,70 m), sobre els quals l'arquitecte J. de Zavala y Lafora dissenyà un projecte que consistia en planta baixa, 3 plantes elevades i un àtic, amb un total de 4.788 m² edificats. En la memòria del projecte no figura el pressupost de l'obra.¹³³

. Lluch Abella, L.

Una de les construccions més notòries durant la immediata postguerra fou la reconstrucció parcial i nova construcció de la clínica del Dr. Lluch al carrer Berenguer IV-Despuig-Genovesos, o sigui al bell mig de l'Eixample. Aquest solar té una superfície de 837,42 m² (34x26 m).

L'obra data del juny de 1947, moment en què a partir d'un projecte de J. M. Franquet es dissenyà una clínica amb un semisoterrani, una planta baixa i dues d'elevades, amb un total

¹³² Prèviament havia obtingut el permís corresponent per tal d'enderrocar l'edifici existent, EOP, vol. 1.048, R.E. núm. 7.977 de 8 d'octubre de 1948 i aprovat en sessió de la mateixa data; i, EOP, vol. 1.050, R.E. núm. 3.424 de 7 de maig de 1949 i aprovat el 20 de desembre del mateix any.

¹³³ EOP, vol. 1.082, R.E. núm. 5.459 de 15 de setembre de 1961 i aprovat amb data del dia següent.

de 13 habitacions, amb 29 llits, i un total de 9 habitatges.
L'import del pressupost pujava a 1.729.797,67 ptes.¹³⁴

. Quinta de Salud "la Alianza"

Un dels equipaments més importants d'entre les dotacions sanitàries de les quals ha gaudit la ciutat, sobretot amb anterioritat a la construcció de la residència sanitària de la Seguretat Social, ha estat la Clínica de l'Aliança que, a mitjan anys seixanta, es traslladà des del carrer Llotja fins a la noves instal·lacions a la plaça de l'Estadi de Ferreries.

El projecte d'aquesta nova clínica fou elaborat per F. Llorca -encara que en l'expedient en figura un altre d'A. Bartlett, datat el 1961, on es preveia la construcció sobre el solar de 2.000 m² (40-64,50x37,60-46,20), que dona tant al carrer Alcanyís com a la plaça de l'Estadi i al carrer Uldecona. L'estructura del nou edifici constava de soterrani, planta baixa i 4 plantes elevades amb un total de 94 llits. El pressupost de l'obra se situà en 14.296.960 ptes., equivalents a més de 236,30 milions de ptes de 1997.¹³⁵

¹³⁴ Hi ha un ofici de la Junta Nacional del Paro, dependent del Ministerio de Trabajo de 23 d'abril de 1947, en la qual es qualifica provisionalment la construcció amb caràcter bonificable. EOP, vol. 1.044, R.E. núm. 5.007 de 13 de juny de 1947 i aprovat en sessió de la mateixa data.

¹³⁵ A la realització de les obres optaren les empreses Fomento y Construcciones, Cubiertas y Tejados i un pool format pels constructors locals, Príncep, Borràs i Obalat, sense que hi figuri l'empresa que guanyà l'esmentat concurs. EOP, vol. 1.131, R.E. núm. 1.271 de 18 de febrer de 1966 i aprovat l'1 de març del mateix any.

. Sabaté Barjau, S.

Tal com esmentàvem anteriorment en referir-nos a la clínica del Dr. Lluch o a la de la societat La Alianza, les mancances en la disponibilitat de centres sanitaris públics va fer proliferar els centres privats durant la immediata postguerra i fins a la construcció de la residència de la Seguretat Social.

Una de les més notòries fou la que el Dr. Secundino Sabaté va instal·lar a la plaça d'Alfons XII de l'Eixample. La reforma dels locals de la planta baixa de l'immoble núm. 4 l'any 1948 fou el primer pas d'aquesta obra. Es tractà d'una obra limitada (8,8x15 m), el projecte de la qual s'encarregà a J. Peña, i l'import fou de 65.000 ptes.¹³⁶

A poc a poc, les necessitats augmentaren, de manera que es feren successives ampliacions; ens en consta una durant la primavera de 1964, moment en que s'aixecà una planta de 140 m². En aquest cas, el projecte fou obra de J.Ma. Franquet i el pressupost pujà a 140.000 ptes.¹³⁷

3.4. Els equipaments d'esbarjo

. Castelló Curto, J.

L'obra que va promoure aquest empresari del món de l'espectacle va tenir una incidència destacada sobre l'activitat d'aquest sector a la ciutat.

En el permís sol·licitat l'abril de 1967 figurava com a nom del local "El Molino", encara que finalment acabà denominant-se

¹³⁶ EOP, vol. 1.047, R.E. núm. 2.160 de 12 de març de 1948 i aprovat en sessió de la mateixa data.

¹³⁷ EOP, vol. 1.108, R.E. núm. 3.043 de 8 de maig de 1964 i aprovat el 13 del mateix mes.

"La Noria de Plata".

El projecte elaborat per F. Ubach incloïa la construcció d'una sala d'espectacles a l'aire lliure sobre un solar situat a la sortida de la ciutat a la carretera de l'Aldea, encara que gran part del solar quedava cobert (1.280 m² i 1.043 m², respectivament). El pressupost de l'obra pujava a 1.293.816,48 ptes.

La construcció de la sala de festes no va estar exempta de litigis, com ho mostra el fet que en l'informe de la Comissió d'Obres Públiques es reconeix que la construcció tindria lloc en sòl rústic, però que d'acord a l'art. 69 de la Llei del sòl i atès l'interès social i turístic s'acordà concedir la llicència.¹³⁸

. Montepío Humanitario de Chóferes de Tortosa y comarca

L'entitat que agrupa un bon nombre dels professionals del volant va sol·licitar un permís de nova construcció a mitjan 1962, per tal de disposar d'una seu social a la rambla de

¹³⁸ Aquests no foren els únics problemes que hagué d'afrontar la construcció de la sala de festes, ja que en l'expedient consten les reiterades protestes del veí J. Gilabert Serra on es queixa que l'Ajuntament no ha pogut donar el permís sobre les obres que s'estaven efectuant (R.E. núm. 161 i 599 de 8 de gener i 24 de gener de 1968). El cert és que l'informe tècnic del Negociat d'Obres Públiques (23 de gener de 1968), així ho ratifica, ja que s'havia cobert una part que havia de quedar a l'aire lliure. En vista de l'informe, l'alcaldia paralitzà l'obra, la qual fou seguida d'una nova petició de l'empresari en la què variava la distribució interior i la façana del projecte, al·legant que tindria una major superfície coberta per fer front a les inclemències meteorològiques. Les protestes continuaren, però les obres es completaren d'acord amb aquesta nova distribució.

EOP, vol. 1.146, R.E. núm. 2.495 de 19 d'abril de 1967 i aprovat el 5 de maig del mateix any.

Catalunya de Ferreries.

El solar comprenia una parcel·la de 622,38 m², de forma allargada (15,20x37,95 m). L'arquitecte, F. Llorca, va dissenyar una planta baixa de 587 m² i una planta pis amb altres 155 m². Amb el pas del temps aquest local es convertirà en un cinema.¹³⁹

3.5. Els equipaments religiosos

. Bisbat de la diòcesi de Tortosa

El bisbat de la diòcesi va desenvolupar dues obres de cert relleu a mitjan anys seixanta, amb la construcció de la casa d'exercicis al carrer St. Domènec, el 1964 i la construcció del nou temple parroquial dels Dolors a l'Eixample del Temple, el 1967.

La construcció de la nova casa d'exercicis espirituals fou un projecte de F. Llorca. Es construï sobre un solar de prop de 2.000 m² (1.936 m² exactament) i es van realitzar obres sobre ambdues plantes (2.877 m²) amb un import de 6.157.400,21 ptes.¹⁴⁰

L'Església de la Mare de Déu dels Dolors fou construïda sobre un projecte també de F. Llorca, assistit en totes dues ocasions per M. Gaya, sobre una superfície de 400 m², amb una cabuda per a 580 persones i incloïa la construcció de dos

¹³⁹ La que després seria platea del cinema, en el projecte figurava com una sala de ball. En la memòria del projecte no figura el pressupost total de l'obra i sí que s'hi inclou una petició per tal de no pagar els arbitris municipals, la qual fou desestimada en data 4 de juliol de 1962.

EOP, vol. 1.090, R.E. núm. 4.345 de 28 de maig de 1962 i aprovat el 30 de juny del mateix any.

¹⁴⁰ L'obra fou declarada exempta d'abonament d'arbitris municipals. EOP, vol. 1.114, R.E. núm. 5.968 de 18 de setembre de 1964 i acord de 3 de novembre del mateix any.

habitatges. El pressupost era de 3.125.214 ptes.¹⁴¹

3.6. Altres equipaments

. Organización Sindical Provincial

El sindicat vertical (CNS) va promoure una obra de nova planta a l'estiu de 1974. Amb aquesta nova construcció s'abandonaria la que s'havia emprat fins aquell moment a l'inici del carrer T. González de l'Eixample vora el riu.

El nou emplaçament triat fou una parcel·la de 420,76 m² (10-16,70x25,20-28,20 m), situada en la confluència dels carrer E. d'Ossó i Ciutadella a l'Eixample del Temple, sobre la qual, i segons un projecte de l'arquitecte J. Zaragoza Albi, es dissenyà un edifici que constava de planta baixa i quatre plantes destinades a oficines, i el seu pressupost pujà a 9.493.890,71 ptes.¹⁴²

. Tennis, Club de

Una de les instal·lacions esportives pròpies dels nous temps d'expansió econòmica i progrés social fou la construcció del club social i de les pistes de tennis a la carretera de la Simpàtica a finals de 1970. La circumstància que més s'ajusta a la consideració social d'aquest esport és tant el moment en què es pren la determinació de construir les pistes com, sobretot, el

¹⁴¹ El projecte de F. Llorca tenia un caràcter més obert del que es construï. EOP, vol. 1.154, R.E. núm. 6.157 de 27 d'octubre de 1967 i aprovat el 24 de novembre del mateix any.

¹⁴² L'altura màxima permesa en aquest carrer és de 12 m., per la qual cosa només es pogueren aixecar 3 plantes. EOP, vol. 1.304/227, R.E. núm. 4.115 de 4 de juliol de 1974 i aprovat el 9 d'agost del mateix any.

lloc triat per ubicar-hi el club, tot just en un moment en què l'expansió de la segona residència de les classes mitjanes i altes es concentrava apressadament entorn de la carretera de la Simpàtica.

El Club de Tennis encarregà el projecte de l'obra a F. Llorca, el qual dissenyà la construcció del club social, la piscina i quatre pistes de terra batuda en aquest terreny de prop de 4 jornals del país (0,8967 ha, exactament). Les obres foren desenvolupades pel contractista P. Araujo, però es demoraren amb el temps ja que a l'estiu de 1973 encara es demanaven pròrrogues per a la construcció. El pressupost del projecte fou de 5.904.555,98 ptes.¹⁴³

4. La construcció immobiliària promoguda per empresaris de serveis

Aquest subpartat té un caracter molt divers, ja que en aquest sector s'hi inclouen un ampli ventall d'activitats.

4.1. Els serveis financers

. Caixa d'Estalvis Provincial de Tarragona

La Caixa de Tarragona fou el promotor d'una de les principals iniciatives que varen pretendre "modernitzar" el centre de l'Eixample, el carrer Cervantes, encara que, des del nostre punt de vista, no ho van aconseguir.

La sol·licitud fou presentada la primavera de 1964, i feia

¹⁴³ La construcció va estar exempta del pagament d'arbitris, perquè el terreny no limitava amb cap propietat municipal (sic). EOP, vol. 1.217/1.387, R.E. núm. 6.505 de 12 de novembre de 1970 i aprovat el 14 del mateix mes.

referència al solar que ocupava l'antic cinema Goya, que seria enderrocant per tal d'aixecar un immoble que estigués en consonància amb els nous temps d'embranchada econòmica pels quals travessava el país. El permís tenia com a objecte construir sobre un solar de 1.788,46 m² sobre una estructura de soterrani i semisoterrani, planta baixa, 6 plantes elevades, àtic i sobreàtic, amb un pressupost total de 43.876.418,82 ptes. (873,58 milions de ptes. de 1997). El projecte elaborat pels arquitectes José Ma. Franquet i J. Ferrer y Bosch preveia la construcció d'un hotel, una sala d'exposicions, uns locals comercials i, a més, un total de 60 nous habitatges.¹⁴⁴

. Caixa de Pensions i d'Estalvi de Barcelona

Aquesta entitat financera va promoure dues construccions ben significatives al llarg del període analitzat, però ambdues obres foren de diferent magnitud, ja que la primera consistí en la construcció d'un bloc d'habitatges a Ferreries el 1957, mentre que la segona fou l'ampliació de l'immoble on es troba la seva oficina central al carrer P. Cirera, enmig de l'Eixample.

La iniciativa de més relleu fou la construcció del "Grupo Inmobiliario San Vicente Ferrer" a la confluència de la Llarga de St. Vicent amb el passeig de la Província a Ferreries. Es tracta d'un projecte dels arquitectes A. Bartlett i F. Ubach, en el qual es dissenyà una illa de 49x54 m, amb una superfície de 2.557,10 m², sobre la qual s'aixecà un edifici que es compon de

¹⁴⁴ EOP, vol. 1.106, R.E. núm. 1.862 de 17 de març de 1964 i aprovat el 3 d'abril següent.

planta baixa i 4-5 plantes, amb un total de 73 habitatges.¹⁴⁵

La segona obra data de mitjan 1967 i consistí en la reforma de l'edifici, que estava compost de planta baixa i tres plantes elevades, i en la seva ampliació amb la construcció de tres plantes més, la darrera en forma d'àtic, amb un total de 13 habitatges. El projecte fou de F. Ubach i tingué un pressupost de 8.837.227,51 ptes.¹⁴⁶

4.2. Les estacions de servei

. Aixerch Martinell, J.

Aquest empresari del sector serveis va sol·licitar fins a tres llicències d'obres al llarg de les quatre dècades estudiades. Dues d'aquestes llicències estan íntimament relacionades ja que fan referència a un mateix immoble que es construiria en la confluència de l'av. de la Generalitat amb el barranc de Caputxins, a l'extrem meridional de l'Eixample del Temple, on inicialment es pensava construir una estació de servei, tot i que no consta cap altre document que el recollit en la figura núm. 26.¹⁴⁷

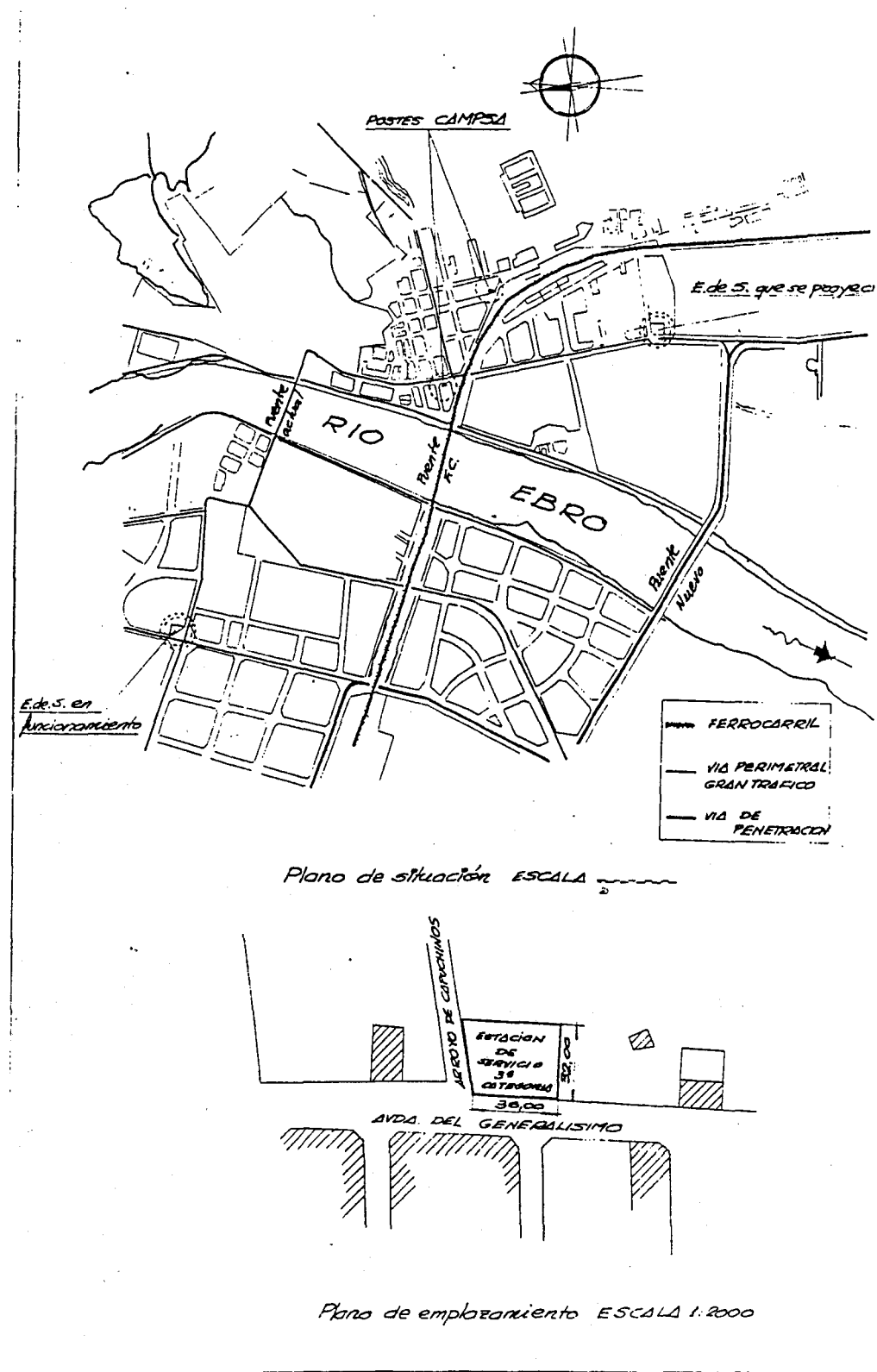
El primer d'aquests permisos data de l'estiu de 1968 i el segon de la primavera següent. El projecte s'estructurà en dues fases, en la primera de les quals es construiria la planta baixa i en la segona s'aixecaria un immoble de quatre plantes d'alçada

¹⁴⁵ El pressupost pujà a 10.278.074,84 ptes., equivalents a 316,18 milions de ptes. de 1997.

¹⁴⁶ EOP, vol. 1.147, R.E. núm. 3.141 de 23 de maig de 1967 i aprovat el 26 del mateix mes.

¹⁴⁷ La primera instància figura a nom de J. Aixerch i José Cid Cid, mentre que en la segona aquest apareix substituït per José Cid Curto.

Figura núm. 26. La situació de les estacions de servei (1968)

FONT: AHCTE

estructurat en quatre grups, que comportarien la construcció de 32 nous habitatges. El projecte fou obra de F. Llorca que tingué la col·laboració de J. Quince i M. Gaya en la direcció tècnica, i la construcció anà a càrrec de F. Fuentes (foto núm. 16).¹⁴⁸

Foto núm. 16. La urbanització del tram meridional de l'E. del Temple, 1969

¹⁴⁸ La informació que aporten les dues sol·licituds és complementària. Així, la primera instància no inclou la memòria del projecte i només aporta uns valors globals quant a les dimensions del solar (26-28x18 m) i al volum edificat (5.040 m³). EOP, vol 1165/704, R.E. núm. 3866 de 17 de juny de 1968, aprovat el 27 de juny del mateix any.

El nou expedient sí que té memòria, on figura que el solar feia unes dimensions de 32x35 m amb 1.120 m² de planta, els quals serien construïts en la seva totalitat a la planta baixa, mentre que a les plantes elevades la construcció seria de 836 m²/planta. El pressupost de l'obra pujava a 2.358.830 ptes. EOP, vol. 1184/580, R.E. núm. 2647 de 26 d'abril de 1969, aprovat el 9 de maig de 1969. L'any següent li fou concedida una pròrroga.

. Ferrerres Barberà, F.

Aquest empresari va sol·licitar un total de cinc llicències d'obres entre 1941 i 1971, circumscrites a dos immobles diferents i amb dues situacions ben diferenciades.

Les tres primeres llicències fan referència a l'edificació que hi havia al carrer Llotja del barri de Pescadors, situat al costat del riu, raó per la qual de vegades apareix com a carrer F. Pedrell o Baranda del Ebro. El setembre de l'any 1941 va obtenir el permís per tal d'aixecar dues plantes sobre la planta baixa que ja hi havia. Dos mesos després, el novembre de 1941, en sol·licità un altre per tal de realitzar una nova construcció sobre un solar de 477,80 m², amb una estructura de planta baixa ocupada per 6 locals comercials de 70 m² cadascun i una planta elevada amb 2 habitatges. Finalment, l'octubre de 1944 en figura un altre per tal d'aixecar 2 plantes més amb un total de 2 habitatges per planta.¹⁴⁹

Els altres dos permisos d'obres daten de prop de vint anys després i ambdós fan referència a la construcció d'una estació de servei en uns terrenys propietat de la família que es troben situats al costat del grup del Temple, tot just al tram meridional de l'avinguda de la Generalitat a l'extrem d'aquest eixample. La primera llicència es va obtenir l'abril de 1963, moment en que es redactà un projecte per l'enginyer E. Ventosa Serra segons el qual es pensava construir l'esmentada estació de

¹⁴⁹ Aquests permisos corresponen als següents EOP:
. R.E. núm. 3.446 de 18 de setembre de 1941 i aprovat el 25 del mateix mes.
. R.E. núm. 4.268 de 13 de novembre de 1941, aprovat en sessió de la mateixa data.
. R.E. núm. 9.212 de 27 d'octubre de 1944 i aprovat en sessió de la mateixa data.

servei sobre una parcel·la de 477,40 m² (21,70x22m).¹⁵⁰ Tanmateix, la construcció no prosperà i se sol·licità un nou permís a l'estiu de 1971. En aquest cas, el projecte fou elaborat per l'enginyer de camins R. Comella i afectà una parcel·la d'una superfície que doblava l'anterior petició amb 1.003,2 m² (38x26,4 m). El pressupost total de l'obra que executà el constructor J. Gisbert fou de 2.088.498,76 ptes. (foto núm. 17).¹⁵¹

. Ferrerres Llasat, E.

La família Ferreres Llasat té un important patrimoni immobiliari a la ciutat, encara que en aquest apartat només es farà referència a les iniciatives endegades per un dels seus membres.

La primera obra que va promoure fou la construcció l'any 1963 d'un grup d'habitatges de renda limitada al carrer Argentina. Es tractava d'edificar sobre un solar de 172,93 m² amb una estructura de planta baixa i 4 plantes elevades amb el mateix nombre d'habitatges. El projecte fou redactat per A. Bartlett i l'import fou de 647.693,84 ptes. Un segon permís arribà a

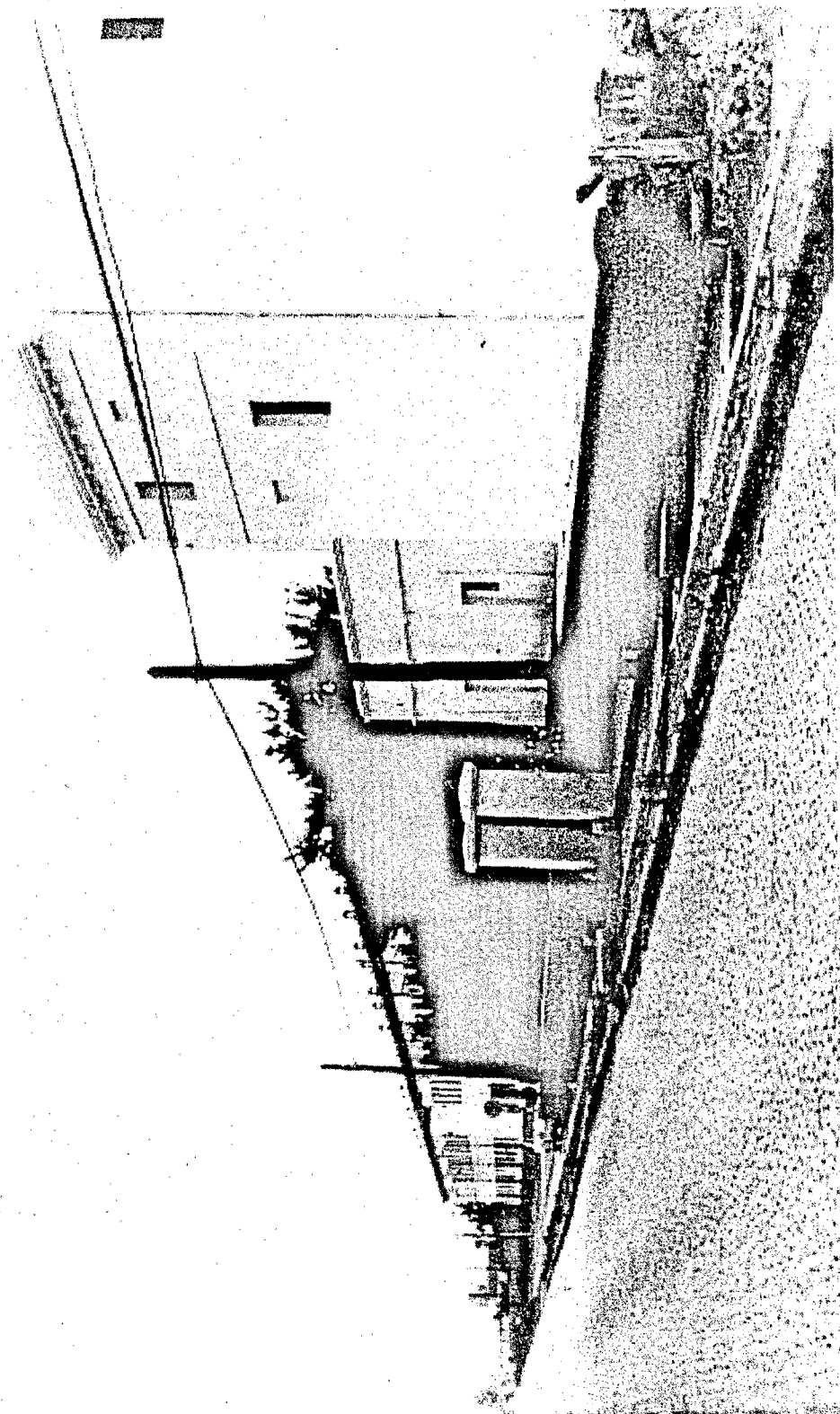
¹⁵⁰ EOP, vol. 1.096, R.E. núm. 1.392 de 15 de febrer de 1963 i aprovat el 10 d'abril del mateix any. També hi figura una sol·licitud de pròrroga del permís (R.E. núm. 70 de 5 de gener de 1965) al no haver-se obtingut l'autorització de CAMPSA.

¹⁵¹ La iniciativa no va estar exempta de petits problemes, com les denúncies presentades per la fàbrica de rajoles dels germans Reverté contra les obres, que limitaven el nou servei pel seu extrem septentrional, mentre que per l'altre extrem, l'Ajuntament va obligar l'estació de servei a deixar un carrer de 16,15 m contra el Grup del Temple i respectar el punt de l'enllumenat i les voreres.

EOP, vol. 1.230/875, R.E. núm. 4.791 de 19 d'agost de 1970 i aprovat el 13 d'agost de 1971.

En el mateix expedient figura la petició de pròrroga (R.E. núm. 5.981 de 21 d'agost de 1972), vàlida per un any.

Foto núm. 17. La urbanització entorn del Grup del Temple i l'estació de servei, 1970.

principis de 1965 quan sol·licità aixecar una planta sobre un immoble situat a l'Eixample del Temple.¹⁵²

L'obra de més importància fou la construcció d'una estació de servei a Ferreries a l'estiu de 1974. El projecte de l'enginyer R. Comella incloïa la construcció de la gasolinera sobre un solar de 1.796,34 m², i tenia un cost de 3.960.505,88 ptes.¹⁵³ L'obra es completà anys després amb la construcció d'un petit edifici de 42 m².¹⁵⁴

4.3. Els serveis d'hoteleria

. Gas Carles, J.

Aquest empresari del sector de l'hoteleria va promoure un total de 3 llicències d'obres. Les dues primeres el 1952 i la darrera molt després, la tardor de 1975.

En la primera oportunitat es tractava de reconstruir la fonda, situada al carrer T. González de l'Eixample. Aquest establiment ocupava un solar de 108,42 m² (5,7-9,7x15-12,8 m), sobre una estructura de planta baixa i una planta aixecada amb un total de 9 habitacions. Però, un cop iniciades aquestes obres, demanà un segon permís per tal d'ampliar l'edifici aixecant dues

¹⁵² EOP, vol. 1.101, R.E. núm. 6.282 de 26 d'agost de 1963 i aprovat el 25 de setembre del mateix any; i EOP, vol. 1.117, R.E. núm. 582 de 22 de gener de 1965 i aprovat el 12 de febrer del mateix any.

¹⁵³ EOP, vol. 1.304/219, R.E. núm. 4.904 de 12 d'agost de 1974 i aprovat el 16 del mateix mes. Es concedí una pròrroga el 13 de juny de l'any següent (R.S. 2.473 de 18 de juny de 1975).

¹⁵⁴ EOP, vol. 1.418/526, R.E. núm. 4.389 de 24 d'agost de 1977 i aprovat el 15 de setembre del mateix any.

plantes més, una com a golfa.¹⁵⁵

Aquest edifici es completà el 1975, any en què se sol·licità un nou permís per tal d'aixecar la quarta planta, amb la qual s'igualaria la tercera, amb la finalitat d'ocupar-la com a habitatge, el pressupost se situà en 888.264 ptes. En aquest cas el projecte fou de J.M. Gaya, mentre que els anteriors havien estat d'A. Bartlett.¹⁵⁶

4.4. Les empreses immobiliàries

. Immobiliària Condal, SA

Amb aquesta denominació només hem trobat una iniciativa, la qual fa referència a la construcció d'un edifici de nova planta a la Llarga de St. Vicent el setembre de 1962.

En concret, en la petició realitzada per l'aparellador F. Navarro, es tracta d'un projecte de l'arquitecte I. Mas Brosa sobre una illa irregular de 25x27,5 m, dels quals se'n construïren 378,35 m²/planta, amb una estructura de planta baixa i tres plantes elevades, amb un total de 13 nous habitatges. En aquest expedient tampoc consta el seu pressupost.¹⁵⁷

¹⁵⁵ El pressupost de la primera obra era de 145.000 ptes. i l'ampliació pujava unes altres 85.000 ptes.

EOP, vol. 1.056, R.E. núm. 6.083 de 4 de juliol de 1952 i aprovat en sessió de la mateixa data; i EOP, vol. 1.056, R.E. núm. 10.153 de 19 de desembre de 1952 i, igualment, aprovat amb la mateixa data.

¹⁵⁶ EOP, vol. 1.342/279, R.E. núm. 2.844 de 10 de maig de 1975 i acord del 26 de setembre de 1975.

¹⁵⁷ EOP, vol. 1.091, R.E. núm. 7.016 de 21 de setembre de 1962 i aprovat el dia 26 del mateix mes.

. SITONES, SA

Aquesta denominació ha estat emprada els darrers anys pel grup Fabra en els seus negocis immobiliaris. En el període que ens ocupa només s'inclou una d'aquestes iniciatives. Es tracta de la construcció d'un important immoble al carrer R. Berenguer IV de l'Eixample, el 1978; sobre un solar de 422,89 m² (12,16-12,37x34,15-34,20 m) s'aixecà un edifici amb soterrani, planta baixa i entresòl per a ús comercial i cinc plantes, amb un total de 10 habitatges.¹⁵⁸ El projecte va correspondre a F. Llorca i l'execució de les obres anà a càrrec de l'empresa COMYLSA.¹⁵⁹

4.5. Les empreses concessionàries d'automòbils

. Garau, Viuda e hijos de J.

Les necessitats d'espai que són necessàries per als grans concessionaris automobilístics començaren a manifestar-se amb el gran boom del sector a principis dels anys setanta. Tanmateix, la crisi energètica va fer retardar algunes d'aquestes actuacions.

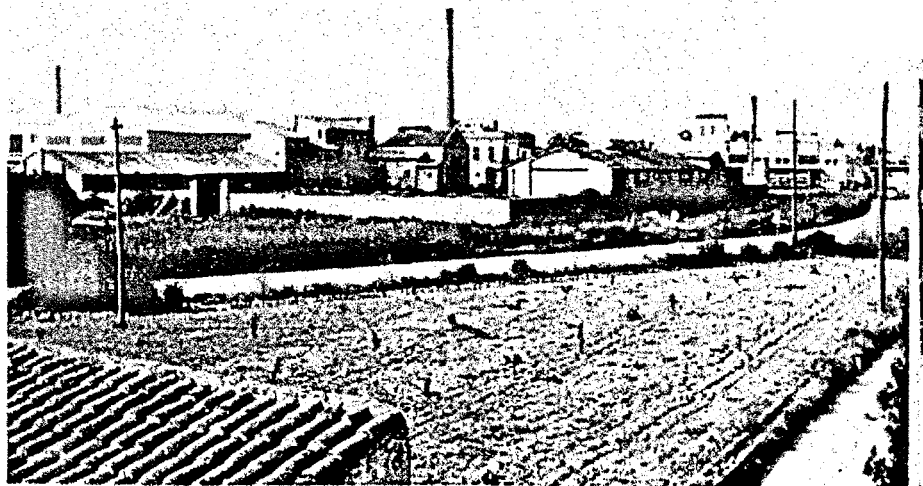
En el cas de Tortosa, aquest emplaçament s'estructura al voltant de la cruïlla del carrer Amposta amb l'antiga carretera

¹⁵⁸ El permís d'obra menor per tal de practicar l'excavació del solar de 2.241 m² es troba a l'EOP, vol. 1.418/517, R.E. núm. 4.649 de 9 de setembre de 1977 i aprovat el dia 15 del mateix mes.

¹⁵⁹ El peticionari fou J. Fabra Vallés. El domicili social de l'empresa és al carrer Sardenya de Barcelona, però a efectes de notificació es dona l'adreça de la indústria situada a la carretera de la nova estació. EOP, vol. 1.431/149, R.E. núm. 2.469 de 10 de juny de 1978 i aprovat el 4 d'agost del mateix any.

de València, ja que en aquest punt conflüen, d'una banda, la tradició del sector al barri de Ferreries i, de l'altra, la gran disponibilitat de sòl. És per això que aquest emplaçament fou ben plantejat d'acord amb les característiques del moment. Segurament, vint anys després, les circumstàncies estan impulsant la ubicació dels concessionaris d'automòbils a la carretera de l'Aldea (foto núm. 18).

Foto núm. 18. La cruïlla del carrer Amposta - antiga carretera de València, 1977.

L'emplaçament triat per aquesta empresa té una superfície de 8.650 m², dels quals s'edificaren 2.585,84 m², i d'aquests, 300 m² estaven destinats a un altell per a oficines. El projecte d'A. Carbó té un cost de 16.841.522 ptes., i les obres les portà

a terme la constructora d'A. Sabaté Jara.¹⁶⁰

. Nomen Aragonés, J.

L'empresari del sector automobilístic, J. Nomen, va sol·licitar un total de tres llicències d'obres entre els anys 1961-67, totes referides a la mateixa instal·lació, on tenia la seu el concessionari automobilístic.

La primera obra d'importància va consistir en la nova construcció per al representant de la principal marca espanyola del sector al carrer Alcanar. El projecte de F. Llorca preveia la urbanització del solar de 795,78 m², en què es construïren 839,53 m² i es disposava d'un pressupost d'1.000.000 ptes.¹⁶¹ Aquestes instal·lacions van ampliar-se a principis de 1964, amb altres 584 m² per la banda del carrer Ulldecona. En aquest cas, el projecte també de F. Llorca, va tenir un pressupost que només arribava a les 584.000 ptes.¹⁶²

A la tardor de 1967, aquest empresari demanà un nou permís, ara al carrer Amposta (podria ser un error, en lloc d'Alcanar o Alcanyís), per tal d'ampliar el magatzem i les oficines. Es tracta d'una estructura amb planta baixa i una altra d'elevada amb 218,60 m² (11,60x18 m), amb un pressupost de 900.000 ptes.

¹⁶⁰ EOP, vol. 1.423/42, R.E. núm. 4.411 de 26 d'agost de 1977 i aprovat el 10 de febrer de 1978.

¹⁶¹ En la concessió del permís hi ha un prec perquè l'obra ha d'estar acabada per al 31 de desembre. EOP, vol. 1.081, R.E. núm. 4.946 de 19 d'agost de 1961 i acord del 23 del mateix mes.

¹⁶² EOP, vol. 1.104, R.E. núm. 59 de 3 de gener de 1964 i acord del 17 del mateix mes.

Aquest darrer projecte fou obra de F. March.¹⁶³

4.6. Altres serveis

. Companyia Telefònica Nacional d'Espanya (CTNE)

La modernització del servei telefònic també s'ha vist reflectida al llarg dels quaranta anys del nostre estudi. Així, l'abril de 1963 l'empresa estatal va obtenir el permís corresponent per tal de situar els seus serveis centrals al mig de la plaça d'Espanya en el remodelat barri de Pescadors. El projecte fou obra de l'arquitecte forà F. Riestra Limeses -tot i que la direcció de l'obra l'executaren al 50% amb F. Llorca-, el qual dissenyà un edifici amb soterrani, planta baixa i dues plantes elevades sobre el solar de prop de 300 m2, situat tot just al costat del nou Ajuntament. L'empresa constructora fou Agroman i el pressupost arribà a 5.891.891,09 ptes.¹⁶⁴

Però el pas del temps convertí aquesta central en insuficient i obsoleta, per la qual cosa l'empresa monopolística es va veure obligada a construir una nova instal·lació més àmplia i moderna. El nou emplaçament triat fou la zona dels Quatre Camins a Ferreries on s'adquirí un solar de 1.500 m2, on a principis de 1975 es començà a bastir un edifici que consta de planta baixa i dues plantes elevades amb prop de 3.000 m2 construïts (2.829 m2, exactament). En aquest cas el projecte anà càrrec de l'arquitecte I. Muñoz-Rojas Alarcón i l'obra fou

¹⁶³ EOP, vol. 1.152, R.E. núm. 5.030 de 8 de setembre de 1967 i acord del 6 d'octubre del mateix any.

¹⁶⁴ L'obra fou declarada exempta de pagar arbitris municipals. EOP, vol. 1.096, R.E. núm. 3.213 de 18 d'abril de 1963 i aprovat el dia 24 del mateix mes.

dirigida conjuntament per l'autor del projecte i J. Milans del Bosch Portolés.¹⁶⁵

. ENACO, SA

Entre els nombrosos magatzems que es construïren en els anys estudiats, n'hi ha alguns que tenen una gran significació pel període en què es bastí i per les seves característiques, quant a l'espai o les dimensions del projecte. Aquest és el cas del magatzem que l'empresa PARG construï a la carretera de l'Aldea -al costat del grup d'habitatges del MOP-, per encàrrec de l'empresa turolenca ENACO SA a principis de 1975.¹⁶⁶

El projecte fou elaborat per F.J. Martí i les dimensions del magatzem eren de 19,30x90,15 m, amb una superfície edificada de 1.739,90 m² del total del solar que tenia 8.821,83 m². El pressupost pujà a 5.190.392 ptes. La destinació de l'esmentat magatzem fou per a la cadena majorista del sector alimentari IFA.

5. Les promocions particulars restants

5.1. Els promotors d'origen comercial

. Alado Aleixendri, E.

E. Alado és un comerciant que només apareix en una ocasió en la relació de peticionaris de permisos d'obres, però la seva obra té una singularitat determinada pel seu elevat pressupost,

¹⁶⁵ La memòria del projecte inclou un ben elaborat estudi climàtic de la zona, però no hi figura el pressupost.

EOP, vol. 1.360/22, R.E. núm. 5.578 de 3 d'octubre de 1975 i aprovat el 23 de gener de 1976.

¹⁶⁶ EOP, vol. 1.326/1, R.E. núm. 1.680 de 5 de març de 1974 i aprovat el 3 de gener de 1975.

5.347.337 ptes. de 1973.

En concret, es tracta d'un immoble en la confluència dels carrers Ll. St. Vicent-Alfara de Ferreries. Les obres s'iniciaren amb el previ enderrocament de l'edifici existent i després es construiria un edifici que constaria de planta baixa i quatre plantes. En una primera fase només es construirien dues plantes, en la segona de les quals s'albergarien tres habitatges, mentre que la resta es deixaria sense distribuir. Aquest projecte es completaria amb altres dues plantes i es preveien 6 nous habitatges.¹⁶⁷

. Bayerri Ralda, J.

Aquest empresari del sector comercial va participar en tres projectes urbanístics, encara que dos projectes són referents a una mateixa construcció. En concret, es tracta de dos projectes per tal d'aixecar l'immoble del carrer Canvis al barri de la Catedral, en un sector reformat amb la construcció dels murs sobre el riu. En el primer permís de l'any 1954 el projecte preveia la construcció d'un edifici de planta baixa i dues plantes aixecades, mentre que en el de 1959 se'n projectaren tres, amb altres tres habitatges.¹⁶⁸

¹⁶⁷ El solar tenia una superfície de 289,66 m², sobre els quals es pensaven edificar 1.468,86 m², repartits entre 251,33 m² a la planta baixa i 304,25 m² per planta. El projecte fou obra d'A. Carbó, l'aparellador fou J. Quince i el constructor J. Subirats Berenguer. EOP, vol. 1288/964, R.E. núm. 6479 de 12 de setembre de 1973 i aprovat el 27 del mateix mes; i EOP. vol. 1298/120, R.E. núm. 7215 de 10 d'octubre de 1973 i aprovat el 26 d'abril de 1974.

¹⁶⁸ Tots dos projectes foren signats per A. Bartlett i tenien les mateixes característiques quant a la superfície del solar (92

El tercer projecte feia referència a una nova construcció per a un magatzem al carrer Sebina en plena reordenació del sector central del barri de Pescadors, el setembre de 1954.¹⁶⁹

. Descarrega Aragonés, J.

Aquest empresari del sector comercial va protagonitzar un total de 4 permisos d'obres entre els anys 1951-1964. Tots feien referència a les propietats que tenia en la confluència de la plaça Paiolet i el carrer Canvis i en el carrer Canvis-St. Roc, un cop acabades les obres de construcció dels murs sobre l'Ebre.

El primer permís data de l'octubre de 1951 i feia referència a una nova construcció sobre un solar de 120 m², consistent en una planta baixa per a local comercial i una planta per a un habitatge. Aquesta llicència fou ampliada amb una planta més el gener de 1953. Ambdós projectes de l'obra anaren a càrrec d'A. Bartlett amb un pressupost de 150.000 i 73.000 ptes., respectivament.¹⁷⁰

En la segona de les propietats, la llicència obtinguda el juny de 1959 feia referència a la construcció d'un grup

m²) i les dimensions del nou immoble (6x15,5 m), mentre que l'única variació constava en el nombre de plantes i habitatges. El primer pressupost pujava a 185.000 ptes. i el segon a 244.000 ptes.

EOP, vol. 1058, R.E. núm. 2918 de 16 de març de 1954 i aprovat l'endemà; i EOP, vol. 1069, R.E. núm. 4646 de 10 d'agost de 1959 i aprovat dos dies després.

¹⁶⁹ La construcció es realitzaria prèvia venda d'una porció sobrant de terreny. El projecte fou obra d'A. Bartlett i tingué un pressupost de 60.000 ptes. EOP, vol. 1.058, R.E. s. núm. de 9 de juliol de 1954 i aprovat l'1 de setembre del mateix any.

¹⁷⁰ EOP, vol. 1.055, R.E. núm. 5.900 de 5 d'octubre de 1951, aprovat el mateix dia, i vol. 1.057, R.E. núm. 667 de 28 de gener de 1953, també aprovat en la sessió del mateix dia.

d'habitatges de renda limitada en un solar de 70,80 m², en el qual s'aixecà un edifici de 4 plantes amb altres 4 habitatges i, a l'igual que en el cas anterior, posteriorment en sol·licità l'ampliació, en aquest cas per tal de construir-hi una golfa. Aquests projectes foren obra de F. Llorca i els pressupostos ascendiren a 511.164,10 i 34.344 ptes., respectivament.¹⁷¹

. Ferrer Itarte, P.

La tasca d'aquest empresari del sector comercial es va veure completada amb la que va protagonitzar en el sector immobiliari entre els anys 1946 i 1974, en què va obtenir 5 llicències d'obres.

El primer d'aquests permisos data de l'octubre de 1946 i fou d'escàs relleu, ja que feia referència a la reconstrucció d'un immoble situat a la vora del riu, que constava de planta baixa i tres plantes elevades.¹⁷²

La següent obra es demorà gairebé 20 anys, fins que a les acaballes de 1965 sol·licità el permís corresponent per tal d'aixecar un immoble de nova planta en la confluència dels carrers Banys i Na Perona. El nou edifici fou un projecte de F. Llorca, el qual sobre un solar de 164,35 m² (13-10,80x13,60-14,70 m) aixecà una estructura composta de soterrani, planta baixa, entresòl i 6 plantes amb un total de 8 habitatges. El pressupost de l'edifici on situà la seu del seu negoci fou de 3.500.000

¹⁷¹ EOP, vol. 1.069, R.E. núm. 3.723 de 5 de juny de 1959, aprovat el 10 de juny següent; i EOP, vol. 1.106, R.E. núm. 1.513 de 4 de març de 1964 i aprovat l'11 del mateix mes.

¹⁷² EOP, vol. 1.042, R.E. núm. 8.105 de 25 d'octubre de 1946 i aprovat el 31 del mateix mes.

ptes.¹⁷³

El salt qualitatiu en la tasca d'aquest empresari es produí durant la dècada dels setanta. Entre els anys 1973-1977 va promoure tres construccions, la segona conjuntament amb G. Romero Calvo i la tercera en representació de l'empresa PIGER SA, en què sempre es treballà sobre projectes de F. Llorca i l'empresa que els construí fou Subirats Berenguer.

La primera iniciativa de certa importància va tenir lloc a l'estiu de 1973 quan va obtenir el permís corresponent per tal de construir un edifici amb 2 locals comercials i 6 habitatges al carrer E. d'Ossó de l'E. del Temple. L'obra fou un projecte de F. Llorca sobre un solar d'una superfície de 222,40 m² en els quals s'aixecà un bloc amb planta baixa, entresòl i 3 plantes elevades, amb un pressupost de 2.246.157 ptes.¹⁷⁴

El mateix any 1973 va emprendre el projecte de major puixança, que fou el de l'anomenada "casa rodona" de l'Eixample del Temple, en el tram meridional de l'avinguda de la Generalitat, en què va obtenir un permís per tal de construir un gran immoble sobre un solar de 2.911,20 m² (37x18-7,2 m), en els quals bastí un edifici de planta baixa i 6 plantes amb locals comercials i un total de 102 habitatges.¹⁷⁵ Aquesta llicència

¹⁷³ EOP, vol. 1.127, R.E. núm. 7.826 de 5 de novembre de 1965 i aprovat el 16 de desembre del mateix any.

¹⁷⁴ EOP, vol. 1.273/202, R.E. núm. 4.786 de 16 de juny de 1973 i aprovat el 6 de juliol del mateix any.

¹⁷⁵ En la memòria del projecte es preveia la construcció total de 102 m², dels quals 42 es durien a terme en una primera fase. Així mateix, en la memòria s'esmenta que aquest projecte és continuació dels estudis que inicia M. Franch Martínez per a la construcció de 34 habitatges i dels que realitzaren P. Ferrer i G. Romero per construir 8 locals en la planta baixa.

tingué una segona fase, que no va arribar fins a la tardor de 1977, moment en què es va sol·licitar el nou permís per tal de construir-hi un solar contigu de 1.711,35 m² (17x58,50 m) en els quals, amb una estructura igual, es construirien 54 habitatges més. L'única diferència pel que fa al projecte és que aquesta segona fase incloïa la construcció d'una planta soterrani per dedicar-la a aparcament.¹⁷⁶

. Firestone Hispania, SA

Entre els establiments comercials que es construïren aquests anys, destaca, per les dimensions de la superfície construïda (719,51 m²) i per la seva forma de semicercle, el d'aquesta empresa de pneumàtics. La instal·lació se situa l'any 1970 als Quatre Camins a Ferreries, basada en un projecte de X. Busquets, amb un pressupost de 2.485.960 ptes.¹⁷⁷

. García Rodríguez, J.A. i J.L.

Una de les obres de més importància que es van construir al llarg del període estudiat arran d'una iniciativa familiar fou la que va correspondre a aquests germans del sector comercial,

En aquest immoble es construïren un total de 17 tipus d'habitatges, les dimensions dels quals oscil·len entre els de tipus "L", amb 49,25 m² i els del tipus "K", amb 93,04 m² de superfície útil, tot i que la superfície construïda arriba als 124,45 m² en els habitatges pertanyents al model "F".

EOP, vol. 1.293/33, R.E. núm. 9.824 de 6 de novembre de 1973 i aprovat l'1 de febrer de 1974.

¹⁷⁶ EOP, vol. 1.409/298, R.E. núm. 1.712 d'11 de març de 1977 i aprovat el 14 d'octubre del mateix any.

¹⁷⁷ EOP, vol. 1.197/33, R.E. núm. 7.195 de 4 de desembre de 1969 i aprovat el 2 de gener de 1970.

que a principis de l'any 1973 van promoure la construcció d'un immoble a l'av. Colom de Ferreries amb finalitat comercial i residencial.

L'obra es realitzà sobre un solar de 1.175,20 m² (31-23,30x42,50-36 m). El projecte d'A. Carbó va consistir a aixecar un edifici de planta, 4 plantes, àtic i sobreàtic que albergarien un total de 45 habitatges. La construcció anà a càrrec del grup ZUDA.¹⁷⁸

. Martí Altadill, J.

Aquest empresari del sector comercial només va promoure una obra a la tardor de 1966 en la confluència de la rambla de Catalunya i Llarga de St. Vicent de Ferreries.

Es tracta d'un projecte de F. Llorca sobre un solar de 264,10 m² de superfície (18x13,80 m), en el qual projectà un edifici amb planta baixa i quatre plantes elevades, amb un total de 12 habitatges, per un import de 2.386.000 ptes.¹⁷⁹

. Minguell Sibis, F.

Aquest empresari del sector comercial fou el promotor de quatre llicències d'obres entre els anys 1973-75, totes amb unes característiques molt semblants, ja que es tractava d'aixecar nous xalets sobre un sector molt concret de la carretera de la Simpàtica.

¹⁷⁸ La memòria del projecte no inclou el pressupost. EOP, vol. 1.264/48, R.E. núm. 243 d'11 de gener de 1973 i aprovat el 2 de febrer del mateix any.

¹⁷⁹ EOP, vol. 1.140, R.E. núm. 6.150 de 17 d'octubre de 1966 i aprovat el 30 de novembre del mateix any.

Els tres primers projectes van tenir el suport del mateix equip tècnic, integrat per l'arquitecte F. Llorca i pels aparelladors, J. Bayerri, primer i J. Quince, després; només en el darrer projecte presentat, es modifica aquest equip, que estigué format per F. March i F. Guimerà. L'empresa constructora fou, en totes les oportunitats, el grup ZUDA SA. Aquests habitatges unifamiliars es construïren sobre solars entre els 2.106,50 m² el que en tenia més i 1.415 m² el més petit. L'estructura de les edificacions era força similar, ja que es tracta de construccions de dues plantes, a excepció d'una, i totes tenien unes dimensions molt similars, entre 96,44 m² i 131,24 m², les extremes. Quant als pressupostos hi havia més desproporció, ja que fluctuaven entre les 376.116 ptes. i les 700.000 ptes.¹⁸⁰

. Pegueroles Caudet, J.M.

Aquest empresari del sector de l'automoció va promoure tres llicències d'obres entre els anys 1968-1977. Cal dir, però, que les dues primeres corresponen a dues fases del mateix immoble i que la darrera fou denegada.

L'immoble que construï a l'av. de la Generalitat-Marina de

¹⁸⁰ Les quatre obres a què hem fet referència corresponen als següents EOP:

. vol. 1.272/194, R.E. núm. 3.026 de 16 d'abril de 1973 i aprovada el 22 de juny del mateix any.

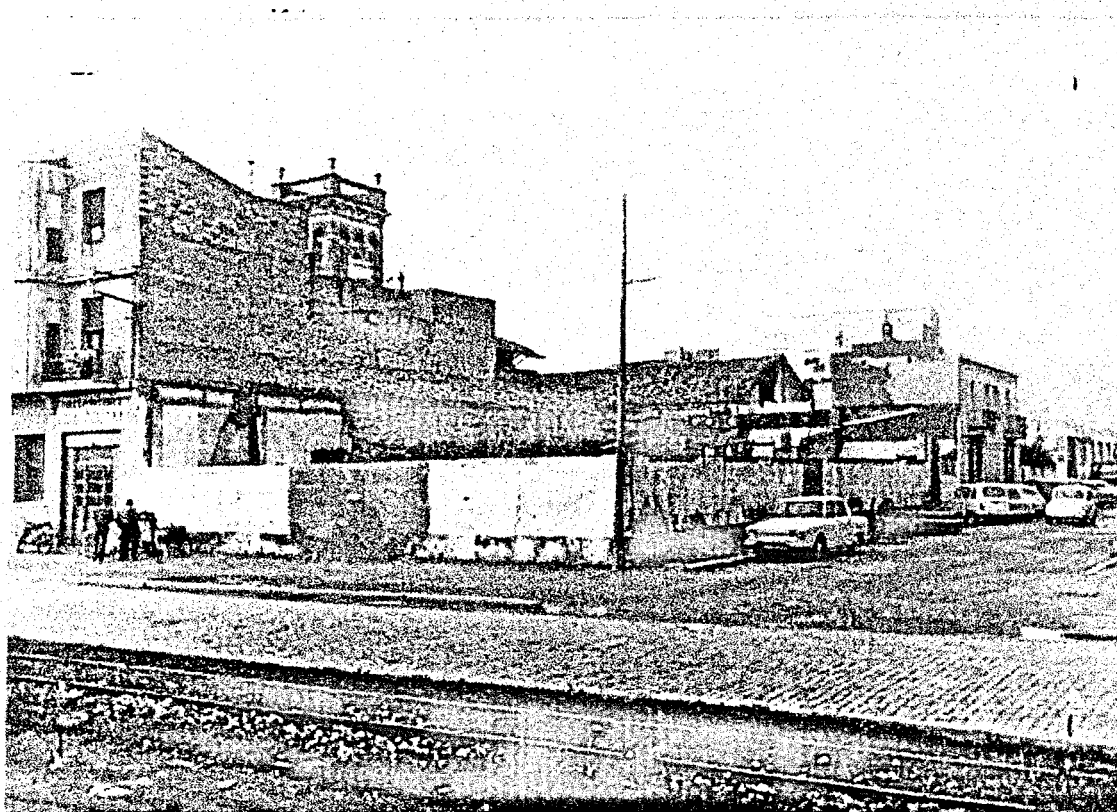
. vol. 1.295/70, R.E. núm. 422 de 17 de gener de 1973 i aprovat el 18 de febrer del mateix any. Aquest expedient inclou una denúncia prèvia del 3 de gener del mateix any.

. vol. 1.297/108, R.E. núm. 1.454 de 25 de febrer de 1974 i aprovat el 19 d'abril del mateix any. Aquest expedient inclou una denúncia prèvia del 28 de gener del mateix any.

. vol. 1.340/226, R.E. núm. 3.071 de 13 de maig de 1974 i aprovat el 27 de juny del mateix any.

l'E. del Temple va obtenir el primer permís l'abril de 1968 per construir la planta soterrani al solar de 465 m² (15,50x30,15-29,95 m); mentre que el setembre següent es completà l'obra amb la construcció de la planta baixa i quatre plantes més que suposarien un total de 20 nous habitatges, tots menys dos de protecció oficial. El projecte de l'obra va correspondre a F. Llorca, fou portada a terme per A. Sabaté Jara i els pressupostos de les dues fases foren d'1.397.536 ptes. i 4.955.856 ptes., respectivament (foto núm. 19).¹⁸¹

Foto núm. 19. La construcció en la confluència de l'avinguda de la Generalitat-carrer Marina, 1968.

¹⁸¹ EOP, vol. 1.162/418, R.E. núm. 2.361 de 10 d'abril de 1968 i aprovat el 19 del mateix mes; i EOP, vol. 1.170/1.030, R. E. núm. 5.795 de 16 de setembre de 1968 i aprovat el dia 20 del mateix mes.

Prop de deu anys després, aquest empresari sol·licità una nova llicència per aixecar un magatzem de grans dimensions (2.098 m² construïts, sobre un edifici de 54,30x40,30 m) a l'entrada de la ciutat, però aquest fou denegat per que s'incumplia l'art. 58 de la llei del Sòl. El projecte era obra de l'enginyer agrícola D. Piñana i l'empresa constructora havia d'ésser OBYESA.¹⁸²

. SAFA

La distribuïdora farmacèutica traslladà la seva seu des de l'E. del Temple al barri de Remolins a mitjan anys setanta. L'establiment comercial es construï en la confluència dels carrers Benifallet i J. Tió sobre un solar de 874,43 m² (23,40-30x32,80-33,50 m), encara que la superfície edificada fou superior ja que es construï en planta soterrani per a garatge, planta baixa per a magatzem i una planta elevada per a residència. El projecte fou redactat per T. Rios Usón i F. Llorca, mentre que el constructista fou J. Baubí. El pressupost pujà a 11.515.403,01 ptes.¹⁸³

. Tena Tena, B.

Tot i que aquest empresari del sector comercial sol·licità fins a tres llicències d'obres entre els anys 1961-66, el cert és que totes feien referència al mateix emplaçament d'un immoble a l'av. de la Generalitat en el tram inclòs a l'E. del Temple.

¹⁸² EOP, vol. 1.413/362, R.E. núm. 1.222 de 21 de febrer de 1977 i denegat per la CP d'U. el 9 d'agost del mateix any. Aquest magatzem ha estat construït posteriorment i alberga un concessionari d'automòbils que regenta el mateix propietari.

¹⁸³ EOP, vol. 1.306/255, R.E. núm. 1.601 de 2 de març de 1974 i aprovat el 4 d'octubre del mateix any.

En concret, l'abril de 1961 realitzà una petita ampliació sobre l'edifici, que tenia una planta baixa i una planta, al qual s'afegí una altra planta de reduïdes dimensions. Però, a mitjan anys seixanta, aquesta obra va tenir un caràcter diferent. Així, el maig de 1965 encarregà un projecte a F. Ubach, l'anterior fou de F. Llorca, per tal de construir una obra de nova planta al mateix solar de 134,37 m² (13,50x10,50 m), però ara tindria una estructura diferent, amb planta baixa per a ús comercial, entresòl per a despatxos i quatre plantes amb 8 habitatges. L'obra anà a càrrec de R. Roig i l'import fou d'1.314.575,15 ptes. Aquest permís fou demanat novament el gener següent.¹⁸⁴

. Vallespí Espinós, R.

A l'igual del que havia succeït amb d'altres propietaris, Rosa Vallespí sol·licità tres llicències d'obres, referides al mateix immoble de l'av. F. Pedrell i concentrades entre 1961-62.

El primer permís data del març de 1961, quan demanà la llicència corresponent per tal d'aixecar un edifici amb una planta baixa per a magatzem i una planta elevada per a ús residencial sobre el seu solar de 197,15 m² (13,65x13,35-13,90 m), encara que només n'edificaria 98,88 m². Aquest projecte de F. Llorca fou refrenat per una altra petició que datava del setembre del mateix any 1966 i on només figurava com a nou l'import del pressupost, que pujà a 100.000 ptes. Aquesta obra

¹⁸⁴ Aquestes obres es troben incloses en els següents EOP:
. vol. 1.079, R.E. núm. 2.459 de 15 d'abril de 1961 i aprovat el 19 del mateix mes.
. vol. 1.121, R.E. núm. 3.915 de 24 de maig de 1965 i aprovat el 18 de juny del mateix any.
. vol. 1.129, R.E. núm. 569 de 24 de gener de 1966 i aprovat l'1 de febrer del mateix any.

fou ampliada l'any següent amb una altra planta, ara amb un cost de 145.795 ptes.¹⁸⁵

5.2. Altres promotors destacables

. Alifonso Raga, P.

Aquest propietari només consta en una ocasió com a demandant d'un permís de reconstrucció d'un immoble a les acaballes de 1947, amb una superfície construïda i un pressupost considerables per al moment. Es tracta de l'edifici de quatre plantes que hi ha al davant del vell institut al carrer Montcada, que afectà un total d'11 habitatges.¹⁸⁶

. Anguera Navarro, E.

El nom d'aquest propietari apareix en un total de sis llicències, però totes tenen un denominador comú: es tracta de la urbanització d'un indret molt concret de l'Eixample del Temple, concretament l'antic hort Pallarés -en la confluència de l'actual carrer mossèn Manyà i el camí del mig-, el 1946. El projecte anà a càrrec d'A. Bartlett i els sis immobles tenen unes

¹⁸⁵ EOP, vol. 1.078, R.E. núm. 2.082 de 27 de març de 1961 i aprovat el 29 del mateix mes; EOP, vol. 1.082, R.E. núm. 5.117 de 28 d'agost de 1961 i aprovat el 2 de setembre del mateix any; i EOP, vol. 1.093, R.E. núm. 7.306 de 5 d'octubre de 1962 i aprovat el 2 de novembre del mateix any.

¹⁸⁶ L'edifici s'aixecava sobre un solar de 294,46 m² que a cada planta arribaven als 308,20 m², a les dues primeres plantes hi ha dos habitatges i tres a les dues superiors. El projecte de reconstrucció fou elaborat per l'arquitecte tarragoní S. Ripoll Sahagún, mentre que l'arquitecte fou M. Lleixà. El pressupost de l'obra pujava a 855.403 ptes. i es demanava acollir-se a la llei de 25 de novembre de 1944 sobre habitatges de "clase media". EOP, vol. 1.046, R.E. núm. 10.419 de 12 de desembre de 1947 i aprovat en sessió de la mateixa data.

característiques molt semblants, ja que es tracta de petits habitatges unifamiliars d'una única planta sobre uns solars que cobreixen pràcticament en la seva totalitat i només un d'ells disposa amb una planta elevada.¹⁸⁷

. Antó Galceran, I.

Les tres promocions endegades per aquest empresari estan relacionades amb el mateix sector de l'Eixample del Temple, si bé com que es perllongaren durant 20 anys, s'aprecia el canvi de denominació. El primer permís fou sol·licitat el 1944 per tal d'aixecar una petita edificació de planta baixa en el sector denominat "hort Pallarés", que amplià una dècada després per aixecar una planta, però ara la zona ja s'havia urbanitzat i el carrer tenia nom propi, el carrer Marina. La tercera llicència feia referència a l'ampliació d'un magatzem situat en la confluència d'aquest carrer amb el d'E. d'Ossó (prolongació del camí del Mig).¹⁸⁸

¹⁸⁷ Les característiques de cadascun d'ells són les següents:

- . A: superfície 105 m2. Pressupost: 32.000 ptes.
- . B: superfície 105 m2. Pressupost: 32.000 ptes.
- . C: superfície 105 m2. Pressupost: 32.000 ptes.
- . D: superfície 117,77 m2. Pressupost: 35.000 ptes.
- . E: superfície 99,50 m2. Pressupost: 30.000 ptes.
- . F: superfície 144,46 m2, dos plantes. Pressupost: 80000 ptes.

EOP, vol. 1.040, R.E. núm. 2.014, de 18 de març de 1946 i aprovat el 22 del mateix mes.

¹⁸⁸ Aquestes obres corresponen als següents EOP:

- . R.E. núm. 7.208 d'11 d'agost de 1944 i aprovat el 18 del mateix mes.
- . vol. 1.058, R.E. núm. 8.715 de 10 de novembre de 1954 i aprovat en sessió de la mateixa data.
- . vol. 1.112, R.E. núm. 5.484 de 25 d'agost de 1964 i aprovat l'1 de setembre del mateix any.

. Blanch Blanch, J.

L'obra d'aquest promotor fou la construcció el 1969 d'un dels immobles que conflueixen a la plaça Corona d'Aragó de Ferreries. Es tracta d'un solar de planta irregular de 379,42 m², sobre el qual s'aixecà un immoble de planta baixa i 4 plantes, amb un total de 12 habitatges. El projecte fou redactat per R. Sancho i tingué un pressupost total de 4.088.016 ptes.¹⁸⁹

. Blanch Riol, P.

La família Blanch Riol figura com a propietària de diferents immobles del Passeig de l'Ebre de Ferreries. Un dels germans, Pascual, consta com a impulsor de tres projectes sobre un mateix edifici situat en la confluència dels carrers Ll. St. Vicent i carrer de mossèn V. Fabregat. El primer projecte data de l'any 1953, moment en què aixecà un magatzem sobre l'esmentat solar, mentre que l'any 1965 sol·licità un nou permís per tal d'aixecar una planta amb un habitatge sobre l'esmentada construcció. I, encara, cinc anys després, en sol·licità un tercer per tal de bastir dues noves plantes més, amb altres 4 habitatges.¹⁹⁰

¹⁸⁹ EOP, vol. 1.194/1.211, R.E. núm. 5.105 de 26 d'agost de 1969 i aprovat el 24 d'octubre del mateix any.

¹⁹⁰ El primer projecte fou redactat per A. Bartlett, el segon per F. Ubach i el darrer per R. Sancho, i, en totes dues ocasions, l'aparellador fou J. Pallarés. El primer pressupost fou de 30.000 ptes., el segon de 200.967,72 ptes. i el tercer de 650.000 ptes.

EOP, vol. 1.057, R.E. núm. 2.253 de 3 de juny de 1953 i aprovat en sessió de la mateixa data; EOP, vol. 1.118, R.E. núm. 2.151 de 9 de març de 1965 i aprovat el 16 de març de 1965; i, EOP, vol. 1.201/295, R.E. núm. 221 de 13 de gener i acord del 6 de març del mateix any.

. Blasco Ortí, L. i Noguera Sabaté, J. de

El nom d'aquests dos propietaris només consta en un permís concedit el maig de 1964 per aixecar un immoble de dues plantes al carrer Sebina, però posteriorment fou ampliat fins a sis plantes i golfa.

El projecte redactat per F. Llorca incloïa la urbanització d'un solar de 238 m², en el qual es construirien 13 habitatges amb un pressupost de 3.001.522 ptes.¹⁹¹

. Bonet Bonet, R.

Aquest propietari apareix en un total de 8 ocasions, repartides a parts iguals entre els dedicats a una construcció situada a la ronda Docks-Roselló i l'altra al passeig Moreira, totes dues a l'Eixample del Temple.

En el primer cas es tracta d'un solar de 231,66 m², sobre el qual l'any 1962 es va preveure construir una nau industrial per ubicar-hi 3 trulls. Immediatament (juny del mateix any), es pensà afegir-hi una altra planta per dedicar-la a un ús residencial que, finalment (octubre de 1962 en primera petició i octubre de 1967, la segona) en serien dues amb un total de 6 habitatges.¹⁹²

¹⁹¹ El 4 de febrer de 1965 (R.E. núm. 1.044) hi ha documentat un escrit subscrit pel constructor F. Fuentes Adell en què demana ampliar el permís fins a les 8 plantes. No consta resposta.

EOP, vol. 1.108, R.E. núm. 3.291 de 20 de maig de 1964 i aprovat el 27 següent.

¹⁹² Els quatre EOP són els següents:

. vol. 1089, R.E. núm. 4.034 de 17 de maig de 1962 i aprovat el 23 del mateix mes.

. vol. 1090, R.E. núm. 5.118 de 28 de juny de 1962 i aprovat el 30 del mateix mes.

. vol. 1092, R.E. núm. 7.038 de 22 de setembre de 1962

El segon projecte va tenir lloc al passeig Moreira-Rosselló i disposa de tres permisos entre els anys 1969-71. El projecte té un abast molt superior ja que es tracta d'un solar de 531,27 m² en una cruïlla ben situada sobre la qual es va promoure una construcció en dues fases, en la qual s'aixecaria un immoble amb una estructura de 4 plantes i golfa -finalment s'autoritzaria a convertir en una planta àtic- amb un total de 19 habitatges.¹⁹³ La redacció dels projectes anà a càrrec de F. Llorca i la construcció la realitzaren l'empresa Torrejon, la primera fase i Montserrat, la segona. Els pressupostos ascendiren a 5.667.553 ptes. el primer i a 4.448.035 ptes. el segon (foto núm. 20).

Aquest propietari va obtenir una darrera llicència a la primavera de 1978 quan va sol·licitar la construcció d'un nou bloc en un solar de 199,36 m² situat en el mateix indret, P. Moreira-Rosselló, per bastir un edifici de 4 plantes i àtic amb un total de 5 habitatges. El projecte també fou redactat per F. Llorca i tingué un pressupost de 13.205.036 ptes.¹⁹⁴

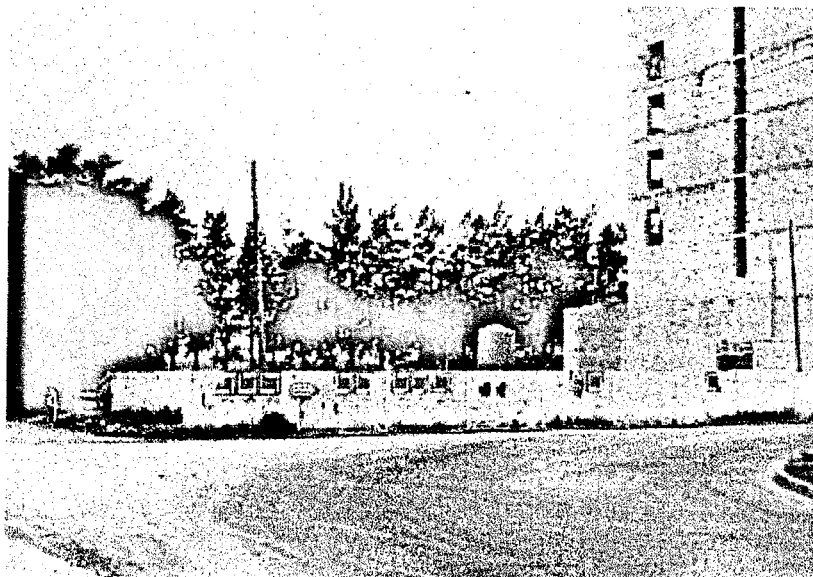
i aprovat el 2 d'octubre del mateix any.

. vol. 1153, R.E. núm. 5.431 de 23 de setembre de 1967
i aprovat el 20 d'octubre del mateix any.

¹⁹³ El primer permís és l'EOP, vol. 1.188/783, R.E. núm. 4.044 de 2 de juliol de 1969 i aprovat l'11 de juliol del mateix any. La segona llicència és l'EOP, vol. 1.208/759, R.E. núm. 3.711 de 16 de juny de 1970 i aprovat el 26 següent. Aquesta llicència fou substituïda per l'aprovada l'any següent i així consta de forma expressa, per l'EOP, vol. 1.227/595, R.E. núm. 2.854 de 13 de maig de 1971 i aprovat el 4 de juny de 1971.

¹⁹⁴ EOP, vol. 1.428/104, R.E. núm. 2.307 de 26 de maig de 1978 i aprovat el 9 de juny del mateix any.

Foto núm. 20. La urbanització al darrera del parc (Passeig
Moreira), 1970.

. Campon Rodríguez, F.

L'única obra que portà a terme aquest empresari fou la reforma i ampliació de l'edifici del carrer de l'Àngel-Montcada l'any 1961, conegut amb el nom de la sabateria que es troba al soterrani de la casa. El projecte fou redactat per F. Ubach i consistí en la construcció d'un edifici que, a més de la planta baixa per a 6 locals comercials, tenia un entresòl per a 5 despatxos i 4 plantes elevades amb un total de 16 habitatges. El pressupost de l'obra fou d'1.400.000 ptes.¹⁹⁵

. Chavarria Casado, D. i Chavarria Altadill, J.

Entre aquests dos promotors van impulsar la construcció d'un

¹⁹⁵ EOP, vol. 1.078, R.E. núm. 1.506 de 2 de març de 1961 i aprovat el 10 del mateix mes.

immoble a la carretera de la Simpàtica en ple Eixample, amb un total d'11 habitatges. Es tracta d'un projecte que redactà F. Llorca sobre un solar de 218,10 m² (10x22 m). La primera llicència es concedí al primer peticionari a finals de l'any 1966 per tal de construir-ne el soterrani, la planta baixa i l'entresòl, mentre que la segona s'atorgà al segon dels promotors l'abril de 1968 per tal d'aixecar-ne les 4 plantes i l'àtic. El pressupost total de l'obra pujà a 3.489.000 ptes.¹⁹⁶

. Dávalos de Montagut, J.A.

Una de les escasses obres de relleu construïdes al barri de la Catedral fou la que s'aixecà el 1958 en la confluència dels carrers St. F. Neri i la plaça O'Callaghan.

L'immoble es construï sobre un projecte de F. Llorca en un solar de 140 m², amb una estructura de planta baixa per a magatzem, 4 plantes i àtic, amb un total de 10 habitatges de renda limitada (en la memòria només en figuraven 7), i amb un pressupost de 521.897,88 ptes.¹⁹⁷

¹⁹⁶ EOP, vol. 1.140, R.E. núm. 6.380 de 28 d'octubre de 1966 i aprovat el 30 de novembre següent. En aquest expedient figura un informe del "oficial letrado" de l'Ajuntament, que assenyala que el solar fou adquirit per subhasta a l'Ajuntament el 7 d'abril de 1965 amb la condició que es es construís en el termini màxim de 3 anys, i de fet hi ha un expedient d'obra menor on ja s'havia obtingut el permís per realitzar la neteja del solar, EOP, vol. 1.129, R.E. núm. 9.035 de 23 de desembre de 1965 i aprovat el 4 de gener de 1966.

EOP, vol. 1.162/422, R.E. núm. 6.251 de 2 de novembre de 1967 i aprovat el 19 d'abril de 1968.

¹⁹⁷ Els habitatges tenien una superfície entre els 54,80 i els 55,67 m². EOP, vol. 1.065, R.E. núm. 980 de 29 de gener de 1958 i aprovat el mateix dia.

. Duart Recasens, Ma.J.

Aquesta propietària va sol·licitar un total de 4 llicències d'obres entre els anys 1952-65, dues de les quals conjuntament amb L. Saporta Duart.

La primera petició feia referència a la construcció d'una fonda al carrer poeta V. Garcia, davant l'estació del ferrocarril. Es tractava d'un solar de 140 m² (7x20 m), en el qual es bastí un immoble amb soterrani, planta baixa i 3 plantes elevades. L'import del projecte redactat per A. Bartlett fou de 300.000 ptes.¹⁹⁸ L'estiu de 1960 van sol·licitar un nou permís al carrer V. Garcia per tal de construir-hi un magatzem de 79,2 m², el projecte del qual també fou redactat per A. Bartlett, i el pressupost pujà a 89.000 ptes.¹⁹⁹

A les acaballes dels anys cinquanta (agost de 1959), se'ls denegà la construcció d'un immoble de nova construcció amb 4 plantes i 3 habitatges de renda limitada situat en un solar de 85,95 m² a la cruïlla dels carrers T. González-P. Cirera i Parra. La causa de la denegació del projecte redactat per F. Llorca fou l'ordenació no definitiva del sector.²⁰⁰ Tanmateix, pocs anys

¹⁹⁸ Prèviament havia obtingut la llicència corresponent per desmuntar el solar. EOP, vol. 1.055, R.E. núm. 6.884 de 8 de novembre de 1951 i aprovat l'endemà.

¹⁹⁹ EOP, vol. 1.056, R.E. núm. 9.548 de 21 de novembre de 1952, aprovat en la sessió del mateix dia; i vol. 1.074, R.E. núm. 3.975 de 2 de juliol de 1960, aprovat el dia 6 del mateix mes.

²⁰⁰ La denegació és del 26 d'agost de 1959. La resposta negativa va promoure les pertinents reclamacions dels afectats, com ho corrobora l'ofici que la delegació provincial del Ministerio de la Vivienda va adreçar a l'Ajuntament, en què es demanava si hi havia hagut denegació en el permís sol·licitat

després (novembre de 1965), sol·licità un nou permís per tal d'aixecar un immoble de característiques similars a les descrites en el projecte anterior, però referides només a la parcel·la del solar que dóna al carrer T. González, de manera que el solar apareix retallat en la seva amplària de 4,7-7 m a 3,14-4,45 m, però se'n manté la profunditat (14,35-14,45 m). També es conserva l'estructura i el nombre d'habitatges del projecte que, com l'anterior, fou obra de F. Llorca.²⁰¹

. Explotaciones Urbanas, SA

Una de les construccions més grans pel que fa al solar que ocupa fou la de l'estació d'autobusos de l'empresa HIFE, la qual es trobava a la plaça d'Alfons XII i que a finals de 1949 s'iniciaren les obres de la nova seu al carrer Despuig, també en ple Eixample de la ciutat. El projecte de V. Traver Tomas afectava un solar de 1.064,25 m², sobre el qual es construï un magatzem de 48x21 m, el pressupost del qual sortí per 319.275 ptes.²⁰²

. Gas Martorell, J.

Aquest propietari sol·licità un total de 3 llicències referents a dues propietats del barri de Ferreries que estaven situades molt a prop l'una de l'altra.

La primera consistí en l'ampliació d'un immoble situat al

²⁰¹ Fins i tot coincideixen els pressupostos, ja que el primer pujava a 510.474 ptes i el segon a 559.480 ptes. EOP, vol. 1.127, R.E. núm. 8.356 de 26 de novembre de 1965 i aprovat el 10 de desembre del mateix any.

²⁰² EOP, vol. 1.050, R.E. núm. 8.567 de 24 de novembre de 1949 i aprovat l'endemà.

carrer del Comerç, destinat a magatzem l'abril de 1956.²⁰³

Les altres dues feien referència a un solar de 1.302,54 m² (26x49 m) en un terreny situat en la confluència de la rbla. Catalunya i els carrers Alacant i H. Cortés, el novembre de 1965 va obtenir el permís corresponent per tal de construir un taller mecànic. El projecte de F. Ubach fou ampliat al cap d'un any per tal de construir un magatzem en una planta elevada. El pressupost de la primera part de l'obra pujà a 2.190.790 ptes. i el de la segona a 1.200.000 ptes.²⁰⁴

. Gaya Gilabert, M.

La tasca d'aquest aparellador, que durant molts anys exercí com a tècnic municipal, fou molt prolífica; també actuà com a promotor en quatre oportunitats entre els anys 1946-66.

La primera llicència data de la primavera de 1946, any en què va sol·licitar el permís per reconstruir i aixecar dues plantes de l'immoble del carrer Campomanes (oficialment Argentina, però en els fulls d'encàrrec d'obra no canvià mai l'antiga denominació).²⁰⁵

A finals dels anys cinquanta, M. Gaya va aparèixer com a impulsor de dos projectes de nova construcció. El primer feia referència a la construcció d'un grup d'habitatges de renda

²⁰³ EOP. vol. 1.061, R.E. núm. 2.740 de 10 d'abril de 1956 i aprovat en sessió celebrada al dia següent.

²⁰⁴ EOP, vol. 1.126, R.E. núm. 7.566 de 28 d'octubre de 1965 i aprovat el 17 de novembre del mateix any; i EOP, vol. 1.140, R.E. núm. 6.091 de 14 d'octubre de 1966 i aprovat el 30 de novembre del mateix any.

²⁰⁵ EOP, vol. 1.041, R.E. núm. 2.018 de 18 de març de 1946 i aprovat el 12 d'abril del mateix any.

limitada a la cruïlla dels carrers T. González-Argentina, on sobre un solar de 225 m² (10,5x20 m) l'arquitecte F. Ubach havia projectat construir un immoble amb planta baixa i 3 plantes elevades, amb un total de 9 habitatges i un pressupost de 870.064,83 ptes. Però el fet sorprenent arribà l'abril de 1959 quan demanà un permís d'obra a la confluència de la rambla de Catalunya i els Quatre Camins de Ferreries, amb les mateixes característiques tècniques del projecte esmentat anteriorment.²⁰⁶

El darrer permís d'obres el sol·licità a finals de 1966, i feia referència a la nova construcció d'un grup d'habitatges de renda limitada al carrer de St. Joan B. de la Salle de l'Eixample, també sobre un projecte de F. Ubach. En aquest cas es tractava d'edificar sobre un solar de 458 m² (14,10-14x11,95-13,50 m), en una estructura de planta baixa per a magatzem i 5 plantes elevades amb 10 habitatges. L'import del projecte fou de 2.393.517,52 ptes.²⁰⁷

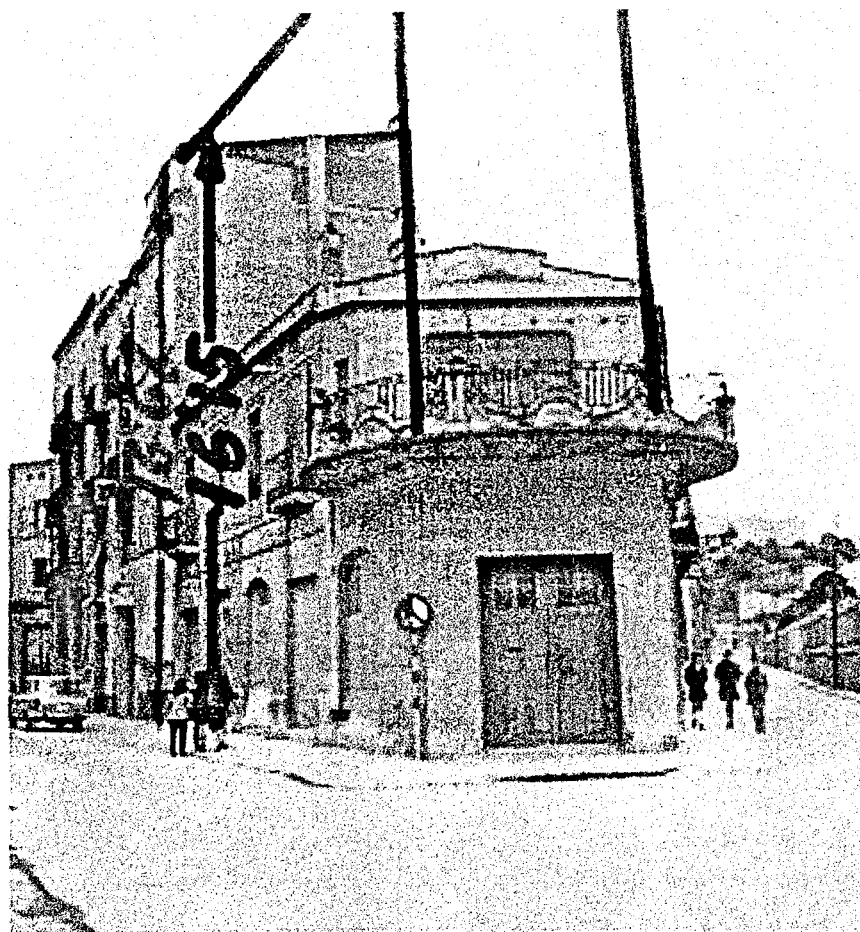
. Gaya Jardí, G. i J.M.

A la feina com a tècnics del sector, en aquest cas com a arquitectes, i també com a promotors aquests dos germans figuren com a impulsors de dues llicències d'obres, que són dues fases d'un mateix projecte sobre l'immoble situat al començament del carrer Genovesos a l'Eixample de la ciutat (foto núm. 21).

²⁰⁶ EOP, vol. 1.066, R.E. núm. 5.734 de 25 de juny de 1958 i aprovat en la mateixa data; i EOP, vol. 1.068, R.E. núm. 2.351 de 6 d'abril de 1959 i aprovat dos dies després.

²⁰⁷ EOP, vol. 1.104, R.E. núm. 7.054 de 26 de novembre de 1966 i aprovat el 28 de desembre del mateix any.

Foto núm. 21. La renovació de l'Eixample, 1970.

Inicialment, en el permís sol·licitat la primavera de 1970, es tractava de reformar la façana i ampliar l'immoble aixecant 3 plantes, però pocs mesos després es demanà un nou permís que en aquest cas preveia l'enderrocament de l'edificació que ja hi havia de planta baixa i una planta, per després aprofitar el solar de 245,42 m² (24,70x13,50 m) i bastir-ne un de nova planta sobre una estructura de soterrani, planta baixa per a magatzem i una planta elevada amb un total de 3 habitatges. Cal dir, però, que en el projecte redactat per R. Sancho es preveia la construcció de 4 plantes. El pressupost se situà en 1.113.120

ptes.²⁰⁸

. Grego Grego, J.F.

Aquest industrial, gerent de l'empresa ARDE, sol·licità tres llicències d'obres entre els anys 1942-50. Les dues primeres peticions feien referència a la reconstrucció dels edificis al carrer B. Aznar, el de 1942, i al carrer de la Sang, el de l'any 1946. El primer projecte fou obra d'A. Bartlett i el segon de J.Ma. Franquet, per un import de 70.000 i 80.000 ptes., respectivament. En ambdós casos, es tractava d'edificis de característiques similars: de planta baixa i amb 3-4 plantes elevades.²⁰⁹

El projecte més important fou el que va promoure a principis de 1950, quan construí sobre un solar de 398,46 m² (18x26,2 m) del carrer Botigues de la Sal del barri de Pescadors. A. Bartlett dissenyà un projecte de nova planta amb planta baixa per a ús industrial i dues plantes elevades per a 3 habitatges, per un

²⁰⁸ El primer permís és l'EOP, vol. 1.205/524, R.E. núm. 1.472 de 4 de març de 1970 i aprovat el 2 de maig del mateix any. Pel que fa al segon EOP és el vol. 1.213/1.131, R.E. núm. 4.114 de 9 de juliol de 1970 i aprovat el 25 de setembre de 1970, en el qual s'afirma explícitament que reforma l'aprovat anteriorment. Prèviament a la concessió d'aquest segon permís hi consten denúncies del 23 de maig i del 10 de juny de 1970 per haver enderrocat l'edifici que ja hi havia. Aquest fou tramitat immediatament, ja que fou sol·licitat el 18 de juny de 1970 i concedit el 26 del mateix mes. EOP, vol. 1.208/739, R.E. núm. 3.750.

²⁰⁹ EOP, R.E. núm. 5.196 de 27 de desembre de 1941 i aprovat el 18 de febrer de 1942; i EOP, vol. 1.041, R.E. núm. 1.905 de 14 de març de 1946 i aprovat el 12 d'abril del mateix any.

En aquest darrer permís es demanava ser exonerat d'abonar els corresponents arbitris municipals, ja que aquesta obra s'havia iniciat abans de la guerra per l'antic propietari E. Tejerizo i Ayuso. La petició fou desestimada en un informe de l'arquitecte municipal pel fet que no hi constava l'esmentat pagament.

import de 200.578 ptes.²¹⁰

. Grego Valls, B.

La tasca d'aquest empresari fou de les més prolífiques en la immediata postguerra, ja que entre 1944-49 va sol·licitar tres permisos d'obres.

Els dos primers foren d'escassa importància, ja que feien referència a l'ampliació d'un petit immoble (70 m²) situat al carrer Ronda, en el qual s'afegí una planta el 1944; i el segon, de l'any següent, també és una ampliació d'un edifici de majors dimensions (549,67 m²) situat al carrer Campomanes. En ambdós casos els projectes varen correspondre a J. M. Franquet.²¹¹

El tercer projecte, datat el maig de 1949 i també basat en un projecte de J. Ma. Franquet -amb qui va sorgir un litigi com ja veurem-, feia referència a una nova construcció al mig de l'Eixample (pl. Alfons XII-Genovesos), on sobre un solar de 384,76 m² es construï un edifici de planta baixa i 4 plantes amb un total de 7 habitatges, amb un pressupost d'1.360.440 ptes.²¹²

Malgrat la concessió del permís corresponent, l'obra va tenir un parell de problemes. El primer fou ràpidament resolt, ja que la vídua de B. Grego, Maria Escardó, va trametre un ofici a l'Ajuntament per sol·licitar que, tot i que constava en els plànols, l'obra no s'acollís a la Llei d'habitatges bonificables

²¹⁰ EOP, vol. 1.051, R.E. núm. 655 de 26 de gener de 1950 i aprovat en la sessió del dia següent.

²¹¹ EOP, R.E. núm. 5.145 de 10 de juny de 1944 i aprovat el 21 del mateix mes; i EOP, R.E. núm. 5.879 de 24 de juliol de 1945 i aprovat el 24 d'agost del mateix any.

²¹² EOP, vol. 1.049, R.E. núm. 3.951 de 25 de maig de 1949 i aprovat el 27 del mateix mes.

(R.E. núm. s.n. de 10 de maig de 1951), i, fou ratificat pel consistori en ofici de 18 de maig de 1951.

La principal dificultat que travessà la construcció d'aquest important immoble començà quan la subdelegació a Tortosa del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya i Balears va enviar un ofici (R.S. del Col·legi núm. 1.866, d'11 de maig de 1953) a l'Ajuntament (R.E. núm. 2.009 de 19 de maig) en què es demanava: 1) el nom de l'arquitecte que signava el projecte, 2) la data del visat del Col·legi, 3) la data de l'aprovació dels plànols per l'Ajuntament i 4) l'arquitecte director de l'obra. L'ofici anava signat per J.Ma. Franquet.

El Negociat d'Obres Públiques (ofici núm. 232, de 26 de maig de 1953) constestà al Col·legi d'Arquitectes, tot dient: 1) l'arquitecte fou J.Ma. Franquet, 2) el visat era de data 21 de maig de 1949, 3) l'aprovació era del 27 de maig de 1949 i 4) l'arquitecte havia renunciat a assumir la direcció facultativa.

A aquest document s'afegí l'ofici del Negociat d'Obres Públiques (núm. 233, de 26 de maig de 1953) adreçat als hereus de B. Grego, en què es comunicava que s'havia rebut l'escrit de la subdelegació del Col·legi d'arquitectes, en el qual J. M. Franquet "renuncia o no asume la direcció facultativa (de l'obra)".

La resposta de la vídua de Grego no es féu esperar (R.E. núm. 2.228, d'1 de juny de 1953), que assenyala que les obres s'estaven fent d'acord amb el projecte i, per tant, "no precisando por tanto de direcció facultativa".

Mentretant, el Col·legi d'Arquitectes responia a l'ofici núm. 232 de l'Ajuntament, dient que a la planta baixa s'estava

construint un cinematògraf i que, com que era un local públic, es pregava que es paralitzessin les obres fins que es nomenés una direcció facultativa. Aquest escrit portava la signatura del subdelegat del Col·legi, F. Ubach.

L'Ajuntament féu cas a la propietària en el sentit que no es paralitzà l'obra basant-se en la comunicació d'aquesta, i així ho trameté al Col·legi d'Arquitectes (ofici R.E. núm. 342, de 24 d'agost de 1953). El Col·legi respongué repetidament (R.S. núm. 1.987 de 26 d'agost de 1953) a l'Ajuntament (R.E. núm. 4.193 de 28 d'agost), tot ratificant la mateixa denúncia, ja que calia un nou projecte, sobretot perquè s'estaven fent obres amb formigó armat a l'escenari i al sortint de la façana, les quals requerien "la atención" de l'esmentat negociat. Finalment, en la sessió del 2 de setembre, el consistori demanà un informe a l'arquitecte municipal, sense que aquest consti documentalment.

. Grifoll Cervera, R.

Aquest propietari va obtenir tres permisos d'obres entre els anys 1940-59, tots referents a immobles diferenciats en altres tres sectors de la ciutat.

La primera llicència data de l'abril de 1940 i fou per a una nova construcció a la ronda Docks sobre un solar de 128,25 m² (9,50x13,50 m), amb planta baixa i dues plantes elevades; la següent es tractà de la reconstrucció d'un immoble d'estructura similar, però de dimensions més reduïdes (46,80 m²), al carrer Bon Aire, i, per últim, a l'hivern de 1959 portà a terme una nova construcció, en aquest cas al carrer Topete del Rastre, sobre un

solar de 103 m² només amb una planta baixa.²¹³

. Hernández Lázaro, Ma.J.

Un dels principals projectes de reconstrucció de la ciutat fou el sol·licitat per aquesta propietària el setembre de 1944. La importància rau en les característiques de l'immoble en qüestió, situat en ple Eixample, en la confluència dels carrers Aranda-Pl. Alfons XII i T. González.

L'edifici ocupava un solar de 457,5 m² (30,5x15 m), sobre una estructura de planta baixa i 4 plantes; comprenia un total de 15 habitatges. El projecte de la reconstrucció anà a càrrec de J.Ma. Franquet per un import total de 306.473,93 ptes.²¹⁴

. Homedes Mauri, Ma.J.

Aquesta propietària va participar en tres projectes d'obres, dos dels quals feien referència a una mateixa obra i, en tots els casos, situats a un sector molt concret del barri de Remolins. En totes tres oportunitats el peticionari de les obres fou el constructor J. Príncep.

La primera obra la va promoure el novembre de 1945, moment en què sol·licità el permís corresponent per aixecar un edifici

²¹³ Les dades corresponen als següents EOP:
. R.E. núm. 2.172 de 10 d'abril de 1940 i aprovat l'endemà.
. R.E. núm. 601 de 4 de febrer de 1942 i aprovat el dia 14 del mateix mes.
. vol. 1.068, R.E. núm. 1.251 de 16 de febrer de 1959 i aprovat el 18 del mateix mes.

²¹⁴ El permís fou presentat per poders per F. Tallada. EOP, R.E. núm. 8.466 de 30 de setembre de 1944 i aprovat el 20 d'octubre del mateix any.

amb planta baixa i dues plantes elevades sobre un solar de 94,54 m² de la plaça de Sta. Anna.²¹⁵ Els dos permisos restants daten de l'any 1969 i fan referència, per una banda, a l'enderrocament parcial de l'immoble situat en la confluència dels carrers C. Capellans i av. F. Pedrell i, per l'altra, a la construcció de dues plantes que, posteriorment, en serien tres. L'autor d'aquests projectes fou R. Sancho, i els pressupostos de les obres pujaren a 351.200 ptes i 166.820 ptes., respectivament.²¹⁶

. Martí Blasco, J.

Aquest propietari va obtenir fins a tres permisos d'obra, tots referits al mateix edifici, que va construir en tres altres fases entre els anys 1970-78.²¹⁷

L'immoble en qüestió es troba situat al carrer H. Cortés de Ferreries, on l'abril de 1970 li fou concedit un permís -que havia sol·licitat el 12 de juliol de 1967-, per construir un magatzem sobre un solar de 130 m² de superfície (10x12,14 m).

Aquest projecte de F. Ubach fou continuat a la primavera següent per un altre, en aquest cas obra de R. Sancho, en què se

²¹⁵ EOP, R.E. núm. 9.038 de 14 de novembre de 1945 i aprovat en sessió de la mateixa data.

²¹⁶ EOP, vol. 1.182/428, R.E. núm. 1.383 de 28 de febrer de 1969 i acord de l'11 d'abril del mateix any; i EOP, vol. 1.196/1.378, R.E. núm. 5.722 de 27 de setembre de 1969 i acord del 5 de desembre del mateix any.

²¹⁷ Els tres permisos corresponen als següents expedients:
. EOP, vol. 1.203/415, R.E. núm. 4.092 de 12 de juliol de 1967 i aprovat el 10 d'abril de 1970.
. EOP, vol. 1.225/460, R.E. núm. 1.225 de 23 de febrer de 1971 i aprovat el 30 d'abril del mateix any.
. EOP, vol. 1.423/39, R.E. núm. 4.824 de 6 d'octubre de 1977 i aprovat el 24 de febrer de 1978.

sol·licità aixecar una planta per tal de construir-hi un habitatge. Finalment, a principis de 1978 va obtenir un tercer permís aixecar una nova planta, en aquest cas amb una finalitat complementària de l'anterior; el tercer projecte fou obra d'A. Carbó.

L'únic element comú de totes aquestes obres fou el constructor, J. Ferri.

. Marzo Pascual, E.

L'única edificació impulsada per aquest propietari fou la construcció d'un grup d'habitatges al carrer Rosa Ma. Moles de l'Eixample del Temple a finals de 1975.

L'obra fou un projecte d'A. Carbó sobre un solar de 412,72 m² (13,40x30,80 m), en el qual es bastí un edifici semblant als que hi havia a la zona, amb una estructura de planta baixa, 4 plantes, àtic i sobreàtic, amb un total de 12 habitatges. La construcció també la portà a terme el constructor J. Ferri, i tingué un pressupost de 7.939.045 ptes.²¹⁸

. Mauri Estupiñà, F.

L'únic permís sol·licitat per aquest propietari fou una obra de certa categoria que s'aixecà a partir de la tardor de 1977 al carrer F. Pedrell.

Es tractava d'un solar de grans dimensions, 520 m² (27,05x21 m), en el qual l'arquitecte A. Carbó va projectar un edifici amb planta baixa per a locals comercials, més quatre plantes elevades

²¹⁸ EOP, vol. 1.333/123, R.E. núm. 5.641 de 7 de novembre de 1975 i aprovat el 26 de març de 1976.

i un àtic, amb capacitat per a 20 habitatges. L'obra fou portada a terme per la constructora Subirats Berenguer, i va tenir un pressupost de 9.396.394 ptes (foto núm. 22).²¹⁹

. Miralles Gassó, J. i Ma.C.

Els germans Miralles van ser els impulsors d'un important projecte a principis de 1972, en una de les principals cruïlles de l'Eixample, això és a l'avinguda de la Generalitat-T. González i Argentina, on hi havia l'hotel Victòria. Aquesta important cantonada tenia una superfície de 309,98 m², sobre un solar irregular 16,63 m del qual donen a la principal artèria de la ciutat i que fa xamfrà amb altres 10,66 m al carrer T. González i només 5,85 m al carrer Argentina.

Foto núm. 22. **La remodelació del barri de Pescadors en el carrer F. Pedrell, vora el riu, 1977**

²¹⁹ EOP, vol. 1.408/281, R.E. núm. 1.502 de 4 de març de 1977 i aprovat el 7 d'octubre del mateix any.

Sobre l'esmentat solar, l'arquitecte F. Llorca va redactar el projecte d'un edifici amb planta baixa i entresòl per a ús comercial, a més de cinc plantes i àtic, amb un total de 17 habitatges. El pressupost de l'obra que va construir el grup ZUDA fou de 8.233.140 ptes.²²⁰

. Nicolau Sechi, Ma.E.

Aquesta propietària va sol·licitar tres llicències d'obres entre els anys 1942-56, alguna d'elles de manera interposada per l'advocat J. Rovira Nicolau, les actuacions urbanístiques del qual s'analitzaran més endavant.

La primera construcció feia referència a un magatzem de nova planta que construï a l'antiga carretera de València, basada en un projecte de F. Ubach. Es tractava d'una instal·lació d'uns 250 m², sobre una parcel·la irregular d' 11,50x23 m. El pressupost fou de 26.000 ptes.²²¹

Les altres dues llicències fan referència a una mateixa construcció. El setembre de 1955, aquesta propietària va sol·licitar el permís corresponent per tal d'enderrocar i construir un nou magatzem al carrer F. Pedrell, però, un incendi succeït el 28 de desembre del mateix any obligà a realitzar una nova petició mesos després (març de 1956), de manera que l'edifici constaria de planta baixa i dues plantes més. En ambdós

²²⁰ EOP, vol. 1.242/360, R.E. núm. 6.811 de 10 de desembre de 1971 i aprovat el 25 de febrer de 1972.

²²¹ EOP, R.E. núm. 3.768 de 24 de juliol de 1942 i aprovat en sessió de la mateixa data.

casos el projecte fou de F. Llorca i en cap hi figura el pressupost.²²²

. Panisello Pallarés, J.

El nom d'aquest propietari tan sols apareix en una ocasió, quan el setembre de 1965 sol·licità un permís d'obres per tal d'aixecar un edifici de nova planta al carrer C. Bañuelos de l'E. del Temple. Es tractava de la construcció en un solar amb 615,48 m² de superfície (19,75x30 m), dels quals només s'edificaren 502 per planta. El projecte de F. Llorca va consistir en un edifici amb planta baixa, entresòl i quatre plantes elevades i, encara que no figura a la memòria, el nombre d'habitatges fou de 16. El pressupost total pujà a 2.150.000 ptes.²²³

. Pascual Masip, J.

Aquest propietari va endegar un total de quatre projectes en un interval de menys de 3 anys (maig de 1958-abril de 1961). La primera obra fou la de més categoria, ja que construï un nou immoble de renda limitada al carrer R. Berenguer IV de l'Eixample sobre un solar de 270 m² (13,70x19,73 m), amb una estructura de planta baixa i 4 plantes elevades, amb un total de 12 habitatges. El projecte anà a càrrec de F. Llorca i l'import total fou de

²²² EOP, vol. 1.060, R.E. núm. 6.186 de 27 de setembre de 1955 i aprovat l'endemà; i EOP, vol. 1.061, R.E. núm. 2.090 de 21 de març de 1956 i aprovat el 4 de maig del mateix any.

²²³ EOP, vol. 1.124, R.E. núm. 6.466 de 9 de setembre de 1965 i aprovat el 24 del mateix mes.

915.481 ptes.²²⁴

Un any després, maig de 1959, va obtenir un nou permís per realitzar una ampliació sobre un edifici ja existent al carrer del Garrofer. Aquest projecte fou més limitat al barri de Santa Clara, ja que només s'aixecà una nova planta sobre un immoble que ja en tenia tres. També sobre una àrea degradada, en la Pujada del Castell al darrera la Catedral, el desembre del mateix any va portar a terme la construcció d'un altre grup d'habitatges de renda limitada; sobre una estructura de planta baixa i una planta elevada, s'hi ubicaren 3 habitatges. En ambdós casos, els projectes foren de F. Llorca i en cap consta el pressupost.²²⁵

Finalment, l'abril de 1961 obtingué el darrer permís sol·licitat, en aquest cas per tal de construir un edifici de nova planta amb un habitatge al barranc de Caputxins. També es tractava d'un obra d'escàs relleu, ja que el solar tenia 83 m² i el pressupost no passà de les 61.600 ptes. Una vegada més, el projecte va correspondre a F. Llorca.²²⁶

. Pastor Pérez, M.

Aquesta propietària va promoure un total de tres llicències d'obres entre els anys 1950-64, a partir de les quals va

²²⁴ EOP, vol. 1.066, R.E. núm. 4.400 de 18 d'abril de 1958 i acord del 7 de maig del mateix any.

²²⁵ EOP, vol. 1.069, R.E. núm. 3.367 de 20 de maig de 1959 i aprovat en sessió de la mateixa data; i EOP. vol. 1.070, R.E. núm. 7.239 de 15 de desembre de 1959 i aprovat el 18 del mateix mes.

²²⁶ EOP, vol. 1.079, R.E. núm. 2.328 de 10 d'abril de 1961 i aprovat el 12 del mateix mes.

construir un nombre significatiu d'habitatges, 37 en total, tots de renda limitada.²²⁷

La primera construcció va tenir lloc a finals de l'any 1950 al carrer V. Garcia de l'Eixample, en què sobre un solar de 185,5 m² (7x26,50 m) l'arquitecte F. Ubach va projectar un immoble amb planta baixa, entresòl i quatre plantes aixecades, amb un total de 7 habitages de RL. El pressupost de l'obra fou de 800.000 ptes.

La segona obra trigà més de deu anys (maig de 1961) a ser construïda sobre un solar de 339 m² (18,40-13x16,90 m) del passeig Moreira-Titets de l'E. del Temple. En aquest cas, el projecte fou de P. Adell Ferré, el qual dissenyà un immoble amb planta baixa i quatre plantes elevades, amb un total de 12 habitatges. El pressupost se situà en 1.788.625,84 ptes.

La tercera construcció va tenir lloc al barranc de Caputxins de St. Llàtzer. En aquesta ocasió, el projecte fou de F. Llorca, el qual sobre el solar de 38233 m² (20,83-21,25x18,80-17,64 m) va aixecar un immoble amb planta baixa per a magatzem i quatre plantes, amb un total de 18 habitatges, també de RL. Aquest projecte tenia un pressupost de 3.420.531 ptes.

²²⁷ Les obres corresponen als següents EOP:
. vol. 1.052, R.E. núm. 7.883 de 17 de novembre de 1950 i aprovat en sessió de la mateixa data.
. vol. 1.079, R.E. núm. 3.354 de 27 de maig de 1961 i aprovat el 31 del mateix mes.
. vol. 1.104, R.E. núm. 9.045 de 27 de desembre de 1963 i aprovat el 22 de gener de 1964.

. Pellisa Audí, S.

S. Pellisa fou promotor i constructor de dos projectes de mitjana importància entre els anys 1976-78, en tots dos casos referits a obres realitzades al passeig de la Província del barri de Ferreries.²²⁸

La primera construcció afectà un solar de 137,94 m² de superfície (9,40-9,50x14,20-15,15 m), on l'arquitecte A. Carbó dissenyà un projecte de planta baixa i quatre plantes més àtic, amb un total de 4 habitatges. El mateix arquitecte elaborà un segon projecte el maig de 1978, en què aixecà un edifici amb una estructura similar, planta baixa i 4 plantes, però sobre un solar més gran (175,24 m², 10,45-10,70x17,90-16,50 m) que li va permetre encabir 8 nous habitatges. El primer pressupost pujà a 5.632.488 ptes. i el segon arribà a 7.307.520 ptes.

. Prades Mariné, E.

Tot i que aquest propietari figura en tres ocasions com a impulsor d'altres tres permisos d'obres, el cert és que cap té una gran incidència sobre el teixit urbà del barri de Remolins, on es localitzaren totes tres obres.²²⁹

²²⁸ EOP, vol. 1.374/251, R.E. núm. 3.448 de 30 de juny de 1976 i aprovat el 17 de setembre del mateix any; i EOP, vol. 1.430/138, R.E. núm. 2.328 de 27 de maig de 1978 i aprovat el 21 de juliol del mateix any.

²²⁹ Els tres permisos corresponen als següents expedients:
. R.E. núm. 3.340 de 3 de juliol de 1942 i aprovat l'endemà.
. vol. 1.067, R.E. núm. 10.829 de 5 de novembre i aprovat el 12 del mateix mes.
. vol. 1.132, R.E. núm. 2.707 de 21 d'abril de 1966 i aprovat el dia 29 del mateix mes.

El juliol de 1942 va promoure la reconstrucció de l'immoble situat al carrer P. Casanova, el qual constava de planta baixa i dues plantes més. El projecte d'A. Bartlett tingué un pressupost de 22.000 ptes. Molts anys després, el novembre de 1958, va ampliar l'immoble que hi havia al carrer Benifallet aixecant una planta de 96,73 m², ara amb un projecte de F. Llorca. I, finalment, l'abril de 1966, i amb un projecte signat per F. Ubach, va sol·licitar un permís de les mateixes característiques per construir una altra planta, però amb una superfície molt inferior (38,83 m²).

. Prieto Hernández, F.

Aquest propietari va sol·licitar fins a cinc llicències d'obres entre els anys 1963-67 per tal de bastir tres edificis, l'un al carrer Pina i els altres dos a la Llarga de St. Vicent, tots situats a Ferreries.

El primer edifici fou un projecte d'A. Bartlett per tal de construir un magatzem sobre un solar de 176 m² (10x18 m) el març de 1963.²³⁰

Pocs anys després (març de 1966) impulsà un altre projecte, ara ja redactat per F. Llorca, en què es dissenyava una nova construcció amb planta baixa i una planta amb un habitatge.²³¹ Però una vegada començada de debò la construcció, el novembre del

²³⁰ EOP, vol. 1.095, R.E. núm. 2.265 de 16 de març de 1963 i aprovat el 20 del mateix mes.

²³¹ EOP, vol. 1.133, R.E. núm. 2.082, de 22 de març de 1966 i aprovat el 4 de maig del mateix any.

mateix any, es decidí afegir-hi tres plantes més per altres tres habitatges. Els imports dels pressupostos ascendiren a 250.000 ptes. i 574.845 ptes., respectivament.²³²

El darrer projecte va coincidir en el temps amb l'anterior, ja que el novembre de 1966 es va demanar una llicència de nova construcció per tal de construir un altre immoble, amb una estructura de planta baixa i tres plantes elevades amb 3 habitatges.²³³ Aquest projecte de F. Llorca afectava un solar de 194,19 m² (15,3'-18x10,80-8,15 m), i l'any següent s'hi va afegir una quarta planta.²³⁴ En aquest cas, els pressupostos eren de 999.439 ptes. i 339.312 ptes., respectivament.

. Ravanals Fustegueres, M.C. i M.P.

Les dues germanes foren les impulsores d'una obra de nova planta el març de 1967, per tal de construir un nou bloc al carrer R. Ma. Moles de l'E. del Temple.

El nou immoble es construï sobre un solar de 287,73 m² (13,60x20,70 m), en el quals F. Llorca dissenyà un edifici amb

²³² EOP, vol. 1.139, R.E. núm. 5.050 de 20 d'agost de 1966 i aprovat el 16 de novembre del mateix any.

²³³ EOP, vol. 1.140, R.E. núm. 6.619 de 9 de novembre de 1966 i aprovat el 30 del mateix mes.

²³⁴ A l'expedient figura un informe de l'arquitecte municipal en contra del mateix (ofici núm. 554 de 21 de juliol de 1967), perquè se sobrepassava l'altura màxima de 12,80 per una altra de 16,50 m. Finalment, la Comissió d'Obres Públiques l'aprovà igualment en sessió del 8 d'agost. En aquesta ampliació s'hagué de pagar el triple dels arbitris per haver iniciat les obres sense el permís corresponent.

EOP, vol. 1.150, R.E. núm. 3.171 de 24 de maig de 1967 i aprovat l'11 d'agost del mateix any.

planta baixa i quatre plantes, amb cabuda per a 12 habitatges de renda limitada. El pressupost total de l'obra pujà a 2.679.866 ptes.²³⁵

. Reus Pallarés, F. i Bonet Martí, P.

El nom d'aquests dos promotors i constructors només consta en una oportunitat, arran de la construcció d'un immoble de nova planta al carrer E. d'Ossó a principis de 1970, encara que no acabaren les obres i aquestes fossin completades pel contractista A. Sabaté Jara.

L'edifici que van construir té les característiques pròpies d'aquesta zona de l'E. del Temple, ja que es tractava d'edificar un solar de 340,30 m² (17,72x14,12 m), amb una estructura de planta baixa amb cabuda per a 4 locals comercials, i quatre plantes, amb un total de 16 habitatges. El projecte redactat per F. Ubach tingué un pressupost de 3.760.000 ptes.²³⁶

. Roca Vinardell, M.A. i Garcia Roca, M.M.

Aquestes propietàries van presentar, a través de J. Vaqué Secanella, tres sol·licituds d'obres al llarg de 1946, referides a dos immobles molt propers en el barri de Remolins, les quals es completaren amb una repetició d'una d'aquestes el 1951, ara a través d'E. Roig, procurador dels tribunals.

²³⁵ EOP, vol. 1.181/407, R.E. núm. 1.792 de 15 de març de 1969 i aprovat el 28 del mateix mes.

²³⁶ EOP, vol. 1.204/504, R.E. núm. 1.993 de 31 de març de 1970 i aprovat el 24 d'abril del mateix any.

El primer projecte consistí en la petició per tal d'ampliar l'immoble que hi havia al carrer Rasquera. En concret, es demanava afegir 3 nous habitatges tots ells en planta baixa. Però, aquest projecte d'A. Bartlett fou refet anys després (maig de 1951) per tal de construir quatre petits immobles amb planta baixa i una d'elevada que albergarien un total de 8 habitatges, en lloc dels 3 previstos inicialment. El pressupost de l'esmentada obra fou de 711.440 ptes.²³⁷

El segon permís feia referència a la propietat que mare i filla tenien al carrer P. Casanova, on en primera instància es demanà un permís per tal d'ampliar l'immoble que hi havia de 253,89 m² i, al cap de pocs mesos, se'n demanà un altre ara per aixecar-hi dues plantes més amb 2 habitatges per planta. En ambdós casos el projecte fou d'A. Bartlett i els pressupostos pujaren a 75.000 i 160.000 ptes., respectivament.²³⁸

. Rodríguez Miralles, A.

Aquest propietari només va sol·licitar una llicència d'obres a l'estiu de 1973 per tal de construir un immoble de nova planta en la confluència de la rambla de Catalunya amb el carrer Arnes.

El solar té una forma irregular (12,50-11,45x25,35-25,05 m), amb una superfície de 294,80 m², en la qual es projectà un

²³⁷ EOP, vol. 1.040, R.E. núm. 1.515 d'1 de març de 1946 i aprovat en sessió de la mateixa data.; i EOP, vol. 1.054, R.E. núm. 3.596 de 15 de maig de 1951 i aprovat el dia 18 del mateix mes.

²³⁸ EOP, R.E. núm. 2.241 de 27 de març de 1946 i aprovat el 29 del mateix mes; i EOP, vol. 1.042, R.E. núm. 9.046 de 22 de novembre de 1946 i aprovat en sessió de la mateixa data.

edifici amb planta baixa per a ús comercial, 4 plantes elevades, àtic i sobreàtic, amb un total d'11 habitatges per un import de 7.155.291 ptes. L'autor del projecte fou F. Llorca i l'empresa constructora Subirats Berenguer.²³⁹

. Roig Iborra, J.

Els dos permisos sol·licitats per aquest propietari són d'importància molt desigual, ja que el 1949 va obtenir la llicència d'obres per tal de reconstruir l'immoble de planta baixa i quatre plantes, que ocupava l'antic Hotel Espanya a la baixada del pont-Botigues de la Sal. El projecte va correspondre a F. Ubach i tingué un pressupost d'1.239.528,62 ptes.²⁴⁰

El projecte de més importància el va impulsar el mes de maig de 1958, quan sol·licità el permís per tal de construir un grup d'habitatges de renda limitada al passeig Moreira, darrere el parc municipal. Es tracta d'un solar de dimensions molt irregulars amb façana en aquest carrer (16,20 m) i al darrere (altres 16 m). L'arquitecte F. Adell va dissenyar un projecte amb planta baixa per a magatzem i 4 plantes amb 16 habitatges, i gaudí d'un pressupost d'1.994.973,91 ptes.²⁴¹

²³⁹ Hi ha diverses denúncies (2 de novembre de 1973, 11 de maig de 1974 i 14 de juny de 1974), perquè l'edifici superava l'altura inicial de 15,70 m a la meitat de l'àtic i encara es pensaven construir 5 metres més, sense que hi hagués cap resposta de l'Ajuntament. EOP, vol. 1.292/6, R.E. núm. 6.246 de 29 d'agost de 1973 i aprovat el 4 de gener de 1974.

²⁴⁰ EOP, vol. 1.050, R.E. núm. 3.695 de 16 de maig de 1949 i aprovat el 15 de juliol del mateix any.

²⁴¹ EOP, vol. 1.066, R.E. núm. 5.363 de 14 de maig i aprovat en sessió de la mateixa data.

. Rovira Nicolau, J.

Aquest propietari va demanar un total de quatre permisos d'obres entre els anys 1944-67, tots referits a construccions situades a l'E. del Temple o a la la perifèria S.

La primera obra consistí en la construcció d'un magatzem a la carretera de Barcelona, de dimensions reduïdes (11,5x6,5 m), amb projecte de F. Ubach, i un pressupost de 29.508 ptes.²⁴²

La resta d'obres les portà a terme al carrer Rosa Ma. Moles al llarg dels anys seixanta on construí dos immobles. El primer data de l'estiu de 1962, quan encarregà a F. Llorca un projecte sobre un solar de 219,24 m² (20-17,80x11,80-11,60 m), on aixecà un edifici amb planta baixa per a un local comercial i 3 plantes elevades amb 6 habitatges. El pressupost fou de 788.910 ptes.²⁴³

Els dos permisos restants varen correspondre a les dues fases d'un mateix projecte, també al carrer Rosa Ma. Moles. El solar era considerablement més gran (672 m²), però només es construí un edifici de 23,5x12 m, amb una estructura de planta baixa i quatre plantes amb 8 habitatges. Igual que en el cas anterior, el projecte fou obra de F. Llorca i el pressupost se situava en 2.422.972 ptes.²⁴⁴

²⁴² EOP, R.E. núm. 8.592 de 21 de setembre de 1944 i aprovat el 6 d'octubre del mateix any.

²⁴³ EOP, vol. 1.091, R.E. núm. 6.210 de 14 d'agost de 1962 i aprovat el 12 de setembre del mateix any.

²⁴⁴ EOP, vol. 1.131, R.E. núm. 1.694 de 4 de març de 1966 i aprovat el 16 del mateix mes; i EOP, vol. 1.150, R.E. núm. 3.034 de 18 de maig de 1967 i aprovat el 21 de juliol del mateix any.

. Sánchez Surrea, M.C.

Una de les actuacions més destacades desenvolupades al barri de Remolins fou la protagonitzada per aquesta propietària a l'estiu de 1956, quan va iniciar els tràmits per construir un nou edifici als afores del barri, al Portal de Remolins, en un solar de 310,25 m² (19,45x16,30-14,59 m).

Sobre un projecte de F.J. Martí, el constructor J. Milian bastí un edifici amb planta baixa per a 2 magatzems i quatre plantes elevades amb 12 habitatges, per un import de 10.487.276,80 ptes.²⁴⁵

. Saporta Chavarria, M. M. i Curto Ginovart, R.

Aquesta parella sol·licità la construcció d'un solar de 419,15 m² (26,65x6,95-23,75 m) al carrer Ulldecona el juny de 1973. L'obra es desenvolupà sobre un projecte de J.M. Gaya, el qual dissenyà una estructura de planta baixa per a magatzem, tres plantes elevades i àtic, amb un total de 12 habitatges. Curiosament, com a constructora de l'obra figura la primera peticionària, que remarcà la seva condició de vídua de J. Valls, autor d'altres projectes al mateix carrer a mitjan anys seixanta. El pressupost de l'obra fou de 7.954.604 ptes.²⁴⁶

²⁴⁵ EOP, vol. 1.390/3, R.E. núm. 4.041 de 17 de juliol de 1976 i aprovat el 7 de gener de 1977.

²⁴⁶ Hi ha diverses denúncies per haver començat les obres sense permís (1 de juny de 1973, 14 de juliol i 22 d'octubre). EOP, vol. 1.277/300, R.E. núm. 4.307 d'1 de juny de 1973 i aprovat el 14 de desembre del mateix any.

. Subirats Baiges, J.

El nom d'aquest propietari va associat a un total de cinc llicències d'obres que, tot i ser molt abundants, no tenen una importància significativa. Tots els permisos sol·licitats fan referència a tres propietats situades entre Sant Llàtzer i la Petja (perifèria S) i cobreixen un període de prop de quinze anys (1958-73).

El primer permís esmentat fa referència a la construcció d'un magatzem de reduïdes dimensions (64 m², en un quadrat de 8x8 m) al carrer Palamós. L'obra fou un projecte d'A. Bartlett, que tenia un exigü pressupost de 25.000 ptes. Aquesta obra seria ampliada a principis de 1972, quan sol·licità un altre permís per tal d'aixecar dues plantes més amb el mateix nombre d'habitatsges. En aquesta oportunitat, el projecte fou obra d'A. Carbó i el pressupost arribà a les 417.000 ptes. Enmig d'aquestes dues actuacions, va obtenir una altra llicència per construir una granja de dues plantes al mateix carrer Palamós, sobre una superfície de 128 m² (16x8 m) i amb un pressupost de 150.000 ptes. En aquesta oportunitat, el projecte fou redactat per F. Ubach.²⁴⁷

Els altres dos permisos fan referència a la construcció d'un magatzem i a la seva ampliació, els anys 1972-73. Els projectes

²⁴⁷ Aquestes obres fan referència als següents EOP:
. vol. 1.067, R.E. núm. 12.460 de 24 de desembre de 1958 i aprovat en sessió de la mateixa data.
. vol. 1.120, R.E. núm. 3.511 de 7 de maig de 1965 i aprovat el 28 del mateix mes.
. vol. 1.250/916, R.E. núm. 3.752 de 6 de maig de 1972 i aprovat el 30 de juny del mateix any.

foren elaborats pels perits agrícoles J. Cervera i J. Carles, respectivament, referits a una construcció de 206,04 m² (21,30x10,15 m), als quals s'afegí una planta més al cap d'un any. Els pressupostos de les obres que realitzà J. Segura foren de 123.624 ptes. i 167.272 ptes., respectivament.²⁴⁸

. Urgel Arguedes, E.

Aquest empresari va sol·licitar tres llicències d'obres entre 1940-58, totes al barri de Pescadors.

El primer permís l'obtingué el setembre de 1940 per tal de reconstruir l'immoble totalment destruït durant la guerra al carrer Pes de la Palla. L'edifici constava de planta baixa i tres plantes elevades, encara que en el projecte només es pensaven reconstruir les dues primeres. Sembla que aquesta obra no va prosperar, ja que gairebé 10 anys després, març de 1950, va promoure una obra de nova construcció basada en un projecte d'A. Bartlett i amb unes característiques similars a les que tenia, per un import de 310.000 ptes.²⁴⁹

Anys després, al maig de 1958, novament endegà un projecte molt semblant a l'anterior, ja que, sobre una parcel·la molt irregular de 142 m², encarregà la construcció d'un edifici amb

²⁴⁸ EOP, vol. 1.246/626, R.E. núm. 3.326 de 17 d'abril de 1972 i aprovat el 28 del mateix mes; i vol. 1.269/148, R.E. núm. 3.293 de 27 d'abril de 1973 i aprovat l'11 de maig del mateix any.

²⁴⁹ EOP, R.E. núm. 4.011 de 5 de setembre de 1940 i aprovat el 19 del mateix mes; i EOP, vol. 1.047, R.E. núm. 2.359 de 24 de març de 1950 i igualment aprovat en sessió de la mateixa data.

planta baixa i tres plantes amb altres tres habitatges, situat en el primer carreró de la Sang.²⁵⁰

. Valeiras Ferreiroa, Ma. E.

Un dels immobles que es construï en dues fases fou el promogut per aquesta propietària al passeig de l'Ebre-Alcanar, al costat de l'Església del Roser, a la tardor de 1968.

El projecte fou redactat per R. Sancho, que sobre un solar de 357 m² (17,95x20,20 m) dissenyà un edifici amb planta baixa i entresòl, per a establiments comercials i serveis, respectivament, i 4 plantes elevades més àtic i sobreàtic amb un total de 14 habitatges. Mentre que la primera fase, que afectà la planta baixa i l'entresòl, quedà clara des del primer moment, la segona fase referent a les plantes per habitatges, primer se'n volien aixecar 6 sense cap més diferència, però finalment s'adoptà l'estructura descrita. L'obra tingué un pressupost de 4.900.000 ptes. i l'executà el contractista A. Sabaté Jara.²⁵¹

. Ventura Ginovart, E.

Aquest propietari va sol·licitar un total de quatre

²⁵⁰ En aquest projecte el nom de l'arquitecte és inintel·ligible i no consta el pressupost. EOP, vol. 1.066, R.E. núm. 5.835 de 21 de maig de 1958 i aprovat en sessió de la mateixa data.

²⁵¹ En el primer expedient s'afirma que la construcció només pot tenir quatre plantes, perquè l'altura màxima permesa és de 15,70 m. EOP, vol. 1.173/1.183, R.E. núm. 6.498 de 18 d'octubre de 1968 i aprovar el 23 del mateix mes; i EOP, vol. 1.189/824, R.E. núm. 3.651 d'11 de juny de 1969 i aprovat el 17 de juliol del mateix any.

llicències d'obres referides a un únic immoble del barri de la Catedral. En dues ocasions, de manera alterna, també figura el nom de J. Tomás Ralda.

La primera llicència la va obtenir a l'estiu de 1947 per tal de construir un edifici de nova planta al carrer Creuera-Presó, sobre un petit solar de 46,28 m² en què aixecà una planta baixa i dues plantes elevades, amb un pressupost de 54.610 ptes.²⁵²

Fins prop de vint anys després, novembre de 1966, no demanà una nova llicència per tal d'ampliar l'edifici que hi havia al carrer Taules Velles. L'obra no es degué portar a terme, perquè la petició fou renovada al cap d'uns anys (maig de 1973) per aixecar tres plantes amb un total de 6 habitatges. Ambdós projectes foren redactats per F. Llorca sobre un solar de 184,07 m² (5,45-16x18,40 m), tot i que els pressupostos eren els mateixos, 327.693 ptes.²⁵³

²⁵² EOP, vol. 1.045, R.E. núm. 7.109 de 29 d'agost de 1947 i aprovat en sessió de la mateixa data.

²⁵³ EOP, vol. 1.140, R.E. núm. 6.626 de 9 de novembre de 1966 i aprovat el 30 del mateix mes; EOP, vol. 1.294/47, R.E. núm. 3.557 de 8 de maig de 1973 i aprovat el 15 de febrer de 1974, a més n'hi ha un altre amb les mateixes característiques que l'anterior: EOP, vol. 1.294/48, R.E. núm. 5.472 de 17 de juliol de 1973 i aprovat el 15 de febrer de 1974.

CAPÍTOL 14. CONCLUSIONS

1. Verificació d'hipòtesis

Al llarg dels apartats precedents hem analitzat els trets fonamentals del planejament urbà de la ciutat, les principals iniciatives de caràcter públic i privat i els seus protagonistes. Després d'aquest treball arribem a una primera conclusió, i és que la ciutat, al llarg del període estudiat, no ha comptat amb un model d'expansió urbana.

Ans al contrari, la construcció de la ciutat real durant el període objecte d'estudi va seguir un camí ben diferent del definit pels autors del PGOU de 1964, tal com s'ha vist en el capítol cinquè. Aquest pla no deixava de ser un pla teòric, formulat des de la creença que la ciutat es beneficiaria de la seva situació propera a la gran Barcelona. A més, el nivell de concreció quan les principals actuacions a emprendre era ínfim.²⁵⁴ Si hem de ressaltar algun aspecte positiu d'aquest pla, seria la voluntat d'aconseguir una planificació ordenada dels continus urbans de Tortosa i Roquetes, tot i que des d'unes perspectives molt llunyanes a les realitats passada i present. Anys després, el nou PGOU de 1986 es va ajustar més acuradament a la realitat

²⁵⁴ L'elaboració d'aquesta primer PGOU restà molt lluny de la seva veritable funció: "(...) al plan le cabe la responsabilidad de anticipar la forma y ubicación de los elementos clave de la ciudad y de diseñar los procesos más adecuados para su ejecución. En otras palabras, un Plan es ante todo un conjunto de actuaciones sobre el territorio, a desarrollar en el tiempo conforme a un orden de prioridades establecido en función de la voluntad política del municipio". EZQUIAGA, J.M. (1996): "El planeamiento municipal" In MOYA, Í. (ed.): *La práctica del planeamiento urbanístico*. Madrid, ed. Síntesis, p. 73.

de la ciutat, tot i que la seva actuació primordial se centrava en la construcció d'un nou pont sobre el riu, obra que tot i sent bàsica per la xarxa viària interior i exterior de la ciutat, ha esdevingut insuficient.

Així doncs, la planificació urbana ha estat la gran absent del procés constructiu de la ciutat, ja sia per desinhibició del poder polític o, sobretot, per incapacitat de fixar uns objectius assolibles. Davant d'aquesta situació, l'expansió de la ciutat es va deixar en mans de la iniciativa privada la qual no tenia cap mena de model de ciutat, sinó que es va guiar pels seus interessos més immediats. Cal dir que en alguna oportunitat, concretament durant el mandat de l'alcalde Fabra, els interessos generals de la ciutat i els particulars de l'alcalde foren contraposats, i quelcom semblant succeí a principis de la dècada dels setanta arran de l'aprovació del polígon industrial de Campredó i la pretensió de construir un altre polígon a Vinallop impulsada per un sector representatiu de la iniciativa privada local. L'avantposició dels interessos particulars de la classe dirigent als interessos generals de la ciutadania no afavorí un procés de desenvolupament harmònic i només en ocasions puntuals, i per donar a entendre una certa preocupació per la ciutat davant la pèrdua d'alguna gran inversió, pública o privada, es produïa una reacció que permetia obtenir algun gran equipament o servei (el polígon industrial, el Parador Nacional de Turisme, la Residència Sanitària o el centre associat de la UNED), dotacions ben rebudes, però sense que es gaudís d'una visió de conjunt per a un creixement equilibrat de la ciutat. Aquesta forma d'entendre

la gestió de l'administració local no podia sinó contribuir a que el protagonisme polític i la importància socioeconòmica de la ciutat i del seu territori fossin cada vegada menor, de manera que la rellevància que es pretenia aconseguir no tan sols no s'assolís, sinó que, a més, es va perdre pes relatiu en el conjunt de Catalunya, i sobretot, a nivell provincial i, àdhuc, de les Terres de l'Ebre.

De la primera part del treball, la referent a la planificació urbana, n'hem extret una altra conclusió, i és que malgrat la historiografia oficial i els esforços de la classe política local per donar a entendre que aquests gaudien del suport i de les influències de destacades autoritats del règim, la ciutat malmesa pel conflicte bèl·lic no fou objecte d'un ajut decidit per part del nou règim i la reconstrucció portada a terme per Regiones Devastadas no passà d'una actuació limitada a la reconstrucció dels ponts -excepte l'antic pont de barques on sobre una columna s'erigí el monument a la batalla de l'Ebre inaugurat pel dictador el 1965-, l'adequació del nou sector central del barri de Pescadors i a impulsar la construcció d'habitatges socials a Ferreries, a més d'arranjar alguns edificis públics. Totes aquestes actuacions tingueren com a denominador comú la incapacitat per sustreure's a la influència dels propietaris del sòl que van acabar configurant una part central de la ciutat sense capacitat d'atracció suficient per convertir-se en una àrea central. Pel que respecta a la construcció d'habitatges socials en un cinturó d'expansió, la perifèria de Ferreries, va esdevenir un exemple més d'edificació

pública en èpoques de crisi assenyalat per Conzen²⁵⁵.

Malgrat tot el que s'ha esmentat fins aquí, la iniciativa pública va influir de forma notòria en la diferenciació de l'espai interior de la ciutat, fonamentalment amb la construcció dels grups d'habitatges socials, els quals es van ubicar als barris de Ferreries, Remolins i en l'extrem meridional de l'Eixample del Temple.

La diferenciació funcional completà aquesta divisió, ja que els usos del sòl refermaren aquesta divisió. Així, les majors dotacions d'equipaments i serveis es van localitzar en els dos eixamples i a Ferreries, de manera que aquests barris es convertiren en les àrees més ben dotades i per aquesta raó adquiriren una atracció creixent sobre les noves classes mitges. On s'apreciarà amb major intensitat aquesta diferenciació serà en las àrees perifèriques que arribaran a assolir una especificitat molt definida, ja que la carretera de la Simpàtica perllongarà l'àrea burgesa en el sector oriental de la ciutat, mentre que la perifèria occidental tindrà un caràcter molt més complexe com el barri de Ferreries i les perifèries dels ravals històrics (Remolins i St. LLàtzer) van concentrar els usos menys urbans, com les granges i els magatzems.

En la configuració de la ciutat actual ha jugat un paper fonamental la construcció de la xarxa bàsica d'equipaments educatius i sanitaris. D'entre els primers cal esmentar la urbanització de la perifèria de Ferreries que començà amb el nou

²⁵⁵ WHITEHAND, J.W.R. (1992): *Reflexiones sobre la morfología urbana*. Lleida, Espai/Temps núm. 14, p. 10.

institut de batxillerat i ha continuat després amb el nou CEIP, mentre que la iniciativa privada -totalment religiosa- es va concentrar en unes àrees molt més cèntriques, com el Col·legi dels Operaris de St. Josep o el de les Germanes de la Consolació, etc. Una actuació semblant va tenir lloc amb els equipaments sanitaris, ja que la iniciativa pública ha ocupat espais més perifèrics (ambulatori de la Seguretat Social), mentre que les clíniques privades van ocupar els espais més cèntrics. Tot i això, amb la construcció de la residència sanitària de la seguretat social Verge de la Cinta, aquest model es desequilibrà fins al punt que l'oferta privada va anar desapareixent progressivament, amb l'excepció de la Clínica de l'Aliança. La resta d'actuacions municipals (mercats, instal·lacions esportives, etc.) van tenir una influència molt menor en la configuració d'aquestes noves àrees urbanes.

En la tercera part del treball hem analitzat el procés de construcció de la ciutat en el període 1939-1979 i hem pogut apreciar com les diferents modalitats constructives anaven definint els diferents barris. D'aquesta manera, mentre que les tasques de reconstrucció es van centrar en les àrees centrals (Catedral, Pescadors i Ferreries), les d'ampliació ho feren en els ravals històrics (Remolins i Sant Llàtzer), i les obres de nova planta es concentraren en els eixamples de la ciutat (Eixample, Eixample del Temple i Ferreries).

Aquest període ha estat crucial a l'hora de definir morfològicament i tipològicament les àrees urbanes i les respectives perifèries, i sobretot a l'hora de determinar el

model de ciutat actual, ja que tota la riba dreta de la ciutat, Ferreries, s'ha convertit en la principal àrea de creixement de la ciutat davant la gran disponibilitat de sòl i quelcom semblant succeeix amb la part meridional de l'Eixampe del Temple, de manera que la ciutat inicialment allargada pot acabar esdevenint una ciutat dual formada per dos meitats separades pel riu.

En l'ordenació de la ciutat ha tingut una escassa incidència l'actuació pública en la configuració de la xarxa bàsica d'infraestructures. Al llarg de les quatre dècades analitzades no hi ha una mínima preocupació per tal de potenciar la xarxa de comunicacions que li faciliten el reforçament de la seva capitalitat. Així no es troba cap document sobre la necessitat d'acostar la ciutat a la sortida de l'autopista A-7, ni tan sols per refermar les carreteres que la comuniquen amb Amposta i la resta de localitats veïnes. L'únic intent frustrat de millora de la xarxa de comunicacions va correspondre a la construcció d'una nova estació de ferrocarril que hauria de connectar la via fèrria de Barcelona-València amb la línia de Val de Zafán i la seva hipotètica perllongació fins a St. Carles de la Ràpita. Malgrat totes les crítiques esmentades referents a l'actuació de determinat empresari-polític, el cert és que aquest projecte hagués facilitat el desenvolupament urbanístic de Ferreries i del continu que forma aquest barri amb Roquetes i el raval de Jesús.

Aquesta falta de perspectiva va convertir la carretera procedent de l'Aldea-Tarragona-Barcelona en la via bàsica de la ciutat i el pas dels anys ha servit per atorgar-li una major incidència en l'articulació de la ciutat, mentre no s'han

aconseguit nous traçats molt necessaris per a un desenvolupament més equilibrat de la ciutat, amb l'excepció de la construcció dels murs sobre el riu a mitjans dels anys quaranta, que no només van permetre canalitzar-lo, sinó guanyar una important via de comunicació entre el centre de la ciutat i el seu sector septentrional (Remolins).

La principal aportació del treball és, en el nostre entendre, el coneixement dels agents urbans privats i les actuacions que van protagonitzar, les quals apareixen reflectides en els darrers capítols de l'estudi.

Al llarg del període estudiat hem vist com els agents privats que actuen sobre la ciutat han anat canviant, de manera que a una munió de petits propietaris, d'empreses constructores de reduïdes dimensions i un nombre limitat de promotors, els ha succeït una actuació basada en la concentració. Així, tal com assenyala Topalov, la promoció immobiliària de domini petitburgès ha passat a ser substituïda per una de caràcter monopolista. D'acord a aquesta hipòtesi, en un primer moment el capital prové de petits propietaris, constructors i de la burgesia, atrets per l'elevada rendibilitat del sector immobiliari; però els interessos del gran capital industrial, financer, i a Tortosa també l'agrari, afavoreixen un clar procés de concentració de tendència monopolista.

Des de la perspectiva de la direcció tècnica podem dir que la construcció de la ciutat ha estat obra d'un reduït nombre de tècnics, quatre en concret, dos dels quals, A. Bartlett i F.

Llorca, exerciren paral·lelament com a arquitectes municipals. Els altres dos tècnics foren F. Ubach, que va gaudir d'una pràctica molt dilatada, i A. Carbó, que concentrà la seva tasca en la darrera part del període estudiat. Entre tots ells van signar més del 71% dels permisos d'obres sol·licitats, i si ampliem aquesta llista fins a deu tècnics, aquests subscrigueren més del 92% dels projectes analitzats en aquests quaranta anys.

Si el nombre de tècnics que definiren el procés urbanístic de la ciutat és reduït, el nombre de promotors immobiliaris i constructors que varen tenir una gran influència en el mateix procés també és força limitat i, tal com apuntàvem en les hipòtesis del treball, aquesta expansió empresarial s'ha consolidat al llarg dels anys seixanta i setanta. Entre aquests sobresurten, tant pel volum d'obra feta com pel nombre d'habitatges construïts, dos empreses d'abast local, com són el grup ZUDA -integrat per tres empresaris del sector- i el grup Subirats Berenguer, que ha anat consolidant-se com el principal impulsor del sector dins l'àmbit de tota la ciutat. A banda d'aquesta iniciativa de caràcter local, a la qual cal sumar altres empreses que han tingut una participació més efímera (Construcciones Príncipe SA, Immobiliària Dertusa, etc.) -com és propi en el sector de la construcció-, cal tenir en compte les actuacions més rellevants que han portat a terme empreses foranes que s'han circumscrit a actuacions ben determinades (RYCSA, FOCSA, etc.), però que en algun cas han deixat una empremta ben marcada, com és el cas del grup integrat per les empreses COYSA SL i ZAFER SA.

Quant a la producció de l'espai urbà per part dels propietaris particulars, cal esmentar que n'hi ha un petit grup que han contribuït a configurar funcionalment la ciutat. Ens referim a un reduït grup d'industrials, bàsicament agroalimentaris (Fabra, Ballester, etc.) que han tingut una participació destacada tant en la construcció de magatzems i naus industrials, com de nous focus d'implantació industrial, algun d'ells relativament fracassat, com és el grup industrial Fabra a Ferreries. En un altre pla cal destacar algunes iniciatives força significatives endegades per empreses de serveis, ja sigui financeres com la Caixa de Pensions o la Caixa Provincial d'Estalvis; de telecomunicacions, com la CTNE, o entitats religioses amb la construcció d'equipaments religiosos i escolars. Finalment, la tasca d'altres empreses de serveis també han contribuït a modificar els principals eixos d'accés a la ciutat. Ens referim, concretament, a les estacions de servei i als concessionaris d'automòbils que realitzen un ús extensiu del sòl. Així, si durant els anys setanta semblava que l'antiga carretera de València i, per extensió, tot Ferreries per la seva disponibilitat de sòl, podrien jugar aquest paper unificador, el cert és que amb la construcció del nou pont del bimil·lenari aquesta via ha adquirit un caràcter secundari i aquests establiments es desplacen cap a la principal via d'entrada a la ciutat, on en una disposició perifèrica també es gaudeix de força espai i d'unes condicions d'accessibilitat més favorables.

Finalment, el darrer objectiu que ens marcarem a l'iniciar el treball era conèixer el mercat de l'habitatge, i el tret més

aclaridor del procés constructiu és l'escàs nombre d'habitatges socials. Durant els quaranta anys estudiats es van construir un total de 362 habitatges protegits, repartits entre els 122 de Ferreries, 80 a Remolins i 150 al Temple, els quals venien a representar la meitat de la previsió inicial, especialment fracassada a Ferreries, on el projecte de l'any 1940 era de construir 257 nous habitatges. Aquest tipus de construcció representa només el 8,67% de tots els habitatges construïts, percentatge que dona a entendre que la problemàtica de l'habitatge a la ciutat fou escassa, tot i que la immensa majoria de promotors individuals s'acollí a algun tipus de subvenció pública, fonamentalment a la llei de viviendas bonificables de 1948 o la llei d'habitatges de renda limitada de 1966.

Malgrat aquestes realitats tan evidents, cal assenyalar que en el fons de tots els treballs que ens han servit de referència per a l'elaboració del present estudi rau una doble sensació, per una banda el sentiment de postració i, de l'altra, la d'una voluntat per aixecar una localitat que ha tingut -o aquesta és la impressió- una major rellevància històrica en el passat i que ha perdut. Segurament, podríem afirmar que aquest ànim s'ha anat estenent a mesura que aquesta percepció ha estat més evident, tant en la pèrdua de protagonisme en l'àmbit estatal i regional i, fins i tot, provincial. A més, en els darrers decennis la constatació d'aquesta situació ha estat posada en evidència per nombrosos indicadors, ja sigui de caràcter econòmic, social, cultural, etc. i, sobretot, perquè amb el desenvolupament dels mitjans de comunicació i audiovisuals aquesta constatació no

admet discussió.

La davallada de la ciutat ha estat una certesa per a alguns dels seus urbanistes, tot i que el primer reconeixement explícit el situem a la fi del període objecte d'estudi quan començaven els treballs previs al PGOU de 1986, quan es posà èmfasi en el fet que Tortosa es trobava en una situació que podia derivar en una inflexió del seu rol regional. Tanmateix, no es pot perdre l'esperança d'aconseguir que Tortosa es constitueixi en una ciutat ben estructurada, ben vertebrada i ben planificada, i aquest objectiu cal cercar-lo per damunt d'assolir un nombre determinat d'habitants o uns llocs de treball industrial o qualsevol altre indicador que pretengui constatar una riquesa de la qual no es gaudeix. I si amb el temps s'aconsegueix el revifament desitjat, que ho sigui a partir d'una ciutat perfectament dissenyada.

2. Reflexions sobre el futur de la ciutat

El nou concepte de ciutat passa, gairebé ineludiblement, per la inserció de Tortosa dins de la regió de les Terres de l'Ebre. I aquesta necessitat ha quedat constatada fins i tot en algun dels plans d'urbanisme estudiats (PGOU de 1964), perquè allò que necessiten aquestes terres és un veritable Pla de desenvolupament territorial, sense el qual la ciutat no adquirirà, de cap manera, el protagonisme, la rellevància i la capacitat d'atracció desitjada pels seus gestors. A més, i aquesta idea va arrelant de mica en mica tot i que no en la mesura que seria necessària, la inserció de Tortosa com a capital de les Terres de l'Ebre no es pot realitzar des de la dominació i l'arrogància basades en

un major protagonisme històric, sinó que l'organització de l'espai regional amb una dinàmica diferent generarà una relació respecte al nucli central que tindrà vestigis de relacions passades, però que no necessàriament han de passar pel refermament de vincles que no sempre han estat degudament compensats.

Allò que la ciutat necessita urgentment és un pla estratègic, amb la participació decidida de tots els agents públics i privats de la ciutat i amb l'objectiu d'afrontar la situació de crisi en què troba immersa.²⁵⁶ D'aquesta mena de crides se n'ha realitzat més d'una en els darrers anys, encara que sense cap concreció, perquè manca la voluntat política i social d'aglutinar esforços. I, encara que la realització d'un pla estratègic no pot representar la fi dels problemes que té la ciutat, el cert és que sí que permet concentrar els esforços i els migrats recursos financers.²⁵⁷ J. Sorribes esmenta una tercera forma de planificació, a més de l'esmentat Pla estratègic i del PGOU, com és el Pla d'actuació municipal (PAM), en el qual es planifiquen en el temps i en l'espai les actuacions municipals.²⁵⁸

²⁵⁶ SORRIBES MONRABAL, J. (1997): *Comprendre i gestionar la ciutat: un assaig d'economia i política urbana*. València, Universitat de València, p. 96-97.

²⁵⁷ Algunes ciutats del nostre entorn amb característiques semblants ja han seguit aquestes passes. Aquest és el cas de la ciutat de Valls, ROQUER SOLER, S. (Dir) (1994): *Pla estratègic de Valls. Horitzó 2003*. Valls: l'Ajuntament; o de Tarragona, MARGALEF, J. i D'ALTRES (1994): *Pla estratègic Tarragona 1999. Els fonaments per a un nou segle*. Tarragona, Banc Mercantil de Tarragona.

²⁵⁸ SORRIBES MONRABAL, J. (1997): *Comprendre i gestionar la ciutat: un assaig d'economia i política urbana*. València, Universitat de València, p. 217-230.

Segons el nostre punt de vista, la dinàmica regional passa, quasi de manera única, per la integració en la xarxa viària catalana, ja que és fàcil constatar com els traçats de les darreres xarxes viàries construïdes han deixat Tortosa relegada a un segon pla. Aquest és el cas de l'autopista A-7 a mitjan anys setanta i, recentment, del nou traçat de la xarxa ferroviària doble i de velocitat alta. Les realitzacions que han tingut lloc en els darrers anys, especialment l'Eix de l'Ebre, eren necessàries però no suficients. Aquest és el cas del nou pont del bimil·lenari (1988) que va representar l'obra emblemàtica del PGOU de 1986 i, que una vegada ja està en funcionament, caldrà connectar-lo amb d'altres obres de gran rellevància que contribuiran a fer-lo més útil, com la construcció d'una autovia a l'Aldea (A-7 i N-340), amb la qual s'aconseguiria la connexió amb aquests importants eixos no només de la ciutat, sinó de tota la part septentrional de la comarca a través de l'Eix de l'Ebre que, també, hauria de tenir una sortida meridional amb una altra autovia cap a Amposta i la resta de poblacions del Montsià. Si la complementarietat entre aquestes dues poblacions ho fes necessari es podria reprendre el vell projecte de construir un polígon industrial i/o de serveis a l'altura de Vinallop, doncs, l'objectiu en aquests moments és obtenir economies d'aglomeració.

Així mateix, la pèrdua del ferrocarril hauria de ser una mesura a reconsiderar des d'un plantejament unitari d'aquestes terres i de superació de l'antagonisme Tortosa-Amposta, sobretot. Segurament en aquests anys molts polítics i, sobretot, molts ciutadans s'estan penedint d'haver perdut el nou traçat del ferrocarril amb centralitat a l'estació de l'Aldea-Tortosa-

Amposta. Aquesta no ha assolit el protagonisme desitjat i difícilment l'obtindrà cas que s'arribi a aturar el tren de velocitat alta (Euromed). Segurament el replantejament passaria per vincular més estretament les dues capitals comarcals i la resta de poblacions importants del litoral (St. Carles de la Ràpita, Alcanar), de l'interior (Ulldecona, la Sénia) i del delta (Deltebre, St. Jaume).

En segon lloc, juntament amb les infraestructures viàries, el desenvolupament regional necessita una potenciació del sector industrial basat en l'aprofitament dels recursos agraris de la zona, els quals cal potenciar mitjançant obres infraestructurals que permetin ampliar la zona regada, la diversificació de conreus i, sobretot, la seva transformació i comercialització que puguin servir d'atracció a d'altres activitats industrials foranes, que permetin aconseguir un teixit industrial més integrat.

El creixement industrial experimentat en el polígon industrial es pot considerar positiu, i més si tenim en compte la conjuntura econòmica actual. Però els dubtes es plantegen quan s'aprecia que la inversió industrial produïda prové de l'exterior, mentre que la indústria autòctona continua endormiscada i sense capacitat de vertebrar un sector agroindustrial ben sòlid. I, com diu J. Sorribes, si no s'amplia la base productiva, si no hi ha noves demandes de sòl per a usos residencials productius o públics, la transformació física de la ciutat s'alenteix de manera que sembla com si s'hagués aturat el rellotge de la història.²⁵⁹

²⁵⁹ SORRIBES MONRABAL, J. (1997): *Comprendre i gestionar la ciutat...* p. 107.

En l'àmbit urbà, la vertebració tradicional de la ciutat al voltant de la riba esquerra de l'Ebre ha de modificar-se d'una manera gradual, de manera que es complementin les majors disponibilitats espacials que ofereix el marge dret del riu (Ferreries), amb les altres parts de la ciutat, Eixample del Temple i ravals meridionals, per una banda, i Remolins i perifèria septentrional, per l'altra. Aquest desenvolupament i, a la vegada, integració, requereix unes actuacions decidides en infraestructures viàries (cinturons de ronda, nous ponts, passarel·les sobre el riu, etc.) que puguin incorporar el riu en el teixit urbà de la ciutat i que "passar el riu" no sigui un obstacle, sinó una via més de la ciutat. La construcció d'un hipotètic cinturó de ronda o circumvalació, encara sense cap concreció, facilitaria la interconnexió entre els diferents barris de la ciutat, cada vegada més difícil d'aconseguir sino és mitjançant aquest tipus de via ràpida. Segurament, la principal dificultat, a banda de les pròpiament tècniques, rau en la forma com aquesta via travessaria el sector oriental de la ciutat on hi ha la principal zona d'habitatges de segona residència. Si es pensen les possibles plusvàlues que aquesta iniciativa podria comportar, així com la incorporació de nous espais a aquest ús, sobren tota mena de comentaris. Amb la construcció d'aquesta important obra d'infraestructura la ciutat podria substituir la forma allargada que ha adquirit en els darrers anys i obtenir una forma circular que afavoriria una major integració de tots els barris de la ciutat, a més d'afavorir la connexió amb les diferents localitats del seu entorn.

Juntament amb el riu, les altres dues barreres a superar són el traçat del ferrocarril, en el si de l'eixample de la ciutat, la solució definitiva del qual hauria de ser la construcció d'una nova estació a la carretera d'Amposta fora del perímetre urbà; i, per últim, els turons que limiten la ciutat per llevant i que cal superar mitjançant l'esmentat cinturó de ronda que minimitzi la seva presència.

Altres actuacions menors, però que millorarien substancialment la trama interior de la ciutat, són: la perllongació dels murs sobre el riu fins al pont del bimil·lenari en ambdues ribes, soterrar el canal de l'esquerra al seu pas per la ciutat, enllaçar els dos eixamples...

En definitiva, Tortosa ha de reconduir la seva situació de degradació física i funcional, amb un esforç polític i econòmic que afavoreixi una inversió en aquesta direcció i impulsi un procés de renovació urbana. Aquesta situació és especialment greu en els sectors centrals de la ciutat històrica (Catedral, Rastre, Santa Clara, Pescadors) on l'efecte *filtering* afavoreix el procés de degradació fins arribar a l'enquistament en alguns carrers concrets i, el que és encara més greu, a aconsellar la desinversió. Així doncs, la inflexió de la degradació del centre històric fa imprescindible l'elaboració d'un PERI que permeti reconduir la situació.

Algunes d'aquestes iniciatives s'inclouen en el darrer PGOU de 1986 però, malgrat el temps transcorregut, el cert és que encara no s'han endegat, sinó que la situació s'ha agreujat tant pel procés de deteriorament, com per la manca d'objectius clars i de recursos econòmics. En vista d'aquesta situació, sorgeix

ràpidament la qüestió de per què no s'han iniciat aquestes actuacions tan necessàries per al conjunt de la ciutat. Encara que, segurament, les autoritats locals donarien altres respostes, creiem que la raó fonamental cal cercar-la en la manca de recursos propis per tirar endavant aquests projectes i, al mateix temps, en la manca de capacitat política per buscar aquests recursos en d'altres administracions i/o institucions, a causa de la manca de capacitat i d'unitat de les forces polítiques de la ciutat, en particular, i de les Terres de l'Ebre, en general. Una mostra d'aquesta situació de conflicte interior entre els polítics d'aquestes terres la corrobora la desaparició del Consell Intercomarcal de les Terres de l'Ebre, creat durant la Generalitat Provisional i desaparegut el 1989, essent substituït per l'Institut de Desenvolupament de les Terres de l'Ebre, sense aconseguir recuperar el protagonisme del primer durant la transició política.

Mentre aquests projectes de major importància van quedant relegats *sine die* i la seva demora sembla no tenir remei, les autoritats tracten d'il·lusionar la població amb nous projectes, la realització dels quals és més factible, però la seva incidència sobre el conjunt de la ciutat és molt limitada, tot i que cal reconèixer la seva validesa.

Ens referim a renovacions puntuals com la remoció del camí de ronda del castell de la Zuda, que és una actuació correcta i necessària, però que per si sola no té sentit, si no va acompanyada d'un projecte de recuperació de tot el deprimat casc històric de la ciutat, que ha sofert un procés d'accentuada degradació en els darrers anys. Així, doncs, de res serveix una

mesura com aquesta destinada a afavorir la promoció turística si no s'insereix en un projecte més ampli de promoció turística del casc històric de la ciutat, tot acompanyat d'uns programes de promoció i difusió que ni tan sols han arribat a la mateixa població tortosina, la qual defuig sistemàticament d'aquest sector de la ciutat. Allò que és urgent és el canvi i/o la intensificació dels usos del sòl, similar al que s'està produint en d'altres ciutats, tot i que per portar-ho a terme, cal, una vegada més, una veritable política urbana.

D'altres actuacions parcials, com la reforma del mercat central, no tenen sentit si no van acompanyades d'un ordenament del sector central de la ciutat, amb una campanya de millorament de tots els equipaments públics. En el cas dels mercats públics, una actuació puntual no porta enlloc quan durant molts anys s'han deixat deteriorar i perdre un a un aquests establiments i, quan es vol actuar, ja s'ha arribat tard davant les noves modalitats de venda plantejades per les grans superfícies.

Una situació semblant succeeix amb la urbanització de nous sectors de la ciutat, com la zona oriental del barri de Remolins (Parc de la Fira), la qual no té sentit sense un millorament de les comunicacions longitudinals i transversals de la ciutat, situació certament difícil si no es guanyen noves terres al riu o bé s'integra aquest nou sector de la ciutat al marge dret del riu, circumstància que obligaria a projectar nous ponts damunt l'Ebre, possibilitat que, ara per ara, sembla inviable.

L'atracció turística sembla assequible donades les característiques de la ciutat i el seu territori, així com l'oferta potencial, però una altra cosa és que aquesta sigui ben

orientada. D'entrada, ja ha quedat explicat que la ciutat històrica ha de ser objecte d'una actuació global, tant des del punt de vista urbanístic com didàctic. Però si en aquesta direcció s'està fent ben poca cosa, els únics esforços van adreçats a recuperar la navegabilitat del riu, per potenciar aquest nou tipus de turisme. Però, sembla una contradicció no afavorir les potencialitats de les quals ja disposem per buscar-ne altres més remotes, i amb un projecte ple de dificultats -tant naturals com econòmiques-, com s'està veient des que s'inicià la seva promoció. Una actuació menor, però que ajudaria força a millorar l'atractiu fluvial, seria emprendre una nova reforma i allargar els murs que delimiten el curs fluvial al seu pas per la ciutat, i que van constituir una obra emblemàtica dels primers anys quaranta.

D'acord a tot l'apuntat més amunt, la situació urbanística per la qual travessa Tortosa no és res més que el reflex de la seva conjuntura política, econòmica i social. I, igual que ho han fet les minories que han percebut aquesta situació en d'altres moments, com Mestre i Noé o els "regeneracionistes" tardofranquistes -per citar alguns autors analitzats al llarg del treball-, la solució a aquesta situació de postració cal cercar-la en els mateixos habitants de Tortosa, perquè ha de ser el seu dinamisme el que estimuli l'activitat política, econòmica, social i, per extensió, urbanística, sempre dins d'uns canons prèviament fixats i sense pretensió d'arribar més lluny d'aquells objectius assolibles.

Cal esperar, doncs, que les futures planificacions relatives a la ciutat parteixin de situacions molt més properes a la realitat urbana, econòmica i social, tant pel que fa a la situació de partida, com als objectius a assolir i que les desviacions que es puguin produir, ja sia de continguts, temporals o financeres, siguin fàcilment detectades, avaluades i, si cal, corregides pel bé de la ciutat i dels seus ciutadans presents i futurs.

BIBLIOGRAFIA

1. Bibliografia general

AA. DD. (1987): *Les ciutats petites i mitjanes a Catalunya: evolució recent i problemàtica actual*. II Setmana d'Estudis Urbans a Lleida. Barcelona, Generalitat de Catalunya. Institut Cartogràfic de Catalunya, 656 p.

ALOMAR, G. (1980): *Teoría de la ciudad. Ideas fundamentales para un urbanismo humanista*. Madrid, Instituto de Estudios de Administración Local, 254 p.

ALQUIER, F. (1974): "Contribución al estudio de la renta del suelo sobre los terrenos urbanos". Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, Documents d'Anàlisi Urbana, núm. 2, p. 7-26.

ALQUIER, F. (1974): "Renta del suelo, política urbana y capitalismo monopolista". Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, Documents d'Anàlisi Urbana, núm. 2, p. 3-6.

ÁLVAREZ MORA, A. i ROCH, F. (1980): *Los centros urbanos. Hacia la recuperación popular de la ciudad*. Madrid, Ediciones Nuestra Cultura, Col. Hacer la ciudad, 248 p.

ALVIRA, F.; LOZANO, C.; MONTÁÑEZ, P. i VILLANUEVA, S. (1982): *La calidad de vida en España*. Madrid, Ministerio de Obras Públicas y Urbanismo, Centro de Estudios de Ordenación del Territorio y Medio Ambiente, serie monografías núm. 17, 101 p.

BAILLY, A. (1978): *La organización urbana. Teorías y modelos*. Madrid, IEAL, "Col. Nuevo Urbanismo" núm. 28, 278 p.

BARDAJÍ, E. i D'ALTRES. (1986): *Urbanismo y política municipal. ¿Nuevo planeamiento frente a la consolidación del poder local?* Madrid, Ediciones Ayuso, 68 p.

BASSOLS COMA, M. (1973): *Génesis y evolución del Derecho Urbanístico en España (1812-1956)*. Madrid, Ed. Montecorvo SA, 638 p.

BERINGUIER, CH.; CASTELLS, M.; MINGASSON, CH. i REMY, J. (1974): *Urbanismo y práctica política*. Introducció d'Horacio Capel. Barcelona, Ediciones Los Libros de la Frontera, "Col. Realidad Geográfica" núm. 1, 160 p.

BERNAT, J. i CARRERAS, J.M. (1987): "Assaig d'una tipologia de nuclis urbans de Catalunya a l'any 1981". A AA.DD. (1987): Les

- ciutats petites i mitjanes... Barcelona, Generalitat de Catalunya. Institut Cartogràfic de Catalunya, p. 171-189.
- BERTRAN, S.; BOSCH, J.; TARRAGÓ, M. i ALTRES (1983): *Manual de formació municipal*. Barcelona, Centre d'Estudis Urbanístics, Municipals i Territorials, 399 p.
- BERRY, B.J.L. (1971): *Geografía de los centros de mercado y distribución al por menor*. Barcelona, Ediciones Vicens Vives, "Col. Biblioteca Básica de Geografía Económica", 191 p.
- BONAL, R. i COSTA, J. (1978): *Sòl urbà i classes socials: materials per a una política municipal*. Barcelona, Edicions Blume, Fundació Jaume Bofill, 120 p.
- BOHIGAS, O. (1978): *Arquitectura i urbanisme durant la República*. Barcelona, Ed. Dopesa, "Col. Conèixer Catalunya" núm. 11, 106 p.
- BOLETÍN OFICIAL DEL ESTADO. (1983): *Propiedad horizontal*. Madrid, Departamento de ediciones del BOE, 215 p.
- BORJA, J. (1975): "Notas sobre políticas respecto a la vivienda: por un voluntarismo realista". A AA.DD. (1975): *Los agentes urbanos*. Barcelona, Departament de Geografia de l'UAB, Documents d'Anàlisi Urbana, núm 3, p. 116-130.
- CAMPESINO FERNÁNDEZ, A.J. (1984): "El geógrafo en el planeamiento urbano". Barcelona, Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles núm. 2, p. 24-35.
- CAPEL SÁEZ, H. (1969): "El modelo de la base económica urbana". Barcelona, Universitat de Barcelona, Revista de Geografía, vol. III, núm. 2, p. 5-39.
- CAPEL, H. (1971): "Las dificultades del análisis interdisciplinar del crecimiento urbano". Barcelona, Universitat de Barcelona, Revista de Geografía, vol. V, núms. 1-2, p.
- CAPEL, H. (1974): "Agentes y estrategias en la producción del suelo urbano español". Barcelona, Universidad de Barcelona, Revista de Geografía, vol. VIII, núm. 1-2, p. 19-55.
- CAPEL, H. (1975): "La definición de lo urbano". Madrid, CSIC, Estudios Geográficos, núms. 138-139, p. 265-302.
- CAPEL, H. (1977): *Capitalismo y morfología urbana en España*. Barcelona, "Los Libros de la Frontera", segona edició, 142 p.
- CARO BAROJA, J. (1984): *Paisajes y ciudades*. Madrid, Ediciones Taurus, 237 p.
- CARRERAS, C. i VILAGRASA, J. (1983): *Los estudios urbanos en*

Catalunya. Un campo interdisciplinar. San Sebastián, Caja de Ahorros Provincial de Guipúzcoa, Primer Encuentro de Geografía Euskal Herria-Catalunya.

CARRERAS, C. (1983): *La ciudad. Enseñanzas del fenómeno urbano*. Salamanca, Ediciones Anaya, "Col. Técnicas Didácticas", 112 p.

CARTER, H. (1974): *El estudio de la geografía urbana*. Madrid, IEAL, 381 p.

CASAS TORRES, J.M. (1958): *La ciudad como problema*. Saragossa, Ajuntament de Saragossa, publicacions de la "Cátedra Zaragoza", 48 p.

CENTRE D'ESTUDIS DE PLANIFICACIÓ (IEP) (1983): *Reconeixement territorial de Catalunya*. Barcelona, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, 23 vol.

CERDÀ i SUNYER, I. (1968): *Teoría general de la urbanización. Reforma y ensanche de Barcelona*. Barcelona, Instituto de Estudios Fiscales, 3 vols.

CLARK, D.C. (1982): *Urban Geography*. Londres, Croom Helm.

CLAVAL, P. (1981): *La logique des villes*. París, LITEC, 633 p.

CLUSA, J. (1987): "El creixement econòmic i el creixement demogràfic com a factors estructurals del creixement urbà". A AA.DD. (1987): *Les ciutats petites i mitjanes...* Barcelona, Generalitat de Catalunya, Institut Cartogràfic de Catalunya, p. 21-53.

CASTELLS, M. (1985): *La cuestión urbana*. Madrid, Ediciones Siglo XXI, 517 p.

CORBUSIER, L. (1979): *Principios de urbanismo (La Carta de Atenas). Discurso preliminar de Jean Giraudoux*. Barcelona, Ediciones Ariel, "Col. Ariel Quincenal" núm. 55, 153 p.

ESTEBAN i NOGUERA, J. (1980): *Elements d'ordenació urbana*. Barcelona, Publicacions del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, 189 p.

FERNÁNDEZ ALBA, A. i GAVIRIA, C. (1986): *Crónicas del espacio perdido. La destrucción de la ciudad en España. 1960-1980*. Madrid, MOPU, "Monografías de la Dirección General de Arquitectura y Edificación", 135 p.

FUENTES BODELON, F. (Dir.) (1984): *La financiación de la vivienda y el mercado hipotecario de España*. Madrid, MOPU, CEOTMA, "Serie Monografías" núm. 8, 277 p.

- GAGO DÁVILA, J. (1977): "Prólogo a la edición castellana", A INDOVINA, F. (ed.) (1977): *El despilfarro económico*. Barcelona, Gustavo Gili, p. 9-16.
- GANAU CASAS, J. (1997): *Els inicis del pensament conservacionista en l'urbanisme català*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 600 p.
- GARCIA DE ENTERRIA, E. i PAREJO, L. (1978): *Lecciones de Derecho Urbanístico*. Madrid, ed. Civitas, 2 vol.
- GARCÍA BALLESTEROS, A. i REDONDO GONZÁLEZ, A. (1981): *El precio del suelo en las investigaciones de Geografía Urbana: Problemática de las fuentes para su estudio en España*. Pamplona, VII Coloquio de Geografía, vol. II, p. 361-365.
- GARCÍA BALLESTEROS, A. (1986): *El precio del suelo en los estudios de Geografía Urbana*. Salamanca, COPOT Castilla y León, p. 125-142.
- GASPAR, J. i LLUCH, E. (1981): *Preus del sòl a Catalunya*. Barcelona, Servei d'Estudis de Banca Catalana, 284 p.
- GONZÁLEZ PLA, J. (1981): *Análisis territorial. Definición de un sistema nodal de referència*. Madrid, MOPU, CEOTMA, "Serie Monografías" núm. 5, 259 p.
- GUTIÉRREZ PUEBLA, J. (1984): *La ciudad y la organización regional*. Madrid, Editorial Cincel, "Col. Cuadernos de estudio", serie geografía núm. 14, 117 p.
- INDOVINA, F. (ed.) (1977): *El despilfarro económico*. Barcelona, Gustavo Gili, 314 p.
- JACOBS, J. (1985): *Las ciudades y la riqueza de las naciones. Principios de la vida económica*. Barcelona, Ed. Ariel, 265 p.
- JHONSON, J.H. (1974): *Geografía urbana*. Barcelona, ed. Oikos-Tau, 279 p.
- LAVESA, C. (Coord.) (1986): *Crónicas del espacio perdido. La destrucción de la ciudad en España*. Madrid, MOPU, 135 p.
- LLEONART, P. (1979): "La situació urbanística a Catalunya". Barcelona, Banca Catalana, Revista Económica, núm. 55, p. 24-31.
- LOJKINE, J. (1974): "Contribución a una teoría marxista de la urbanización capitalista". Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, Documents d'Anàlisi Urbana, núm. 2, p. 45-72.
- LÓPEZ CANDEIRA, J.A. (1980): *La escena urbana. Análisis y*

evaluación. Madrid, MOPU, CEOTMA, "Serie Monografías" núm. 2, 138 p.

LÓPEZ GONZÁLEZ, I. (1977): *Las licencias municipales de edificación y las técnicas de intervención administrativa en la propiedad urbana*. Sevilla, ed. del Instituto García Oviedo, Universitat de Sevilla, 178 p.

MARCOS CERREZO, M.D. i GUZMÁN ARIAS, C. (1984): *Los registros municipales de permisos de obras y los padrones de población como fuente para el análisis del crecimiento de la ciudad. Un ejemplo: Murcia 1940-1950*. Barcelona, III Coloquio Ibérico de Geografía, Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona, p. 342-349.

MASSANA, C. (1985): *Indústria, ciutat i propietat. Política econòmica i propietat urbana a l'àrea de Barcelona (1901-1939)*. Pròleg d'Ernest Lluch. Barcelona, Edicions Curial, Biblioteca de Cultura Catalana núm. 57, 431 p.

MERINO, M.M. (1985): *Arturo Soria y la ciudad rural*. Madrid, Revista MOPU, Enero de 1985, p. 70-72.

MIGUEL, J. de (1973): *El ritmo de la vida social. Análisis sociológico de la dinámica de la población en España*. Madrid, Ediciones Tecnos, 356 p.

MINISTERIO DE OBRAS PUBLICAS Y URBANISMO. (1984): *Ley sobre régimen del suelo y ordenación urbana. Texto refundido R.D. 1346/1976 de nueve de abril*. Madrid, MOPU, 54 p.

MOPU (1979): *Reglamento de gestión urbanística para el desarrollo y aplicación de la Ley sobre Régimen del Suelo y Ordenación Urbana*. Madrid, MOPU, 140 p.

MOPU (1983): *Reglamento de disciplina urbanística sobre régimen del suelo y ordenación urbana para el desarrollo y aplicación de la ley*. Madrid, MOPU, 52 p.

MOPU (1984): *Reglamento de planeamiento para el desarrollo y aplicación de la Ley sobre Régimen del Suelo y Ordenación Urbana*. Madrid, MOPU, 132 p.

MOYA, L. (ed.) i ALTRES (1996): *La práctica del planeamiento urbanístico*. Madrid, ed. Síntesis, 278 p.

NADAL, F. (1982): *Poder municipal y espacio urbano en la configuración territorial del estado liberal español (1812-1975)*. Barcelona, Universitat de Barcelona, "Col. Geocrítica" núm. 37, 44 p.

- PANERAI, P.; DEPAULE, J.; DEMORGON, M. i VEYRENCHÉ, M. (1983): *Elementos de análisis urbano*. Madrid, IEAL, 280 p.
- RAMON, F. (1982): *Diseño urbano y planificación*. Madrid, MOPU, Dirección General de Acción Territorial, 254 p.
- RIBOULET, P. (1975): "Elementos para una crítica de la arquitectura". A AA.DD. (1975): *Los agentes urbanos*. Barcelona, Departament de Geografia de Bellaterra, Documents d'Anàlisi Urbana, núm. 3, p. 100-113.
- RIBOULET, P. (1975): "Una construcción primitiva para una sociedad desarrollada". A AA.DD. (1975): *Los agentes urbanos*. Barcelona, Departament de Geografia de Bellaterra, Documents d'Anàlisi Urbana, p. 86-99.
- ROCH, F. i GUERRA, F. (1981): *¿Especulación del suelo? Notas para una política del suelo urbano*. Prólogo de Mario Gaviria. Madrid, Ediciones Nuestra Cultura, 127 p.
- RODA, I. i ALTRES. (1985): *El govern de les ciutats catalanes*. Barcelona, Edicions de la Magrana, Institut Municipal d'Història, Ajuntament de Barcelona, Curs d'Història de Catalunya núm. 7, 172 p.
- SÁNCHEZ, J.E. (1984): *La coherencia entre campo social y transformaciones espaciales. El ejemplo de Catalunya*. Barcelona, Facultat de Geografia i Història, Geocrítica núm. 51, 60 p.
- SANTA MARÍA DE GALLECS (1979): *Estudio-inventario del suelo industrial en Catalunya*. Barcelona, Direcció General d'Urbanisme de la Generalitat.
- SECCHI, B. (1977): "El sector edificación y la propiedad del suelo en un proceso de desarrollo económico" A INDOVINA, F. (1977): *El despilfarro económico*. Barcelona, Gustavo Gili, p. 37-87.
- SOLÀ-MORALES, M. de (1969): *Sobre metodología urbanística*. Barcelona, Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona, 46 p.
- SOLÀ-MORALES, M. de (1976): *Los ensanches: hacia una definición*. Barcelona, Arquitectura bis, maig-juny 1976, p. 44-47.
- SOLÉ SABARÍS, L. (1958): *Geografia de Catalunya*. Barcelona, ed. Aedos, 3 vols.
- SOLER FONTRODONA, J. (1979): "L'urbanisme a Catalunya". A Home i Territori. Barcelona, Publicacions de la Fundació Jaume Bofill, p. 97-115.

SORRIBES MONRABAL, J. (1997): *Comprendre i gestionar la ciutat: un assaig d'economia i política urbana*. València, Universitat de València, 306 p.

TARRAUBELLA i MIRABET, Xavier (1993): *Urbanisme, arquitectura i construcció a Catalunya. Guia d'arxius i de fonts documentals*. Barcelona, Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Barcelona i Garsineu edicions, 254 p.

TERAN, F. de (1982): *Planeamiento urbano en la España contemporánea (1900-1980)*. Madrid, Alianza Universidad Textos núm. 39, 631 p.

TIMMS, D. (1976): *El mosaico urbano. Hacia una teoría de la diferenciación residencial*. Madrid, IEAL, 458 p.

TOPALOV, C. (1974): "Desarrollo monopolista de la producción inmobiliaria y planificación urbana". Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, Documents d'Anàlisi Urbana, núm. 2, p. 27-32.

URBINCA (1978): *Localización de las áreas industriales en Cataluña: un estudio de la oferta del territorio*. Barcelona, Urbinca SA.

URRUTIA, A. (1997): *Arquitectura española. Siglo XX*. Madrid, Ed. Cátedra, 878 p.

VALENZUELA RUBIO, M. (1984): "El geógrafo ante la crisis urbana. Sobre la aplicación de la Geografía y otras polémicas". Barcelona, Boletín de la A.G.E. núm. 2., p. 13-23.

VILÀ VALENTÍ, J. i CAPEL, H. (1970): *Campo y ciudad en la Geografía española*. Barcelona, Ed. Salvat, 192 p.

VILÀ VALENTÍ, J. (1984): "Les ciutats contemporànies". A AA.DD. (1984): *Les ciutats catalanes en el marc de la Mediterrània*. Barcelona, Edicions de la Magrana, Institut Municipal d'Història, Ajuntament de Barcelona, p. 111-136.

VILA, P. (1984): *La divisió territorial de Catalunya. Selecció d'escrits de Geografia. Pròleg de Lluís Casassas*. Barcelona, Edicions Curial, 330 p.

VILAGRASA i IBARZ, J. (1997): *Vivienda y promoción inmobiliaria en España*. Lleida, Universitat de Lleida, Facultat de Lletres, Espai/Temps núm. 31, 249 p.

WHITEHAND, J.W.R. (1992): "Reflexiones sobre la morfología urbana". Lleida, Espai/Temps núm. 14, p. 9-37.

ZÁRATE, A. (1984): *El mosaico urbano. Organización interna y vida en las ciudades*. Madrid, Editorial Cincel, "Col. Cuadernos de Estudio, Serie Geografía" núm. 13, 164 p.

ZÁRATE, A. (1991): *El espacio interior de la ciudad*. Madrid, ed. Síntesis, "Col. Espacios y Sociedades" núm. 12, 256 p.

2. Bibliografia sobre Tortosa

2.1. Obres de caràcter general

BAYERRI Y BERTOMEU, E. (1960): *Historia de Tortosa y su comarca. Vol. VIII (s. XIII-XX)*. Tortosa, Imprenta de Algueró y Baiges, 1059 p.

CARRERAS CANDI, F. (1940): *La navegació al riu Ebre. Notes històriques*. Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Política Territorial i Obres Públiques. Direcció General de Ports i Costes, 1a. edició en català, 1993, 380 p.

JOVER FLIX, M. (1973): *Tortosa. Testimonio histórico gráfico*. Tortosa, Cooperativa Gràfica Dertosense, 442 p.

MASSIP FONOLLOSA, J. (1984): *La gestació de les Costums de Tortosa*. Tortosa, Consell Intercomarcal de les Terres de l'Ebre, 430 p.

MIRAVALL i DOLÇ, R. (1969): *Tortosa i els tortosins*. Barcelona, ed. Selecta, 280 p.

2.2. Obres de caràcter històrico-polític

AJUNTAMENT DE TORTOSA (1987): *Acció de govern 1983/1987*. Tortosa, l'Ajuntament, 24 p.

BAU CARPI, F. (1991): *Crónica de veinte años (1957-1977)*. Tortosa, Cooperativa Gràfica Dertosense, 332 p.

BAYERRI RAGA, J. (1996): *Teodoro González i la Tortosa de la Restauració a través de la premsa (1875-1902)*. Tortosa, Cooperativa Gràfica Dertosense, "Col. Dertosa", núm. 44, 191 p.

CAMPOS i TERRÉ, S. (1987): *El 6 d'octubre a les comarques*. Tortosa, Cooperativa Gràfica Dertosense.

CATALÀ FRANQUET, D. (1983): *Recuerdos a la intemperie. Pròleg de M. Luisa i Elena Català Ferrer*. Sant Carles de la Ràpita, Editat per M. Luisa i E. Català, 120 p.

COMISIÓ GESTORA MUNICIPAL (1947): *Memoria de la Gestión*

Administrativa realizada por la Excelentísima Gestora Municipal del Término de Tortosa durante los años del 1939 al 1946 ambos inclusive. Tortosa, Imp. y Lib. de Algueró y Baiges.

CURTO i HOMEDES, A. (1993): *Lo Pont de Barques.* Barcelona, Llibres de l'Índex.

HERAS CABALLERO, P. (1991): *La oposición al franquismo en las comarcas de Tarragona (1939-1977).* Tarragona, Ed. El Mèdol, 304 p.

IBÁÑEZ FERRER, S. "TAYLOR" (1977): *Tortosa ciutat famosa...* Tortosa, Edita S. Ibáñez, 96 p.

IBÁÑEZ GISBERT, C. (1991): *La diócesis de Tortosa en el Pontificado de Benito Vilamitjana i Vila (1862-1879).* Madrid, UNED.

MEZQUIDA GENÉ, L.M. (1970): *La batalla del Ebro.* Tarragona, Diputación Provincial.

PUJADAS i MARTÍ, X. (1988): *Tortosa 1936-39. Mentalitats, revolució i guerra civil.* Tortosa, Cooperativa Gràfica Dertosense, 324 p.

ROYO i FABRA, I. (1996): *Tres dies de gener de 1961.* Tortosa, ed. Royo i Fabra, 55 p.

SUBIRATS PIÑANA, J. (1989): *Evocacions 36-38. La guerra civil des de Tortosa.* Tortosa, J. Subirats Piñana, 168 p.

SUBIRATS PIÑANA, J. (1996): *Tortosa, front de guerra. La reraguarda durant la guerra civil. Pròleg de J. Raventós.* Barcelona, Ed. Columna, 262 p.

2.3. Obres de caràcter socioeconòmic

BAILA i PALLARÈS, M.A. (1995): *Canvi demogràfic i econòmic al municipi de Tortosa (1860-1991).* Tortosa, Centre de Lectura de les Terres de l'Ebre, "Col.lecció Biblioteca Ibèria", 117 p.

BAYERRI i RAGA, J. (1985): *Les Terres de l'Ebre, encara un futur...?* Tortosa, Editorial Cooperativa Gràfica Dertosense, "Col. Dertosa", num. 21, 122 p.

GRAU, J.J. i SORRIBES, J.(dir.) (1985): *L'economia del Baix Ebre.* Barcelona, Caixa d'Estalvis de Catalunya, 2 vol.

LLEONART, P. (Dir.) (1988): *El potencial econòmic de les ciutats de Catalunya. Tortosa: un potencial econòmic insuficientment*

aprofitat. Barcelona, Banca Catalana.

SORRIBES, J.; GRAU, J.J.; MARGARIT, Ll.; SALVADÓ, R.; PALLARÉS, J.M. i GARCIA, A. (1984): *Gran Geografia Comarcal de Catalunya. El Baix Ebre i el Montsià*. Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 366 p.

SORRIBES, J. i GRAU, J.J. (dir.) (1988): *Diagnosi comarcal del Baix Ebre*. Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Política Territorial i Obres Públiques. Servei d'Acció Comarcal. 2 vol.

2.4. Obres de caràcter cultural

MESTRE i NOÉ, F. (1914): *Els tortosins per Tortosa. Revisió i adaptació de l'obra per R. Miravall i M.A. Parés*. Tortosa, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, segona edició 1983, 15 p.

MIRAVALL i DOLÇ, R. (1982): *L'Institut de Batxillerat de Tortosa. Annex: Memòria dels actes del cinquantenari. Recopilació d'Antoni Gomà*. Tortosa, Publicacions de l'Institut de Batxillerat de Tortosa, 288 p.

PRADES, M.; CAROT, E. i SORRIBES, J. (1990): *Pobresa i marginació a Tortosa. Una perspectiva sociològica*. Tortosa, l'Ajuntament i Comissió mixta INEM-Diputació Provincial, 449 p.

VERGÉS PAULI, R. (1934): *Espurnes de la llar. Costums i tradicions tortosines, vol VI*. Tortosa, Imprenta "Heraldo de Tortosa", 686 p.

2.5. Obres de caràcter urbanístic

ABRIL i GUANYAVENTS, J. (1928): *Un capítol de la meva actuació a Tortosa*. Tortosa, Editorial Cooperativa Gráfica Dertosense, "Col. Dertosa" núm. 19, quarta edició 1985, 36 p.

BAYERRI RAGA, J. i BAYERRI POLO, C. (1992): *La reconstrucció de Tortosa (1940-1957). Actuació de l'organisme estatal Dirección General de Regiones Devastadas en la reconstrucció de Tortosa i altres pobles riberencs afectats per la batalla de l'Ebre*. Tortosa, Orde de la Cucafera, 95 p.

BAYERRI RAGA, J. (1994): *Mig segle d'aparelladors a les Terres de l'Ebre*. Tortosa, Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de les Terres de l'Ebre, 74 p.

BÉLTRÁN DOMÈNECH, A. (1959): *Tortosa, centro natural de una*

comarca. Inventario y posibilidades económicas de la misma. Tortosa, Jocs Florals, p. 31-80.

GARCIA RODRÍGUEZ, A. (1984): "Los contrastes urbanos de la ciudad de Tortosa. Aproximación al estudio de su espacio interno". Tarragona, Tarraco. Cuadernos de Geografía núm. 4-5, p. 139-155. Departamento de Geografía de la Universidad de Barcelona, Tarragona.

GARCIA RODRÍGUEZ, A. (1987): "La llicència fiscal com a font d'estudi de les funcions urbanes: la seva aplicació a la ciutat de Tortosa". A Les ciutats petites i mitjanes a Catalunya: evolució recent i problemàtica actual. IIa Setmana d'Estudis Urbans a Lleida. Generalitat de Catalunya. Institut Cartogràfic de Catalunya, p. 595-605.

LLORCA MESTRE, F. (1959): *Estudio urbanístico de la ciudad de Tortosa.* Tortosa, Jocs Florals, p. 81-112.

RIBAS PIERA, M. (Coord.) (1979): *Informació urbanística prèvia a l'adaptació i revisió del Pla General.* S.l., 4 vol.

RIBAS PIERA, M.; FRIGOLA, R.; CORTES, G. i POU, T. (1983): *Pla General d'Ordenació Urbanística de Tortosa.* Barcelona.

3. Bibliografia consultada sobre altres ciutats

AA. DD. (1981): *Madrid: cuarenta años de desarrollo urbano. 1940-1980.* Madrid, Ayuntamiento de Madrid. Oficina Municipal del Plan, Col. Temas Urbanos núm. 5, 242 p.

ALIÓ, M.A. (1986): *Projectes i realitat d'un procés urbà decimonònic. Vilafranca del Penedès 1865-1939.* Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona. "Col. Geo-crítica. Textos de Apoyo", 159 p.

ALIÓ, M.A.; COLL, N.; GANAU, J. i HOMS, J. (1992): *Quatre ciutats com a model. El finançament de l'obra pública urbana a Catalunya durant els anys vint.* Lleida, "Quaderns del Departament de Geografia i Història", Universitat de Lleida, 114 p.

ALONSO SANTOS, J.L. (1984): *El proceso urbano de Ponferrada. De centro industrial a capital económica del Bierzo.* Salamanca, Gráficas Varona, 528 p.

ANDRÉS SARASA, J.L. (1982): *Cartagena. Crecimiento demográfico y desarrollo industrial.* Murcia, Consejería de Industria, Ayuntamiento de Cartagena, COCIN Cartagena, Caja de Ahorros de Alicante y Murcia, Caja de Ahorros Provincial, 343 p.

ARESTÉ, J. (1982): *El crecimiento de Tarragona en el siglo XIX. De la nueva población del puerto al plan de ensanche*. Tarragona, l'Ajuntament i Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Tarragona, 246 p.

BOSQUE MAUREL, J. (1988): *Geografía urbana de Granada*. Granada, Universidad de Granada, 313 p.

CARRERAS i VERDAGUER, C. (1974): *Hostafrancs. Un barri de Barcelona*. Barcelona, ed. Selecta, 209 p.

CARRERAS, C. (1980): *Sants: anàlisi del procés de producció de l'espai urbà de Barcelona*. Barcelona, ed. Serpa, 164 p.

CARRERAS, C. (1982): "L'estructura de la propietat i morfologia urbana a Hostafrancs". Barcelona, Revista Catalana de Geografia, vol. V, núm. 17., p. 55-85.

CASTELLS, M. (1974): "Planificación urbana y movimientos sociales: el caso de la renovación urbana en París". A Urbanismo y práctica política. Barcelona, Ediciones Los Libros de la Frontera, p. 125-160.

CORTIZO ÁLVAREZ, T. (1984): *León. Propiedad y producción del suelo*. Oviedo, Universidad de Oviedo, Secc. de Geografía, 116 p.

FONT, A.; CALVET, L. i ROCA, E. (ed.) (1995): *Infraestructures de transport i forma urbana. Exploracions projectuals per a l'ordenació urbana de Figueres*. Barcelona, Universitat Politècnica de Catalunya, 160 p.

GARCIA i ESPUCHE, A. i GUARDIA i BASSOLS, M. (1986): *Espai i societat a la Barcelona pre-industrial*. Barcelona, Edicions de la Magrana, Institut Municipal d'Història, Ajuntament de Barcelona, Col. "Curs d'Història de Catalunya" núm. 9, 177 p.

GARCIA VERDUGO, F.R. (1992): *Córdoba, burguesía y urbanismo. Producción y propiedad del suelo urbano: el sector del Gran Capitán, 1895-1936*. Còrdova, Gerencia de Urbanismo, Ayuntamiento de Córdoba, 259 p.

GOZÁLVEZ PÉREZ, V. (1976): *La ciudad de Elche. Estudio geográfico*. Valencia, Universidad de Valencia, Departamento de Geografía, 290 p.

GOZÁLVEZ PÉREZ, V. (1983): *Crevillente. Estudio urbano, demográfico e industrial*. Alacant, Institut Universitari de Geografia de la Universitat d'Alacant, Ajuntament de Crevillent, 189 p.

HABSBURGO SATGER, A. (1983): *Propiedad y espacio urbano en Castelldefels*. Barcelona, Ajuntament de Castelldefels, 119 p.

LLOP, J.M. (Coord.) (1995): *Atles Urbanístic de Lleida 1707-1995*. Lleida, Ajuntament de Lleida i Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, demarcació de Lleida, 133 p.

MARGALEF, J. i D'ALTRES (1994): *Pla estratègic Tarragona 1999. Els fonaments per a un nou segle. Diagnosi tècnica i actes de les reunions dels òrgans de govern del pla*. Tarragona, Banc Mercantil de Tarragona, 374 p.

OLIVÉ i COMPTE, J.M. (1988): *L'estructura interna de les ciutats intermèdies*. Tarragona, Tesi doctoral.

OLIVERAS i SAMITIER, J. (1985): *Desenvolupament industrial i evolució urbana a Manresa (1800-1870)*. Manresa, Caixa d'Estalvis de Manresa, 1985, 312 p.

OLIVERAS i SAMITIER, J. (1985): *Indústria i desenvolupament urbà en una ciutat catalana de tipus mitjà: Manresa en el segle XIX*. Barcelona, Universitat de Barcelona, Resum de la tesi doctoral, 49 p.

OLIVERAS i SAMITIER, J. (1986): *La consolidació de la ciutat industrial: Manresa (1871-1900)*. Manresa, Caixa d'Estalvis de Manresa, 300 p.

ORTELLS CHABRERA, V. (1983): *La Plana de Castelló: Jerarquia i connexió urbana*. Castelló, Col·legi Oficial d'Arquitectes de València i Castelló, 124 p.

ORTELLS CHABRERA, V. (1987): *Geografía urbana y del poblamiento en la plana de Castelló*. Castellón, Ayuntamiento de Castellón, 654 p.

PONCE, G.; DÁVILA, J.M. i NAVALÓN, M.R. (1994): *Análisis urbano de Petrer. Estructura urbana y ciudad percibida*. Alicante, Universidad de Alicante i Ayuntamiento de Petrer, 145 p.

RÍO LAFUENTE, M. I. del (1984): *Industria y residencia en Villaverde. Génesis de un paisaje urbano en la periferia de Madrid*. Madrid, Universidad Complutense, 487 p.

ROQUER, S. i VILA, A. (1981): *La població d'Osona. Evolució i estructura*. Vic, ed. EUMO, 196 p.

ROQUER SOLER, S. (Dir) (1994): *Pla estratègic de Valls. Horitzó 2003*. Valls, l'Ajuntament, 228 p.

SOLA-MORALES, M. de (1978): *Los ensanches (I). El ensanche de*

Barcelona. Barcelona, ETSAB, 148 p.

TATJER, M. (1973): *La Barceloneta. Del siglo XVIII al Plan de la Ribera*. Barcelona, Los libros de la Frontera, 215 p.

VICENTE, J. (1994): *El Pla de ciutat de Girona. La necessitat de les ciutats mitjanes de fer-se un espai*. Girona, actes de les I Jornades de Geografia i Urbanisme, p. 53-62.

VILAGRASA, J. (1983): *Creixement urbà i agents de la producció de l'espai; el cas de la ciutat de Lleida (1940-1980)*. Barcelona, Universitat de Barcelona, Departament de Geografia.

VILAGRASA, J. (1984): *La política urbana en los procesos de crecimiento. El caso de la ciudad de Lleida (1938-1980)*. Barcelona, III Coloquio Ibérico de Geografía, Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Lleida, p. 445-452.

VILLANUEVA i MARGALEF, M. (1974): *Estudi de l'adequació d'un model gravitatori probabilístic del comerç al detall de quatre mercats municipals de Barcelona*. Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona (manuscrit).

VINUESA ANGULO, J. (1976): *El desarrollo metropolitano de Madrid: sus repercusiones geodemográficas*. Prólogo de Manuel de Terán. Madrid, Instituto de Estudios Madrileños, 364 p.

ÍNDIX DE QUADRES:

Quadre núm. 1. Evolució demogràfica de la ciutat i del municipi de Tortosa (1900-1991)	72
Quadre núm. 2. Avaluació de les inversions derivades del Programa d'actuació (en milers de ptes. de 1983)	209
Quadre núm. 3. Inversions del programa d'actuació. Distribució per agents (en milions de ptes. de 1983)	217
Quadre núm. 4. El sòl urbanitzable programat	229
Quadre annex núm. 1. Avaluació de les inversions derivades del Programa d'actuació (en milers de ptes. de 1983)	232
Quadre annex núm. 2. Inversions del Programa d'actuació. Distribució per agents (en milions de ptes. de 1983)	234
Quadre núm. 5. Els permisos d'obra major segons la seva modalitat (1939-1979)	378
Quadre núm. 6. Els permisos d'obra major segons el barri (1939-1979)	384
Quadre núm. 7. Els permisos d'obra major segons l'ús del sòl (1939-1979)	391
Quadre núm. 8. Els permisos d'obra major d'ús residencial segons el nombre d'habitatges construïts per immoble (1939-1979)	394
Quadre núm. 9. Els permisos d'obra major segons el nombre d'habitatges per modalitat (1939-1979)	399
Quadre núm. 10. Els permisos d'obra major segons la superfície del solar (1939-1979)	402
Quadre núm. 11. Els permisos d'obra major segons la superfície edificada (1939-1979)	405
Quadre núm. 12. Els permisos d'obra major per barri, segons el tipus de permís i el nombre d'habitatges (1939-1979)	410
Quadre núm. 13. Els permisos d'obra major per barri, segons l'ús del sòl (1939-1979)	415
Quadre núm. 14. Els permisos d'obra major per barri segons la superfície del solar (1939-1979)	422
Quadre núm. 15. Els permisos d'obra major per barri segons la superfície edificada (1939-1979)	425

Quadre núm. 16. L'evolució del permisos d'obra major segons el gènere (1939-1979)	428
Quadre núm. 17. Els permisos d'obra major per antiguitat i segons el gènere (1939-1979)	430
Quadre núm. 18. Els permisos d'obra major pel nombre de llicències i segons el gènere (1939-1979)	432
Quadre núm. 19. Les llicències d'obra major per barri i segons el gènere (1939-1979)	435
Quadre núm. 20. L'evolució dels preus del sòl edificat (1939-1979)	439
Quadre núm. 21. El preu del sòl edificat segons el tipus de permís (1939-1979)	441
Quadre núm. 22. El preu del sòl edificat per barris (1939-1979)	443
Quadre núm. 23. El preu del sòl edificat segons el seu ús (1939-1979)	447
Quadre núm. 24. Els permisos d'obra major segons la seva documentació (1939-1979)	450
Quadre annex núm. 3. Relació de tècnics que van signar els projectes d'obres a Tortosa (1973-1979)	481
Quadre annex núm. 4. Relació dels constructors que van desenvolupar projectes d'obres (1968-1979)	532

ÍNDEX DE FIGURES:

Figura núm. 1. Les Terres de l'Ebre	61
Figura núm. 2. El Baix Ebre	63
Figura núm. 3. Els nuclis de població del municipi de Tortosa	66
Figura núm. 4. Els barris de la ciutat de Tortosa	70
Figura núm. 5. El Pla d'Eixample de Tortosa (1886)	131
Figura núm. 6. El ferrocarril de Val de Zafan	135
Figura núm. 7. El plànol de la ciutat segons J.Abril (1909)	139
Figura núm. 8. El plànol de la ciutat durant la dictadura promoriverista (1927)	141
Figura núm. 9. El projecte de cases barates de J. Coloma (1929)	143
Figura núm. 10. La ciutat de la postguerra (1940)	150
Figura núm. 11. La ciutat abans de la planificació (1959) .	155
Figura núm. 12. La planificació de la ciutat i la seva zonificació, segons F. Llorca (1959)	158
Figura núm. 13. L'esquema de sector urbà (PGOU, 1964)	173
Figura núm. 14. La planificació adoptada (PGOU, 1964)	174
Figura núm. 15. El barraquisme durant la postguerra (1957)	258
Figura núm. 16. L'escullera sobre l'Ebre (1949)	274
Figura núm. 17. La urbanització de la plaça Paolet (1951).	283
Figura núm. 18. La unió dels carrers Genovesos-Berenguer IV a l'Eixample (1951)	293
Figura núm. 19. L'eixample SW de Ferreries, al voltant de la nova estació del ferrocarril (1956)	297
Figura núm. 20. El projecte de moll d'atracament (1955) ...	307
Figura núm. 21. Els permisos d'obra major segons la seva modalitat	379

Figura núm. 22. Els permisos d'obra major per barri (1939-1979)	385
Figura núm. 23. Els permisos d'obra major segons la seva modalitat per barris (1939-1979)	411
Figura núm. 24. La urbanització del carrer R. Ma. Moles (1969).....	475
Figura núm. 25. L'emplaçament de les indústries Fabra SA a Ferreries (1963)	524
Figura núm. 26. La situació de les estacions de servei (1968)	554

ÍNDEX DE FOTOGRAFIES:

Foto núm. 1. La urbanització de la carretera de la Simpàtica, 1970	491
Foto núm. 2. La construcció a l'extrem N de Remolins, "la casa del barco", 1968	494
Foto núm. 3. La construcció en vertical a la carretera de la Simpàtica, 1972	495
Foto núm. 4. La urbanització del sector SW del barri de Ferreries, en el tram inferior de l'avinguda de Colom, 1972	496
Foto núm. 5. El canvi en l'ús del sòl a l'Eixample. El Col·legi dels "hermanos" de Sant Joan B. de la Salle, avui edifici Orleans, 1973	499
Foto núm. 6. La nova construcció al barri de Ferreries, la "torre de Tortosa", 1968	501
Foto núm. 7. La urbanització del sector central de Ferreries. Solar on es construí l'edifici "Estadi", 1969 ...	503
Foto núm. 8. La renovació del carrer Barcelona de Sant Llàtzer, 1973	507
Foto núm. 9. La renovació del casc antic. L'enderrocament de l'antic Patronat de la Sagrada Família, 1973	508
Foto núm. 10. El canvi en l'ús del sòl al Passeig de la Província de Ferreries, 1973	518
Foto núm. 11. El canvi en el tipus de construcció a la ronda Docks de l'Eixample del Temple, 1973	518
Foto núm. 12. El canvi en l'ús del sòl al tram inferior de l'avinguda de la Generalitat, l'"hort Ravanals", 1975 ...	521
Foto núm. 13. La urbanització del sector central del barri de Ferreries, 1977	522
Foto núm. 14. El canvi en l'ús del sòl en el sector central de l'Eixample, el cinema Coliseum, 1972	526
Foto núm. 15. L'emplaçament de les indústries Fabra SA a Ferreries, al costat de la nova estació, 1969	542
Foto núm. 16. La urbanització del tram meridional de l'Eixample del Temple, 1969	570

Foto núm. 17. La urbanització entorn del Grup del Temple i l'estació de servei, 1970	573
Foto núm. 18. La cruïlla del carrer Amposta amb l'antiga carretera de València, 1977	577
Foto núm. 19. La construcció en la confluència de l'avinguda de la Generalitat i el carrer Marina, 1968	588
Foto núm. 20. La urbanització al darrere del parc (passeig Moreira), 1970	596
Foto núm. 21. La renovació de l'Eixample, 1970	602
Foto núm. 22. La remodelació del barri de Pescadors en el carrer F. Pedrell, 1977	610